FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

9

LİTERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

9

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LITERA YAYINCILIK

LİTERA YAYINCILIK
İSTANBUL – 2008

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 11

ON YEDİNCİ SİFİR 13

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN YÜZ YİRMİNCİ KISMI 15

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN YÜZ YİRMİ BİRİNCİ KISMI 47

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN YÜZ YİRMİ İKİNCİ KISMI 73

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ KISMI 99

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ KISMI 133

YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU BÖLÜM 193
Sır 193
İKİYÜZÜNCÜ BÖLÜM 196
Vasl (Kavuşma) 196
İKİ YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM 198
Fasl (Ayrılık) 198
İKİYÜZ İKİNCİ BÖLÜM 199
Edep Hali 199
İKİ YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 202
Riyazet Hali 202
İKİ YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 205
Tahallî (Süslenme) 205
İKİ YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM 208
Tahallî (Soyutlanma, Temizleme) 208

İKİ YÜZ ALTINCI BÖLÜM 210
Tecelli 210
İKİ YÜZ YEDİNCİ BÖLÜM 222
İllet 222
İKİ YÜZ SEKİZİNCİ BÖLÜM 228
İnziac (Sıkılma) 228
İKİ YÜZ DOKUZUNCU BÖLÜM 234
Müşahede 234
İKİ YÜZ ONUNCU BÖLÜM 238
Mükaşefe 238

ON SEKİZİNCİ SİFİR 245

İKİ YÜZ ON BİRİNCİ BÖLÜM 247
Levaih (Parıltılar) 247
İKİ YÜZ ON İKİNCİ BÖLÜM 249
Telvin (Değişme, Renklenme) 249
İKİ YÜZ ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 252
Gayret (Kıskançlık) Hali 252
İKİ YÜZ ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 257
Hürriyet Hali 257
İKİ YÜZ ON BEŞİNCİ BÖLÜM 260
Latifenin Bilinmesi ve Sırları 260
İKİ YÜZ ON ALTINCI BÖLÜM 265
Fetihlerin Bilinmesi ve Sırları 265
İKİ YÜZ ON YEDİNCİ BÖLÜM 274
Resim (Iz, Şekil), Vesem (Alamet) ve Sırlarının Bilinmesi 274
İKİ YÜZ ON SEKİZİNCİ BÖLÜM 276
Kabz (Daralma) ve Sırlarının Bilinmesi 276
İKİ YÜZ ON DOKUZUNCU BÖLÜM 279
Bast ve Sırlarının Bilinmesi 279
İKİ YÜZ YİRMİNCİ BÖLÜM 284
Fena (Beşerîliğin Yok Olması) ve Sırlarının Bilinmesi 284
İKİ YÜZ YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM 292
Beka ve Sırlarının Bilinmesi 292

İKİ YÜZ YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM 294
Cem' ve Sırlarının Bilinmesi 294
İKİ YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 299
Tefrika (Ayrılık) Halinin Bilinmesi 299
İKİ YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 304
Tahakkümün Bilinmesi 304
İKİ YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM 307
Zevaid'in Bilinmesi 307
İKİ YÜZ YİRMİ ALTINCI BÖLÜM 310
İradenin Bilinmesi 310
İKİ YÜZ YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM 315
İrade Edilenin (Murâd, İstenilen) Halinin Bilinmesi 315
İKİ YÜZ YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM 319
İrade Edenin Hali 319
İKİ YÜZ YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM 322
Himmet 322
İKİ YÜZ OTUZUNCU BÖLÜM 325
Gurbet 325
İKİ YÜZ OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM 331
Mekr (Aldatma) 331
İKİ YÜZ OTUZ İKİNCİ BÖLÜM 336
Istılam 336
İKİ YÜZ OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 338
Rağbet 338
İKİ YÜZ OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 340
Rehbet (Korku) 340
İKİ YÜZ OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM 347
Tevacüd (Vecde Gelmeye Çalışmak) 347
İKİ YÜZ OTUZ ALTINCI BÖLÜM 351
Vecd 351
İKİ YÜZ OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM 354
Vücûd (Bulmak, Varlık) 354
İKİ YÜZ OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM 356
Vakt 356
İKİ YÜZ OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM 360
Heybet 360

İKİ YÜZ KIRKINCI BÖLÜM 361
Ünsiyet 361
İKİ YÜZ KIRK BİRİNCİ BÖLÜM 364
Celal 364
İKİ YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM 366
Cemal 366
İKİ YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 368
Kemal 368
İKİ YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 369
Gaybet 369
İKİ YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM 371
Huzur 371
İKİ YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM 372
Sekr (Sarhoşluk) 372
İKİ YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM 377
Sahv (Ayıklık) 377
İKİ YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM 382
Zevk 382
İKİ YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM 387
Şurb (İçme) 387
İKİ YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM 391
Reyy/Riyy (Kanma) 391
İKİ YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM 393
Kanma'nın Olmayışı (Ademü'r-Reyy) 393
İKİ YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM 394
Mahv (Silinme) 394
İKİ YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 396
İspat'ın Bilinmesi 396
İKİ YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 397
Setr'in (Örtü) Bilinmesi 397
İKİ YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM 400
Mahk (Silinme) ve Mahku'l-Mahk (Silinmenin Silinmesi) Bilinmesi 400
İKİ YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM 403
Ebdar (Dolunay) ve Sırlarının Bilinmesi 403
İKİ YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM 406
Muhadara'nın Bilinmesi 406

İKİ YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM 408
Levami'in Bilinmesi 408
İKİ YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM 409
Hücum, Bevadihin Bilinmesi 409
İKİ YÜZ ALTMIŞINCI BÖLÜM 411
Kurb'un (Yakınlık) Bilinmesi 411
İKİ YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM 417
Bu'd'un (Uzaklık) Bilinmesi 417
İKİ YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM 420
Şeriatın Bilinmesi 420
İKİ YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 423
Hakikatin Bilinmesi 423
İKİ YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 425
Hatıraların (Düşünceler, Havatır) Bilinmesi 425
İKİ YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM 431
Varidin Bilinmesi 431
İKİ YÜZ ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM 434
Şahidin Bilinmesi 434
İKİ YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM 436
Nefs'in Bilinmesi 436
İKİ YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM 438
Ruhun Bilinmesi 438
İKİ YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM 442
İlme'l-Yakîn, Ayne'l-Yakîn, ve Hakka'l-Yakîn'in Bilinmesi 442

DİZİN 445

SON NOTLAR 455

ON YEDİNCİ SİFİR

[FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN] YÜZ YİRMİNCİ KISMI

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

İBADETİ EMİR TEVHİDİ

Rahman'ın nefesinden onuncu tevhit: Bu tevhit *'Onlara sadece bir İlah'a ibadet etmek emredildi, O'ndan başka ilah yoktur, O, ortak koşulanlardan münezzehtir'*[1] ayetinde dile getirilir. Bu, 'ibadeti emretme tevhidi'dir ve garip işlerdendir. Çünkü emredilen için zatî olan bir hususta emretme nasıl olabilir ki? Allah bir grup hakkında *'İster Allah ister Rahman diye dua edin, hangisiyle dua ederseniz edin, en güzel isimler Ona aittir'*[2] buyurur. Bir İlah'a ibadet etmeleri emredilen bu grup da kimdir? Farklı anlamları göstermeleri yönünden ilahi isimleri incelemeyin, yoksa onların (gösterdikleri zata değil), isimlerin (bağımsız) anlamlarına ibadet edersiniz! Böyle bir ibadet, maluldür (nedenli). Çünkü her hakikatin ilahi bir hakikatle irtibatlı olduğunu ve o kendisindeki muhtaçlığın söz konusu hakikate dönük bir muhtaçlık olduğunu görürler. Onlar ise pek çoktur, çünkü -söz gelişi- rızkı talebin hakikati, er-Rezzak (rızık veren) ismine ibadet ederken afiyeti talep edenin hakikati, eş-Şafi (şifa veren) ismine ibadet eder. Bu nedenle onlara 'bir İlah'a ibadet edin' denilmiştir. Buna göre her ilahi isim diğerinin anlamından farklı bir anlamı gösterse bile, aynı zamanda farklı nispetlerin kendisini talep ettiği tek zatı gösterir. Burada ibadeti 'ameller' anlamında yorumlayanın, dil hakkında bilgisi yoktur. Buna göre amel suret, ibadet ise, yükümlünün kendisini inşa ettiği amel suretinin ruhudur. Mümin olmayanlar ise, müşriklerdir. Müşrikler, ilahlığı hak sahibinden başkasına bağlayan, O'nun ismini isimlendirilenden başkasına veren ve isimlerde çokluğu

iddia edenlerdir. Nitekim onlar, insanlık hakikatinde de çokluk iddiasında bulunmuştur ve bu konudaki iddiaları geçerlidir. Fakat ilahlıkta çokluğun geçersizliğini anlamamışlardır. Bu nedenle O'nu birlemekte şaşkınlığa düşerek, şöyle demişlerdir: *'İlahları tek bir ilah mı yapacak? Şaşılacak bir iş bu!'*[3] Hâlbuki onlar, ilahlığı pek çok şeye izafe etmenin daha şaşılacak bir iş olduğunu anlamamışlardır. Onlara şöyle demek gerekir: 'İbadet ettiğiniz her şeye ilahlığın onun bir niteliği olduğunu tahayyül ederek ibadet ettiyseniz, başkasına tapmamışsınızdır. Hâlbuki gerçek öyle değil! Çünkü siz, ibadet edilen şeylere sizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ettiğinizi söylediniz. Bu durumda, pek çok ilahı şirk koşmanıza rağmen, ilahlara Allah'a yaklaşmak üzere ibadet ettiğinizi onaylamış oldunuz. Bu ise, delilsiz bir iddiadır. Bu durum *'Delili olmadığı halde, Allah karşısında başka bir ilah'a dua eden kimsenin...'*[4] ayetinde belirtilir. Müşrik için bu ayet, bütün gücünü harcayarak ve kuşkusunun kanıt olduğunu zannederken en umutlu ifadedir. Bu sayede Allah nezdinde onun mazereti ortaya çıkar. Çünkü onlar, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye, ortak koştukları şeye ibadet ettiklerini itiraf etmiştir. Bu itiraf ise, müşrike itiraz kapısının açılmasını sağlar. Ona şöyle denilir: 'Bu taşların veya tapılan diğer şeylerin -Allah'ın sizin adınıza mabud yapacağı kadar- O'nun nezdinde bir itibarları olduğunu da nereden biliyorsunuz? Allah şöyle der: *'Konuşabilirlerse sorun onlara.'*[5] Konuşabilen ve ilah olduğunu iddia eden birine ibadet insan, duymayan, görmeyen ve kendilerine fayda vermeyen bir şeye ibadet edenlerden daha yakındır. Hz. İbrahim'in babasına söylediği söz buydu. Allah Teala onun hakkında *'Bu İbrahim'e kavmine karşı verdiğimiz delilimizdir'*[6] buyurdu. Babası da kavminden birisiydi. Bu ve diğerleri, Allah'ın kendisine verdiği delillerdir. Allah bir İlah'a ibadet etmelerini emretti. Gerçekte de O'ndan başka ilah yoktur. Allah, münezzehtir. Başka bir ifadeyle ilahlıkta kendisine ortak koşulmasından münezzehtir. İşte 'emir tevhidi' budur.

Rahman'ın nefesinden on birinci tevhit, *'Yüz çevirirlerse, de ki, bana Allah yeter, Allah'tan başka ilah yoktur, O'na tevekkül ettim, O, yüce Arş'ın rabbidir'*[7] ayetinde geçer. Bu tevhit, 'yeterli bulma' tevhididir ve hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Çünkü Allah *'İyilik ve takva konusunda yardımlaşın'*[8] buyurarak bizi kendimize yönlendirmiştir. Biz de, O'nun emrine bağlanmak üzere koştuk. Bir kısmımız şöyle der: 'Allah bizi yükümlü

tuttuğu bilgi ve takvayı gerçekleştirmede bir katkımız olduğunu bilmiyor olsaydı, bizi kendimize yönlendirmezdi.' Bir kısmımız şöyle der: 'Allah'ın iyilik ve takva konusunda bize emrettiği yardımlaşma, her birimizin arkadaşını bu konuda Rabbine yönlendirmesi ve yükümlü olduğu konuda Rabbinin (yardımıyla) yetinmesini tavsiyedir. '*Allah'tan yardım isteyin*'[9], -ki bu bir tahkik hitabıdır- '*Namaz ve sabır ile yardım dileyin*'[10] ayetinde belirtilir. Bu ise, bir sınama hitabıdır.

'Amele gerçek bir katkımız vardır ve bunun için Allah bize yardımlaşmayı emretti' diyenler, ayeti bir sınama hitabı sayıp işi Allah'a havale etmenin gerektiği anlamında yorumlayanların görüşlerini duyduklarında onlardan yüz çevirirler ve görüşlerini kabul etmezler. Söz konusu grup bize '*Senden yardım dileriz*'[11] ve '*Allah'tan yardım isteyin*'[12] dememizin emredildiğini öğrenirler. Bu, Musa'nın kavmine söylediği sözdür. Onlar, içlerinde bir tür iddia varken Allah'tan yardım istemişlerdi. Bu görüşteki kişi, birinci makam sahibinden üstün ve Hakka daha yakındır. (Amelde katkımız vardır diyenler) Diğer grup ise, bu bakış açısında onlardan yüz çevirir ve bu yorumu kabul etmezler. Peki '*Bütün iş O'na döner, O'na ibadet ve tevekkül et*'[13] ayetini müşahede eden kimsenin karşısında onların durumu nasıl olabilir? Allah '*Yüz çevirirlerse*'[14], yani onları davet ettiğiniz şeyden, '*De ki, Allah bana yeter*'[15] buyurdu. Yani yeterli olan, Allah'tır. '*Allah'tan başka ilah yoktur. O'na tevekkül ettim, O, yüce Arş'ın Rabbidir.*'[16]

Allah Arş'ın rabbidir. Arş cisimler âlemini kuşatan şeydir ve sen de cisimlik yönünden onların en küçüğüsün. Böyle bir Arş'ın Rabbi olan Allah ile yetinmelisin! Allah kime yeterse, o, Allah'tan bir nimet ve iyilik elde eder. Artık, kötülük ona bulaşmaz, bu konuda Allah'ın razı olduğu şeyi yerine getirir. Kime Allah yeterse, ona karşı büyük ihsan sahibi olur ki ihsan artış demektir. Yani kendisine verdikleri, amelinin karşılığında değildir. Aksine, zevk yoluyla kendisini gördüğünde gözünde büyüyeceği şekilde, daha çoğunu verir.

Allah ehli olan şeyhlerde gördüğüm en garip işlerden birini, halinde Ebu Yezid gibi, hatta ondan bile daha temkin sahibi olan birisinde görmüştüm. Bu şahısla bir gün Dımaşk camiinde oturmuştuk. Bana Allah karşısındaki halini ve vakıalarında yaşadıklarını anlatıyordu. Bir defasında Hak, kendisine mülkünün büyüklüğünü bildirmiş. Şeyh olayı

şöyle anlattı: 'Ben de kendisine şöyle dedim: 'Benim mülküm senin mülkünden büyüktür.' Allah bana 'Nasıl böyle bir şey dersin?' Hâlbuki O, en iyi bilendir. Ben de şöyle dedim: Rabim! Çünkü benim mülküme senin gibi biri dahildir. Sen benimsin. Dua edince bana cevap verirsin, bir şey isteyince verisin. Senin mülkün içinde senin gibi biri yoktur.' Bu söz üzerine Rabbim 'Doğru söyledin' demiştir.

Bu yönteme benzeyen veya onun aynısı bir yol tutan kimse görmemiştim. Bunun istisnası, Muhammed b. Ali Hakim et-Tirmizi idi. O bu makam hakkında 'mülkün mülkü' terimini kullanmış, biz de onu bu kitapta Tirmizi'nin *Hatmü'l-Evliya* isimli eserinde Allah ehline sorduğu soruları ele aldığımız bahiste açıklamıştık. Sonra bu şeyh, Allah karşısında edebin gereğiyle ağlamıştı. Şöyle derdi: 'Kardeşim! O, beni ödüllendirir ve beni nazlandırır.' Ben de kendisine şöyle demiştim: 'Allah kulunun tövbesiyle seviniyorsa -ki peygamberi O'ndan böyle aktarmıştır-, kendisini bilenlere bakışı nasıldır?'

Rahman'ın nefesinden on ikinci tevhit, *'Boğulma ona ulaştığında, 'Allah'tan başka ilah olmadığını bildim ki O, İsrailoğullarının iman ettiğidir'*[17] ayetinde geçer. Bu, yardım dileme ve kavuşma tevhididir. Çünkü bu tevhitte 'ellezî (ki o)' ism-i mevsulu zikredilmiştir. Bu edatı kullanmanın nedeni, dinleyenlerin kuşkusunu giderme amacı taşır. Nitekim âlemlerin Rabbine iman ederken sihirbazlar da böyle yaparak *'Musa ve Harun'un Rabbi'*[18] demişlerdi. Böyle söylemenin amacı, dinleyenlerin zihinlerinden kuşkuyu kaldırmaktı ki bundan dolayı Firavun da onları tehdit etmişti. Sonra sözünü tamamlayarak, *'ben Müslümanlardanım (boyun eğen)'*[19] demiştir. Çünkü o, İlah'ın -kendisi kimseye boyun eğmezken- kendisine boyun eğilen kimse demek olduğunu anlamıştı. Ali b. Ebu Talib şöyle der: 'Hz. Peygamber'in kendisiyle tehlil getirdiği ifadelerle ben de tehlil getirdim.' Hâlbuki Ali bu esnada neyle tehlil getirdiğini bilmiyordu. Bu nedenle, gerçek bir bilgiye sahip olmaksızın Hz. Peygamber'in sözlerini tekrar ederek tehlil getirmesi kabul edilmiştir. Kesin bir bilgiyle bunu yapmak ise, daha da makbuldür. Bunu bilmelisin. Firavun, bu davranışıyla kavminin onların arasında iddia ettiği şeyden vazgeçtiğini öğrenmelerini sağlamıştır. Onların içinde 'en üstün rableri' olduğunu iddia etmişti. Onun durumu Allah'a kalmıştır. Çünkü o sıkıntıyı gördüğünde iman etmişti. Böyle bir imanın fayda verip de dünya azabının kendisinden kaldırıldığı kimseler, sadece Yunus'un

kavmi idi. Fakat bu iman, ahiret azabına ulaşmamıştır. Allah Firavun'un imanını doğrulayarak *'şimdi mi inandın, önce asi idin'*[20] buyurmuştur. Bu ifade, Firavun'un imandaki ihlasını gösterir. İlhlaslı olmasaydı, *'Bedeviler iman ettik dediler, de ki iman etmediniz, müslüman olduk deyin, iman kalplerinize henüz girmemiştir'*[21] diyen Allah onun için de benzer şeyi söylerdi. Öyleyse Allah, Firavun'un imanına şahitlik etmiştir. Bir kimsenin tevhidindeki doğruluğuna Allah tanıklık ederse, onu imanı nedeniyle ödüllendirir. Firavun, iman ettikten sonra günahkar olmadı ve Allah kalbi temiz bir halde onu kabul etti. Kafir Müslüman olunca, boy abdesti almalıdır. Firavun'un boğulması, onun adına bir boy abdesti ve temizlenmeydi. Allah onun canını bu esnada *'dünya ve ahiret cezası olarak aldı.'*[22] Bunu ise *'korkanlar için bir ibret yaptı.'*[23] O halde Firavun'un imanı, can çekişen kimsenin imanına benzemez. Öyle biri, kesin olarak dünyadan ayrılacağından emindir. Boğulma ise, öyle değildir, çünkü Firavun, müminler için denizin çekilmiş olduğunu görmüş, imanları nedeniyle böyle olduğunu anlamış, kesin olarak öleceğine inanmamıştı. Aksine ona hakim olan inanç, hayatta kalmaydı. Onun durumu, ölüm anındaki kişinin durumu gibi değildir. Bu nedenle de *'şimdi tövbe ettim'*[24] demiştir. Firavun inançsız ölenlerden de değildi. Onun durumu Allah'a kalmıştır! Allah ise kendisine şöyle demiştir: *'Şimdi seni bedeninle kurtaracağız ki, geridekilere bir ayet olasın.'*[25] Yunus'un kavminin durumu da öyleydi. İşte bu, (ism-i) mevsul (kavuşma) edatıyla betimlenen imandır ve zamiri uzak olduğu için hüviyetin önüne getirilmiştir ki hüviyet tevhidine katılsın.

Rahman'ın Nefesinden on üçüncü tevhit, *'Olumlu karşılık vermezlerse, biliniz ki, o, Allah'ın bilgisiyle indirildi, O'ndan başka ilah yoktur, müslüman oldunuz mu?'*[26] ayetinde dile getirilmiştir. Bu, olumlu karşılık verme ve hüviyet (hüve, O) tevhididir. Bu tevhit, garip bir tevhittir, çünkü *'olumlu karşılık vermezlerse'*[27] ifadesinde davet edenler, yani çağıranlar kastedilir. *'Biliniz ki'*[28] ayetindeki zamir ise çağıranlara döner. Onlar, Kuran'ın Allah'm bilgisiyle indirildiğini bilenlerdir. Aksi halde ayet, 'bilsinler' şeklinde gelirdi. Nitekim Allah *'Ve O'ndan başka ilah yoktur'*[29] buyurur. Burada üçüncü şahıs zamiri gelerek şöyle demiştir: *'O'ndan başka ilah olmadığına...'*[30] Yani biliniz ki, O'ndan başka ilah olmadığı gibi Kuran'ın Allah'ın bilgisiyle indirildiğini de biliniz. Sonra şöyle der: *'Müslüman oldunuz mu?'*[31] Hâlbuki onlar, Müslüman idi. Bütün bunlar,

dua edenlere yönelik hitaptır. Bu durum, '*İnsanın üzerine gelmiş midir?*'[32] ayetine benzer. Bu ifade, hal karinesine itimatla söylenmiştir ve soru sormanın dışına çıkar. Aksi halde dua edenlere dönük hitap, 'kızım sana diyorum, gelinim sen işit' anlamında olabilirdi. Başka bir ifadeyle Zeyd'e hitap ederken, Amr kastedilir. '*Şirk koşarsan, amelin boşa gider.*'[33] Başka bir ayette '*Sana indirdiğimizden kuşkudaysan, daha önce kitabı okuyanlara sor*'[34] denilir. Hz. Peygamber'in geçmiş ve müstakbel günahlarının bağışlandığı malumdur. Bu yönüyle Peygamber, istikbali hakkında Rabbinden açık bir delile sahipti. Hal karinesiyle, hitabın peygambere, kastedilenin ise başkası olduğunu anladık. Böyle bir üslubun seçilmesindeki hikmet, yüz çevirmeye yüz çevirmeyle karşılıktır, çünkü onlar, davetçilerin davetini kabulden yüz çevirmiş ve bu nedenle Allah da hitabıyla onlardan yüz çevirmiştir. Burada amaçlanan ise, onlardır. Böylece Allah, başkalarına söyleyerek, onlara duyurmuştur.

Bu konuda bilginin yararı ise şunu söylemendir: Allah Teala iman etmeyen bir grubun varlığını bilince, onlara hitabın anlamı ortadan kalkar ve kendilerine hitap anlamsızlaşır. Bu nedenle Allah bize şunu bildirmiştir: Allah'ın bilgisinde kendisini kabul etmeyen (olarak belirlenmiş kimseleri) davet etmek üzere hitabın inmesi, O'nun bilgisiyle gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle hitabın indirilmesi Allah'ın bilgisinde takdir edilmiştir ve bu zorunludur. Çünkü bilinenin değişmesi, imkânsızdır. Allah 'Benim nezdimde söz değişmez' buyurur. Söz gelişi Allah'ın bilgisinde 'yapmak' üzere beş, sevabı yönünden elli vakit namaz takdir edilmiştir. Öyleyse Allah'ın bilgisinde namaz, beş vakti belirleyene kadar elli vakit yazılmaya devam etmiştir. Bu nedenle ilahi bilgi, eksiltmeyi kabul etmeyerek şöyle buyurmuştur: 'Benim nezdimde söz değişmez.' Allah'ın eşya hakkındaki bilgisi ezelidir ve O'nun adına bilgi yenilenmez. Bilginin değil, bilginin ilgisi yenilenir ve ortaya çıkar. Bilgi yenilenseydi, Allah'ın vaadine güvenilemezdi, çünkü bu vaat için neyin ortaya çıkacağını bilemezdik. Şöyle diyebilirsin: 'Aynı durum Allah'ın tehdidi için geçerli olmalıdır.' Şöyle deriz: 'Evet, onu da söyledik! Fakat Allah Teala'nın peygamberini '*kavminin diliyle*'[35] ve onların aşina olduğu övgü nitelikleriyle gönderdiğini öğrendik. Peygamberler şeriatlarında insanlara böyle davranır ve bu da Allah'ın bilgisinde takdir edilmiştir. Kuran dili, açık ve seçik bir Arapçadır. Bu dil uzmanlarının övündüğü hususlardan birisi, hatta bütün toplumlarda övgü konusu bir husus,

suçluya yapılan tehdidi gerçekleştirmemek ve onu bağışlamak iken iyiliğe karşı verilen sözü yerine getirmektir. Arap şairi bu konuda şöyle der:

Onu tehdit ettiğimde ya da vaatte bulunduğumda
Tehdidimden vazgeçerim de vaadimi yerine getiririm

Öyleyse Allah'ın tehdidini indirmesi de, indirmesinin kendisiyle takdir edildiği bilgisiyle gerçekleşir. Fakat belli bir topluluk hakkında tehdidi gerçekleştirme, Allah'ın bilgisinde (takdir edilmemiştir). Allah'ın bilgisinde belirlenmiş olsaydı, iyilik karşılığında vaadi gerçekleştirdiği gibi onu da gerçekleştirirdi. Tehdit kötülüğe karşı olabilirken vaat hem iyilik hem kötülüğe karşı olabilir. Şöyle denilir: 'Onu yaptığı kötülük karşılığında tehdit ettim. Kötülüğü ve iyiliği karşılığında vaatte bulundum.' Allah *'Her peygamberi kendilerine açıklasın diye kavminin diliyle gönderdik'*[36] buyurdu. Allah Teala, günahkarlar için günahların bağışlanmasını ve dilediği kullarını cezalandırmayı onlara açıklamamıştır. Aynı şeyi iyiliğe karşı verilen vaatte ise, yapmamıştır. Buradan, Allah'ın bilgisinde neyin bulunduğunu öğrendik. Allah ilahlığında bir iken emrinde de birdir. Tehdit, uygulansa da uygulanmasa da, O'nun bilgisiyle indirilmiştir.

Rahman'ın nefesinden on dördüncü tevhit, bu tevhit, *'Onlar Rahman'ı inkâr eder, de ki O benim Rabbimdir, O'ndan başka ilah yoktur, O'na tevekkül ettim ve dönüşüm O'nadır'*[37] ayetinde dile getirilen 'dönüş' ve hüviyet tevhididir. Allah, onların Rahman'ı inkâr ettiklerini bildirmiştir, çünkü onlar bu ismi söylemişlerdir. Böyle bir isim kendilerinde bulunmadığı ve daha önce duymadıkları için, *'Rahman'a secde edin?'*[38] denilince, *'Nedir Rahman?'*[39] demişlerdir. 'Rahman' ismi, onların sadece nefretlerini artırmıştır. Çünkü onlar, kendilerini Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ortaklara ibadet ederken, sadece Allah'ı biliyorlardı. Nitekim onlara 'Allah'a ibadet edin' denilince, 'Allah nedir?' diye sormamışlardı, sadece birliğini inkâr etmişlerdi. Arapların bu ismi Bale-bekke ve Rame-hürmüz kalıbında Rahmanürrahim şeklinde bileşik bir isim olarak bildikleri aktarılır. Bu isim tek başına zikredildiğinde ve bir nispet olmaksızın zikredildiğinde, inkâr etmişlerdir. Çünkü nispette 'âlî' diye söylenir. Davetçi onlara 'Rahman Rabbimdir' demişti. Hâlbuki 'o Allah'tır' demişti. Onlar Rabbi inkâr etmiyordu. Rahman nefesin sahi-

bi olup nefes hayatlarının kaynağı olduğu için, onu 'Rab' ismiyle yorumlamıştır. Çünkü Rab, besleyendir ve beslemek hayatın sebebidir. O halde onlar Rab'den ayrılamazken Allah'tan ayrılabilirler. Bu nedenle Allah katında kendilerine şefaat etsinler diye ortaklara ibadet etmişlerdir. İlahi iktidar Allah'ın elinde olduğu gibi şiddetle cezalandırma da O'nun yetkisindedir. Allah, onların gözünde Büyük ve Müteal olandır. Yani onlar, Allah'ı bilen ve kabul eden kimselerdir. Bu nedenle elçi, Rab ismini kullanarak, onlara incelik göstermiştir ve ona dönmelerini sağlamak istemiştir. Çünkü peygamber, Rahman ismiyle daha yakın ilişki içindedir. Nitekim Allah Hz. Musa ve Harun'a şöyle emretti: *'Ona yumuşak söz söyleyin, umulur ki, öğüt alır veya korkar.'*[40] Allah'ın 'umulur ki (lealle)' ifadesi, gerçekleşmiş demektir. Aynı şeyi 'asa (umulur ki)' edatı hakkında söylenir. Her iki edat da, bir beklentiyi ve umudu anlatır. Hâlbuki Allah onlara Firavun'un bulundukları mecliste (hemen) korkacağını ve öğüt alacağını söylememişti. Ya da onun öğüt almasını bütünüyle ahiret hayatına da bırakmamıştı. Çünkü ahirette herkes Allah'tan korkacaktır. Bu nedenle ayette 'korkar' ifadesi, dünya ile ahrete erteleme arasında ihtimale açık kalsın diye geniş zaman kipinde gelmiştir. Böyle bir ifade gelecek zamana sadece 'sevfe (cek)' ekiyle tahsis edilebilirdi. Öyleyse Firavun'dan umut edilen şey, gerçekleşmiştir, çünkü Allah için ummak gerçekleşmek demektir. Firavun iman etmiş, öğüt almış ve Allah'ın bildirdiği gibi korkmuştur. Böylece Hz. Musa ve Harun'un yumuşak sözü kendisine etki etmiş, ilahi umut gerçekliğe dönüşmüştür. Bu durum, onun imanının kabulünü gösterir. Çünkü Allah zamanı bildirmeden öğüt almanın ve korkunun gerçekleşmesini ifade etmiştir. Fakat bu öğüt alma ve korkma, davet vakti olan dünya hayatında gerçekleşir. Allah peygamberine onların duyacağı şekilde şöyle demeyi emretti: *'De ki, o benim rabbimdir, O'ndan başka ilah yoktur, O'na tevekkül ettim.'*[41] Yani sizin durumunuz hakkında tevekkül ettim. *'Dönüşüm onadır.'*[42] Yani sizin durumunuz hakkında, Allah'a dönerim. Belki sizi imana ulaştırır. Peygamber onlara kaba söz söylemedi, aksine bu da kendilerine söylenen sözü daha iyi düşünmeleri için etkenleri artıran yumuşak sözün bir yönüdür. Çünkü peygamber onlara kahır niteliğiyle hitap etseydi -ki o esnada kahır görünmez, kaba söz onu gösterir-, onların doğaları bu sözden kaçar, ilah yaptıkları şeye dair bilgisiz hamasetin etkisi altına girerlerdi. Hâlbuki peygamber, onları sakınmıştır. *'Seni*

âlemlere rahmet olarak gönderdik"[43] ayetinde onun bu yönü dile getirilir. Burada 'müminler için' dememiştir. Ayetin iniş sebebi ise, Ra'l, Zekvan ve Asiyy kabilelerine tam bir ay boyunca her namazdan sonra beddua etmesiydi. Hz. Peygamber 'Allah onları cezalandırsın' diye beddua ederken Allah kendisini uyarmıştı. Burada, Allah'ın kullarına dönük rahmetine dikkat çekilir. Çünkü onlar her durumda Allah'ın kuludur. Onlar, Allah'ı kabul eden, büyüklüğüne inanan ve O'na yaklaşmak isteyenlerdir. Fakat yaklaşma yolunu bilmedikleri gibi teorik araştırmaya da hakkını vermez, kesin delil suretinde güçlü kuşkulara sahip olmamışlardır. Böyle olsaydı, '*Kesin bir delile sahip olmadan Allah ile birlikte başka bir ilaha dua eden*"[44] ayetinin kapsamına girmişledir. Ayet, 'kesin delil' derken araştıran kimsenin inancına göre kesin delili kastetmiştir. Yoksa başka bir ilahın varlığına delil olamaz. O halde geride sadece kesin delil şeklinde ortaya çıkan kuşku kalmıştır. İnsanlar da onun kesin delil olduğunu zanneder, hâlbuki o kuşku, daha fazla bir güce sahip değildir.

Rahman'ın nefesinden on beşinci tevhit, '*Melekleri bir ruh ile dilediği kullarına indirir, onlara benden başka ilah yoktur, benden korkun, derler*"[45] ayetinde dile getirilen uyarma ve dönme tevhididir. Bu tevhit hakkındaki inişte, beşer peygamberler ile gönderildikleri kimseler eşittir. Çünkü Allah'ın emriyle kendilerini korkutmak üzere inenler, bu kez meleklerdir. Burada ruh, kendisiyle indikleri korkutmadır. Cisimler ruhlar vasıtasıyla hayat bulduğu gibi onu kabul eden kullar da hayat bulur. İndirilen bu ruh ile beşer peygamberler hayat bulur ve ardından onunla korkuturlar.

Bu tevhit, yüce bir tevhittir ve el-Cebbar ve el-Aziz'in katından korkutma ve -gizli bir lütuf içermekle birlikte- tehditle inmiştir. Gizli lütuf '*benden korkun*"[46] ayetinde ifade edilir. Bunun anlamı, sizi kendisiyle korkuttuğum şeyi uzaklaştırmak üzere 'ben'i siper edin, demektir ve bu Allah'ın bir lütfudur. Yoksa ayetin anlamı 'Benden korkun' demek değildir. Çünkü Allah'ın rahmet ve lütfun hiçbir şekilde bulunmadığı şiddetli ve kayıtsız bir cezalandırması ve tehdidi yoktur. Ebu Yezid el-Bestami bir okuyucunun '*Rabbinin cezalandırması şiddetlidir*"[47] ayetini okuduğunu duyunca, 'Benimki daha şiddetlidir' demiş. Çünkü kulun cezalandırması, rahmetten yoksundur. Öyle ki, cezalandıran kişi, intikam duygusunun gücüyle cezalandırdığı kişinin ölümüne yol açabilir. Ebu Yezid, rahmet cezalandırmasından soyutlanmış iken 'Benim ceza-

landırmam daha şiddetlidir' demişti. Bunun nedeni, yaratılmışın darlığıdır, çünkü o, ilahi genişliğe sahip değildir. Allah'ın cezalandırması ise, şiddetli olsa bile, bir rahmet içerir. Yaratılmışın cezalandırması ise, bizzat kendisinin çektiği darlıktan ve sıkıntıdan -ki cezalandırılan bu sıkıntıyı ona vermiştir- rahatlama amacı taşır. Böylece cezalandırırken, kendisine merhamet etmek ister. Bazen bütünüyle rahatlığa ulaşamaz. Hak ise öyle değildir. Çünkü Hak, ezeli bilgisinde takdir edildiği için cezalandırır. Hak, cezalandırılan kimseyi cezayı gerektiren bir nedenle cezalandırır, başka bir şey için değil! Başkası için intikam alan, kendi adına intikam alana benzemez.

Rahman'ın nefesinden on altıncı tevhit, '*O gizli ve açığı bilir, Allah kendisinden başka ilah olmayandır, en güzel isimler O'na aittir*'[48] ayetinde dile getirilen Abdal'ın (bedeller) tevhididir. Burada 'Allah', Rahman isminin bedelidir. Bu, anlamda daha iyi bilinen bir şeyin bilinmeyenin yerini alması iken -çünkü onlar Rahman'ı inkâr etmişlerdi-, lafızda bilinen bilinenin yerini alabilir. Bu tevhit, güzel isimlerin hükümleriyle ortaya çıkan hüviyet tevhidindendir. Bunun anlamı, güzel isimlerin anlamlarının onunla var olması demek değildir. Aksine hüviyet, isimlerin anlamları üzerinde kaimdir. Nitekim Allah 'Kazandığı her şey karşılığında her nefs üzerinde kaimdir' buyurur. Aynı şekilde Allah, gösterdiği şeye göre, bütün isimlerle kaim olandır. Bu, kapalı bir bilgidir ve bu nedenle bu tevhit hakkında '*gizliyi*' '*sözü açık ettiklerinde*'[49] dediğinde '*daha kapalı olanı da bilir*'[50] buyurdu. Sır sahibinden daha gizli olan, özel olarak bilmesi gerektiği şeyden bilmediği kısımdır. Allah'ın özel olarak onu da biliyor olması gerekir. Allah, ancak anlam yoluyla fiillerinin hükümleriyle isimlendirilmiştir. Öyleyse hepsi de, güzel isimlerdir. Bir kısmı telaffuz edilirken, bir kısmı örfte öyle kınanmış oldukları için bilinmez Allah'a verilmez. Çünkü Allah şöyle der: '*Ona günahını ve takvasını ilham etmiştir.*'[51] Burada, son nefes ve iyiliğe ulaşmak için bize bir lütuf olsun diye, günah takvanın önüne geçirilmiştir. Günahı takvadan sonra getirseydi, duyduğumuz en çetin şeylerden birisi olurdu. Günah sınanma için varken takva rahmeti meydana getirir. Takva geride bırakılmıştır, dolayısıyla sadece iyilik olabilir. '*Allah onlarla alay eder*'[52] buyurur. Burada zikrettiğimiz nedenle Allah adına 'alaycı' diye bir isim türetilmemiştir. Hâlbuki örfte 'En güzel isimler' O'na aittir. Diğer isimlerin güzelliği ise örfte gizlidir ve bilinmez! Onları sadece Allah'ı bilenler

bilebilir. Kapsam bildiren belirlilik takısı geldiği için, bu bilgiye kendisine 'sır' denilen veya bu sırdan daha gizli her şey dahildir. Bu sırrın birisi, evliliktir (nikah). Allah Teala *'Fakat onu sır olarak vaatleşmeyin'*[58] buyurur. Burada nikah kast edilir. Çünkü Allah, onu da bilir. Gerçi ayet, zâhiri anlamıyla kişinin iç konuşmasını belirtir. Nitekim Allah *'Sözü açıktan söylerse, Allah onu da bilir'*[54] buyurur. Allah o sözü bildiği gibi kişinin içinden söylediklerini de bilir. Bu ise, *'Nefsinin fısıldadığını bilir'*[55] ayetinde belirtilir. Bununla birlikte, belirlilik takısının genel anlamda sır bilgisinde bir hükmü vardır. Böylece nikahın meydana getirdiği şeyi Allah bilir. Bu ise *'Rahimlerdekini bilir'*[56] ayetinde dile getirilir, çünkü Allah, rahimlerdekini yaratandır. *'Yaratan bilmez mi, o latiftir.'*[57] Çünkü sırrı bilir. *'Haberdardır.'*[58] Daha gizli olanı bildiği için de, 'haberdardır.'

Bu mertebeden Allah, kendisini bilmeye deliller ortaya koymuş, özel bir tarzda ve şarta göre öncüllerin düzenlenmesini bilginlerin zihinlerine yerleştirmiştir. Bu öncüller, bir sonuç meydana gelsin diye karı kocanın cinsel ilişkiye girdiği 'nikaha' benzer. Özel yön, iki öncülü birbirine bağlar. Bu, iki öncüldeki (terimlerden) birisinin diğer ikisinde tekrarlanarak, sonuç meydana getirmek üzere onları birbirine bağlamasıdır. Özel şart ise, hükmün nedenden ve illetten genel veya -amaçlanan sonucu da kapsasın diye- denk olmasıdır. Hüküm daha özel olsaydı, netice çıkmaz ve kapsam dışında kalırdı. Söz gelişi şöyle denilir: 'Hadislerden yoksun olmayan her şey, hadistir.' Burada 'hadis' hükümdür. Diğer öncül ise 'Cisimler hadislerden yoksun olamaz' önermesidir. Öyleyse 'hadisler', iki öncülü birleştiren 'özel yöndür' ve böylelikle cismin hadis olduğu sonucu ortaya çıkmıştır ki, bu, zorunludur. Burada hüküm daha geneldir, çünkü illet ona dayanan 'hadislerdir (sonradan olanlar).' Hüküm ise o şeyin hadisliğidir. Her hadis için 'hadislerden yoksundur' denilemez. İşte bu, illetten daha genel hükümdür. Öyleyse sonuç doğrudur.

Sonra, iki öncülün doğrulanmasını araştırmanın yöntemi de bellidir. Burada bir örnek vermeyi amaçladık, yoksa cisimlerin hadisliğini veya başka bir bilgiyi verme amacımız yoktur. Öyleyse var etmenin söylediğimiz şekilde geçerli olabileceğini -ki o nikahta 'sır' konumundadır- anlamış olduysan, şimdi de 'sır'dan daha gizli olanı öğrenmeye geçersin. Verdiğim örnekten ise Hakkın âlemi böyle yarattığı sonucuna geçersin. Âlem, kudret ve iradeyle nitelenen bir zattan ortaya çıkmıştır. İrade bir

varlığı var etmeye meyleder ki, bu, 'yönelme' demektir ve iki eşin bir araya gelmesine benzer. Bu durumda kudret nüfuz ederek irade edileni var eder. Bu yönelişin zat ile ilişkisini veya nispetlerin zat ile ilişkisini bilemediğimiz için, 'sırdan daha gizli' bir şey olmuştur. Çünkü biz zatı bilemeyiz ve bize meçhuldür. Öyleyse yönelme ve nitelik, kendileri bakımından bilinirken nispetin keyfiyetini -nispet edildiği kimseyi bilmediğimiz için- bilemeyiz. Nispetlerinin çokluğuyla birlikte, eşyayı var edenin birliği budur. O, çoklukta bir'dir. Bu bilgi ise, bilinen hakkında şaşkınlığa yol açmıştır. Sadece Allah'ın gözünden örtü perdesini kaldırdığı kimse bu şaşkınlığa düşmez. Allah ona işin kendiliğindeki durumu göstermiş, o da gördüğüne göre hüküm vermiştir. İnsanlar ise, böyle bir şeyin mümkün olup olmadığı hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Rahman'ın nefesinden on yedinci tevhit, *'Ben seni seçtim, vahye kulak ver, Ben Allah'ım! Benden başka ilah yoktur, bana ibadet et'*[59] ayetinde geçen duyma, yönelme ve güçleri bir araya toplama tevhididir. Bir kıraatte *'Ben seni seçtik'* şeklinde okunmuştur. Böylece 'kuşkusuz ben' demiştir. Burada 'inne', kesinlik bildirir ve (innenî'den türetilen) 'enniyet' hakikat demektir. Ye harfiyle (nî şeklinde) ifade edilen zamir hakikat suretinde etkili olduğu için, kinaye harfi, 'varlıkta kendi suretine göre kim vardır' diye bakmıştır. Nun harflerinden birini bularak ona şöyle demiştir: 'Sen varlığınla beni Ya zamirinden koru ki hakikatimin suretine etki etmesin. Yoksa duyan ve gören, hakikatte başkalaşma olduğunu zannederek, Ya'nın hakikat olduğunu düşünür.' Bunun üzerine koruma (vikaye) Nun'u gelmiş, Ye harfi ile hakikat nun'u arasına girmiş, Ye harfi kendisine bitişik olan Nun'u kesre yapmıştır. Nun ise 'vikaye nun'u diye isimlendirilmiştir, çünkü o varlığıyla hakikati korumuş, hakikat bulunduğu hal üzere kalmış, başkalaşmamıştır. Sonra şöyle der: *'Ben Allah olanım!'*[60] Koruma harfi olmasaydı şöyle diyecekti: 'Ben Allah'ım.' Harf onu değiştirmiştir. 'Ene'deki (ben) zamir ile hakikatin başkalaşması, kıyamet günü Hakkın suretlerdeki tecellisine benzer. Hâlbuki ortada sadece özel olarak iki suret vardır, üçüncüsü yoktur! Birisi inkâr edilen, diğeri kabul edilen suret. Sonsuz suretler olsaydı, onlar da bu hükümde sınırlanırdı; ya inkâr edilen veya bilinen suretler. Bu durum kaçınılmazdır.

Ayet 'Seni seçtim' şeklinde okunursa, ayete daha uygun ve daha ilgili olduğu kadar başkalaşmayı daha iyi ortadan kaldırır. Çünkü tevhit, *'bana ibadet et'*[361] ayetinde ayetin sonuna kadar ona eşlik eder. Ayet çoğul okununca (ben, seçtik), bir hakikatte çokluktan birliğe doğru intikal nedeniyle, başkalaşma gerçekleşirdi. Ayetin bağlamı, 'ben, seni seçtik' ifadesini güçlendirir. Çünkü Allah, farklı isimleri talep eden pek çok şeyi zikretmiştir. Bir başkalaşma ve kendisine çağıran her surette tecelli zorunludur.

Rivayete göre Hz. Musa için bu vakıada gerçekleşen suretlerin toplamı, on iki bin idi ve her surette Musa'ya Allah 'Ey Musa!' diye hitap etmişti. Böylece Musa'nın dikkati şuna çekildi: Tek bir surete yerleşseydi, o suret sözü taşıyamaz ve her kelimede 'Ey Musa' demezdi. Bunu bilmelisin! Çünkü ayetteki bu birlik ve tevhit, olabilecek en çetin tevhitlerdendir. Çünkü 'ben, sizi seçtik' der. Çoğul yapmış, sonra tekil zamir getirilmiş, sonra Musa'ya söylediklerini çoğul zamirle söylemiştir. İşte bu her okumaya göre, 'çokluğun birliğidir.' 'Ben, seni seçtik' okuyuşunu kıraat bilgini Hamza uykusunda Allah'ın huzurunda okumuş, Rabbi de kendisine şöyle demiştir: 'Ben, seni seçtik.' Bu, berzahtaki bir okumadır ve bu nedenle çoğul gelmiştir. Çünkü bu, uykudaki surî bir tecellidir ve dolayısıyla okumanın da öyle olması gerekir. Çoğuldan sonra gelen kelimeyi tekil yapması ise, çokluğun birliğinden kaynaklanır, başka bir nedenden değil!

Rahman'ın nefesinden on sekizinci tevhit, *'Sizin ilahınız, Allah'tır, O'ndan başka ilah yoktur, bilgisiyle her şeyi kuşattı'*[362] ayetinde dile getirilen genişlik tevhididir ve hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Bu tevhit, 'genişlik' derken âlem için olan mekân genişliği anlaşılmasın diye bir tenzih tevhididir. Âlem için genişlik, el-Bâtın, ez-Zâhir isimlerinden ve Rahman'ın nefesi ile sonsuz kelimelerinden kaynaklanır. Şöyle der: 'Onun genişliği her şeyi bilmesidir. Yoksa bir şey için mekân olması anlamına gelmez. Bu tevhidin sebebi, Cebrail'in ayak izinden bir tutamı kendisine attığında buzağı hakkında söylediği sözle ilgili olarak Samiri'nin hikâyesinde geçer. Buzağı kendisine atılan şeyin mekânı ve zarfı olmuştur. Buzağı böğürünce, Samiri şöyle demişti: *'İşte bu sizin ve Musa'nın ilahıdır.'*[363] Allah ise *'Sizin ilahınız tek ilahtır'*[364] buyurdu. Onda bileşiklik yoktur, her şeyi bilgice kuşatmıştır. Yani O, her şeyi bilendir. Böylece Allah, buzağının böğürmesine rağmen Samiri'yi yalancı yapmış, onun

yalancılığını gösteren deliller ortaya koymuş, İbrahim'in putlar hakkında söylediği sözün bir benzerini söyleyerek *'Onlara sözle dönmediğini görmezler mi?'*[365] buyurmuştur. Yani, soru sorulunca konuşamaz. Allah ise, konuşmayla nitelenmiştir. Buzağı onlara ne fayda ne zarar verebilir, başka bir ifadeyle ondan yararlanamazlar. Çünkü Allah *'Onu yakacağız, sonra küllerini savuracağız'*[366] buyurdu. Kendinden bir zararı uzaklaştıramayan bir şey, başkasından nasıl uzaklaştırır ki? Buzağı yakılıp külleri savrulunca, kendisine bir fayda veremedi. Çünkü onu geride bırakaydı, insanlar hayvandan gerçekleşen zarar ve fayda hakkında kuşkuya kapılırdı.

Bu delillerin ortaya konulmasında, pek büyük meseleler vardır. Allah Yahudilerin şöyle dediğini aktarır: *'Allah'ın eli kapalıdır.'*[367] Yahudiler *'Allah yoksul, biz zenginiz'*[368] demişlerdi. Allah ise *'İrade ettiğimiz bir şeye sözümüz, ol demektir, o da olur'*[369] buyurur. Allah -iman yolunun dışındaki bir yoldan- bizi bu sözü duymaktan sağır etmiş, eşyayı var etmeye yönelişinden ortaya koyduğu sebeplerden perdelemiştir. Yağmuru indirmiş, yağmur yağmış; yeryüzü ekin vermiş, tohumu saçmış, güneş yayılmış, tohum çıkmış, hasat edilmiş, buğday öğütülmüş, un yapılmış, ekmek pişirilmiş, dişlerle çiğnenmiş, yutulmuş, midede hazmedilmiş, ciğer kendisini almış kana çevirmiş, sonra damarlara göndermiş, kan bedene yayılmış, oradan buhar yükselmiştir. Bedenin hayatı, söz konusu nefesten meydana gelmiştir. Bütün bunlar, feleklerin hareketi, yıldızların yürümesi ve ışıkların yerlerine aktarılmasıyla birlikte, 'ana sebeplerdir.' Bununla birlikte tümel nefs, Allah'ın izniyle onlara bakar, akıl nefse yardım eder. Bunlar, ortaya konulan 'ana perdelerdir.' Fakat bunların arasında ince sebepler vardır. 'Ol' sözünü duymak, tüm bu perdelerin parçalanmasını gerektirir. Bu (mümkün olmayınca), Allah müminde iman gücünü yarattı. Bu güç, onun kulağına nüfuz edince, 'ol' sözünü duymuştur. Aynı güç gözüne işlemiş, sebepleri var edeni görmüş. Bütün bunları Allah, Rahman'ın nefesinden yapmıştır. Bu sayede Rahman, Allah'tan başkasına ibadet edenlere merhamet eder. Ortak, kıyamet günü kendilerinden kaçan ortak koştukları şeylerin haklarını ceza çekerek ödediklerinde, kul yalnız kalır ve iş Allah'a döner. Bu durumda Allah, zikrettiğimiz perdeler nedeniyle kendi hakkı hususunda onlara merhamet eder. Çünkü Allah neyi ortaya koyduğunu bilir ve onların dilleriyle söylettiği şeyi bilir. Allah onların içlerinde hangi hayalleri

yarattığını da bilir. Adil, lütufkar, haberdar Allah münezzehtir. O, gerekeni, gereken sebeple ve gerektiği şekilde yapandır. O'ndan başka ilah yoktur. O dilediğini yapandır.

Rahman'ın nefesinden on dokuzuncu tevhit, *'Senden önce gönderdiğimiz peygamberlere 'benden başka ilah yoktur, bana ibadet edin diye vahyettik'*[70] ayetinde dile getirilen iktidar ve tarif tevhididir. Bu tevhit, benlik tevhidinin bir kısmıdır ve şaşılacak bir tevhittir. Böyle bir şey, 'tariz' diye isimlendirilir. Yani, sen de sana söylenen gibi ol. Sana söylenen, senden önceki peygamberlere söylenendir. Ayette ibadet zikredilmiş, belirli ameller zikredilmemiştir. Çünkü Allah *'Her biriniz için belli bir şeriat ve yöntem belirledik'*[71] buyurur. Bu, amellerin belirlenmesidir. Her şeriattaki ameller, şeriat bilginlerinin dilinde 'nesih' diye ifade edilen hükmün müddetinin kendilerinde bittiği şeylerdir. Bütün şeriatlarda geçerli olan genel amel, 'dinin uygulanması', bu konudaki görüş birliği ve tevhit vardır. Bu husus *'Sizin için dinden daha önce Nuh'a vasiyet ettiği şeyi şeriat yaptı, aynı şeyi İbrahim, Musa ve İsa'ya dini uygulayın ve onda görüş ayrılığına düşmeyin' diye vahyetmişti.'*[72] Buhari, ayetten hareketle (eserine) peygamberlerin getirdiği dinlerin tek olduğunu belirttiği bir başlık açmıştır. Söz konusu din, tevhit ile dindarlığı ve kulluğu yerine getirmektir. Bütün nebiler bu hususta ortaktır.

Bu vahyin benliğe (ayette geçen benden başka ilah yoktur) tahsisi, onun vasıtaların kalktığı ilahi bir söz olduğunu gösterir. Allah onlara 'kendilerinden' vahiy göndermemiştir, çünkü 'ben', konuşan diyebilir. Şöyle denilebilir: 'Allah böyle bir vahyi meleklerin indirdiğini de söylemiştir.' Bu durumda peygamberlerin vahyi iki şekilde olması ihtimal dışı değildir. Vahyi melekler indirdiğinde, aktarım yoluyla gerçekleşir. Nitekim şair şöyle der:

İnsanların (nasü) gizlice fısıldaştıklarını duydum.
Saydah'a dedim ki, Bilal diye bağır

Burada hikâye yoluyla insanlardan 'sin' ötre okunmuştur. Onların fısıltısını duyan kişi olsaydı, mansup okuyarak meful yapardı. Bu durum *'Benden başka ilah yoktur diye korkutun diye, benden sakının'*[73] ayetinde belirtilir. Melekler bu ayeti indirmiştir. Böyle bir vahiy karinelerden yoksun ya da hakkında hüküm verilmeksizin inerse, aslın bulunduğu

anlama göre. yorumlanır. Öyleyse 'ben' sözünü konuşan söyleyebilir. Bakınız! Daha önceki hadiste Allah'ın bir yerde kulunu doğruladığını zikrettik. Kul 'Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür' deyince, Allah kendisini doğrulamak amacıyla öyle der: 'Benden başka ilah yoktur, Ben en büyüğüm.' Başka bir ifadeyle 'ben' zamirini sadece Allah kullanır.

Söylenenin hikâye edilmesi ise, *'Üzülme, Allah bizimle beraberdir'*[74] ayetinde belirtilir. Burada söz olduğu gibi aktarılmıştır. Anlamın hikâye edilmesi, Firavun'un *'Hâmân! Benim için bir merdiven yap'*[75] ifadesinin aktarılmasıdır. Firavun bu cümleyi Kıptîce söylemiş, Arapçaya aktarılmıştır. Anlam ise birdir. İşte anlamın aktarımı böyledir. Öyleyse her nerede ortaya çıkarlarsa, işleri böyle öğrenmelisin. Bu sayede Allah'ın insanın söylediği bir lafzı veya anlamı nasıl aktardığını ayırt edersin. Allah şöyle der: *'Allah peygamberlerden söz almıştır ki, size bir kitap veya hikmet verdiğimde, sonra size sizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona inanacak ve yardım edeceksiniz. Onlar da kabul ettik dediler.'*[76] ayet burada biter. Sonra Allah, onların sözlerinin anlamını 'kabul ettik' şeklinde aktarmıştır. Aynı durum şu ayette geçerlidir: *'İman edenlerle karşılaştıklarında iman ettik derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise... alay ederler.'*[77] Bu da bir anlatımdır. Allah bu ifadeleri zikrederken, kimin diliyle zikrettiğini bilmelisin. Okuduğunda ise, kimin diliyle okuduğunu, ne okuduğunu ve kimden aktardığını bilmelisin.

Rahman'ın nefesinden yirminci tevhit, *'Balık sahibi öfkeli bir şekilde gittiğinde, ona güç yetiremeyeceğimizi sandı, karanlıklar içerisinde Allah'tan başka ilah yoktur, seni tenzih ederim, ben zalimlerden oldum'*[78] ayetinde dile getirilen üzüntü ve ikinci şahıs tevhididir. Bu tevhit, rahatlatma tevhididir. Nitekim Rahman, Ensar Müslümanları vasıtasıyla Hz. Peygamberi sıkıntıdan kurtarmıştı. Hz. Peygamber 'Rahman'ın nefesinin Yemen yönünden geldiğini hissetmekteyim' demişti. Rahman'ın nefesi, aynı nefesten meydana gelmiş Ensar idi. Onlar, Hakkın kelimeleridir. Nitekim Allah Hz. Yunus'u da balığın karnından kurtarmıştı. Kavmine ise gelişini gördükten sonra azabı onlardan uzaklaştırarak muamele etmiştir. Onlar da iman etmiş, Yunus'u kavmi hakkında memnun etmişti. *'İmanları onlara fayda verdi.'*[79] Allah böyle bir şeyi daha önce başka bir ümmete yapmadı. Çünkü Yunus'un öfkesi, Allah için idi ve O'ndan dolayıydı. Rabbi hakkındaki zannı ise, Rabbinin kendisini sıkıntıya sok-

mayacağı şeklindeydi. Nitekim Allah da öyle yaptı. Allah onu sıkıntıdan kurtardı ki, 'zevk' yoluyla kendisine ihsan ettiği nimetin kadrini bilsin. Şöyle denilir: 'Korku güvenden daha tatlı!' Bu durum, Yunus'un Allah tarafından sevildiğini gösterir, çünkü Allah, Yunus'tan dolayı kavmine daha önce kimseye tahsis etmediği bir ayrıcalık vermişti. Şöyle der: *'İman edip de imanları kendilerine fayda verenler Yunus'un kavmidir. İman ettiklerinde, kendilerinden dünya hayatında azabı kaldırdık ve bir süreliğine erteledik.'*[80] Allah azabı gördüklerinde yaşadıkları üzüntünün karşılığında, bir süre nimetlenme mühleti vermiştir. Çünkü insanlar bilir ki, gerçekte uzun olsalar bile ünsiyet ve beraberlik geceleri kısadır. Gerçekte kısa olsalar bile, ayrılık ve azap geceleri uzundur. Deccal'ın gününü yorumlarken bu husus belirtilmiştir. Onun ilk günü, belanın insanlara uzun gelmesi nedeniyle bir sene gibidir. Sonra bir ay, sonra bir hafta gibi olacaktır. İnsanlar kendisine alıştıklarında ise herhangi bir halin kısaltmadığı veya uzatmadığı bilinen diğer günler gibi olacaktır. Kıyamet gününün süresinin elli bin sene olduğu söylenmiştir. Bu uzunluğun nedeni, oradaki korku, insanların kıyamet günü karşılaşacakları güçlüklerdir. Aynı süre, büyük korkunun kendilerini üzmediği güvendeki insanlar için ise sabah namazının iki rekatının kılınma süresidir. Sabah namazının iki rekatı nerede, elli bin sene nerede?

Yunus'un kavminin çektiği bela şiddetini artırıp da azabı gördüklerinde bir an bir sene veya daha uzun olunca, Allah Teala içlerinde yaşadıkları bu uzun sürenin karşılığında onlara belirli bir zamana kadar süre verdiğini zikretti. Böylece, dünya hayatının nimeti içinde uzun süre kaldılar. Çektikleri bela olmasaydı, böyle bir şey onlar için gerçekleşmeyecekti. İşlerde ölçünün ne güzel uygulandığına bakınız! Denilir ki, Allah'ın onlara verdiği nimetlenme süresi kıyamete kadardır. En iyisini Allah bilir! Onlardan birisini gören bir adam görmüştüm. Ayak izini sahilde gördük. Biraz önümdeydi, fakat kendisine yetişemedim. Ayağının uzunluğu ölçtüm, üç buçuk karış idi. Adam Yunus'un kavmindendi. Bize (kendisini gören kimse vasıtasıyla) Endülüs'te gerçekleşecek hadiseleri aktardı. O esnada beş yüz seksen beş yılındaydık. Söylediği her şeyin söylediği gibi gerçekleştiğini gördük. Allah'ın bu peygambere tahsis ettiği inayete ve onun tevhidinde getirdiği mârifete bakınız!

Rahman'ın nefesinden yirmi birinci tevhit, *'Melik ve Hak Allah münezzehtir, yüce Arş'ın Rabbinden başka ilah yoktur'*[81] ayetinde dile getirilen

Hakkın ve hüviyet tevdidir. Allah şöyle der: *'Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.'*[82] Bu ayet, *'Sizi boş yere mi yarattık'*[83] ayetiyle aynı anlama gelir. Öyleyse 'O'ndan başka ilah yoktur' Hakkın bir niteliğidir. Âlemin varlığının kendisinde ortaya çıktığı varlık, Haktır. Âlem, Rahman'ın nefesinde zuhur etmiştir ki, o da, Amâ'dır. Öyleyse O, her şeyi ihata ettiği için kuşatıcı şeklin kendisine verildiği Arş'ın Rabbidir. Âlemin suretlerinin kendisinde ortaya çıktığı asıl, âlemdeki bütün cisimleri içerir. Bu asıl, yaratmada vasıta olan Hak'tır. Suretleri kabul etmesi nedeniyle ise, bir zarfa benzer. İçerdiği şeyler, bir hikmete göre dizilerek, peş peşe, hakikat hakikat, tabaka tabaka var olur. Böylece kendisinde görünmez halde bulunan şeyleri, görmek üzere izhar eder. Ortaya çıkan ise, kendisinden çıkmış olmakla birlikte, O'nu birler. (Var olanlar) Sayılsaydı, hayrete düşülürdü, hâlbuki O'ndan başkası yoktur. Hakkı birlemiş olsa bile, Hak olmadığını görür. Hak iki uç ve bir hakikatte varlıklar farklılaşsın diye 'orta' meydana getirmiş, suretler çoğalmış, fakat (bu suretlerin maddesi olan) ahşap ve tahta çoğalmamıştır. Ahşap her surette bölünme olmaksızın kendi hakikatiyle bulunur. Bir suret öteki suret olmadığı gibi ahşaplığa ilave bir durum da yoktur. Bu nedenle şöyle denilir: 'Bir şey yoktur.' Allah ise şöyle der: *'Göğü yeri ve ikisinin arasındakileri batıl diye yaratmadık.'*[84] Başka bir ayette ise *'O ikisini Hak ile yarattık'*[85] denilir. Sorulur: 'Nerede?' Der ki: 'Temyizin kendisinde!' Temyizi inkâr edemediğim gibi bir hakikatten başkasını da ispatlayamam. *'Yüce Arş'ın Rabbinden başka ilah yoktur.'*[86]

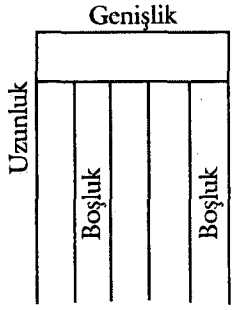
Rahman'ın nefesinden yirmi ikinci tevhit, *'Allah O'ndan başka ilah olmayandır, yüce Arş'ın rabbidir'*[87] ayetinde dile getirilen 'tohum tevhidi'dir.' Bu tevhit, hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Bitki tohumunu güneş, Allah'ın kendisine verdiği sıcaklık ile kendisine yaşlık verdiği suyun yardımıyla topraktan çıkartır. Böylece sıcaklık ile yaşlığı bir araya getirir. Bunun amacı, güneşin tek başına fail olmasını engellemektir. Bu durumda ise unsurdan oluşan canlıda hayat ortaya çıkar. Kuşların arasında sadece Hüdhüd'e suları algılama gücü tahsis edilmiştir. Hüdhüd, kendini koruma ve makamını himaye etmek amacıyla suyun diğer unsurlar üzerinde otorite sahibi olduğunu görür -çünkü Hüdhüd'ün özelliği, suyu bilmektir.- Hüdhüd, eşyanın en değerlisini bilgisiyle ona tanıklık eder. Suyun en değerli şey olması, Rahman'ın yerleştiği Arş'ın su üs-

tünde bulunmasından kaynaklanır. Makamını himaye ederken, güneşe ibadet eden bir topluluk bulur. Güneş Allah'ın her şeyi kendisinden canlı yaptığı suyun doğasına aykırı bir doğaya sahiptir. Anlamış ki, güneşin sıcaklığı olmasaydı, tohum çıkmazdı. Sıcaklık suyun yardımcısıdır. Kıskançlığa kapılarak, yardımcılarıyla birlikte Süleyman'a gelmiş. Öfkesi *'Allah'tan başkası'*[88] sözü nedeniyle artmıştı. Bu ayet, onun dikkatini gayretin yerine çeker. Güneş sıcaklığıyla topraktaki tohumu ortaya çıkarttığı gibi ışığıyla da yıldızları gizliyordur. Yeryüzündeki duyulurlar güneşin aydınlığıyla gözükür. Öyleyse gizlenme ve izhar ona aittir. Gece ve gündüz güneş nedeniyle ortaya çıkar. Bunun üzerine güneş, 'Göklerde ve yerde tohumu çıkartan' ve 'Onların gizlediğini ve sakladığını bilen' Allah ile didişmiş. Allah ise, suyu sınamış, onu yere batırmış; güneşi sınamış, o da 'batan' olmuştur. Ardından suyun gizliliğini ortaya çıkartan pınarlar fışkırmış, ocak tutuşmuş güneşin gizliliğini ortaya çıkartmıştır. Böylelikle Allah, göklerde ve yerde tohumu çıkartmış, her şeyi rahmeti ve bilgisiyle ortaya kuşatmış, kendisi yüce Arş'a yerleşmiştir. Çünkü Arş dönüşüyle güneş feleğine, üzerine karar kılmasıyla da suya hakimdir. Öyleyse güneş ve su, gizlenme ve gözükmede aynı derecededir. Zuhur ederek zuhur (eden şey) O'nu birlemiş iken gizlilik de perdelerini yırtarak O'nu birlemiştir. Allah onların gizlediklerini ve açıktan yaptıklarını bilir. Allah *'Kendisinden başka ilah olmayan' ve 'Yüce Arş'ın Rabbidir.'*[89]

Rahman'ın nefesinden yirmi üçüncü tevhit, *'Allah O'ndan başka ilah olmayandır, dünya ve ahirette hamd O'na aittir, hüküm de O'na aittir, O'na döndürüleceksiniz'*[90] ayetinde belirtilen ihtiyar ve dileme tevhididir Bu tevhit, hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Âlem Allah'ın kelimeleri olduğu için bütün bu kelimelerin kendisinden ortaya çıktıkları Rahman'ın nefesiyle ilişkileri bir ve aynıdır. Bu delil, âlemde bir derecelenmenin bulunmadığını ve Allah'ın katında kimsenin kimseye karşı bir üstünlük sahibi olamayacağını gösterir. Hâlbuki işin başka olduğunu gördük. Varlıklar arasında derecelenme genel olarak ortaya çıkmıştır. Allah şöyle der: *'Kuşkusuz ki Âdemoğullarını üstün kıldık ve karada ve denizde onları taşıdık. Onları temiz şeylerden rızıklandırdık. Onları yarattığımız şeylerin çoğundan üstün yaptık.'*[91] Başka bir ayette ise *'Bu peygamberlerin bir kısmını diğerlerine üstün yaptık'*[92] veya *'Nebilerin bir kısmını üstün tuttuk'*[93] denilir. Bir ayette ise *'Yiyeceklerin bir bölümünü diğerlerinden üstün yap-*

tık[394] denilir. Hâlbuki bütün besinler, aynı suyla sulanır. O halde varlıktaki dereceli yapıyı daha açık anlatan bir ayet yoktur, çünkü Allah *'tek bir su ile sulanırlar'*[395] buyurur. Öyleyse üstünlük yoluyla yiyeceklerde farklılık Bir'den ortaya çıkar. Öte yandan her cinsin diğerinden üstün olduğunu belirten pek çok ayet vardır. Kuran -ki Allah'ın kelamıdır- indirilmiş diğer kitaplardan üstündür, hâlbuki onlar da Allah kelamıdır. Kuran'ın bir kısmı diğer kısımlarından daha üstündür, bununla birlikte bütün Kuran -kelamı olması bakımından- Allah'tandır. Ayete'l-kürsi Kuran ayetlerinin efendisidir. Hâlbuki diğerleri de Kuran'dır. Borçlanma ayeti de Kuran'dır. Bundan daha garip bir sır var mı? Buradan ise, akli düşüncenin gerektirdiği hikmetin doğru olmadığını öğrendik. Allah'ın eşyadaki hikmeti ise, bilinmeyen doğru hikmettir. Bu hikmet, akıl yoluyla bilinmese bile, meçhul değildir. Söz konusu hikmetin fikir gücüyle veya teorik araştırmayla tam tespiti mümkün değildir. *'Allah dilediğine hikmeti verir. Kime hikmet verilmişse, çok iyilik verilmiştir ona.'*[396]

Derecelenmeyi bildiren bu tevhidi yazarken, garip bir vakıa gördüm. Açılmış bir sayfa verildi bana. Genişliği, gözün görebildiği şekilde, yirmi zıra, uzunluğunu ise tam anlayamadım. Aşağıdaki şekle benziyordu. Gördüğüm, koyun derisine benzeyen bir deriydi. Okurken kendisine bakarken beyaz görürsün. Okumadan kendisine baktığında, kırmızı görürsün. Okurken deri olduğunu anlarsın. Okumadığında ise onu bir bez -bilmiyorum ipek miydi, başka bir şey miydi- olarak görürsün. Bana şöyle denildi: 'Bu ailen için ilahi bir mihirdir.' Eşimi sormuyorum ve onun nikahımın dışına çıkıp çıkmadığını bilmiyordum. Bu duruma son derece sevinmiştim: Yeşil ipekten bir örtü verildi bana. O da bu kitaptan çıkmıştı ve sanki bir parçasıydı. Onda bin dinar vardı. Her dinar, ağırdı, fakat ağırlığını bilmiyordum. Şöyle denildi: 'Her birine beş dinar olmak üzere onu ailene paylaştır.' Önce beş dinar kendim aldım. Üzerinde parlak güçlü bir ışık vardı ve gökteki yıldızdan daha parlak ve ışıltılıydı. Kitabı ailem olarak gördüm, ondan başkası değildi. Bütün bedenimle üzerine oturup yaslanmıştım. Kitabın yazısına baktım. Onun Zeynüddin Abdullah b. eş-Şeyh Abdurrahman'ın -ki Halep şehrinin kadısı İbnü'l-Üstad diye bili-

nir- yazısıyla yazılmıştı. Onu büyük kadı Bahaüddin b. Şeddad'ın yazdırmasıyla yazmıştı. Mihir ise, başından sonuna kadar 'r' ve açık 'h' uyaklı bir kafiyeyle süslenmişti. Besmeleden sonra şunu okudum: '

Allah'a hamd ki, Kuran'ı, Tevrat'ı, Furkan'ı, İncil'i ve Zebur'u (zebûru)
Saydı bu gizli kitabın yazıları ve satırları (sütûra)

Bütün ayetleri ona koydu kitaplardaki ve surelerdeki (sûre)
Onu izhar etti varlıkta en nefis suretlerde (sûveruh)

Alametleri oldu ulvi ve süfli âlemde meşhur (meşhûra)
Ayetleri sonsuz ve sınırsızdır (gayr-ı mahsûra)
Tüm dillerde kelimeleri zamanın içinde ve dışında zikredilir (mezkûra)

Bu şekilde, sanki bir altın yazısıyla, sonuna kadar -bir sonu var ise- 'r' uyağıyla sürüyordu. Duyu âlemine döndürüldüğümde, kendimi tevhit bahislerinden bu bölümü yazarken buldum. Meğerse o, ihtiyar tevhidi idi. Anladım ki, gördüğüm, bu bölümün ta kendisiydi. Ailem adına bu bölümden bol miktarda pay ve nasip vardı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, meşru ilahi zikirlere varıncaya kadar, âlemde bir derecelenme ve seçimin (ihtiyar) gerçekleşmiş olduğunu görünce, anladık ki, 'nefesin ne aynı ne ondan başka olan' akledilir bir şey vardır. Söz konusu nefeste kelimeler oluşmuştur. Kelimeler ise, var olanların hakikatleridir. Meğerse söz konusu şey, meşiyetin kendisiymiş! Bir'deki ve eşitlikteki bu derecelenme o meşiyette ortaya çıkar. Bir ise, derecelenmeyle nitelenmediği gibi, eşit olan da derecelenmeyle nitelenemez. Buradan da, Allah'ın sırrının meçhul olduğunu ve onu sadece kendisinin bilebileceğini anladık. Anladık ki bu tevhit sır mertebesinde 'ihtiyar tevhidi'dir. 'Ondan başka ilah yoktur. Başlangıçta ve sonda hamd O'na aittir.' Başlangıçtaki hamd genel, diğeri ise ayrıntılı hamddir. Böylece bir hakikatte hamdler birbirinden ayrışır. Böylece onun Hamdi, kendisi olmuştur. Kendisini müşahede eden için bu tevhit makamı ne gariptir!

Vakıada ailemin ismi nedeniyle şaşırdım. Adı Meryem idi. Bu ismin anlamı, kendisinde isim yapıldığı dilde malumdur. Meryem, kendisini Allah'a adayan, O'nun ruhunu taşıyan, kelimesinin mahalli, Allah'ın

sözüyle övülen, kurumuş dalını kendisine doğru çektiğinde dalından hurmanın düşmesinin tanıklığıyla iffetli olan kimsedir. Oğlu beşikteyken Allah'ın kulu olduğunu söylemişti. Her ikisi de, Allah'ın nezdinde adil iki tanıktır. Meryem her şeyiyle Allah için, Allah ile ve Allah'tandı. Bu nedenle Allah'ın peygamberi Zekeriya kendisine gıpta ederek ve onun gibi olmayı arzulamıştı. Allah ise, onun benzeri olarak Yahya'yı kendisine vermişti. Allah Yahya'ya daha önce hiçbir peygambere verilmemiş bir ad verdi. Bu nedenle Allah onu kendi isimlerinden ilk olmaya tahsis etti. Allah'ın kulları hakkında bu ismin bereketine bakınız. İşte bu Allah'ın ihtiyarının bir yönüdür. '*Rabbin dilediğini seçer ve yaratır.*'[97] Onların seçimi yoktur. Seçim Allah'a kalmıştır. '*Allah dilediğini yapandır.*'[98]

Rahman'ın nefesinden yirmi dördüncü tevhit, '*Allah ile birlikte başka bir ilaha dua etme, O'ndan başka ilah yoktur, O'nun yüzü hariç her şey helak olacaktır*'[99] ayetinde belirtilen hüküm tevhididir. Bu, çokluğun kendisine döndüğü -çünkü onun aynıdır- tevhitle (Allah'ı birlemektir). Bu tevhit, hüviyet tevhididir. Allah, kendisiyle birlikte başka bir ilaha dua edilmesini yasaklamıştır. Yasaklanan, belirsiz zikredilmiştir (ilahen ahar), çünkü o yoktur. Var olsaydı, taayyün ederdi. Taayyün etseydi, belirsiz kalmazdı. Bu durum, Allah ile birlikte başka bir ilaha dua edenin kimsenin boş bir iş yaptığını ve havaya kürek salladığını gösterir. Onun duası, hiçbir fayda vermeyecek bir şekilde yapılmıştır. Bu duanın ilgili olduğu belirli bir varlık veya açığa çıkacak ve görülecek bir hakikati yoktur. Bu dua sırf yokluğa delalet eder. Geride sırf varlığın ait olduğu kimse kalmıştır! 'Şeydir' diye tahayyül edilen her şey, şeyliğini değil, ilahlıkla ilişkisini yitirecektir. Hakkın yüzü bakidir. '*O, celal ve ikram sahibidir.*'[100] Dua eden, bilinen birine dua etmiştir. Belirsiz olanın ise, zikredilebilecek bir hakikati yoktur. Mutlak Hak, zatında bilinen ve meçhul olmayandır. Aynı zamanda bilinmez ve bilgi bakımından kuşatılamaz. Allah, bilgiyle ihata edilemez oluşunun (bilinmesi) yönünden bilinirken, bilginin kendisini kuşatamayışı nedeniyle de bilinemezdir. O halde O, bilinmediği yönden bilinendir. O'nu bilmek, kendisini bilmemenin ta kendisidir. Allah'tan başka, zıtları kabul etme niteliğine sahip kimse yoktur!

Rahman'ın nefesinden yirmi beşinci tevhit, '*Allah'tan başka yaratan var mıdır, sizi gökten ve yerden rızıklandırır, O'ndan başka ilah yoktur*'[101]

ayetinde dile getirilen illet tevhididir. Bu tevhit, hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Başka şeylerle birlendiği gibi illet nedeniyle de birlenmeseydi, ilah olamazdı. Çünkü ilahın bir özelliği de, herhangi bir şeyin varlığının O'nun dışında kalmamasıdır. Bir şey O'nun dışında kalsaydı, o şeyde hükmü olmazdı. Allah *'İşin bütünü O'na döner'*[102] buyurdu. Öyleyse illet tevhidinin de O'na ait olması gerekir. Bu ise, kulun bu tevhide göre bir sebeple ibadet etmesidir. Bir sebeple ibadet etmek, kulun asılda sebebe muhtaç olmasından kaynaklanır. Böyle yapmakla kul, kendi hakikatinin dışına çıkmamış olur. İbadet sebebi ise varlığının bekasının kendisine bağlı olduğu rızkıdır. Hâlbuki perdeli insan, rızkının sebeplerde bulunduğunu zanneder ve bu zan, sebeplerde rızkın bulunması anlamında doğru bir tahayyüldür. Fakat rızık, sebeplerde özü gereği değil, yaratılma yoluyla bulunur. Onları rızık olarak yaratan, *'Gökten sizi rızıklandıran'*[103] Allah'tır. Gökten rızıklandırmak, ruhların rızıklarını indirmesidir. *'Ve yerden.'*[104] Yerden ise bedenlerin rızıklarını çıkartır. Allah bu rızkı elinde tutan er-Rezzâk'tır. Allah, kullarının bir kısmının gözlerine perde çekmiştir. Onlar, er-Rezzâk diye isimlendirileni değil, rızık denilen şeyi anlamış ve bu sözü söylemişlerdir. Bunun üzerine onlara şöyle denildi: Rızık, sizin rızık sandığınız değildir. Rızık o sebepte yaratılan şeydir ve sizi yaratan onu yaratmıştır. Allah nasıl ki sizi yarattı, aynı şekilde sizi rızıklandırdı. Artık O'na ait ve O'ndan olan bir şeyle kendisini bir tutmayın! Siz ve bel bağladığınız şeyler, eşittir. Kendiniz gibi olanlara bel bağlamayın, yoksa çokluğa itimat etmiş olursunuz. Çokluğa itimat, itimat konusunun gerçekleşmemesine yol açar, çünkü onlardan her biri, 'benden başkası onu yapar' diyerek (işi başkasına havale eder). Sonuçta herhangi biri onu var etmez. Doğru hal, insanı (sebeplerden) ve O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirmeye ve -Bir hakkındaki doğru bilgisine göre- Bir'e yönelmeye çağırır. Bir de onun rızkını verir. Bu durum, bir grup için perdenin ardından başka bir grup hakkında müşahede ve keşfe göre maksadın gerçekleşmesini sağlar. Onlar, Allah'ın ehli ve seçkinleridir.

Rahman'ın nefesinden yirmi altıncı tevhit, *'Onlar 'Allah'tan başka ilah yoktur' denilince, büyüklenirler'*[105] ayetinde dile getirilen şaşırma tevhididir. Bu tevhit, hüviyet değil, Allah'ın tevhididir. *'Büyüklenirler'*[106], 'âlemde Allah'tan başka ilah yoktur hükmü nasıl gerçekleşir?' diye hayrete düşerler ve bunu büyük görürler demektir. Bir şey, bir surette ve

tek hakikatte olabilir. Suretler, tanım ve hakikat bakımından çok ve farklıdır. Engelleme Onların eliyle vermek ve engellemek, Allah'a aittir. *'İlahları tek bir ilah mı yaptı? Şaşılacak bir iştir bu.'*[107] Yani bir hakikatte çokluk, şaşılacak bir iştir. *'Bunu daha önce ilk babalarımızdan duymamıştık.'*[108] Bu durumu inkâr etmemiş veya reddetmemişler, sadece büyük görmüş, yüceltmiş ve eşyanın tek bir şey nasıl olacağı hakkında şaşkınlığa düşmüşlerdir. Böyle bir şahsın böyle bir sözünü ise büyük görmüşlerdir. Çünkü onlara göre o şahıs kendilerindendir ve kendi gördüklerinden başka bir şey görmemiştir. Peki iddia ettiği bu şey nereden gelmektedir? Duyu nefsi bilmekten ve ilahi tahsisten onları perdelemiş, farkında olmadıkları yönden Allah'ın emrine bağlanmışlardır. Çünkü Allah kullarına ibret almayı emredendir ki, bu 'şaşırma' demektir. Allah *'Bu konuda basiret sahipleri için ibret vardır'*[109] buyurur. Başka bir ayette ise *'Basiret sahipleri, ibret alın'*[110] buyurur. Yani size emrettiği gibi ibret alınız! Onlar, basiret sahibidir. Ardından içlerinden birinin eliyle bilgi geldiğinde, *'Bu bir uydurmadır'*[111] demişler, ilahi inayeti ve Rabbani tahsisi bilememişlerdir. 'Uydurma' hakkında şaşkınlığa düştükleri işte gerçekleşmemiştir. Çünkü onu bütünüyle imkânsız saysalardı, hayrete düşmezlerdi. Onlar 'uydurma'yı bilgiyi getirene nispet etmişlerdi, çünkü peygamber, onların hemcinsidir. Aynı zamanda o, mucizeleri görüp kendileri için ayan beyan ortaya çıkana kadar, peygamberliğin hakkında imkân dahilinde olduğu kişilerden biridir. Mucizeleri gördüklerinde, peygamberin bir şey uydurmadığını ve bilgiyi Allah'tan getirdiğini anlarlar. O, kendisine yaklaşmak amacıyla 'ilah' diye isimlendirdikleri bu ilahlara ibadet ettikleri büyük ve yüce Allah'tır. Böyle yaparak onlar ilahları hükümdar için teşrifatçı konumuna yerleştirmişler, sonra da onlara hükümdarın adını vermişlerdir. Nitekim bütün valilere 'vali' adı verilir. Gerçekte valiler pek çok iken Vali Allah'tır. Peygamber onlara Allah'tan adeta şöyle aktarmıştır: 'Bu ibadet ettikleriniz, vali değildir. Onları babalarınız ilah saymıştır. Benim sizi çağırdığım bu İlah'ı ise tanırsınız. Adı Allah'tır. O'nu inkâr etmezseniz, çünkü siz *'Bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye, putlara ibadet ederiz'*[112] diyenlersiniz. Siz O'nun adını verdiniz ve ilahlarınızı da isimlendirdiniz. Artık gerçeğin kimde olduğunu öğrendiniz mi? Sizde mi, bende mi? Bunu peygamber söyler.

Onlar, peygamberin sözünü öğrenip hakkıyla kavradıklarında tam bir saçmalık içinde bulunduklarını anlarlar. Çünkü ilahlarını isimlendir-

diklerinde onlara 'Allah' adını vermedikleri gibi onların isimlerinden 'Allah' denileni de anlamazlar. Çünkü onların isimlerini bilirler. Böylelikle İbrahim'in kavminin söylediğinin benzerini söylerler. '*Bilirsin ki onlar konuşamaz.*'[113] İşte bu, onlardan gelen ilahi bir delildir. Allah onlara kendilerinden delil getirmiştir: '*Bu, bizim İbrahim'e kavmine karşı verdiğimiz delilimizdir.*'[114]

Rahman'ın nefesinden yirmi yedinci tevhit, '*O sizin Rabbinizdir, mülk O'na aittir, başka ilah yoktur, nasıl yüz çevirirsiniz?*'[115] ayetinde dile getirilen işaret tevhididir. Varlıkta Allah'tan başka işaret edilen yoktur. '*Nasıl döndürülürsünüz.*'[116] İşaret, ancak işaret edende meydana gelmiş yeni bir durumdan kaynaklanabilir. Bununla birlikte o şey kendiliğinde meydana gelmemiş olabilir. Fakat o kişinin nezdinde meydana gelmiş olduğunu bilir. Her kimin nezdinde bir durum meydana gelirse, onun nezdinde meydana gelişi esnasında o şeyin halini bilmemesi gerekir. Çünkü söz konusu şeyin gerçekleşmesiyle ve kendisine etki etmesiyle ilgilidir. Bu esnada o şeye işaret eder. Bu halde bir refiki vardır ki, iki durumda olabilir. Çünkü onun iki refakatçisi olabilir: selim aklı veya masum şeriat. Bundan başkası yoktur. Bu işarette ona '*İşte sizin rabbiniz! Mülk O'na aittir, O'ndan başka ilah yoktur*'[117] diyen kimse, iki dosttan birisidir; selim aklı veya masum şeriat. Bu isinden başkası değildir. Bunlardan başkası ona bu iki dostun söylediğinin zıddını söyleyerek şöyle derler: 'Fail, zaman ve onun tasarrufudur.' Başka birisi 'doğadır ve onun hükümleridir' der. Bir başkası 'devrin hükmüdür' der. Herkes onu kendi görüşüne yönlendirir. Bu durumda bu iki dostun sözü ise '*Nasıl döndürülürsünüz*'[118] olur. '*Allah dilediğini saptırır ve hidayet eder.*'[119] Allah Kuran vasıtasıyla hidayet eder. '*Saptırdıkları ancak fasıklardır.*'[120] Onlar bu iki dostun dışına çıkanlardır. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[121]

Rahman'ın nefesinden yirmi sekizinci tevhit, '*Güç ve şiddet sahibidir, nimet sahibidir, O'ndan başka ilah yoktur, dönüş O'nadır*'[122] ayetinde dile getirilen dönüş tevhididir. Bu tevhit, hüviyet tevhidindendir ve gerçek iman makamıdır. Çünkü mümin, ümidi ve korkusu eşit olan kimsedir ve onun ayakları bu inançta sabittir. (O'na göre) Allah'ın ihsanı adaletinde hüküm sahibi olmadığı gibi adaleti de ihsanında hüküm sahibi değildir. Ona göre Allah Şedidü'l-ikab (şiddetle cezalandıran) isminde tecelli ettiği gibi 'Nimet sahibi' isminde de tecelli edebilir ki bu

isim, 'günahları bağışlayan' ve 'tövbeyi kabul eden' isimleriyle desteklenmiştir. Hâlbuki Şedidül-ikab için böyle bir yardımcı belirlememiştir. Bu durum, (yardımcıya gerek olmayacak şekilde) güçteki iddiadan kaynaklanır. Böylece iddia ettiği şeye işi havale etmiştir. Söz konusu isim, yardımcısızdır. Hâlbuki iddiası olmayan yardımcıya sahiptir. Çünkü isimler, yaratılmışlar içindeki valilerdir. Allah cezalandırmada şiddeti zikretmiş, nimette zikretmemiş, bu ismi 'günahları bağışlayan' ve 'tövbeyi kabul eden' isimleriyle desteklemiştir. Burada Allah, Şediü'l-ikab ismine karşı Zi't-tavl ismine 'günahları bağışlayan' ve 'tövbeyi kabul eden' ismiyle yardım etmekle anlayışlı kullarının dikkatini iddiada bulunmamanın gereğine çekmiştir. Çünkü güçlü olan, insanın anlayışına göre, karşı konulamayandır. Karşı koyan birinin varlığını bildiğinde, böyle bir iddiada bulunmaz. Allah kullarını iddiayı terk hususunda uyarmış, tek başına onların işlerini üstlenmiş, hareket ve duruşlarında bu sınırda kalıp O'nun Hak olduğunu öğrensinler diye kendilerini sakınır.

Rahman'ın nefesinden yirmi dokuzuncu tevhit, '*Sizin rabbinizdir, O'ndan başka ilah yoktur, nasıl yüz çevirirsiniz*'[123] ayetinde dile getirilen ihsan tevhididir ve hüviyetin bir yönüdür. Çünkü bu ayet '*Allah insanlara karşı ihsan sahibidir*'[124] ayetinden sonra gelmiştir. Bu tevhit, Allah'ın insanlara olan ihsanları nedeniyle bir şükür tevhididir. Bununla birlikte Allah '*Göklerin ve yerin yaratılması insanınkinden büyüktür, fakat insanların çoğu bilmez*'[125] buyurur. Burada, mertebe kast edilmiştir, çünkü cismi herkes bilir. Fakat insanlar, insan olmak bakımından, '*insanlarınkinden daha büyüktür*'[126] ayetini dikkatle incelememişlerdir. Hâlbuki Allah, söz gelişi, 'Âdem'den veya halifelerin yaratılışından büyüktür' demedi. Çünkü Allah onları 'insan olmaları' bakımından suretine göre yaratmadı. Öyle olsaydı, insanlar birbirlerine karşı üstün olamayacağı gibi peygamberler arasında da bir derecelenme olamazdı. Öyleyse suret üstünlüğünün karşısında duracak bir üstünlük yoktur. Allah '*İnsanlara karşı büyük ihsan sahibidir*'[127] buyurur. O halde üstün olan, aynı zamanda bu isme sahip olandır. 'İhsan' derken kastedilen, genel ve özel ihsandır. Genel ve özelin diliyle O'nu birlemiş, ihsan tevhidi cömertlik ve ikram mertebesinden ortaya çıkmıştır.

Rahman'ın nefesinden otuzuncu tevhit, '*O kendisinden başka ilah olmayandır, dini O'na tahsis ederek dua edin, hamd âlemlerin Rabbi Al-*

lah'adır'[128] ayetinde belirtilen hayat ve bütünün tevhididir. Bu tevhit, sırf hüviyet tevhidinin bir parçasıdır. Hayat, nefes alıp veren herkeste gerekli bir şarttır ve âlem kendisinden yükselen buharlar nedeniyle diridir. Öyleyse hayatın tevhidi, bütünün tevhididir. Her şey canlıdır ve Haktan başka bir şey yoktur. Her şey, Rahman'ın verdiği ilahi kelama göre, Hakkı tespih eder. Allah *'İzzet sahibi Rabbin münezzehtir'*[129], başka bir ayette ise *'Kulunu geceleyin yürüten münezzehtir'*[130], başka bir ayette *'Sabahladıklarında ve akşamladıklarında Allah münezzehtir'*[131] buyurur. Âlemden başka bir şey yoktur. Âlemdeki her şey O'nun övgüsünü tespih eder. Mutlak birliği övmekten daha yetkin bir övgü yoktur, çünkü mutlak birlikte ortaklık olamaz. O halde tevhit, en üstün övgüdür ve 'Allah'tan başka ilah yoktur' demektir. Bu nedenle bu tevhidin hayat tevhidi ve bütünün tevhidi olduğunu belirttik. O, Allah'tan ve âlemden tevhidin Allah'a tahsisidir.

Rahman'ın nefesinden otuz birinci tevhit, *'O'ndan başka ilah yoktur, diriltir ve öldürür, Rabbiniz ve önceki atalarınızın Rabbidir'*[132] ayetinde belirtilen bereket tevhididir. Bu tevhit, Allah'ın kendisini mübarek bir gecede indirdiğini söylediği surede geçer. O gece, ecellerin belirlendiği Şaban'ın ilk yarısına denk düşen kadir gecesidir. Bu nedenle bu tevhidi dirilten ve öldüren diye nitelenmiştir. Bu durum *'Onda her hikmetli iş ayırt edilir'*[133] ayetinde belirtilir. Yani her muhkem iş ayırt edilir! Böylece Allah'ın gönderdiği peygamberlerin getirdiği ve ilahi kitapların getirdiği hükümler onda ortaya çıkar. Bu, Allah'ın kullarına dönük genel ve özel rahmetidir ve her varlık onu idrak eder. Hâlbuki her varlık, bu hikmetin nereden çıktığını bilemez. Bu hikmet, hüküm bakımından genel iken, öğrenilme bakımından özeldir. Çünkü kabiliyetlerin istidatları farklı farklıdır. Aydınlatma bakımından güneşin ışığı nerede, kandilinki nerede? Bununla birlikte güneş adını kandilden (sirac) alır ve kedisinden daha parlak iken ona muhtaç olur. Allah, peygamberini bu makamda 'aydınlatıcı kandil' yapmış, göklerin ve yerin kendisiyle aydınlandığı nuru hakkında onu örnek vermiştir. Böylece Allah (göklerin ve yerin nuru olan) ışığın niteliğini lambaya benzetmiştir. Ardından, benzetmenin diğer unsurları olan ve güneşte bulunmayan yardım ve -farklılığın varlığıyla birlikte- dengeyi zikretmiştir. Bunu ise, (çatışma anlamındaki) 'teşacür'den türetilen 'ağaç' örneğiyle zikretti. Ağaç (âlemdeki çatışma anlamındaki) teşacür'den türetilmiştir. Bu çatışma,

Allah'ın kendilerinde yaratıklarındaki bazı ayetleri meydana getirdiği renklerin ve dillerin farklılığından kaynaklanır. Sonra kandili zikretti ki, güneşe ait değildir. Öyleyse Allah'ın nurundan ibaret olan göklerin ve yerin nurunun bir kandilliği vardır ki, onu ancak bu 'mübarek tevhit' ile O'nu birleyen bilebilir. Söz konusu tevhit, 'bereket tevhididir.' Bu kandillikte bir lamba vardır. Lamba, kandilliğin kendisini titremekten koruduğu ışığın kendisidir. Kandillik onu kendisinde gerçekleşebilecek hareket ve titreşime karşı güçlendirir. (Bir anlamı da düşmek olan heva'yla irtibatla) Arzuların güçlenmesi lambanın sönmesine yol açtığı gibi iki çatışan (ağaç ile çatışma anlamındaki teşacür ilişkisi) arasında da hakikat kaybolur, gizlenir, hakkında hayret ortaya çıkar. Nebiler, apaçık nur demek olan hakkı getirir. Bu nedenle peygamber, 'Bir nebinin tartışması uygun değildir' buyurmuştur. Nura sahip olan, tartışmaz. Sonra, nurun bir fanusu vardır ki, örnekte zikredilmiştir. İlahi nurun da bir fanusu vardır ve bu tevhit onun mahiyetini sana bildirir. Bu fanus güneşe ait değildir. Fanus inci gibi olan yıldıza benzer. Lambanın kendisinde ortaya çıktığı yer, inci gibi yıldıza -ki güneştir- benzetilirken ev sahibi konumundaki siracın değeri ne kadardır? Sonra bu siracın *'mübarek bir zeytin ağacından'*[134] yandığı ve aydınlık verdiğini söylemiştir. Öyleyse ilahi nurun bir hakikati olmalıdır ki, bu hakikat, ağaca (şeceretеşacür, çatışma) benzetilmiştir. Nitekim ilahi isimler arasında da ed-Dar-en-Nafi, Muiz-Müzil, Muhyi-Mümit gibi karşıt anlamlı isimlerde bir farklılaşma zikredilmiştir. *'Bu ağaç doğulu veya batılı değildir.'*[135] Böylece, onu itidal özelliğiyle nitelemiştir. Bu nedenle benzetmeye konu olan bu sirac, fanustaki siracın kendisidir. Ağaç, doğulu ve batılı olmadığı için, hareket ve titreşimden korunmuştur. Bütün bunlar, lambadan başka bir şeyde bulunmaz ve bütün bunların ilahi nurda dikkate alınması gerekir.

Rahman'ın nefesinden otuz ikinci tevhit, *'Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur, müminler için bağışlanma dile'*[136] ayetinde belirtilen öğüt tevhidi ve Allah'ın tevhididir. Bilmelisin ki Allah, kendisinden bir rahmet olarak, insanı gaflet sahibi olarak yarattı. İnsan her an yaratılışın vesileleriyle gerçekleştiği sebepleri görmekle Allah'ın birliğini görmekten gafildir, hâlbuki yaratılışın kendilerinden gerçekleştiği sebeplerde Hakkın 'yüzünü' görmeyi sağlayan idraki yoktur. Bu idraksizlik ise, gafletin egemen olmasından kaynaklanır. Bu örtü, yaratılışın sebeplerden oluş-

tuğunu zannettirir. Herhangi bir tarzda bir öğüt kendisine geldiğinde ise, sebeplerin sadece Allah'tan başka ilah olmadığını gösterdiğini öğrenir. Kendilerinde Hakkın yüzü olmasaydı veya ilahi emrin kendisi olmasaydı sebeplerden bir şey meydana gelmezdi. Bu tevhit, öğüdün kendisini ortadan kaldırdığı bir (hakikat üzerindeki bir) örtüden sonra gerçekleştiği için, Allah'tan kadın-erkek müminleri örtmesini dilemeyi gerektirdi. Çünkü örtünün ortadan kalkmasının ya da bu kalkma esnasında O'nun örtünün kendisi olduğunu bilmenin ve keşfetmenin öyle bir hazzı vardır ki, değer takdir edilemez. Bu haz, Allah'ın kuluna dönük ihsanlarından biridir.

Rahman'ın nefesinden otuz üçüncü tevhit, '*Allah kendisinden başka ilah olmayan, gaybı ve şehadeti bilendir*'[137] ayetinde belirtilen bilgi tevhididir. Bu tevhit, hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Bu tevhit, ayrışma (tefrika) yönünden Hakkın birlenmesidir. Çünkü burada Allah gaybı ve şehadeti ayrıştırmış, bilgi ve rahmeti birleştirmiştir. Böyle bir şey, sadece ledünni bilgide gerçekleşebilir. Ledünni bilgi sahibine fayda veren bilgidir. Allan kulu Hızır hakkında '*Ona katımızdan bilgi verdik*'[138] buyurdu. Kastedilen rahmet, '*Rahmanü'r-rahim*'[139] ayetindeki rahmettir. Sonra şöyle der: '*Ona katımızdan bilgi öğrettik.*'[140] Bu ise, '*gayb ve şehadeti bilendir*'[141] ayetiyle ilgilidir. Rahmeti bilmeye, bir yumuşaklık ve merhamet eşlik eder. Bu, onun nezdinden olan şeydir. Ledün dalı, yaştır zira! '*Ona nezdinden büyük bir ecir vermiştir.*'[142] Böylece onu yüceltmiştir. '*Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.*'[143] Allah ancak bilgiyle gönderir. Böylece Allah, peygamberini göndermeyi 'rahmet' yapmıştır. Bu ise, yumuşaklıkta mutluluk veren bilgidir. '*Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın.*'[144] O halde bilgi üstün olsa bile, onun kaynakları vardır. En şereflisi ise, Allah katından olandır. Çünkü rahmet ona bitişmiştir. Söz konusu rahmet ise, Allah'ın kendisiyle kullarındaki güçlüğü kaldırdığı Nefese aittir.

Rahman'ın nefesinden otuz dördüncü tevhit, '*O Allah ki, O'ndan başka ilah yoktur, Melik ve Kuddus'tur*'[145] ayetinde belirtilen 'niteliklerin tevhididir' Bu tevhit, kuşatıcı hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Bütün nitelikler, celal nitelikleri olarak O'na aittir. Çünkü tenzih nitelikleri 'sübuta' imkân vermez. Hâlbuki (varlık anlamında) iş, vardır ve sabittir. Bu nedenle hüviyet öne alınmış, nitelikler sonraya bırakılmıştır. Öyle ki, olumsuzlama nitelikleri gelip dinleyenin kalbinde hayret gerçekleşti-

ğinde, ihata özelliğiyle hüviyet dinleyenin yokluğa çıkmasını engeller. Yokluğa ulaşmış olsaydı, şöyle diyecekti: 'Var olan bir şey yoktur.' Çünkü o aklın ve duyunun varlığının dışına çıkmış, yokluğa katılmış, hüviyet ise yokluğu imkânsızlaştırmıştır. Çünkü zamir (O), sabit bir şeye dönebilir. Bunu anlamalısın!

Rahman'ın nefesinden otuz beşinci tevhit, '*Rahman O'ndan başka ilah olmayandır, müminler sadece Allah'a tevekkül etsin*'[146] ayetinde belirtilen üzüntü ve üzüntülerin ortadan kalkması için bunlarda Allah'a dönme tevhididir. Çünkü insan, kendisine isabet eden sıkıntının varlığını koruyanın eliyle gerçekleştiğini bilir. Bu nedenle Allah, bir musibetin ulaştığı kimsenin '*Biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz*'[147] demesini övmüştür. Onlar, bulundukları halde Allah'a ait iken o halden ayrılırken de Allah'a dönerler. Öyleyse kimin varlığı korunur kendisinden ayrılan şey de korunur. Böyle birinin yanında bulunanlar, belli bir vakte kadar 'emanet' olarak kendisinde bulunur. O halde bir bela ve sıkıntı yoktur.

Üzüntü tevhidi, (sıkıntılara karşı) kullanılabilecek en yararlı ilaçtır. Bu konuda Allah onlar adına meydana gelecek şeyi bildirerek şöyle demiştir: 'Onların üzerinde Rablerinin rahmeti vardır.' Rahmet ile birlikte acı yoktur. '*Elif Lam Mim! Onlar, hidayete ulaşanlardır.*'[148] Onlara salt gerçek, iki durumda olarak görünmüştür: Birincisi, kendi hakkında musibettir. Bunun nedeni, kendisine inmesidir. Bu zevk sahibi olmayana ise, acısının kalbine inmesi şeklindedir. Böylelikle ondan haz alır fakat iyiliğinden mahrum kalır.

Rahman'ın nefesinden otuz altıncı tevhit, '*Doğunun ve batının rabbi, O'ndan başka ilah yoktur, O'nu vekil edin*'[149] ayetinde belirtilen vekalet tevhididir ve hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Bu tevhitte Allah'ın insan âlemi için yarattığı bütün yararları tahsis ettiği (öğrenilir). Ardından bu hususta Allah'ı vekil edinmesini insana emretti. Bunun nedeni, insanı kendisi için yaratıldığı Rabbine ibadete yönlendirmektir. Yaratılış sebebi hakkında Allah '*Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım*'[150] der. Bu makam nerede, '*Allah'ın sizi halife yaptığı şeyleri infak edin?*'[151] ayeti nerede! Allah, mülkü kendisine ait iken, harcamayı insanlara bırakmıştır. İnfakı emrettiği ölçüde bile, Allah kendisini vekil edinmeyi emretti. Dolayısıyla iki durum arasında bir çelişki yoktur. Mülkiyet Allah'a, harcama kula ait! Öyle ki Allah kuluna harcamayı em-

retmiş, fakat serbest bırakmamıştır. Harcamada da Allah'ı vekil edinmeyi emretti. Çünkü Allah insana mal sahibini memnun edecek şekilde nerelere harcayacağını göstermiştir. Bu amaçla şeriatlar inmiş, insana malı harcayacağı yerleri belirtmiştir. Bu sayede insan, basiret üzere harcar ve infak eder. Vekilin emretmediği bir konuda arzusuyla infak eden, mal sahibinin malından zayi olan kısmı tazmin itmelidir. Çünkü o, esasta müflistir ve yetkiye sahip değildir. Bu tevhit, mal sahibinin malından (izinsiz olarak) telef ettiği kısımdaki yükümlülüğü üzerinden atma imkânı verir.

Bu, Kuran'da bize ulaşan son tehlildir. Bütün bunlar, otuz altı makamdır ve hepsini -Kuran'a dayanarak-açıkladık. Allah bunlarla kendisini zikretmiş, bize de kendisini onlarla zikretmeyi emretmiştir. Biz de emre uyduk. Allah'ı bu tehlil ifadeleriyle zikrettiğimizde, O'nun nezdinden bilgi öğrendik. Bunların zikredilmesi Allah'tan bize dönük bir rahmettir. Biz üzerimize düşen görevi tam olarak yerine getirdik ve artık Hakkın eline ulaşmıştır. Allah da kavuşma vaktine kadar onu bereketlendirir ve emanetleri sahiplerine ulaştırır. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[152]

ONUNCU FASIL

Havkale Zikri (La Havle ve la Kuvvete İlla Billah)

Havkale zikri, 'Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur' (La Havle ve la Kuvvete İlla Billah) demektir. Bu, taşıyacağı ölçüde herkesin zikridir. Bu zikri yapanlar derece derece olduğu gibi zikrin tarzında da derece derecedir. Kim daha çok bu zikre katılırsa, onu daha çok düstur edinir. Bu zikirde kemale ulaşmanın şartı, sözle zikre ara vermemek olduğu gibi hal şahidiyle de bu zikirden bıkmamaktır. Bu zikri yapanlar, âlemdeki bütün yükümlülerdir ve bütün âlem yükümlüdür. Âlemin bir kısmı yükümlü olduğu hususta mecburdur. Bu kısımdaki yükümlülük, farz-ı ayn (herkesin yapması gereken farz) ve farz-ı kifâye denilen şeylerdir. Farz-ı kifâye, bir grubun yapmasıyla diğerlerinden düşen farzlardır. Âlemin bir kısmı ise, yükümlülükte mecbur değildir. Bu kısma

yükümlülük sunulmuştur. Yükümlülüğü kabul ederse, taşıdığı şeyin değerini bilmediği için kabul etmiştir. Örnek olarak, emanet kendisine sunulunca insanın durumunu verebiliriz. İnsanın emaneti taşıması, kendisine bir zulüm ve taşıdığı şeyin değerini bilememektir. Göklere, yere ve dağlara emanet sunulunca onu taşımaktan kaçınmışlar ve -neyi taşıdıklarının değerini bildikleri için- korkmuşlar, kendilerine haksızlık yapmamışlardır. '*Fakat insanlar kendilerine zalimdir.*'[153] İnsanın dışında yaratıklardan hiç biri, kendine zulmetmekle nitelenmedi. Bu nedenle 'Göklerin ve yerin yaratılması' -mertebe bakımından- 'insanınkinden daha büyüktür.' Çünkü onlar, emanetin değerini insandan daha iyi biliyordu. Bu nedenle bilgi konumu bakımından, insanın yaratılışından daha büyük olmuş, insan gibi bilgisizlikle nitelenmemişlerdir. Öte yandan Allah, gelmelerini emredip de gelmediklerinde 'zorla' getirileceklerini söylemiştir. Onlar ise, '*İtaat edici olarak geldik*'[154] demişlerdir. Çünkü onlar, emir verenin zorla getirme gücüne de sahip olduğunu bilir ve bu nedenle '*itaat edici olarak geldik*'[155] demişlerdir. Gelme gerçekleşmiş, iddialarında doğru olup olmadıkları hususunda gönüllülükleri ihtimale açıktır. Bu sözü söyleyen Hak ise, yalan söylememişler, aksine doğru söylemişlerdir. Söz vasıtayla söylenmişse, söylediğimiz durum geçerlidir.

Aramızdan bilgililer, 'La havla ve la kuvvete illa billah' dediklerinde, ilahi emre uymak ve bağlanmak amacıyla söylemişlerdir. Uymak '*Ancak senden yardım dileriz*'[156] ayetinde belirtilir. Söyleyen Hak ise -ki bu ortadan kaldırılmaları mümkün olmayan ve sebeplinin varlığının kendilerine bağlı olduğu sebeplerden yardım dilemedir- uyulan emir, '*Allah'tan yardım dileyin ve sabredin*'[157] ayetinde belirtilir. Burada sabır, 'La-havle ve la kuvvete illa billah' ifadesiyle güçlüklere sabretmektir.

Yüz yirminci kısım sona erdi.

[FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN] YÜZ YİRMİ BİRİNCİ KISMI

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

ON BİRİNCİ FASIL

el-Bedi İsmi

Bu isim, ibda edilen (örneksiz yaratılan) her şeye ve ilk akla yönelir. İlk akıl, kalemdir. Bedi harflerden hemze ve onun mertebelerini, menzillerden ise, şartîn'i var eder. Nefesten kaynaklanan zati-ilahi yardım ile yönelir.

Allah şöyle der: *'Göklerin ve yerin bediidir.'*[158] Bunlar önceki bir örnek olmadan yaratılmıştır. Allah'ın yarattığı ilk şey kalem olan akıldır. Akıl örneksiz yaratılan ve Allah'tan zuhur eden ilk edilgendir. Örneksiz yaratılan her varlık, ibda edilen demektir. Onun yaratıcısı ve örneksiz var edeni Allah'tır. Bilgi, bir kısmının bilgi tanımında düşündüğü gibi, 'bilenin tasavvuru' demek olsaydı, söz konusu yaratılmış, örneksiz yaratılmış olmazdı. Çünkü o, kendisini örneksiz var edenin zihnindeki örneğe göre meydana gelmiş, onu var eden, örneğe uygun olarak yaratmıştır. Hakkın nefsindeki örnek, bilgiyi böyle tanımlayanın görüşüne göre, Hakkın nefsinde zorunlu olarak varlığını sürdürürdü. Öyleyse Hak, söz konusu şeyi nefsinde örneksiz var etmedi. Hâlbuki sonradan olanın bir şeyi var etmesi, söz konusu şeyin -kendisinin değil- benzerinin zihindeki suretine göre gerçekleşir. Hak ise var ettiği şey için bir yer değildir. Bu durumda sonradan olan, örneksiz yaratan değil iken Hak örneksiz yaratandır. Yarattığı şeyin sureti (daha önceden) O'nun nefsinde yoktu ve onu önceden tasavvur etmemişti.

Bu konu güç bir konudur, çünkü bilinenlerin bir kısmı suretlenmeyi kabul ederken bir kısmı kabul etmez. Bilginin tanımı, 'bilineni tasavvur' değildir. Bilen bazen -tahayyül gücüne sahip olduğu için- tasavvur edebilirken bazen bilir, fakat örneklemesi mümkün olmadığı için tasavvur etmez. Böyle biri, dıştan tasavvur eder ve fakat tasavvur ettiği şeyi bir surete dönüştüremez, fakat onu bilir.

Bilmelisin ki, (örneksiz yaratma anlamındaki) ibda', suretlerde olabilir. Çünkü suretler yaratılışı kabul eder ve dolayısıyla örneksiz yaratmaya da konu olurlar. Anlamlar, örneksiz yaratılamaz, çünkü onlar yaratılmaz ve dolayısıyla örneksizliği de kabul etmezler. Anlamlar, hakikatleri sabit olarak bilinir. Bu, gerçek anlamlar mertebesidir.

Bazı suretler vardır ki, hem yaratılışı hem örneksizliği kabul ederler. Onların isimleri olan kelimeler kendilerini gösterir. Böylelikle bu sözün veya kelimenin altında kelimenin gösterdiği bir anlam olduğu söylenir. Kelimenin içerdiği bu anlam ise, bir surettir. Onun şekil ve miktarı olan dış varlığı vardır. Örnek olarak Zeyd sözünü verebiliriz. Bu, kendisinden bir şey anlaşılan anlamı gösteren bir kelimedir ve o anlam için konulmuştur. Anlam, bir boyu, genişliği ve boyutları olan insandır. Böyle biri, bu kelime için 'anlam' diye isimlendirilir ve bu anlam yaratılışı kabul der. Biz 'anlamlar' derken yaratılışı kabul etmeyen şeyleri kastederiz. Yaratılışı kabul etmeyen bir şey örneği de kabul etmez. Başka bir ifadeyle maddi suretler ve maddi olmayan suretler örneği kabul edebilir. 'Maddi' derken, bileşiği kastetmekteyim ve farklı türlerdeki cisimlerdir bunlar. Maddi olmayan ise, kendinden başka parçası olmayan yalınlardır. Fakat bunlar bir araya gelebilir ve birleşerek -sonsuza varıncaya kadar- farklı suretler gerçekleşir. Onların ilki, kendisi de bir suret olsa bile, örneksiz iken ikincisi örneksiz değildir. Çünkü o, ilkinin örneğine göre var olmuştur, fakat o yaratılmıştır. Öyleyse yalın-basit, birincil yaratmayla örneksiz iken ikinci yaratılışa benzeyen yaratılışıyla 'yaratılmıştır.'

Allah'ın ilk yarattığı, akıldır. Allah onu Amâ'da, Rahman'ın nefesinin ilk derecesinde var etti. Bu ilk derece yaratılmış insan nefesinde hemzeye karşılık gelir. Hemze, insan nefesinden oluşan harflerden örneksiz yaratılan ilk harftir. Aklın (tümel) nefiste olduğu gibi, Hemze'nin de bir takım yönleri ve hükümleri vardır. Bunlardan bir tanesi

'Şükrederseniz, artırırız'[159] ayetinde belirtilen ilahi yardımdır. Başka bir ayette ise *'İyilik yapanlar için ilave vardır'*[160] denilir. İlave iyi veya kötüden olabilir. Ancak ilave, aslın varlığından sonra düşünülebilir. Aslın miktarı bilinince, ilavenin asıl olduğu zannedilmesin diye, ilave de öğrenilir. İlavenin en azı, dördüncü dereceye kadar, asıl gibidir, artık ilave yoktur. İlaveye her ilave -tıpkı asıl gibi- örneği asıl olan bir şeydir. Asıl aklın varlığı iken, ilavesi nefsin varlığıdır ve asıl olan aklın miktarına göredir. Sonra, doğa gelir, o da aklın ölçüsüncedir. Sonra, heba gelir, o da aklın ölçüsüne göredir. Sonra, tüm cisim meydana gelir ve o dördüncüdür. Ondan sonra, suretler vardır. Aynı şekilde, tıpkı akıl gibi, doğal yardım da -kendisini benimseyene göre- Elif'in meddesine benzer ve onun bir örneğidir. Bu durum, bütün varlıklara yayılır. Çünkü ona gelen ve bekasını sürdüren yardım da Haktandır. Öyleyse bir şeyin süreklilik sebebine ve dıştaki varlığının zuhuruna ilave her şey, başka bir sebepten kaynaklanır.

Akıl ilk var olduğu için, varlıktaki bütün ilahi yardımların sebebidir. Aynı şekilde hemze de, insan nefesindeki seste meddi (uzama, yardım) zorunlu kılmıştır ki, sonra veya önce gelmesi durumu değiştirmez. Burada ilave, doğal medde dört mertebeye ulaşır. Her ilave, yardım edilmiş herkeste doğal elif konumundaki aslın ölçüsüne göre gerçekleşir. Bunun örneği, ا ا (Elif-Elif) şeklindedir. Bu, Ebu Amr kıraatinde böyledir. Diğer med ise, İbn Amr ve Kisai'nin kıraatine göre üç elif, Asım'ın kıraatine göre Elif ve yanında üç elif, Vereş ve Hamza'nın kıraatine göre dört elif şeklindedir. Aynı şey, ca-e harfleri için geçerlidir. Bu ilahi yardım, kendisini zorunlu kılandan önce ve sonra, Allah'ı bilmeye göre gerçekleşir. Allah'ı âlem deliliyle bilmeyen kimsede yardım, kulun bilmediği yönden, Allah'ı bilmeden önce gelir. Böyle biri Allah'ın türlü nimetlerine girer ve onun nimeti kimin verdiği hakkında tam bir bilgisi yoktur. Âlemi Allah ile bilenin yardımı ise daha sonradır. Çünkü o, yardımından önce Allah'ı bilmiş ve O'nu görmüştür. Allah'a dair bilgisi, O'nun yardımından meydana gelmiş olsa bile, bu, doğal yardımdır. Rahman'ın nefesindeki yardım, kat be kat artma yoluyla nimetlerin var edilmesidir. *'Allah dilediği için ziyadeleştirir.'*[161] Nitekim bu durum, insan nefesinde kendisini zorunlu kılan sebebe ulaşmak veya onun yanından çıkmak amacıyla, ilahi yardım ile bir harfin dış varlığını meydana getirmek için sesin uzatılması (şeklinde tezahür eder). Söz

konusu harf, (ilahi yardım) nimetiyle amaçlanan varlıktır. Söz gelişi nefes Amene kelimesinden 'm'ye veya Âdem kelimesindeki 'd' harfine ulaşmak isteyebilir. Bunu bilmelisin!

el-Bedi ismi, Atlas feleğinde belirlenmiş burçların varlığını göstermek üzere, menzillerden şartîn'e yönelir, çünkü onların kendileriyle bilineceği bir alametleri yoktur. Bunun için Bedi ismi, bu menzilleri söz konusu ölçülere alamet yapmıştır. Atlas feleğinde Cevari'l-hunnes burçları kat eder. Böylece menziller ile onların feleği ne kadar kat ettiği öğrenilir. Bu menzillerin ve felekteki her yıldızın bu Atlas içerisinde bir yürüyüşü vardır. Fakat bir şahsın ömrü, onu fark etmeye yetmez. Bize bir Mısır piramidinde 'Oğlak aslanda iken yapıldı' şeklinde tarih düşüldüğü aktarılmıştır. Bu, oğlaktaki bir gündür. Üzerinden ne kadar zaman geçtiğine bakınız! Yıldızların yürüyüşünü bilenler şöyle der: 'Sabit yıldızlar, felekte her yıl bir derece kat eder.' Bazılarından ise, yüz sene dedikleri aktarılmıştır. Duyu onların intikalini ne zaman algılarsa, cevari'l-hunnes'inkini de o zaman idrak eder.

Tekrar ilk akıl ve onun Rahman'ın nefesindeki yerinin insan nefesindeki harflerden hemze ile bir olduğu hakkındaki konuşmamıza dönüp şöyle deriz: Allah melekleri yarattığında -ki onlar Amâ'dan yaratılmış akıllardır- ilahi kalem onlardan yaratılmış ilk şeydi. Allah onu seçmiş, öne geçirmiş ve bütün âlemi var etme görevini ona bırakmış, onu âlemin yararlarını gözetmeyle yükümlü tutmuştur. Bunu ise, aklın yükümlü olduğu ve kendisini Allah'a yaklaştıracak ibadeti yaptı. Öyleyse akıl, ancak bunu düşünür. Allah aklı basit yarattı ki, habersiz kalmasın, uyumasın ve unutmasın! O halde akıl, yaratılmış varlıkların en hafızalısı ve -Allah bilinenlerin türlerini öğrettiğinde- en iyi öğrenendir. Akıl bütün bilinenleri değişme ve tahriften korunmuş Levha'ya bir bir yazmıştır. Yazdığı şeylerden birisi de, 'değişme bilgisi'dir. Başka bir ifadeyle başkalaşma ve dönüşme âleminde neyin değişeceğini ve tahrif olacağını da yazmıştır. Öyleyse bu levha, değişme kabul etmeksizin, Allah'ın bilgisinin suretine göredir. Allah aklı böyle görevlendirince, ona isimlerinden Müdebbir ve Mufassıl isimlerinin (özelliğini) vermiştir. Böylece o, düşünmeden ve bir ön fikir olmaksızın, tafsil ve tedbir eder. Bunun insandaki karşılığı, fikir gücü ve tefekkürdür. Yalnız düşündüğünde bir hükme vardığı gibi başkasıyla birlikte düşündüğünde başka bir hükme ulaşır. Başkasıyla birlikte düşünmeye beşer âleminde 'istişare'

denilir. Allah Teala peygamberine *'İşlerde onlarla istişare et, karar verince tevekkül et'*[162] diye emretti. Öyleyse aklın vilayetini yönetmesi, kısımlara ayrılır. Bu tedbir, ister tek başına ister istişare yoluyla ortaklıkla gerçekleşsin, aynıdır. İstişareyi zorunlu kılan sebep, Hakkın her varlıkta özel bir yönünün bulunmasıdır. Söz konusu yön, sadece o varlığa özgüdür ve başkasına ait değildir. Hak ona belirli bir konuda derece bakımından kendisinden üstün birisine ilham etmediği bir bilgi ilham edebilir. Örnek olarak Âdem'e isimlerin öğretilmesini verebiliriz. Hâlbuki Mele-i ala Allah katında Âdem'den üstündü. Buna rağmen Âdem'de onlarda bulunmayan bir bilgi vardı. Bu kitapta meleklerin arasından Mele-i ala'nın en üstün insandan bile üstün olduğu hakkında delil zikretmiştik. Bu delili bana rüyada Hz. Peygamber söylemişti. Rüyadan önceyse, bütünüyle bu görüşe varmış değildim. Durum böyle olunca, bazen yönetici ve tafsil edici olması yönünden akıl, fikri kullanmadan âlemde ortaya koyduğu bazı işlerde yalnız hareket eder, çünkü o, 'fikir ehli' değildir. Bazen yönetmesinde başka bir akıl kendisine ortaktır. Örnek olarak, bir sonraki bölümde -Allah izin verirse- zikredeceğimiz tümel nefsi verebiliriz. Böyle bir durumun nedeni, yaratılış âleminde istişarenin payıdır. Bunun nedeni ise, uluhiyete hakkını vermektir. Çünkü akıl, Allah'ın her varlıkta özel bir yönü bulunduğunu bilir. Allah diğer yönlerden başkasına vermediği dilediği bir şeyi o yönden o varlığa ilham edebilir. Bu yönden her varlık -bir sebep vasıtasıyla bile olsa- Allah'a muhtaçtır.

Şöyle denilebilir: Allah ona yaratıkları hakkındaki bilgisini öğretti. Nitekim Allah akıl'a 'Kıyamete dek yaratıklarım hakkındaki bilgimi yaz' demiştir.

Buna iki şekilde cevap verilebilir: Birincisi şudur: İlk akıl gerçekleşecek şeyleri bilse bile varlıkta kendisine öğretilen işlerden birisi de yönetimde başkasıyla ortaklık ve istişaredir. Allah'ın yaratıklarında meydana gelecek şeyleri bildiğini biliyoruz. Fakat Allah *'Sizi sınayalım ki, öğrenelim'*[163] buyurdu. Allah'tan daha iyi bilen yok iken Allah kendisi hakkında böyle bir ifade kullanmıştır. İkinci cevap tarzı şu olabilir: Biz Allah'ın her varlıkta o varlığa özgü bir yönünün bulunduğunu öğrendik. O yön, yaratma ile nitelenmez. Allah Kalem'e 'Yaratıklarım hakkındaki bilgimi yaz' demiştir. Hâlbuki ona 'her varlığa özgü özel yönden bilgimi yaz' demedi. Binaenaleyh Allah bazen bir sebep vasıtasıyla verebile-

ceği gibi -ki sebep Kalem'in Allah'ın yaratıkları hakkındaki bilgisinden yazdığı şeydir- aynı zamanda bir sebep olmaksızın verebilir. Bu ise, bu yönden verdiği bilgidir. Hakkın bu yönden verdiğini, sebepler ve yaratılmış olan bilemez. Öyleyse bu yönden gelen bilginin öğrenilmesi için, Allah akla istişareyi emretti. Böylece yönetim işinde istişarede bulunduğu kimse, özel yönden Allah'tan öğrendiği bilgiyi verir. Söz konusu yönün bilgisini akıl yazmadığı gibi yaratıklarında da gerçekleşmiş değildir. Bu nedenle Allah peygamberine '*Karar verince, tevekkül et*'[164] buyurur. Yani istişarede görüş birliğine vardığınız veya -onlardan farklı olarak- senin karara vardığın şeyi uygularken, Allah'a tevekkül et! '*Allah'a tevekkül et*'[165] ayeti, böyle bir durumda fiil gerçekleşmezden öncedir. Çünkü niyet, fiili önceler. Bu bağlamda peygambere 'Allah'a tevekkül et' diye emredildi. Çünkü o, fiil gerçekleşmezden önce, Allah'ın ilahi-özel yönden kendisine neyi ilham edeceğini bilemez. Söz konusu özel yön, yaratılışın dışındadır ve ilahi emirdir. Çünkü yaratma ve emir Allah'a aittir. Bu yönden meydana gelen 'emir', bunun dışında meydana gelen ise 'yaratmadır.'

Yıldızların hareketlerinde de emir, akar. Böylece felek derecesinde her yıldız, aynı derecede başka bir veya daha fazla yıldız kendisine ortak olduğunda veremeyeceği bir hükmü tek başına verebilir. Onların bir araya gelmesi de istişareye benzer. Bir araya gelmemeleri ise, her birine özgü özel yönün durumuna benzer. Öyleyse toplamdan tek başına olmaktan gerçekleşmeyen bir durum ortaya çıkar. Allah her göğe emrini vahyetti. Bu, her birine özgü olan ve olmayan emirdir. Her birine özgü olmayan, toplamdan meydana gelir ve her göğe özgü olandan farklıdır. Sonra, toplamda farklı haller vardır. Bu durumda ise, hallerin farklılığından meydana gelen şey, meydana gelir. Burada bitişmelerdeki haller, bize göre, niyetlere benzer. Herkes, kendi amaç ve düşüncesine göre konuşur. '*De ki, hepsi kendi tarzına göre amel eder.*'[166]

Sonra, emir, insan nefesine iner. Bu durumda bir harfin yalnız başına olan hükmü, başka bir harf ile birleştiğindeki hükümden farklıdır. Kaf harfi tek başına (k) koruma emrine işaret eder (*ki*, koru). Lam ile bir araya geldiğinde ise, 'kul' (söyle) diye isimlendirilen bir suret meydana gelir. Bu durumda kaf harfi konuşmayı emretme anlamı kazanır. Hâlbuki koruma anlamı ifade ederken bu emirle bir ilgisi yoktu. Mim harfiyle bir araya gelince, kum (kalk) kelimesi ortaya çıkar ve kaf 'ayağa

kalk' emrine dönüşür. Bir kelimeyi ortaya çıkartmak için bitişik harflerden veya kelimeleri ortaya çıkartmak için ayrık harflerden bir araya getirilenlerin hepsi böyledir. Bu durumda, bir takım durumlar ortaya çıkar. Efendi kölesine 'kul' (söyle) der, onda söz meydana gelir. Efendi kölesine 'kum' (kalk) der oda kalkar. Bu durumda bir araya gelen kelimelerden ayağa kalkma diye isimlendirilen bir hareket gerçekleşir. Var olanlar da Rahman'ın nefesinde meydana gelir ve kelimelerin varlıkları ortaya çıkar. 'Âlem' denilen budur. Öyleyse kelime Rahman'ın nefesinde ortaya çıkmıştır. Âlem ise, Amâ'da ortaya çıkmıştır. Âlem, (Rahman'a ait) nefese ait olması yönünden 'kelime' ve emir diye isimlendirilirken Amâ'da bulunuşu yönünden kevn, halk, zuhur ve dışta zuhur diye isimlendirilir. Öyleyse âlem, kün (ol) sözüyle meydana gelmiştir. Çünkü bu söz, varlık bir bildiren bir kelimedir ve bütün ilahi emirlerin yerine geçmiştir. Nitekim fiil ölçülerinde de Fe, Ayn ve Lam (feale, fiil) bütün ölçülerin ve isim ve fiillerden ölçülenlerin yerini alır. Öyleyse 'feale (yaptı)' kelimenin vezin harfleri olduğu gibi varlığın vezni ve ölçüsüdür. Öyleyse '*kün*'[167] (ol) sözü, de, kalk, al, anlat gibi bütün emirlerin yerine geçmiştir. Aynı zamanda çık, gir, yaklaş gibi emrin gerçekleştiği bütün ifadelerin de yerini almıştır. Böylece 'kün (ol)' -emir ayağa kalkma ise, ayağa kalkma, emir oturma ise oturma anlamı kazanır. Bütün fiiller için aynı şey geçerlidir. Böylece kelime nefeste meydana gelirken âlem de bir ölçüyle göre Amâ'da meydana gelir.

Burada bir bağ vardır. Bu bağ, tedbirin tek başına ve istişare ile âlemde meydana getirdiği türlerdedir. Tek başma gerçekleşene gelirsek, bu, tedbir eden üzerinde iki ilahi isim veya düşünce sahiplerinde iki düşüncenin hüküm sahibi olmasıdır. Bunun ilahi âlemdeki karşılığı, tereddüttür. Tedbir eden, bu ve benzeri hallerde yedi ilahi isimden birisinin hükmü altındadır. Bu isimler, nefiste ve onda meydana gelen kelimeler üzerinde hüküm sahibidir. Bunlar, el-Cami, en-Nafi, el-Asım -ki koruyan demektir-, es-Seri' (hızlı olan) ve es-Settar (örten) isimleridir. Bu beş isim, âlemde kulluk makamını ortaya çıkartan isimlerdir. el-Basir ve el-Bari isimleri ise, el-Cami isminde hürriyet makamını gerçekleştiren isimlerdir. Bu isimden, fazilet sahiplerine yardım bu isimden gerçekleşir. Onlar, güzel ahlaka ısrarla devam edenlerdir. Bu isimden hareketle peygamber 'Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim' demiştir. Aynı zamanda el-Cami ismi, cem' ve vücud (birlik ve vecd),

korunanlara ve suç işleyenleri bağışlayanlara yardım eder. Onlar, el-Muntakim ve el-Muakib isimlerinin kendilerinden talep ettiği cezalandırmayı sahiplerinden uzaklaştırırlar. Öyleyse el-Cami ismi, güven veren isimdir. Bu durum *'Ey kendilerine haksızlık yapan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin'*[168] ayetinde belirtilir. Bu ismin fiili, her zaman kulluk makamında bulunan kimsede meydana gelir.

en-Nafi ise, farklı mertebelerine göre Allah'ı bilenlere yardım meydana gelir. Onların arasında en çok yardım, ruhları bilenlere yapılır. Bu durum *'Sana emrimizden bir ruh indirdik, kitap ve iman nedir bilmezdin'*[169] ayetinde belirtilir. Yani onu hidayet ışığı yaptık. Bu isim, kerem sahiplerinden özellikle cömertlere yardım eder. Onlar, verilene yarar sağlayacak bütün hususlarda, 'istenmeden' cömertçe verenlerdir ki, vermeye özgüdür. Bu isim, Allah'ın kulluk ve ubudiyet makamlarına yerleştirdiği kimselere yardım eder. Çünkü Allah adamları iki haldedir; ya kulluk veya hürriyet! Bu kitapta kulluk ve hürriyet makamları bölümü geçmişti.

el-Vaki, Allah'ın emrinden koruyan demektir. Bu isim, sıddîklara, sır sahiplerine, -bir tartışma yapmaksızın- Allah ehlinin meclislerinde faydalı bilgileri ortaya çıkartmak üzere teorik güçleriyle ve fikirleriyle hareket edenlere yardım eder. Aynı zamanda kulluk makamının sahiplerine ve Allah ile yetinenlere yardım eder. Onlar, kölenin efendisine tevekkül ettiği gibi -yoksa oğulun babasına, ölünün yıkayıcısına, ücretlinin iş sahibine veya vekil yapanın vekil edindiği kimseye tevekkülü gibi değil- Allah'a tevekkül edenlerdir.

es-Seri, el-Vaki ismine benzer. Bu benzerlik, onun da bu özel tevekkül sahiplerine yardım etmesiyle ilgilidir. Bu isim, kulluk makamında bulunan ve infak edenlere yardım eder. Bu durum, *'Her neyi infak ederseniz, yenisini yerine koyar'*[170] ayetinde belirtilir. Bu isim, fena ehli için beka ehline yardım eder. O'ndan alır ve O'na yönelirler.

es-Settar, el-Gaffar, el-Gafur ve el-Ğafir isimleridir. Bu isim, yardım ederken kula ve tevekkül edenlere yardım eden es-Seri ve el-Vaki isimlerine benzer. Bu isim, kazananlara, Allah'a dayanmakla birlikte sebepleri benimseyenlere yardım eder. Onlar, Allah'a dayansalar bile, zâhirlerinde Allah ile yetinmezler. Sebebe bağlanan herkes için durum böyledir. Bununla birlikte o, tevekkül edenlerden olabilir. Öyleyse her

tevekkül edenin dışında 'Allah ile yetinmek' ortaya çıkmaz. Bu isim, menzil ve münazele (Hakkın tenezzülü ve kulun miracının bir yerde buluşması) sahiplerine yardım eder. Bu kitapta -Allah izin verirse- daha sonra gelecek iki yüz bölümleri vardır.

el-Bari, zeki mühendislere yardım eder. Onlar, çıkarsama yapan, sanatlar üreten, garip-bilinmez şekilleri ortaya koyanlardır ve bu isimden yardım alırlar. Bu isim, aynı zamanda, ölçülü güzel resim çizenlere yardım eder. Bu konuda garip bir duruma Anadolu şehirlerinden Konya'da bir ressamda tanık olmuştuk. Onu sınamış ve kendisine bilmediği 'sanatta doğru tahayyül' öğretmiştik. Bir gün fark edilmeyen bir eksiklik bıraktığı bir bıldırcın resmi çizdi ve resim ölçüsüne göre değerlendirmemiz için bize getirdi. Resim, bıldırcının cismi ölçüsünce, büyük bir tabağa çizilmişti. Yanımızda bir şahin vardı. Şahini elinde tutan onu bıraktığında, şahin tüylerinin rengi ve şekliyle bıldırcın zannettiği resmi ayaklarıyla dürttü. Orada bulunanlar sanatın güzelliği karşısında hayrete düşmüştü. Ressam bana 'Resim hakkında ne dersin?' diye sordu. Ben de 'Gayet güzel, fakat gizli bir kusuru var' dedim. Meğerse aralarındaki konuşmada o kusuru oradakilere söylemişti. Bana 'Nedir kusuru? Ölçüleri doğru' deyince ben de şöyle dedim: 'İki ayağındaki uzunluk, resmin ölçüsüne göre, bir buğday genişliğinde olmalıydı.' Kalktı, başımı öptü ve 'seni denemek için kasıtlı yapmıştım' dedi. Orada bulunanlar da kendisini doğruladı ve bunu bana göstermezden önce kendilerine söylediğini belirttiler. Ben de şahinin bıldırcına saldırmasına ve onu yakalama isteğine şaşmıştım. Bu isim, bir sınırlama olmaksızın infak edenlere değil, özellikle yoksulluk dönemlerinde olmak üzere, cömertlere yardım eder. Bu isim, adamlardan hürriyet makamına yerleştirilenlere bakar ve kulluk makamına yerleştirilenler arasında yardım ilişkisi yoktur.

el-Basir, hürriyet ve kulluk (zorunlu kulluk anlamında ubûdet) ehline yardım eder. Hürriyet ehline yardımı daha çok ve onlara bakışı güçlüdür. el-Basir ve el-Bari ismi, fesahat ve ibare ehline yardım eder. Kuran'ın aciz bırakma özelliği (bilgisi), kelamın inceliğinin ve nazmının güzelliği bu iki isme aittir. Basir, aynı zamanda menzil ve münazele sahiplerine basiretleri hususunda yardım eder. Onlar, söz konusu menzilleri kazanmak üzere çalışanlardır. Onlar, çalışmadan, 'ayaklarının altından' inayet yoluyla kendilerine ulaştırılan şeyleri yiyenlerdir. Çünkü bu makam sahipleri ikiye ayrılır: Bir grubuna menziller çalışma ve gayret

yoluyla inerken bir grubuna çalışma ve önceden yapılmış bir amel olmaksızın inayet yoluyla iner. Bu isim, tefrika ehline yardım eder. Onlar, zâhirde istidatlarıyla mazharların neyi verdiğini ayırt edenlerdir. Bu, garip bir makamdır ve tefrika ehlinin çoğu onu bilemez. Tefrika ehlinin bilgisinin büyük kısmı, ilahi isimlerin anlamlarını -zata delil olmaları yönünden değil- kendi özel anlamları yönünden bilmekle ilgilidir. Bu ise, bu isimlerin verisini sınırlamak olduğu gibi onu verdikleri kimseleri de sınırlamak demektir. Keşif yoluyla gördüğümüze göre bu konuda âlem, daha fazla olmamak üzere, bindir. Zevk yoluyla gördüğümüz ve adım adım takip ettiğimiz, bazen bizim kendilerini bazen onların bizi geçtiği -ki iki mertebede onlar bizi geçmiştir; iki mertebe nikah ve kuşkular mertebesidir- âlem ise, on altı alimdir. Âlemin diğer kısmını ise, zevk olarak değil, keşf ve bildirme yoluyla öğrendik. İlahi yardımlar hususunda bütün bu zikrettiğimiz hususlara Allah ehlinin geneliyle birlikte 'zevk' yoluyla girdik. Bir ilahi isimde ise onlardan ayrıldık. Bu isim el-Ahir ismidir. Ondan 'başkanlığı' aldık ve *'Yaklaşanlardan ise, ravh ve rayhandır'*[171] ayetinde belirtilen Hakka yakın kimselerin ulaştığı Allah'ın verdiği rahatlığı elde ettik.

Bu yola girdiğimde, beş yüz seksen senesinde nikah mertebesinde kısa bir süre safa ehliyle bu makamlara ulaştık. Kuşku mertebesine ise, şartlardaki ihlalleri nedeniyle, kahır ve galebe (hal sahipleri) ehli olan kimselerle birlikte girdim. Bu şartlar, Allah'ı bilenlere karşı alınan sözlerdir. Bir kısmımız sözünü bozmuş iken, bir kısmımız yerine getirir. Biz -Allah'a hamd olsun- sözü yerine getirenlerden olduk. Bunlar, garip bilgiler ve yüce zevklerdir. Onlardan bir grupla Mağrip'te, bir grupla İskenderiye'de, bir adamla Şam'da, bir adamla Sivas'ta karşılaştık. Sonuncusu, bu makamda biraz eksiği olan biriydi. Onu bize anlatınca, eksikliğini tamamladık ve kısa sürede kemale erdi. O, aslen Sivaslı değil, misafir idi. Kendisi Ahlatlı idi. Bu ilahi isimlerin hükmü altındaki her grubun üç mertebede ayrıcalığı vardır: Üst mertebe, orta mertebe ve aşağı mertebe. Başka bir mertebe ise, ortak mertebedir. Yönetici akıllar, kendilerine düşünceler gelirken bu üç mertebeden birisinde veya karşıt ya da yakın anlamlı isimlerden (birisinde) bulunurlar. Karşıt isimler Dar-Nafi, Muiz-Müzil, Muhyi-Mümit isimleri iken, yakın anlamlı isimler Kebir-Azim, Alim-Habir gibi emir ve halk âleminde hükümleri ce-

reyan eden isimlerdir. Allah izin verirse, bütün bu isimlerin âlemde gözüken hükümlerinden söz edeceğiz.

Zikrettiğimiz hususun ayrıntısına gelirsek şöyle deriz: Öncelikle belirtmeliyiz ki, sözü edilen tabakalardan her biri, Allah ehlinden özellikle 'nefes ehli' olanlardır. el-Müdebbir, nefesler âlemindendir ve herhangi bir ara durumdaki bir şeyi uygulamak istediğinde, bu uygulama iki hükmü gerektirir -hâlbuki emir tektir.- Çünkü Cami, Nafi, Basir ve yoksulluk anında cömertliği söyleyenler, iki hükümden daha kolayına bakarlar ve o konuda kolaya göre hüküm verirler. Allah'ı bilenler de, tevhidi iki hüküm arasında kabul eder ve bu iki hükümden daha kolayıyla hüküm verirler. Seri, Vaki, Gafur isimleri ise, bu konuda tahkik yolunu tutarlar ve her hükme hakkını verirler, belirli bir yöne riayet etmezler. Böyle hüküm verenler ise, Allah ehlinden kemale ermiş olanlardır. İki hükümden birisi berzah mertebesinden, diğeri süfli âlemden olabilir. Bu durumda Cami, Nafi ve Basir isimleri güçlüğü kaldıracak şekilde hüküm verir. Ancak Basir ismi ile cömertlik ehli, tevhidi iki hüküm arasında kabul ederler ki, ortaklık kalksın. Yedi ismin diğerleri ve bu üç ismin tabakalarının dışındaki bütün tabakalar ise, itidal yolunu tutarak mertebelerinin gereğine göre hakları yerine getirirler. Birinci berzah hükmünün örneği, Hakkın duyunun idrak ettiği surette görülmesidir. Böyle bir durumda muhakkikler, ilahlığa hakkını verdikleri gibi Hakkın bu suret ile kendisinde ortaya çıktığı mertebeye de hakkını verirler. Diğer grup ise, Hakka dair 'suret' hüküm vererek şöyle der: 'Hak sureti kabul edecek bir hakikate sahip olmasaydı, o suretle gözükmesi doğru olmazdı. Çünkü tecelli vaktinde O'ndan başkası yoktur.' Tevhidi iki hüküm arasında kabul edenler ise, Hakkın kendiliğinde bulunduğu halde olduğunu söyler. Söz konusu suret ise, Hak ile zuhur etmiştir, Hak onunla zuhur etmiş değildir. Onlar, tevhidi Hak ile suret arasındaki 'ayırıcı' ayarlar. Aynı şey, ikinci durumda geçerlidir. İkinci durumda bunun örneği, bütün varolanları görürken 'Allah'tan başkasını görmedim' diyene olan tecellidir. Bu kişi, suretlerin berzahta doğa âleminden -ki duyulur olandır- ortaya çıkması bakımından bu sözü söylemiştir. Burada da hüküm ifade ettiğimiz gibidir.

Emir berzah mertebesindeki bir hüküm ile yüce bir suret arasında gerçekleşmiş olabilir. Örnek olarak, Hakkı melek suretinde görmeyi verebiliriz. Cami, Basir ve Nafi isimleri, teşbihin gerçekleştiği hususta

güçlüğü kaldırır ve iki hükümden birisine hakkını verirler. Bu ise, (Hakkın) izzet yönüne bakan hükümdür. İlahi cömertlik sahipleri ise tevhidi dikkate alır ve -güçlük ortadan kalkmakla birlikte- onu izhar ederler. Tevhit *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[172] ifadesidir. Güçlüğü kaldıran, ayetin devamındaki *'Duyan ve görendir'*[173] ifadesidir.

Diğer mertebe şudur: İki ilahi emir, iki farklı surette ortaya çıkabilir ve her ikisi de berzah mertebesinden olabilir. Bu konuda ilahi hüküm, berzahta Hakkın suretini ve meleğin suretini söz gelişi Musa ve Harun'unki gibi insanî bir surette görme şeklinde ortaya çıkar. Ya da Hak, berzah âlemindeki bir rüyada iki şahıs suretinde görülür. Örnek olarak Hakkı aynı anda bir genç ve yaşlı suretinde görmeyi verebiliriz. Burada (gören için) onların Hak olduğunda ve O'ndan başka olmadığında kuşku yoktur. Allah'ı bilenlerin ve ilahi cömertliğe mazhar olanların bilgisi, böyle bir vakıada bunun Hakkın tecelli ettiği surete dönük ilahi bir yardım olduğu hükmünü verir. İlahi cömertliğe mazhar olanlar ve Basir isminden kaynaklanan ilahi bilgiden daha çok nasiplenen erdemliler ise, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[174] ayetinden hareketle, Hakkı bu suretten tenzih ederler. Onlar, sureti kendisine layık şekilde tevil eder. Diğer ilahi isimlerin (mazharı olan) Allah ehlinin sınıfları ise, Hakkı kendisine layık şekilde Hak olarak, sureti de kendisine layık suret olarak bırakırlar ki, bence de doğrusu budur!

Diğer bir mertebe ise, nebilerden birisinin -söz gelişi Allah'ın ruhu ve kelimesi İsa gibi- Allah'ın kelimesi olmak bakımından Hak, O'nun ruhu olması bakımından melek şeklinde gözükmesidir. Allah'ı bilenlere ve ilahi cömertliğe mazhar olanlar, meleği peygambere katarken Hakkı söz konusu suretten tenzih ederler. Bilgide derinleşenler ise -ki onlar daha fazlayı elde edenlerdir ve ilahi cömertlik ehli kendilerine katılır- şöyle der: 'İlahi mertebe suretleri âlemden daha iyi kabul eder.' Böylelikle peygamberin suretini Hakka katar ve meleğin suretini bulunduğu hal üzere bırakıp onu tevil etmezler. Bu durum, bilhassa İsa'da böyledir. Çünkü melek onun annesine İsa'yı verirken yakışıklı bir erkek şeklinde gözükmüştü. el-Basir ismi ise, böyle bir durumda kendisini tenzih etmek amacıyla Hakkın suretini düşürür. Geride kalan ise, bulunduğu hal üzere kalır.

Başka bir mertebe, meleklerden birinin duyulur bir surette gözüküp Hakkın makamında iken 'Ben Hakkım' demesidir. Söz gelişi Hz. Musa ağaçtan *'Ben Allah olanım, benden başka ilah yoktur'*[175] hitabını duymuştu. Böyle bir durumda ârif-alimler ve ilahi cömertliğin mazharları, duyulur suretin melek olduğunu, Hakkın makamındayken de 'Hak' olduğunu kabul ederler. Onların içinden daha çok bilgi edinen ve ilahi cömertliğin mazharı olan kimseler ise, bu hükümde onlara katılır. Aynı zamanda onlar, Hakka dair 'meleklik' hükmü verirler. el-Basir ismi, kendi hükmüyle Hakkı (melek olmaktan) tenzih eder. Bunun nedeni, bu hükme teşbihin katışmasıdır. Geride kalan, bulunduğu hal üzere kalır. Allah ehlinin tümü şöyle der: 'Hak suretlere girmeyi kabul ettiğine göre, suretlerin bu konuda iddiada bulunarak 'Ben Hakkım' demeleri yadırganamaz. Bu konuda itimat edilecek ilke, şeriat yönünden -akıl yönünden değil- Hakka hakkının verilmesi oldluğu kadar duyuya ve meleğe hakkının verilmesidir. Bununla birlikte muhakkik olmayanlarda tevhidin -ortaklık korkusu nedeniyle- iki hüküm arasında bulunması gerekir. Muhakkik ise bu korkuya önem vermez, çünkü o ne olduğunu bilir.

Başka bir mertebe şudur: İki suretten biri ulvi, diğeri berzah mertebesinden olabilir. Bu durumda üç isim, Cami, Nafi ve Basir isimleri berzah ve diğer suretlerdeki güçlüğü kaldırır ve her surete hakkını verir. Bilmelisin ki, bütün bu zikrettiklerimiz, eşyada aklın hükmüdür. Akıl bazen suretlere güçlüğü, bazen kolaylığı, bazen her birine kendi hakkını verir. Bu durumda her hükümde Hakkın kendisine olan tecellisine göre bulunur. Bunun ilahi mertebede veya doğada veya cem-fark, fena-beka, sekr-sahv, gaybet-huzur mahv-ispat gibi bu ikisinden bileşen şeylerde olması durumu değiştirmez.

Bu konuda işin gerçeği şudur: Bilmelisin ki, (varlık anlamında) iş ve emir, Hak ve halk olmak üzere iki kısımdır. Hak, sürekli ve daima sırf varlık iken (halk) sürekli ve daimi olarak sırf imkândır. Bir de sürekli ve daimi olarak sırf yokluk vardır. Sırf varlık, ezelde ve ebedde, yokluğu kabul etmez. Sırf yokluk ise, ezelde ve ebedde varlığı kabul etmez. Sırf imkân, ezelde ve ebedde bir nedenle yokluğu bir nedenle varlığı kabul eder. Sırf varlık Allah, sırf yokluk imkânsız, sırf imkân ise, âlemdir. Âlemin yeri, sırf varlık ile sırf yokluk arasında bulunur. Yokluğa bakan yönüyle yokluğu, varlığa bakan yönüyle varlığı kabul eder. Bir

kısmı, karanlık -ki doğadır- bir yönü de ışıktır. Bu ise, mümküne varlığı veren Rahman'ın nefesidir. Âlem taşıyan ve taşınandır. Taşıyan olması yönünden cisim, suret ve faildir. Taşınan olması yönünden ise, ruh, mana ve edilgendir. Hayali veya duyulur veya manevi bütün suretler, kendi makamına ve haline uygun bir tarzda, Hak tarafından düzenlenir ve itidale kavuşturulur. Tesviye ve düzenleme, terkipten, yani kendisini taşıyan dört unsurdan öncedir. Rab onu söz, el, iki el, eller vasıtasıyla dilediği şekilde düzenler. Bu dört unsurun dışında başka bir şey yoktur. Çünkü varlık dört üzerine kuruludur. Bir şeyin itidali, onun hazırlanması ve terkibe ve taşınmaya istidat kazanmasıdır. Ardından Rahman onu teslim alır, nefesini kendisine yöneltir. Bu ise '*Kendisini düzenlediğimde, ruhumdan üfledim*'[176] ayetinde belirtilen 'Hakkın ruhudur.' Aynı zamanda bu, suretin kabul ettiği nefesin ta kendisidir.

Suretlerin kabulleri, istidada göre değişir: Unsurdan oluşmuş suretin üfleme esnasında 'fitili' tutuşur ve bu tutuşma esnasında 'hayvan' diye isimlendirilir. Tutuşma olmaz ve duyuyla algılanan bir hareket gözükürse -unsur kaynaklı ise- 'bitki' diye isimlendirilir. Duyuda tutuşma veya hareketi gözükmezse, -unsur kaynaklı ise- maden veya donuk diye isimlendirilir. Suret feleğin hareketinin edilgeni ise 'rükün' diye isimlendirilir. Bunlar dört mertebeye ayrılır. Bu rükünlerden düzenlenmiş ve itidal halinde bir suret ortaya çıkar ve gök diye isimlendirilir. O da yedi tabakadır. Rahman nefesini bu suretlere yöneltir ve duyunun fark edemediği fakat iman ve nefsin inkâr edemeyeceği şekilde, hayat bulurlar. Bu nedenle tutuşmaya konu olmazlar. Göklerde tutuşmayı kabul eden her mevzi 'necm' diye isimlendirilir. Yıldızlar ortaya çıkar, onlar ile felekler harekete geçer. Bunlar, tutuşan kısımlarıyla hayvan gibi, hareketli kısımlarıyla ise bitkiler gibidir. Suret, bir manevi hareket, ameli güç ve (Rahman'a ait) nefesin yönelmesinden meydana gelirse, tüm cisim, arş, kürsü, felek, burçlar feleği, menziller feleği diye isimlendirilir. Rahman nefesini onlara yöneltir. Onların içinden tutuşma özelliğine sahip olanlar, yıldızlar (nücûm) diye isimlendirilir. Bunların gökteki durumu, insanın yüzündeki göz bebeği gibidir. Tutuşmayı kabul etmeyen ise felek diye isimlendirilir.

Suret akli bir suret ise soyut bir akıldan zatî bir yolla çıkar. Bu suret, istidadıyla taşıyacağı şeyi talep eder. Rahman ise düzenlendiği bu esnada ona nefesini yönlendirir. Bu nefesle tutuşan kısım, bilgi nuru,

hareketli olan ve tutuşmayan ise amel diye isimlendirilir. Bu iki gücü taşıyan zat ise 'nefs' diye isimlendirilir. Suret ilahi ise, ya toplayıcıdır -ki bu insanınkidir- ya da toplayıcı değildir. Toplayıcı olmayan ise aklın suretidir. Rab akli sureti emriyle ve insanın suretini iki eliyle tasvir ettiğinde, Rahman nefesiyle ona yönelir ve her ikisine 'emrinden bir ruh' üfler. Aklın sureti, bu üflemeyle kıyamet gününe kadar âlemdeki bilgilerin hepsini taşır. Allah onları âlemin varlığının aslı yapmış, imkân varlığında ilk olmayı ona tahsis etmiştir. İki el ile yaratılmış ilk insanın sureti ise, bu üflemede ilahi isimlerin bilgisini üstlenir. Onları aklın sureti yüklenmemişti. Böylelikle insan Hakkın suretine göre ortaya çıkar ve nefesin hükmü biter. Çünkü Hakkın suretinden daha mükemmeli yoktur. Ardından âlem döner ve imkân varlığı, ışık ile karanlık, doğa ile ruh, gayb ile şehadet, örtünme ile açığa çıkma arasında ortaya çıkar. Bütün bu zikrettiklerimiz arasında sırf varlığa dönen şey, ışık ve ruh iken sırf yokluğa ait olan ise, karanlık ve cisimdir. Bunların toplamı ile de suret meydana gelir. Artık Rahman'ın nefesi yönünden âleme bakarsan 'Allah'tan başka değildir' dersin; düzenlenmesi ve itidale kavuşması yönünden bakarsan 'yaratılmış' dersin. '*Sen atmadın*'[177] -yaratılmış olman bakımından-, '*Attığında*'[178] -Hak olman yönünden- '*Fakat Allah attı.*'[179] Çünkü o, Haktır. Bütün âlem, (Rahman'a ait) nefes ile teneffüs sahibi olmuş ve Nefes onu izhar etmiştir. O Hak için bâtın, yaratılmış için zâhirdir. Hakkın bâtını yaratılmışın zâhiriyken halkın bâtını Hakkın zâhiridir. Her ikisiyle birlikte, âlem var olmuştur. Toplam terk edildiğinde, Hak ve halk denilir. Hak sırf varlığa, halk ise (yaratılmış) sırf imkâna aittir. O halde âlemden yok olan ve kaybolan şey, yokluk yönünü takip eden kısımdır. Geride kalan ve yokluğu mümkün olmayan kısım ise, varlık yönünü takip eden şeylerdir. Her iki durum, sürekli âlemde hükümrandır. O halde yaratılış, dünya ve ahrette her nefes yenilenir. Başka bir ifadeyle Rahman'ın nefesinin yönelmesi, süreklidir. Doğa ise bu nefes nedeniyle sürekli yeni suretlerle oluşmaktadır ki, ilahi emir işlevsiz kalmasın! Binaenaleyh işlevsizlik, mümkün değildir. O halde bazı suretler oluşurken bazıları nefesi kabul eden istidatlara göre ortaya çıkar. Âlemin örneksiz yaratılışında mümkün olan yönü sana açıkladım. '*Allah doğruyu söyler ve doğruya ulaştırır.*'[180]

ON İKİNCİ FASIL

el-Bais İsmi

el-Bais korunmuş levha'yı var etmeye yönelir. Korunmuş levha, tümel nefs ve tam itidale kavuştuktan sonra düzenlenmiş suretlere kendisinden üflenen ruhtur. Allah, bu üfleme vasıtasıyla onlara dilediği suretleri verir. Bu durum *'Dilediği her surette'*[181] ayetinde belirtilir. el-Bais, harflerden 'h' ile zamir olan 'h'yi (hu) var etmeye yönelir. Belirlenmiş menzillerden ise, batîn'i var eder.

Bilmelisin ki, bu nefs, levh-i mahfuzdur (korunmuş levha) ve bir sebepten var olan ilk varlıktır. Sebep, ilahi emirden meydana gelen ilk akıldır. İlk aklın Hakka dönük özel bir yönü vardır ve o yönden varlığı kabul etmiştir. O ve âlemdeki her varlık, böyle bir yöne sahiptir. Varlıkların yaratılmış bir sebepten meydana gelip gelmemesi durumu değiştirmez. Sebeplerin bir kısmı yaratılmışken bir kısmı manevi-nispidir. Yaratılmış sebepler, herhangi bir yaratılmışın varlığının önceki bir yaratılmışın varlığından önce gelmesine benzer. Bu, fiili veya özel bir nispetle olabilir. Bunun böyle olması kaçınılmazdır ve ancak böyle bir öncelik durumunda sebep olabilir. Aksi halde sebep değildir. Bazen bu sonuç yaratılmamış bir şey olabilir. Örnek olarak *'Dua edenin duasına karşılık veririm'*[182] ayetini verebiliriz. İstek karşılık vermenin gerçekleşme sebebidir. Karşılık veren kim olursa olsun, durum böyledir. *'Onlara Rablerinden hadis (yeni) her söz geldiğinde'*[183] ayeti bu hakikatten inmiştir. Yani bu emirlerin bir kısmını dilekler meydana getirmiştir.

Manevi sebep ise, sebepli yönünden edilgen ismiyle, sebep yönünden etkin (özne) ismiyle ortaya çıkar. Sebepli yönünden edilgen ismi, etkiyi ve eseri kabul eden istidadıdır. Çünkü istidat bulunmasaydı, bu etki gerçekleşmezdi. Bu istidat, imkânsızı engellemiş o da var olmamıştır. Bununla birlikte imkânsız, varlığı kabul etmese bile, 'var sayımı' kabul istidadına sahiptir ve bu varsayımdan sahip olmadığımız bir bilgiyi çıkartabiliriz. Söz konusu şeyin istidadı var sayımı kabule müsait olmasaydı, akıl onu var sayamazdı. O halde mümkün, varlık yönüne yönelmiştir. Sebep yönünden olan isim, fail (etkin, özne) ismidir. Allah Tealа *'Bizim sözümüz'*[184] der. Burada sebebi belirtmiştir. *'Onu irade ettiğimiz-*

de...'[185] Burada ise, iradeyi ve irade edilen şeye yönelmeyi ifade etmiştir. Öyleyse bu özellikteki birinin Bilen ve var etmek istediği şeye Gücü yeten Diri olması gerekir. Bütün bunlar ise, nispi-manevi istidatlardır. Sebep olan hakikat ise bundan başkadır, çünkü o, illet olmayan var olan bir sebeptir, fakat şarttır. Allah Teala ilk akıl'ı 'kalem' olarak yarattığında, hakikatiyle kendisinde yazı yazacağı bir yer istemiştir, çünkü o, kalem idi. Bu talepten ise, levha ortaya çıktı ki, o da nefis idi. Nefs, kalemin talebinden ortaya çıkan 'ilk varlıktır.' Akıl, tek başına levha'yı var etme gücüne sahip değildi. Bu nedenle el-Bais isminden ve nefsi kendisinden çıkartan özel yönden yardım almıştı. Akıl, kıyamete kadar sahip olduğu bütün bilgileri yazılmış ve düzenlenmiş bir halde levhaya aktarmıştı. Bu ise, levha ile kalem arasında meydana gelen üçüncü varlıktı ve levhadan sonra var oldu. Allah kaleme ilkayı (aktarma), levhaya ise aktarılanı kabul özelliği verdi. Levha'ya aktarılan ve onun öncesinde de kalemin zatında yaratılmış kelimelerin sayısı, iki yüz altmış dokuz bin iki yüz ayet idi. Bu, kıyamet gününe kadar nefsin sebepler vesilesiyle âleme aktaracağı şeylerin sayısıydı. Varlıklarda ilahi yönden meydana gelen şeyler ise, var olma esnasında gerçekleşir. Allah'tan başkasının ona dair bilgisi olmadığı gibi onun varlığı Allah'ın bilgisine kalmıştır. Bütün bunlar, aklın Rahman'ın nefesinden Rabbinin kendisiyle konuşması yönünden elde ettiği şeylerdir. Bu durum, Hz. Musa'nın rabbiyle konuşmasına benzer. Hz. Musa rabbiyle on iki bin kelimeyle konuşmuş, her kelimede Allah kendisine 'Musa' diye hitap etmişti.

Akıl için ilahi telakki tarzı, tecelli eden ve edilen adına sevgiden kaynaklanan Rahmani tecellidir. Bu makamdan Allah, eşler arasına sevgi ve rahmeti yerleştirmiş, kocanın karısında dinginlik bulmasını sağlamıştır. Eşi erkeğin kendisinden ve nefsinden yarattı. Nitekim Allah '*Sizin için nefislerinizden zevceler yarattı ki, onlara yönelirsiniz, aranıza sevgi ve merhamet yerleştirdi, bu konuda ayet vardır*'[186] buyurur. Yani alamet ve delil vardır. '*Düşünenler için.*'[187] Düşünenler onun doğru olduğunu anlar. Bu düşünmenin faydası şudur: İnsan bir kadınla evlendiğinde ve ona karşı dinginlik bulduğunda, Allah aralarına sevgi ve rahmet yerleştirir. Bu durumda, Allah'ın o ikisinin bir aya gelmesini istediği anlaşılır. Birisinin diğerine duyduğu dinginlik kalkıp sevgi kaybolduğunda ise -ki sevgi bu dinginliğin sabit olmasıdır ve bu nedenle yerleşik olduğu için sevgi 'meveddet (sabit sevgi)' diye isimlendirilmiştir. Allah da sevdiği

kullarına dönük sevgisinin sabitliği nedeniyle el-Vedud diye isimlendirilmiştir-, karı ve koca arasındaki rahmet ortadan kalkar. Bu durumda Allah'ın o ikisinin boşanmasını istediği anlaşılır. Bu nedenle kişi, bu iş için acele eder ve Allah nezdinde bu makama ulaşmak ister. İnat eder ve direnç gösterirse, ilahi yakınlıktan mahrum kalır. Çünkü ilahi mertebe, ısrar ve inatlaşmayı kabul etmez. Şeriatta sabit hüküm sabittir. Bizim söylediğimizi ise, Allah'ın kullarından tefekkür sahipleri anlar. Allah evliliği onlar için yarattı. Allah aklın zatından bu bilgilerin meydana geliş sebebini ise, tecelli yapmıştır ve bunlar ondan alınır. Tecellinin nedeni ise, sevgidir, çünkü sevgi, âlemin varlık sebebidir. Sema ise onun oluş sebebidir. Bütün bunları, sema ve sevgi bahsinde açıklamıştık.

Nefsin sahip olduğu bilgileri algılayış ve telakki ediş tarzına gelirsek, öncelikle nefs ve sebepten meydana gelen her varlığın sebeplerin değişmesiyle (bilgi yolları da) değişir. Nefsin bilgi alışı iki tarzda gerçekleşir: Birincisi, bir sebep vesilesiyle meydana gelen varlık özel yönden bilgiyi almış ise, ilahi tecelliden almıştır. Onun tecelli edeni bilip bilmemesi durumu değiştirmez. Bilirse, Allah'ı bilenlerden olur; bilmezse, inayet ehlinden olur, fakat kendisine inayet edildiğini bilmez. Çünkü insanların çoğu, bu yönden verilen bilginin durumunu bilmez ve onu anlamaz. Çünkü bu yönden verilen bilgi, Allah'ın kendisine ayırdığı ve kendisine seçtiği özel kullarına verilmiştir. Diğer algılama tarzı ise, bir sebepten elde edilen bilgidir. Bunun yolları pek çoktur, çünkü sebepler farklı farklıdır. Aklın kendisine yönelerek nefse izhar ettiği şeylerde sebep olması nerede, göğün yeryüzüne yönelerek onda ortaya çıkarttığı bitkilerde sebep olması nerede? Gök kendisine yağmurları yağdırır, yeryüzü onları kabul eder. Feleklerin, hareketleri, ulvi âlemdeki yıldızların bakışı ve doğanın yardımı: Bütün bunlar, yeryüzünde ortaya çıkabilecek çiçeğin varlığının nedenidir. Bunlar nerede, aklın sebep olması nerede? Bu nedenle, gerçekte sınırlı olsa bile sebeplerin sınırlanamayacağını söyledik. Nefisten âlemdeki son unsura kadar, nefs ile son unsur arasında feleklerin ve yıldızların hareketlerinin bir çiçeğin ve yaprağın varlığının ortaya çıkmasında etkisi ve -ilahi emir kaynaklı- bir hükmü vardır. Hadis sebep bazen onu bilirken bazen bilmez. Bunlar, bütünüyle zati (doğrudan) sebeplerdir. Bir kısmı ise cemaate ders öğreten bir hocanın ders aktarması gibi dolaylıdır ve onlar dolaylı sebeplerdir. Dolaylı sebep, iradeli sebeptir. Bunun dışındakiler ise, zati-

dir. Öyleyse sebepler ile sebepli arasındaki ilişki, kesintisizdir. Çünkü bu ilişki, birinin sebep ötekinin sebepli olmasını koruyan ilişkidir.

Allah Teala tümel nefsi akıldan sonra Rahman'ın nefesinden var etti. Bu durum, ilahi surete göre yaratılmış insan nefesinde, he'nin hemzeden veya hemzenin he'den sonra var olmasına benzer. Öyleyse o, Rahman'ın nefesinde tümel nefstir. İnsanın nefesinde ise he, zamir ve kinayedir. Bu nefs, zamir olması bakımından kendisini var edene döner, çünkü ona delildir ve delalet ikincide gerçekleşebilir. İkinci ilki talep ederken, ilk delalet için ikinciyi aramaz. Bu nedenle peygamber 'Kendini bilen, Rabbini bilir' buyurdu. İnsan ikincidir, çünkü o, delalet mahallidir. Birinci hakkında ise '*Allah âlemlere muhtaç değildir*'[188] buyurdu. Böylece Allah'ı, delil olmaktan tenzih etmiştir. O'nun illet olması caiz olmadığı gibi 'Allah vardır ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktur' ifadesiyle delil ancak O'na dönük olabilir. Allah, delil olmaktan münezzehtir.

Bu mertebede Allah menzillerden batîn'i var etti. Ona cevari ve yavaş hareketli yıldızlar yerleşir. Allah bu nefse iki güç vermiştir; ilmi ve ameli güç! İlmi güç ile suretlerin varlıkları ortaya çıkarken ameli güç ile miktarlar ve ölçüler bilinir. Özel yönden ise, kaza ve kader (bilgisi) meydana gelir. Bütün bunları gerçekleşmezden ancak Allah'ın öğrettiği kimse bilebilir. Kaza ve kaderin hükmü, zikrettiğimiz yönün dışında bilinemez. Bu durum, miktar ve ölçüleri bilmekten farklıdır. Çünkü onların bilgisi, nefs bilgisine dahildir. Bu nefsin âlemdeki bütün suretlerle ilişkisi -bir derecelenme olmaksızın- eşittir. Ancak suretler, kendi zatlarında sahip oldukları istidatlarına göre kabul eder ve derecelenme gerçekleşir. Burada ise, nefs ile akıl arasında bir derecelenme vardır.

Rahman'ın nefesinde ortaya çıkan ilahi kelamdaki ayetleri sana açıklamıştık. Bunlar, yüce Kuran'da, indirilmiş kitaplarda ve gönderilmiş sayfalardaki ayetlerdir. Bu ayetleri bir araya getiren ve bir kısmını diğerlerinden ayıran sureler vardır. Kuran sureleri böyledir. Onlar, ayetleri birleştiren bilinen menzillerdir. Ayetler de kelimeleri bir araya getirir. Kelimeler harfleri bir araya getirir. Harfler ise manaların zarflarıdır. Bu ayetlerin sureleri, bir fazlalık ve eksiklik olmaksızın, on tanedir. Bir kısmı asıl suredir. Bu kısım, âlemde kendi başına var olan her hakikate delil olan ve başkasını taşıyan suredir. İkinci türü ise, taşınan

suredir. Bu, kendi başına var olmayıp var olmak için bir mahalle ve varlığın kendisinden dolayı ortaya çıktığı bir cevhere muhtaç olan varlığa delil olan ayeti içerir. Bazen bu varlık (bir varlık için) ayrılmaz özellik olarak gerçekleşirken bazen hakikatinin gereği ölçüsünce dolaylı meydana gelir. Üçüncü sure, Dehr suresi, dördüncüsü istiva suresidir. Bunun iki aslı vardır: Birincisi Amâ'nın zarf olması, ikincisi Arşın zarf olmasıdır. Birincisi manaların zarflığı, ikincisi surelerin zarflığıdır. Beşinci sure, haller suresidir. Altıncı, miktarlar suresidir. Yedincisi nispetler, sekizincisi ifade, ibare, hükümler, ima, işaretler ve iki muhatap arasında anlamayı gerçekleştiren şeyler suresidir. Bu kısım, âlemin konuşması ve her söz sahibinin sözüyle ilgilidir. Bunlar, Allah'ın Âdem'e öğrettiği ilahi isimlerdir. Bu isimlerin bir kısmını melekler bilirken Âdem'e bütünü verilmişti. İsimlendirilenlerden ortaya çıkanlar ise, meleklerin bilmedikleridir. Dokuzuncu sure, var olan eserler suresidir. Onuncu sure, var olanların suresidir. Bunlar, ilahi ve kevni edilgenliklerdir. Bu on kısım, bu ayetleri içerir ve onları keşif yoluyla bilen kişi, Hakkı ve halkı bilir; delalet yoluyla bilen ise, keşif sahipleri gibi, o bilgide kemale eremez.

Bunun remiz olduğunu söyleme. Bütün bunlar, her akıl sahibinin bilebileceği açık ve seçik ifadelerdir. Akıllı insan bu konuda iyice inceleme yaparsa, bütün ayetlerin -kadim ve hadisiyle- bu surelerde sınırlı olduğunu görür. Tümel nefs ise, kendisinden bu surelerin bilgisinin çıktığı şeydir. Çünkü o, ilahi kalemin kendisine yazdığı şeylerin mahallidir. Öyleyse (tümel) nefs, kevni bir eş ile nikahlanan ilk varlıktır. Onun aşağısındaki her şey, üreme âlemindendir. Akıl onun babası, nefs annesidir. Bunu anla ve Allah'ın haklarında *'Onlar yeniden yaratmadan kuşku içindedir'*[189] dediği kimselere katılma. Onlar, kendilerine 'Rablerinden gelen her yeni sözden' yüz çevirenlerdir. Bu konudaki mertebemizde şunu söylemiştik:

Ben yeni yaratma içindeyim
Her gün, bir artış içinde

Ben sevgim yönünden
Vecd ve varlık arasındayım

Şükrederim, seven biri gibi
Artış var mı? diye sorar dururum

Bir vakit birim
Müşahedemdeki vecdim esnasında

Ey dereceleri yükselten!
Mutluluk menzillerinde

Allah'ım! Kaldır benden
Yükseliş miraçlarında

Yolumdaki her perdeyi
İnişimde ve çıkışımda

Allah'ım! Benim payımı yap
İsimlerin arasında el-Vedud

ON ÜÇÜNCÜ FASIL

el-Bâtın İsmi

el-Bâtın doğayı ve doğanın meydana getirdiği âlemdeki nefisleri var etmeye yönelir. Bunlar, dört hakikatte sınırlıdır. Onların birleşme ve ayrışmaları (bu isimle ilgilidir). Harflerden, Ayn harfini var eder. Belirlenmiş menzillerden ise, Süreyya yıldızı ona aittir.

Bilmelisin ki, bize göre doğa, ilk akla kıyasla üçüncü mertebededir. O, dışta var olmaksızın, varlığı akledilir bir şeydir. 'Yaratılmış' derken, takdir edilmiş olmasını kastetmekteyim. Çünkü yaratma, takdir demektir. Bir şeyin takdir edilmiş olması, onun yaratılmasını gerektirmez. Şair şöyle der:

Sen hiç kuşkusuz, yarattığını takdir ettin
Bazı insanlar ise yaratır da takdir etmez

Bu dize, üçlüdür, dörtlü değildir, çünkü övgüyü amaçlamıştır. Dörtlü, kınama ve hicvetme amacıyla söylenir. Bir şeyi takdir eden herkes, onu var edemez. Teorik alandaki bilgilerde imkânsızı var sayma, bu ilahi hakikatten ortaya çıkmıştır. Bilgin varlığı mümkün olmayan bir şeyi takdir eder. Bazen ise var olması geçerli bir şeyi takdir eder, fakat onu var edemez. Şair şöyle der.

Bazı insanlar iyiliği sayar, fakat onu yapmaz
Sen ise, ey hükümdar! Bir maslahat görürsen yaparsın onu

Yaratanın iki anlamı vardır: Takdir eden ve var eden! Kim yaratmış ise, takdir etmiş veya var etmiştir. Allah doğa mertebesini takdir etmiştir. Varlığı olsaydı, nefsin aşağısında olurdu. Öyleyse doğa dışta var olsa bile, Hak tarafından görülür. Bu nedenle onu ayırt etmiş ve mertebesini belirlemiştir. Doğal varlıklar için doğa, ilahi isimler gibidir; bilinir, akledilir, etkileri ortaya çıkar, meçhul değildir, genel olarak dışta varlıkları yoktur. Aynı şekilde doğa da, kendisine izafe edilen ve kuvve halinde sahip olduğu duyusal suretleri ortaya çıkartır, fakat kendisinin dışta varlığı yoktur. Doğanın mertebesi ne kadar garip, etkisi ne kadar büyüktür! Doğa dört hakikatin toplamından ibaret, akledilir bir şeydir. Bu dört hakikatin yaratılmış doğal cisimlerdeki sonuçları ise, sıcaklık, kuruluk, yaşlık ve kuruluk diye isimlendirilir. Bunlar, doğanın kendisi değil, cisimlerdeki etkileridir. Bunlar, ilahi nispetler içerisinde bilgi, hayat, irade ve söze benzer. Dışta ise, tek bir zat vardır. Hayat sıcaklığa benzerken, bilgi soğukluğa, irade kuruluğa, söz yaşlığa benzer. Bu nedenle onu 'yumuşaklık' ile niteleyerek '*Ona yumuşak söz söyleyin*'[190] buyurdu. Söz, yumuşaklığı ve kabalığı, irade ise kuruluğu kabul eder. Çünkü Allah '*Niyetlenince, Allah'a tevekkül et*'[191] demiştir. Hz. Peygamber ise, 'O'nun parmaklarının serinliğini buldum ve anladım' demiştir. Bu nedenle, bilgiyi doğada soğukluğa benzettik. Hayat ise, sıcaklığa aittir, çünkü doğal canlıda sıcaklığın bulunması zorunludur. Doğanın verdiği nefisler ise, doğal cisimlerde gelişme ve duyu gibi hayatın kendisiyle gerçekleştiği şeylerdir. Bunun dışındaki nefisler, doğadan kaynaklanmaz ve onun nedeni başka bir şeydir. Bu, akli hayat, yani bilgi hayatıdır. Başka bir ifadeyle bu, ilahi nurun ve Rahmani nefesin kendisidir.

Sonra bilmelisin ki: Bu varlık hakikatinden 'nefes' diye isimlendirilen şey, Rahman'a veya ona benzer ilahi bir isme ait olarak vardır. Bazen, bunun zıddını gerektiren başka bir isme ait bir hakikat olabilir ve ondan varolan için nefes gerçekleşmez. O da bir hakikattir, fakat nefesin (bir isme izafesi), üflemeyi sağlayan özel bir duruma bağlıdır. Üflemeyle ise Allah, varlıklardan hissettikleri sıkıntı ve güçlüğü kaldırır. Nefesin bir ismin niteliği olması, onun iradesinin gerçekleşmesiyle mümkündür. Nefese bu yönden bakılmazsa, nefes, sadece -hakikati yönünden kendisiyle nitelendiği- varlığın hayatı demektir. Bakınız! Hayvani nefsin varlığından 'ölü' adını nefes kaldırmaktadır. Ölüm, alışık olunana ülfet nedeniyle, istenmeyen bir durumdur. Ölüm bir ayrıştırıcıdır. Bu nedenle insan tarafından nahoş bulunur. Hâlbuki insan bu esnada kiminle karşılaştığına bakarsa -ki Allah'tır- ölüm hediye haline gelir. Nefs ismi ona bu müşahededе daha uygun olur. Suretlerin varlığı nefse ait olunca, ona ait harf Ayn harfi olmuştur. Çünkü doğal suretin doğa bakımından ruhu yoktur ve o ilahi ruhtan doğal suretlere ait bir ruhtur.

Bu ismin menzillerden payı, Süreyya'nın varlığıdır. Süreyya yedi yıldızdır, çünkü doğa üçüncü mertebededir. O ise, daha önce zikredildiği gibi, dört hakikattir. Toplamından yedi ortaya çıkar. Onlardan ise Süreyya ortaya çıkar. Bunlar, yedi yıldızdır. Akıl da üç nispet ve yöne sahiptir. Ondan ise, bazı akılcıların çokluğun ilk akıldan -kendisi bir iken- çıkmasının nedeni hakkında zikrettiği gibi çokluk var olmuştur. Böylece şartîn üç yıldız olmuş, nefs ise bu konuda akıl gibi olmuştur. Böylece batîn üç yıldız olmuştur. Nefs ikinci olduğu için, batîn iki şartîn'e göre ikinci mertebede var olmuştur. Doğada ortaya çıkan bu yediden ise âlemde yedililer ortaya çıkar. Bunlar, yedi gün, yani haftanın günleridir. Muhammed b. Sirin bunu dikkate almıştır. Bir kadın kendisine gelerek, 'Süreyya'da parlak ayı gördün mü?' diye sormuş. O da 'Ben bu zamanın bu şehirdeki ayıyım' demiştir. Süreyya, yedi yıldızdır ve yedi kabirden sonradır. Çünkü Süreyya, sera kelimesinden gelir ki, toprağa ait bir isimdir. Böylece yedi gün içinde ölmüştür. Bunun ne kadar garip olduğuna bakınız!

Doğa hakkındaki bu ifadelerimi yazarken uyumuşum. Rüyamda annemi gördüm. Üzerinde beyaz hoş bir elbise vardı. Eteğini kaldırdım, cinsel organı göründü bana, ben de baktım. Sonra şöyle dedim:

'Annemin organına bakmam bana yakışmaz.' Hemen onu örttüm, o ise gülüyordu. Bu meselede gizlenmesi gereken bir hususu kavradığımı anladım. Bunun üzerine, bu rüyayı görmezden önce açılmış olan o konuyu güzel sözlerle gizledim. Rüyadaki annem, doğa idi. Ferc ise gizlenmesi gereken özel yön idi. Eteğin kalkması, o konunun bu bölümde açıklanmasıydı. Bu güzel beyaz elbiseyle örtünme ise konunun güzel söz ve lafızlarla gizlenmesiydi.

Sonra, bu bölümde doğa hakkında konuşurken bir uyku tuttu beni. Büyük bir atın üzerindeydim ve bir su birikintisinin yanına geldim. Zeminde küçük taşlar vardı. Orayı geçmek istedim. Önümde kurşuni renkte bir ata binmiş ve suyu geçen bir adam vardı. Suyun bir yanında taşlarla çukurlaşmış derin bir yer vardı. Fark edilmiyordu. Süvarinin atı bir anda oraya battı ve su kalçalarına ulaşana kadar kendini kurtaramadı. Sonra karşı tarafa ulaşarak kendini kurtardı. Nereden geçebileceğimi düşündüm. Suyun üzerinde iki yönden basamakları olan ve yürümek üzere bir geçit yapılmıştı. Atın oradan geçmesi mümkün değildi. İnsanlar şaşırmış ve şöyle diyorlardı: 'At orayı geçemez.' Ben ise onlarla konuşmuyordum. At kendisinden istediğimi anladı ve yumuşak bir şekilde tırmandı. Tepeye tırmanınca, aşağı inmek istedi, durdu. Ben de hem atım hem kendim hakkında düşme korkusuna kapıldım. Üzerinden indim, önüne geçtim ve yularını tuttum, bırakmadım. At da geçerek diğer kenara ulaştı. İnsanlar hayrete düşmüştü. Bazı insanların şöyle dediğini duydum: 'İman Süreyya'da olsaydı, İran'dan adamlar ona ulaşırdı.' Ben de şöyle dedim: 'Bilgi Süreyya'da olsaydı, Araplar ona ulaşırdı.' İman taklittir. Bilen ile bir bileni taklit eden arasında ne büyük fark var! Onlar da 'doğru söyledi' dediler. Öyleyse Arabın hem bilgisi hem imanı vardır. İranlılar hakkında ise, özel olarak dinde iman sahibi olmakla tanıklık edilmiştir.

Kendime döndüm, bu rüyaya uygun bir şekilde, doğa hakkında bu bölümü yazarken buldum kendimi. Bu bölümdeki iki vakıa hakkında hayrete düştüm. Menziller yıldızlarına baktım: Sarfa gibi bir taneye, iki taneye -Zıra gibi-, üç taneye Batîn gibi. Dörde baktım -cephe, beşe -Avva-, altıya -Dübüran-, yediye -Süreyya-, dokuza -Neaim-. Sekizincinin menziller yıldızlarında varlığını göremedim. Buradan şunu anladım: Sekizincinin yıldızlar arasında bir sureti yoktur. Bu nedenle sekizinci ayda doğan çocuk ölür, yaşamaz veya kendine faydası olmayan bir

hasta haline gelir. Çünkü sekizinci ay, çocuğa soğukluk ve kuruluğun hakim olduğu aydır. O ise, ölümün doğasıdır. Cevari'den ona ait olan, keyvan'dır. O ise, soğuk ve kurudur. Bu nedenle sekizincinin menzillerde varlığını görmedim. Bu nedenle seyyarenin (feleklere) yerleşmediğini ve durağanlaşmadığını gördüm. Bu yıldızlar, sürekli hareketlidir. Bazen menzil yıldızlarına uğradığı olur, bazen onların üzerine veya menzilin sınırına göre altında bulunur. Böyle bir menzil, 'geçilen menzil' diye isimlendirilir, çünkü kendisine yerleşenin istikrarı yoktur ve yüzerken o menzile ulaşmadan önce olduğu gibi yüzmesini sürdürür. Böylelikle isimlendirilende gözün algısı dikkati alınmıştır. Çünkü onun hareketi gözle ayrıldıktan sonra görülebilir. Bu ölçüyle de 'menzil' diye isimlendirilir, çünkü o güzün payıdır ve göze baskın gelmiştir.

Bilmelisin ki, doğanın suretlerdeki bu hükmünün tek bir halde kalması mümkün değildir. Onda durağanlık yoktur. Bu nedenle de unsuri-doğal cisimlerde itidal gerçekleşmez. İtidal, var olmayan akledilir bir durumdur. Doğa eşit ölçüde dengeyi kabul etseydi, ondan bir şeyin meydana gelmesi veya bir suretin ortaya çıkması mümkün olmazdı. Doğal suretlerin meydana gelişi, unsuri suretlerden sonradır. Onlar da ortaya çıkınca, gözükmezler. Doğa her zaman itidal üzeredir. Hatta -var etmek üzere- bazı hakikatlerin diğerlerine baskın gelmesi gerekir. Böyle olmasaydı, bir feleğin hareketi, bir meleğin tespihi, cennetin yeme, içme ve farklı suretlerle görünme gibi özelliklerle nitelenmesi veya âlemde genel olarak nefeslerin başkalaşması mümkün olmazdı. Bütün bunların ilahi bilgideki kaynağı, Allah'ın *'her gün bir işte olmasıdır.'*[192] Gün birim zaman, şe'n (iş) Allah'ın o zamandaki işidir. İlahi isimlerde bir dayanağı yok iken, doğanın eşyadaki hükmü nasıl dengede olabilir? Böylece doğanın varlığını açıklamış olduk.

Yüz yirminci birinci kısım sona erdi.

[FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN] YÜZ YİRMİ İKİNCİ KISMI

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

ON DÖRDÜNCÜ FASIL

el-Ahir İsmi

el-Ahir (Son) ismi, heba cevherini yaratmaya yönelir. Cisimlerin suretleri bu cevherde ortaya çıkmıştır. Bu bölümde söz konusu cevhere bileşiklik âleminde neyin benzediği ele alınacaktır. Bu isme ait harf Ha, menzil ise, Dübüran'dır

Bilmelisin ki, bu cevher, dış varlığı bulunmayan doğa gibidir. Onu suret izhar eder. Öyleyse heba, dışta varlığı bulunmayan akledilir bir şeydir. Heba, varlık mertebelerinin dördüncüsünde yer alır. Nitekim Ha harfi de insan nefesinde dördüncü mahreçte yer alır. Ancak harfin kulak tarafından uyulan lafzi bir sureti var iken heba cevherinin böyle bir varlığı yoktur. Ona tahsis edilen bu isim, Ali b. Ebu Talib'ten aktarılmıştır. Biz ise ona Anka deriz. Çünkü o, dışta bir varlığı yok iken, ismi söylendiğinde duyulur ve akledilir. Gerçekte ise, verilen örneklerle anlaşılabilir. Nitekim Hakkın *'Allah göklerin ve yerin nuru'*[193] olması da, hakikatiyle bilinemez. Bunu bize Hak örnekleme yoluyla öğretir ve *'O'nun nurunun örneği kandil gibidir'*[194] der. Böylece Allah kendisine benzettiği lambaya yaraşan bir takım durumlar zikretmiştir. *'Allah göklerin ve yerin nurudur.'*[195] O ulvi akılların kendisiyle aydınlandığı ışıktır. Bu durum 'göklerin nuru' ifadesinde belirtilir. Aynı zamanda doğal suretler de onunla aydınlanır. Bu ise 'yerin nuru' ifadesiyle belirtilir. Akledilir heba cevheri de, verilen bir örnekle öğrenilir. Heba, özü gereği kendi-

sine layık farklı suretleri kabul eden her durumdur ve her surette kendi hakikatiyle bulunur. Filozoflar heyula diye isimlendirdikleri heba hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Biz herhangi bir konuda filozof veya başkalarının görüşlerinin nakili değiliz. Biz kendi kitabımıza ve diğer bütün eserlerimize keşfin verisini ve Hakkın yazdırdığı bilgileri ifade ederiz. Sûfilerin yöntemi budur. Cüneyd'e tevhidin ne olduğu solunca, anlaşılmayan bir sözle cevap vermiş. 'Anlamadık, cevabı yenile' denilince, ilkinden daha kapalı başka bir cevap vermiştir. 'Bu cevap ilkinden daha kapalı' dediklerinde ise, 'onu bize yazdır da üzerinde düşünelim' dediklerinde, Cüneyd şöyle demiş: 'Bana yazdırılırsa, ben de size yazdırırım.' Burada Cüneyd, verdiği cevapta bir katkısının bulunmadığını söylemiştir. Bu cevap, içinde bulunduğu hale göre kendisine aktarılan bilgidir. Aktarma ve ilka, (içinde bulunulan) vakitlerin değişmesiyle değişir. İlahi genişliği bilen insan, varlıkta hiçbir şeyin tekrarlanmayacağını öğrenir. Sadece suretlerde birbirine benzeyenler vardır ve onların varlıktan gitmemiş şeyler olduğu zannedilir. Hâlbuki bunlar, öncekilerin aynı değil, sadece benzeridir. Bir şeyin benzeri, onun aynı değildir.

Bilmelisin ki, aklın varlığından meydana gelen bu dördüncü akledilirde, doğa hükmünü kabul eden hakikat ortaya çıkar. O, tüm cisimdir. Latif-kesif, kirli ve şeffaf şeyleri kabul edicidir ve sonraki bölümde ele alınacaktır. Bu, akledilirin mertebesini dördüncü diye sınırladık. Bunun nedeni, onun özellikle cismin suretini kabul ettiğini dikkate almamızdır. Hakikatine nispetle ise onun mertebesi dördüncü olmadığı gibi adı da bu değildir. Onun kendisine yaraşır ismi, 'tümel hakikattir.' O, her hakkın ruhudur. Herhangi bir hak ondan yoksun kalsa, hak olmazdı. Bu nedenle peygamber 'Her hakkın bir hakikati vardır' buyurmuş ve sınırlayıcı karinelerden yoksun olduğunda, ihata anlamı bildiren bir söz kullanmıştır. Bu ise, tıpkı bilgi, hayat ve irade kavramları gibi 'her' sözüdür. Söz konusu hakikat, gerçekte tek bir akledilirdir. Özel bir nispetle özel bir varlık kendisiyle ilişkilendirildiğinde, onun için bir isim ortaya çıkar. Bu özel durum, hakikati bilinmese bile, varlığı bilinen bir zata nispet edilir. Bilinen zatın gerektirdiği şekilde, bu özel durum ona nispet edilir. Bu zat, kadimlik özelliğiyle nitelenirse, kendisi de kadimlik ile nitelenir; hadislik ile nitelenirse, bu durum da hadis diye nitelenir. Gerçekte o şey varlıkla nitelenmez, çünkü onun dışta hakikati yoktur ve

sadece akıldadır. Hadislik özelliğiyle nitelenmez, çünkü kadim onunla nitelenmeyi kabul etmez. Kadimin hadislere yer olması da mümkün değildir. O kadim diye de nitelenmez, çünkü hadis onunla nitelenir. Hadis ise kadim özelliğiyle nitelenmez. Kadimin hadis olana yerleşmesi de mümkün değildir. Öyleyse o ne kadim ne hadistir. Hadis kendisiyle nitelendiğinde hadis diye isimlendirilirken kadim kendisiyle nitelendiğinde kadim diye isimlendirilir. O ise kadimde gerçek anlamda kadim, hadiste gerek anlamda hadistir. Çünkü o, özü gereği onunla nitelenen her şeye karşılık verir. Bu durum, bilgiye benzer. Bilgi ile hem Hak hem yaratılmış nitelenir. Hakkın bilgisinin kadim olduğu söylenir, çünkü onunla nitelenen, kadimdir. Hakkın malumları bilmesi, başlangıcı olmayan kadim bilgidir. Yaratığın bilgisi için ise hadis denilir, çünkü onunla nitelenen yoktu, sonra var oldu. Böyle bir şeyin niteliği de, kendisi gibi olmalıdır. Bu niteliğin hükmü, kendisinde dışta var olduktan sora meydana gelmiştir ve dolayısıyla nitelik de kendisi gibi hadistir. Bilgi, kendine göre, hakikatini yitirmez. O, her zatta kendi hakikatiyle ve kendisi olarak bulunur. Onun nitelenenin kendisinden başka bir dış varlığı yoktur. Öyleyse bilgi, aslı üzere akledilirdir, mevcut değildir! Bunun bir örneği, duyuda beyaz şeylerdeki beyazlık, siyahlardaki siyahlıktır. Bu durum renklerde böyledir. Aynı şey, şekillerde geçerlidir. Bütün dörtgenlerde dörtgenlik, bütün dairelerde dairelik, sekizgenlerde sekizgenlik örneklerini verebiliriz. Şekil, özü gereği, bütün şekillenenlerde birdir ve hakikati üzere akledilirdir. Duyunun algıladığı ise, şekil değil, şekillenendir. Şekil ise, akledilirdir. Şekillenen şeklin aynı olsaydı, şekillenende bir benzeri ortaya çıkmazdı. Malumdur ki, şu şekillenen öteki şekillenenin aynı değildir. İşte bu, Hakkın ve yaratıkların aynı anda kendileriyle nitelendiği tümel hakikatler için verilen bir örnektir. Bunlar, Hak için isimler iken, yaratıklar için var olan durumlardır (ekvan).

Doğal suretlere ait olan bu dördüncü akledilir, cevheriyle suretleri kabul edicidir ve akledilirliğini sürdürür. Sureti idrak eden, ondan başkası değildir. Suret, bu akledilirde bilfiil vardır. Öyleyse her varlık, suretinin kendisinde ortaya çıktığı şeye göre makul, suretine göre mevcuttur. Bakınız! Hak, kendisini hangi isim, nitelik ve olumlu özellikle nitelerse, yaratıklar da onunla nitelenir. Böyle bir nitelik, her nitelenene hakikatinin gereğine göre nispet edilir. Nitelik Hakta önce gelmiştir, çün-

kü Hak, varlıkta öncedir. Yaratıkta ise sonra gelir, çünkü yaratılmış daha sonra var olur. Hakkın Hay, Alim, Güç yetiren, İrade eden, Konuşan, Duyan ve Gören diye nitelenen bir zat olduğu söylenir. Yaratılmış insan için de, bilen, güç yetiren, konuşan, duyan ve gören bir canlı olduğu söylenir. Bu konuda bir farklılık yoktur. Bilgi, konuşma ve bütün nitelikler, akılda aynı gerçeğe sahiptir. Ardından hükümde bu nitelikler arasında bir başkalaşma olduğu inkâr edilemez. Çünkü kudretin eseri diğer niteliklerin eserinin etkisinden farklıdır. Aynı şey, bütün nitelikler için doğrudur. Hakikat ise birdir. Bir niteliğin hakikati zatı bakımından bir iken tanımı Hakka tahsis edilmesi ve yaratıkların onunla nitelenmesi nedeniyle farklılık arz eder. Bu hakikat, sürekli akledilirdir. Akıl onu inkâr edemeyeceği gibi hükmü de ortadan kalkmaz ve her varlıkta ortaya çıkar.

Her varlığın bir sureti var
Zatında ise suretsiz

Hükmü zatından başka değil
Bu hüküm ayetlerindendir onun

Zıtlar O'nun niteliğinde toplanır
Olumsuzlanmaları ispatlarındadır

Cismin suretini kabul eden anlam, bu bölümde anlatılmak istenilen ve zikredilendir ve onun için hazırlanmıştır. Şekli kabul eden cisim ise hebadır, çünkü o, özü gereği şekillenmeyi kabul edicidir. Bütün şekiller onda çıkar. Ondan şekilde bir parça bulunmadığı gibi şeklin kendisi de değildir. Unsurlar, türeyenler için hebadır ve bu doğal hebadır. Demir ve benzeri şeyler ise kendilerinden yapılan bıçak, kılıç, kudüm, anahtar gibi şeyler için hebadır. Bütün bunlar, şekillerin suretleridir. Böyle bir şey 'sinaî heba' diye isimlendirilir. Bunlar, akıl sahiplerinin nezdinde dörttür. Asıl ise bütün (tüm, kül) ve bu bölümü kendisine ayırdığımız şeydir. Biz ona hakikatler hakikatini (hakikatü'l-hakaik) ekledik. Hakikatler hakikati, bu bölümde zikrettiğimiz ve Hak ve yaratıklar için genel olan şeydir. Onu Allah ehlinin dışında, akılcılardan kimse zikretmemiştir. Fakat Mutezile bu konuya kısmen dikkat çekerek, şöyle der: 'Allah söyleyici olmakla konuşan, bilicilik ile bilen, kadirlik ile güç yeti-

rendir.' Böyle demelerinin nedeni, zatını tenzih etmek üzere, Hakkın zatına ilave nitelikleri ispattan kaçınmalarıdır. Bunun için böyle bir yaklaşım getirmişler ve gerçeğe yaklaşmışlardır. Bütün bunlar, yani bu bölüme özgü hükümler, el-Ahir ve ez-Zâhir isimlerinden kaynaklanır. O ise, Rahman'ın nefesinin kelimesidir.

el-Ahir ismi menzillerden iki dübure yönelir. Onun yıldızları ise, altı tanedir. Altı, ilk kamil sayıdır. Öyleyse altı, bütün kamil sayıların köküdür. Âlemde altıgen her şeyin bu kemalden bir payı vardır. Arılar bir boşluk kendisine girmesin diye peteklerini altıgen yaparlar, çünkü arıların evi gibi, altıgen bir şekil -çok olmasına rağmen- gedik kabul etmez ve boşluk doğmaz. Dairesel olan ise öyle değildir. Gedik kabul etmemede başka şeyler de altıgene benzeyebilir. Örnek olarak, dörtgeni verebiliriz. Çünkü o, daireden uzaktır. Daire cismi kabul eden ilk şekildir. Onun bir kısmı, diğer kısmının içine girer. Çünkü boşluk, daireseldir. Böyle olmasaydı, cisim daire olamazdı. Çünkü cisim boşluğu doldurmuştur. Dolayısıyla boşluk, dıştan başka bir daireyi kabul etmez, çünkü cismin doldurduğunun dışında artık bir boşluk yoktur. Bir boşluğu doldursaydı, altıgen şekilden başkasını kabul etmezdi. Altıgen, kemal özelliğiyle nitelenmiştir, çünkü onun yarısından veya üçte birinden veya altıda birinden ortaya çıkar ve bizzat kendi parçalarından varlık kazanır.

ON BEŞİNCİ FASIL

ez-Zâhir İsmi

Bu isim tüm cismi var etmeye yönelir. O'na ait harf, Ğayn, menzillerden ise Cevza'nın başıdır. Burası hek'adır ve Meysan diye de isimlendirilir.

Bilmelisin ki, Allah nefeste ameli gücü yarattığında, onunla heba cevherinde tüm cismin suretini ortaya çıkartmış ve boşluğu doldurmuştu. Boşluk, cismin dışında mevhum bir uzamadır. Tüm cismin şekillerden daireselliği kabul ettiğini görünce, şunu anladık: Boşluk dairedir.

Çünkü bu cisim, boşluğu doldurmuştur. Öyleyse cismin dışında kalan kısım, boş veya dolu diye nitelenemez.

Allah bu cisimde âlemin suretlin açmış, onu daire halinde var ettiğinde kendisiyle boşluğu doldurdu. Hareketi ise, kendi boşluğundaydı. Bu hareket, ondan intikal hareketi değildi. Onun hareketi, bütünüyle kendisindeydi ve bir değirmenin bütünün hareketi gibiydi. Hareket esnasında değirmenin bulunduğu yerden ayrılmadığını görürsün. Her parçasının hareketine baktığında, bir yerden başka bir yere bütünün hareketiyle yer değiştirdiğini görürsün. Dairesel bütün hareketler işte böyledir. Öyleyse daire, durağan (sakin) ve hareketli olandır, çünkü o, bütün olarak yer değiştirmeyle kendi yerini terk etmediği gibi durağan da kalmamıştır ki, durağanlık özelliğiyle nitelensin. Böyle bir şey dairede olabilir. Daire olmayan ise şekli nedeniyle felek, yani 'daire' diye isimlendirilmez. İşte bu, doğal suretlerin ilkidir. Öyleyse doğa onda hükmünü ortaya çıkartmış, sıcaklık, yaşlık ve kuruluğu iki zıtta özel olarak 'yakınlık' hükmüyle kabul etmiş, sıcaklığın baskın gelmesiyle hareket etmiştir. Çünkü itidalden asla bir şey ortaya çıkmaz. Bu nedenle Hak, kendisini rıza-gazap, intikam-rahmet, bağışlama-kahır gibi (itidalle çelişen) birbirine zıt özelliklerle nitelemiştir. İtidal varken var etme ya da yaratma olamaz. Bakınız! Herhangi bir varlığa dönük ilahi yönelme olmasaydı, o şey var olmayacaktı. Allah ona 'ol' demeseydi, yine olmayacaktı. Bir cisimde sıcaklığın niceliği diğer unsurlardan daha çok olursa, ona hareket kazandırır.

Bu cismin kendisini doldurduğu boşluk'tan başka bir boşluk yoktur. Onun da hareket etmesi zorunludur. Böylelikle kendi mekânında hareket eder. Bu hareket, 'ortanın hareketidir.' Çünkü onun dışında bir boşluk yoktur ki, ona doğru hareket edebilsin! Hareketi ise sıcaklık talep eder. O, bütünde gerçekleşen intikal hareketidir. Allah, âlemin bütün suretlerini her birindeki farklı istidatlara göre bu cisimde izhar etmiştir. Bununla birlikte tümünü bir cisim ve bir hüküm sahibi, bir araya getirir. Suretler Rahman'ın nefesinden ruhları kabul ettiği gibi harfler kendisi için ortaya çıktıkları anlamı göstermek üzere çıkarken manaları kabul eder. Zamanın hükmü de hareket ile ortaya çıkar. Böylelikle suretler sırayla zuhur eder, zamansal öncelik ve sonralığa göre sıralanırlar. İlahi isimlerin hükmü, suretler ve taşıdıkları şeylerin varlığıyla ortaya çıkar. *Ukletü'l-Müstevfiz* isimli eserimizde, âlemin dizilişinin nasıl ol-

duğunu açıklamıştık. Orada belirttiğimiz gibi, (her varlıkta) Allah'a ait bir 'özel yön' (vech-i has) vardır. Âlem, her nerede var olursa olsun, özel yönden var olmuştur. Sebep, edilgeni olduğu müsebbibine ait bu özel yönü bilemeyeceği gibi akıl veya nefs de onu bilemez. Onu sadece Allah bilebilir. O yönü, 'cömertlik bağıdır (rakikatü'l-cûd).' Böylelikle hareketi ilahi varlık ile gerçekleşir, yoksa nefsin etkisiyle değil. Bu, kelimeleri var etmek üzere, Rahman'ın nefesinin hareketidir. Böylelikle Arş'ı düzenlemiş, onda Rahman'ın kelimesini birlemiştir. Sonra, Kürsü'nün suretini var etmiş, onda kelime ikiye bölünmüş, iki ayak ona sarkmış ve sarkma nedeniyle de kelime bölünmüştür. Yaratma ve emir O'na aittir. Kelimenin bölünmesi, hüküm ve habere ayrışmıştır. Sonra, Allah'ın dilediklerinden gizlediği ve (dilediklerine) izhar ettiği bir hikmet nedeniyle, Atlas feleğini özel bir yönelişle döndürmüş, on iki bölüme taksim etmiştir. Böylelikle miktarlar genelleşmiş, Allah onları, farklı doğalar üzerinde, meleklerin ruhlarına ait burçlar yapmıştır. Her burç, bir meleğin adıyla isimlendirilmiştir. Söz konusu melek, o miktarı adamlarına tahsis etmiştir. Bu durum, şehir surlarının etrafındaki dairesel burçlara veya hükümdarın nezdinde valilerin mertebelerinin sıralanışına benzer. Bunlar, gök bilimciler tarafından bilinen burçlardır. Her burcun üç yönü vardır. Çünkü kendisi bir olsa bile, (hepsinin kaynağı olan) ilk aklın da üç yönü vardır. Binaenaleyh ilkte oluşan her hakikati ikincinin içermiş olması gerekir. Bunun yanı sıra ikinci, ilke ait olmayan fazladan bir hükme daha sahiptir. Bu durum, ilk Allah'tan başkası ise öyledir. Allah'a gelirsek, Allah her şey ile beraberdir. Dolayısıyla hiçbir şey O'nu geçemeyeceği gibi hiçbir şey O'nun ardında kalamaz. Böyle bir hüküm başkasına ait olamaz. Bu nedenle Allah'ın her varlığa dönük özel yönü vardır, çünkü O her varlığın sebebidir. Her varlık, birdir, iki olamaz! Çünkü Allah, birdir ve O'ndan bir meydana gelebilir. Allah her bir şeyin mutlak birliğinde bulunur. Çokluğun var olması ise, zamanın birliğine kıyasla mümkündür. Zaman ise bir zarftır. Bu durumda Hakkın çokluktaki varlığı, her bir'in salt birliğindedir. Öyleyse Hak'tan bir ortaya çıkmıştır (sudûr). 'Bir'den bir çıkar', bu demektir. Bütün âlem O'ndan çıksaydı, yine O'ndan bir çıkardı. Binaenaleyh Allah, salt birliği yönünden bütün birlerle beraberdir. Bunu Allah ehli bilebilir. Filozoflar ise, başka bir tarzda bu görüşü ileri sürer ki, o, filozofların yanıldığı bir meseledir.

Allah bu burçlara yerleşen her vali için sınırlı devrelerden bilinen hükümler var etti. Bu bölüm, onları sınırlama ve açıklama yeri değildir. Sonra Allah, mükevkeb feleğin suretini açtı. Ondan sonra toprağı, suyu, havayı ve ateşi burçlar feleğinin hareketinden mükevkeb feleğin ışınlarından açtı. Sonra, duman unsurların ateşinden yükseldi. Bunun nedeni, ateşin bileşikliğidir. Bu duman içerisinde göklerin suretlerini dairesel felekler olarak izhar etmiş, her birine bir yıldız yerleştirmiştir. Bütün bunlar, daha sora zikredilecektir. Allah, bu isimden insan nefesinde Ğayn harfini, menzillerden ise Hek'ayı yarattı.

ON ALTINCI FASIL

el-Hakîm

Bu isim, şekli var etmeye yönelmiştir. Ona ait harf, noktalı Ha, menzillerden ise Nahye'dir. Şekil (ve) kayıt (anlamındaki) hena' diye isimlendirilir. Hayvanın ayağının kendisiyle bağlandığı şey, (şekil ile aynı kökten) şikal diye isimlendirilir. Şekillenen ise, kendisiyle ortaya çıkan şekille sınırlanmış olan demektir.

Allah şöyle der: '*Her biri kendi şekline göre amel eder.*'[196] Yani her şey, kendisine benzeyen şeye göre davranır. Ayetin anlamı şuna döner: Kendisinden ortaya çıkan şey, kendinde iken de bu halde olduğunu gösterir. Bütün âlem, Allah'ın bir amelidir ve ameli kendine benzerdir. Âlemde Allah'ta bulunmayan bir şey meydana gelmemiştir. Âlem ise, suretinin kemali nedeniyle, on (kategoride) sınırlıdır. Çünkü âlem, kendisini var edenin suretine göre var oldu. Âlemin cevheri, kendisini var edenin zatına aittir. Arazı ise, O'nun niteliklerine, zamanı O'nun ezeline, mekânı istiva edişine, niceliği isimlerine, niteliği rıza ve gazabına, konumu sözüne, izafeti (görelik bağıntısı) Rabliğine, etkenliği O'nun var etmesine, edilgenliği kendisinden isteyene olumlu karşılık vermesine aittir. Öyleyse âlemin ameli, Allah'ın şekline göredir. '*Rabbiniz daha doğru yolda olanı en iyi bilendir.*'[197] Yani dosdoğru yol üzerindedir. Öyleyse âlem, doğru yol üzeredir. Kavisin eğriliği, onun doğruluğudur. Öyleyse perdelenme! Dikkat ediniz! Boşluk cismin döngüsel

olması hükmünü vermiş ve onu dairesel bir felek olarak izhar etmiştir. İşte bu, onun 'şakilesidir.' Mertebenin 'şakilesi', onun üzerinde hüküm sahibi olmuştur. (Başka bir örnek!) Cebrail, Dıhye suretinde gözükmüş ve tanınmamıştı. Bu durumda onun hakkında insan denilmiş, hâlbuki bir melekti. Onu melek olarak tanıyan ise, tanımıştır. Sureti ise, insandı. Dolayısıyla meleklik özelliği insanlık suretine (girmesine) etki etmediği gibi tanınmayışı da o surete girmesine etki etmemişti. O halde şekiller, sürekli sınırlar. İşte işlerin mertebelerini düzenleyen, eşyayı ölçülerine yerleştiren el-Hakim isminin gereği budur.

(Bu ismin karşılığında) İnsan nefesindeki mahreçlerde noktalı ha ortaya çıkarken menzillerden Nahye ona aittir. Âlemde ortaya çıkan bütün parçaların (tefasil) ilahi mertebede kendisine benzeyen bir sureti (hakikat, suver-i ilmiyye) vardır. Başka bir ifadeyle o şey, ilahi mertebedeki suretle sınırlanır ve söz konusu suret olmasaydı, o varlık zuhur etmeyecekti. Bakınız! Atlas feleği, Hakka dair hayretten ortaya çıkar. Çünkü ondaki miktarlar, parçalardaki benzeşme nedeniyle belirlenmez. Bu durum, Hakka ait isim ve niteliklere benzer ve onlar da çoğalmaz. Hayret, Atlas feleğinde ortaya çıkmıştır. Çünkü şöyle denilir: Onda burçlar vardır ve bunlar belirlenmez. Böylece o, bir hayret (tarzında) ortaya konulmuştur. Mükevkeb feleğin konumu ise, hakkında hayretin gerçekleştiği (Atlas) şeye delalet etme üzere menzillere yerleştirilmiştir. Böylelikle menziller ile Atlas'taki burçlara delalet eder. Öyleyse Mükevkeb felek, (Atlas feleğine) delalet (etme) şeklinde yaratılmıştır. Allah hükümlerin çeşitlenmesini ise, menzillere hareketlilerin yerleşmesi gibi yaptı. Burçlar, Hakkın zuhur ettiği ilahi (isimlerin) suretlerine benzer. Bu suretlerde Atlas'a ait hüküm nedeniyle, (Hak) bilinmez ve şöyle denilir: Allah'ın akli delalete göre bir sureti yoktur. Menzillere ait olan delalete göre ise bilinir ve 'Haktır' denilir. Şekillerin izhar ettiği hükme bakınız! Meselelerdeki sorunlar da (eşkal, benzeşmeler) böyledir. Bu da, bilinen hakkında hayreti verir. Bir şeyin 'şekli', onun benzeridir. Şekil kendi şekline ülfet eder (Benzer benzere bilir). Zıt zıddını tanımaz. Dünya karışım, ahiret saflaşma yeridir. Öyleyse ahiret, iki avucun (kabza) şekline göredir.

ON YEDİNCİ FASIL

el-Muhît İsmi

Bu isim, Arş'ı var etmeye yönelmiştir. Arş, mecid, muazzam ve mükerrem (saygın) diye nitelenmiştir. Bu isme ait harf Kaf, menzillerden zıra'dır.

Bilmelisin ki, Arş, dairesel olduğu için âlemi ihata etmiştir. Bu dairesellik de, âlemi ihatasıyla ilgilidir. Arş'ın ihata ettiği her şeyde açık bir dairesellik vardır. Bu türeyenlere varıncaya kadar böyledir. Hz. Peygamber'in Arş içinde Kürsü'yü tanımlarken onu 'yeryüzünden kör bir toprağa atılmış' bir halkaya benzetmesine bakınız! Bu ifadesiyle onu daireye benzetmiştir. O ise toprak ve halkadır. Gökler de kürsü içerisinde böyledir. Yakın feleğin içinde küresel unsurlar da böyledir. Onlardan meydana gelen şey, suretinde ancak dairesel veya daireselliğe meyilli olarak meydana gelebilir -söz konusu şey maden veya bitki veya hayvan olabilir-, çünkü hareket, döngüseldir ve dolayısıyla ancak kendine benzeri verebilir.

Arş ihata yönünden cisimlerin en büyüğüdür. O, cisim ve miktar bakımından büyük arş, hareketiyle ise gücünde bulunan şeyleri ihata ve kabzasında bulunan şeylere vermesi yönüyle kerim Arş (cömert, saygın) diye nitelenir. Başka cisimlerin kendisini ihata etmesinden münezzehliği nedeniyle de, şeref sahibidir ve bu yönüyle 'mecid arş' diye nitelenir.

Rahman isminin Arş üstüne istivası, Rahman'ın nefesinden kaynaklanır. Şöyle ki: İhata edilen şey, sureti yönünden ihata edilmiş olduğunu bildiği için, sıkıntı ve darlık içindedir. Rahman'ın nefesi ise, ona 'kendi emrinden bir ruh' verir. Böylelikle âlemdeki her varlığın toplamı, onun sureti iken ruhu ise kendisini yönetendir. Ruhunu ise, suretin ne içinde ne dışına yerleştirmiştir, çünkü ruh, mekânsızdır. Böylelikle şartlı ve şart ortadan kalkmıştır. Çünkü ruhların kendisinden çıktığı (Rahmanî) nefes âleme dahil olmadığı gibi dışında da değildir. Varlık, kuşatıldığını görünce, sureti yönünden içi daralır. Ruhaniliği yönünden kendisine baktığında ise, Allah ruhuyla darlığı ondan giderir. Çünkü bilir ki onun zatı, Arş'ın suretleri ihata etmesi gibi, ihata edilmekle nitelenemez. Böylelikle ondan ihata edilme durumu kalkar. Bu durum, ruhu

yönünden onun adına bir sevinç, neşe ve kendi kendine ferahlamayı meydana getirir. Bu nedenle 'istiva', Rahman ismiyle gerçekleşmiştir.

Arş'ın (âlemi) ihatası ise, bilgiyle gerçekleşen ilahi ihatadan kaynaklanır. İlahi ihata *'her şeyi bilgiyle ihata etti'*[198] ayetinin anlamıdır. Allah onların ardından kendilerini ihata eder. Allah'ın ardında ise, herhangi bir kimsenin ulaşacağı bir amaç yok iken âlemin ardında Allah vardır. Öyleyse O, son noktadır ve O'nun sonu yoktur. *'Allah'tan başka ilah yoktur. O aziz ve hakimdir.'*[199]

Arş'ta Rahman'ın nefesinden olan kelime, tektir. Söz konusu kelime, var olanları meydana getiren 'ilahi emirdir.' Nefes ise, boşluğun son noktasına kadar yayılır. Her şeyin canlı olması ona bağlıdır. Arş, su üstündedir ve su özü gereği canlılığı kabul eder. Allah Teala her şeyi sudan canlı yapmıştır. Yoksa onlar, yeryüzünün yağmurla canlandığına inanmazlar mı? Ağaçların canlılığı, sulamaya bağlıdır. Hatta havada bile su vardır, yoksa tutuşurdu.

Bilmelisin ki, Arş için Allah nurani direkler (kavaim) yaratmıştır, sayılarını bilmiyorum, fakat onları gördüm. Işıkları şimşeğe benziyordu. Bununla birlikte gölgesi vardı. Bu gölgede ise, değeri takdir edilemeyecek şekilde, rahatlık vardı. Gölge, arşın dibinin gölgesidir ve Arş üstüne istiva edenin -ki Rahman'dır- nurunu perdeler. Arş'ın altındaki hazineyi gördüm, ondan 'La havle ve la kuvvete illa billahi aliyyi'l-azim (Güç ve kudret sadece azim Allah'a aittir)' lafzı çıkmıştı. Meğerse hazine, Âdem imiş! Onun altında bildiğim pek çok hazine gördüm. Güzel kuşların çevresinde uçtuğunu gördüm. Orada kuşların en güzelinden birini gördüm, bana selam verdi. Doğu şehirlerine eşlik etmek üzere, kendisini almam için bana doğru atıldı. Bütün bunlar bana gösterildiğinde, Merakeş'te idim. Ben de 'O da kimdir?' dedim. Bana şöyle denildi: 'Muhammed Hasar Fas şehrindedir. Allah'a doğu şehirlerine gidebilmek için dua etti. Sen de onunla beraber ol.' Ben de 'duyduk ve uyduk' dedim. Sonra ona -ki bu kuşun kendisiydi- şöyle dedim: 'Allah izin verirse, ona eşlik ederim.' Fas'a geldiğimde, adamı sordum. Bana geldi, ona 'Allah'tan bir dilekte bulundun mu?' diye sordum. 'Evet', dedi ve ekledi: 'Beni doğu şehirlerine götürmesini istedim. Bana 'falan kişi seni götürecektir' denildi. Bir hayli zamandır, seni bekliyorum.' Beş yüz

doksan yedi senesinde ona arkadaş oldum ve kendisini Mısır'a ulaştırdım. Orada vefat etti. Allah rahmet eylesin!

Şöyle denilebilir: Arş'ın etrafında dolaşan meleklerin kendisinde tasarruf edecekleri bir boşluk kalmamıştır. Arş boşluğu doldurmuştur.' Şöyle deriz: Onların Arş'ın etrafında dönmeleri ile Arş üstünde istiva etmek arasında bir fark yoktur. Çünkü mekâna yerleşmeyi kabul etmeyen, bitişme ve ayrışmayı kabul etmez. Sonra, meleklerin etrafında döndüğü Arş boşluğu dolduran bu cisim değildir. O, Allah'ın hüküm ve kaza için kıyamet günü getireceği Arş'tır. Hakkın istiva ettiği Arş ise Rahman isminin Arş'ıdır. Allah şöyle der: *'Melekler Arşın etrafında dönerek gelirler. Rablerinin övgüsünü tespih ederler. Onların arasında hak ile hüküm verilir ve Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır.'*[200] Bu ise, hüküm verildikten sonra söylenir. Bu sözün söyleneceği gün, kıyamet günüdür ve sekiz melek Arş'ı taşır. Orası, haşir yeridir. Arş'ın bu yerle ilişkisi, cennetin Hz. Peygamber'in kıblesinde bulunan duvarın yüzeyiyle ilişkisi gibidir. Hz. Peygamber o esnada küsuf namazı kılmaktaydı. Bu ise, dar olanı genişletmeden veya genişi daraltmadan, genişin dara sokulması konusunda Zünnûn el-Mısrî'nin sorularından birisidir. Mertebeleri bilene, böyle sözleri dinlemek kolay gelir.

ON SEKİZNİCİ FASIL

eş-Şekûr İsmi

Bu isim, Kürsü'yü ve iki ayağı var eder. Harflerden Kef ve menzillerden Nesre ona aittir.

Allah şöyle der: *'Onun kürsüsü gökleri ve yeri kuşattı.'*[201] Bir mana ehli şöyle der: 'Burada bilgiyi kastetmektedir.' Bunu, dilce aktarmışlardır. Şu var ki sözü edilen, kürsü duyulur bir cisimdir ve o Arş'ın içinde 'yeryüzünde kör bir noktaya atılmış halka gibidir.' Aynı zamanda kürsü, arş gibi, hareketsizdir. Kürsüden ilahi kelime hüküm ve habere bölünür. (Rahman'a ait) İki ayak için Kürsü, bir rivayette geçtiği üzere, Rahman'ın istiva ettiği Arş gibidir. Onda bulunan melekleri vardır ve

onlar sadece Rabbi bilir. Çünkü Amâ Rab için, Arş Rahman, Kürsü ise, Allah'ı ifade eden zamir için bir yerdir. Bu üç isim, isimlerin analarıdır. Kuran'ı iyice incelersen, bu üç ismin sürekli tekrarlandığını görürsün. Bunlar, Allah, Rahman ve Rab isimleridir. Bu en büyük kürsü'den başka, O'nun her iki gök arasında bir kürsüsü vardır. Kürsü, nispet ekiyle isimlendirilmiştir (kürsî). Bunun anlamı, onun ancak böyle bir nispetle bilinebileceğidir. Diğer varlıklar ise, öyle değildir. Bu nedenle, göreli olarak akledilebilen Rabbe ait olmuştur. Bunun yanı sıra, Allah ve Rab isimlerine de aittir. Bunların arasında, sadece Rab ismi tamlamasız gelmiştir ve bu isim her nerede gelirse, göreli olarak zikredilir. Çünkü o, özü gereği merbubu talep eder. Bu bağlamda '*Rabbimiz*'[202], '*Babalarınızın Rabbi*'[203], '*göklerin rabbi*'[204], '*doğunun rabbi*'[205] gibi ifadeler zikredilmiştir. Bu hakikat, mekân mertebesine -ki kürsüdür- etki eder ve böylelikle kürsü nispet ekiyle zikredilmiştir. Nispet ise, izafettir. Kürsü, tek sayıların ilki olan üçüncü derecede gelmiştir. Rab 'sabit olan' demektir ve bu nedenle kürsü üzerinde bu özellikle hüküm sahibi olmuştur. Arş'ın nitelendiği sübut da, Rahman isminin içerdiği her şeyde hükmünün sabit olmasını dile getirir. Bu durum '*Rahmetim her şeyi kuşattı*'[206] ayetinde zikredilir. Hepsinin varacağı yer, rahmettir. Acı, azap, hastalıklar araya girse bile -ki Rahman'ın hükmü onlara da eşlik eder-, bunlar dünya ve ahirette varlıklara ilişen bir takım arazlardır. Çünkü Rahman, güzel isimlerin sahibidir. Onun isimleri arasında, ed-Dar, el-Müzil, el-Mümit isimleri de vardır. Bu nedenle, âlemde rahmetin gerektirmediği şeyler geçici durumlar nedeniyle ortaya çıkar. Bu geçici nedenlerin dürülmesinde de, bir rahmet vardır. Bu rahmet, sadece acının kalkmasının ardından nimetin ve rahatlığın katlanması bile olsa yeterlidir. Bu nedenle, (bir şeyin tadı anlatılırken) 'korkan kişi için güvenliğin tadından daha tatlı' denilir. Binaenaleyh nimetlerin hazlarını, onların zıtlarıyla bilebilirsin. Böylelikle insanın değerinin kendisinde bulunduğu bilgileri elde etmek üzere, acılar konulmuştur. Böylece onlar, 'zevk' ederek öğrenmek üzere insana yol gösteren delil ve yollardır. Zevk ederek bilginin gerçekleşmesi ise, haber yolundan gerçekleşmesinden yetkindir. Bakınız! Hak kendisini peygamberlerinin diliyle gazap ve rıza özelliğiyle nitelemiştir. Bu iki hakikatten, âlemde bilgileri ortaya çıkan -söz gelişi tatlar ve benzeri şeyler gibi- zevklerden elde etmek gerçekleşmiştir. Bâtınî zevklere örnek olarak da, korku ve tasa ve üzüntü-

lerden kaynaklanan acıları verebiliriz. Bununla birlikte bu esnada organlar, acıya yol açan bütün hastalıklardan salimdir. Bakınız! Bu durum ne kadar gariptir. Böylece Arş, sirayet edici rahmet sabit olduğu için sabit olmuştur. O, *'her şeyi kuşatmış'*[207] rahmettir. Öyleyse rahmet kuşatıcıdır ve Rahman'ın nefesinin ta kendisidir. Allah yaratıklarındaki her güçlüğü bu rahmetle kaldırır. Şöyle ki: Âleme ilişen ya da âlemin kendisinde bulduğu darlık, aslının kabzada (Hakkın avucu) bulunmasıdır. Kabzedilen her şey, sınırlanmış, sınırlanmış olan ise, engellenmiştir. İnsan ilahi surete göre yaratıldığı için, sınırlanmaya tahammül edemez. Bu nedenle Allah, Rahman'ın nefesiyle onun çektiği sıkıntıyı kendinden kaldırmıştır. Allah da 'sevgi' nedeniyle -ki onunla kendisini nitelemiştir- nefes vermiştir. Bu durum 'bilinmek istedim' kutsi hadisinde geçer. Böylelikle onu Rahman'ın nefesinde izhar eder. İlahi teneffüs, âlemin varlığının aynı olmuştur. Âlem, O'nun irade ettiği gibi, kendisini bilmiştir. Öyleyse âlem, rahmetin ta kendisidir. Kalbini bu konuya ver! Âlem Hak için bir rahmet değildir. Öyle olsaydı, Hak sürekli acı çekerdi. Allah böyle bir şeyden münezzeh ve uzaktır. Kürsü makamının ilahi kelimenin bölünmesi hakkındaki hükmü ne gariptir! Böylece Hak ve halk (mertebesi) ortaya çıkmıştır. Rivayette, iki ayağın konulduğu yer olarak zikredilen kürsü olmasaydı, hüküm böyle ayrışmayacaktı.

Bu isimden insan, nefesinden Kef harfi, menzillerden ise -feleği var olunca- Nesre feleği var olmuştur.

ON DOKUZUNCU FASIL

el-Gani İsmi

Bu isim, Atlas feleğini var etmeye yönelmiştir. Atlas burçlar feleğidir. Bu isim ed-Dehr isminden yardım ister. Harflerden Cim, menzillerden taraf (uç) ona aittir.

Bilmelisin ki, el-Gani, Atlas feleğini yıldızsız, parçaları birbirine benzer ve dairesel bir şekilde var etti. Hareketinin başlangıcı ve sonu bilinmediği gibi bir ucu da yoktur. Varlığıyla yedi gün, aylar ve yıllar or-

taya çıkmıştır. Bu zamanların onda ortaya çıkması, Allah'ın kendisinde zamanların ayırt edilmesini sağlayan alametleri yaratmasından sonradır. Bu felek, söz konusu zamanlardan sadece bir günü belirlemiştir. O ise ayağın kürsüdeki yerinin kendisini belirlediği tek bir dönüştür ve üst taraftan ortaya çıkmıştır. Bu miktar, 'gün' diye isimlendirilir ve onu ancak Allah bilebilir. Onun (başkası tarafından bilinmeyiş) nedeni, feleğin parçalarının birbirine benzemesidir. Onun hareketinin başlangıcı ve burçlardan ilk derecesi, ikizler (cevza) burcundandı. Bu burç, ayağın tam karşısındadır ve havaî burçlardandır. Âlemde ortaya çıkan ilk gün, ikizler burcunun derecesinin başlangıcıyla ortaya çıkmıştır ve Pazar diye isimlendirilmiştir. Allah katında bu felekten belirlenmiş parça, Kürsü'den ayağa yakın yerde sonlanınca bir dönüş tamamlanmıştır ki, toplamdır. Bu durumda feleğin bütün parçaları, ayağın konulduğu yer olan Kürsü'nün karşısında bulunmuş, bu hareket, bütün derece ve dakika ve ardından gelen ikinci ve daha fazla miktarlara genelleşmiştir. Mekânlar ortaya çıkmış, feleğin hareketinden bölünme kabul etmeyen mekânlı fert cevherin varlığı sabit olmuştur. Bu sonlanmada ise, ortaya doğru başka bir intikalle yeni bir hareket başlar. Tıpkı ilk hareket gibi, sona varana kadar bu hareket sürer. Bu hareket de, kendilerinden oluştuğu - çünkü niceliklere sahiptir- bütün fert parçalarıyla gerçekleşmiştir. İkinci hareket ise, Pazartesi diye isimlendirilir. Yedi hareket tamamlana kadar, böyle sürer. Her hareketi ilahi bir nitelik belirlemiştir ve nitelikler ise yedi tanedir, bundan çok değillerdir. Öyleyse zaman (dehr), yedi günden fazla olamaz, çünkü bunu gerektirecek bir (nitelik) yoktur. Böylece hüküm ilk niteliğe döner ve onu döndürür. Bu kez el-Ahad ismi onun üzerinde yürür. O, dönüşlerin sekiz olmasına kıyasla, birincidir. Fakat onların varlığı ilk nitelikten meydana gelince, isimleri başkalaşmamıştır. Yedi dönüş tamamlanana kadar bütün dönüşler böyledir. Sonra hüküm ilkindeki gibi, bu nitelikten ortaya çıkar. Onu, el-Aziz ve el-Alim'in hükmüyle dünya ve ahirette sonsuza kadar bu isim takip eder.

Pazar günü, 'duyma' niteliğinden meydana gelmiştir. Bu nedenle âlemdeki her şey, yokluk halinde 'ol' sözünden ibaret olan ilahi emri duyar. Pazartesi, hayat niteliğinden var oldu. Bu sayede hayat âlemde bulunmuştur ve âlemdeki her parça canlıdır. Salı gününün hareketi, görme niteliğinden var oldu. Âlemdeki her parça, kendisi bakımından - Yaratanı bakımından değil- yaratanını görür. Perşembe günü ise irade

niteliğinden var oldu. Âlemdeki her parça yaratıcısını yüceltmeyi amaçlar. Perşembe günü kudret niteliğinden var oldu. Bu nedenle varlıktaki her parça, yaratıcısına övgüyü yerine getirme gücüne sahiptir. Cuma gününün hareketi, bilgi niteliğinden var oldu. Âlemdeki her parça, -O'nun zatı bakımından değil- kendisi bakımından yaratıcısını bilir. 'Bilgi niteliğinden Çarşamba günü var oldu' da denilmiştir ki, bu doğrudur. Çünkü burada, göz bilgisi -ki müşahede bilgisidir- kast edilir. Bizim kastettiğimiz ise, kazanılmış bilgi değil, genel anlamda ilahi bilgidir. Aktardığımız bu görüşü bana bir insan söylemiş değildir. Onu bana ruhlardan biri söyledi, ben de kendisine bu cevabı verdim. Ardından gerçeğin söylediğimiz gibi olduğu ona ilham edildi. Cumartesi gününün (hareketi) ise, kelam niteliğinden var oldu. Varlıktaki her parça, yaratanının övgüsünü tespih eder. Fakat biz 'onun tespihini anlayamayız. Çünkü '*Allah bağışlayan ve örtendir.*'[208] Âlemdeki her parça, yaratıcısının tespihini söyleyen ve neyi tespih ettiğini bilen, Hakkın celaline yaraşan şeyi bilen, bunu yapmaya güç yetiren, başka bir neden olmaksızın buna tam niyetlenendir. O halde bir sebepten var olan her şey, yaratıcısının büyüklüğünü müşahede etmekte, kalbi canlı ve emrini dinlemektedir.

Günler, bu niteliklerin ve hükümlerinin yedi olması nedeniyle (yedi olarak) ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda âlem, canlı, duyan, gören, bilen, irade eden, güç yetiren ve konuşan olarak ortaya çıkmıştır. Öyleyse Allah'ın ameli, kendisine uygundur. Allah '*De ki her biri kendi şakülene göre amel eder*'[209] buyurur. Âlem Allah'ın amelidir ve bu nedenle Hakkın nitelikleriyle ortaya çıkmıştır. Âleme 'Hak' dersen, doğru söylersin; çünkü '*Allah attı buyurdu.*'[210] 'Halk' dersen de haklısın; çünkü Allah, '*sen attığında*'[211] demiştir. Soyutlamış, giydirmiş, olumlamış ve olumsuzlamıştır. Öyleyse âlem, 'o değildir' ve âlem 'bilinmeyen-bilinendir.' Allah'ın güzel isimleri varken âlemin ahlaklanırken onlarla zuhur imkânı vardır. Âlem ise, ahlaklanarak, onlarla zuhur eder. Öyleyse bu yedi gün, ne artar ne eksilir. Bu günleri, açıkladığımız şekilde, sadece Atlas feleğini üzerinde bulunan bilebilir, çünkü o, bu mertebeden devreleri var etmeye yönelen ilahi yönelişleri müşahede eder, onları birbirinden ayırt ederler. Böylece bu mertebede bulunan kimseler için günler (ve devreleri var etmeye yönelen nitelikler) yediyle sınırlanır. Sonra hüküm geri döner ve bu konuda işin sonunu öğrenmiş olurlar.

Feleğin altında bulunanlar ise, onu ancak yedi cevari ile öğrenebilirler. Günün belirlenmesini de, güneş feleğiyle bilebilirler. Güneş, onu gün ve geceye bölmüştür. Öyleyse gece ve gündüz, günün kendisidir.

Allah, bu atlas feleğine bölünme hükmünü yerleştirmiştir. Bölünme, ayaklar ona sarktığında ilahi kelimenin haber ve hüküm diye bölünmesiyle Kürsü'de ortaya çıkar. Hüküm beşe ayrılır: Vacip, haram, mubah, mekruh ve mendup. Haber ise, bir hükümdür. İkiyi altı ile çarpınca, on iki meydana gelir. Bunlardan altısı, ilahi, diğer altısı kevnidir. Çünkü kevni olan, ilahi olanın suretine göredir. Böylece Atlas Feleği, on iki kısma bölünmüştür. Çünkü daha önce de belirttiğimiz kelimenin Kürsü'de bölünmesi, onu belirlemiştir. Her kısma ise âlemde bir sona ulaşan hüküm vermiştir. Sonra da, günlerin dönmesi gibi o da dönmüştür. Bunun sona doğru olup olmaması durumu değiştirmez. Allah, o kısımlardan her birine on iki bin sene vermiştir. Bu, koç burcudur. Her sene, üç yüz altmış dönüştür ve on iki bin ile çarpılır. Buradan ortaya çıkan toplam ise âlemde o kısmın etkisinin süresidir. Bu durum, âlemde gerçekleşen ilahi emri kendisine vahyeden el-Aziz ve Alim'in takdiriyle gerçekleşir.

Sonra, her kısım binin eksilerek yürür ve ta ki son kısma ulaşır. Bu kısım, balıktır ve o koç burcunun ardından gelir. Bütün kısımlardaki iş, koçta zikrettiğimiz şekilde, bir hesaba göre gerçekleşir. Öyleyse bunların hepsinden oluşan şey, gayedir. Sonra dönüş, başlangıca döner. '*Sizi yarattığımız gibi döneceksiniz.*'[212] Hareketli olan varlığı sabit olandır. Yenilenen ise, harekettir. Hareketin ise, kendisi değil, benzeri yenilenir. Hareketlinin kendisi ise yok olmaz, çünkü Allah onu baki kılma hükmünü vermiştir. Çünkü Allah, bilinmek istemiştir. Dolayısıyla ârîflerin varlıklarını baki kılmak zorunludur ve onlar âlemin parçalarıdır.

Bu felek, cennetin çatısıdır. Onun hareketinden cennette meydana gelen şeyler meydana gelir ve nizam bozulmaz. Cennet, özü gereği yok olmadığı gibi nimetlerine de acı ve sıkıntı karışmaz. Bununla birlikte bu feleğin kısımlarının doğaları, birbirinden farklıdır. Bunlar, doğa onların üzerinde olduğu için, değişmiştir. Böylelikle ortaya çıkardığı sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık nedeniyle, onun üzerinde hüküm sahibidir. Şu var ki o, bileşiktir, basit değildir! Bu nedenle, doğanın kendisindeki hükmü bileşik olarak ortaya çıkar. Böylece bu kısımlardan ateş özelli-

ğindeki şey sıcaklık ve kuruluktan; toprak ise, soğukluk ve kuruluktan; hava, sıcaklık ve yaşlıktan; su, soğukluk ve yaşlıktan bileşmiştir. Böylece dört mertebede ortaya çıkmışlardır. Çünkü doğa, dört terkibi kabul eder. Bu unsurlar, birbirinin zıddı olmaksızın, eşittir. Bu nedenle gerçekte dört unsura sahip olduğu gibi, doğa dört terkibi kabul eder. Bununla birlikte doğa, gerçekte ikidir, çünkü nefisten var olmuştur. Nefis ise, iki güç sahibidir; bilgi ve amel gücü. Doğa, bilgi olmaksızın, iki fail hakikat sahibidir. Öyleyse doğa, kendi bilgisiyle değil, nefsin bilgisiyle faildir, çünkü onun bir bilgisi yoktur, sadece amel sahibidir! Doğa, bilgiyle nitelenmeden doğası gereği faildir. Doğa sıcaklık ve soğukluk yönünden etkin iken, kuruluk sıcaklığın yaşlık soğukluğun edilgenidir. Sıcaklık soğukluğun zıddı olduğu için, sıcaklığın edilgeni soğukluğun edilgeninin zıddıdır. Bunların toplamından, dört bileşik meydana gelir. Onların hükmü de el-Aziz ve el-Alim'in takdiriyle, bu feleğin kısımlarında ortaya çıkmıştır. Sonra, onları üçlü yapmıştır. Her üçlü, dört tanedir ve üçü dört ile çarpınca, on iki meydana gelir. Her burcun dört ile çarpılan üç yönü vardır. Bunların toplamı ise, on iki yön eder. Dört burç doğaların terkibini kuşatır, çünkü onlar, ateş, hava, toprak ve suyla sınırlıdır. Üç mertebeyi on iki gün ile çarparsan, otuz altı yön meydana gelir. Bu ise, derecelerin onda biridir. On, (ayette cehennem süresiyle ilgili geçen) ahkabın (asırlar) bitiminin sonudur. Kelimenin tekili olan hakba, sene demektir. Bu nedenle dilediği bir yerde, işin sonunda insanların Allah'ın rahmetine ulaşacağını umarım! Çünkü amaç, rahmetin her yerde hepsini kuşatmasıdır. Böylece 'ölü ve diri olmayan' kimse kendisinden var olduktan sonra, hepsi canlanır. Belirtilen şey, berzahın halidir.

Bilmelisin ki, bu felek hareketiyle kürsü'yü kat ettiği gibi aşağısındaki felekleri kat eder. Kürsü, iki ayağın konulduğu yerdir. Bu nedenle, ahirette iki yeri ortaya çıkartır; ateş ve cennet. Çünkü o, iki kavme iki felek vermiştir; burçlar feleği ve menziller feleği. Menziller feleği cennet toprağıdır. Her ikisi de bakidir. Menziller feleğinin dışındakinin ise, nizamı bozulur, sureti değişir, ışıkları silinir. Allah *'o gün yeryüzü ve gökler başka bir yeryüzüyle değiştirilir'*[213] der. Başka bir ayette ise *'Yıldızlar söndüğünde'*[214] buyurur. Sözü edilen gökler, 'gökler' diye bilinen kısımdır. Bunlar, özellikle yedi göklerdir. Menziller feleğinin dibi ise, ateşin çatısıdır. Öyleyse bu iki ayağın felekteki fiilinden âlemde -el-Aziz'in takdi-

riyle- bütün çiftler ortaya çıkar. Bunun nedeni, doğadan iki failin, nefisten iki gücün, akıldan iki yönün, ilahi kelimeden iki harfin hükmüdür. Bu iki harf, 'kün' (ol) sözündeki k-n'dir. Ayrıca *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[215] ayetinde belirtilen iki niteliğin hükmüdür. Bu, niteliğin birisidir (tenzih). *'O duyan ve görendir.'*[216] Bu ise, diğer niteliktir (teşbih). Her kim tenzih ederse, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[217] ayetine göre tenzih ederken kim teşbih yaparsa *'duyan ve görendir'*[218] ayetine göre teşbih eder. Sadece gayb ve şehadet vardır! Gayb tenzih iken şehadet teşbihtir. Bunu anla! Anlarsan, ikicilerin (düalist, seneviyye) hangi gerçeğin etkisi altında kaldığını da anlarsın. Bu nedenle onlar, şirk koşmuştur. Onlar, Mani mezhebinden olanlardır. Söz konusu kimseler derince düşünmüş ve güçlerini tam harcamış, bu ikilikten bir hakikate çıkmayı başaramamışlardır. Hâlbuki Allah'tan başka bir şey yoktur. *'Kim Allah ile birlikte başkasına dua ederse, bir kanıtı yoktur.'*[219] Öyleyse bu kişi mazur değildir. Çünkü o, bu dereceden aşağı düşmüş ve taklit etmiştir. Akılcı kurtulmuş, taklitçi yok olmuştur. Çünkü o, nitelikte ve kelimede gerçek bir duruma dayanmıştır. Allah ise, bir bilgi üzerinde onu saptırmıştır. Artık o, *'ilahınız tek ilahtır'*[220] ifadesini duyamaz. Allah onun kalbini mühürlemiştir. Artık o, Allah'ın tek ilah olduğunu bilemez, çünkü Hakkın kalbini halden hale geçirdiğini göremez. Gözüne perde çekmiştir. Artık kelimenin tekliğini göremez. Bu, k ve n arasındaki vav ile ortaya çıkan tekliktir (üçlünün birliği). Böylece perde bu tekliği idrak etmesini engeller. Dolayısıyla ancak ikiyi müşahede edebilir: k ve n (kün, ol sözündeki kef ve nun harfleri). Bu ise, lafızda ve yazıda böyledir. Kef ise, iki tanedir: Birincisi kün (ol) sözündeki ispat ve olumlama kef'idir. Diğeri ise, var olmayan kef'tir ki, olumsuzlama kef'idir.

Bu Kef harfinde, bizim için güneş beş yüz altı yılında doğdu. Biz de teşbihin olumsuzlamasını (O'nun dengi) 'yoktur' ifadesinde güneşin doğmasıyla ispat ettik. Bu konuda kendisi için güneşin doğmadığı kimse, işlevsizliği (tatîl) kabul eder. Hâlbuki güneş doğmuştur. 'Yoktur' ifadesinde güneşin (olumlama) yarısının bulunması gerekir. Bir kısmı görülürken bir kısmı gizlidir. Perde ise, görenin güneşin doğumunu idrakini engeller ve işlevsizliği benimser. O ise, salt olumsuzlamadır. Başka bir ifadeyle (Tanrı hakkında niteliklerin reddi anlamındaki) işlevsizlik, mutlak olumsuzlamadır. Düşünen herkesin bir mazereti vardır. Al-

lah, herhangi bir insanı yapamayacağı şeyle yükümlü tutmayacak kadar yücedir!

Hepsi Allah'ın rahmetinde kalıcıdır
Birleyen de şirk koyan da inkâr eden de

Bu isimden Cim harfi, menzillerden uç ortaya çıkar. Bu harflerin ve menzillerin her biri hakkında ilgili bölümlerde açıklama yapılacaktır.

YİRMİNCİ FASIL

el-Mukaddir İsmi

Bu isim, menziller feleğini ve cennetleri var etmeye yönelmiştir. Bu isim, bu feleğin dibinde yıldızların suretlerini takdir eder. Orası cennetin toprağı ve cehennemin çatısıdır. Ona ait harf Şın, menzili aslanın cephesidir.

Allah şöyle der: *'Aya menziller belirledik. Bu aziz ve alimin takdiridir.'*[221] Menziller, burçlar feleğindeki bölümlerin varsayımsal yerleridir. Hak Teala bizim için onları belirlemiştir, çünkü göz onları ayırt edemez. Allah onları yirmi sekiz tane yaptı. Bunun nedeni, Rahman'ın nefesinin harflerinin bu sayıda olmasıdır. Böyle dememizin nedeni, insanların harflerin sayısının yirmi sekiz menzilden dolayı yirmi sekiz olduğunu zannetmesidir. Bize göre durum, tersidir. Harfler nedeniyle menzillerin sayısı yirmi sekiz olmuştur. Bu menziller, on iki burçta yirmi sekize taksim edilmiştir. Bunun amacı, her burcun tam ve kesirli sayıda bir payı olmasını sağlamaktır. Çünkü burçlardan herhangi birisinin sadece kesirli sayısı veya sadece tam sayısı olsaydı, burcun âlemdeki hükmü, artış-eksiklik ve kemal-kemalsizlik bakımından genelleşmezdi. Artış ve eksiklik ise, zorunludur, çünkü itidale ulaşmak, mümkün değildir. Çünkü âlem, yaratılış (tekvin) ilkesine dayalıdır. Yaratma ise, itidal varken mümkün değildir. Öyleyse her burçta kesirli ve tam sayının bulunması zorunludur. Böylelikle her burcun iki menzili ve üçte bir menzili vardır. Başka bir ifadeyle bir burcun iki tam ve üçte birlik kesirli

menzili vardır. Bazı burçların ise, ortada tam bir menzili, sonunda ve başında ise kesirli menzili vardır. Böylelikle iki kesirliden, farklı mizaçta sağlıklı bir menzil ile menzilin üçte biri ortaya çıkar. Burada farklı mizaçta dedik, çünkü her menzil, özel bir mizaca sahiptir. Menzili parçası herhangi bir diğer menzilin parçasıyla bir araya geldiğinde, o menzil kemale erer. Çünkü menzil, tıpkı burcun üç yönü olması gibi, üçlüdür. Menzillerinin yönlerinden birisi de yedi yöndür. Her burç, yedi yöne sahiptir. Onun kendinden de üç yönü vardır. Böylece toplamı on yön eder. Sağlıklı menzil, tek mizaca sahiptir. İki menzilden oluşan menzil ise ikiden türeyen menzil gibidir. İkiden türeyen menzil ile onun adına yeni bir mizaç ortaya çıkar. Yeni mizaç, ebeveynden her birisinde bulunmayan bir mizaçtır. Burada garip bir sır vardır. Bu sır, 'toplamın birliğidir.' Çünkü toplam, birin birliğinin sahip olmadığı bir etkisi vardır. Dikkat ediniz! Âlem toplamın birliğiyle meydana gelirken Allah adına zenginlik, Bir'in mutlak birliği yönünden gerçekleşir (ahadiyet müstağnilik, vahidiyet âlemi meydana getirir). Bu hüküm, hiç kuşkusuz, diğer hükümden farklıdır. Süreyya'nın özel bir mizacı vardır. Koç burcu, ondan üçte birlik bir bölüm almıştır. Ardından iki ve üçte birlik menzile muhtaç olarak Boğa gelmiştir. Böylece iki Dabir menzilini tek mizaçla almış, geride onun adına bir ve üçte birlik menzil kalmıştır. Tam ve sağlıklı menzil bulamamıştır ki, ondan alsın. Bu durumda Süreyya'nın iki üçte birlik kısmını almış ve ona Hek'a'nın iki üçte birini eklemiştir. Böylece toplamın birliğiyle bir menzil onun adına tamamlanmıştır. Bu menzil, ona Süreyya ve Hek'a'nın hükmünü aynı anda kazandırmıştır. Sonra üçüncü üçü Hek'a'dan almış. Öyleyse Hek'a'nın işini ancak orta üçte birlik (menzil sayesinde) yapabilmiştir. Süreyya'nın üçte ikisine izafe edilen ilk üçte bir ise menzilin kemale ulaşması içindir. Çünkü kemal, üçte bir nedeniyle gerçekleşmiştir. Süreyya'nın üçte biri adına ise, menzilin sureti -ki o ikisinin aynı değildir- ve kemali sayesinde, onlardan her birine veya diğer üçte bire ait olmayan bir hüküm meydana gelmiştir. İşte bir burcun üç yönünün olmasının sebebi budur. Bu bağlamda bazı burçlar saf iken bir kısmı karışıktır. Karışık olan kısım, iki üçte birlik menzillerden meydana gelen burçlardır ve bunlar bilinen burçlardır. Menzillerin taksimi bunları sana açıklar. Bazen bileşik menzil, talih menzili ile talihsizlik (veren bir menzilden) bileşmiş olabilir. Bu ikisinin toplamı, talih verir ve diğerinin etkisi gözükmez.

Bazen talihsizlik ortaya çıkartır ve talihin (veya mutluluğun) etkisi ortaya çıkmaz. Sahih-sağlıklı menzil ise böyle değildir. O, Allah'ın kendisini yarattığı gayeye doğru akar. Allah ona yaratılışını verdiği gibi bileşiğe de yaratılışını vermiştir.

Burç üzerindeki her delil ve alamette bileşiklik bulunmalıdır ve bu sayede üçleme (teslis) gerçekleşir. Çünkü delil, her zaman üçlüdür ve böyle olması zorunludur; iki terim ve onları bir araya getiren üçüncü unsur. Her iki öncülde sonuç çıkabilmesi için böyle olmalıdır:

'Her A, B'dir. Her B, C'dir. Burada B tekrarlanmış, delil A'dan C'ye geçmiştir. Birleştirici yön ise, iki öncülde de tekrarlanan B'dir. Bu ise iddia sahibinin arzuladığıdır. Çünkü o, her A'nın C olduğunu iddia etmişti. Delili ise, karşı çıkanın itirazıyla bozulmuştu. Çünkü o, her A'nın B olduğunu bilmiş, her B'nin C olduğunu kabul etmişti. Böylece onun nezdinde iddiacının 'Her A, C'dir' hükmü doğrulanmıştır. Buradan ve menzilleri burçlara yerleştiren taksimden beşeri âlemde kesin deliller (burhan) ortaya çıkar.

Bunu öğrenince, bilmelisin ki: Atlas feleği için kürsü, Arş'ın yerini almıştır. Atlas'ın üzerinde kürsü ve Arş vardır. Üçten oluşan bileşik öncüller neticeyi meydana getirdiği gibi, bu üçlü de, menziller feleğinin varlığını ortaya çıkartmıştır. Netice, iki öncüldeki üçlünün gücünü içerirken Kevkeb feleği de Atlas, Kürsü ve Arş'ın gücünü taşır. Kürsü, iki öncül arasındaki birleştirici yöndür, çünkü o, Arş ve Atlas arasında vasıtadır ve her birine dönük bir yönü vardır. Arş'ın gücünü içermesi nedeniyle ilahi kelime kendisinde bir olur veya birleşir. Böylelikle cennetlikler ki mükevkeb feleğin ehlidir- bir şeye 'ol' derler, o şey meydana gelir. Kürsü'nün gücünden dolayı ise, her insanın onda iki eşi olur, çünkü orası iki ayağın konulduğu yerdir. Atlas feleğinin gücünden ise, onun insanlığı Rabbinde silinmiştir. Artık ondan eşya tekevvün eder. Hâlbuki eşya Allah'tan meydana gelebilir. Bu durumda Rablik insanda gizlenir. Bu nedenle eşyadan haz alır, nimetlenir, yer içer ve cinsel ilişkiye girer. Öyleyse insan, Hak ve halktır. Bu nedenle de bilinmemiştir. Atlas feleği de bilinmemiştir. Bu feleğin üzerindeki (Arş ve Kürsü'nün) gücünü elde ettiğini söyledik, çünkü ondan meydana gelmiştir. Aynı şekilde, onun altında bulunan her şey, kendi üzerindeki hakikatleri toplamıştır. Öyle ki, insana varana kadar -ki son

üreyendir- durum böyle devam eder. İnsanda âlemin ve ilahi isimlerin güçleri kemali üzere toplanır. Kamil insandan daha mükemmel bir varlık yoktur. Bu dünyada kemale ulaşmamış insan ise sadece suretin parçası olan konuşan hayvandır ve insan derecesine ulaşamaz. Onun insan olmakla ilişkisi, ölü bedenin insanla ilişkisi gibidir. Böyle biri, hakikati bakımından değil, şekil bakımından insandır, çünkü ölü bedeni -kendisine bakan göz için- bütün güçlerini yitirmiştir. Kemale ulaşmamış insan da öyledir. İnsanın kemali, halifelik ile gerçekleşir. Halife, ancak hak ediş, yani kabul edebileceği özel bir terkibe göre -çünkü her terkip bunu kabul etmez- ilahi isimleri elde etmekle mümkün olabilir. Her terkibin ilahi isimleri hak ediş yoluyla kabul etmesi aklın mümkün saydığı, fakat gerçekleşmesi imkânsız olan ilahi sırlardandır.

Allah Teala bu feleği yarattığında, yüzeyinde cenneti yarattı. Cennetin yüzeyi, misktir ve o cennetin toprağıdır. Cennetleri ise, her burca ait üç yön nedeniyle, üç kısma ayırmıştır. Birincisi ihtisas cennetleri, ikincisi miras cennetleri, üçüncüsü amel cennetleridir. Sonra, her bir kısma dört nehir yerleştirdi. Bunlar, üç ile çarpılınca on iki eder. Hz. Musa'nın taşındaki on iki pınar, buradan ortaya çıkmıştır. On iki pınar, on iki boy içindi ve herkes kendi içeceği yeri öğrenmiştir. Birinci nehir, tuzlu olmayan su nehridir. Bunun anlamı, başkalaşmayan demektir ki, hayat ilmi demektir. İkincisi ise, şarap nehridir, haller ilmi demektir. Üçüncüsü bal nehridir ve farklı türleriyle vahiy bilgisi demektir. Melekler vahyi dinleyince bayılırken şarap içen kişi de sarhoş olur. Dördüncü nehir ise, süt nehridir. O ise, sırlar ilmi ve riyazet ve takvanın meydana getirdiği öz ilmidir (ilmü'l-lüb). Bunlar, dört ilim türüdür. İnsan ise, üçlü yapıdadır; bâtınî-ruhanî ve manevi yapısı, doğal-duyusal dış yapısı ve orta (âlem olan) berzah ve misal âlemindeki bedensel yapısı. Her yapının ise bu nehirlerden bir nasibi ve payı vardır. Her nasip onun için bağımsız bir nehirdir ve tadı, yapısının değişmesiyle değişir. Söz gelişi o nehirden hayaliyle idrak edemediği şeyi duyusuyla idrak eder. Hayaliyle idrak ettiğini manasıyla idrak edemez. Bütün yapılarda durum öyledir. O halde, insanın on iki nehri vardır: İhtisas cennetinde dört, miras cennetlerinde dört ve amel cennetlerinde de -amel cennetine sahip kimse için- dört nehir.

Amel cennetindeki ise ya kendinden veya ona amel hediye eden kimseden gelir.

İnsan adına her cennette o cennetin hakikatine ve oradaki yaratılış ilkesine göre bilgiler gerçekleşir. Bu yaratılışların kaynakları birbirinden farklı olduğu gibi bilgiler ve cennetler de birbirinden farklıdır. Bu nedenle zevkler de değişir. Rahman'ın nefesi süreklidir ve kesilmez. Onu müsîre diye isimlendirilen bir rüzgar sürükler. Orada bir ağaç vardır ki, her eve kendisinden bir şey girmiştir. Giren her parça, mü'nese diye isimlendirilir. Cennetlikler onun gölgesinde toplanır ve Allah'ın şanına yakışır şekilde ve bu konudaki makamlarına göre sohbet ederler. Her biri adına bilmemiş oldukları bilgi gerçekleşirken bilginin üstünlüğüne göre derece meydana gelir. Ağacın altından kalktıklarında ise, daha önce aşina olmadıkları cennette bir takım derece ve menziller bulup takdir edilemeyecek kadar büyük bir haz elde ederler. Bu nedenle şaşırırlar ve hazzın nereden geldiğini bilemezler. Rahman'ın nefesinden bir esintiyi rüzgar onların üzerine estirir. Bu esinti, elde ettikleri derecelerin o ağacın altında kazandıkları bilgi derecelerindeki menziller olduğunu bildirir. Böylelikle her biri için sadece kendisinin bildiği bir menzil gerçekleşir. Onlara uğrayan her nefeste, yeni ve yerleşik bir haz vardır. Bu ve benzeri feleklerin yüzeyinin içerdiği şey budur. Bu cennetler, aslan burcunda meydana gelmiştir ve orası sabit burçtur. Dolayısıyla süreklilik ve kahır özelliğine sahiptir. Bu nedenle bir şeye ehli 'ol' der, o şey de emre karşı direnemez ve hemen oluverir. Hiçbir burç, o burcun gücüne sahip değildir. Dolayısıyla bu burç işleri yokluktan varlığa çıkartmada güç ve kahır sahibidir.

Feleğin dibine gelirsek, Allah onu burçlar feleğini kateden sabit yıldızların yeri yaptı. Onda bin yirmi bir suret vardır. Yedi cevarinin yedi kat göklerdeki suretleri ondadır. Hepsinin sayısı, bin yirmi sekiz surete ulaşır ki, bunlar yavaş veya hızlı burçlar feleğini kat eder. Her birinin yıldızının günü, burçlar feleğini kat etme ölçüsüncedir. En hızlı kat edenleri, ay (kamer) yıldızıdır, çünkü onun bir günü, bu günlerin kendisiyle hesaplandığı büyük devrenin günlerinden yirmi sekiz gündür. Bunlar, insanların bildiği günlerdir. Nitekim Allah Teala '*Rabbinin katında bir gün onların saydıklarından bin senedir*'[222] buyurur. Burada bilinen günler kastedilmiştir. Bu yıldızların en kısası ise, ay günüdür ve

miktarı, insanların saydıklarından yirmi sekiz gündür. En uzunu ise, miktarı sayılan günlerden otuz altı bin sene olan bir yıldıza aittir. Bu, Zi'l-mearic'in -ki ilahi isimlerden biridir- günü elli bin senedir. Rab isminin günü, saydıklarımızdan bin sene kadardır. Her ilahi ismin bir günü vardır. Yıldızların suretlerinin bütün günlerini, yani onların bilinen günlerle miktarlarını öğrenmek istersen, otuz altı bin sene ile bin yirmi biri çarparsın. Ortaya çıkan sayı, bilinen günlerle yıldızların günlerini verir. Çünkü onlardan her birinin günü, otuz altı bin senedir. Sonra hepsine birden yedi yıldızın günleri eklenir ve bu toplamdır. Sonra bu toplam alınır ve burç senelerinde meydana gelen toplam da üç yüz altmışın kendisiyle çarpımından meydana gelen seneyle çarpılır. Burada ortaya çıkan toplam ise Allah'ın kendisini yarattığı ilk günden bitime kadar dünyada gerçekleşecek varlıkların toplamıdır. Bunu bilmelisin.

Burçların seneleriyle üç yüz altmışın kendisiyle çarpımı, iki yüz yedi bin altı yüz eder. Bu toplamda ise yıldızların günlerinin sayısından meydana gelen toplam çarpılır. İşte bu, el-Aziz ve el-Alim'in belirlediği ve takdir ettiği yıldızların takdiridir. Ahirette, cehennemde feleğin dibindeki yıldızların hükümleri ile dağılmış, sönmüş ve saçılmış haldeki yedi cevarinin hükmü geride kalır. Bu durumda onlar cehenneme aydınlık, sabitlik ve feleklerinde yüzüşlerinin ortaya çıkarttığı hadiselerden başkalarını verirler. Bunlar yirmi sekiz bin felektir ki, hepsi gidicidir. Geride özü gereği ışıkları sönmüş yüzen felekler kalır. Ahirette cennette ise, burçların ve aklın miktarlarının hükmü kalır. Cennetlerde bunlardan gerçekleşen şeyler gerçekleşir ve sabit kalır. Beyaz Misk kesibine gelirsek -ki o insanların büyük ziyaret günü Hakkı görmek üzere Cuma günü toplandıkları Adn cennetindedir- onun günleri, Allah'ın isimlerinin günlerindendir. Benim veya başkasının bu konuda bir bilgisi yoktur. Çünkü Allah'ın öyle isimleri vardır ki, onların bilgisini gaybına ayırmıştır. Onlar bilinmediği gibi, günleri de bilinmez.

Cennetler arasında Adn cenneti, insanların evlerinin arasında Allah'ın evi Kabe gibidir. Adn cennetinde büyük ziyaret ise, Cuma namazı gibidir. Özel namaz ise, beş vakit namaz gibidir. En özel ziyaret, nafile namaz için mescitler gibidir. Namazının ölçüsüne göre Hakkı ziyaret edeceğin gibi namazdan çıkışına ve her iki namaz arasındaki duru-

muna göre O'nu görürsün. Öyleyse işin en azı, tekbirde ve namazdan çıkış esnasındaki niyetteki 'huzurdur.' En büyüğü ise, huzurun namazın bütün parçalarına eşlik etmesidir. Burada münacaat vardır, müşahede, hareketler ve durağanlık vardır. Bu isme ait harf, Şın'dır. Menzil ise, cephedir.

Yüz yirmi ikinci kısım sona erdi.

[FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN] YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ KISMI

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

YİRMİ BİRİNCİ FASIL

er-Rab İsmi

Bu isim, ilk göğü, Beyt-i Mamur'u, Sidre'yi ve Halil'i yaratmaya yönelmiştir. Ona ait gün, Cumartesi, harf Ye, menzillerden ise Keyvan'dır.

Allah şöyle der: *'De ki Rabbim benim bilgimi artır.'*[223] Bilginin artışı, Rab'den istenilir. Bu nedenle diğer isimlere göre, âlem, daha çok bu isme muhtaçtır ve bu nedenle âleme izafe edilmiştir. Bu isim, bütün yararlara ait isimdir ve üç ana isimden biridir. *'Rabbiniz ve babalarınızın Rabbi'*[224], *'göklerin ve yerin Rabbi'*[225], *'doğunun Rabbi'*[226], *'iki doğunun Rabbi'*[227], *'batının Rabbi'*[228] ve *'iki batının Rabbi'*[229] gibi ayetler vardır. Rab, vekil edinilendir. Bu isim, Sidre'ye yeşilliğini, çiçeklerini ve canlılığını veren isimdir. Sidre'nin ışığı ise, Rab ve Allah isminden gelir. Rahman ismi ise, kokusunu kendinden vermiştir. Nitekim (ayette) cennetin kokusu (orf) denilmiştir ki, raiha demektir. Ağacın kökleri ise, Allah isminden, zakkumu ise cehennemliklere aittir. Allah Sidre'yi hüviyet nuruyla yüceltti. Herhangi bir göz onu görüp sınırlayamaz veya betimleyemez. Ona giydirilmiş nur, kulların amellerinin nurudur. Onun çiçeklerinin sayısı, mutluların nefeslerinin sayısı kadardır. Hatta mutluların amellerinin sayısı, hatta amelleri kadardır. Ameller cennetindeki her köşke veya köprüye, Sidre'nin dallarından biri girmiştir. Bu dalda ameldeki -ki dal onun suretidir- hareketlerin miktarına göre çiçekler

vardır. Daldaki her yaprakta kulun ameli yaparken Allah karşısındaki huzuru ölçüsünce bir güzellik vardır. Dalın yaprakları ise, o ameli yaparkenki nefeslerin sayısıncadır. Sidre'nin dikenleri bedbahtlara ait olduğu gibi kökleri de onlaradır. Ağaç tek, fakat kökleri dallarının verdiğinin zıddını meydana getirir. Dallar hakkında nitelediğimiz her şeyin zıddı köklerde bulunur. Bu durum botanikte (ilmü'n-nebat) sıkça gerçekleşen bir vakıadır.

Anlatılır ki, Ebu Ala b. Zehr -ki tıbbı özellikle, otları iyi bilenlerden biriydi- Ebu Bekir b. Saiğ'den -İbn Bacce diye tanınır- otları daha iyi tanırdı. O da, otları Ebu Zehra kadar bilmese de, doğa bilgisinde ondan daha üstündü. Bununla birlikte, otları da iyi bildiğini zannederdi. Bir gün bineklerine binmişler, bir ota rast gelmişler. İbn Zehr hizmetçisine bir otu işaret ederek 'bizim için kes' demiş. Bir parça almış, elinde ufalamış, sonra burnuna yaklaştırmış, burnuna çeker gibi yapmış. Ebu Bekir'e şöyle demiş: 'Otun kokusunun ne kadar güzel olduğuna bak!' Ebu Bekir de burnuna çekmiş, koklar koklamaz burnu kanamaya başlamış. Otun kokusu nedeniyle kanayan burnunu durdurmak için yanındaki her şeyi kullanmış, fakat bir işe yaramamış. Neredeyse ölecekti. Ebu Ala tebessüm ederek 'Ebu Bekir aciz kaldın' deyince, hizmetçisine 'Otun köklerini çıkart' demiş. Hizmetçi kökleri getirdiğinde, ona 'Ebu Bekir! Bunları kokla' demiş. Onu koklayınca, kan kesilmiş. Bunun üzerine, ot bilgisinde onun üstünlüğünü anlamıştı.

Bu ağaçla Beyt-i makdis ehli insanların en mutlusudur. Nitekim Mehdi ile en mutlu olacak insanlar ise Kufeliler'dir. Mekkeliler ise, Hz. Peygamberle insanların en mutlusudur. Kuran ehli ise, Hak ile insanların en mutlusudur. Mutlu insanlar, bu ağaçtan yediklerinde gönüllerindeki kin sökülüp atılır. Yapraklarına şöyle yazılmıştır: 'Subbûhun kuddûsun Rabbü'l-melaiketi ve'r-ruh (Münezzehtir, mukaddestir, meleklerin ve Ruh'un Rabbidir)!' Âdemoğullarının amelleri, bu Sidre'ye ulaşır. Bu nedenle de, Sidre-i münteha (bitiş sidre'si) diye isimlendirilir. Hakkın orada büyük ve özel tecellisi vardır. Bu tecelli bakanı sınırlar, düşüneni hayrete düşürür. Yanında bir oturak vardır ki, Cebrail'e aittir. Orada gözlerin görmediği, kulağın duymadığı ve kimsenin aklına gelmeyen ayetler vardır. Nitekim Peygamber orayı anlatırken, Allah'ın nurunun orada kendisini kapladığını belirtmişti. Kimse onu niteleyemez. Oraya bakan kimse, şaşkınlığa düşer. Allah bu gökte Beyt-i mamur'u

yarattı. O 'darah' diye isimlendirilir ve Kabe'nin yönündedir. Bir rivayette, oradan bir taş düşseydi, Kabe'nin üzerine düşerdi, denilir. Bu ev, o göktedir. Gök ise, durağan ve hareketsizdir. Bu nedenle de, Kabe'nin yönünden ayrılmaz. Çünkü Allah bu gökleri sabit ve durağan yapmıştır. Bizim için onlar, evin çatısı gibidir. Bu nedenle Allah onları yükseltilmiş, 'çatı' diye isimlendirmiştir. Şu var ki, her gökte bir felek vardır. Felek, göğün yıldızının -ki kendi feleklerinde yüzerler- yüzmesinin meydana getirdiği şeydir. Her yıldızın feleği vardır ve feleklerin sayısı yıldızların sayısı kadardır. Allah '*Hepsi bir felekte yüzer*'[230] buyurur. Göklerin cisimleri (cirm), şeffaftır ve feleklerin, meleklerin meskenidir. Yıldızların yüzmesi olmasaydı, göklerde varlıkları ortaya çıkmazdı. Öyleyse göklerde onlar, yeryüzündeki yollar gibidir. Yolların varlığı, üzerinde yürüyenlerle gerçekleşir. Onlar, kendileri bakımından yeryüzü, üzerinde yürünme bakımından yoldur. Evin iki kapısı vardır. Her gün yetmiş bin melek oradan girer ve karşısındaki kapıya çıkar. İlk girdikleri kapıdan bir daha girmezler. Melekler oraya doğu kapısından girer. Doğu kapısı, nurların zuhur yeridir ve batı kapısından çıkarlar. Orası, giden nurların gizlenme kapısıdır. Böylelikle nurlar gaybte bulunur ve hiç kimse onların nerede yerleştiğini bilemez. Bu melekleri Allah, her gün hayat nehrinin damlalarından yaratır. Bu damlalar, her gün hayat nehrine bir kez dalması kendisine emredilen Cebrail'in kanat çırpmasından dökülür. Meleklerin her günkü sayısı kadar, Âdemoğullarının düşünceleri meydana gelir. Mümin olsun veya olmasın, herkese günde yetmiş bin düşünce gelir ve onları Allah ehli bilebilir. Bu melekler, Beyt-i mamura girip oradan çıkarken, Allah'ın kalplerin düşüncelerinden yarattığı meleklerle bir araya gelirler. Onlarla karşılaştıklarında ise, kıyamete kadar bağışlanma dilerler. Kalbi Allah'ı zikretmekle 'mamur' birinin düşüncesinden yaratılmış melekler, bu makama sahip olmayan bir kalbin düşüncesinden yaratılmış meleklerden ayrışır. Bu düşünce, gerekli veya gereksiz bir konuyla ilgili olabilir. Bütün kalpler, bu evden yaratılmıştır. Dolayısıyla o ev sürekli mamurdur. Düşünceden oluşan her melek, düşüncenin suretine göre meydana gelir.

Allah bu göklerde bir yıldız yaratmış, kendisine emrini vahyetmiş, Halil İbrahim'i ona yerleştirmiştir. Bu yıldız için kendi feleğinde belli bir süreye kadar devam eden bir hareket belirlemiştir. En şaşılacak işlerden birisi, bu hareketler meselesidir. Çünkü onlar, kapalı konular-

dandır. Çünkü etkiye konu olan şeyin iki etkin arasında bulunması imkânsız değildir. Yıldıza ait böyle bir hareket, iki farklı hükümden gerçekleşebilir. Birincisi zorlamalı, diğeri iradi veya doğal hükümdür. Buna açık bir örnek verilebilir: Şöyle ki: Bir cismin üzerindeki bir canlı iradi olarak bir yöne yönelebilir. Cisim ise başka bir yöne doğru hareket etmiştir. Canlı cismin hareket yönüne doğru veya zıddına doğru hareket eder. Böylelikle iki zıt hareket bir zamanda bir araya gelir. Öyleyse canlı, üzerinde bulunduğu cisimde yol alır. Cisim ise başka bir cisim üzerinde onu götürür. Böylelikle canlı dolaylı olarak onun üzerinde yol kat eder. Söz gelişi bir yere atılmış elbisenin üzerindeki karıncayı düşünelim. Karınca orada doğuya doğru yürürken biri elbiseyi batıya doğru çeker. Bu durumda karınca, hareket ettiği o anda doğuya doğru hareket ederken, elbisenin hareketi nedeniyle batıya doğru hareket eder. Bu, karınca adına 'zorlamalı' harekettir ve ona hakimdir. Bu iki hareket, bir anda birbirine karşıttır. Bakınız! İki zıddın bu konuda bir araya geliş yönü var mıdır, yok mudur? Çünkü yıldızlar felekte -gözün görüşüne göre- batıdan doğuya hareket eder. Büyük kuşatıcı felek ise, yıldızları batıdan doğuya doğru hareket ettirir. Yıldızlar, içinde bulundukları anda doğudan batıya doğru hareket ederken batıdan doğuya doğru da hareket ederler. Doğuya doğru hareketini meydana getiren felek, batıya doğru hareketini meydana getiren feleğin aynıdır. İşte bu, iradedeki zorunluluk (cebr fi'l-ihtiyar) meselesidir. Bu anlayışa göre kul, seçmeye mecburdur! Bu meseleden kulların fiillerin kim tarafından yaratılmış olduğu konusu öğrenilir: Fiiller iki güç yetirenden birisine mi, yoksa ikisine mi aittir? Her güç yetirenin fiilde özel bir yönü vardır ve bu sayede yükümlülük gerçekleşir, ceza ve sevap meydana gelir. Âriflerin kalplerinde bu feleğe ait etkiyi daha önce zikretmiş, bizden başkaları da onu zikretmişti. Biz feleğin âlemdeki oluş ve bozuluş şeklindeki etkilerini de zikrettik. Burası, rükünler ve türeyenler âlemidir. Bütün bunlar, Rahman'ın nefesindendir, çünkü o, varlığın sebebi olan hareketi sağlar. Asla bakınız! İrade yönelimi olmasaydı -ki o, manevi bir hareket ve sözdür, lafız da bu hareket nedeniyle lafız diye isimlendirilmiştir- varlık ortaya çıkmazdı.

Allah bu felekten Cumartesiyi ortaya çıkartır. O, ebedilik günüdür. Gecesi bitimi olmayacak şekilde ahrette iken gündüzü bitimi olmayacak şekilde ikinci mahaldedir. Orada yedi gün meydana gelir ki, cumartesi

de onlardan biridir. Bu da, şaşılacak işlerden biridir. Cumartesinin de kendilerinden olduğu günler, Cumartesi gününde meydana gelmektedir! Öyleyse cumartesi günlerden biriyken günler kendisinde ortaya çıkar.

Bu durumun ilahi hakikatte bir dayanağı vardır. Şöyle ki: Tirmizi garip bir hadiste Hasan'dan, o Ebu Hureyre'den, o ise, Hz. Peygamberden aktarır: 'Allah teala Âdem'i yarattı ve kendisine ruh üfleyince hapşırmış. Bunun üzerine Hak kendisine 'Hamd olsun de' diye emretti. O da bunu demiş, böylelikle kendi izniyle Allah'ı övmüştür. Allah şöyle der: 'Rabbin sana merhamet eder! Bundan dolayı da seni yarattı.' İlave Tirmizi'ye ait değildir. Tirmizi'nin hadisine dönersek, şöyle devam eder: 'Allah şöyle der: 'Âdem şu meleklere git ve de ki: Allah'ın selamı üzerinize olsun.' Onlar da 'Allah'ın selamı ve rahmeti senin de üzerine olsun' diye selamını almışlardır. Sonra Rabbine dönerek şöyle demiş: 'Bu seninle onların arasındaki selamdır.' Allah Âdem'e iki eli kapalıyken şöyle demiş: 'Dilediğin birini seç!' Âdem şöyle demiş: 'Rabbimin iki elini seçtim. Her iki eli de sağ ve mübarek eldir.' Allah ellerini açtığında, Âdem ve zürriyeti orada idi.'

Âdem, bir yandan avucun içindeyken bir yandan dışındaydı. Bu mesele de öyledir. Bunu incelersen, Hakkın karşısında bilginin hayret konusu olduğunu görürsün. Hayret 'o'dur ve o değildir' (makamıdır). '*Attığında sen atmadın, fakat Allah attı.*'[231] Böylece başladığıyla bitirdi. Burada 'orta' vardır! Çünkü o bir olumsuzlama ile -ki o '*atmadın*'[232]- ifadesidir, olumlama arasındadır. Bu ise '*Allah attı*'[233] ifadesidir. Bu durum, şu anlama gelir: 'Sen sen iken sen değildin. Fakat Allah sendir.' İşte bu, bizim zâhir ve mazharlar hakkında söylediğimiz sözün anlamıdır. Onların suretleri değişse bile, O'nun aynıdır. Zeyd'in organları farklıyken, bir olduğunu söyleriz. Onun ayağı eli değildir. O ise, Zeyd derken Zeyd'in kendisidir. Zâhiri-bâtını, görünür-görünmez organlarının suretleri birbirinden farklıdır. O ise, Zeyd'dir ve Zeyd'den başkası değildir. Sonra her suret ona izafe edilir ve 'kendi', 'nefsi', 'bütünü' 'toplamı' diyerek sürekli Zeyd ifadesini pekiştiririz.

Bu felekte ölümün kendisi, rahatın kaynağı, sebatta hareketin hızı, süsü ve eziyeti atmak bulunur. Bu nedenle bu felek Aslan burcunda meydana gelmiştir. O, doğada kendisinin zıddı, sabitlikte benzeridir.

Buradan 'benzerler zıttır' diyen hata etmiş midir, etmemiş midir, anlaşılır. Yıldız burca yerleştiğinde, hükmü karışır mı? Bu durumda toplamın o ikisinden her birine ait olmayan bir hükmü var mıdır, yok mudur? Yoksa menzilin ve burcun hükmü kendisine yerleşen yıldıza baskın mı gelir? Ya da yıldızın hükmü burca mı baskın gelir? Ya da onlardan birisi hükümde çoğunluk diğeri azlıkla nitelenerek, iki hüküm birden mi ortaya çıkar? Bize göre, onlardan birisi diğerinde hüküm sahibi değildir. Onların toplamı hüküm sahibiyse, bu hüküm, hükme konu olan şeyde ortaya çıkar. Her birinin söz konusu hükümle hükme konu olan şeyde bir gücü vardır. Çünkü bu hüküm 'toplanma' diye isimlendirilen bir halde her ikisinden birden çıkmıştır. Nitekim aynı şey yıldızlar arasındaki bitişmelerde gerçekleşir. Bu da bir bitişme türüdür ve bir araya gelme değil, bir menzile yerleşmedir.

YİRMİ İKİNCİ FASIL

el-Alim İsmi

Bu isim, ikinci göğü ve onun feleğini yaratmaya yönelmiştir. Perşembe günü, Musa, harflerden Dat menzillerden Sarfa hakkındadır

Allah peygamberine emrederek *'De ki Rabbim bilgimi artır'*[234] buyurdu. Kelam, bu göğün diğer göklerin ve feleklerin var olması hakkındadır. Nitekim bu belirtilmişti. Burada -daha önce zikredildiği gibi- bu ve diğer göklerin ve feleklerin varlığından söz edeceğiz. Şu var ki ben, özel olarak her göğe ait hükme işaret edeceğim. Bu göğe gelirsek, Allah ona emrini vahyetmiştir. Her göğün emrinin ayrıntılarından söz etmek, sözü uzatır. Bunun bir kısmını, *et-Tenezzülatu'l-Mûsûliyye* adlı eserimizde açıklamıştık. Bu göğün emrinin bir yönü, bilgi, yumuşaklık, rifk ve bütün güzel huylarla birlikte, alimlerin kalplerinin hayat bulmasıdır. Bu nedenle göklerin sakinleri olan nebi ruhlarından hiç biri, Allah'ın ümmetine elli rekat namazı farz kıldığı gece Hz. Peygamberi uyarmamıştı. Bunun istisnası, Hz. Musa idi. O, kendisine 'Rabbine başvur' demişti. Çünkü Musa, bu konuları Hz. Peygamber'den daha iyi biliyordu. Bunun nedeni, benzer bir durumu İsrailoğullarında tecrübe

etmiş olması ve sınanmış olmasıydı. Böylece zevkinden ve tecrübesinden konuşmuştu. Bilgilerini kitaplardan ve rivayetlerden değil, zevk ve ilahi tecelliden aktarmayan herhangi bir şeyh, alim olmadığı gibi üstat da sayılmaz! Bunu söylemeseydi, namazda elli rekat bize farz kılınırdı. Hâlbuki Allah peygamberini âlemlere rahmet olarak gönderdi. Kimin yükümlülüğü çok olursa, merhameti azdır. Bu nedenle Allah, İsra yolculuğu esnasında önüne Hz. Musa'yı çıkartmış, onun vasıtasıyla ümmetin yükünü hafifletmiştir. İşte bu, Allah'ın kendisine emrini vahyettiği ve günlerden Perşembe'yi tahsis ettiği bu göğün emrinin hükmüdür. Öyleyse ârifler için meydana gelen her bir sır, bilgi ve tecelli, bu gökten ve Hz. Musa'nın hakikatinden meydana gelir. Unsurlarda ve türeyenlerde Perşembe günü ortaya çıkan her bir eser, bu göğün yıldızından ve feleğinin hareketinden ortaya çıkar. Bu ise, tafsil olmaksızın, özel bir harekettir.

Ona ait harf Dat, menzillerden Sarfa'dır. Zikredilen harflerin her bir gökteki varlığına gelirsek, göğün söz konusu harfin varlığında etkisi vardır. Menzillerden Sarfa'nın ona ait olduğunu veya herhangi bir göğe belirli bir menzilin ait olduğunu söylerken ise, harf hakkında söylediğimiz gibi, söz konusu göğün menzilin varlığında bir etkisi olduğunu kast etmedik. Şunu kast ettik: Bu feleği özgü yıldız, Allah'ın var ettiği ve hareket eden ilk yıldızdır. Allah onu kendisine ait olarak söylediğimiz menzilde var etmiştir. Öyleyse o, varlığı kendisinde ortaya çıktığı için, mutlu olduğu menzildir. İşte 'menzillerden şu ona aittir' derken, kastettiğimiz durumdur. Her göğün ve feleğin yedi madenden birisinde bir etkisi vardır. Bu maden, o feleğe özgüdür ve felek gücüyle ona bakar.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ FASIL

el-Kahir İsmi

Bu ilahi isim, üçüncü göğü yaratmaya yönelmiştir.

Bu isim, üçüncü göğün varlığını, feleğini ve yıldızını ortaya çıkartmış, onu Harun'un meskeni yapmıştır. Bu ilahi isim ile Allah, göğe

emrini vahyetti. Onun yıldızının varlığı, Çarşamba günü Avva menzilinde feleğinin hareketi idi. Ona vahyedilmiş emir, kanın tutuşturulması ve hamiyet duygusudur. Bu feleğin hareketinden lafzî harflerden Lam ortaya çıkmıştır. Çarşamba günü, âriflerde ortaya çıkan ilahi sırlardan her bir bilgi ve sır, Harun'un ruhundan bu gökten ortaya çıkar. Türeyenlerden ve rükünlerdeki her bir eser ise, bu feleğin emrinden ve yıldızın hareketindendir. Çünkü Allah her göğe emrini vahyettiğinde, ona özgü ilahi isimle vahyetmiştir. Bu isim, ona yardım edendir.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ FASIL

en-Nur İsmi

Bu isim dördüncü göğü var etmeye yönelmiştir. Dördüncü gök, âlemin kalbi ve göklerin kalbidir.

Bu isim, onun varlığını Pazar günü ortaya çıkartmış, insan ruhlarının kutbunu oraya yerleştirmiştir. Söz konusu kişi, İdris'tir. Allah bu göğü 'yüce bir mekân' diye isimlendirdi. Çünkü onun üzerinde bulunan, kendisinden üstündür. Böylece mekânın mertebe üstünlüğünü kastetmiştir. Bu nedenle bu mekân rütbe yönünden yükseklik mertebesine sahiptir. Allah onu balık menzilinde yaratmış, yıldız ve feleğini ortaya çıkartmış, Nun harfini ondan var etmiş, yıldızının hareketiyle gece ve gündüzü var etmiş, gündüzü taksim etmiş, ilahi hükmü onda âleme bölmüş, o ikisinden birisini dişi, diğerini erkek yapmıştır. Bunun amacı, unsurlarda ortaya çıkan türeyenleri meydana getirmekti. Genellikle günlerde ortaya çıkan ve gündüz doğan eserin annesi gündüz, babası gecedir. Geceleyin ortaya çıkan eserlerin ise, annesi gece, babası gündüzdür. Böylece gece gündüze girer. Gündüz dişidir. Gece de gündüze girer, çünkü o da dişidir. Bu meseleyi *Kitabu'ş-Şe'n* adlı eserimizde açıklamıştık.

Pazar günü ortaya çıkan bilgi ve türeyenlerdeki eserler, bu gökten ve onun sakininden meydana gelir. Hatta her gün ve ihatası altında bulunan âlemde ortaya çıkan etki ve bilgiler, bu gökten meydana gelir. Onun yıldızı kaybolmaz.

YİRMİ BEŞİNCİ FASIL

el-Musavvir İsmi

Bu isim, beşinci göğü, onun feleğini ve yıldızını yaratmaya yönelmiştir.

Bunun zuhuru, Gafr menzilindedir. Allah, onda ruhların, cisimlerin ve unsur âlemindeki bilgilerin suretlerini izhar etmiştir. Onlar, Cuma günü görevlendirme yoluyla tam etkiye tahsis edilmiştir. Allah buraya Yusuf'u yerleştirmiş, ondan Re harfi ortaya çıkmıştır.

YİRMİ ALTINCI FASIL

el-Muhsi İsmi

Allah şöyle der: '*Her bir şeyi sayıca saymıştır.*'[235] Burada varlığı kast etmiştir. Bu ilahi isim, altıncı göğü, onun yıldızını ve feleğini, Zebane menzilinde Çarşamba günü yaratmıştır. Orada Hz. İsa'yı var etti. Unsur âleminde ortaya çıkan duyusal ve manevi her eser; âriflerin kalplerinde meydana gelen her ürün, bu göğün vahyinden meydana gelir. Tı harfi buradan meydana gelmiştir.

YİRMİ YEDİNCİ FASIL

el-Mübîn İsmi

Bu isim, yakın semayı, yıldızını ve feleğini, İklil menzilinde Salı gününü var etmeye yönelmiştir.

Bu feleğin hareketinden Dal harfi meydana gelir. Âlemde Salı günü ruh ve beden olarak meydana gelen her hüküm, bu göktendir. Bütün

bunlar, o günün gecesi değil, gününde gerçekleşir. Çünkü her günün gecesi, sabahında o günün gerçekleştiği gece değildir veya o gündeki güneşin batmasıyla meydana gelen gece değildir. *Kitabü'ş-Şe'n*'de bunu açıklamıştık. Bir güne ait gece, günün ilk bölümünde hüküm sahibi olan gecenin ilk anındadır. İşte o, gecenin günüdür. Gece ise, o günün gecesidir ki, bunu kastetmekteyim.

Bilmesisin ki, yakın semaya Allah emrini vahyetmiş, Âdem'i yerleştirmiştir. Âdem, fert insandır ve bu türün aslıdır. Bu durum *'Sizi bir nefisten yarattık'*[236] ayetinde dile getirilir. Allah onu, yani insanı, içinde hızla başkalaşan düşünceleri çoğalan birisi olarak yarattı. Her an onun içinde değişiklikler gerçekleşir. Çünkü insan ilahi surete göre yaratılmıştır. Allah ise, 'O her gün bir iştedir' buyurur. Âlemin iki anda bir halde sabit kalması, mümkün değildir. Âlemde haller ve arazlar, her zaman diliminde başkalaşır. Bu arazlar, Hakkın buyurduğunu bilenler için, kendisinde bulunduğu 'şe'nlerdir (iş).' Bunun otoritesi ise, insanın bâtınında ortaya çıkar. İnsan her nefes 'düşünceler' (hatıra) diye isimlendirilen suretlerde halden hale girer. Bunlar gözlere görülseydi, şaşılacak sırlar görülürdü. Felek hareketlerinin en hızlısı, kendi yıldızıyla birlikte -ki aydır- bu feleğin hareketidir. O, diğer seyyar yıldızlara göre menziller feleğini katederken en hızlı olandır. Onun her gün bir menzili vardır. Böylece feleği yirmi sekiz günde kateder ve âlemde etki hızla gerçekleşir. Bunun nedeni, hareketin hızıdır. Bu durumda âlem, düşüncelerinin hızında Âdem'e benzer. Allah Âdem'i bu göğe yerleştirmiş, oğullarının şahıslarını sağına ve soluna yerleştirmiştir. Onların şahıslarını keşif ehli bilir. Sağına üstün olanları, soluna süfli olanları yerleştirmiştir. Âdem, oğullarının hiç birinin halinden habersiz kalmaz.

Bilmelisin ki, tekil insan diye isimlendirilen bu hakikat, her insanda bulunurken Âdem'de daha tam olarak bulunur. Çünkü o, benzersiz olarak var oldu. Bundan sonra ise, ondan benzerler çıkmış, onun suretine göre ortaya çıkmışlardı. Âdem âlemde ve ilahi isimlerden meydana gelmiştir. Böylece Âdem hem âlemi hem Hakkın suretine göre ortaya çıkmış, insanlar arasında çeşitli şeylerde ortaklık gerçekleşmiş, her şahıs başkasından farklılığını sağlayan bir durumla diğerlerinden ayrışmıştır. Âlem de böyledir. Âdem kendine özgü yönüyle tekil insan diye isimlendirilirken ortak olduğu yönüyle büyük insan diye isimlendirilir. Âdem, insanoğlunun babasıdır. Bu nedenle her insana dönük bir bağı

ve nispeti vardır. Âdem'in âlem ve Hak karşısındaki durumu, oğullarının kendi karşısındaki durumuna benzer. Bu nedenle âlemdeki her suretten çıkan bir bağ Âdem'de bulunur ve bu bağ kendisine doğru uzanır. Âdem onun suretini korur. Her bir ilahi isimden bir bağ ise, Âdem'e doğru uzar ki, mertebesini ve halifeliğini korusun. Öyleyse Âdem, kendi hallerinde ilahi isimlerin değişmesi gibi değişirken oluşlarında (ekvan) bütün âlem gibi halden hale girer. İnsan cismi küçük, cirmi ince, hareketi hızlı olandır. Hareket ettiğinde bütün âlem hareket eder. Bu hareket ile de, ilahi isimleri kendisine davet eder. İlahi isimler, bu hareket ile Âdem'in neyi istediğini görmek üzere kendisine bakarlar. Böylece kendi hakikatleriyle dilediğini yerine getirirler.

Felekler arasında yakın gök feleğinden küçüğü yoktur. Allah, bir ilişki nedeniyle, Âdem'i oraya yerleştirdi. Bu feleğin küçüklüğü nedeniyle dönüşü hızlı olmuş, insandaki düşüncelerin hızına uymuştur. Allah ortaklığı yönünden değil, özel-tekil insan olması bakımından, kendisini oraya yerleştirmiştir. Sonra, Allah, oğullarından her bir gökte bir şahıs yaratmıştır. Bunlar, Hz. İsa, Hz. Yusuf, Hz. İdris, Hz. Harun, Hz. Yahya, Hz. Musa ve Hz. İbrahim'dir. Âdem, her gün babaları olması bakımından kendilerine bakarken, onlar da -oğulları olmaları bakımından değil- belirli menzillerde bulunmaları bakımından kendisine bakarlar. İşte bu tekil insan, zatıyla ilahi mertebenin karşısında bulunur. Allah, şekli ve organları bakımından onu altı yön sahibi olarak yarattı. Bu yönler, onda ortaya çıkar. O, âlemde çevredeki nokta gibidir. Hak karşısında bâtın, âlem karşısında ise, zâhir gibidir. Yönelişte ilk, yaratılışta sondur. Öyleyse insan, amaç yönünden ilk, yaratılışta son, surette gözüken, ruh bakımından görünmeyendir. Allah, onu doğası ve cisminin sureti bakımından dört şeyden yarattı. Bu nedenle doğası bakımından dörtleme insana aittir. Çünkü o, dört rüknün bir toplamıdır. Allah Âdem'in bedenini uzunluk genişlik ve derinlik olmak üzere üç boyuttan yarattı. Böylece zat nitelik ve fiilleri bakımından ilahi mertebeye benzedi. Bunlar, üç mertebedir: Birincisi, şeklinin mertebesidir ki, yönlerinin aynıdır. İkincisi, doğasının, üçüncüsü ise, cisminin mertebesidir. Sonra Allah onun için benzer ve zıt yarattı. Bu beşin dışında ise, bir şey yoktur. Öyleyse Âdem beş sayısına tahsis edilmiştir, çünkü diğer sayılarda el-Hafiz isminin ait olduğu bir sayı yoktur. Beş, kendisini ve başkalarını zatıyla korur. Bu durum '*O ikisini korumak kendisine güç gelmez*'[237] aye-

tinde dile getirilir. Burada ikilik bildiren zamir gelmiştir. Biz de, 'kendini ve başkasını korur' derken, bunu kastettik. Onun zıt olması ise, insanın aciz, cahil, güçsüz, ölü, kör, şaşı, sağır, yoksul, zelil olması yönüyledir. Benzeri olması ise, bütün ilahi ve kevni isimlerle ortaya çıkması itibarıyladır. İnsan, âleme benzerken ilahi mertebeye de benzer. Böylelikle iki benzemeyi bir araya getirir. Böyle bir özellik, insanın dışında herhangi bir yaratıkta bulunmaz. Öyleyse insan, bilen, diri, güç yetiren, konuşan, gören, duyan, izzetli ve zengin gibi bütün ilahi ve kevni isimlere sahiptir. Öyleyse insan, isimlerle ahlaklanabilir. Bu nedenle onun beş hali vardır ki, bunlarla kendisinin dışındaki her şeyin mukabilinde bulunur ve her şey kendisine bakar. Çünkü insan, 'toplayıcı kelimedir.' Allah, ona böyle bir güç vermiştir ve bu sayede bir bakışta iki mertebeyi görebilir: Haktan alır, yaratıklara aktarır. Onların bir kısmı kendisine şekli ve sureti bakımından bakar. Buna insan şekle özgü özel durumlarla bu makamdan yardım eder. Bir kısmı, doğası bakımından insana bakar. İnsan ise, ona o makamda doğaya özgü özel durumlarla yardım eder. Nitekim Hak da insanın şekline el-Muhit isminden yardım eder. Doğasına ise, hayat, bilgi ve irade ve kudret niteliklerinden yardım eder. Bazı varlıklar ise, insana cismi yönünden bakar. İnsan bu makamdan o varlığa cisme özgü özel durumlarla yardım eder. Hak da, kendisine kendi mertebesinden zat, sıfat ve fiillerinde ortaya çıkarttığı şeylerle yardım eder. Bazı varlıklar insana -didişme olmaksızın- yüz yüze bakar. İnsan o varlığa bu makamdan bakışmaya özgü durumlarla yardım eder. Hak da, insana -zelil ise- el-Baid ve el-Muiz, -izzetli ise- el-Müzil ismiyle yardım eder. Bir kısmı mertebede kendisi için misal suretine girmesi yönüyle insana bakar. Çünkü o, mertebede halifedir ve onda ortaklık vardır. Allah şöyle der: *'O sizi halifeler olarak yaratandır.'*[238] Başka bir ayette ise *'Davud seni yeryüzünde halife yaptık'*[239] buyruldu. İnsanlar yeryüzünde Hakkın vekilleridir. İnsan ise, kedisine böyle bakana bu benzerliğe özgü özel durumlarla yardım eder. Hak ise, bütün isimleriyle insana yardım eder ve ancak bu kadar olabilir.

Allah, kullarını bedbaht ve mutlu diye taksim etmiş, kulların iki diyardaki yerlerini ise, cehennem -ki bedbahtların yeridir- ve cennet diye belirlemiştir. Cennet ise, mutluların yeridir. Allah, onları bedbahtlar diye isimlendirmiştir, çünkü onlar, kendilerine ağır gelen bir yere yerleştirilmişlerdir. Sonra, bu insanları da mutlular diye isimlendirmiştir, çün-

kü onlar kendilerine kolay gelen bir yere yerleştirilmiştir. Bu ise, uyum ve yardım demektir. Hakkındaki iradesi karşısında Allah ile birlikte hareket eden kişiye hiçbir şey ağır gelmez!

Hikâye: Rabia (Adeviyye) başını duvara çarpmış ve yüzü kanamış, oralı bile olmamış. Bunun nedeni sorulunca, şöyle demiş: 'Allah'ın hakkımdaki muradına uymam, gördüğünüz bu durumu hissetmemi engelledi.' Başına gelen kaza Rabia'ya ağır gelmemişti. Gelmiş olsaydı, bundan dolayı acı duyardı. O halde, bedbahtlar ancak kendilerinden dolayı acı duyar, çünkü onlar, itiraz etme ve Allah'ın kulları hakkındaki fiillerine 'sebep bulma (ta'lîl)' makamına yerleştirilmişlerdir. Hangi şey için olursa olsun, böyledir. Onlar, herhangi bir şey için 'şöyle olsaydı daha iyi ve yerinde olurdu' derler, Rabliğe karşı çıkarak Allah'a ve peygamberine itiraz ederlerdi. Öyleyse onların bedbahtlığı, kendi çatışmalarıdır. Cehennem bu hal üzere girdikleri bedbahtların yeridir. Süre uzayınca, hal de değişir. Çünkü süre uzamasının *'Onlara süre uzadı, kalpleri katılaştı'*[240] ayetinde belirtildiği gibi bir hükmü vardır. Bedbahtlar süre uzayınca, itirazın faydası olmadığını görerek şöyle derler: 'Uymak daha yerindedir.' Bunun üzerine suretleri değişir. Bu değiştirme hükmü de değiştirir. Artık bedbahtlık ortadan kalkar, içlerindeki azap yok olur, bulundukları yerlerde rahata ererler, orada Allah'tan başkasını bilemeyeceği bir haz bulurlar. Çünkü onlar, Allah'ın kendileri için seçtiği şeyi seçmiş, bu esnada azaplarının kendilerinden olduğunu anlamış, bütün hallerinde Allah'a hamd etmişlerdir. Bu hal, nimet ve ihsan veren Allah'a hamd etmelerini sağlamıştır.

Sonra bu tekil insanın -ki Âdem'dir- ve kendisine özgü bir makama yerleştirilmiş her insanın mutlular menziline dönük başka bir bakışı vardır. Bunları, Mükevkeb feleği belirlemiştir ve bunlar, cennet ve cehennem menzilleridir. Cennet yüz derece olduğu gibi cehennem ilahi isimlerin sayısınca yüz derekedir. Bunlar, başkasıyla ortak olması yönüyle, her insanın kendisine ulaşacağı derecelerdir. Yüzü tamamlayan isim ise, gaybın tekliğidir. Nitekim doksan dokuz da şehadetin tekliğidir. 'Allah tektir ve teki sever.' O halde yüzü tamamlayan isim, ondan bir tekliktir ki, Hak fert insana ondan tecelli eder. Hakkın bu tecellisi, 'tekil insan' diye isimlendirilmesini sağlayan durumla baş başa kaldığında gerçekleşir. Bu fert isimle kalırsa, onun menzilleri, yirmi sekiz olur. Çünkü nefesinin harfleri o kadardır. Bunlardan, cem' ve vücûd maka-

mına bazı alametler çıkmıştır ki, onlar Hakka delildir. Onların sayısı, beş bin sekiz yüz seksen üç tanedir. Bütün bunlar, bu menziller içindeki menzillerdir. Bu nedenle kıyamet günü Kuran okuyucuna şöyle denilir: 'Oku ve yüksel! Çünkü menzilin okuduğun başka bir ayetin menzilidir. Ebu Yezid, bütün Kuran'ı hakkıyla ezberlemiş olmakla övülmüştür. Kuran okuyan, keşif ve ilahi talim ehli değilse, şekilci alimlere şunu sormalı ve araştırmalıdır: Onlara göre, Kuran olduğu halde lafzı eldeki Osman Mushafından nesh edilen şeyler nelerdir? Bu konuda kendisine 'şudur veya budur' demeleri, rivayet yolunun sahih olup olmaması önemli değildir. Kişi onu da ezberlemelidir, çünkü bu sayede de dereceleri yükselir.

Mushaflar birbirinden farklıdır. Bu durum, insana fayda sağlar, zarar vermez! Elimizdeki, hiç kuşkusuz ki, Kuran'dır ve ondan pek çok şeyin düşmüş olduğunu biliriz. Hz. Peygamber, onu bir araya getirmiş olsaydı, ondan buna vakıf olur ve şöyle derdik: Sadece bu Mushaf, kıyamet günü okuyana 'oku ve yüksel' denilince, okuyacağımız şeydir. İhtiyat, söylediğimizdedir. Fakat bununla, okuyucunun okuduğu (Mushaf'ta lafzı bulunmayan mensuh ayet ile) namaz kılmasını değil, özel olarak onu öğrenmesini kastediyorum. Çünkü o rivayet Mushaf'taki ayetler gibi mütevatir değildir. Sahabeden kimse, Osman Mushafı'nın Kuran olduğuna karşı çıkmamıştır. İnsan kendine özgü durumlarda böyle bir menzile ulaştığında, bu menzil kendisine hakikatin kendiliğinde bulunduğu durumu verir. Bu hakikat, kulların hareket, duruş ve tasarruflarından ibaret olan fiillerinde ortaya çıkan durumlarla ilgilidir. Bunları belirtmeyişimin nedeni, zayıf kalplere bu konuda gelebilecek kuşku ve hikmeti yerli yerinin dışına çıkartma endişesidir. Çünkü Allah'ın sırlarını koruyanlar azdır. Tekil insan bu işlerin bilgisini elde edip sekiz cennete girdiğinde, Beyaz Kesib'i görüp insanların Hakkı görmedeki derecelerini müşahede eder. Onların Hakkı görmedeki mertebe ve menzillerinin değiştiğini görür. Cennetteki varoluşlara baktığında, burçlar feleğinden kendilerine uzayan ince bağları görür. Bu durumda şunu anlar: Allah'ın yaratıklarında bir takım sırları vardır ve bu sırların eserlerini kendisine bildirmek istemiştir. Bunun üzerine, nefsiyle o feleğe doru yükselir ve her burç için bir kez dönerek yirmi sekiz dönüşü tamamları. Her dönüşe girişinde, onun nimet cennetlerinde ve cehennemdeki etkilerine bakar. Bunun yanı sıra, dünya âleminde, ber-

zahta, kıyamet gününde, âlemde özellikle de insanın bedeninde ve ruhunda ve türeyenlerde meydana gelen geçici durumlardaki etkilerine bakar. Bu sırların bir kısmına -dağınık olarak- kitapta menzillerden söz ederken değineceğiz. Bu nitelikle nitelenmiş insana özgü bütün ilahi isimler -ki o bu nitelikle bu menzillere yerleşir- belli ve sayılmış isimlerdir. Bunlar, Refiü'd-derecat, Cami, Latif, Kavi, Müzil, Rezzak, Aziz, Mümit, Muhyi, Hayy, Kâbız, Mübîn, Muhsi, Musavvir, Nur, Kahir, Alim, Rab, Mukaddir, Gani, Şekûr, Muhit, Hakim, Zâhir, Bâtın, Bais ve Bedi isimleridir.

Bu isimlerden her birine bir meleğin ruhaniyeti aittir ki, onu korur ve onunla varlığını sürdürür. Ondan dolayı insan nefesindeki suretleri de korur. Bunlar, konuşmada ve yazıda mahreçlerde harfler diye isimlendirilen şeylerdir. Böylelikle onların yazımdaki suretleri değişirken rakamda değişmezler. Bu ruhani melekler, ruhlar âleminde harflerin isimleriyle isimlendirilir. Şimdi, onları mahreç dizilişine göre zikredelim ki, rütbeleri öğrenilsin! İlki he meleği, sonra hemze meleği, sonra ayn meleği, sonra ha meleği, sonra ğayn, sonra hı meleği, sonra Kaf meleği -ki bu büyük bir melektir ve onunla bir araya gelen birini görmüştüm-, sonra kaf meleği, sonra cim meleği, sonra ya meleği, sonra lam meleği, sonra ra meleği, sonra tı meleği, sonra dal meleği, sonra zı meleği, sin meleği, sad meleği, zı meleği, (peltek) se meleği, zel meleği, fe meleği, ba meleği, mim meleği ve vav meleği! Bu melekler, harflerin ruhlarıdır. Bu harfler ise, hangi kalemle yazılırsa yazılsın, lafız ve yazı düzeyinde meleklerin bedenleridir. Böylelikle harfler -kendileri nedeniyle değil- bu ruhlarla amel eder. Onların kulak tarafından duyulan, gözle görülen, hayalde tasavvur edilen duyulur suretlerini kastetmekteyim. Harflerin kendi suretleriyle amel ettikleri zannedilmemelidir. Her harfin bir övgüsü, zikri, hamdi, tespihi, tehlili vardır. Bütün bunlar ile yaratıcısını ve kendisini izhar edeni överler. Ruhaniyetleri ise, kendilerinden ayrılmaz. Melekler, bu adlarla göklerde isimlendirilmiştir. Her bir melek bu bilgiyi bana vermiştir!

Aynı şekilde, gördüğünüz bu yıldızlar da bir takım suretlerdir. Onların meleklerden ibaret olan ruhları vardır ve bu ruhlar kendilerini yönetir. Bu durum, insan bedeninin bir ruhu olmasına benzer. İnsan ruhuyla etkin olduğu gibi Kevkeb Yıldızı veya harf ruh sahibi olmasaydı, kendilerinden bir fiil ortaya çıkmazdı. Allah -insan veya ruh gibi- bir

vasıtayla varlıkta duyulur bir sureti düzenlediğinde, ona kendi emrinden bir ruh üfler. Rüzgar vasıtasıyla bir şeyin düzenlenmesine (tesviye) gelirsek, rüzgar eser ve tesir ettiği her şeyde şekiller meydana getirir. Kum üzerinde yürüyen bir yılan veya kurtçuk da şekiller oluşturur ve bir yol ortaya çıkar. İşte bu yol, Allah'ın bu kurdun veya başka bir şeyin yürümesiyle meydana getirdiği bir surettir. Ardından Allah, ona emrinden bir ruh üfler. Bu şekil, sureti ve ruhuyla birlikte, ölünceye kadar O'nu övmeye devam eder. Ölünce, bu kez ruhu berzah'a göçer. Bu durum, *'Üzerinde bulunan her şey fanidir'*[241] ayetinde belirtilir. Hava ve su şekilleri de böyledir. Onların da ruhu olmasaydı, tek başına şekillerden veya bileşikliklerinden bir etki ortaya çıkmazdı. Bir suret var eden birini düşünelim! Suret yok olup ortadan kalkmasıyla ruhu berzaha göçer, çünkü onun ruhu -ki melektir- Allah'ı tespih eder ve O'nu över. Bu hamdin ve övgünün sevabı, o meleğin ruhu olduğu sureti var eden kişiye döner. İşlerin hakikatlerini ancak Allah ehli olan keşif ve vecd sahipleri bilebilir. Bu nedenle Allah gafillerin kalplerini uyarmıştır ki, sure başlarındaki mukataa harflerine dikkatlerini versinler! Bunlar, meleklerin isimleridir. Bu harfleri okumak, onları çağırmadır. Onlar da karşılık verir. Söz gelişi okuyucu 'Elif, Lam, Mim' deyince, üç melek cevap vererek, 'Ne diyorsun?' diye sorarlar. Okuyucu 'bu harflerden sonra okuyucu yoktur' dediğinde, onlar da, 'Hayır ise, doğru söyledin' derler. Sonra 'bu gerçek bir mümindir, doğru söylemiş ve doğruyu bildirmiştir' diye ekleyerek, onun adına bağışlanma dilerler. Bunlar, Elif, Lam, Mim, Sad, Kaf, Ra, Ha, Ya, Ayn, Ta, Sin, Ha, Kaf ve Nun olmak üzere on dört melektir. Onlar, Kuran'da farklı menzillerde ortaya çıkar. Bazı menzillerde bir kişi ortaya çıkar. Söz gelişi Kaf, Nun, Sad gibi. Bazı menzillerde ise, Ta-Sin, Ya-Sin, Ha-Mim, Ta-Ha -ki bunlar, yedi tanedir- örneklerinde olduğu gibi iki harf ortaya çıkar. Bazı menzillerde ise, üç harf ortaya çıkar. Bunlar, Elif-Lam-Mim, Elif-Lam-Ra gibi Yunus, Hud, İbrahim ve Hicr surelerinde geçen harflerdir. Başka bir örnek, Ta-Sin-Mim'dir. Bazı menzillerde ise, dört harf ortaya çıkar. Elif-Lam-Mim-Sad ve Elif-Lam-Mim-Ra gibi. Bazı menzillerde ise, beş harf çıkar ki, Meryem ve Şura surelerinde böyledir. Bunların hepsi, yirmi sekiz suredir ki, bu sayı gökteki menzillerin sayısıyla birdir. Bir kısmı, menzillerde tekrarlanırken bir kısmı tekrarlanmaz. Tekrarla birlikte sayıları yetmiş dokuz melektir. Her meleğin elinde bir iman şubesi vardır.

'İman yetmiş kusur şubedir ve en üstünü 'La ilahe illallah' demek iken en düşüğü yoldan sıkıntı veren şeyi kaldırmaktır.' Küsur, birden dokuza kadardır. Böylece küsurat tamamlanmıştır.

Burada açıkladığımız tarzda bu harfleri inceleyen kişi, garip sırları görür. Bu harflerin cisimleri olduğu melekler ise, onun boyunduruğu altına girer. İman şubelerinin bu harflerin elinde olması nedeniyle de, o kişiye yardım ederler ve imanını korurlar. Bütün bunlar, Rahman'ın nefesindendir. Allah onunla yaratıklarının sıkıntısını giderir.

Bilmelisin ki, sure başlarında yer alan bu on dört harften her birinin bir zâhiri -onun suretidir- bir bâtını vardır. O da, ruhudur. Her harfin ay, yani 'kamer' diye bilinen aydan bir gecesi vardır. Ay seyrinde on dört menzili kat ettiğinde, bu harflerden bir birine sureti yönünden iki güç verir. Bu gücü ise, hem zatı hem ışığı bakımından verir. Sonra, menzili bakımından iki güç daha verir. Sonra, yerleştiği menzil bakımından iki güç daha verir. Sonra, menzile ait burç yönünden –fakat menzile ait burçlar ölçüsünce- iki güç daha verir. Böylelikle harfte dört güç meydana gelir. Böyle bir harfin etkisi ve ameli, o güçlerin sahiplerinden her birinin amelinden daha güçlüdür. Onun ameli, istenilen şeyin varlığını meydana getirmede gerçekleşir. Ay eksilmeye başladığında da, harflerin ruhaniyetinde başlar. En sonunda menzillerin tamamlanmasıyla -ki yirmi sekiz tanedirler- onları tamamlar. Güçler diğer güçler gibidir, fakat bu güçlerin ameli onların amelinden farklıdır. Ortaya çıkan (yeni) amel yararlarla ilgiliyken, ikincisi zararların engellenmesiyle ilgilidir. Menzile, güneşin bulunduğu burca göre ay ışığının gücünde bu harfe mertebeler vardır. Bunun yanı sıra söz konusu mertebeler, ayın altılı, dörtlü, üçlü (olan) menzille bitişmelerine, onun karşısında bulunmasına veya kendisine yakın olmasına göre değişir. Böylece bu durumun değişmesiyle hükümler de değişir. İşte harfin Ay kaynaklı ışığının gücü budur. O halde harfler ile amel etmek, ince bir bilgiye gerek duyar. Bu güçler, ayın seyrinden harf için gerçekleşir. Her menzilin harfini daha önce zikretmiştik. Lam Elif'e gelirsek, onun mertebesi, cevher mertebesidir ve bileşik harflerdendir. Onu harflerin yapısının kemali nedeniyle bir harf konumuna indirmişlerdir. Bu harfin gecesi, Ay'ın son gecesidir. Ay güneşi kapatırsa (güneş tutulması), bu, Lam Elif ile amelde en mutlu ve en güçlü haldir. Perdelemezse, ondan uzaklaştığı ölçüde etkisi de zayıflar. Ayın beş (cevari) ile birleşmesinin de

harfe etkisi vardır. Bu etki, güneş karşısındaki durumunda olduğu gibi, harfin yıldızla gerçekleşen birleşmelerinden kaynaklanan beş hükme göre değişir.

Bu harf ile amel eden insan, Ay'ın üstünlüğünü, düşüşünü, seyirden yoksun ve ışıktan uzak oluşunu, başla ve kuyrukla beraber oluşunu dikkate almalıdır. Çünkü Allah *'Onun (ay) için menziller belirledi, en sonunda eski haline döner.'*[242] Allah'ın bu sözü, boşuna değildir. Bu durum, ilahi hikmetten kaynaklanır. Onu ise, kendisine hikmet verilen -ki en büyük iyiliktir- kimse bilebilir. Çünkü kalan altı (yıldızı) da menziller olarak takdir etmiş olsa bile, onları zikre katmamıştır. Ay zikre dahil olunca, hükümde ve yönetimde başkalarına ait olmayan bir üstünlük ve ilahi güç kazanmıştır. Çünkü o, harflerle zikredilmiştir ve bu harfler ile zikir (Kuran) bize inmiştir. Dolayısıyla ayın harflerle ilişkisi, başka şeylerin ilişkisinden daha yetkindir. Bu durumda onun harflere yardımı iki türdür: Birincisi karşılık ve şükür yardımıdır. Çünkü harfler nedeniyle zikredilmiştir. İkincisi ise, diğer altı yıldızın bu harflere yardımı gibi, doğal yardımdır. Burada diğer altıyı değil de, ayla ilgili olanları zikrettik. Çünkü biz yakın gökteyiz ve orası ayın yeridir ve o son gecesinde soğuk ve yaştır. Dolunay halinde ise, sıcak ve yaştır, çünkü onda ışık bulunur. Öyleyse ay, su ve hava tabiatlıdır. Bunların arasında ise, içerdiği ışığa göre bulunur, çünkü nur, üstünlük sahibidir. Ateş ise, yakıcılıkta ışıkla bir araya gelirken fiil gücünde ise diğer unsurlarla bir araya gelir. Bu nedenle İblis, Âdem'e karşı böbürlenmiş ve büyüklenmişti. Çünkü ateş, diğer unsurlardan farklı olarak, soğukluğu kabul etmez. Hava ısınır, su ve toprak da ısınır. Ateşin unsurların kendisinde bir etkisi var iken onlardan herhangi birinin ateşte etkisi yoktur. Aynı şekilde, suyun havada ve toprakta bir etkisi vardır. Bu nedenle hava soğur, yaşlığı (rutubet) artar. Toprak yaş olur ve suyu artar. Hava toprağın bu iki unsurda ise bir etkisi yoktur. Unsurların en güçlüsü ateş, sonra sudur. Sıcaklık ateşe ait iken soğukluk suya aittir. Bu nedenle, onları fail, diğer ikisini edilgen yaptı. Kastedilen, havanın yaşlığı ve toprağın kuruluğudur. Alim ve Habir olanı tenzih ederim. O, işleri takdir etmiş ve düzenlemiştir. O, Aziz ve Hakim'dir.

Bu bölümü altı yüz yirmi senesinin Rebiü'l-ahir'inin dördüncü gecesinde yazıyordum. Bu gece Şubat'ın yirmisini tamlayan Çarşamba gecesine denk düşmekteydi. Bu esnada vakıada ilahi hüviyetin zâhirini ve

bâtınını tam bir müşahedede gördüm. Daha önce herhangi bir müşahedede O'nu böyle görmemiştim. Benim için bu müşahededen ancak kendisini tadanların bilebileceği bir haz, bilgi ve sevinç gerçekleşti. Bu müşahede '*gerçekleştiğinde yalan yoktur, yükseltir ve alçaltır*'[243] vakıası gibiydi. Bunun örneği, hamişte olduğu gibiydi, fakat onu tasvir eden, kendisini izhar edemez. Şekli, kırmızı bir yüzeyde beyaz bir ışık idi. Dört tabakada bir nuru ve sureti vardı. Aynı zamanda onun ruhu, dört tabakada diğer uçtaki yüzeydeydi. Öyleyse hüviyetin toplamı, iki uçta da sekiz idi. Zeminin uçları, zeminin kendisi olmadığı gibi ondan başka da değillerdi. Bu hüviyette gördüğüm şeyin suretini daha önce görmemiş, öğrenmemiş, tahayyül etmemiş ve kalbime gelmemişti. Sonra, onun zatında gizli bir hareket vardı ki, onu gördüm. Taşınma ya da hal ve nitelik değişmesi olmaksızın, kendisini öğrendim.

YİRMİ SEKİZİNCİ FASIL

el-Kâbız İsmi

Bu isim, Esir'de ortaya çıkan kuyruklu yıldızları yaratmaya ve oradaki yanmalara yönelmiştir. Ona ait harf Te, menzillerden kalp menzili, esiri ise, ateş unsurudur.

Bu rükünlerin varlığı, feleklerinkinden öncedir. Fakat bu durum, felek olmaları yönünden değil, 'gökler' adını almaları yönündendir. Esir havaya bitişiktir ve hava yaş ve sıcaktır. Havadaki yaşlık esir ile birleşince, ona etki eder. Böylece esir, havanın bazı yaş parçalarında tutuşmak üzere hareket eder ve böylece kuyruklu yıldızlar ortaya çıkar. Bu yıldızlar süratle parladıkları için, gözle görülürler. Kuyruklu yıldızlardaki bu durumu iyice öğrenmek istersen, pervane veya benzeri bir şeyin vasıtasıyla havanın ateşe hızla temas etmesiyle çıkan kıvılcımlara bakmalısın. Bunlar, sanki çizgiler gibi uçuşur sonra sönerler. İşte kuyruklu yıldızlar da öyledir. Allah onları Hz. Peygamber'in gönderilişinden sonra şeytanlara atılan taşlar yapmıştır. Çünkü şeytanlar -ki onlar kafir cinlerdir- yakın semaya yükselme imkânına sahiptir ve oradan meleklerin gökte dile getirdikleri hususları dinlemeye yükselmek ve Allah'ın o gökte ken-

dilerine vahyettiği şeyleri duymak isterler. Şeytan, bu yola yöneldiğinde, Allah ona kayan ateşli bir yıldız fırlatır. Bu durum, insanın gördüğü bu büyük ışığı meydana getirir. Bu ışık, onun yolunda kalır. Bir keresinde, böyle bir ışığın şeytanın yolunda bir saatten fazla kaldığını görmüştüm. Tavaf'taydım. Ben ve Kabe'de tavaf eden bir grup onu görmüştü. İnsanlar, şaşırmıştı. O geceden daha çok kuyruklu yıldızın bulunduğu bir gece görmemiştim. Sabah oldu. Bu yıldızlar, çok fazlaydı ve ateş kıvılcımlarının iç içe girmesi birbirlerine girmeleri nedeniyle yıldızları görmemize engel olmuştu. Bunun üzerine şöyle dedik: 'Bu, olsa olsa büyük bir hadiseye işarettir!' Biraz sonra Yemen'de bizim yıldızları gördüğümüz esnada büyük bir hadisenin çıktığı haberi ulaştı. Rüzgar çinkoya benzer bir kum getirmiş, ülkelerini kuşatmış, yeryüzünde yükselerek bir süvari boyuna ulaşmıştı. İnsanları korkuya kapılmış, hava öyle kararmış ki, gündüz bile yollarda kandille yürüyebilmişlerdi. Toz bulutları güneş ışığını engellemişti. Onlar, denizde büyük dalga sesleri duymuşlardı. Altı yüz veya 599 yılında idi. Kuşku bendendir. Çünkü hadiseyi gördüğümde, kaydetmemiştim. Yazma tarihim ise, altı yüz yirmi yedidir. Aradan uzun vakit geçtiği için, kuşkuya düştüm. Fakat bu olay, Hicaz ve Yemenlilerin seçkinleri ve sıradan insanların nezdinde bilinen bir hadisedir. Biz o sene pek çok garip durum gördük. Yine o sene Taif'te veba salgını oldu. Receb'in başından Ramazan'ın başına kadar her eve veba girmişti. Bu olay, kesin olarak beş yüz doksan dokuz yılında gerçekleşti. Onlara ulaşan vebanın alameti, beş gün geçmezden ölmekti. Beş günü aşan ise, ölmüyordu. Mekke Taiflilerle dolmuş, evlerinin kapıları açık, yurtları başıboş, hayvanları meralarda bırakılmıştı. Bu esnada bir yolcu onların bölgesinden geçerken yemeklerinden veya elbiselerinden ya da hayvanlarından birisini alsa -ki bir koruyucu yoktu- veba ona da bulaşırdı. Oradan geçerken bir şey almazsa, vebadan kurtulurdu. Allah, böylece o süre zarfında geride kalanlar ve varisleri için mallarını korumuştu. Tövbe etmişler ve o sene kızlara varis olmuşlardı. Aralarındaki fitneler sakinleşmiş, Allah da onları bu beladan kurtarmıştır. Belayı kaldırdığında ve emniyete kavuştuklarında ve güven hali uzayınca, tekrar yüz çevirmişlerdi.

İşte bu kuyruklu yıldızlar, Esir'de meydana gelen şeylerdir. Ondan havada kendisini tutuşturan bir şey meydana gelir. Öyleyse o, gerçekte tutuşan değil, yanan havadır ve esirdir. Esir, yıldırımlar gibidir, çünkü

onlar, yanıcı havadır. Kendisinde parıltı yoktur. Her neye uğrarsa, ona etki eder. Bu unsurda zikrettiğimizin dışında bir şey gerçekleşmez. Şu var ki o, gerçekte saygın bir melektir, özel bir tespihi ve güçlü otoritesi vardır.

Yakın sema son derece soğuktur. Allah bizimle o semanın soğukluğunu bu ateşle -ki hava ile gök arasındadır- engellememiş olsaydı, yeryüzünde soğukluğun şiddeti nedeniyle hayvan, bitki veya maden meydana gelmezdi. Allah toprağı, suyu ve havayı yıldızların yeryüzüne bu esir vasıtasıyla ulaştırdığı ışınlarla ısıttı. Böylece âlem ısınmış, kendisine hayat yayılmıştır. İşte bu, Aziz ve Alim'in takdiridir. O'ndan başka ilah yoktur. Her şeyin rabbi ve sahibidir.

YİRMİ DOKUZUNCU FASIL

el-Hay İsmi

Bu isim, hava unsurunda ortaya çıkan şeyleri var etmeye yönelmiştir. Ona ait harf zel, menzil şule'dir.

Allah şöyle der: *'Ona rüzgarı amade kıldık. Emriyle akar gider.'*[244] Allah'ın rüzgarı emre amade yapmış olması, bize rüzgarın akıllı olduğunu gösterir. Hava ancak hareketlendiğinde ve dalgalandığında 'rüzgar' diye isimlendirilir. Hareketi artarsa fırtına adını alırken, şiddetlenmezse esinti, yani yumuşak rüzgar diye isimlendirilir. Rüzgar, ruh sahibidir ve tıpkı âlemin diğer cisimleri gibi akleder. Onun esintisi, tespihidir, onunla bölgelere ulaşır, kandilleri söndürür, ateşleri tutuşturur, gölleri ve ağaçları hareketlendirir, denizleri dalgalandırır, yeryüzünü sarsar, dallarla oynar ve bulutları sürer. Bu yönüyle hava, sudan daha güçlüdür. Su ise, ateşten, ateş demirden, demir dağlardan, dağlar topraktan güçlüdür. Havadan güçlü yegane şey, Allah'ın kendisinde yarattığı aklıyla arzusunu boyun eğdirebilen insandır. Böylece insanın aklı, arzusuna hakim oluşunda tezahür eder. Bu hakimiyet, Allah'ın onu üzerinde yarattığı suretin gücü nedeniyle, başkanlık duygusunun insanda özü gereği bulunmasıdır. Bunun yanı sıra insan, mümkün bir varlık olarak ya-

ratıldı. Yoksulluk ve zillet, onun için zati bir niteliktir. Yoksulluğu başkanlık duygusuna hakim olup kulluğuyla ortaya çıkarak suretin (verdiği) rabliğin izi üzerinde gözükmediğinde, ondan daha güçlüsü yoktur. Nitekim Hz. Peygamber bir hadiste böyle demiştir. Hadisi bize Muhammed b. Kasım b. Abdurahman et-Temim el-Fasî aktarıp şöyle demiştir: Bize Ömer b. Abdülmecid el-Meyanişî aktardı: Bize Abdülmelik b. Kasım b. Herevi aktardı: Bize Mahbud b. Kasım el-Ezdi aktardı: Bize Abdülcabbar b. Muhammed el-Cerrahî aktardı: Bize Muhammed b. Ahmed el-Mahbubi aktardı: Bize Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi aktardı: Bize Muhamed b. Beşşar aktardı: Bize Yezid b. Harun aktardı: Bize Avam b. Huşeb Süleyman b. Süleyman'dan, o da Enes'ten, o da Hz. Peygamberden aktardı: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Allah yeryüzünü yarattığında, sallanmaya başlamış. Bunun üzerine dağları yaratmış, onları yeryüzünün üzerine yerleştirince, yeryüzü durmuştur. Melekler, dağların gücü karşısında şaşırınca, şöyle sormuşlar: 'Ya Rab! Dağlardan güçlüsünü yarattın mı?' O da 'Evet, demiri' demiş. Melekler sormuş: 'Ya Rab! Demirden güçlüsünü yarattın mı?' 'Ateşi' demiş. Onlar 'Ateşten güçlüsünü yarattın mı?' deyince, Allah 'Suyu yarattım' demiştir. Onlar 'Sudan güçlüsünü yarattın mı diye?' diye sorunca, rüzgarı demiştir. Melekler 'Rüzgardan güçlüsünü yarattın mı?' deyince, Allah şöyle buyurmuştur: 'Sağ elinin verdiğini sol eli duymayan Âdemoğlunu yarattım!' Bu hadis garip hadistir ve onda insan organlarının eşyayı bilmesi zikredilmiştir. Bu nedenle Allah organları kıyamet günü tanıklık yapmayla niteleyerek şöyle buyurmuştur: '*O gün dileri ve elleri ayakları yaptıkları aleyhine tanıklık eder.*'[245]

Hava, büyük bir varlıktır ve Rahman'ın nefesine en yakın unsurdur. Öyleyse hava, bu bahiste ele alınmaya en uygun unsurdur. Hava, büyük âlemin nefesi ve hayatıdır, güç ve iktidar sahibidir. Hava, feleklerin hareketinden kaynaklanarak, (musikî) aletlerinin ve ağaçların dallarının tahrikiyle ve de seslerin kesintileriyle, nağmeleri meydana getiren sebeptir. Böylece doğal sema, ruhlara etki eder ve onlarda bir coşku, sarhoşluk ve neşe meydana getirir. Hareket eden hava, cisimlerde ve ruhlardaki doğal müessirlerin en güçlüsüdür. Allah, bu unsuru doğal âlemin hayatının ilkesi yaptığı gibi suyu da doğal suretlerin aslı yapmıştır. O halde havanın sureti sudan, suyun ruhu havadandır. Hava dinginleşseydi, nefes alan herkes yok olurdu. Âlemdeki her şey ise, nefes

alıp verir. Çünkü asıl, Rahman'ın nefesidir. Allah, hareketin süratini kabul etsin diye, onu latif yapmıştır. Çünkü nefes alan âlem, her vakit birçok nefese, bazen az bir nefese muhtaçtır. Bakınız! Yazın insan bedeni sıcaklayınca, serinlemek için pervaneyle havayı hareketlendirir. Bunun amacı, havadaki suyun soğukluğundan yararlanarak, havanın verdiği sıcaklığı serinletmektir. Bu suyun hava içinde gizli bir hareketi olsa bile, hararetli insan için yetersizdir. Hava akımı çok olunca da, insan kendisinden kaçmak ister, çünkü canlının gücü, havanın çokluğunu azaltmaya yetmez. Fakat havayı harekete geçiren insan ise, havayı harekete geçirdiği sebebin hareketinin zayıflatarak onu azaltabilir. Sebep insanın fiili değil ise, havayı azaltmaya güç yetiremez. Hava, güzel ve çirkin kokulara ruhları yönelten şeydir. Harflerin ve kelimelerin suretleri onda ortaya çıkar. Hava olmasaydı, kimse konuşamaz ve ses çıkartamazdı. Bari Teala, Mütekellim'dir (Konuşan) ve kendisini konuşma özelliğiyle niteleyerek nefesi olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte Allah *'Benzeri olmayandır.'*[246] Fakat Allah ârif kullarını dikkatini, âlemi bilmesinin kendisini bilmek demek olduğuna çekmiştir. Allah kendisini ruhlara üflemekle nitelemiştir. Böylece, düzenlenmiş suretlere hayat verir. Burada da, nefese işaret eden 'üfleme' zikredilmiştir. Âlemin hayatı, nefes sahibi olması bakımından üflemeye bağlıdır. Bu durumda âlemin suretlerine havadan daha yakışır bir şey yoktur. Öyleyse hava, Rahman'ın nefesinin suretiyle ortaya çıkmıştır. Rahman'ın nefesiyle ise, Allah kulların çektiği sıkıntı ve doğanın verdiği tasayı giderir.

Âlemde havanın konumunu açıklayınca, şimdi de onda gerçekleşen şeyleri zikredelim. Cinsel ilişkide cenin suretlerinin ve döllemede meyvelerin suretleri havada gerçekleşmesi hakkında *'Rüzgarı aşılayıcı gönderdik'*[247] buyurur. Bu husus, meyvelerin aşılanmasında gözlemle bilinen bir olgudur. Hava taşıdığı erkeklik kokularıyla (polen) döller. Ondan kısır kalan ise, döllenen değildir. Dölleme meyvelere özgü değildir, suretleri veren bütün rüzgarlar (dölleyicidir). Kısır olan ise suretleri gideren rüzgarlardır. Ateşi tutuşturan rüzgar rüzgarlardan olduğu gibi kandili söndüren rüzgar da rüzgardır. Bunlar, gerçekte bir olsa bile, âlemin her nefes yenilenmesini gören nezdinde bir değildir. *'İnsanlar yeni yaratmadan kuşku içindedir.'*[248] Bunun ilahi âlemdeki aslı şudur: Dölleme, rabliğin ortaya çıkarttığı merbubların varlığıdır. Kısır ise, var olanları yaratılıştan götüren zat tecellileridir (celal tecellisi). Âlemde, havada so-

ğukluk, kar ve buz meydana gelir. Suyun soğukluğu havaya hakim olunca, soğukluk dairesel olarak şekillenir ve kuruluktan buz haline gelir. Bu kuruluğu, toprağın soğukluğu kendisine vermiştir. Kar ise kurulukta buzdan aşağıdadır. Yağmur ise, havanın yaşlığından kaynaklanır. Yaşlığının artması ise, suyun niceliğinde gerçekleşir ve dağlardaki bu havada oluşur. Allah onların durumunu *'Allah dağlara gökten yağmur indirir, onda serinlik vardır'*[249] ayetinde belirtir. Bu kitapta, daha önce, havadaki yaşlığı artırmayla suyun havaya baskın gelmesinden söz etmiştik. Ateş ise, havanın sıcaklığının niceliğini artıran bir sıcaklık kazandırır. Böylece havada bu dağlarda bir kokuşma gerçekleşir. Bu unsurlar dört doğal hakikatten meydana gelmiştir ki, her rükün onlardandır. İşte unsurların oluşmayı kabul etme nedeni budur. Böyle olmasaydı, türeyenleri kabul etmezlerdi. Havada kokuşma gerçekleştiğinde, Allah o kokuşmada havaî canlılar yaratır. Bunlar, beyaz yılanlara benzeyen canlılar ve dönen canlılardır. Bu dönmeyi görmüştük. Beyaz yılanlara gelince, biz, onları görenleri gördük. Bazı Enva' kitaplarında onların zikredildiğine tanık olduk. Doğan havada belli vakitlerde yükseldiğinde ve onlardan bir şeyi gördüğünde avcıların da göreceği şekilde onlara hücum eder. Onu görenlerden birisi de babamdı. Sultan Muhammed b. Sad -ki o Endülüs'ün sahibi idi- günlerinde onu havadan bir doğan getirmişti. Bizim gördüğümüz bu dairesel sınıf Endülüs'te 'şelemendar' diye isimlendirilir. Ve genellikle de yağmurla birlikte Aralık ayında yağardı. Onun bir takım özellikleri vardı. Fakat şimdi o özellikleri unuttum. Bu durumu biz tecrübeyle öğrenmiştik.

Bu unsurda meydana gelen ve ateş unsurunu takip eden ise, gök gürültüleri -ki yanıcı havadır- ve şimşeklerdir. O ise, şiddetli hareketin ve gök gürültülerinin kendisini oluşturduğu tutuşmuş havadır. Gök gürültüsü, havanın esintisidir ve biriktiğinde bulutların alt kısımlarını çarpıştırır. Bu, bir tespihtir. Çünkü âlemdeki her bir ses, çirkin bir kelimenin söylenişi bile olsa, Allah adına bir övgüdür. O söz -bir yönüyle çirkin bile olsa- zevklerinde Allah'tan bilgi alanların bildiği bir yönden ise, tespihtir. Ra'd (gök gürültüsü) diye isimlendirilen bu melek havadan yaratıldığı gibi biz de sudan yaratıldık. Gök gürültüsü diye isimlendirilen ses ise, bize göre, meleğin tespihidir. Allah o vakitte onu yaratır. Onun varlığı, sesinin kendisi iken şimşek ve kuyruklular kaybolduğu gibi o da kaybolur. İşte bu, hava unsurunun unsur âleminde yol açtığı

olaylardır. Ona ait harf, safir harflerinden birisi olan Ze'dir. Safir ona özgüdür, çünkü safir, şiddet ve darlık halinde hava demektir. Menzillerden ise, Şule ona aittir ve o da sıcaktır.

OTUZUNCU FASIL

el-Muhyi İsmi

Bu isim, su unsurunda ortaya çıkan şeylere yönelmiştir. Ona ait harf Sin, takdir edilmiş menzil ise, Neaim menzilidir.

Allah şöyle der: *'Her şeyi sudan canlı yaptık.'*[250] Başka bir ayette ise *'Size gökten su indirir, onunla temizler ve şeytanın pisliğini (ricz) sizden giderir, kalplerinizi bağlar ve onunla ayakları sabit kılar'*[251] der. 'Onunla' zamiri, yağmura gider. Ricz (bazı karilere göre) 'rics' diye okunduğunda, maddi kir anlamına gelir. Burada ise manevi pislik kastedilir, çünkü şeytana izafe edilmiştir. Öyleyse kelime, şeytanın verdiği kuşkulara, bilgisizliklere ve kalbi kirleten kuşkulu durumlara işaret eder. Allah ise, indirdiği sudaki burhan ve keşiflerle gerçekleşen 'bilgi hayatı' ile kuşkuları temizler. Allah nezdinden indirilmiş suyla kuşku pisliği temizlendiğinde, bilgisizlik kiri ve perde kalp üzerinden kalkar. Kişi göklerin ve yerin melekutuna gözleriyle bakar, zatını bilgisinin verisine bağlar. Her nefeste ve vakitte, kendisinden istenileni öğrenir ve kendisini temizleyen indirilmiş bilginin -ki bu bilgi suya yerleştirilmiştir- verisine göre Allah karşısında hareket eder. Allah söz konusu suyun zâhirdeki indirilişini, bâtındaki fiilinin bir alameti yapmıştır. Suyun indirildiği yerlerinden birisi, düşmanla karşı karşıya gelme anıdır. Bu davranış, kişiyi göreceği şeye sevk eder, kalbini ona bağlar, düşmanlarla karşılaşma günündeki sıkıntı esnasında ayakları sabit kalır ve gerisin geriye dönüp kaçmaz. Allah, bu durumda yardımını indirir. Yardım, ayakları sabitleştirmektir. İşte bu, Allah'ın suya verdiği ilahi güçtür. Öyle ki, onu melekler konumuna yerleştirmiş, hatta onlardan daha güçlü yapmıştır. Burada 'hatta daha güçlü' dedik, çünkü Allah suyu savaşçı müminlerin ayaklarını sabitleştirme sebebi yaparak şöyle buyurmuştur: *'Onunla ayaklarını sabitleştirir.'*[252] Böylece onu istediğine karşı yardımcı yapmış-

tır. Melekleri hakkında ise *'Rabbin meleklere, ben sizinle birlikteyim diye vahyetti'*[253] buyurdu. Allah onların zayıflıklarını bildiğinde, varlığıyla kendileriyle birlikte olduğunu bildirmiştir. Bu sayede, ayaklarının sabit kalıp düşmana karşı direnç göstermeleri ve bozguna uğramamaları hususunda mücahit müminlerin kalplerine verdikleri ilhamlarda meleklerin metanetini pekiştirir. Bunlar, meleklerin ilhamıdır. Allah onlara *'iman edenleri sabit kılın'*[254] buyurmuştur. Yani onların kalplerine sabit kılma duygusunu ilham edin. Sonra, onlara yardım edip şöyle demiştir: *'Ben inkâr edenlerini kalplerine korku salacağım.'*[255] Allah, onu mücahitlerin gönüllerine ilham etsinler diye, bu bilgiyi meleklerine bildirmiştir ve o da vahyin bir yönüdür. Mücahit de, gönlünde bu ilhamı bulur ve o meleğin ilhamıdır. İşte su ile meleklerin (yardımı) arasındaki ilişkiye bakınız! Su, meleklerden biri olsa bile, unsur kaynaklı melektir. Unsurdaki kökü ise rükünlerin üzerinde bulunan doğal hayat nehridir. O, Cebrail'in kendisine her gün bir kez daldığı nehirdir. Cehennemlikler ise, cehennemden çıkarken şefaat ile oraya dalar. Bu unsur kaynaklı su, hayat nehrinden ibaret olan suyun parçasıdır. Mücahitlerin kalplerine güç veren, onları sabit kılan ve kendilerine *'inançsızların kalbine korku salacağız'*[256] vahyini ulaştıran melekler ise, yedinci kat gökte bulunan Beyt-i mamur'a giren meleklerdir. Onlar, Cebrail'in daldığı nehirden çıktıktan sonra üzerinden dökülen 'hayat nehrinin suyunun damlalarından' yaratılmıştır. (Su damlalarından yaratılmış olmaları itibarıyla) Bu nedenle söz konusu melekler, mücahitlere metanet vermede ayaklarını sabitleştirmek için indirilmiş suyla beraber zikredilmiştir. Allah, bu hususu meleklerin mertebesinin karşısında suyun mertebesini açıklarken beyan etmiştir ki, bilgisi kulları bundan habersiz kalmasın! *'Onları ancak âlimler bilebilir.'*[257] Allah her şeyi sudan canlı yaptı.

Bu unsur, âlemdeki bütün suretleri ve hareketlerindeki hayatlarını verendir. Sonra bu unsuru Allah, âlemin maslahatları nedeniyle, tuzlu yapmıştır, çünkü tuzluluğu nedeniyle su havayı kokuşma ve çürümelerden temizler. Kokuşmalar hayaya topraktan çıkan buharlar ve âlemdeki nefeslerden gelir. Toprak, doğası gereği kokuşmayı gerektirmez, çünkü o, kuru ve soğuktur. Toprakta su kaynaklı geçici ve artan yaşlıklar oluşur. Bunlar artıp da güneş vb. yıldızların ışınları esire temas ederek onları ısıtır. Ayrıca toprağın içindeki sıkışmış hava da ısınmayı artırır. Çünkü hareket, sıcaklığın ortaya çıkmasının nedenidir. Bu durum, kü-

kürtlü topraklardaki hamamlarda ortaya çıkar. Sıcaklığın niceliği bu yaşlıklara eklendiğinde, buhar olarak yükselir. Buradan, havada bir kokuşma gerçekleşir. Kokuşmayı ise denizdeki tuz temizler. Böylece hava temizlenir. İşte bu, Allah'ın yaratıklarına dönük rahmetinin bir sonucudur. Bunun farkına ise, Allah'ın bilgili kulları varabilir.

Allah suyun bir kısmında bir hükmünü yaratmıştır. Bu hükmün kaynağı, yine sudandır. İşte bu, şaşılacak bir iştir. Allah toprakta tuz yaratmıştır. Toprakta bu tuz arttığında, tuzlu ve acı su ortaya çıkartır. Böylece toprak tatlı su çıkardığı gibi acı ve tatsız su da verir. Bütün bunlar, Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir ve hepsinin ilkesi, suyun toprağa verdiği yaşlıktır. Hava ve hareketler ise, ona sıcaklık kazandırır. Böylece toprağın mizacı değişir.

Suların bir kısmı, tatlı sulardır. Bunlar, içme ve diğer ihtiyaçlarda kullanılan yararlı sulardır. Bir kısmı ise, havanın kokuşmasını ortadan kaldırmak üzere kulların yararına uygun tuzlu sulardır. Her unsuru Allah, etkin ve etkilenen yapmıştır. Bunun ilahi bilgideki esası ise *'kullarım beni senden sorarlar, de ki, ben yakınım, dua edenin duasına karşılık veririm'*[258] ayetidir. Âlemdeki her etkilenen, ilahi icabetten meydana gelmiştir. Buradaki özneye gelirsek, o herkesçe bilinir. Biz burada insanların genelinin kendisinden habersiz kaldığı hususlara dikkat çektik. Allah eşya hakkında *'insanların çoğu bilmez'*[259] buyurdu.

Allah tuzlu denizdeki deniz canlılarından ibaret olan varlıkları suyun tatlı kısmından yaratır. Denizde hava ve tatlı su olmasaydı, kendisinde hiçbir canlı meydana gelmezdi. Nehirlerden ve denizlerden soğuk zamanlarda yükselen buhar, yerden ve denizden yükselen bir nefestir. Bu nefes, teneffüs eden insandan çıkan nefese benzer ve büyük unsurunu talep etmek üzere yükselir. Böylece, suya dönüşür ve -Allah'ın bilgisinde takdir edildiği ölçüde- ondaki kendi unsuruna katılır. İşte bu, dönen bir dolaptır: O'ndan çıkar ve O'na dönerler. Bunun ilahi bilgideki aslı şudur: 'Allah vardı ve eşya yoktur. Eşyayı yarattı ve onlarda birbirine dönüşme özelliği ile sayesinde fail oldukları güçler verdi. Bu nedenle eşyaya iddiada bulunma özelliği yerleştirdi. Allah bütün bunların ardından *'İş O'na döner'*[260] der. Böylece sudan buharın yükselmesini -ki o havaya dönüşen bir sudur- buhar diye isimlendirdi. Bu sayede asıl hava ile dönüşen hava arasındaki fark ortaya çıkar. Sonra, biriken bir buluta

dönüşür. Sonra, ilk kez olduğu gibi, tekrar su olarak iner ve kendinden çıktığı aslına döner. Sonra, devir yeniden başlar. Bu nedenle bu süreci 'dönen bir dolaba' benzettik. Bu, el-Aziz ve el-Hakim'in takdirine göre gerçekleşir.

OTUZ BİRİNCİ FASIL

el-Mümit İsmi

Bu isim, yeryüzünde zuhur eden şeyleri var etmeye yönelmiştir. Ona ait harf Sad, menzillerden Belde'dir.

Allah şöyle der: *'Yeri (toprağı) iki günde yarattı.'*[261] Başka bir ayette ise *'orada onların besinlerini belirledi'*[262] der. Toprak, ilk yaratılan unsurdur. Sonra su, sonra hava, sonra gökler yaratıldı. Allah Teala toprak hakkında bir takım durumları bildirmiştir. Bunlar onun akıl sahibi olduğunu gösterir. Bu bağlamda onu konuşma, direnme özelliğiyle nitelemiştir. Ona bir şey söylemiş, o da cevap vermiştir. Allah toprağı itaat etme ve ihtiyatlı olanı benimsemekle de nitelemiştir. Bunlar da, onun bilgi ve aklını gösterir. Onu maden, bitki, hayvan ve insanın oluşma yeri yapmış, halifelik ve yönetme mertebesi olarak belirlemiştir. Öyleyse toprak, Hakkın baktığı yerdir. Allah ona bütün unsurları, felekleri ve melekleri amade kılmıştır. Onda *'Her güzel çift'*[263] yetişmiştir. Kastedilen, erkek ve dişilerdir. Allah Teala kendisinden Âdem'i yaratırken, toprağı iki eliyle yoğurmasının dışında herhangi bir şeyi iki eliyle yaratmamıştır. *'O benzeri gibi olmayandır.'*[264] Allah onu kulluk (zillet) makamına yerleştirerek, *'yeryüzünü sizin için zelil yaptı'*[265] buyurdu. Onu âlemin kendisinden çıktığı tümel nefs konumuna yerleştirdi. Aynı şekilde, âlemde de, menziller feleğinin bitimine kadar türeyenler topraktan ortaya çıkmıştır. Bu unsur, herhangi bir şeye dönüşmediği gibi herhangi bir şey de ona dönüşmez. Diğer unsurlar da bu özelliğe sahiptir, fakat toprak bu özellikte diğerlerinden daha baskındır.

Bilmelisin ki, taksim edilebilen bilinenler, zorunlu olarak zihni varlığa dahildir. Bazen zihni varlığa giren bu şey dışta var olabilirken ba-

zen -söz gelişi imkânsız gibi- dışta var olmaz. Dış varlığı kabul eden, ya kendi başına vardır -ki o bir cevherde var olmaksızın var olandır- ya da böyle değildir. Kendi başına var olan, ya mekânlıdır veya değildir. Bir mevzuda var olmayan ve mekânda olmayan ya özü gereği varlığı zorunlu olandır -ki o Allah'tır- veya başkası nedeniyle varlığı zorunlu olandır ki, o da mümkündür. Mümkün ya mekânlıdır veya değildir. Kendi başına var olan mümkünlerdeki bölünmeye gelirsek: Mekânsız olanlar, âlemin nurani, doğal ve unsuri cevherini yöneten düşünen nefislerdir. Mekânlı olan ise, ya bileşiktir veya parçaları yoktur. Parçaları yok ise, fert cevherdir. Parçaları var ise, cisimdir.

Bir mevzuda var olan kısım ise, kendi başına bilfiil var olmayan ve ancak dolaylı olarak bir mekâna yerleşen şeydir. Bu kısımdaki şeyler, bir mevzunun ayrılmaz özelliği (lazım) olabileceği gibi gözün görmesinde lazım değildir. Gerçekte ise, kendi başına var olmayan hiçbir şey, varlık zamanına ek olarak gerçekte kalıcı değildir. Fakat böyle bir şeyin bir kısmını benzerleri takip ederken bir kısmını benzeri olmayan takip eder. Benzerlerin takip ettiği kısım 'lazım' olduğu zannedilen şeydir. Örnek olarak, altının sarılığı veya zencinin siyahlığını verebiliriz. Benzerlerin takip etmediği kısım ise, araz ve nitelik diye isimlendirilen özelliklerdir. Dışta varlığı olan bilinenler, söylediklerimizdir.

Bilmelisin ki, âlem, cevheri yönünden bir, sureti yönünden çoktur. Cevheri yönünden bir ise, başkalaşmaz. Suret de hakikatlerin değişmesine yol açacağı için başlaşmaz. Sıcaklık kuruluk olmayacağı gibi beyazlık siyahlığa, üçleme dörtlemeye dönüşmez. Fakat sıcak bir şey, sıcaklık anından başka bir anda soğuk olabileceği gibi soğuk bir şey de başka bir zaman sıcak olabilir. Beyaz da söylediğimiz tarzda siyah olabilir veya üçgen dörtgen olabilir. Böyle bir durumda başkalaşma ortadan kalkmıştır. O halde ateş, toprak, su, hava, felekler ve türeyenler, bir cevherdeki suretlerdir. Bazı suretler cevhere giydirildiğinde, kazandığı yapı nedeniyle bunlarla isimlendirilir, 'oluş' (kevn) budur. Bazı suretler ise ondan çıkartılır ve suretlerin ondan ayrılması nedeniyle kazandığı isim de ortadan kalkar. Bu ise, 'bozulma' (fesad) demektir. Oluşta bir hakikatin başka bir hakikate dönüşmesi anlamında bir başkalaşma söz konusu değildir. Başkalaşma, ancak söylediğimiz tarzda olabilir. Âlem her zaman oluşan ve bozulan bir ferttir. Oluşmayı kabul etmeseydi, âlemdeki herhangi bir cevherin sürekliliği olmazdı. Âlem, sürekli muh-

taçtır. Bu bağlamda suretlerin muhtaçlığına gelirsek, bunun nedeni, onların yokluktan varlığa çıkmasıdır. Cevherin yoksulluğu ise varlığının korunmasından kaynaklanır. Çünkü onun varlık şartı, zorunlu olarak kendisinin mevzuu olacak şeyin yaratılmasına bağlıdır. Aynı şekilde, kendi başına var olan mekânsız mümkün de, taşıdığı ruhani nitelikler ile ancak kendisiyle var olabilecek idrakleri taşıyan bir mevzudur. Bunlar, arazların cisimlerde yenilenmesi gibi o mevzuda yenilenen şeylerdir. Cismin sureti, cevherdeki bir arazdır.

Bu bağlamda tanımlara gelirsek, tanımların yeri suretlerdir. Suretler tanımlanan şeylerdir. Onların tanımında kendisinde ortaya çıktıkları cevher yoktur. Bu ölçüyle ise suretler cevher diye isimlendirilir. Çünkü onlar, cevheri suretin tanımında esas almışlardır. Kısaca, ilahi keşif yolu olmaksızın, bu durumları incelemek salt gerçeğe insanı ulaştırmaz. Akli yöntemi kullananlar, zorunlu olarak görüş ayrılığına düşer. Bu nedenle, Ruhu'l-kuds ile desteklenmiş mutlu grup, düşüncelerinden soyutlanmaya, güçlerinin sınırlamasından kurtulmaya ve en büyük nur ile bütünleşmeye kendilerini adamıştır. Bu durumda gerçeği olduğu hal üzere müşahede ederler. Hak bu grubun gözü olunca, sadece Hakkı görürler. Hz. Ebu Bekir 'Her neyi gördümse, öncesinde Allah'ı gördüm' der. Böylece Hakkı ve O'nun eserini oluşta görür. İşte bu, sudurun keyfiyetine vakıf olmaktır. Sanki bu insan, en yüce nur üzerlerine yayılırken, sabitlik hallerinde mümkünleri görmüş gibidir. Bu nurun yayılmasıyla onlar, daha önce yoklukla nitelenmiş iken, varlıkla nitelenmişlerdir. Makamı bu olan kimseden körlük ve hayret örtüsü kalkmış demektir. *'Senden perdeni kaldırdık. Bu gün gözün keskindir.'*[266] *'Burada kalbi olana veya kulak veren kimse için öğüt vardır ve o şahittir.'*[267] Öyleyse burada bilgi, müşahedeye bağlanmıştır. Hüküm veren zanni galibiyle hüküm verirken şahit ise -zanla değil- bilgiyle tanıklık edebilir.

Sonra bilmelisin ki, âlemin cisimleri, latif-kesif, şeffaf-kirli, karanlık-aydınlık, büyük-küçük, görülen-görülmeyen kısımlarına ayrılır. Bütün varlık, Allah'ın vergisidir.

Allah nezdinde engelleme yok
O'ndan sadece cömertlik çıkar

İşte ben iki şey arasında
Bir perde ve örtüşüm

Engelleme denilen şey
Bir cömertlik aslında

Ben oluştaki her iyilik için
Bir kabım sadece

Hakkı 'hak' olarak gören kimse, O'na uyar ve arzusuna gem vurup ona boyun eğdiriri. Doğal bir zorunluluk olarak acıkınca ve en lezzetli yemekler kendisine sunulduğunda, arzusuyla değil, aklıyla yer ve zorunluluk otoritesini kendinden uzaklaştırır. Sonra, himmetinin yüksekliği ve nefsinin izzetiyle fazlaya el uzatmaz. Böyle bir insan, vaktin efendisidir ve ona uymalısın! İşte bu, Hakkın suretidir. Allah, onu ulaşılamayacak bedensel bir suret olarak var etti. Onun boyutuna ulaşılmaz ve ulaşılma yolu gizli değildir.

Toprağın doğası budur. Öyleyse toprak başkalaşmayı kabul etmeyen bir zelildir. Onda unsurların hükümleri ortaya çıkarken, onun hükmü bir şeyde ortaya çıkmaz. Toprak özü gereği bütün yararları verir ve bütün iyiliklerin mahallidir, cisimlerin en azizidir. Hareketliler -kendi mekânından ayrılmadığı için- hareketleriyle onda bir izdihama yol açmaz. Her unsurun otoritesi onda çıkar. Toprak sabırlıdır ve kabul edicidir, sabittir ve yerleşiktir. Sallanmasını dağları durdurdu. Allah onları Allah korkusundan harekete geçince 'yeryüzünün direği' olarak yerleştirmiş, bu direkler ile kendisine güvence vermiş, böylelikle inançlı kimseler gibi sakinleşmiştir. Yakîn ve kesin inanç sahipleri, yeryüzünden öğrenir kesin inancı. Çünkü yeryüzü bir annedir. Allah bizi ondan çıkarttı ve tekrar ona döneceğiz, sonra tekrar ondan çıkacağız. Teslimiyet ve tevekkül ona aittir. O, mana bakımından unsurların en latifi iken kesifliği, karanlığı ve salabeti, Allah'ın ona yerleştirdiği hazineleri gizlemesi nedeniyle kabul etti. Bu kabulün nedeni ise, Allah'ın onda kıskançlıktır.

Yeryüzünde koşanlar hayrete düşmüş, onu aşamamışlar, dağlarının yüksekliğine yetişememiş ve onlara ulaşamamışlardır. Allah, ona takdis niteliği vermiş, (suyun bulunmadığı) zorunluluk durumunda kendisini

suyun yerine yerleştirdiğinde en şerefli halinde (abdest ve temizlik) temiz yapmıştır. Susayan insan, toprağı su olarak görür. Ona gelince, bir şey bulamaz, yani su bulamaz. Allah'ı onun nezdinde bulur. Öyleyse Allah'ı ancak zorunluluk esnasında bulmuştur. Toprağın temizliği, hallerde meydana geldiği üzere, suyu kaybeden için söz konusudur. Toprağın konumunun ne kadar şerefli olduğuna bakınız! Sonra, Allah onu çevre karşısında nokta yapmıştır. Nokta, özü gereği çevredeki her parçanın karşısında bulunur ve çevredeki her parça onun mukabilindedir. Noktadan çevreye dönük her çizgi, eşit ve dengeyle çıkar. Çünkü onu ancak suretine göre meydana getirmiştir. Çevreden her bir çizgi de, merkez noktaya yönelir. Nokta kaybolsaydı, çevre kaybolur, çevre kaybolsaydı nokta kaybolmazdı. Nokta dünya ve ahirette sürekli ve daimidir. Toprak, yaratmada Rahman'ın nefesine benzer.

Bilmelisin ki, Allah Teala bu yeryüzü tek bir cisim gibi dürülmüş iken -ki gök de böyleydi- parçalamış, gökleri yaptığı gibi yedi tabaka olarak yaratmıştır. Her bir yer için göklerin feleklerinden herhangi birinin etkisini kabul eden istidat ve edilginlik yaratmıştır. Ayrıca ışınların etkisini de kabul eder. Birinci yer -ki üzerinde bulunduğumuz yerdir- birinci feleğe aittir. Yedinci yer ile yakın semaya varana kadar, böyle devam eder. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Yeryüzünde bir karış yer gasp eden kimseyi Allah yedi kat yere batırır' buyurdu. Yeryüzünden herhangi bir yer gasp ettiğinde, yer tabakalarının sonuna kadar, onun altındaki her şey gasp edilmiştir. Yeryüzü birbiri üstüne gelecek şekilde tabaka tabaka olmasaydı, rivayetin bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde, toprağa secde eden kimse hakkındaki rivayet de öyledir. Allah, secde vasıtasıyla yedi kat yere kadar toprağı temizler. Allah şöyle der: *'Gökler ve yer dürülmüş idi.'*[268] Yani her biri dürülmüş haldeydi. Sonra *'Parçaladık onları'*[269] der. Yani birbirinden ayırdık ki, her biri ayrışmış olsun. Nitekim Allah *'yedi gökleri tabaka tabaka yarattı'*[270] buyurur. Başka bir ayette ise *'yeryüzünü onun misliyle değiştirir'*[271] buyurdu. Kastedilenin tabaka tabaka olduğu açıktır. Sonra şöyle der: *'Emir onların arasında iner.'*[272] Yani göklerin ve yerin arasında iner. Bir yeryüzü olsaydı, o ikisinin arasında derdi. Zâhir anlam böyle olduğu kadar keşfin verisi de böyledir. Onların arasına inen emir ise, yakın sema ile üzerinde bulunduğumuz yer arasındaki ilahi emirdir. O, gökten iner ve sonra yeri iner yere ulaşmak ister. Bu durum *'her göğe emrini vahyetti'*[273] ayetinde belirtilir.

Emir, Allah'ın yeryüzünü imar eden suret ve ruhlar vasıtasıyla vahyettiği yeryüzüne inen emirdir.

Allah yeryüzünü yedi kat yapmış, müminlerden bir grup seçerek, onları 'bedel' diye isimlendirmiştir. Her bölgenin bir bedeli vardır ki, Allah o bölgeyi o bedel vasıtasıyla ayakta tutar. Birinci bölgeye emir, birinci gökten iner ve o göğün yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Onu koruyan bedel ise, Halil'in kalbi üzerindedir. İkinci bölgeye emir, ikinci gökten iner ve göğün yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Buranın bedeli Hz. Musa'nın kalbi üzerindedir. Üçüncü bölgeye ilahi emir, üçüncü gökten iner ve yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Bu bölgeyi koruyan bedel ise, Hz. Harun ve Yahya'nın kalbi üzerindedir. Onlara Hz. Muhammed de yardım eder. Dördüncü bölgeye emir bütün feleklerin kalbinden iner ve en büyük yıldızın ruhaniyeti ona bakar. O bölgeyi koruyan bedel, Hz. İdris'in kademi üzerindedir. Hz. İdris, şimdiye kadar yaşayan Kutup'tur. Bizdeki kutuplar onun vekilleridir. Beşinci bölgeye ilahi emir, beşinci gökten iner ve o göğün yıldızının ruhaniyeti de kendisine bakar. Onu koruyan bedel ise, Hz. Yusuf'un kalbi üzerindedir ve Hz. Muhammed (as.) kendisine yardım eder. Altıncı bölgeye emir altıncı gökten iner ve yıldızının ruhaniyeti ona bakar. Bu bölgenin bedeli, Allah'ın ruhu Hz. İsa'nın ve Yahya'nın kalbi üzerindedir. Yedinci bölgeye emir, yakın semadan iner ve o göğün yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Bu bölgenin bedeli, Hz. Âdem'in kalbi üzerindedir. Bu yedi bedel ile Mekke Harem'inde Hatimü'l-hanabele'nin ardında bir araya geldim, orada rüku ederken kendilerini buldum. Onlara selam verdim, selamımı aldılar, sohbet ettik. Onlardan daha güzel ahlaklı ve Allah ile daha çok ilgileneni görmedim. Onlara benzeyen sadece Sakîtu'r-Refref b. Sakîtu'l-Arş'ı Konya'da görmüştüm ki Farisi idi.

VASIL

Bilmelisin ki, bir unsurun yalnız başına mizacı ile onun bir kısmının diğer kısmıyla karışması veya başka bir unsur ile karışmasındaki mizacı arasında bir fark vardır. Örnek olarak suyun toprak ile karışıp çamur adının ortaya çıkmasını verebiliriz. Artık o toprak olmadığı gibi su

da değildir. Bir unsurdaki karışıma ise, (su unsuru örneğinde) çivit ile tozun karışımı örnek olarak verilebilir. Onların parçaları ayrılmaları mümkün olmayacak şekilde birbirine girerler. Onların arasında sadece birisine ait olmayan bir renk meydana gelir. Bu karışımın ise, doğal fiillerde bir hükmü ortaya çıkar. Söz gelişi tuzlu su ile tatlı su bir araya geldiğinde, bunların arasında tuzlu veya tatlı olmayan başka bir tat gerçekleşir. Bu, bir unsurdaki karışımın sağladığı durumdur. Aynı şekilde, soğuk suya ateş sıcaklık verdiğinde, soğukluk ortadan kalktığı gibi sıcaklık da ateşteki derecesine ulaşamaz ve ne soğuk ne sıcak olarak, ılık bir halde kalır. İşte bu, bir unsurun parçaları arasında veya iki unsur arasındaki karışıma benzemeyen başka bir karışımdır.

Mizaca gelirsek, mizaç, bir unsurun varlığının kendisiyle gerçekleştiği şeydir. Bu 'doğa' diye isimlendirilir ve şöyle denilir: 'Suyun mizacı veya doğası, soğuk ve yaş olmaktır. Ateş sıcak ve kuru, toprak ise soğuk ve kurudur. Bu unsurların varlıkları, bu doğal mizaçla ortaya çıkar. Her mizaç, doğaldır. Karışma ise, böyle değildir. Su unsurunda zikrettiğimiz karışım ile kesin olarak, acı suyun parçalarının tatlı suyun parçalarına bitişmiş olduğunu veya çivit ile tozun parçalarının bitişik olduğunu biliriz. Bu bitişme aklen bilinir, duyuyla algılanamayacağı gibi duyu onları ayıramaz da. Fakat bu karışımda doğa için karışımdan ortaya çıkan suretlerde bir hüküm meydana gelir. Bu durum, ilaçların terkip edilmesine benzer. Her bir bitki kendi başına bir yarar vardır. Sonra, hepsi bir araya getirilince bu özelliklerini korurlar. Doğanın (karışım) ise, bu toplamda zorunlu olarak bir hükmü ortaya çıkar. Hepsi bir kaba konulup üzerlerine su döküldüğünde, her bitki sudaki her parçaya kendinden bir güç katar. Bu durumda suyun her bir cevherinde her bitkinin gücü bulunur. Bunun böyle olması, güçler arasında zıtlık bulunmadığında mümkündür. Bununla birlikte, karışım gerçekleşirse -ki o da bir karışımdır- diğer karışım gibi olmadığı gibi hükmü de mizacın hükmüyle bir değildir. Bu husus, mizaç ile karışım arasında akledilir bir durumdur ve ona ne mizaç ne karışım denilir. Toprak da, yedi tabaka olsa bile, onların duyuda ayrışması güçtür. Bununla birlikte her birinin diğeri olmadığını biliriz. Aynı şekilde, cevher başka bir cevher olmayacağı gibi arazı da onun mevzusu ve taşıyıcısı olamaz. İşte eşyanın oluşu, bozuluşu ve kendilerine ilişen başkalaşmanın durumu da böyledir.

Yüz yirmi üçüncü kısım sona erdi.

[FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'NİN] YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ KISMI

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

VASIL

Unsurî Cisimlere İlişen Cisimlerdeki Doğanın Eklentileri

Unsurî cisimlere cisimlerdeki doğanın eklentilerinden pek çok şey ilişir. Bunlardan birisi, unsurun hareket ve durağanlığıdır. Acaba o, feleğin hareket ve durağanlığından -var sayılırsa- farklı mıdır, değil midir? Yoksa onun durağanlığı sadece -aramızdan şe'nleri kabul edenlerin dile getirdiği- göğün durağanlığı gibi midir? Feleğin hareketine gelirsek, felek, doğal cisimlerdendir, çünkü o, kendisi olmayan bir muharrikin (hareket ettirici) hareketiyle hareket eder. Âlemdeki bütün hareketliler ve duranlar, özü gereği hareketli olmadığı gibi kendisi nedeniyle hareket ettiren ve durduran da değillerdir. Onu hareket ettiren özü gereği hareket ettiren olmalıdır ya da hareket ettirmeyi irade eden olması yönüyle hareket ettirmelidir. Hareket ettiren özü gereği hareket ettiren ise, bu görüşü söyleyen kişi, hareketin cisimde yaratılmış olduğunu söylemiş olur. Hareket ise, bulunduğu şeyde özü gereği hareketi sağlar. Öyleyse hareket, hareketliyi özü gereği hareket ettirir. Durağanlık da öyledir. Hareket ettiren hareketi irade eden ise, bazen vasıtayla bazen vasıtasız olarak hareket ettirir. Yani onu hareket ettirmeyi irade edici olmakla nitelenmeyen bir vasıtadan söz etmekteyiz. Vasıta irade sahibi olabilir. Veya rüzgarın hareketiyle dalı hareket ettirmeyi verebiliriz. Bu hareketi zorlamayla meydana getirir. Örnek olarak, elinde bir sopayı sallayan insanı verebiliriz. Ya da hareketli zatında iradeyle hareket eden biri olabi-

lir. Örnek olarak, insanın yönlerinde hareket etmesi iradi harekettir. Bize göre, felek insanın yönlerde hareket etmesi gibi, hareketlidir. Çünkü o, akıllıdır, yükümlüdür ve Hz. Peygamber'in devesinin emre bağlı olduğunu söylemesi gibi memurdur. Hz. Peygamber, güneşin doğmak için Rabbinden izin istediğini söylemiştir. Güneş doğacağında kendisine izin verilir. Batıdan doğma vakti gelince de, 'Geldiğin yere dön' diye emredilir ve battığı yerden doğar. Bu vakit, artık kişiye imanın fayda vermediği vakittir. Öyleyse felek, göğünde bulunan ilahi emri vermek için, iradeyle hareket eder. Söz konusu emir, unsurlarda ve türeyenlerde bir takım şeyleri meydana getirir. Feleklerin bu hareketleriyle de, zaman ortaya çıkar. Öyleyse zaman, kendini ortaya çıkartanda hüküm sahibi değil iken aşağısındaki şeylerde hüküm sahibidir. O halde, zamanın feleklerin hareketinde hükmü yoktur. Çünkü onu ortaya çıkartan felektir. Feleklerde, göklerde ve ulvi âlemde ortaya çıkan ve gözüken hadiselerin ise, zamandan başka sebepleri vardır. Feleklerin hareketleri sıralı ve - tıpkı bir değirmenin hareketi gibi- bir yolda parçaları peş peşe gelecek şekildedir. Bu harekette hiçbir parça komşusundan ayrılmaz. Unsurlarınki ise, öyle değildir. Unsurun hareketi, girişiktir ve her bir parça bitişik olduğu komşudan ayrılmış, bulunduğu mekânından başka mekânları doldurmuştur. Öte yandan unsurun hareket sebepleri de, feleğin hareket sebeplerinden farklıdır. Çünkü feleğin hareketi, unsurlara verdiği hareketlenmeden ve yıldızlarının ışınlarından başkasını bilmez. Bunu ise, Allah'ın kendilerine verdiği akıl, ruh ve bilgiyle bilirler. Söz konusu hareket, maden, bitki, canlı, insan, cin veya amelden veya tespih, zikir ve tilavet yapan nefesten yaratılmış melek gibi türeyenlerin bireylerine tam olarak neyi verdiklerini bilir. Bunun nedeni, feleğin Allah'ın kendisine bıraktığı şeyi bilmiş olmasıdır. Bu durum *'Her göğe emrini vahyetti'*[274] ayetinde dile getirilir. Keşfi olmayan insan, bütün bunların feleklerin seyrinden oluştuğunu ve feleklerin onları meydana getirmek üzere hareketlerinde amade olduklarını zanneder. Bu durum, var etmek istediği bir sureti var etmek üzere bir sanatçının alet kullanmasına benzer. Söz gelişi ahşapta veya başka bir şeyde bir suret oluşturmak isteyen insanı verebiliriz. Araçlar ne için kullanıldıklarını ve kendilerinden neyin ortaya çıkacağını bilmez. Hâlbuki bu suretler söz konusu araçlarla gerçekleşir. Vardığımız görüşü iddia eden kişiler de, böyledir. Bizim ve keşif-vecd sahibi Allah ehlinin vardığı görüşten başka görüşe sapanların

görüşü böyledir. Biz ise şöyle deriz: Marangozun aleti, onu kullananın bildiğinden daha çoğunu bilebilir, çünkü o da canlı, düşünen, Yaratanını bilen ve O'nun övgüsünü tespih eden ve yaratılış nedenini bilen biridir. Keşif ehli, böyle düşünür. Çünkü Allah bir insanın gözünü ve kulağını açınca, yeryüzündeki ağaçlar ve bitkiler kendisine verebilecekleri yarar ve zararları ona söyler. Nitekim taşlar, Davud'a şöyle dermiş: 'Ey Davud! Beni al, ben Calut'u öldürebilirim.' Başka bir taş ise 'Beni al, çünkü ben onun askerini kırarım' dermiş. Her taş yaratılış nedenini bilir. Davud da taşları alır, durum taşların söylediği gibi gerçekleşirmiş. Bazı insanlar bu dereceye ulaşamayıp bunu göremeyince, bu durumu inkâr etmişlerdir. Hâlbuki öyle davranmaları uygun değildir. O halde âlemdeki bütün hareketliler, neye doğru hareket ettiğini bilir. Bunun istisnası, insanlar ve cinlerdir. Onlar, bazen neye doğru hareket ettiklerini bilmez. Hatta Allah'ın dilediği keşif sahiplerinin dışındakiler, bunu bilmez. Allah Teala göklere ve yere şöyle demiştir: *'Dileyerek veya zorla gelin. Onlar da itaat edici olarak geldik demiştir.'*[275] Yeryüzünün gelmesi çağrıldığı işe doğru intikal ve harekettir. Ve o, itaatkar olarak gelmiştir. Âlemdeki her parça kendisinden neyin istenildiğini bilir. Öyleyse her şey, basirete sahiptir. İnsan bedeninin parçalarına varana kadar, her şey için bu durum geçerlidir. İnsanda ise, düşünce gücünü kullanmaya veya iman nuruyla bakmaya yönlendirilmiş yükümlü 'latif' (latife-i insaniye) parçası neye doğru hareket ettiğini bilemez. İman nuruyla baktığında, nur onun gözünde ortaya çıkar ve kendisi için hayırlı olan şeyleri keşf eder. Unsurun hareketinin girişiklik veya -bütününe değil- parçalarına ilişen durağanlık nedeniyle feleğin hareketinden farklı olabilir demiştik. Buradan, unsurda hareketin hükmünün felekteki hükümden farklı olduğunu kesin olarak öğrendik. Herhangi bir unsurun hareketi, hava veya su gibi iki unsur arasında gerçekleşebilir veya ateş ve toprak gibi iki unsur arasında gerçekleşmeyebilir. Bu durumda hava unsurunun hareketinde bir etki ortaya çıkar. Bu etki, üzerinde veya altında bulunan şeye temasa göre ortaya çıkar. Su unsurunda da durum böyledir. Ateşin hareketine gelirsek, ona hava etki edebilir. Toprağın hareketinde ise, su ve hava etki edebilir ve bu sayede bu unsur ateş unsurundan ayrılır.

Ateş diğer unsurlarda ısınma etkisi yaptığında, iki durum söz konusudur: ya büyük yıldızın ışınları vasıtasıyla -ki güneştir- ısınma gerçekleşir. Güneşin ışınları esire uğrar ve oradan sıcaklığında niceliksel bir

artış kazanır. Ya da ocaktaki ateş vasıtasıyla ısıtabilir. Kendi dışındaki unsurdan kaynaklanan bu etkilerin sürmesi, söz konusu unsurdan yardım gelmesine bağlıdır. Aksi halde, etkinin ortaya çıktığı unsur, ona hakim olur ve kendisini yok eder. Bu da unsurların cisimlerinde ortaya çıkan oluş ve bozuluş türlerinden biridir.

Sonra bilmelisin ki, hareket ve durağanlıkta işin gerçeği şudur: Bunlar, doğal ve mekânlı veya -imkân cinsinden ise- mekânı kabul eden zatlara ait iki nispettir. Şöyle ki: Mekânı olan bir şey, özü gereği, var olduğu anda işgal edeceği bir yere sahip olmalıdır. O şey üzerinden ikinci veya daha fazla bir zaman geçer ve aynı yerde bulunabilir. Bu, durağanlık denilen durumdur. Ya da, ikinci zamanda başka bir yerde bulunurken, üçüncü zamanda ikinciden sonraki bir yerdedir. Böylelikle söz konusu şeyin bulunduğu yerleri doldurması ve onlarda gözükmesi, bir yerden başka bir yere intikal tarzında gerçekleşir. Bu ise, bir intikal ettirici sayesinde mümkün olabilir ve intikal, 'hareket' diye isimlendirilir. Bununla birlikte, sadece mekânlı ve mekânın bulunduğunu da biliriz. Onun daha önce işgal ettiği mekânına bitişik ve komşu başka bir mekânı işgal etmesi imkânsız değildir. Burada, hareket diye isimlendirilen ve bulunduğu şeyin bir yerden başka bir yere intikalini zorunlu kılan bir varlık olduğunu iddia edenlerin kanıt getirmesi gerekir. Öyleyse hareket eden, bir taşıyıcı nedeniyle hareket etmiştir. Taşıyıcı irade sahibiyse, iradesiyle ya da kendisini bir yerden başka bir yere taşıyan başka bir taşıyıcıyla hareket ettirmiştir. Öte yandan bir araya gelme ve ayrılma da, mekânlılar için iki nispettir. O halde bir araya gelme, iki mekânlının aralarında üçüncünün düşünülemeyeceği şekilde iki mekânda bulunması iken ayrışma aralarında üçüncü veya daha fazla şeyin düşünülebilmesidir.

Zaman ve mekân da, doğal cisimlerin eklentilerindendir. Zaman dışta varlığı olmayan mevhum bir şeydir. Onu feleklerin hareketleri veya 'ne zaman?' sorusu kendilerine iliştiğinde mekânlıların hareketleri ortaya çıkartır. Öyleyse mekân ve zamanın dışta varlığı yoktur. Varlık, hareketli ve durağanların zatlarına aittir. Mekân ise, mekânlıların içinde değil, üzerinde yerleştikleri ve karar kıldıkları bir şeydir. İçinde karar kılınan, mekân (yer) değil, hayyız diye isimlendirilir. Öyleyse mekân, mevcut bir şeyde nispi bir durumdur. Mekânlı onun üzerine yerleşir veya -içinde değil de- üzerindeki intikallerle onu kat eder. Hayyızda

(doğal mekân) bulunanlar komşuluk yoluyla özel bir tarzda bitişik olurlarsa ve bunlarda bir girişiklik meydana gelmezse, bu, bitişme diye ifade edilir. İntikaller halden hale ve ardışık olarak gerçekleşirse, bu, ardışıklık ve peş peşe olmadır (tevali). Bu esnada araya zaman girmez. Bir kısmı diğerine girer de iki bitişik arasına giren onlardan ayrılmazsa, bu, kaynaşmadır (iltiham). Ondan varlığa giren şey, sonluluk ile nitelenirken girmeyenin ise -sonsuza dek sürekli olduğu var sayılırsa- sonsuz olduğu söylenir. Bu intikaller oluş veya bozuluş şeklinde bir durum meydana getirirse, bir şeyin yokluktan varlığa intikali oluş (kevn) diye isimlendirilir. Ortaya çıkan oluşun suretinin yok edilmesi ise, bozulma diye ifade edilir. Bir şey varlıktan yine varlığa intikal ederse, hareketli diye isimlendirilir. Cisimlere ilişen renk, şekil, hafiflik, ağırlık, kirlilik, yoğunluk, yumuşaklık, katılık vb. eklentiler ise, farklı nedenlerden kaynaklanır.

Renklere gelirsek, renkler, iki kısımdır: Bir kısmı renklinin kendisiyle var olurken bir kısmı göze gözükür, hâlbuki o, şekillerin farklılaşması ve ışığın cisme verdiği özellik nedeniyle renklenenin kendisinde yoktur. Çünkü idrak, ışık vasıtasıyla gerçekleşir. Aynı şekilde şekiller de, renkler gibi, iki duruma döner: ya şekli taşıyana veya onu idrak edenin duyusuna!

Zikrettiklerimizin dışında cisimlerin eklentilerine gelirsek, onlar, kendilerine veya bunlarla nitelenen şekillere -ki onlar doğal cisimlerdir- değil, idrak edenlere racidir. Bizim görüşümüz budur. Çünkü hava gibi latif bir şey ışığın suretini tutamaz. Kesif cisim ise, onu izhar eder. Kesifliğin perdelemediği kimseleri gördük. Kesif şeylerin sureti, o kişiye göre idrakin nüfuzu bakımından, latifler gibiydi. Söz konusu şeyler, ancak bu nüfuza sahip olmayan kimse nezdinde kesiftir. Aramızdan bazılarını duvar perdelemez veya herhangi bir şey kendisine ağır gelmez. Bu nedenle, böyle niteliklerin kendilerini algılayana dayandığı ortaya çıkar. Cisimlerin zatlarına ait olsalardı, bu konuda cisimlikte ortaklık gerçekleştiği gibi, idrakte de eşitlik gerçekleşirdi. Öyleyse eklentilerin hükmü, bize göre, cisimlerin zatlarına dönmez. Doğa bilimciler ise, bu konuda aralarında görüş ayrılığı bulunsa bile, bu bilgide bizim yöntemimizi takip etmezler.

Bilmelisin ki, hakikati bir olan bir şeyden farklı eserler ortaya çıktığında, söz konusu eserler, o şeyden -kendisi yönüyle değil- kabiliyetleri

bakımından ortaya çıkar. Buradan hareketle bu konuyu incelersen, filozofun 'Bir'den bir çıkar' sözü geçersizleşir. Bu meselenin incelediğimiz unsurdaki durumuna gelirsek, ateş, ateş olması bakımından bir hükme sahiptir. Eserlerinin ise, hükümleri farklı farklıdır. Bazı cisimleri aydınlatırken bazı cisimleri aydınlatmaz. Hâlbuki onlar da tutuşma ile aydınlanan cisimlerdir. Hava, ateşe yardımcıdır. Ateş bazı şeyleri birbirine bağlarken bazı şeyleri eritir, bazı şeyleri siyahlaştırır, ısıtır, yakar pişirir, donukları eritir. Hâlbuki o, tek bir hakikate sahiptir. Kabiliyetlerin istidatları ise, kendisinden ortaya çıkan eserlerin hükümdeki farklılıklarını ortaya çıkartır.

Hakikat bir, hüküm farklı!
Bilgi, gözün görmediğini idrak eder.

Bilmelisin ki, eşyanın yalnız başına bir hükmü olduğu gibi karışım halinde de tek başına birisine olmayan bir hükümleri daha ortaya çıkar. Gerçekte, iki karışandan hangisinin etkin olduğu bilinemez. Acaba hüküm, onlardan birisine mi aittir, yoksa etkide bulundukları şeyde her birinin bir gücü mü vardır? Gerçekleşen şey, inkâr edilemez. Çünkü biz, daha önce yok iken mürekkebin siyahlığının kara ve mazının karışımdan çıktığını biliriz. Acaba mazı mı karaya rengini vermiş ve etkin olmuştur? Bu durumda kara etkilenen olurdu. Böyle olsaydı, mazı daha önce karışmadan ve karanın suyunun rengini almadan bulunduğu hal üzere kalmış olurdu. Hâlbuki görülen, bunun aksinedir. Aynı şey, mazı için söylenir. Tek ihtimal olarak, karışımın hakikati kalmıştır. Karışımın hakikati, onlardan herhangi birisine ait olmayan, siyahlığı meydana getiren şeydir. Söylediğimiz hususun ilahi mertebedeki karşılığı, *'Ey insan ve cinler sizin için boşaltacağız'*[276] ayetidir. Allah, kıyamet günü ayrım ve hüküm vermek üzere gelir, elinde terazi vardır, alçaltır ve yükseltir. Hâlbuki âlem yoktur. Acaba bu fiilin gerçekleşmesiyle nitelenebilir mi? Âlem ile, zuhur etmeyen şey zuhur etmiştir. Hâlbuki âlem yoktu ve hüküm eşit değildi. Hz. Peygamber 'Allah vardır, O'nunla birlikte başka bir şey yoktur' buyurur. 'O şimdi de bulunduğu hal üzeredir' demedi. Hz. Peygamber, Allah'ı en iyi bilen yaratık iken bunu nasıl söylerdi ki? O Allah'ın nezdinden *'O her gün bir iştedir'*[277] ve *'Sizin için boşaltacağız'*[278] ayetlerini getirmişti. 'Rabbin şunu ve bunu tamamlar', 'Rabbimiz

göğe iner.' Hâlbuki gök ve âlem yoktu. Acaba Rab, birisine inmekle nitelenir mi? Veya bir yerden inmekle nitelenebilir mi? Hâlbuki 'den' veya 'nerede' yoktur. Sonra, eşyayı var etti ve böylelikle nispetler meydana gelmiştir. O ise, (Arş üstüne) istiva etmiş, teraziyi almış, yükseltmiş ve alçaltmıştır. Arzularından kurtulmuş akılların reddedemeyeceği rivayetler, bunları bildirmiştir ve hepsine inanmak vaciptir. Bunların nasıl olduğu ise bilinemez. Öyleyse Allah birdir, yaratandır, ahaddır, maciddir, *'benzeri yoktur.'*[279] Nefesin varlığı ve nefes alıp verende mahreç istidadı bulunmasaydı, harfler ortaya çıkmazdı. Bir araya gelme olmasaydı, kelimeler bir araya gelmezdi. Varlık birbirine bağlıdır. Sıkıntı ve darlık olmasaydı, Rahman'ın nefesinin anlamı kalmazdı. Çünkü nefes alıp verme, darlığı gidermek demektir. Öyleyse yokluk, sıkıntının ta kendisidir. Çünkü yok olan şeyin varlığı, mümkündür. Mümkün yokluk halinde olabilme imkânını öğrenince, varlığa dönük özlemin sıkıntısını çeker. Bu varlığı ise, iyilikten payını almak üzere, onun hakikati kendisine verir. Rahman'ın nefesi ise bu sıkıntıyı ortadan kaldırır ve o şeyi var eder. Bu nedenle mümkünün sıkıntısını gidermek, yokluğu izale etmek demektir. Allah'ın dışındaki her varlık, mümkündür ve bu niteliğe sahiptir. Rahman'ın nefesi, mümkünlerin suretlerine (hakikat) varlık verendir. Nitekim nefes de harflerin varlığını verir. Âlem, bu nefes yönünden, Allah'ın kelimeleridir. Nitekim Allah, *'Meryem'e attığı kelimesidir'*[280] demiştir. O, Hz. İsa'nın kendisiydi. Allah, kelimelerinin tükenmez olduğunu bildirmiştir. O halde O'nun yaratıkları sürekli var olurken O sürekli yaratandır.

Öte yandan, unsurdan oluşan cisimlerde suretleri, şekilleri ve mizaçları farklı durumlar görmekteyiz. Bu farklılık, onları tek bir tanımın ve hakikatin bir araya getirmesini engellemez. Söz gelişi, tür ve şekillerin farklılığına rağmen, hayvan bireylerini verebiliriz. Söz gelişi kuşlarda gözüken miktar, şekil ve renk farklılığı onları kuş olmaktan çıkartmaz. Buradan, bu farklılığın bir şeyin insan veya kuş olmasından kaynaklanmadığını anladık. Çünkü her bireyde insanlık, farklılığın ortaya çıkmasıyla değişse bile, tektir. Dolayısıyla akledilir başka bir hakikatin farklılığın nedeni olması gerekir. Bu farklılığın sebebini ise, varlığın kendisine bağlı olması nedeniyle, konumuzu teşkil eden ilahi ilimde aradık. Gördük ki, Allah herhangi bir tecelliyi iki kez yenilemez. Allah inkâr edileceği bir surette tecelli edebileceği gibi tanınacağı bir surette

de tecelli edebilir. Hâlbuki ilk surette veya ikinci ve bütün suretlerde tecelli eden, Allah'tır. Böylelikle tecelli edilen suretler, uluhiyet mertebesinde bir türün bireylerinin suretlerinin değişmesinin karşılığıdır. Buradan, türün bireylerindeki farklılığının bu ilahi hakikatten kaynaklandığını anladık. Böylelikle, Haktan bize gösterdiği şeyi öğrendiğimizi öğrendik. Allah tür olması bakımından bir türe tecelli eder, o şey, türlüğünü yitirmez. Aynı şekilde Allah, ilahlığında da ilah olmayı sürdürür. Sonra bu tür için zatının gerektirdiği tarzda farklı suretlerde tecelli eder. Böylece türün bireylerinde -kendi ölçü ve miktarlarına göre- suretler değişir. Şekil, renk ve miktarlarda şahıs nedeniyle başkalaşan bir türün istidadında -ki onu ait olduğu türün dışına çıkartmayan durumlardır bunlar- bu değişim olmasaydı, başkalaşmayı kabul etmez ve bir suret üzerinde kalırdı. Kesif, kesif olmasına rağmen, sanatçının yaptığı farklı suretleri kabul edicidir. Söz gelişi ahşap, sanatçının kendisinden yaptığı ürünleri ve onun zihnindeki farklı suretleri kabul edicidir. Latif ise, su ve hava örneğinde olduğu gibi, değişimi daha hızla kabul eder. Kim daha latif ise, farklılığı kabulde daha hızlıdır. O halde şunu öğrendin: Latiflik bakımından yücesinden kesiflik bakımından süflisine kadar âlemdeki suretlerin değişmesi, zuhur ettiği her bir surette Rahman'ın nefesi olmaktan kendisini çıkartmaz. Allah Teala şöyle der: *'Sizi yerden bitiren Allah'tır.'*[281] Yer, birdir. Hâlbuki otun sureti nerede, ağacınki nerede? Bunların türleri birbirinden farklıdır. İnsanınki nerede, hayvanın sureti nerede? Bunların hepsi, unsur kaynaklı olmaları bakımından, göründükleri suret değişse bile, unsurdan olma özelliğini yitirmemiştir. Öyleyse tüm âlemin başkalaşması, varlıkta tek hakikat bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Zeyd Amr değildir, hâlbuki her ikisi de, insandır. Onlar insandır ve başkası değillerdir. Buradan -doğru düşünürsen- âlemin kim olduğunu ve kendisindeki gerçeği öğrenirsin. *'Nefislerinizde ayet vardır görmez misiniz?'*[282] Kastedilen düşünen nefistir. O, akleden, düşünen, tahayyül eden, ezberleyen, beslenen, tasvir eden, büyüyen, beslenen, iten, çeken, hazmeden, tutan, işiten, gören, yiyen, koklayan, dokunan ve bu durumları algılayan nefistir. Bu güçlerin ve kendilerine verilen isimlerin farklılığı, düşünen nefse ilave değildir. Aksine o, her suretin aynıdır. Maden, bitki, hayvan, felekler ve meleklerin suretlerinde de aynı durumu görürsün. 'Onların aynı iken, eşyayı izhar edeni tenzih ederim!'

Gözüm O'nun yüzünden başkasına bakmadı
Kulağım O'nun sözünden başkasını duymadı

Her varlıkta O'nun varlığı var
Her şahısçık kendi uykusundadır

Rüyanın tabirine uykumuzda ulaştık
Kim kınarsa, onu kendi kınayışına katsın

Bu konuyla ve su unsuruyla ilgili başka bir husus, bu ikisinde ortaya çıkan ve güneşin varlığından meydana gelen ışınların ısıtıcılığıdır. Acaba ilahi bilgide bu ışınların kaynağı nedir? Çünkü yeryüzündeki toprak ve su kaynaklı cisimlere güneşin ve yıldızların ışınları temas ettiğinde, bazı cisimler ışınlar nedeniyle ısınırken bazı cisimler ısınmaz ve soğur. Bununla birlikte ışınlar, tıpkı zemherir gibi, onu tutuşturur. Havanın üzerinde kalan şeylerde ise, güneş ışınlarının sıcaklığının etkisi yoktur.

Bilmelisin ki, ilahi yüzün (zat) yakıcı tecellileri vardır. Perdeler olmasaydı, onlar âlemi yakardı. Bu perdeler, ya âlemdendir. Hâlbuki tecelliler perdelerin üzerine yayılmasaydı, onlara perde olmazlardı. Veya tecelliler yakıcılığı gerektirirse, perdeleri de yakarlardı. Sonra, perdeler ya kesiftir veya latif! Latif iseler, perde olmazlardı. Hava güneşin yer cisimlerine ulaşmasını engellemez. Bir duvar gibi vb. kesif iseler, gediksiz ve girişik bir şekilde yapıldığında duvarın güneş ışınlarıyla ısınacağı açıktır. Sonra, ışığı karanlık perdelemez, çünkü karanlık ışıktan kaçar ve dolayısıyla onunla bir araya gelmez. Karanlığı var eden perdenin ardından ona komşu olabilir ve karanlık ışığa bitişir. Öyleyse karanlık, ışınlara komşudur ve karanlığı meydana getiren şey, ışınların üzerine yayılmasına elverişlidir. Karanlık, bu yorumla perde haline gelemez. Karanlığın perde olduğu ise sabittir. Işığın yüzün (zat) ışığına perde olmasına gelirsek, ışık ışıkla güçlenir, onu perdelemez. Öyleyse yüzün (zat) tecellilerinin hakikatini ve onların zati deliller olduklarını anla! Zuhur ettiklerinde, varlık olarak değil, nispet olarak yakarlar. Böylelikle onların varlıkların, yani (her varlıktaki özel yön anlamındaki) yüzün kendisi oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durumda bilgisizlik kalkar. Bu bilginin ürünü, âlemin zatın aynı olmadığını (öğrenmektir). Âlem sureti üzerinde kalır ve tecelliler onu yok etmez. Aksine onu ispat eder ve Hakkın

yüzünün ne olduğunu açıklar. Öyleyse perde, manevidir ve nispet yakmıştır.

OTUZ İKİNCİ FASIL

el-Aziz İsmi

O'nun madenleri var etmeye yönelmesi. Ona ait Harf Zı, Menzillerden ise Sadu'z-zabih'tir.

Bilmelisin ki, zata 'nitelikler' diye isimlendirilen yedi nispet tahsis edilmiştir. Bütün isim ve nitelikler, bu yediye döner. İsim ve niteliklerin bu yedi niteliğe nasıl döndüğünü İnşa'ü'l-cedavil adlı eserimizde açıkladığımız gibi bizden önceki kimseler de onu açıklamıştı. Şu var ki ben, öncekilere el-Mücib isminin eş-Şekûr ismiyle birlikte kelam niteliğine katılışını ekledim. Bizden öncekiler, eş-Şekûr ismini el-Mücib ismine katmamışlardı. Gökler yedi tane olduğu gibi gezgenler de yedidir. Yerler yedidir, günler yedidir. Allah, madenleri yedi gezegenin büyük felekte bulunan yedi felekte seyrinden ve yüzüşünden yarattı. Onlardan yedi madeni var etti. el-Aziz ismi onları var etmeye yöneldiğinde, madenler bu isimden başkasını görmemiştir. Bu nedenle, onların varlığında bir izzet ve engelleme (özelliği) vardır. Türeyenlerde ve ana unsurlarda hüküm sahibi olan başkalaşmanın otoritesi, onların direncine karşı koyamamıştır. Başka bir ifadeyle, diğer türlerde hüküm sahibi olduğu gibi, onları da süratle bir suretten başkasına dönüştürememiştir. Çünkü başkalaşma diğer türeyenlerde daha hızlı gerçekleştiği gibi eksilme, artma ve kendilerine bir suret giydirme gibi fiilleriyle onlardaki otoritesi daha hızlıdır. Madenlerde ise, bu etki süratle gerçekleşmez. Taşlar, aradan uzun zaman ve dönemlerin geçmesiyle, uzun bir süreden sonra başkalaşabilir. Bunun nedeni, el-Aziz ilahi isminden kazandıkları izzettir. Bu isim, ilahi mertebeden onları var etmeye yönelmiştir. Sonra, bu işim onları var etmeyle, kendileri için kemal mertebesini talep etti ki, onlar da izzet özelliğiyle özdeşleşsinler. Dolayısıyla onlara başka bir ilahi isim etki etmemiştir. Bunun nedeni, o ismin kıskançlığıdır. Çünkü Aziz ismi, madenlerin kendisine ait olmasını istemiştir. Bilginler, onla-

rın varlığını bu isme izafe edildiğini bilir. Dolayısıyla madenlerin ulaşmak istediği gaye, kemalin bulunduğu tek surettir ki, o da, altın olmaktır. Yolda iken, ed-Dar ve kardeşleri olan isimlerden madene bir takım arazlar ilişerek varlıklarını hasta eder, onları yollarının dışına çıkartır. Böylece uğradıkları o mertebe üzerlerinde hüküm sahibidir. Herhangi bir ismin (kendine ait mertebeden) başka bir mertebede hükmünün olması, mümkün değildir, çünkü ev sahibi, konuğuna göre önceliklidir. Onlar, ilahi edep sahibi ve edep öğretmenleridir. Böylece el-Aziz ismi, bu mertebede madenin cevherini korumak üzere kalmıştır. Mertebenin sahibi olan isimler ise, onun -cevherine değil- suretine etki etmiştir.

Türeyenlerde ve unsurlarda ilahi isimlerin doğalardan ve unsurlardan koruyucuları vardır. Onlar, bu eşyada mertebenin sahibinin hükmüne göre -ki o ilahi isimdir- tasarruf eder. Bunlar, maden, onun sıcaklığı, kışın soğukluğu, yazın sıcaklığı, genel anlamda sıcaklık, yaşlık ve kuruluktur. Bu zikrettiklerimizden her birinin kendine özgü bir hükmü vardır. Bu hüküm, türeyenlerde ve unsurların cevherlerinde ortaya çıkar. Böylece seyrekleştirir, yoğunlaştırır, soğutur, ısıtır, ıslaklık verir, kurutur. Kemal mertebesi ise, bütün bu hükümlerin eşitlenip birisinin hükmünün diğerinin hükmünü izaleye güç yetiremeyeceği şekilde dengelendiği yerdir. Cevher etkiden kurtulup suretini kendisinden çıkarttığında ve kendisini etkiden koruduğunda, kemal mertebesine ulaşmış demektir. Bu özellik, madenler arasında sadece altına özgüdür. Diğer suretlerde ise, hastalık ve illetler vardır ve bunlar madenleri kemalden uzaklaştırır. Böylece cıva, kurşun, demir bakır ve gümüş ortaya çıkar.

Maden toprak unsurundaki yerini terk ettiğinde, hastalık üzere sürekli illetli kalır. Maden uzmanı bilgin bu durumu bilip de öyle bir madeni kemal mertebesine ulaştırmak istediğinde, bunu hastalığı ortadan kaldırmakla yapabilir. Hastalık, ya bir fazlalık veya eksiklik iken, tıpta tedavi eksikliği gidermek veya fazlalığı azaltmakla mümkündür. Doktor eksiğe ilave yapan veya fazlayı eksilten kimsedir. Böylece madenleri tedavi ederken uzman doktor, madeni demire veya bakıra veya herhangi bir şeye dönüştüren nedeni inceler ve o özellik ile altın olma arasına engel koyar. Böylece maden menziline ulaşır ve altın sureti kendisinde gözükür. Maden kemal derecesini elde eder ve izzeti -etkiden kurtulacak şekilde- güçlenir, aziz olur.

Bu doktora feleklerinde yüzen yedi yıldızın yüzüşü yardım eder. Bunlar Ay, Müşteri, Katip, Zühre, Merih, Güneş ve Keyvan'dır. Bunlar, güçleriyle ve birbirlerine zamanın değişmesiyle verdikleri özelliklerle, doktora yardım ederler. Her zamanın hükmü, kendisini takip eden zamanın hükmünden bir açıdan farklı iken bir açıdan uygun, bütün açılardan ise farklıdır. Bütün açılardan uygun olması, mümkün değildir. Uygun olsaydı, onun aynı olurdu ve iki tane olmazlardı. Hâlbuki onlar, iki tanedir. Binaenaleyh her bakımdan uyum gerçekleşmemiştir. Zamanların tekrarlanmasının ve iki yeninin peş peşe gelmesinin ise, unsurlarda etkisi olduğu gibi cevherini düzenlemede ve itidale kavuşturmada çocuğun varlığında da etkisi vardır. Onu düzenleyip itidale kavuşturması, Hakkın kendisinde terkip etmek istediği bir sureti kabul eden bir cevhere dönüştürmesidir. Öyleyse suretler farklılaşmıştır. Bu nedenle bitkiler suret nedeniyle fraklılaştığı gibi hayvanlar da böyledir. Doğal cevheri bakımından ise, tek bir hakikattir. Bu nedenle, cevheri yönünden bir tanım onları birleştirir. Suret nedeniyle ise, farklılaşma olmuştur. Baba ve annede de durum böyledir. Hatta bütün âlemin cevheri, cevher olmak bakımından bir iken suret ve kendisine ilişen arazlar nedeniyle farklılaşır. Âlem, birleşen-ayrışan, bir-çoktur. Zat ve isimlerde ilahi mertebenin sureti de böyledir.

Böylece uzman doktor, hasta cevheri -ki onu hastalığı kemal yolundan alı koymuştu- tekrar yoluna çevirir. Bu sayede onu yönetmesi mümkün olur ve sağlığını koruyabilir. Ayrıca, kemale ulaşma yolunda, kendisiyle kemal mertebesi arasında engel teşkil edecek 'başkalaşma' menzillerinin kalıntılarından da onu korur. Allah Teala, bu cevhere kemale ulaşma yolunda böyle yapmış, onu hasta ve malul ederek maksadına -kemal mertebesi- ulaşmasını engelleyecek kimseleri ona musallat etmiştir. Bunun nedeni, insan türünün maslahatıdır. Çünkü Allah insanın zorunlu olarak bir takım araçlara muhtaç olduğunu bilir. Bu araçları elde etmesi ise bu cevherde söz konusu hastalıkların bulunması ve onun yolundan ayrılmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle Allah, kendi ehlinden olan güvenilir insanların dışındakilerden, cevherdeki hastalıkları gidermenin bilgisini gizlemiştir. Onlar ise, Allah'ın âleme yerleştirdiği hikmeti bulunduğu halde bırakacağını bilenlerdir. Böylece onlar, altında veya başka madenlerde bulunmayan yararları nedeniyle, demiri demir olarak bırakırlar. Allah '*Demiri indirdik*'[283] der. Burada, onu kemal

derecesinden indirmeyi kasteder. Bunun nedeni ise, demirdeki yararlardır. Hastalıktan iyileşseydi, asileşir, yükselir ve bu yararlar meydana gelmez, varlığın amacı olan insan ancak demirde bulunabilecek yararlardan mahrum kalırdı. Nitekim Allah onun hakkında *'büyük bir güç ve insanlar için menfaat vardır'*[284] der. Diğer madenlerde de insanlar için yararlar vardır. Onlar ortaya çıkmış ve insan kendilerini kullanmıştır. Allah'ın insan türüne olan inayetinin büyüklüğüne bakınız. İnsan ise Allah'tan habersiz, nimetleri karşısında nankör bir halde intikamına doğru kayar.

Allah Teala bilir ki, insanlık âlemi içinde güvenilirlikten mahrum bırakılan ve ilahi sırları yayma özelliğiyle rızıklandırılmış kimseler vardır. Allah'ın ezeli bilgisinde güvenilir olmayan bu kişinin de 'madeni tedbir' bilgisini elde edeceği belirlenmiştir. Allah onu hemcinslerine karşı hırs duygusuyla rızıklandırmıştır. O, cimrilik yapar, haset eder ve başkasının kendisi gibi olması istemez. Böylece, sevap almadan ve Allah'ın rızasını gözetmeden, onunla ameli bırakır. Allah madenleri çoğaltmış ve bu insan için bir eser meydana getirmemiştir. İnsanın sadece elde ettiğinde ve elde etme umudu olanlarda etkisi vardır. Bu kısımda onun tedbiri ve sanatı ortaya çıkar. Böylece akıllılar ve hakimler, onun Allah'ın kendisine verdiği şeyde güvenilir olmadığını anlar. Çünkü Allah'ın bu konuda bir izni yoktur. Allah hükümdarlar için o bilgiye dönük bir arzu yaratır. Güvenilir olmayan biri onların nezdinde bulununca, bilgiyi ondan isterler. Onları reddederse, haset ederek veya öfkeye kapılarak, kendisini öldürürler. Onlara bu bilgiyi verirse, bu kez kendisinden korkarak ve kıskanarak, kendisini öldürürler.

Maden uzmanı bilgin, hükümdarlar karşısında böyle bir durumu olabileceğini anlayınca, bilgiyi hükümdarlara veya haberi hükümdarlara ulaştıracakları için sıradan insanlara açıklamaz. Böyle yapmasının nedeni, güvenilir olduğu için değil, canı hakkında korkmasıdır. Bu nedenle bu sanatı bilen insan, genellikle kendini göstermez. Onda bilgi sahibi olduğu zannedilen kişi ise, içinden bu konuda bilgisi olmadığını bilir ve hükümdara yalan iddiada bulunduğunu söyler. Bu sayede öldürülme tehlikesinden kurtulur ve kendi yönünden ona ulaşacak makam ve malla tatmin olur. Bu sanatı bilen insan, kesinlikle kendini göstermez ve Allah kendisine emanet vermiş olsa bile, ilahi gayret gereği onu izhar etmez.

Bu ilahi isimden nefis taşlar var olur. Örnek olarak zeberced, zümrüt, mercan, inci, yakut ve incileri verebiliriz. Allah bütün bunları insanın gücüne yerleştirmiştir. Yani o, kendisinden bunları oluşturmaya kabiliyetlidir. Veliler için bu durum, harikulade diye isimlendirilir. Bu konulardaki hikâyeler çoktur. Fakat bu makama terbiye ve tedbir yoluyla ulaşmak, ilahiyat alanında, himmeti ve doğruluğuyla onu oluşturmaktan daha değerlidir. Çünkü bilgideki üstün şeref, (bir şey) oluşturmada değil, oluşturmayı bilmededir. Oluşturma, delalet makamına dayanır. Tedbir ederek kendisinden bir şeyin oluştuğu kimse, bilgindir. Harikulade sahibinin ise, kendisinden oluşan şeyin sureti ve onun yakın zamanda oluşumunun niteliği hakkında bilgisi yoktur. Alim ise, bunu bilir.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FASIL

Rezzak İsmi

Bu isim, türeyenlerden bitkiyi var etmeye yönelir. Ona ait harf Se, menzil Sa'd-ı Bel'dir.

Allah Teala şöyle der: *'Allah Rezzak ve zü'l-kuvveti'l-metindir.'*[285] Başka bir ayette ise *'Yaktığınız ateşi gördünüz mü, siz mi ağacını yarattınız, biz mi? Onu bir öğüt ve meta' yaptık'*[286] denilir. Böylece onu bilenler için öğüt yapmıştır. Rezzak ismi, rızık verenlerin farklılığı nedeniyle, mübalağa kipinde gelmiştir. Bütün rızıklar, çokluk ve farklılıklarına rağmen, Allah'tandır, başkasından değildir! Rızıklananların rızıkları kabulleri ise, birbirinden farklıdır. Öyleyse hayvanın kendisinden gıdalandığı herhangi bir şey başka bir hayvan için elverişli değildir. Çünkü rızık almadaki amaç rızıklananın bekasıdır. Canlı ölümüne yol açacak bir şeyi yediğinde, onunla beslenemez ve o şey onun rızkı değildir. Başka bir şeyin varlığı ise, ona bağlı olabilir. Bu nedenle Allah, mübalağa kipiyle Rezzak (çok rızık veren) diye isimlendirilmiş, ayrıca zü'l-kuvve (güç sahibi) diye de nitelenmiştir. Allah onunla nitelenseydi, za'l-kuvve diye mansup okunması gerekirdi. Binaenaleyh Allah isminin delaleti bakımından nitelenmesi doğru değildir, çünkü o, iki zıddı kendinde topla-

yan isimdir. Öyleyse lafızda ortaya çıksa bile, kastedilen ondan özel bir isimdir. O ismi, kendisinden sonra gelen ve bu ismin kendisi için zikredildiği hakikate göre, hal karinesi talep eder. Rızık talep eden ve rızka muhtaç olan kimse 'Allah'ım! Beni rızıklandır' diyebilir. Allah ise, aynı zamanda el-Mani'dir (vermeyen). Dolayısıyla dua eden insan, hal diliyle Rezzak isminden rızık istemiş, mana olarak 'Rezzak beni rızıklandır' demiştir. Allah'tan duasına karşılık isteyen kimse, o işe uygun ilahi bir isimle dua eder ve istediği şeyi olduğu kadar başka hususları da içeren bir isim ile dua etmez. Ya da, isimlendirilenin zatına delaleti yönünden bir isimle dua etmez. Bir isme sahip olduğu anlam yönünden dua edilir. Bu isim, söz konusu anlam için gelmiş ve diğer isimlerden -lafız yoluyla değil- anlamca ayrışmıştır.

Bilmelisin ki, rızıkların bir kısmı, manevi; bir kısmı maddidir. Rızıklananların bir kısmı makul (aklî), bir kısmı maddi kimselerdir. Her kesimin rızkı, beka ve nimetinin bağlı olduğu şeydir. Buna göre rızık, -rızıklanan nimetlenen ise veya canlı ise- hayatın bağlı olduğu şeydir. Rızıklar kendilerini toplayana değil, beslenene aittir. Anlatılır ki, hareketli ve durağan bir araya gelince hareketli şöyle demiş: 'Rızık hareketle meydana gelir.' Durağan ise, rızık hareket ile olduğu gibi durağanlık ile veya Allah'ın dilediği şekilde gerçekleşir. Allah rızık verme işini tamamlamıştır.' Bunun üzerine hareketli şöyle demiş: 'Ben hareket ediyorum, sen duruyorsun, görelim kim rızık veriyor?' Ardından harekete geçmiş. Bir kapı açılmış ve bir buğday tanesi bulmuş. Sonra şöyle demiş: 'Allah'a hamd olsun ki, arkadaşımı yendim.' Sevinmiş bir halde arkadaşının yanına girerek, 'Hareket ettim ve rızık buldum' der. Ardından taneyi duranın yanına atmış. Duran taneyi alıp yemiş ve Allah'a hamd ederek şöyle demiş: 'Durdum ama rızkı ben yedim. Rızık getirenin değil, yiyenindir.' Hareketli şaşırarak duranın görüşünü kabullenmiş. Hikâyede anlatılan husus, rızkın beslenene ait olmasıdır.

Rezzak isminden ortaya çıkan ilk rızık, ilahi isimlerin beslendiği eserlerinin âlemde ortaya çıkmasıdır. Onların beka ve nimetleri, sevinç ve neşeleri buna bağlıdır. Binaenaleyh varlıkta ilk rızıklanan, ilahi isimlerdir. İsimlerin varlıklara etkisi ise, beslenmelerinin kendisiyle gerçekleştiği ve bekalarının bağlı olduğu rızıklardır. İşte bu onların (sûfilerin) 'Rabliğin bir sırrı vardır ki, ortaya çıksaydı Rablik batıl olurdu' demelerinin anlamıdır. Çünkü izafe ve görelilik, iki göreli arasında varlığın be-

kasıdır. İki görelinin göreli olmak bakımından bekası ise, göreliliğe bağlıdır. Öyleyse izafet, görelilerin rızkıdır ve onların gıdası ona bağlıdır. Göreli iki şeyin bekası ise, birbirine 'göredir.' İşte bu Rezzak isminin ihsan ettiği manevi rızkın bir yönüdür ve o da rızıklananlardan biridir. Öyleyse Rezzak, verdiği rızıkla ilk beslenendir. Bu durumda ilk rızık verdiği, kendisidir. Sonra her bir isme uygun rızıkla ilgili diğer isimlerin rızıkları gelir. Bu durum, Rezzak isminin akledilir ve duyulur âlemdeki etkisidir.

Rezzak ismi, ilahi isimlerin ardından, ilahi nefese iner. Burada melekî ruhları bulur ve onlara tespih rızkını verir. Sonra, ilk akıl'a iner, onu ilahi bilgi ve aşağısındaki âlemle ilgili bilgilerle besler. Böylelikle sürekli her varlığa doğru iner ve ona beka ve hayatının bağlı olduğu rızkını verir. En sonunda bütün âlemi rızıkla kuşatarak Rezzak olur. Bitkilere ulaşıp onların muhtaç olduğu rızkı gördüğünde, beslenmelerinin bağlı olduğu şeyi onlara verir. Bitkinin besininin büyük kısmının suda bulunduğunu görür. Bunun üzerine bitkiye ve âlemdeki tüm canlılara su verir ve suyu onların rızkı yapar. Sonra, suyu diğer canlıların da rızkı yapar. Sonra, bitkiyi hayvanların rızkı yapar. Bitki ve hayvan, hem rızık hem rızıklanandır. Böylece rızıklanır, ardından başkası kendisiyle rızıklanır. Bu durumda ise, rızık olur. Bütün beslenen ve kendisiyle beslenilen hayvanlar böyledir: Her biri, rızık ve rızıklanandır.

Su bütün canlıların rızkıdır, çünkü o, soğuk ve yaştır. Âlem ise, kendinde sıcaklık ve kuruluğun baskın geldiği bir şeydir. Bunun nedeni, âlemin bir kabzada (avuç) tutulmuş olmasıdır ve bu özellikten ayrılamaz. Çünkü o, bütün mümkünler üzerinde hüküm sahibi olan zorunlu-ilahi tuştur. Dolayısıyla ancak böyle olabilirdi. Bir şeyin tutulması ve kabzı, hiç kuşkusuz, bir kuruluktur. Bu nedenle âleme kuruluk hali egemendir. Âlem, özü gereği kuruluğun kendisine baskın gelmesi nedeniyle, kendisini yumuşatacak ve yaş hale getirecek bir şeyi arar. Rezzak, kuruluğu yönünden âlemin yaşlığa muhtaç olduğunu görür. Âlemin soğukluğa muhtaçlığına gelirsek, âlem, ilahi surete göre yaratılmıştır ve suretine göre yaratıldığı kimsenin 'salt varlık' ve 'dilediğini yapan' olduğunu görür. Bunun üzerine bu hale sahip olmak ve kabz edilmişlikten çıkmak ister. Böylelikle oluşta herhangi bir daralma olmaksızın serbestleşmek arzular. İmkan ise, buna elvermezken ilahi suret ona bu talebi için güç verir. Sonuçta âlem, amacına ulaşamaz ve kandırıldığını

(hisseder). Bunun üzerine kendini koruma güdüsüne kapılır ve sıcaklık kendisine baskın gelerek eziyet çeker. Bu durumda ise, yok olmaktan korkarak, soğukluğu aramaya yönelir. Bu sayede hissettiği sıcaklığın acısını dinginlemek ve soğukluk vasıtasıyla canını korumak ister. Âlemin kabz edilmiş olmasının kuruluğu, yaşlığı talep eder. Böylelikle bir gıda arayarak, Rezzak ismine bakar. Gıda onun canlılığını sağlayacak olan soğukluktur ve bu soğukluk vasıtasıyla sıcaklığa ve onun otoritesine karşılık verir. Bu durumda ise, yaş hale gelir. Yaşlık ile âlem, kuruluğun otoritesine karşılık verir. Böylelikle de suyu soğuk ve yaş olarak bulur. Allah *'her şeyi ondan canlı yaptı.'*[287] Burada, kendisine layık olduğu tarzda, her sınıf kastedilir. Allah şöyle der: *'Her şeyi sudan canlı yaptık. İnanmazlar mı?'*[288] Yani bunu tasdik etmezler mi? Bu hükme iman bitiştirilmiştir, bunun nedeni, akla göre söylenenin -ki vakıa odur- tersinin gerçekleşme ihtimalidir. Şöyle ki: Kendisine hakim olan şeyden farklı bir şey ona hakim olsaydı, onu yok ederdi. Dolayısıyla onun hayatı, kendisine hakim olan özelliğin zıddına bağlıdır. Bakınız! Soğukluk ve yaşlık kendisine hakim olsaydı, âlem yok olur ve hayatı sıcaklık ve kurulukla mümkün olabilirdi. Bu durumda şöyle denilirdi: 'Her şeyi ateşten canlı yaptık.' Yaşlık ve kuruluk kendisine hakim olsaydı hayatı havaya bağlanır ve 'Her şeyi havadan canlı yaptık' denilirdi. Sıcaklık ve yaşlık kendisine baskın gelip hayatı toprağa bağlı olsaydı, 'Her şeyi topraktan canlı yaptık' denilirdi. Böyle bir şey söz konusu olsaydı, bütün bu taksim ihtimal dahilinde olurdu. Âlemde vakıa, sıcaklık ve kuruluğun kendisine baskın gelmesidir. Bunun nedeni ise, zikrettiğimiz üzere, ilahi suret ve kabzadır. Bu nedenle, sıcaklığın otoritesi ve kuruluk, âleme egemen olmuştur. Bu durumda âlem, ancak yaşlık ve soğuk ile hayatını elde edebilmiştir ki, o da sudur. Bu nedenle Allah *'Her şeyi sudan canlı yaptık, inanmazlar mı'*[289] buyurdu. 'Sudan' ifadesine bakmazlar mı? Baksalardı, suyun doğasını ve etkisini öğrenirlerdi. Su kime etki eder, onunla uzaklaştırılan şey nedir? Âlemin suyun gerektirdiği şeyin zıddıyla nitelenmiş olduğunu da öğrenirler ve onun hakkında böyle hüküm verirlerdi. İlacın doğasını araştıran kimse, hastaya yerleşmiş olan hastalığın doğasına karşılık gelen şeyi bulur. Rahman ondan bu hastanın bulduğu sıkıntıyı giderir. Bu da, Rahman'ın nefesindendir. O halde, muhakkike göre, bütün rızıklar bir ilaçtır. Çünkü bütün âlem, kendisi hakkında yok olmadan korkar. Çünkü varlığı yokluktan çıkmış ve varlı-

ğa aşık olmuştur. Ona göre, kendisine baskın gelip onu yokluğa katacak bir şey bulunduğunda, bekasını sağlayacak ve hastalığın hükmünü ya da hastalık korkusunu ortadan kaldıracak şeyi aramaya süratle koşar. O, kendisiyle hayat bulduğu rızkı ve şifasının bulunduğu ilaçtır. Hangi türde olursa olsun durum böyledir. Gelişme özelliğindeki her şey, bitkidir. Gelişmesini sağlayan şey ise, onun rızkıdır.

Sonra, rızık, âleme adaletin yerleştirilmesi için konulan mizana –ki adalet, şeriat demektir- göre iki türdür: Birinci tür, haram, ikinci tür helal diye isimlendirilir. Bu, Allah'ın bildirdiği 'bakiyesidir (kalan kısım). *'Allah'ın bakiyesi sizin için daha hayırlıdır, eğer mümin iseniz'*[290] denilir. İşte bu, *'Yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı'*[291] ayetinden müminler adına kalan kısımdır (bakiye). İman, şeriatla gerçekleşir. Bu söz, terazi ve ölçü sahibinin kıssasında zikredilmiştir. Öyleyse bu, Hakkın bildirmesinden öğrenilmiş bir bilgidir. Rezzak ise, anahtarın elinde olduğu kimsedir. Öyleyse Allah'ın rızkı bazı bilginlere göre sayesinde beslenmenin gerçekleştiği helal ve haram şeylerdir. Çünkü *'Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir'*[292] buyurur. Bu, bir nass değil, bir olgudur. Bir ayette ise *'Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin'*[293] buyrulur. Başka bir ayette ise *'Allah hesapsız olarak dilediğini rızıklandırır'*[294] buyrulur.

Allah bizi haramla beslenmekten men etmiştir. Allah'ın rızkı haramda bulunsaydı, biz ondan men etmezdi. Öyleyse haram Allah'ın rızkı değildir, fakat bir rızıktır. Allah'ın rızkı, helal olandır. Helal, Allah'ın bazı rızıkları bize haram kılmasının ardından bizim adımıza geride bıraktığı kısımdır. Bilmek gerekir ki, hakikat yönünden hitabın konusu, tasarrufun yasaklandığı şeyin kendisi değil, yükümlünün fiilidir. Öyleyse hepsi Allah'ın rızkıdır. Yasak ise, rızkı yiyene konulmuştur, rızka değil! Öyleyse Rezzak, sana ancak senin rızkını verir ve onun verdiği kınanamaz. Bu nedenle kınama, yenilmesi yasaklanan şeye değil, yükümlünün fiiline bağlanmıştır. Söz gelişi onun sahibinin onu alması yasaklanmaz. Haram ise, sahiplenilemez. Bu, şekilci alimler nezdinde hakkında uzunca görüş belirtilen bir meseledir.

'Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden helal ve hoş olarak yiyin'[295] ayetine gelirsek, şeriatın zâhiri, ayetteki amilin *'sizin rızkınız'*[296] olduğunu gösterir. Çünkü burada 'Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeyden' ifadesindeki min (den) edatı, kısım değil, açıklama bildirir. Çünkü kısmilik ifade

etmesinin anlamı yoktur. Kısım, aklın kesin hükmüyle, idrak edilen bir şeydir. Doğal olarak, bütün rızkın yenilmesi imkânsızdır. Burada edat açıklama ifade ediyorsa, onun konusu 'yiyiniz' olmalıdır. Böylelikle Allah'ın rızkının helal olduğu ortaya çıkar. Bir kimse haram kılınan şeyi yerse, Allah'ın rızkını yemiş sayılmaz. Düşün ve hayatının kendisine bağlı olduğu şeye bak! İşte o senin rızkındır ve onda bir yasaklama yoktur. Onun başkasının mülkü olup olmaması birdir. İşte bu, bu konuyu özetleyen bir işarettir. Bunu talep eden ise, Rezzak ismidir. Çünkü 'zorda kalana yasaklama yoktur.' Bunun dışındaki ise, hayatının bekası ona bağlı olduğu için, rızık yemez. O nimetlenmek üzere onu yer. Hâlbuki rızık, hayatın bekasını sağlayan şeydir. Şeriat bilginlerinden herhangi birinin reddedemeyeceği bir ayrıma dikkatini çektik. Allah teala '*Ancak zorda kaldığınız hariç, taşkınlık yapmadan*'[297] buyurur. İşte bu, bizim konumuzu teşkil eden rızıktır ve onu Rezzak vermiştir. Allah bizi kendileri rızık -çünkü Allah bizi yerden bitki olarak bitirmiştir- olmayan rızıklananlardan etsin!

VASIL

Bitkilerin Hareketlerinin Açıklanması

Bitkilerin hareketi üç kısma ayrılır: Bitkilerde baş, hareketleri talep eden parçadır. Bitkinin başı hangi yöne yönelirse, hareket oraya nispet edilir. Başka bir yönü talep ederse, bu bir ters hareket olur. Bilginler, yönleri insanın varlığıyla dikkate alarak doğruluğu onun yaratılışına ve baş yönüne doğru hareketine dayandırmışlardır. Bu durumda onun hareketini, 'doğru hareket' diye isimlendirmişlerdir. Her bitki başının yönüne doğru hareket eder. İnsanın hareketinin karşısında bitkinin her hareketi baş aşağı hareket diye isimlendirilir ki, bu, ağaçların hareketidir. Hareket bu ikisinin arasında bulunursa, hareketli başıyla ufkun karşısında bulunur. Bu hareket, yatay hareket diye isimlendirilir. Duyusuz fakat gelişme özelliğindeki bitkilerin hareketi, baş aşağı harekettir. Cennet ağaçları ise, öyle değildir, çünkü onların hareketi, hayatiyetleri-

nin ortaya çıkması için doğrusal harekettir. Çünkü cennet diyarı, canlılık yeridir.

Duyusu olan bitikler, iki kısma ayrılır. Bir kısmı, insan gibi doğrusal harekete sahip iken bir kısmın hareketi yataydır. Bu ikisinin arasında, 'vasıtalar' vardır ve bunlar insanın başlangıcı ile hayvanın sonu olur. Böyle bir şey, insanın gücüne sahip olmadığı gibi hayvan hükmüne de sahip değildir. Örnek olara, maymunu verebiliriz. Bitkiyle hayvan arasında hurma gibi ara bitkiler var iken, maden ile bitki arasında mercanlar gibi ara mertebeler vardır. Öyleyse bitkilerin hareketi, baş aşağıdır. Onların bir kısmı muhallak (yaratılışı tam), bir kısmı muhallak olmayandır (yaratılışı tam olmayan). Birincisi ağaç diye isimlendirilir ve kökleri üzerinde büyüyen bütün bitkilerdir. Muhallak olmayan ise, otlardır. Bu kısım, kökü olmayan, aksine doğan ve yeryüzünde gözüken bütün bitkilerdir. Bu durum, *'ağaçlar ve necm secde eder'*[298] ayetinde dile getirilir. Başka bir ifadeyle, kökü olan ve olmayan bitkiler secde eder. Bitkilerde yaratılışın tamlığı, kök üzerinde var olmaktır. Bu nedenle, 'necm' bitkisi tam yaratılmış sayılmaz. Aynı şey, insanın yaratılışı hakkında geçerlidir. *'Sonra mudğadan'*[299] ayetinde zikredilir. Hepsi ise *'Her şeye yaratılışın verdi'*[300] ayetine girer. Öyleyse Allah 'muhallak olana' yaratılışını verdiği gibi böyle olmayana da yaratılışını vermiştir. Eksikliğin kendisinde bulunması da, varlığın kemalinin bir yönüdür.

Bilginler bitkilerin hareketinin söylediğimiz şekilde baş aşağı olduğuna hükmederken, araştırmaya hakkını vermemişlerdir. Aksine bitkinin hareketi, bize göre doğrusaldır. Çünkü o, ancak yetişmek üzere hareket eder. Hayvan veya insan, bu hareketi ancak bitki olması bakımından yapar. Bitkilerin hareketinin bitki olmak bakımından farklı olduğu söylenemez. Onların hareketleri, gelişmeden başka amaç taşıdığında farklı olabilir. Örnek olarak, yönlerdeki hareketleri verebiliriz. Çünkü hareketlinin yönlerdeki hareketi, hareket ettiricinin söz konusu cismi hareketlendirme iradesine bağlıdır. Bazen hareket ettiren, iradî hareketteki gibi, hareketlinin kendisidir. Bazen hareketlideki hareket, başka bir hareketliden kaynaklanabilir. O, başka hareketlinin de başka bir hareket ettireni vardır. Bu sayede, bu hareketlerden ortaya çıktığında, kasıtlı hareket edene veya hareket ettiriciye ulaşılır.

Cisimlerde artış için olan harekete gelirsek, bu, hayvan veya başka bir şeyde cismin bitki olması yönüyle gerçekleşir. Bu hareket, tek bir harekettir ve o tohumun kökünden kaynaklanır. Cisim gelişme hareketiyle ondan çıkar ve bütün yönlerde o yönlere verilen yardıma göre genleşir. Bazen hareketi sağa doğru olabilir. Bu hareket, yukarıya doğru harekete göre daha az gelişme ortaya çıkartır. Diğer yönler de böyledir. Hz. Peygamber yaratılışın kuyruk sokumu kemiğine bağlı olacağını belirtmiştir. Ayağı, topuğu, baldırı ve oturak yerini ortaya çıkartan hareket, baş aşağı harekettir. Kuyruk sokumundan başa kadar ortaya çıkan kısım ise, doğrusal hareketten meydana gelir. Sağa, sola, arkaya ve öne doğru genişlemek, yatay hareketten meydana gelir. Bütün bunlar, doğrusal hareketlerdir. Baş aşağı hareket, bize göre, hareketlide doğasının gereğine aykırı olarak meydana gelen her harekettir. Bu ise, doğal harekette değil, zorlamalı harekette gerçekleşir. Kendisinden daha büyük olana doğru bir cismin hareketi, onun doğal ve doğrusal hareketidir. Örnek olarak, alevin esire doğru, taşın yere doğru hareketini verebiliriz. Ateşin yere ve aşağı doğru hareketi veya taşın yukarı doğru hareketi, baş aşağı ve zorlamalı harekettir.

Büyüme cismin -büyüme bakımından- kabul edemeyeceği bir dereceye ulaştığı halde cisim yine de (büyüme) yönüne doğru harekete geçerse, onun hareketi büyüme ve gelişme hareketi sayılmaz. Örnek olarak, boyu tam zirvesine ulaşan bir cismi verebiliriz. Artık onun o yönde gelişme hareketi kalmamıştır. Böyle bir cisim uzamaya doğru hareket ederse, bütünüyle hareket eder ve bunun amacı uzamak değildir. Aksine kendi mekânından, aşağı veya yukarı doğru olan, uzunluk mekânına intikal eder.

Bitkilerin hareketinin baş aşağı hareket olmadığı hakkındaki açıklamalarımıza dikkat ediniz! Tohumların (dalları) yukarı doğru uzarken, (kökleri) aşağı doğru uzar. Onların beslenmesi, yerin altında bulunan ve kökler diye isimlendirilen kısımlarının gıdayı alması değildir. Bitkiler gıdayı bu dalların kendisinden ortaya çıktığı tohumdan alırlar. Bu nedenle alttaki dalların bir kısmında kuruluk meydana gelir. Nitekim yaprak ve meyve taşıyan ortaya çıkan dallarda da aynı şey gerçekleşir. Bununla birlikte, kalan kökler ve dallarda hayat devam eder. Aynı şekilde, kan ciğerden damarlara oradan -yukarı veya aşağı- diğer organlara yayılır.

Manevi ve duyusal hareketlerde söylenmesi gereken şey, onların üç hareket olmasıdır. Birincisi, ortadan harekettir ve bu hareket, doğal cisimlerin kendisinden meydana geldiği kökten ortaya çıkan şeyi verir. İkinci hareket ise, ortaya doğru harekettir. Bu ise, ilahi yardımdır. Üçüncüsü ise, ortadaki harekettir. Bu ise, kökün varlığını sayesinde ayakta kaldığı şeydir. Her bitki, bir ilaç ve hastalıktır. Başka bir ifadeyle, bedensel mizaçların ve istidatların kabulüne göre, her bitkide bir yarar ve zarar vardır. Bazı mizaçlar için zararlı olan şey, başka bir mizaca fayda verenin ta kendisidir. Bu özellik bitkinin kendisine ait olsaydı, onun hükmü değişmezdi. Bu özellik, kabul edene aittir. Kabul eden de, tıpkı kabul ettiği gibi, bir bitkidir. Öyleyse bitkinin zararı ve faydası, kendiliğinde 'bitki' olması yönünden gerçekleşir. Şahısları çok ve bu nedenle birbirinden farklılaşsa bile durum böyledir.

Burada, âlemdeki şahısların varlıklarına ve birbirlerine etkilerine dikkat çektik. Varlık tanım bakımından bir, geçici suretleri bakımından çoktur. Pek çok yerde, zuhur eden âlemin kim olduğunu, cevherinin başkalaşmadığını, bu tek şeydeki başkalaşmanın kimin adına ortaya çıktığını belirttik. Bu durum, görenin yapısının değişmesiyle veya bazen aynaya yansıyan şeylerdeki değişmesiyle, aynalardaki görüntülerin değişmesine benzer. Ayna, görenin gözüne bu durumun (suretlerdeki değişmenin) gözüktüğü yerdir. Öyleyse Amâ -ki ilahi nefestir- bütün bu suretleri kabul edendir. Bunu bilmelisin! *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[301]

OTUZ DÖRDÜNCÜ FASIL

Müzil İsmi

Bu isim, hayvanı yaratmaya yönelmiştir. Ona ait harf, Zel, menzili se Sa'du's-suûd'dur.

Allah şöyle der: *'Hayvanları onlar için zelil kıldık, bir kısmına binerler, bir kısmını yerler.'*[302] Başka bir ayette ise *'Göklerde ve yerdeki her şeyi size amade kıldı'*[303] buyurur. Hayvan, bu kısma girer. Bu, âlemde Müzil

isminin boyun eğdirme şeklindeki hükmüdür. Bir şeyin amade kılındığı kimselerin bir kısmını da Allah, yine el-Müzil ismiyle başkalarına amade kılmıştır. Çünkü hepsinin aslı, topraktır ve toprak ise, Allah tarafından zelil yaratılmıştır. Asıl bakımından ise, toprak yüce ve azizdir. Âlem bize amade kalınmış olmakla birlikte, onun bir kısmının bir kısınma amade kılınmasının nedeni budur. Bize amade kılınması ise, bir kısmımızın diğerlerinden amade kılınanın kendisine muhtaç olduğu derece bakımından üstün olmasından kaynaklanır. Allah şöyle der: *Bir kısmını diğerlerinden üstün yaptık ki, hizmetçi edinsinler.*[304]

Allah seni bir ruh ile desteklesin, bilmelisin ki, ben bu ilahi nefesteki varlıklar hakkında, bilhassa onlarla ilgili olarak zikrettiğim ilahi ismin hükmü yönünden konuşmaktayım. Bu ismin özellikle bu varlık karşısındaki etkisinin bir kısmını belirtiyorum. Bilmelisin ki, amade kılmak, bazen bir şeyi zelilleştirme olabilirken bazen kendisine amade kılınan kimsenin muhtaç olduğu bir şeyi gerçekleştirmek olabilir. İki amade kılma tarzı arasındaki farkı, amade kılınan şey ile kendisine amade kılınanın hakikati ortaya çıkartır. Bu bağlamda kul -ki insandır-, söz gelişi, atına ve bineğine amade kalınmıştır. Atının ve bineğinin beslenmesiyle, sulanmasıyla ve hallerini gözetmeyle ilgilenir. Onlar ise, boyun eğme yoluyla, yüklerini taşımak, binilmek ve diğer maslahatlarında kullanılmak üzere 'boyun eğmek' yoluyla insana amade kılınmışlardır. İnsan türü içinde derecelerin yükseltilmesi de, böyledir. Bir dereceyle insanlar birbirine amade kılınır. Söz gelişi hükümdarlık, halkı kendi iradesine boyun eğdirmeyi gerektirir. Bunu ise, kişisel maslahatını karşılamak üzere -ki buna gerek duyar- onları boyun eğdirmekle yapar. Halkın ve yönetilenlerin derecesi de, kendilerini koruma, sıkıntıyı uzaklaştırma, düşmanlarıyla savaşma, aralarında gerçekleşen hasımlaşmalarda ve hak arayışlarında hüküm vermek üzere, hükümdarı boyun eğdirirler. Bu ise, zelil yapma değil, kıyam (başa geçirme) amadeliğidir. Bunu ise, halk veya hükümdar olma derecesi meydana getirir. İlahi isimlerden el-Müzil, her iki tarafta da hüküm sahibidir.

Bu konuda keşif, garip bir durumu bildirir. Kuran onu söylemiş, müşahede tanık olmuştur. Allah şöyle der: *'O göklerde ve yerde Allah'tır.'*[305] Başka bir ayette ise *'Size göklerde ve yerdeki her şeyi amade kıldı'*[306] buyurur. Lokman oğluna *'Miskal tanesi hardal çölde veya yeryüzünde veya göklerde olsa, Allah onu getirir'*[307] der. Çünkü Allah, yerdedir,

göktedir ve çöldedir. Allah, her nerede isek, bizimle beraberdir. Yaratan yarattığından ayrılmaz. Zelil eden, zelil etmekten ayrılmaz. Ayrılmış olsaydı, nitelik de kendisinden ayrılmış, bu isim ortadan kalkmış olurdu. Allah şöyle der: *'Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım.'*[308] Yani, bana karşı zelil olsun ve boyun eğsinler diye yarattım. Onlar, benim üstünlüğümü ve izzetimi bilmedikçe, karşımda zelil olamazlar. Allah onları el-Müzil ismiyle yarattı, çünkü onları kendisine ibadet etsinler diye yarattı. Allah kendisini yaptığı her iş karşılığında bütün nefisler üzerinde 'kaim olan' kayyum diye nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: *'Onları korumak kendisine ağır gelmez.'*[309] Allah, göklerde ve yerdeki her şeyi korumakla kendisini nitelemiştir. Binaenaleyh bir dereceyle Allah âlemin talep ettiği varlığının korunmasının yerine getirirken, bir dereceyle âlem, Allah için korunmuş olur.

O halde şunu öğrenmiş olmalısın: Efendi bir dereceyle kulu boyun eğdirirken köle de haliyle efendisini boyun eğdirir. Efendi, bunu - kölenin zorlaması veya boyun eğdirmesiyle değil- efendiliğinin sürmesi için yapar. Öyleyse köle efendiyi ancak onun hazzı için 'amade kılar.' Bakınız! Kölesini sattığında veya kölesi ölünce, efendi, 'efendi' adını yitirir.

Bu ismin hükmünün ne kadar garip olduğuna bakınız! O, iradenin hükmü ortaya çıksın diye, canlıya tahsis edilmiştir. Ayrıca o iradeye sahip olduğu için, direnmeye de istidatlıdır. Müzil ismi kendisine yöneldiğinde, onun hükmü, iradesi ve kudreti olmayanın hükmü altına girmektir. Bunun nedeni, bu iki niteliğin bulundukları kimseye verdikleri izzettir. Allah dilediği kimseye yoksulluk, muhtaçlık ve ihtiyaç özelliği verir. Böyle biri, zelil olan (kul) karşısında zelildir. Görür ki, muhtaç olduğu şey, o zelildedir. Allah, bütün varlığı bu ilişkiye bağlamıştır ve âlemin nizamı bu sayede gerçekleşir. Müzil ismi kadar âleme genel anlamda nizam kazandıran ve ilahi mertebede aynı hükme sahip başka bir isim ilahi isimler arasında yoktur.

Bu ismin hükmü, dünya ve ahirette süreklidir. Allah bir ârifi bu müşahede mertebesine yerleştirir ve bu isimden kendisine tecelli ederse, Allah'ın kulları arasında ondan daha mutlusu olmaz. Keşif yoluyla Allah'ın sırlarını ondan daha iyi bilen yoktur.

Bu bölümde ilahi ve kevni amadelik hakkında bu kadar ima yeterlidir. Bu bilgi efendiyi köleye, köleyi efendiye katar. '*Allah doğru söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[310]

OTUZ BEŞİNCİ FASIL

el-Kavi İsmi

Bu isim, Melekleri yaratmaya yönelmiştir. Ona ait harf Fe, takdir edilmiş menzil ise Sa'du'l-ahbiye'dir.

Allah şöyle der: '*O'nun üzerinde şiddetli ve güçlü melekler vardır.*'[311] Melekler hakkında '*ise emredileni yaparlar*'[312] buyurur. Başka bir ayette ise, '*Allah kişiyi gücü ölçüsünde yükümlü tutar*'[313] buyrulur. Aksi halde onu yapamazdı. Emir, yükümlülük demektir ve böylece meleklerde güç, el-Kavi isminin yardımıyla ortaya çıkmıştır. Bu isim, kuvvetiyle onlara yardım eder.

Yaratılmış âlemde kadından daha güçlüsü yoktur. Bunun nedenini, sadece âlemin niçin yaratılmış olduğunu, Hakkın âlemi hangi hareket ile var ettiğini ve onun iki öncülden meydana gelmesini bilen anlayabilir. Çünkü âlem bir neticedir. (Neticeyi elde etmek üzere) Nikah ilişkisi bir taleptir ve talep eden muhtaç, talebin konusu ise amaçlanan şeydir. Talep edilen şey, izzet sahibidir ve şehvet kendisine baskındır, çünkü ona ihtiyaç vardır. Kadının yaratıklar içindeki yerini belirtmiş, ilahi mertebede ona neyin benzediğini ve gücünün niçin ortaya çıktığını açıklamıştık. Allah kadına tahsis ettiği güce Hz. Aişe ve Hz. Hafsa hakkında söylediği '*Ona karşı dayanışmaya girerlerse*'[314] ayetinde dile getirmiştir. Bunun anlamı, peygambere karşı yardımlaşırlarsa demektir. '*Allah onun efendisidir.*'[315] Yani yardımcısıdır. '*Ve Cebrail, salih müminler ve melekler ona yardım eder.*'[316] Bütün bunlar, iki kadına karşı koymak için zikredilmiştir. Burada Allah, şiddet ve güç sahibi kimseleri zikretmiştir. Çünkü salih müminler, himmet gücüyle etkindir ve bu en güçlü etkidir. Bunu anladıysan, hiç kuşkusuz, seni yola sevk ettik. Allah Teala, kendisini zikrettikten sonra, melekleri, Cebrail'i ve salih müminleri yardımcı-

lar konumuna yerleştirmiştir. Hâlbuki Allah'tan başka güç sahibi yoktur. Bu durum el-Kavi isminin meleklere bakışının, diğer yaratıklara göre onlarda daha çok gücün bulunmasını sağladığını gösterir. Çünkü Allah onları bu isimden yaratmıştır. Kime karşı yardım istenirse, yardım istenilen hususta yardım isteyenden güçlüdür. Allah'ın kadınların nefeslerinden yarattığı her melek, meleklerin en güçlüleridir, çünkü o, daha güçlünün nefesinden yaratılmıştır. Öyleyse Kavi ismi, kadınların nefeslerinden yaratılmış meleklere diğer meleklerden daha çok güç vermiştir.

Meleklere güç tahsis edilmiştir, çünkü onlar, nurdur ve nurdan daha güçlüsü yoktur. Çünkü zuhur ona ait olduğu gibi zuhur onunla gerçekleşir. Her şey zuhura muhtaçtır! Zuhur ise, ancak yüce ve aşağı âlemde nur vasıtasıyla gerçekleşir. Allah şöyle der: '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[317] Bir rivayette ise, Allah'ın peygamberi kendisine 'Rabbini gördün mü?' diye sorulunca, şöyle demiştir: 'Nurdur, nasıl göreyim?' Başka bir hadiste ise, 'Zatının tecellileri gözün idrak ettiği her şeyi yakardı' denilir. Tecelliler, nurlardır. Öyleyse onlar, eşyayı izhar eden ve onları gizleyen şeylerdir. Işığın gölgesi yoktur ve âlem ise bir gölge, Hak ise nurdur. Bu nedenle âlem tecelli esnasında silinir, çünkü tecelli nurdur. Nefsi görmek ise, bir gölgedir. Tecelliye mazhar olan kimse, Allah'ı görürken kendini görmez. Perde çektiğinde ise, gölge ortaya çıkar ve şahit ile haz alınır.

Bu bölümde kıymetli bir bilgi vardır. Aktarılması veya sırrının açıklanması mümkün değildir. Onu bilen, âlemin nasıl ortaya çıktığını bilir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[318]

OTUZ ALTINCI FASIL

el-Latif İsmi

Bu isim, Cinleri yaratmaya yönelmiştir. Ona ait harf Be, menzillerden ona ait menzil ise Dâlî'nin ön kısmıdır.

Allah Teala cinler hakkında şöyle der: *'O ve kabilesi sizi görür, sizin oları görmediğiniz yönden.'*[319] Allah, onları latiflik ile nitelemiştir. Allah, cinleri karışık ateşten yaratmıştır ki, merc (maric) karışım demektir. Öyleyse cinler, bileşik bir ateşten meydana gelmiştir. Bu ateşte ise, yaş maddeler de vardır. Bu nedenle onun alevi ortaya çıkar ki, bu, havanın tutuşmasıdır. Öyleyse o, sıcak ve yaştır.

Şeytanlar, cinlerin bir kısmıdır. Onlar, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış bedbahtlardır. Mutlular ise, cin adını korur. Onlar, melekler ile insan, yani beşer arasında yaratılmış kimselerdir. Cin unsurdan yaratılmış ve bu nedenle büyüklenmiştir. Unsurun hükmü bulunmaksızın, sırf doğal olsaydı, büyüklenmez ve melekler gibi kalırdı. O, yaratılışı yönüyle, ara bölgededir: bir yönü nurani ruhlara bakar. Bu yönü, ateşin latif yönüdür. Bu nedenle cin, gizlenir ve şekillenebilir. Bir yönü ise, bize dönüktür. Bu yönüyle cin, unsurdan yaratılmıştır ve karışıktır. el-Latif, ona Âdemoğlunun damarlarında -kendisi farkında olmaksızın- dolaşma imkânı sağlamıştır, Şâri, şeytanın insanların gönüllerine verdiği vesvese ve kuruntulara dikkat çekmeseydi, keşif ehlinden başka kimse onun varlığını bilemeyecekti. el-Latif'in şeytanlar -ki cinlerdendir- hakkındaki bu hükmüyle ilgili olarak Allah İblis'e şöyle der: *'Gücün yettiklerini sesinle yoldan çıkar. Onlara tuzak kur, onlarm mallarına ve çocuklarına ortak ol, onlara umut ver.'*[320] İblis şöyle der: *'Senin izzetine yemin olsun ki, ihlaslı kullarının dışında hepsini saptıracağım.'*[321] Burada Hakkın kendisine ayırdıklarını ve seçtiklerini kast eder. Böylece Allah, İblis için ihsanından bir ilgi yaratmıştır. İblis, Allah'ı bilenlerin kendisini bildiği, özel bir yerde ona bağlanır. Allah şeytanın insanları fakirlikle korkutacağını bildirmiştir. Çünkü Allah ona *'insanlara vaatte bulun'*[322] demiştir. Bu korkutmaya, İblis'in farkına varmadığı yönden, rahmet dahildir. İblis bu Rahmanî yanıltmanın farkına varsaydı, ihsanın kendisinden böyle bir rahmet istemezdi. Fakat hal delilleri, onun Hakkın ilahi emirdeki niteliğini yorumlayışından kendisini perdelemiştir.

el-Latif, cinlerin insanların gözlerinden gizlenmesini sağlamıştır. Gözler onları ancak bedenlendiklerinde görebilir. Allah, kendilerine okunan Kuran'ı insanlardan daha iyi dinlediklerini söylemiştir, çünkü insan el-Cami (toplayan) isminden meydana gelmiştir ve -diğer karşıt isimler olmaksızın- tek başına Latif ismi vasıtasıyla yaratılmamıştır. Allah'ın peygamberi onlara Rahman suresini okuyunca, bir ayette *'Rabbi-*

nizin hangi nimetini yalanlarsınız?'[323] deyince, cinler 'Hiç birini yalanlamayız' demişlerdir. Ardından sahabeye şöyle demiştir: 'Bu sureyi cinlere okudum ve sizden daha iyi dinledirler.' Allah Teala '*Kuran okununca, onu dinleyin ve susun*'[324] diye emreder. Cinlerden ise, şöyle bildirir: '*Sana ayet okuduğumuzda, cinler Kuran'ı dinler, 'onun huzurunda bulunurken susun derler.' Dinledikten sonra kavimlerine döner ve onları uyarırlar. Ey kavmimiz! Biz Musa'dan sonra onun getirdiğini tasdik eden bir kitap duyduk. O, Hakka ve doğruya ulaştırır. Kavmimiz! Allah'ın davetçisine kulak verin ve ona inanın. Sizin günahlarını bağışlar ve acı azaptan sizi kurtarır.*'[325]

Allah Teala herhangi bir insandan böyle bir söz aktarmadığı gibi böyle bir şey rivayet de edilmemiştir. Bu nedenle el-Latif onlara etki etmiş, bu etki onlardan müminlerde ve şeytanlarda gerçekleşir. Kafir insanlardan İblis'in sözünün bir benzeri aktarılmış mıdır? O '*Beni saptırdın, onların hepsini saptıracağım, ihlaslı kulların hariç*'[326] demiştir. Bunu ise '*Benim kullarım üzerinde senin otoriten yoktur*'[327] ayetinden sonra söylemiştir. Bunun üzerine onların üzerinde bir otorite ve hükmü olmasından ümit kesmiştir. Onlar, içlerinde masum ve korunmuş kimseler iken dışlarında ise Allah'ın yasaklarına düşme tehlikesinden korunmuşlardır. Korunmuş kimselerin bütün düşüncesi, ya Rabbani veya Melek veya nefs kaynaklıdır. Masumda bunun alameti, vacibi yapıp yapmama hususunda bir tereddüdün bulunmamasıdır. Tereddüt, mendup ve mekruhta bulunabilir. Ya da, terki farz olan bir şeyi terk ederken de içinde tereddüt olmaz. Bu iki durumda tereddüt, şeytanın düşüncesidir. Kendisinde bu alameti bulan kişinin masum olduğu anlaşılır. Şeytan '*Onları saptıracağım*'[328] der. Bu ise, '*beni saptırman nedeniyle*'[329] ayetine göre, ahlaklanmak amacı taşıdığı gibi '*onlara vaatte bulun*'[330] ayetindeki emre uyma amacı taşır -çünkü bu onu da içerir.- Dolayısıyla İblis, kullarına yaptığı işlerde el-Latif'in emrinin dışına çıkmamıştır. Bu emri, hal karinesi tehdide dönüştürmüştür. Zâhir ise, hükümle ilgilidir. Bunun nedeni, Rahman'ın Arş üstüne istiva etmesi ve rahmetin onu kuşatmasıdır. Her şeyde rahmet hüküm sahibidir ve hükmünün bir yönü de, '*gücün yettiklerini saptır*'[331] ayetinde belirtilir.

Dostum! Bu ismin cinlerdeki hükmü, onların mümin ve kafirlerini içerir. Keşif ve vecd ehli değilsen, Allah'ın Kuran'da onların haber, fiil ve sözlerini aktarışına bak! Allah, onların mümin ve kafirlerinden bun-

ları aktarır. el-Latif isminin bir etkisi de, İblis'in Âdem'e söylediği *'Sana ebedilik ağacını göstereyim'*[332] sözünde tezahür eder. Böylece onu doğrulamıştır, hâlbuki o yalancıdır ve yalancılık *'ben ondan daha hayırlıyım'*[333] sözünde geçerlidir. Sonra neden gösterip *'beni ateşten yarattın'*[334] demiş, bilgisizlik ile yalanı birleştirmiştir. Çünkü İblis, Allah'ın katında veya yaratılışında Âdem'den daha üstün değildi. Üstünlük unsurlar arasındadır, yoksa hakikatlerde unsurlar arasında bir üstünlük söz konusu değildir. Böylece İblis, saptırmada latifleşmiştir. Bu durum, aldatanın aldatışında, tuzakçının tuzağında, hilekarın hilesindeki latifliğine benzer.

İsimlerden Latif, malumdur
Onun lütfu yaratıklarda açık ve zâhir

Latiftir O, gözükmez gözümüze
Nasıl idrak edilsin ki, zatın lütfu malum

Bize dönük lütfu, bize ve O'na bir nitelik
O lütuf sahibi olmak durumundadır

Bilmelisin ki, cisimsel suretteki ateş kaynaklı ruhlar, insan cismine kıyasla, surette gerçekleşen ilahi tecelliye daha yakındır. Bu mertebeye yakın nispetler, latiflik bakımından daha uzak olana göre güçlüdür. Öyleyse ateş kaynaklı ruhun sureti, insanlar tarafından bilinmez. O, ancak ilahi bildirimle öğrenilir. Çünkü o, doğruluktan kendisini çıkartacak bir şeyin katışmadığı bilgidir. Aynı şey, melekî ruhların bildiriminde geçerlidir. Bilgi cinden gelirse, ona itimat etmeyiz, çünkü onun aslı unsurdur. Her unsurî varlık, tıpkı aslı gibi, başkalaşır. Bir vasıta olmaksızın, doğadan meydana gelen varlık ise, başkalaşmaz ve bu nedenle onun verdiği habere yalan katışmaz. Onun latifliği ise, kendisini gizlemiştir ve sureti bilinmez.

Şöyle diyebilirsin: 'Melekî ruhlara el-Kavi ismini tahsis ettin. Hâlbuki el-Latif isminden gelen bu latiflik, onlarda bulunur.' Şöyle deriz: 'Haklısın! Bilmen gerekir ki, mümkünlerden herhangi bir sınıfın yaratılışına belirli bir ismi tahsis etmemin nedeni, o varlıkta baskın olan ismin o olmasından kaynaklanır. Söz konusu ismin hükmü o sınıfta etkindir. Bununla birlikte var olan her mümkünde varlıkla ilgili ilahi isimlerin bir etkisi vardır. Fakat bir kısmı belirli bir mümkün sınıfında diğer

isimlere göre daha güçlü ve daha etkindir ve bu nedenle mümkünü o isme nispet ederiz. Nitekim Cumartesi gününü yedinci göğün sahibine, Pazar'ı dördüncü göğün sahibine nispet ederiz. Her günü, belli bir göğün sahibine nispet ederiz. Bununla birlikte her gök sahibinin her günde bir hükmü ve etkisi vardır. Fakat bir günü kendisine nispet ettiğimiz göğün sahibi, o günde daha etkili ve diğerine göre daha güçlüdür. Bunu bilmelisin! '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[335]

OTUZ YEDİNCİ FASIL

el-Cami (Toplayan) İsmi

Bu isim, insanı yaratmaya yönelmiştir. Ona ait harf, Mim, takdir edilmiş menzillerden ise, Arka Fer'dir.

el-Cami, 'Allah' ismidir. Bu nedenle Allah, Âdem'in bedenin yaratılışında iki elini kullanarak şöyle demiştir: '*İki elimle yarattığım.*'[336] Gökleri ise, ellerle yaratmıştır ki, güç demektir. Çünkü eller, güç demektir. Allah şöyle der: '*Elleri olan Davud!*'[337] Bunun anlamı, güç sahibi demektir. Yoksa burada eller, elin çoğulu değildir. Âdem ile ilgili bir hadiste 'Rabbimin sağ elini seçtim, her iki eli sağ ve mübarektir' denilir. Allah Teala, insanın yaratılışının kemal üzere olmasını dileyince, iki elini bir araya getirmiş ve kendisine âlemin bütün hakikatlerini vermiş, bütün isimlerinde o yaratılışa tecelli etmiştir. Böylece Âdem'in yaratılışı, ilahi ve kevni sureti haiz olmuş, Allah kendisini âlemin ruhu, âlemin bütün sınıflarını ise -kendisini yöneten ruh karşısında- bedenin uzuvları gibi yapmıştır. İnsan âlemden ayrılsaydı, âlem ölürdü. Öte yandan âlemdeki başka bir şeyden ayrılsaydı, bu sınıftan ayrılması, bedendeki organlarda gerçekleşen felç gibi olurdu. Söz konusu organ büyüyen ve algılayan ruhun kendisinden ayrılmasıyla işlevsizleşirdi. Nitekim dünya da, insanın ayrılmasıyla işlevsizleşir. O halde dünya hayatı, âlemin organlarından birisi iken insan bu bedenin ruhudur.

el-Cami ismi insana ait olunca, insan zatıyla iki mertebenin karşısında bulunmuş, böylelikle halifelik, âlemi yönetme ve tafsil etme insan

adına geçerli olmuştur. İnsan kemal mertebesini elde etmeseydi, dış sureti insan suretine benzeyen bir hayvan olurdu. Burada biz, kamil insandan söz etmekteyiz, çünkü Allah, öncelikle bu tür içinden kamil olanı yarattı. O, Âdem'dir. Sonra Hak, kemal mertebesini bu türe açıklamıştır. Bu kemale ulaşan kimse, kastettiğimiz insandır. O mertebeden aşağıda kalanda ise, kendisindeki kemal ölçüsünde insanlık bulunur. Varlıklar içerisinde insandan başka Hakkı sığdıran yoktur. Onun Hakkı sığdırması, (ilahi) sureti kabul etmesinden kaynaklanır. Öyleyse insan, Hakkın tecelligahı, Hak ise âlemin hakikatlerinin ruhuyla –insandırbirlikte yansıdığı bir aynadır.

Allah, ona arka tarafı tahsis etmiştir, çünkü insan, ortaya çıkan son türdür. Onun başı Hak, sonu halktır (yaratılmış). İlahi sureti bakımından ilk, kevni sureti bakımından sondur. Her iki suretiyle de zâhir ve -ilahi surete sahip olması nedeniyle- kevni suretten bâtın olandır. Bu durumun hükmü, meleklerin onun konumunu bilemeyişinde ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Allah, Âdem'in *'halife'*[338] olduğunu söylemişti. Allah, bu bilgiyi onlara vermeseydi, durum nasıl olacaktı? Meleklerin Âdem'i tanımayışı, onun meleklere gizli kalmasından kaynaklanır. Onlar, yüce âlemden ahirette olanları ve dünyada olanların 'bir kısmını' bilenlerdir. Dünyada olan her şeyi bilselerdi, kendilerine bildirilmiş olmasına rağmen, Âdem'in mertebesinden habersiz kalmazlardı. Onu âlemde sadece Levha ve Kalem bilir. Bunlar, yüce olanlardır ve onu inkâr edemezler. Kalem onu yazmış, Levha içermiştir. Çünkü Kalem kendisini yazınca, mertebesini ve kendisinden meydana gelecek şeyleri de yazmıştır. Levha ise, Kalem'in yazdığını zevk yoluyla öğrenmiştir. Allah İblis'e şöyle der: *'Kibirlendin mi, yoksa Yücelerden mi oldun.'*[339] Bu, işin gerçeğini bilerek, bir takrir sorusudur. Böylece İblis'i konuşturarak, onu kendisine karşı tanık tutmuştur. İblis ise şöyle der: *'Ben ondan daha hayırlıyım.'*[340] Böylece İblis, Allah'ın emrine karşı değil, Âdem'e karşı büyüklenmiştir. Hâlbuki o, yüce meleklerden değildi. Allah onu bu sözü nedeniyle cezalandırmıştır. İblis de, Âdem'e secde etme emri esnasında, Allah'ın nimetine nankörlük yapanlardan olmuştur. Hâlbuki Allah kendisini bu hitapta 'yüce topluluğa' katmış, onu unsur yaratılışının uğursuzluğundan uzaklaştırmıştır.

Allah Âdem'i yaratırken iki elini kullanmasaydı ve bu sayede Âdem iki sureti elde etmemiş olsaydı, iki ayak üzerinde yürüyen bir hayvan

olacaktı. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Erkeklerden pek çoğu kemale ermiş, kadınlardan ise Asiye -Firavun'un karısı- ve İmran kızı Meryem kemale ermiştir' buyurdu. Kamiller, halifelerdir. Allah Teala, âlemin tümünü Âdem'in hizmetine sunmuştur. Yüce ve aşağı âlemdeki her suri hakikat, insana bakar ve her varlık Allah'ın kendisine yerleştirdiği sırrı - bir emanetçi gibi- Âdem'e ulaştırmak ister. Burada 'suri hakikat' dedik, yani âlemde mekânına ve mertebesine yerleşmiş belirli bir sureti olan hakikat demektir.

Rahman'ın nefesinden, insan türünde el-Cami isminin hükmüyle ilgili bu kadar açıklama, maksadı anlatmak için yeterlidir. Rahman'ın nefesi, bütünüyle Amâ'ya yerleşmiştir. Bu nedenle, sureti bakımından ona ait harf son harf olan Mim'dir. im'den sonra mertebelere ait olan Vav harfi gelir. Mertebenin genelliği nedeniyle, Hak ve halk o harfe dahildir. Şimdi, onu bu bölümün devamındaki bölümde zikredeceğiz ve ona ait ismi ele alacağız. Şöyle deriz:

OTUZ SEKİZİNCİ FASIL

Refiü'd-Derecat ve Zi'l-Arş İsimleri

Bu isim, mertebeleri belirlemeye -var etmeye değil- yönelir. Mertebeler, varlıkla nitelenmeyen nispetlerdir, çünkü hakikatleri yoktur. Ona ait harf Vav, takdir edilmiş menzil Reşa'dır. Reşa, fer'e ait iptir ve hamiş'te şekli vardır.

Bilmelisin ki, bütün mertebeler, asıl bakımından ilahi iken hükümleri oluşta ortaya çıkar. En yüce ilahi mertebe, insan-ı kamilde ortaya çıkmıştır. Mertebelerin en üstünü ise, 'her şeyden müstağniliktir.' Bu mertebe, zatı bakımından, Allah'a aittir. Âlemdeki mertebelerin en üstünü ise, 'her şey ile müstağniliktir' (muhtaçlık). Şöyle de diyebiliriz: 'Her şeye muhtaçlık.' Bu ise, kamil insanın mertebesidir, çünkü her şey, onun adına ve ondan dolayı yaratılmış, Allah, ihtiyacını bildiği için, her şeyi kendisine amade kılmıştır. İnsanın her şeyden müstağni kalması, mümkün değildir. İhtiyaç, yerine getirebilecek kimseye olabilir. Ger-

çekte ise, her şeyin sahibi Allah'tır. Öyleyse insan-ı kamil için Allah, 'her şeyin' suretinde tecelli etmelidir. Bu sayede Allah, muhtaç olduğu ve varlığının kendisine bağlı olduğu şeyi insana ulaştırır.

Allah kulları için gayret özelliğiyle nitelenmiş, gayretin hükmünü izhar etmiş, onlara her şeyin suretinde tecelli edenin kendisi olduğunu açıklamıştır ki, ancak O'na muhtaç olunabilir. Allah şöyle der: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız.'*[341] Bunu anla ve insanların surî sebeplere boyun eğmesi ve onlara muhtaç olmasını düşün! Allah, insanların - başkasına değil- sadece kendisine muhtaç olduklarını belirtmiş, kendilerine sebep suretinde tecelli edenin yine kendisi olduğunu açıklamış, suretlerden ibaret olan sebeplerin kendisine perde olduğunu belirtmiştir. Alimler, mertebeleri bildikleri için, bunu anlarlar.

Bilmelisin ki, ilahi isimlerden her birinin başkasına ait olmayan bir mertebesi vardır. Âlemdeki her suretin ise, başkasına ait olmayan bir mertebesi vardır. Mertebeler sonsuzdur ve derecelerdir. Onların arasında yüksek-daha yüksek olan vardır ve derecelerin ilahi veya kevni olması birdir, çünkü kevni (âleme ait olan) rütbeler de ilahidir. Öyleyse her rütbe ve mertebe, yüksektir ve yükseklikte derecelenme vardır. Buradan insan ve cinlerin nihayetlerini, zevk yoluyla öğrenirsin, çünkü onların sonu, zorunlu olarak, ilahi mertebeye dayanır. İnsan ve cinlerin dışındakilerin varacağı yer ise, Allah ehli olan bilginlerce bilinir. Onların varacağı yerin mertebesini, sadece Allah'ı bilenlerin seçkinleri bilebilir.

Bu isme ait harf, Vav'dır, çünkü Vav'ın sayısal değeri, altıdır. Altı ilk tam sayıdır. Âlemdeki kemal ise, mertebeyle mümkün olabilir. Böylece ona (mertebelere ait olan) Vav'ı verdik. Ona ait menzil, Reşa'dır. Reşa bir iptir ve ip kavuşmak demektir ve ona bağlanılır. Nitekim ip Allah'a bağlıdır ve Allah ipi kendisinin yerine koymuştur. İpin rütbesi bunu gerektirmeseydi, *'Allah'ın ipine sarılın'*[342] ayetinin anlamı olmazdı. Nitekim başka bir ayette *'Allah'a sarılın'*[343] buyrulur. Öyleyse ipin yerinin neresi olduğunu ve hangi isme bitiştirdiğini ve hangi isme izafe ettiğine bakınız!

Bilmelisin ki, suretler olmasaydı, varlıklar ayrışmaz, mertebeler olmasaydı eşyanın miktarları bilinmez ve her suret kendi konumuna yerleşmezdi. Hz. Aişe bir sözünde 'İnsanları konumlarına yerleştirin' demiştir. Rütbe vasıtasıyla üst ve ast tanınır. Yine onunla Allah ile âlem

ayırt edilir. Mertebeler ile ilahi isimlerin üzerinde bulundukları genellik ve özellik şeklindeki hakikatler ortaya çıkar. Bu bölümde harflere ait olarak zikrettiğimiz ilahi isimlerin ilişkilerini ele alacağız. Onları ve hepsi birbiriyle irtibatlı olsun diye ortaya koyduğumuz menzilleri ele alacağız. Amâ mertebesi varlıkların suretlerini kendinde topladığı gibi -ki o ilahi nefestir- insanın nesi de harfleri kendinde toplar veya felek de yıldızların kendisine yerleşmesi için belirlenmiş menzilleri toplar. Bunlar, Atlas feleğinde burçların sayısını açıklayan şeylerdir.

Şöyle deriz: Biz bu konuda âlemin yaratılış tertibini ve onun önce şu sonra şu şekilde yaratılmış olduğunu açıklamayı hedeflemedik. Çünkü âlemin yaratılış sıralamasını biz bu kitapta zikretmiştik ve onun filozofların söylediğinin aksine olduğunu belirtmiştik. Burada biz ilahi isimlerin mümkünlerdeki etkilerini açıklamayı hedefledik. Bunu ise, zikredilenden önce olup olmamasına bakmadan her mümkündeki etkisi olarak ele aldık. Ayrıca varlıkların nitelik ve sınırlılıklarında bulundukları haldeki rütbelerini dikkate almadık. Menzilleri ilk konuluşlarında ve mahreçlerdeki harflerin sıralanışına göre bulundukları sıraya göre zikrettik. Fakat buradan onların şimdi bulundukları sıraları ortaya çıkmaz. İlk kelime orta harflerden 'kün (ol)' gibi olabilir. Onun öncesinde ise, mahreçlerin harfleri vardır ve onlardan öncedir. Böylece bu kelime âlemde başlangıçta etkisi olmayı gerektiren ilahi isme bakar. Bu ismin el-Bedi' ismi olduğunu görür. el-Bedi, âlemin örneksiz yaratılmasında hüküm sahibi iken el-Mübdi aynı hükme sahip değildir. el-Muid el-Mübdi ismini talep ederken el-Bedi ismini talep etmez. El-Bedi ahiret yaratılışında bizde hüküm sahibi iken dünya yaratılışında hüküm onundur. Çünkü dünya yaratılışı, örneksizdir. Bu durum *'İlk yaratılışı öğrendiniz'*[344] ayetinde dile getirilir. Yani onun bir örneğe göre olmadığını öğrendiniz. Allah şöyle der: *'Sizi yarattığımız gibi döneceksiniz.'*[345] Yani örneksiz bir şekilde yeniden yaratılacaksınız. O halde, el-Bedi -hükmü her nerede ortaya çıkarsa çıksın, örneği ortadan kaldırır. Örneği olmayan bir şey ise, ilktir. Böylece ona gün zamanının ilkini verdik. O ise, koç burcunda güneşin varlığıyla ortaya çıkmıştır. Onun başlangıcı ise, Şartîn'dir. Harflerden ise, he harfini ona tahsis ettik. Çünkü o, ilk mahreçten çıkar. İsim ise, mevcut hakikati verir. Bu hakikat ise, 'ne zaman?' sorusuna göre bir hadisenin diğeriyle karşılaştırılmasından ibaret olan zamanın kendisiyle ortaya çıktığı şeydir. Varlık bir maddede nefs sahibi

ise, harfi verir. Menzillerin tertibi ise, güneşin mevsimleri ortaya çıkartmak üzere (burca) girmesiyle gerçekleşir. Türeyenlerin varlığı bu mevsimlere bağlıdır.

Varlıklar fail ve edilgen diye ayrılır. Bunu öğrenince, her bir ilahi ismin genel olarak ilgili olduğu şeye nispet edersin. Bununla birlikte başka bir ismin de o şeyde hükmü olabilir. Bu konulardan söz edilmişti. Onun ilgili olduğu şey herhangi bir varlık veya bir varlıktaki bir hükümdür. Sonra varlığı fail ve edilgen, cevher, araz, mekân zaman ve görelilik gibi eşyanın taksimlerine göre birbirine bağlamıştır. '*Allah doğruyu söyler ve doğruya ulaştırır.*'[346]

OTUZ DOKUZUNCU FASIL

Nefeslerde Nakil Konusu

Bilmelisin ki, 'nakil' derken, el-Ahir (Son) isminin hükmünün el-Evvel'e (İlk) taşınmasını ve onun el-Ahir'de ilk olan hükmünün el-Evvel'deki yerini son yapmayı kastediyorum. el-Ahir'den ise bu hükmün kendisinde ortaya çıktığı şeyi izale eder. Hakikat ise birdir. Allah Teala şöyle buyurur: '*O Evveldir, Ahirdir.*'[347] Hüviyet ise, aynı hakikattir. Hüküm, aynı hakikatte Ahir'den Evvel'e geçmiştir. Bu bölümde bu özel nakil, bir varlığın güçlük halinden rahatlık haline, zorluktan kolaylığa taşınması şeklinde olabilir. Nakil, rahmetin varlığına giden yolu kolaylaştırmaktır. Bu nakil üç mertebede ortaya çıkar: Birinci mertebe, duyulur suret tarzında 'misal suretlerinde' ortaya çıkmasıdır. Bu durumda mertebenin hükmü, duyulurların hükmüdür, fakat (kendileri) duyulur değillerdir. Onlar bir yönden duyulurdur ve bu nedenle bu hüküm onlara geçer (intikal). Bunun amacı, tesirden uzak herhangi bir varlıktaki zuhur kendisinde ortaya çıktığı suretin hükmüne sahip olmasının öğrenilmesidir. Böylelikle hüküm, daha önce kendisini kabul etmeyen şeye ait olur. Aynı şekilde, bedenin hükmü de, bedenle ortaya çıktığında ruha intikal eder. Kim bir surette zuhur ederse, o suretin hükmünü alır. Buradan, Allah'ın kendi suretine göre yarattığı insan-ı kamilin mertebesi öğrenilir. Bu suretin de bir hükmü vardır ve hüküm

surete tabidir. Allah'ın yaratıkları içinde, isimlerin hükümleriyle ve vekillik hükmüyle ortaya çıkan insandan başka hiç kimse, kendi adına ilahlık iddiasında bulunmadı. Böylelikle insan, Firavun ve benzerleri gibi, itaat edilen bir hükümdar olmuştur.

Bazen nakil (yer değiştirme), mârifet mertebesinde ortaya çıkabilir ki, ikinci mertebedir bu. Hz. Peygamber şöyle der: 'Kendini bilen rabbini bilir.' Bu, Allah'tan başka varlık olmadığını öğrenince, insanın kendisine ait hükmü rabbine taşımasıyla gerçekleşir. Naklin üçüncü mertebesi, bütün mertebelerdeki yer değiştirme ve intikaldir. Bu durumda mertebenin hükmü, ona yerleşen kimseye geçer. Mertebenin övülen veya kınanan mertebe olması birdir. Hüküm intikal edince, o mertebe hakkındaki örfte, adette ve şeriatta belirlenmiş hüküm de mertebeye yerleşen kişiye geçer. Bakınız! Bir cinninin ruhu yılan suretine girdiğinde, -bizde yılanla ilgili hüküm onu öldürmek olduğu için-, sureti nedeniyle onu öldürürüz. Hâlbuki cin olduğunu bilseydik, öldürmezdik. Suretin hükmü cine geçerek, onun 'yılan' olduğu hükmünü verdiği gibi biz de bu hükme göre davrandık ve söz konusu (yılan) suret hakkında hüküm verdik. Bize cinlerden bir şahıs bir hadis aktarmıştır. Topluca Hz. Peygambere geldiklerinde, Hz. Peygamber, diledikleri her surete girebilme özelliğine sahip olunca, 'kendi dışındaki bir surete girip de öldürülen kimse hakkında diyet yoktur' demiştir. Çünkü bir yılan veya akrep öldüren kimse, bu nedenle öldürülmez ve diyet ödemez. Söz konusu varlıklardan birinin suretiyle gözükene de, gözüktüğü suret hakkındaki hüküm işler.

KIRKINCI FASIL

Açık ve Gizli Nefesler

Açık (celi), ortaya çıkan, gizli (hafi) ise, örtülü kalandır. Gizlenme ve örtünme ise, benzerlerde olabilir. Benzerlerin dışında ise, söz konusu değildir. Çünkü benzerden başkası, kendisi gibi olmayanın suretini kabul etmez. Bakınız! Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle der: 'Allah kulunun diliyle şöyle demiştir: 'Allah kendini öveni duydu.' Çünkü Allah

insan hakkında, onu kendi suretine göre yarattığını ve onu bir 'benzer' yaptığını bildirmiştir. Sonra bu benzere bir şeyin benzemesini olumsuzlayarak şöyle buyurmuştur: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[348] Başka bir ifadeyle O'nun benzerinin (insan) benzeri olan bir şey yoktur. Böylece Allah, benzere benzemeyi olumsuzlamıştır. Bu durumda Hak, 'Allah kendini öveni duydu' ifadesinde, kulunun suretiyle gizlenmiştir. Çünkü kendisi adına konuşulan (mütercem anh, Hak), kendisinden istenilen şeyler hakkında 'benzeşme' yoluyla aktaranın suretiyle gizlenir. Söz konusu şeylerin ise, Hakkın onun dilinde bunları bilmesi bakımından, kendilerine aktarılanların nezdinde bir sureti yoktur. Böylelikle kendisi adına konuşulan, adına konuşanın manevi suretiyle ve kendilerine aktarılanların maddi suretiyle gizlenir. Böylelikle her iki suret ile de ortaya çıkar. Çünkü onu kul diye isimlendirmiştir. O, Haktan aktaran kuldur. Onun dili de, 'Allah kendini öveni duydu' ifadesinde Hakkın dilidir ve bu konuda kul olarak kalmayı sürdürür. Öyleyse Allah, bazen bizi izhar eder ve kendisine ait bir konuda kendisini gizler. Bazen ise, hikmetinin gereği olarak mertebelere göre, kendisini izhar eder ve bizi gizler. Allah ehlinden kamil insan, hadiselerde Allah'ın neyi murat ettiğine bakar. Böylece Hak neyi izhar etmek isterse, onu izhar eder. Allah hangi şeyi gizlemeyi irade etmişse, onu gizler. En genel anlamıyla edebin gereği şudur: Şeriata ve örfe göre güzel olan bir şey, Hakka nispet edilir. Kamil insan hakkı o şeyde izhar eder, O'nu gözlere ve iç gözlere gösterir. Örfe ve şeriata göre çirkin olan bir şeyi ise, insan -dilerse- kendine nispet eder ve onda kendini izhar eder ve gösterir. Ya da -dilerse- söz konusu şeyi şeytana nispet ederek şeytanın varlığını onda izhar eder ve açığa çıkartır. Böyle bir şeyin bâtını ise, Haktır. Çünkü Allah *'Ona günah ve takvasını ilham etti'*[349] buyurdu. Hepsi Allah katındandır. Bununla birlikte, bir örnek yok ise onu örneğe dönüştürmesi gerekir. Bu durumda ise onu gizler. Aksi halde, gizlenmez. Çünkü insandan başka bir benzer ve örnek yoktur. Öyleyse insan gizlenir. İnsanın dışındaki şeyler ise, gizlenmez, çünkü o, (Hakka) benzer değildir ki! Bir şeyi Hakta gizlemek istersen, onu bir örneğe çevirirsin ve bu durumda gizlenmeyi ancak dönüşmeyle kabul edebilir. Öyleyse insanın dışındaki bütün sebepler, örtüdür. Allah Teala şöyle buyurur: *'Peygambere itaat eden kimse, Allah'a itaat etmiştir.'*[350] Böylelikle onu kendi ismiyle izhar etmiştir. Sonra açık iken, kendisini gizleyerek *'Sana biat edenler, Allah'a biat etmiştir'*[351]

der. Burada ise, birinci tekil şahıs zamiriyle onu izhar etmiştir. Başka bir yerde ise kendisini gizleyerek *'Sen atmadın, attığında, fakat Allah attı'*[352] ayetinde kendisini gizlemiştir. Aynı şekilde Allah burada, ayırdı, belirledi, farklılaştırdı ve şöyle buyurdu: *'Allah'a, peygambere ve aranızdan emir sahiplerine itaat ediniz, bir işte görüş ayrılığına düşerseniz, onu Allah'a havale ediniz'*[353] buyurdu. Havale 'hüküm' bakımından Allah'a, 'varlık' bakımından peygambere yapılır. Allah ehlinden böyle bir makama yerleştirilen kimse, ruhu ve bedeni olan bir yaratılış geldiğinde, duyulur hareket ile ruhun fiilini gözden örterken hareket ettiren ile de bedenin hareketini iç gözden gizler. Burada insan yaratıcı haline gelir. Hak ise yaratanların en güzelidir. Allah ehlinden bazıları, Allah'tan başkasını görmez. Dolayısıyla böyle birinin nezdinde gizlenme yoktur. Allah ehlinden bazıları ise, sadece yaratıkları görür. Dolayısıyla onlarda da zuhur yoktur. Hepsi de haklıdır. Edepliler ise kamillerdir. Böylelikle onlar, bu gibi durumlarda, Allah'ın gizleme, gözükme, tecelli, saklama, izhar gibi verdiği hükümlere göre hüküm verirler. Nitekim daha önce bundan söz etmiştik. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[354]

KIRK BİRİNCİ FASIL

Nefsin İtidal ve Sapması (İnhiraf)

Bilmelisin ki, bu konuda Allah ehli üç kısma ayrılır: Bir kısmı, Hakkın meyletmeyeceğini ve kendisine meyledilemeyeceğini ileri sürmüştür. Onlar, daimi gecede, sevenden sevilen için sevgiyi tanımlarlar. İkinci kısım, insanın surete göre yaratılışının itidali gerektirdiğini ileri sürer. İtidal olmasaydı, insan (ilahi) surete göre (var) olamazdı. İnsan, Hakkın yöneldiği yere yönelir. Nitekim Allah *'Bu benim doğru yolumdur'*[355] der. Kastedilen, özel şeriattır. *'Ona uy, başka yollara uyma, yoksa seni O'nun yolundan çıkartırlar.'*[356] Sonra şöyle der: *'Size böyle tavsiye eder.'*[357] Böylece Allah, bu bildirmeyi kendisiyle amel edilsin diye bir tavsiye yapmıştır. Bu ise *'İşin bütünü O'na döner'*[358] ayetinden veya *'her şeyin perçeminden tutmuştur'*[359] ayetinden bir meyil ve sapmadır. Öyleyse itidal ehli, iki sapma arasında duranlar iken itidalden sapanlar, kevni fi-

illerde ulvi-süfli ve Hakkı -yaratıkları değil- ispat edenlerdir. Onlar bir gruptur. Bir grup daha vardır ki, onlar da fiilleri -Hakka ait saymadan- yaratıklara ait sayarlar. Her ikisi de, hakikat olarak böyle düşünür, yoksa mecazen değil. Onlar, 'Haktan sadece bir çıkmıştır' diyenlerdir. İşte bu Allah karşısında edepli insanların halidir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[360]

KIRK İKİNCİ FASIL

Eksiğe Dayanma ve Ona Yönelme

Bu bölüm, insan-ı kamilden başka sebeplere dayanmayla ilgili bölümdür. İnsan-ı kamile dayanmak ise, (ilahi) surete göre ortaya çıktığı için, eksik bir sebebe dayanmak demek değildir. Onun dışındaki sebepler ise, bu mertebeden aşağıdır ve eksiktir. Bu eksiklik, kadının erkekten aralarındaki bir dereceyle eksik olmasına benzer. Kadın kemale erse bile, bu derece nedeniyle, erkek gibi kemale ulaşamaz. Bu bağlamda söz konusu dereceyi Havva'nın Âdem'den meydana gelmesi sayanlara göre, Havva ancak Âdem vasıtasıyla zuhur edebilir. Bu nedenle de Âdem'in Havva'dan üstünlüğü, sebepliliktir. Dolayısıyla Havva hiçbir zaman (sebebi olan) Âdem'e yetişemez. Bu bir yargıdır. Fakat buna İsa'nın varlığında Meryem'in durumuyla karşı çıkarız. Öyleyse buradaki derecenin sebebi, Havva'nın Âdem'den ortaya çıkması değildir. Kadın edilgenlik yeri iken erkek böyle değildir. Edilgenlik mahalli ise, etkinlik mertebesinin sahibi olamaz ve bu nedenle de 'eksiktir.' Bu eksikliğe rağmen erkek kadına yönelir, ona itimat eder ve kadında ve onun vesilesiyle gerçekleşecek etkiyi kabul etmesi için ona yönelir. Allah sebepleri boş yere koymamıştır. Onları koymuştur ki, kendilerini benimseyelim, onlara itimat edelim. Bu itimat, ilahi hikmetin kendisini gerektirmesi nedeniyle, Hakkın (emrettiği) bir itimattır. Bununla birlikte her edilgende (özel) yöne bakmalıyız. Söz konusu sebebin o (özel) yönün farkında olması veya olmaması birdir. Binaenaleyh saygılı ve edepli hakim, sebepleri Allah'ın yerleştirdiği yere koyan kimsedir. Herhangi bir edilgende 'özel yönü' gören kimse, şöyle der: 'Allah bu sebep vasıtasıyla

değil, vesilesiyle fiil yapar.' Özel yönü görmeyen ise şöyle der: 'Allah fiillerini bu sebepler vasıtasıyla gerçekleştirir. Allah sebepleri araç olarak yaratmıştır.' Bu insan sebepleri kabul eder fakat onları Allah'a izafe etmez. Bir marangoz, bir sandığı veya sandalyeyi ancak ahşap, testere vb. araçlarla yapabilir. Yapım işi bu araçlar vasıtasıyla -yoksa vesilesiyle değil- tamamlanır. Böylelikle araçlar kabul edilir, fakat sandığın yapımı araçlara izafe edilmez. Sandığın yapımı, marangoza ve kendisinden ortaya çıkan fiili bilen ve onu idare edebilene aittir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[361]

KIRK ÜÇÜNCÜ FASIL

İade (Tekrar)

İade, benzerlerin yenilenmesi veya varlıktaki bir hakikatin yenilenmesi demektir ki bu mümkündür, fakat gerçekleşmiş değildir. Tekrarın olmayışının nedeni, ilahi genişliktir. Fakat insan *'yeni yaratılıştan kuşku içindedir.'*[362] Öyleyse bunlar, benzerliğin gücü nedeniyle, ayrılmaları çetin olan benzerlerdir. O halde iade, sadece hükümde olabilir. Söz gelişi bir hükümdar bir valiyi görevlendirir, sonra onu görevinden alır, sonra azilden sonra tekrar görevlendirir. Öyleyse tekrar, görevlendirmededir. Görevlendirme ise, dışta var olmayan bir nispettir. Bakınız! Kıyamet günü iade, (bedeni) tedbirde mi olacaktır? Hz. Peygamber dünya yaratılışı ile ahiret yaratılışını ayırt etmiştir. Dünya yaratılışını yöneten ruh, ahiret yaratılışını da yönetmeye döner. Öyleyse bu, yok olan sonra var olan bir varlığın iadesi değil, hükmün ve nispetin yenilenmesidir. Küçük-büyük abdest bozanın mizacı nerede, böyle bir özelliği olmayanın mizacı nerede? Hakikatler (a'yan) -ki cevherler demektir- varlıktan kaybolmadı ki, tekrar ona döndürülsünler. Aksine onlar sürekli vardır. Öyleyse bir varlık var iken iade söz konusu olamaz. İade, yapılar (heyet) ve nispî karışımlardan ibarettir. Yapı ve ortadan kalkmış olan mizaçta iadenin mümkün olduğunu söyledik, bunun nedeni *'dilerse onu neşreder'*[363] ayetidir. Demek ki dilememiştir. Çünkü Allah'tan haber veren (peygamber), dünya yaratılışı ile ahiret yaratılışını ayırt etmiş, mutlula-

rın yaratılışları ile bedbahtların yaratılışını da ayırt etmiştir. Buna göre mutluların yaratılışı, latif ve incedir. Burada şeriata uyan, kalpleri kırık, sürekli Peygambere Hak gözüyle bakan kimseleri kastediyorum. Onlar, yine de, peygamberin beşeri yönünü ve hemcinslerinden birisi olduğunu da bilirler. Bir cinsin özelliği, hem cinsi üstün olduğunda, haset etmektir. Hâlbuki haset bu insanlardan kalkmıştır. Onlara yeryüzünden ve gökten bereket kapıları açılır. Buna karşın, bedbahtlara da azap ve artış kapıları açılır. Bu artış, şeriatları ortaya koşmak üzere ilahi ayetler geldiğinde kalplerinde bulunan hastalığın artmasından kaynaklanır. Öyleyse her ikisine de 'açılacak'? Fakat ne açılacak? Bunu bilmelisin! Çünkü bu, nefesler ilminde ince bir konudur. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[364]

KIRK DÖRDÜNCÜ FASIL

Latif Nefesin Kesif, Kesif Nefesin Latif Olarak Dönmesi ve Bunun Sebebi -örnek olarak sesini yükselten ve alçaltan kimseyi verebiliriz-

Bilmelisin ki, latifliğin kesifleşmesi mümkün değildir, çünkü hakikatler başkalaşmaz. Fakat latif, kesif hale dönüşebilir. Söz gelişi sıcak olan, soğuk hale gelebilir veya soğuk olan şey, sıcak hale gelebilir. Bilmelisin ki, ruhlar latiftir. Bedenlendiklerinde ve cisimlerin suretleriyle ortaya çıktıklarında, kendilerini görenin gözünde kesifleşirler. Cisimler de, şeffaf olan ve olmayan kısımlarıyla kesiftir. Görenin gözünde suretlerde başkalaştıklarında veya (kendilerini idrak eden) oradayken perdelenseler, hiç kuşkusuz, ruhanileşmiş olurlar. Başka bir ifadeyle, gizlenmede ruhlara ait olan hüküm, bedenlere geçer ve (kesif iken) arazlar üzerlerinde çeşitlendiği gibi bu kez suretler onlarda çeşitlenir. Bu suret değişimine örnek olarak, utanan insanın kızarmasını veya korkan insanın sararmasını verebiliriz. Bu, sebepleri var olduğunda, ruhların suretlerde başkalaşma güçleri bulunduğunu bildiren bir örnektir. Latiflik âleminden olan ruhların kesifleşmesine gelirsek, bunun nedeni onların doğadan yaratılmış olmasıdır. Onların cisimleri nurani olsa bile bu nur,

tıpkı kandilin ışığı gibi, doğanın nurundandır. Bu nedenle de kesifleşmeye elverişlidirler ve böylelikle kesif cisimlerin suretleriyle gözükürler. Nitekim, kendilerindeki karşıtlık, tezat ve zıtlık nedeniyle de, hasımlar onlarda doğanın hükmünü etki eder. Karşıt olan, karşıtıyla tartışandır. Allah'ın kendisinden aktardığına göre, Hz. Peygamber şöyle demiştir: *'Onlar hasımlaştığında, Mele-i a'la hakkında benim bilgim yoktur.'*[365]

Hasımlığın kendilerine kazandırdığı bu gerçekten onlar, kesif cisimlerin suretlerinde bedenlenirler. Kesifin latif hale gelmesinin sebebi ise, ayrışmadır (tahlil). Çünkü kesiflik, başkalaşma âlemindendir. Başkalaşmayı kabul eden her şey, birbirine zıt farklı suretleri de kabul eder. Bu durum en çok, telhin ehlinde gözükür. Binaenaleyh 'ses' olması bakımından sesin sureti değişmez. Telhin yapan insan, amaçladığı mertebeye göre, bir yerde onu kalın okur bir yerde ise inceltir. Okuyanın amacı, bu sayede dinleyenlerin doğalarında sevinç, neşe, açılma veya üzüntü, daralma ve tasa şeklinde bir etki gerçekleştirmektir. Bu nedenle bunu musikide dört yere koymuşlardır; bum, zir, müsenna ve müselles. Çünkü bu seslerin kendisinde etki etmesini istedikleri yer, kendileri gibi iki acı, kan ve balgamdan bileşiktir. Böylelikle bu sesi duymak, kendi benzeri olan ve dinleyenin sahip olduğu karışımları (ahlat) heyecanlandırır. Böylelikle hüküm, telhin yapanın amaçladığı belli bir sebebe göre gerçekleşir. Öyle ki bu, kişinin *'Bizim bir şeye sözümüz oldur ve o olur'*[366] ayetindeki aslı öğrenmeye sebep olur. Öyleyse bu, telhin yapanın amacıdır. *'Ona ol demektir.'*[367] Burada sözü zikretmiştir ki, o, dinleyende duymanın kendileriyle gerçekleştiği harflerin varlığın izhar etmek üzere mahreçlerde kesilen ve uzayan sestir. Kırlangıçların sesine bakınız! Onların nefeslerinde kesilen harfleri olmasa bile, hallerinin değişmesine göre seslerini değiştirirler. Böylelikle dinleyene bu sesle amaçladıkları şeyi duyururlar. Bu bağlamda acıkınca kırlangıcın sesi incelir, kısılır ve latifleşir. Heyecanlandığında ise, kalınlaşır, yükselir ve ara vermez. Bu durumda onun sesinden heyecanlı olduğu veya acıktığı anlaşılır. Ses, sese tepkisine göre incelik ve şefkatle veya başka bir durumla, dinleyene etki eder.

Sonra, bu bahiste Hakkın inkâr edilen suretlerde veya rüyada görülen suretlerde tecellisi ortaya çıkar. Hak, hayal mertebesinin etkisiyle yaratıkların suretinde görülür. Çünkü mertebeler kendilerine yerleşen üzerinde hüküm sahibidir ve ona dilediği suretleri giydirir. Bu tecelli

nerede, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[368] ve *'Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[369] ayeti nerede! Öyleyse hüküm mertebe ve hazrete aittir. Çünkü hüküm hakikat ve manalara aittir ve onlar hükümlerini bulundukları kimsede gerektirirler. İlahi bilgide hüküm geçerli olunca, aynı hükmün yaratıkların varlıklarında zuhuru daha kabul edilebilirdir. Bunun nedeni, aradaki imkân bağıdır. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[370]

KIRK BEŞİNCİ FASIL

Yaratılmışların Aslına İtimat

Yaratılmışların asli, zatlarına bakma tamamlandıktan sonra kendisine dönülen şeydir. Bu durum Şâri tarafından 'Kendini bilen, rabbini bilir' diye ifade edilmiştir. İnsanın kendisini bilmesinin akabinde gerçekleşen 'Allah'ı bilmek', söz konusu bilgiye ulaşmada insanın acizliğini bilmek olabilir. Bu durumda insan, bilinmeyen biri olduğunu öğrenir ve alameti 'alamet' olarak bırakır. Kuşkusuz Hak, yaratıklarından 'olumlu' özellikleriyle değil, 'olumsuz (nitelikleriyle) ayrışmıştır. Bazen Allah'ı bilmek, O'nu ilah olarak bilmek olabilir. Bu durumda insan, mertebenin hak ettiği şeyi bilir. Ardından o özelliği, söz konusu mertebenin kendisiyle fiilen var olduğu ve onda ortaya çıkanın niteliği sayarlar. Bu durumda onların mertebenin gereğine göre olan bilgileri, o mertebenin sahibini bilmek haline gelir, çünkü mertebeyle (ve onun özelliğiyle) nitelenen, odur. Öyleyse mertebenin sahibi, kendisiyle nitelenmesi yaraşan her özellikle nitelenendir. Gerçekte insan, bunun mertebenin sahibini değil, mertebeyi bilmek olduğunu da bilir. Fakat yine bilir ki, mümkün, teorik araştırma ve deliller bularak bundan daha fazlasını bilemez. Hak kendisine tecelli ederek mümkünün gözünü açarsa (keşf), bu durumda işin gerçekte nasıl olduğunu öğrenir. Bu durumda gerçek, onun bildiği gibidir. Akılcılardan bir kısmı, tecelliye mazhar olanın verdiği bu hükmü dile getirir, fakat bu hükmünde kararlı değildir. Çünkü zevki olmadığı için, bu konuda yanılmaktan korkar. Başka bir ifadeyle akılcı, aynı hükmü kabul eder, fakat onu izhar edemez.

Bu ilkeye itimat edenler, hallerindeki farklılık nedeniyle, tabaka tabakadır: Bir kısmı, zuhuru ve gözükmesi halinde her şey hakkında bu ilkeye itimat eder. Bir kısmı, kendileri gözükmezden önce eşya hakkında ona itimat eder. Bir kısmı ise, eşyayı kendisine irca ederek, daha önce eşyaya itimat ediyorken, bu kez asla itimat eder. Bütün bunlar, onların istidatlarına dayanan durumlardır.

Bilmelisin ki, bu bölüm, durağanlık ve hareketin ilmini içerir. Başka bir ifadeyle sübut ve yerleşme ile başkalaşma ve yer değiştirme ilmini içerir. Allah teala şöyle buyurur: *'Duran her şey O'na aittir.'*[371] Yani sabit olan şey! Çünkü Kadim'in niteliği sabit iken yaratılmışların niteliği, kendileri sabit iken sabit, ortadan kalktıklarında ise yok olur. Bunun yanı sıra nitelikleri başkalaşır, çünkü yaratılmışlar, başkalaşma özelliğindedir. Çünkü onlar yoktu ve sonra var olmuşlardır. Dolayısıyla yokluk halinde sabit kalmamışlardır. Yaratılmışların aslı bir halden başka bir hale yer değiştirme olunca, kendilerindeki nitelikler de başkalaşmıştır. Öyleyse yaratılmışlar, belli bir nitelikte değil, ancak başkalaşma halinde kalıcıdır. Durağanlık ise, hareketin olmayışı demektir ve onda bir iddia olamaz. Bu nedenle Hak, onu kendisine izafe etmiştir. Hareket ise hareketin bulunduğu kimseye eşlik eden bir iddia taşır. Bu nedenle Hak 'hareket eden şeyin' kendisine ait olduğunu söylememiştir. Çünkü hareket edenlerin iddiası, o harekete dahil olur. İşin gerçeği ise, yokluk değil, sübuttur. Öyleyse sübut Allah'a, yok olma ise âleme aittir. Âlem sabit olsa bile, bu, kendinden değil, onu sabit kılandan kaynaklanır. Hz. Peygamber şair Lebid'in:

Dikkat ediniz! Allah'tan başka her şey yok olucudur

sözü kendisine ulaştığında, şöyle buyurdu: 'Bu Arapların söylediği en doğru sözdür.' Eşya mevcut olsa bile, onlar yok hükmündedir. Bunun nedeni, gerçekleşmemiş olsa bile, gerçekleşme ihtimalidir. İtimat ve dayanma, hiç kuşkusuz, itimat edilen karşısında durağanlaşmaktır ki, bunun böyle olması zorunludur. Sadece varlığın sabitliğinin sahibine itimat edilebilir. O, başkalaşma kabul etmez, sabit halinden ayrılmaz. Sabitlik halinden ayrılma özelliğinde birisine itimat edilemez. Çünkü böyle bir durum, kendisine itimat edene ihanettir. Çünkü o sabit olmayan birisine bağlanmıştır. Binaenaleyh bir yaratılmışa ancak keşif ve ilahi bildirimle itimat edilebilir. Allah, hakkında kesin hükme varmadığımız

o kişinin dürüstlüğünü kanıtlayan mucizelerle bu bildirimi yapar. Aynı şekilde, yer değiştirmeyenin sabitliği hakkında da kesin hüküm veremeyiz. Çünkü nesih mümkündür. Bütün bunlar, şeriattır ve onlara iman gerekir. Çünkü nesih bir hükmün süresinin dolmasından ibaret olduğuna göre, onu başka bir hüküm takip eder. Yoksa ilk hüküm başkalaşmış değildir. Aksine süresi dolduğu için geçerlilik süresi bitmiştir. Çünkü hüküm, esas itibarıyla Allah'ın kendisini bildiği -biz bilmesek bile- belirli bir süreyle irtibatlıdır. Aynı şekilde, doğal bir sebebe de ancak Allah'ın o sebebin hükmünün sabit olduğu hakkındaki bir bildirimi olmaksızın itimat edemeyiz. Buna örnek olarak, kendisiyle birlikte mutluluğun gerçekleştiği imanı verebiliriz. Böylece insan o imana itimat eder ve biz de şöyle deriz: Kuşkusuz mutluluk, Allah'a ve O'nun nezdinden gelen şeylere iman etmeye bağlıdır. Çünkü Hak bunu bildirmiştir. Hâlbuki, mümin olduğunu gördüğümüz bir şahısta bulunması nedeniyle imana itimat edemeyiz (ve böyle bir hüküm veremeyiz). Çünkü (mümin olarak gördüğümüz) o insan ile mutluluğu sağlayan imanı arasına girebilecek geçici bir durum ortaya çıkabilir. Bu durumda ise, imanı yitirdiği için mutluluk da kendisinden uzaklaşır. Bilgi ise böyle değildir. Çünkü bilgi sabittir ve gaflet kendisine etki etmez. Çünkü bilenin bilgisi hakkında her an bilinçli olması gerekmez. Çünkü insan, Allah'ın kendisini görevlendirdiği işleri yönetmekle ilgili bir validir. Bu nedenle Allah'ı bilen olmaktan gafil kalabilir. Bu gaflet ise, (idrak) mahallinde gaflet, uyku gibi bilgiyle çelişen şeyler var iken de, 'Allah'ı bilen' olmak özelliğini ondan çıkartmaz. Bilgiden sonra bilgisizlik asla yoktur. Fakat bilgi, aklî bir delili araştırmanın sonucunda elde edilmiş olabilir. Böyle bir bilgi ise, bize göre, bilgi değildir, çünkü söz konusu insan, bilgiyi elde etse bile, kuşkulara maruz kalabilir. Bilgi, sahibi kuşku taşımayan bilgidir. Böyle bir bilgi ise, zevk bilgisinde söz konusu olabilir. İşte bizim hakkında 'bilgidir' dediğimiz şey odur. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[372]

KIRK ALTINCI FASIL

Açılmış Varlık Sayfasında Yazılmış Levhasında Yazılmış Kitap Olması Bakımından Âleme İtimat

Bilmelisin ki, bu itimat, sahibi Hak tarafından bilgilendirilmiş olmadıkça, geçerli olmaz. Şöyle ki: Âlemi böyle zikretmemizin nedeni, âlem derken onun 'alamet' olarak yaratılmasını kastettiğimizi belirtmektir. Bilindiği gibi varlık Haktır ve farklı suretlerin varlıkta zuhuru mümkünlerin sabit hakikatlerinin hükümlerine bir delildir. Hakta hüküm itibarıyla zuhur eden -ki bu zuhur defterde kitabın ortaya çıkmasına benzer- bu suretler, âlem diye isimlendirilmiştir. Onları ise Allah'ın ez-Zâhir ismi izhar etmiştir. Daha doğru bir ifadeyle ez-Zâhir ismi bu suretlerle zuhur etmiştir. İşte bu, hakkın kendisinde yaratıklardan ayrıştığı bir konudur. Suretler çeşitlense bile, bu suretlerin kendisinde ortaya çıktıkları hakikatte etki etmezler. Nitekim cevher, kendisine ilişen haller ve arazlar nedeniyle cevher olmaktan çıkmaz. Çünkü zuhur eden bu şey, bâtındaki anlamın hükmüdür ve onun sadece kendisine bakanın gözünde bir hükmü vardır. Öyleyse onun hükümleri, sabit olsalar bile, ne vardır ne yoktur! Öyleyse âleme alamet olması bakımından itimat edilir. Âlem Allah'a alamet değildir. Çünkü '*Allah âlemlerden müstağnidir.*'[373] Âlem, Hakta zuhur eden bu hükümlerin ait olduğu anlamların sübutuna alamettir. Öyleyse âlem, kendine alamet ve delildir. Her şey de böyledir. Binaenaleyh hiçbir şey kendisine kendisinden daha güçlü delil değildir. Çünkü bir şeyin kendine delil olması, ortadan kalkmayacak bir delalettir. Başkasının delil olması ise, kaybolur ve sabit olmaz. Âleme bu yönden itimat eden kimse, değişmeyecek olan doğru bir şeye itimat etmiş demektir. Gerçekte itimat da, ancak Allah'a olabilir. Çünkü Hak her gün bir işte (şe'n) ise, o işin ne olacağı bilinemez. Dolayısıyla zihninde (nefsinde) neyin bulunduğu bilinmeyen birisine de itimat edilemez. Allah ehlinden kamil olanlar, işlerin değişmesi nedeniyle halden hale girer. Çünkü Hak varlıkta ancak şe'nlerin (işler) suretleriyle zuhur eder. Böylelikle bu şahsın itimadı, ilahi bir itimat haline gelir. Başka bir ifadeyle bu davranışında insan, Hakka kendileriyle tecelli ederken şe'nleri kabul edişinde hakkın niteliğiyle nitelenmiş olur. Bu ehli olma-

yana verilmekten sakınılmış bir bilgidir. Bunu bilmelisin! Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

KIRK YEDİNCİ FASIL

Varlığından Önce Vaade İtimat Etmek -vaadin doğruluğu nedeniyle var olmayana itimat-

Bilmelisin ki, bu bölüm, Allah'ın kendisiyle kullarını rahatlattığı -Rahman'ın nefesi- şeylerdendir. Doğru haber, hüküm olmazsa neshe konu olmaz. Rivayette vaat ve tehdit gelmiştir. Ardından Rahman'ın nefesi, vaadin sabit ve geçerli olduğunu bildirirken herhangi bir şahıs hakkındaki tehditte çekince bulunduğunu bildirmiştir. Çünkü şeriat peygamberin kavminin diliyle inmiştir ve onlara alışık oldukları şekilde hitap etmiştir. Söz konusu insanların cömertlik ve kemal özelliğine sahip olan birisi hakkında aşina oldukları hususlardan birisi de, vaadi gerçekleştirmek iken tehdidi geçersiz kılmaktır. Dilciler övgü bağlamında şöyle demiştir:

Onu tehdit etsem veya bir vaatte bulunsam
Tehdidimden cayarım, vaadimi yerine getiririm

Sahih bir rivayette 'Allah'a övülmekten daha sevimli gelen bir şey yoktur' denilir. Hata yapanı bağışlamak nedeniyle övülmek, övgünün en ileri noktasıdır. Öyleyse Allah bu övgüye daha layıktır. Vaatte doğru sözlülük ise övgü nedenlerinden birisidir. Allah teala şöyle buyurur: '*Allah'ın peygamberlerine olan vaadinden döneceğini zannetmesinler.*'[374] Burada vaadi zikretmiş ve ayeti tamamlarken tehditten haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: '*Allah yücedir ve intikam sahibidir.*'[375] Allah tehdidi meşiyetine bağlamış, vaadin ise geçerliliğinden söz etmiştir ki, bu zorunludur. Hâlbuki vaadi iyilik yapan hakkında mutlak iradesine (meşiyet) bağlamamıştır. Fakat günahkar hakkında meşiyetini bağışlama ve cezaya bağlamıştır (dilerse bağışlar, dilerse ceza verir). Bu nedenle Allah'ın vaadine itimat edilir. Söz konusu vaat ise, vaat edilen şeyle

ortaya çıkabilir. O ise, var olduktan sonradır. Ona itimat ise, dildeki kullanım bunu gerektirdiği için ve ilahi haberin doğruluğu nedeniyle, zorunludur. Allah kulunun kendisi hakkındaki zannına göredir. Bu nedenle Allah hakkında iyi zanda (hüsnü zan) bulunmak gerekir. Burada zan, bilgi anlamında yorumlanmalıdır. Nitekim aynı şey, sözlerinden dönen ve Allah'tan yine Allah'a kaçış olabileceğini zanneden üç kişi hakkında bildirilmiştir. Başka bir ifadeyle onlar, bunu öğrenmiş ve kesin olarak inanmışlardır. Dil bilimciler bu konuda şöyle der:

Dedim ki onlara, tamamen silahlı olduklarını 'zannedin'

Burada zan, kesin inanmak ve bilmek demektir. Çünkü zannın mertebesi ara mertebedir. Bu nedenle onun bilgiye dönük bir yönü varken bir yönü de bilginin zıddına (bilgisizlik) dönüktür. Sonra, hal karinesi, zandaki bilgi yönünü gösterince, (bu yerlerde) zannı bilgi olarak yorumladık ve onu kesin inanç saydık. Bununla birlikte, hükmü kalmasa bile, 'zan' ismi kendisinde kalmıştır. Çünkü zan, kuşkudan (şek) ayrışmasını sağlayan bir tür tercihin varlığıyla söz konusu olabilir. Hâlbuki kuşkuda (şek) tercih yoktur. Zanda ise bilgi yönüne dönük bir tercih vardır. Nitekim Allah 'Ben kulumun bana dair zannındayım, hakkımda iyi zanda bulunsun' demiştir. Burada Allah zanda bir tercih bulunduğunu açıklamıştır ki, bu tercih, iyiye veya kötüye dönük olabilir (hüsnü zan, sui zan). Allah kulunun kendisine dair zannında bulunur. Fakat burada durmamıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti, gazabını geçmiştir. Bu nedenle Allah 'öğretmek' üzere şöyle der: 'Benim hakkımda iyi zanda bulunsun.' Bu bir emirdir. Öyleyse Allah hakkında iyi zanda bulunmayan kimse, Allah'ın emrine karşı çıkmış, ilahi keremin gereğini bilememiştir. Çünkü -kuşkuda olduğu gibi- bir tercih olmaksızın eşitlik gerçekleşseydi, böyle bir insan, 'Allah'ın adaleti rahmetine etki edemez veya rahmeti adaletine etki edemez' diyenlerden (Mutezile) olurdu. (Kuşkuya değil de) Zanna tercih girince, bize kendimiz için Allah hakkında iyilik yönünü tercih etmeyi emretti ki, bize kendisi hakkındaki zannımıza göre davransın. Çünkü Allah, Rahim'dir. Bir konuda kötü zanda bulunan kimseye dönen şey sadece kötü zannı olabilir, o kadar! Allah bizi bilenlerden etsin. Allah hakkımızda zanna göre hüküm verecekse, -hamd olsun- O'na hüsnü zan besledik. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[376]

KIRK SEKİZİNCİ FASIL

Kinayelere İtimat ve Onlardan Ortaya Çıkan Fetihler

Bunlar tasavvuf yolunda enniyet diye ifade edilir. Sağlıklı olan nasıl illetli olur, illetli nasıl sağlıklı olur?

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, Allah'ın dışındaki her şey, özü gereği illetli ve nedenli (aynı zamanda hastadır), dolaylı olarak ise sağlıklıdır. Çünkü yaratılmış olana sağlık, Allah kendisini sevdiğinde ilişir. Bu sevgi, tıpkı kendisine nafile ibadetlerle yaklaşan kullarını sevmesi gibi, sebep sevgisiyle onu sevmektir. Hak söz konusu kullarını sevince, onların kulakları ve gözleri haline gelir. Bu durumda yaratılmıştan hastalık ve illetlilik silinir, sağlıklı olur. Artık gözü görülen her şeye işler, kulağı duyulan her şeyi işitir. Özü gereği sağlıklı ve dolaylı olarak illetli (hasta) olan ise, varlığın haktan başka bir şey olmadığını gören kimsedir. Öyleyse söz konusu varlıkta (Hak), hakikati yönünden bir hastalık bulunmaz. Şu var ki kendisine bakanların gözlerinde farklı suretlerde zuhur edince, mümkün varlıkların hükümleriyle O'nun hakkında hüküm verilir. Bu durumda Hak, dolaylı olarak -ki kendisine bakanların gözlerine öyle ilişmiştir demektir bu- illetli zuhur eder. Kendiliğinde bulunduğu hakikat üzerindedir. Işığa da bakanların gözünde bir takım renkler ilişir. O ise kendiliğinde renkli değildir. İşte böylece sağlıklı olan illetli hale gelir.

Kinayelere (zamirler) itimada gelirsek, kinayeler, bilgilerin en bilinenleridir. İtimat ise belirlenmiş olduğu için bilinene edilebilir. Tanınmamış ve bu nedenle ayrışmamış ve belirginleşmemiş olsaydı, itimat edilmemiş bir şeye itimat edilmiş olurdu. İsimler kinayeler kadar güçlü değildir. Bu nedenle kinayelere (zamirler) itimat eden insan hüsrana uğramazken isimlere itimat eden insan bazen hüsrana uğrayabilir. Çünkü isimler, bilgide kinayeler kadar güçlü değillerdir (onlar kadar tanınmazlar). Dünyada (iyilikle) tanınanlar, ahirette öyle tanınacaklardır, çünkü başkalaşma olmayacaktır. İsimler ise bazen yer değiştirir ve ödünç olarak kullanılabilir. Öyleyse istiare esnasında veya yer değiştirme esnasında bir isme itimat eden kimse, hüsrana uğrar. Bir ismin istiare yoluyla kullanımı, söz gelişi, ateşin belli bir özelliği olarak belirli bir

isim olan alevin mecazen *'Başı beyazladı'*[377] ayetinde beyazlama anlamında kullanılmasıdır. İntikale ise *'Neredeyse yıkılmak isteyen bir duvar'*[378] ayetindeki kullanımı verebiliriz. Burada 'dilemek' özelliğine sahip olmayan bir şeye (duvar) 'dilemek' özelliği verilmiştir (intikal). Binaenaleyh intikal esnasında böyle bir isme itimat eden insan, hüsrana uğrar. Kinayeler ise böyle değillerdir. Hak nedeniyle mükaşefenin fethi kinayelere ait iken bâtındaki tadın açılması da ona aittir. Buna mukabil, ibarenin açılması isimlere aittir.

KIRK DOKUZUNCU FASIL

Asıllara İlave Olan Şeylerden Var Olan ve Yok Olanlar -farzlar karşısında nafileler gibi-

Bilmelisin ki, zatın hakikatinin kemali nedeniyle talep ettiği şey, ilave ve zait diye isimlendirilmez. Öyleyse *'her şeye yaratılışını verdi'*[379] (ifadesine) ilave her şey, zaittir. Böyle bir şey yok olunca, yokluğuyla ayrıldığı şeyi etkilemez. Var olursa, kendisinde var olduğu şey daha önce sahip olmadığı ilave bir özellik kazanmaz. Örnek olarak, makam sahipleri için halleri verebiliriz. Hallerin o insanlarda bulunması, onların mertebelerine ilave yapmazken, yok olduklarında da, yoklukları mertebelerinden bir şey eksiltmez. Bu nedenle haller, vergidir (mevhibe).

ELLİNCİ FASIL

Her Nefeste Ortaya Çıkan Hükümleri Kendinde Toplayan Durum

Bu, bütün nefes sahiplerinde geçerlidir: Teşbih edilen Hak, yaratıklar, hayat, konuşma ve ilahi kısımların nefesidir.

Bilmelisin ki, varlıklara dönük ilahi yardım, kesilmez. Eksilirse, eksiklik yardımı alandan kaynaklanır, yoksa yardım eden yönünden değildir. Belirli bir durumda yardımın olmayışı Hakkın katına izafe edilirse, bu eksiklik, yardımdan mahrum kalan kimse hakkında bir maslahattır. Çünkü Allah yaratıklarının maslahatlarını en iyi bilendir. Bu nedenle Allah'ı bilenler, dua ederken belirli bir ihtiyacı belirlememelidir. Bunun yerine, bir belirleme yapmadan, kendisinde iyilik bulunan şeyi istemelidir. Nice insan vardır ki, duasında belirli bir şeyi ister, sonra -Allah'ın bildiği bir hikmet nedeniyle- ihtiyacı karşılandığında, belirlemiş olduğu ihtiyacı hakkında pişmanlığa kapılır, belirlememiş olmayı temenni eder durur. Yardım, Rahman kaynaklı bir rahatlatmadır (teneffüs). Varlıklardaki ilahi yardım ise, doğal ve artan bir şeydir. Doğal olan, zatın varlığı ve kendisindeki bir acının uzaklaştırılması için ihtiyaç duyulan şeydir. Artık olan ise, buna ilave olup gerçekte kendisine gerek duyulmayan şeylerdir. Bu durum, kişi Allah ehlinden olup içme (şurb) esnasında kanmayı kabul edenlerden ise böyledir. Kanmayı dile getirmeyen için ise, ilave yardım yoktur. Aksine onun adına bütün yardım, doğaldır. Artık olan iki kısma ayrılır: Bu, Hakkın kendisiyle yardım ettiği ve başkasının muhtaç olduğu şeydir. Allah teala bunun hakkında peygamberine '*Rabbim! Benim bilgimi artır*'[380] diye emreder. Bu artık (fazla), başkasından bir taleple gerçekleşmişse, bu talep, artışı gerektirir. Bunun örneği, okuyucunun Aâmene, Ââdem gibi okumalarda içinde bulunan şeye benzer. Yardım Allah'ın bu kula dönük bir yardımı olabilir. Allah yardıma muhtaç kulu bilir ve bu kişiyi aracı yaparak şereflendirir. Bu kulda kendinde halinin gerektirmediği bir bilgi bulur. Böylelikle anlar ki, bu bilginin kendisine verilmesinin amacı, başkasına öğretmek ve yardımdır. Bunun okuyanın nefsindeki örneği şudur: 'Ca-e, şae, dabbe, taame' gibi kelimelerin okunuşundaki uzatmadır ki, artışı gerektirir. Dabbe ve taame, ruhun yönettiği iki surettir ki, artış demektir. Hemze, bazılarına göre, harfin yarısıdır ve ez-Zâhir ismidir. Elif ise, harfin yarısıdır ve o da el-Bâtın ismidir. Öyleyse toplam, tek bir harftir ve o da yardımın artmasının nedenidir. Çünkü yardım eden, yardım edilenin ona olan ihtiyacını bilir. Her durumda, Rahman'ın nefesi yardımda vardır. Yardımda artış ise, ihtiyaç veya talep ölçüsüncedir. Bir kısmının (yardımı) diğerinden daha fazla olabilir. Öyleyse daha az alan, eksiktir ve geniş yardımdan mahrumdur. Bunu bilmelisin! O halde yardım

(uzatma, çekme), duyulur ve görünür bir yardım iken cezr (kısaltma) manevi yardımdır. Ona zıt adı verilir. Bunu bilmelisin.

VASIL

İki Ârif Allah Nezdinde Bir Müşahede Mertebesinde Bir Araya Gelirse, Onların Hükmü Nedir?

Bu, şeyhimiz Yusuf b. Yahlef el-Kümî'nin beş yüz seksen altı yılında bana sorduğu bir sorudur. Ben de kendisine şöyle demiştim: 'Efendim! Bu, bir varsayımdır ve tecelli misal mertebesinde -söz gelişi rüya veya vakıa gibi- gerçekleşmedikçe, meydana gelmez. Gerçekte de böyle bir şey olmaz. Çünkü (ilahi) mertebe, kendisiyle birlikte başkasının görebileceği şekilde iki kişiyi barındırmaz. Hatta söz konusu mertebede kişi mertebenin kendisini bile müşahede edemez ki başka bir varlığı müşahede edebilsin. Fakat misal (âlemindeki) tecellide böyle bir şey tasavvur edilebilir. İki kişiyi böyle bir tecellide bir araya geldiklerinde, her birisi için de şu ihtimaller vardır: Ya bir makam -ki bu makam üst veya aşağı veya orta makam olabilir- her ikisini bir araya getirir. Ya da bir araya getirmez. Tek bir makam o ikisini bir araya toplarsa, toplayıcı makam, ya tenzih veya teşbih veya her ikisini birden gerektiren bir makamdır. Her durumda, zuhur etmesi yönünden tecellinin hükmü birdir. Tecelli edilenin vecdi bakımından ise, o ikisinin hakikatleri birbirinden farklı olduğu için tecellinin zevki değişiktir. Onlar, ne doğal surette ne de ruhanilikte ne de mertebede birbirinin aynı değillerdir. Onlardan biri ötekinin benzeri olsa bile, yine de aynı değildir. Onların bilebilecekleri en son şey, her birinin kendi nefsini bilmesidir. Birinin nefsi ise diğerinin aynı değildir. Böylelikle birinin elde ettiği bilgi diğerinin elde ettiğinden başkadır. O ikisinin farkta bir araya gelseler bile veya birisi nefsinin bilgisini elde ederken öteki zatını görmekten 'fena' mertebesine ulaşsa, yine de cem halinde birbirinden farklıdırlar. (Başka bir farklılık olarak), birine isteyene (müride) verilen şey verilirken, ötekine istenilene (murada) verilen verilebilir. Her halükarda, o ikisi, buldukları hakkında birbirinden farklıyken hal ve müşahede de birbiriyle aynıdır. Bu-

lundukları makam her biri adına tenzihi gerektirirse, onlardan her birinin tenzihinin nihayeti, kendiliğinde üzerinde bulunduğu bir suretten Hakkı tenzihtir. Öyleyse bu iki insan, birbirlerin benzerleri olsa bile, hiç kuşkusuz birbirlerinden farklıdır. Söz konusu makam teşbihi gerektirirse, (tenzihteki) aynı durum ortaya çıkar. Toplam (hem tenzih ve hem teşbih) söz konusu olduğunda da aynı durum söz konusudur. Çünkü toplam, orta bir mertebede iki ucu bir araya getirmektir. Bu durumda da aynı durum vardır. Öyleyse o ikisi, müşahededе bir araya gelseler bile, varlıkta bir araya gelmezler. Bu iki insanı bir tek makam bir araya getirmemiş olabilir ve her biri diğerine ait olmayan bir makamda bulunabilir. Ya da, surette ortak olsalar bile, her biri kendine özgü bir suretle gözükebilir. Şu var ki o ikisinden her birine bir güç verilmiş olabilir. Bu sayede her biri arkadaşını o müşahede edilen şeyin huzurunda görebilir. Çünkü müşahede edilen, misal suretinde tecelli etmiştir. İşte bu tecelli ve müşahede, kendisinde arkadaşının -müşahede edilen dilerse- hitabı ve müşahedeyi bir araya getirdiği şeydir. Bu mertebenin dışında ise müşahede ve hitap veya başkayı görmek bir araya gelmez. Bu mesabedeki hükümleri, (birisi) nefsini bilirken ve (diğeri) zatım görmekten fani olurken veya birisi 'isteyen' öteki istenilen makamına yerleştirilmişken bir makamın onları toplamasındaki hükmün aynıdır. Bu bağlamda isteyen, kahır ve şiddetten dem vururken istenilen ise yumuşaklıktan ve ilgiden dem vurur. Hâlbuki bundan başka bir şey yoktur. Onlardan birisi diğerinin elde ettiğinden haber veremez. Çünkü her birisine dönük ilham ve aktarım, kendisine özgü mizacın gerektirdiği ilişkiyle gerçekleşir. Söz konusu mizaç, yaratılış aslında ruhlarının suretlerinin farklılığının nedenidir.

Bu hale sahip bir insan, dostlarının yanına döndüğünde -isterse biri doğuda öteki batıda olsun- kendilerine o anda şöyle der: Falanı görüyorum, onu gördüm ve suretini tanıdım. Onun özellikleri şöyle şöyledir.' Böylece onun niteliklerini betimler. O iki kişiden hakikatler hakkında bilgisi olmayan ise şöyle der: Hak bana verdiğinin aynısını ona verdi.' Hâlbuki gerçek öyle değildir. Çünkü onlardan her birisi, diğerinin duyduğunu duymamıştır. Bunun nedeni, (aldıkları bilginin kendisine göre ortaya çıktığı mizacın gereği olan) ilişkideki farklılıktır. Nitekim bunu daha önce belirtmiştik. Bu insan hakikat ehli ve tam bilgi sahiplerinden birisi ise, ona ne elde ettiği sorulduğunda şöyle der: 'Bilmi-

yorum, çünkü ben sadece suretimin gerektirdiği şeyi biliyorum. Ben o değilim. Çünkü Hak bir sureti tekrarlamaz.'

VASIL

Kendisini 'Bilinmeyi İstemekle' Nitelerken Nefes-i Rahman O'ndan Hangi Sıkıntıyı Giderir

Bu bölüm, Hak veya yaratılmış, Bütün nefesleri içerir. Bu nedenle bilinmek istediğinde Rahman'ın nesinin kendisinden neyi açtığını açıklamak gerekti.

Bilindiği gibi, bir şey, başka bir şeyi ancak kendinden bilir. Bilinen bir başkasının kendisini bilmesini ister, hâlbuki onu bilen ise, kendinden onu bilir. Bilen (ârif), bilinenin suretine göre değil ise, onu bilemeyecektir ve bu durumda ise varlığın gayesi gerçekleşmeyecektir. Öyleyse (Hakkı bilecek kimsenin) O'nun suretine göre yaratılması zorunludur. Allah teala iki zıddı kendinde toplayandır, hatta iki zıddın ta kendisidir. Binaenaleyh Hak *'Evvel'dir, Ahir'dir, Zâhir'dir ve Bâtın'dır.'*[381] Bu nedenle de insan-ı kamili bu konumda yaratmıştır. Öyleyse insan da iki zıddın ta kendisidir. Çünkü insan, iki zıt ile ilişkisinde Hakkın aynıdır. Binaenaleyh insan, bedeniyle ilk, ruhuyla son, suretiyle zâhir, hükümlerinin nedenleriyle ise bâtındır. Hakikat ise birdir. Çünkü o (bu zıtlığa rağmen, söz gelişi) Zeyd'in kendisidir ve o iki zıddın ta kendisidir. O halde Zeyd, birbirine zıt ve birbirinden farklı karışımların ta kendisidir, onlardan başkası değildir. Başka bir ifadeyle Zeyd, nefsî ruh ve doğal bileşik (beden) sahibidir. Bu bağlamda Harraz şöyle der: 'Allah'ı iki zıddı kendinde toplaması özelliğiyle bildim.' Arkadaşımız Taceddin Ahlatî ise, bu sözü bizden duyunca şöyle demişti: 'Hayır! Allah iki zıddın ta kendisidir.' Ki bu, doğrudur. Çünkü Harraz'ın sözü şöyle bir yanılgıya yol açabilir: Ortada iki zıddın kendisi değil de, onları aynı anda kabul eden bir hakikat vardır! Gerçek ise böyle değildir. Aksine Allah iki zıddın ta kendisidir, çünkü ilave bir hakikat yoktur. Öyleyse zuhur eden, bâtın, evvel ve ahir olanın kendisi iken evvel de ahir, zâhir ve bâtının aynıdır. Gerçekte sadece bu vardır. İnsanın yaratılışının ilahi surete göre

olduğunu belirtmiştik. Daha sonra, insanın toplamı yönünden yaratılışından söz edeceğiz. Bu toplam sayesinde insan, insan olmuştur. Bu konuyu üç yüz altmış birinci bölümdeki Menziller bahsinde 'Takdirde Hak ile Ortaklık' bölümünde ele alacağız.

VASIL

Nefes-i Rahman'dan Kur'an-ı Kerim ve Sünnette Yer Alan Yeminler

Bu yeminlerle Allah, kendisi adına yemin edilen şeylerin çektiği sıkıntı ve darlığı giderir. Sıkıntıyı varlıklara veren şey ise, *'Dilediğini yapandır'*[382] ayetidir. Allah'ın iradesinin neyle ilgili olduğu bilinmez ve O'nun neyi irade ettiği, ancak kendisi tarafından bildirilebilir. Allah'ın sözünü yeminle pekiştirmesi, adına yemin edilen varlıktan sıkıntıyı ve güçlüğü kaldırmada daha etkilidir. Allah, rızka yemin ederek veya şartsız veya şarta bağlı iyilik vaadiyle müminlerden -kesin inançlılardan değil- sıkıntıyı giderir. Şarta bağlı olan, kendisinden o fiil gerçekleştiğinde, onu bulur. Allah onların sıkıntısını gidermiş, onlar adına kesin inanç gerçekleşmiştir. Bundan sonra onlarda kalan sıkıntı, sadece doğal zorlanmadır. Çünkü doğal ve duyulur acılar gerçekleştiğinde, insanın onları kaldırması mümkün değildir. Psikolojik acılar ise öyle değildir. Çünkü insan bunları ortadan kaldırabilir. Bu nedenle Allah, rızkın kuşkusuz bir şekilde kendisinden olduğunu yeminle belirterek, (kullarını) rahatlatmıştır. Yine de rızık konusunda bazı müminlerin kalplerinde sadece vaktinin belirlenmesinden kaynaklanan bir sıkıntı kalmıştır. Allah onu belirtmemiştir. Gerçi belirtmiş olsaydı bile, yine de insandan doğal sıkıntı kalkmayacaktı. Allah vakitleri belirlemenin sıkıntıyı kaldırmayacağını bildiği için, rızkın vakitlerini bildirmemiştir. Çünkü (sıkıntıyı ortadan kaldıran Rahman'ın) nefesine göre, doğanın zevki (tattırmadaki) etkisi daha güçlü ve duyununki etkilidir. Bunun nedeni, duyulur olanın değişmeyen tek bir suret olmasıdır. Nefes ise, suretlerde başkalaşmayı kabul edicidir. Bu nedenle, duyusal acıların varlığında doğanın hükmü ortadan kalkmaz -çünkü sabittir-. Psikolojik acılar ise suretlerde hızla

değiştikleri için ortadan kalkar. Herhangi bir insan doğal acılardan ancak ilahi veya güçlü ruhani bir varidin (gelen, tecelli) gelmesiyle uzaklaşabilir. Söz konusu tecelli, kendisinde bulunan doğanın acısını giderir. Tecellinin nedeni ise, ya duyulur ya da sınırlanmayan akledilir bir şeydir. Örnek olarak, sevdiği bir insanın uzaklardan gelmesini verebiliriz. İnsan, uzaktaki sevdiğinin gelmesiyle duyduğu sevince kendini vererek, arkadaşını görmezden veya gelişini duymazdan önce hissettiği açlık veya susuzluk acısını unutabilir. Bu, duyulur-maddi bir nedendir. Akledilir olan sebep ise, bilginlerce bilinir.

İlahi yeminlerde Rahman'ın nefesi, son derece açık bir şekilde ortaya çıkar. Bu yemin, bilginlere hakkında yemin edilen şeye hürmet duygusu kazandırır. Çünkü yemin ancak değerli ve saygın bir şeye yapılabilir. Binaenaleyh Allah, var olan ve (dışta) var olmayan kısımlarıyla -çünkü âlemin bireyleri sonsuzdur- bütün âlemi yeminle yüceltmiştir. Çünkü Allah *'Görmediklerinize yemin ederim'*[383] diyerek bütün âlem üzerine yemin etmiştir. Kastedilen, gözlere görünmeyen ve yok olan kısımdır. Bu kısma, ezeli olan ve sonradan var olanlar da girer. Şu var ki Allah kullarının -ki bunun içine tek Allah'a inanan, ortak koşan, mümin ve kafirler girer- kalplerinde kendi büyüklüğünü bildiği için, onlar için yaratılmışlar ve kendi dışındaki şeyler üzerine yemin etmiştir. Bunun yanı sıra Allah, kullarının yeminin ancak değerli ve saygın bir şey üzerine yapılabileceğine inandıklarını da bilir. Zorunlu olarak da âlem, yaratılmışların saygınlığına inanır. Bilhassa Allah bazı yaratılmışlar hakkında söylediği *'Allah'ın şiarlarını yücelten'*[384] ifadesiyle bu durumu pekiştirmiştir. Bunlar yaratılmış şeylerdir. *'Çünkü bu kalplerin takvasından kaynaklanır.'*[385] Hakkın bir niteliği de gayrettir (kıskançlık). Kıskanç olması nedeniyle de bize kendisinin dışındaki şeylere şemin etmeyi yasaklamıştır. Bununla birlikte o şeylerin -Allah'ın yüceltmesi nedeniyle- saygın şeyler olduklarına inanırız. Bu yasaklama, zayıf kalplerde ve hakikatleri algılamaktan perdelenmiş gözlerde yaratılmışlar üzerinde yemin etmenin yol açtığı hastalık ve illetlere karşı yararlı bir ilaçtır.

Yeminler pek çoktur, onları saymanın bir yararı yoktur. Bu konuda zikrettiğimiz genel durum, ayrıntılarını zikretmeyi gereksiz kılar. Çünkü hepsini zikretmek kitabı uzatır. Her insan o yeminlerden birisini öğrendiğinde, yeminlerin hangi şeylerde gerçekleştiğini, Allah'ın yeminle sıkıntıyı giderdiği kimseleri ilk bakışta örenir. Bizim görevimiz, insanla-

rın genelinin kendilerinden yararlanabileceği kıymetli menfaatler gerçekleşsin diye, bazı veya çoğu zihinlere kapalı kalan hususları zikretmektir.

VASIL

Asıl ve Feri Hükümlerde İçtihadın Meşru Sayılması ve Görüş Ayrılıklarının Geçerli Sayılması Rahman'ın Nefesindendir

Müçtehidin verdiği hüküm, kendisinin onaylamasıyla Hak yönünden geçerlidir. Hak, söz konusu hükmü müçtehit adına meşru bir hüküm saymıştır ve hükümlerde bir karşıtlık bulunsa bile içtihat hükmüne karşı çıkmayı yasaklamıştır. Böylelikle Allah, iki karşıt hükmü de onaylamış, bu konuda iki müçtehidin de sevap alacağını belirtmiştir. Binaenaleyh Şâri, bu Muhammed ümmeti adına kendisinde izin verdiği alanda müçtehidin yasa koymasını hükme bağlamıştır (şeriat yapmıştır). Bu ayrıcalık sadece Muhammed ümmetine tahsis edilen ayrıcalık mıdır, yoksa önceki ümmetlere de böyle bir hak tanınmış mıdır, bilemiyorum. Anlaşıldığı kadarıyla, içtihat hakkı, önceki ümmetlerde de vardı. Çünkü Rahman'ın nefesi genelliği gerektirir. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de *'bir ruhbanlık çıkarttılar'*[386] ayetinde belirtildiği üzere, içtihadın önceki ümmetlerde sürdüğünü anlıyoruz. Onların ruhbanlığı çıkartması, kendi içtihatlarıyla veya genel veya özel bir maslahatın aranmasıyla gerçekleşmiştir. Şâri, ruhbanlığa hakkıyla uyanları övmüş, bunun İsrail oğullarında olduğunu belirtmiştir. Aynı şey dinin aslî konularında geçerlidir. Allah teala şöyle buyurur: *'Hakkında kanıtı olmaksızın Allah ile birlikte başka bir ilaha dua eden insan'*[387] der. Kast edilen, kendi inancına göredir. Çünkü gerçekte tek bir ilah vardır. Bu nedenle Şâri, bütün gücünü harcayarak ve Allah'ın kendisine ihsan ettiği teorik gücünü kullanarak içtihada hakkını verdikten sonra -ister isabet etsin ister yanılsın- müçtehidin hükmünü onaylamıştır. Ücretini ise hata ederse bir, isabet ederse iki olarak belirlemiştir. Bilmelisin ki, müçtehit, işin kendiliğindeki durumunu yanlış bilebilir. Bununla birlikte içtihadına göre Allah'a ibadet

eder ve çektiği sıkıntı nedeniyle Allah kendisine içtihat sevabı verir. Çünkü içtihat 'cehd' (gayret) kelimesinden gelir ve cehd özel olarak gayret göstermek demektir. Çünkü Allah, kullarını gerçekte güç yetirebilecekleri işlerle yükümlü tutmuştur. Hz. Peygamber ise içtihat alanını sadece ferî hükümler alanı olarak sınırlamamış, aksine genelleştirmiştir. Bununla birlikte içtihat alanını -asıllar değil de- feri konularla sınırlayan kimse de bir 'içtihat' yapmış demektir. Başka bir ifadeyle içtihat alanının sınırlanması veya genelleştirilmesi de bir içtihattır ve her iki müçtehit de kendi içtihadında sevap kazanır.

VASIL

Sözünde Hatadan Korunmuş Peygamberin '*Her canlının Rabbim perçeminden tutmuştur*'[388] Sözünün Aktarılması da Rahman'ın Nefesindendir

Allah darda olanı darlıktan çıkartmış, rahattakini daraltmıştır. Ayetin devamıyla sıkıntıyı açmıştır. Şöyle der: '*Benim rabbim doğru yol üzerindedir.*'[389] Başka bir ayette ise '*Bizi doğru yola ulaştır*'[390] denilir. Burada yol (sırat), belirlilik takısıyla zikredilmiştir. Söz konusu yol, Rabbin bulunduğu yoldur ve bizimle birlikte yürürken o yolda bize görünür. Çünkü o yol, nimet verilen ve gazap duyulanların yoludur. Sıratın aslı, kendisini Hakkın yolundan ayıran yoldadır (sebil). Söz konusu yol, Hakkın üzerinde bulunduğu yoldur ve insanı kendisini görmekten (diğer) yollar perdelemiştir. Hakkı ancak mutlular görebilir. O'nu görmediği halde sadece kendisine inanıp 'sanki görür gibi' olsa bile, böyle bir insan mutludur. Bilindiği gibi, her canlının tasarrufu, iyi ya da kötü diye değerlendirilebilir. Bu değerlendirme, hallerin ve isimlerin hükümlerinin kendilerini belirlediği yolda ortaya çıkan arızî nedenlerden kaynaklanır. Asıl, kendiliğinde korunmuştur ve onu Allah'ın peygamberleri -Allah'ın selamı onların üzerine olsun- ve O'nun seçkin kulları görür.

VASIL

'Her Nerede İseniz Allah Sizinle Beraberdir'[391] Ayeti Rahman'ın Nefesindendir -ki onunla Allah kullarının sıkıntısını açar-

Allah bu ayetle bazı kalplerin çektiği daralmayı ortadan kaldırır. Söz konusu kalplerde Allah'ın tikelleri bilmediği (inancı) yerleşmişti. Gerçi bu düşünceyi ileri sürenlerin amacı tenzihtir, fakat onlar, içtihat edip de hataya düşen kimselerdendir. Bunu içtihada dayalı olarak söylerse, kendisinin bir sevabı vardır. Çünkü gerçek, kendiliğinde bulunduğu durumdan değişmez ve müçtehidin hükmü -ister doğru ister yanlış olsun- kendisine etki etmez. İçtihadın değişmesiyle gerçek kendiliğinde değişmediğine göre, hüküm kendisine aittir. Binaenaleyh ahirette O'ndan ancak iyilik gelecektir. Çünkü O, kendisinde kötülüğün bulunmadığı sırf iyiliktir. Öyleyse müçtehitlerin değiştirdikleri şey, sadece kendiliklerinden değiştirdikleridir. Çünkü *'Allah bir kavim içindekini değiştirmedikçe onları değiştirmez.'*[392] Onların nefislerinin değiştirdiği şey, (gerçekte) Allah'ın onları değiştirmesidir. Çünkü onlar, Allah'ın kendilerine verdiğinin dışına çıkmamışlardır. Çünkü Allah insanı ancak kendisine verdiği şeyle yükümlü tutar. Bu esnada ona verdiği şey ise, başkalaşma diye isimlendirilen şeydir. Binaenaleyh Allah, süresi dolana kadar başkalaşma hallerinde kendileriyle beraberdir. Süre dolunca, bu kez Allah'tan onlar adına beklemedikleri bir şey ortaya çıkar. Beklemedikleri ise, işin kendiliğinde bulunduğu durumu müşahede etmektir. Böylece Allah kendisinden onlar adına ortaya çıkan şeyle, onların sıkıntılarını açar. İyi'den ise sadece iyi çıkar. Tövbe etmeden ölen insan için tehdidin yerine getirileceğini iddia eden Mutezile'den birisi bu inanca sahip iken ölmüş, ölümden sonra gerçeği bulunduğu halde müşahede etmiş. Kendisini rüyada gören biri 'Allah sana ne yaptı?' diye sorunca şöyle demiştir: 'İşin bizim zannettiğimizden daha kolay olduğunu gördük.' Sonra kendisine merhamet edildiğini, kendi gibi olanlarda uygulanacağına inandığı tehdidin uygulanmadığını söylemiştir. Kıyamet günü Allah, yaptıkları günahları ve işledikleri suçları kullarına onları kınamak ve suçlarını ortaya koymak amacıyla bildirmez. Aksine bu, kendisini hak etmeyenlere bile ulaşacak ölçüde engin olan rahmetinin genişliğini bil-

dirme amacı taşır. Rahmete ulaşmak ise 'günah' diye isimlendirilen davranışların şefaat etmesiyle gerçekleşir. Çünkü onların faili 'fiil' olmaları bakımından varlıklarının sebebidir ve onları bilfiil var etmiştir. Söz konusu fiiller, kendilerini işleyen adına günahtır, fakat Rablerini tespih eden, O'na itaat eden yapılardır. Bu nedenle varlıklarını ortaya çıkartan sebep için bağışlanma dilerler. Allah da onların duasına ve sahiplerinin bağışlanma dileklerine olumlu karşılık verir. Çünkü söz konusu fiiller, günah veya itaat olup olmadıkları hakkında bir bilgiye sahip değillerdir, bununla yükümlü de değillerdir zaten. Öte yandan söz konusu fiiller o kişi adına da yaratılmamıştır. Bu nedenle Allah onların sahipleri adına yaptıkları duayı ve bağışlanma dilediğini kabul eder, günahkar sonunda her şeyi kapsayan rahmete mazhar olur. Âlemdeki herkes, şeriatta 'itaat' veya 'günah' diye nitelenen bir amelin suretinin yapıcısıdır ki, (fiillerin kendisine göre) ne günah ve ne itaat diye bir şey vardır. Fiil meydana geldiğinde, onun (ayakta kalmasını sağlayan) yegane gıdası, Allah'ın övgüsünü tespih etmekten ibarettir. Burada, yani bu mertebede itaat ve günah amelleri eşitlenir. Çünkü fiillerin günah veya itaat olması, kendileri değildir. Günah veya itaat olmak, Allah'ın fiiller hakkındaki hükmüdür ve onların duası Allah nezdinde kabul edilmiştir. Çünkü onlar da kendilerine inayet edilen, Allah'a hürmet ve kendisine yakışması yönüyle O'na sena duygusu üzerinde yaratılmış şeyler arasındadır. Bulunduğumuz her yerde Allah bizimle beraber olmasaydı, bu fiillerin varlıkları ortaya çıkmayacaktı. Çünkü bu fiilleri bizim vesilemizle veya vasıtamızla -(Mutezile veya Eşari) herkesin düşüncesinin verisine göre bir değerlendirme değişir- bizde yaratan Allah'tır. Öyleyse istediğini söyleyebilirsin! Nefes-i Rahmanî hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. Bu işin ehli olanların dışında, bizim kadar bu konuda söz söyleyeni ve konuyu açıklayanı görmedik. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[393]

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU BÖLÜM

Sır

Sır mertebeleri tespittir, bir düşün!
O Bir'in sabitliğine delildir

Ferd (teklik) ile dışta varlığımız mümkün oldu
İster gaipte (ilahi bilgi) ister şahitte (dışta)

Hakikate işaret belirsizlik
O vecd sahibinin faniliğine delil

Hal onu talep eder
Zati olmayacak şekilde ondadır istenilen

Mütehassıs bilginde bilgi niteliği olursa
Onun hükmü yitiren gibi olur

Bilmelisin ki, (sûfi) taifesine göre sır, üç mertebede ele alınır: Bilginin sırrı, halin sırrı ve hakikatin sırrı. Bilginin sırrı, diğer isimleri değil, 'Allah' ismini bilenlerin hakikatidir. Allah ismini bilmenin sırrı, kendisine aidiyeti yönünden bir hakikatin hükmüyle zıtları birleştirmektir. Aynı şey, kendisine nispet edilen zıddı bulunan her şey için geçerlidir. Bu sır, ancak içinde onu bulanın ve kendisiyle nitelenenin anlayabileceği bir sırdır. Böylelikle kendisi hakkında verdiği bir hükmün (gereği olan durumun) zıddıyla kendisi hakkında hüküm verir. İkinci hükmü

---

* Bu kısımdan sonra metnin Arapça orijinalindeki kısım başlıkları devam etmemektedir. Bu yüzden bu ciltten itibaren sifirlerde sadece bölüm başlıkları takip edilecektir.

de, zıddının hükmüyle -yoksa başka bir nispet veya izafet yönünden değil- verir. Bu nedenle Allah (zıtlara göre hüküm vermeyi) bilgini sırrı yapmıştır. Çünkü bilgi, delilden meydana gelen bütün bilgilerdir. Çünkü bilgi (anlamındaki ilm), alamet kelimesinden türetilmiştir. Bu nedenle eşyayı bilmek Allah'a izafe edilmiştir. Çünkü Allah kendisini bilmiş, böylelikle de âlemi bilmiştir. Öyleyse Allah, âlemin varlığına delil ve alamettir. Aynı şekilde âlem de, kendisini bilirken Allah'a alamettir. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Kendini bilen rabbini bilir' hadisinde dile getirildi. Böylelikle Peygamber, senin O'na bir delilin olduğunu belirtmiştir ve bu sayede O'nu bilirsin. Aynı şekilde O'nun zatı, O'nun senin hakkındaki delilidir. Binaenaleyh Allah seni bilmiş ve bu sayede seni yaratmıştır. Bu, sadece Allah'ı bilenlerin anlayabileceği bilginin gizli sırrıdır. Hak kulun gözü, kulağı ve bilgisi olunca, Hakkı O'nunla bilirsin, Hakkı kendisine delil ve alamet yaparsın. İşte bu da, hal sırrıdır. Hz. İsa topraktan inşa ettiği surete bu sırdan üflemiş, o da kuş olmuştu. Hz. İbrahim'in kuşları çağırması bu bilgi sırrıyla gerçekleşmiş, onlar da 'koşarak' gelmişlerdi. Çünkü *'benim iznimle'*[394] sözünde amil olan şey, 'üfler' sözüdür. Öyleyse o, hal sırrıdır. Kelimede amil *'olur'*[395] sayılırsa, bu, bilginin sırrıdır. Bunu ancak sahibi bilebilir ki o da İsa'dır. Bilgi sırrı hal sırrından yetkindir. Çünkü bilgi sırrı Allah'a aittir ve İbrahim'de ortaya çıkan oydu. Çünkü İbrahim, kuşları çağırmaya bir şey eklememiş, (söz gelişi) 'üfleme' zikretmemişti. Öyleyse onun sözü *'Bir şeyi irade ettiğimizde ona sözümüz ol olur, o da olur'*[396] idi. Hal sırrı ise ancak yaratıkların niteliklerinden olabilir. Öyleyse bilgi sırrı daha tam ve hükmü daha yaygındır. Binaenaleyh hal, bilginin bildiklerinden birisi ve onun kapsamı altında bulunanlardandır. Hal bilgiden daha üstün olsaydı, Hak peygamberine daha eksik olanı istemeyi emretmiş, 'mükemmel' ile nitelenme özelliğini bırakmış olurdu ki, öyle bir şey imkânsızdır. Öyleyse üstünlük ancak bilgiye ait olabilir.

Hakikat sırrı ise, bilginin bilenin zatına ilave bir durum olmadığını bilmekten ibarettir. O, eşyayı zatıyla -yoksa zatından farklı veya ona ilave bir (bilgiyle) değil- bilir. O halde hakikat sırrı, hakikatin (veya zatın) ve hükmün farklı olduğunu verir. Hal sırrı ise karıştırır ve hal sırrıyla konuşan kimse 'Ben Allah'ım (Ene'llah)', 'Kendimi tenzih ederim (Sübhanî)', 'ben istediğimim, istediğim de bendir' der. Bilgi sırrı ise bilen ile bilgi ile bileni ayırt eder. Binaenaleyh bilginin sırrıyla bilirsin ki,

Hak senin duyman, görmen, elin ve ayağındır. Bununla birlikte onların her biri işlevini yerine getirir ve eksiktir. Sen ise O'nun aynı değilsin. Hal sırrıyla ise, Hak hal yönünden senin duyman -aynı zamanda bütün güçlerin- olmuşsa, duyman âlemdeki tüm duyulanlara işler. Hakikat sırrıyla ise, var olanların ancak Allah'a ait olduğunu ve halin bir etkisinin olmadığını öğrenirsin. Hakikat böyle bir şeyi kabul etmez. Çünkü sebep, kendisi var olsa bile, (varlığı kendine bağlı olmayan bir şey anlamında) bir haldir, dolayısıyla etkisi sabit değildir. Hakikatin öyle bir gözü vardır ki, hal ve bilgi gözüyle onun gördükleri görülmezken onunla hal ve bilgi gözüyle görülenler görülür. Bilginin bir gözü vardır ki, onunla hal gözüyle görünenler görülürken hal gözü onun gördüklerini göremez. Öyleyse hal gözü, her zaman bilgi ve hakikat gözünün derecesinden eksiktir. Bu nedenle de haller 'sübut' özelliği kazanamaz. Çünkü bilgi onları ortadan kaldırırken hakikat ise kabul etmez. Ve bu nedenle haller varlık ve yoklukla nitelenmezler. Öyleyse haller, yokluk ve varlık ile nitelenmeksizin, bir varlığa ait niteliklerdir. Öyleyse hal'(den hareket edildiğinde) âlemde karışıklık meydana gelirken bilgiyle ve aynı zamanda hakikat ile söz konusu karıştırma ortadan kalkar. İşte bu hal, bilgi ve hakikat sırrıdır. Bunların hükümdeki farklılıklarını öğrenmiş oldun. İşte (sûfi) taifesine göre sır denilen şey budur. Binaenaleyh âlemde herhangi bir şey sabit olup hükmü ortaya çıktığında, onun sırrı, manasıdır. Söz konusu mana her kim için ortaya çıkarsa, onun nezdinde bu sübut ortadan kalkar. O kişi, bu hal ortaya çıkmazdan önce, o şey hakkında böyle hüküm vermişti. Bu durum âlemde sübut özelliği bulunan her şey için geçerlidir. Âlemdeki bütün sebeplerin sabitliği de bu konumdadır.

Buna göre rububiyetin sırrı, ya merbub veya (Rab ile merbub arasındaki) nispetler veya niteliklerdir. Bunlar her kimde bulunursa veya kime nispet edilirlerse -nitelikleri böyle kabul edenlere göre-, söz konusu kimse 'rab' olabilir. Söz konusu kimse (bu nitelikler olmaksızın) özü gereği bu tarzda rab değildir. İşte bu Sehl b. Abdullah'ın 'Rabliğin bir sırrı vardır ki, ortaya çıksaydı rablik batıl olurdu' sözünün anlamıdır. Sehl'in şu iadesi de bu anlama gelir: 'Rabliğin bir sırrı vardır ki ortaya çıksaydı, bilgi geçersiz olurdu. Bilginin bir sırrı vardır ki, ortaya çıksaydı, nebilik geçersiz olurdu. Nebiliğin bir sırrı vardır ki, ortaya çıksaydı, hükümler geçersiz olurdu. Hakkın bir sırrı vardır ki, ortaya çıksaydı, ih-

tisas geçersiz olurdu. Nebilik ihtisas demektir. Öyleyse ihtisasın ortadan kalkmasıyla, nebilik de ortadan kalkar. Bilginin hükmü ise, kendisine bilginin hükmünü verecek şekilde zatın bir niteliği -ki haldir- olması yönünden ortadan kalkar. Öyleyse bu durumda bilgi ortadan kalkar, bilen değil! Nebiliğin sırrı ise, Refiü'd-derecât'ın (dereceleri yükselten) ortadan kalkmasıdır. Çünkü bu durumda karşısında üstün olacak kimse yoktur. Nebilere ait olan miraçlar, bu derecelerde gerçekleşir. Nebiliğin sırrı, gerçeği bulunduğu hal üzere bildirmektir. Gerçeğin kendiliğindeki durumu ise değişmez. Değişme kabul etmeyince, hüküm ortadan kalkar. Çünkü hüküm, seçimin varlığını gerektirir. Seçim ise değişmeyle çelişir. Seçim ortadan kalkarsa, hüküm de kalkar ve dolayısıyla nebiliğin anlamı ortadan kalkar. İşte nebiliğin sırrı! Bütün bu hususların sırlarının kendisine göründüğü ve Hakkın bildiği şekilde onları bilip (sırrın ortaya çıkması nedeniyle) hiçbir şeyin -ona göre- anlamsız hale gelmediği kimse, 'ilahi temekkün'de güçlülerin güçlüsüdür. Böyle bir insan efendi makamında kul, kul suretinde efendidir.

İKİYÜZÜNCÜ BÖLÜM

Vasl (Kavuşma)

Bizi geçen o şey bir suret değildi
Bizde vasl (kavuşma), o geçene ulaşmak

Kaçan, onu istemediğimiz için kaçtı
Onu arzuladığımızda ise, artık sabit hale gelir

Adamlar bununla derecelendi, bir kısmı
Diri, bu kısım, ölünün ta kendisi

İçimizden ölü olan, ölümünü bilmez
Masum konuşan, susanın ta kendisi

Bilmelisin ki, sûfilerin ıstılahında vasl, kaçana ulaşmaktır. Başka bir ifadeyle vasl, kaçırdığın nefeslerine ulaşmaktır. Bu durum '*Allah onların günahlarını iyiliklere çevirir*'[397] ayetinde belirtilir. Buradaki neden şudur: Her halin bir nefesi vardır. Bu nefes, kişinin kaçırmış olduğu bütün geçmiş nefesleri içerir. Başka bir ifadeyle, bu nefeslerin sahip olduğu bütün hükümleri içerir. Öyleyse (bu son) nefes, toplamın faydasına sahip olduğu gibi aynı zamanda başkalarından kendisini ayrıştıran (bir hükme) sahiptir. Bu durum sûfilerin 'Bir şahıs sürekli olarak Allah'a yönelse ve sonra bir an bile kendisinden yüz çevirseydi, bu anda yitirdiği şeyler, elde ettiklerinden daha fazla olurdu' şeklindeki ifadelerinde belirtilir. Bu, ârifleri hayrete düşüren bir meseledir. Vasıl doğru olduğunda, ondan sonra fasıl (ayrım) meydana gelmez. Doğrusu budur! Çünkü Hakka vasıl olmak, ayrılmaya imkân vermeyeceği gibi bir şeye tecelli edip de sonra ondan perdelenmesi mümkün değildir. Çünkü (bir şeyi) 'bilen' olması yönünden bilen, bilgisinin hükmünün aksine bir hükme sahip olmaz. Binaenaleyh hak, vasl halinde sürekli âlemle birliktedir ve bu sayede 'ilah' olur. Bu durum '*Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir*'[398] ayetinde belirtilir. Başka bir ifadeyle varlık, yokluk ve hangi nitelikte olursanız olun, O sizinle beraberdir. İşte, gerçekte de durum böyledir! Allah ehlinden inayete mazhar olanlar adına gerçekleşen durum, bu beraberliği görecek şekilde basiretlerini açması ve (bu bilgiyi) öğretmesidir. İşte 'vasl' diye ifade edilen şey bu, yani söz konusu ârifin müşahedesidir. Bu halde ârif, kendiliğindeki halinde gerçeği müşahedeye ulaşmıştır. Dolayısıyla, bilgi cehalete dönüşmeyeceği gibi, vasl halinin fasla (ayrım) dönüşmesi de mümkün değildir. Çünkü bu müşahede, insana gerçeğin kendiliğindeki durumunu verir.

Kardeşim! Sûfilerin ıstılahlarına göre valsın anlamı budur. Allah bizi ve sizi vasl haline erenlerden etsin! '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[399]

İKİ YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM

Fasl (Ayrılık)

Fasl, bir anlarsan eğer, umudun yitirilmesi
Bırak, seni terk etsin, umulan gerçekleşmiş zaten!

Hem de talibi kendisini ummaksızın
Fasl kemale ermenin delilidir kul için

Biz ve o zorunludur, delil bizimdir
Bilen ile bilmeyen arasında ne kadar fark vardır

Bilmelisin ki, sûfilere göre fasl (ayrılık), sevdiğinden umduğun şeyin yitirilmesidir. Bize göre ise, senin görmen ve düşman olmasından sonra O'ndan ayrışmandır. Bundan önce senin adına gerçekleşen ise, bu bölümde sözü edilen fasl değildir. Çünkü burada kast edilen fasl, vasl halinden meydana gelendir ki, işte zevk budur. Zevkten önce ise, umuttan kula Hak olması aklına gelebilir. Bu oluşun imkânsızlığına muttali olması da mümkün olabilir. Bu da, burada bölüm başlığı sayılan fasıl olabilir. Bu umuttan daha üstünü yoktur. Sonra bundan isimler, nitelikler ve ulvisiyle ve süflisiyle bütün var olanlardaki özellikleriyle tahakkuk etme derecesine inebilir. Öyleyse bütün bu hususlardan kaçırdığın, bu bölümde (ele alınan) fasıldır. Fakat bu vasl ve faslın şartı, irade yolundan olsa bile, muhabbet makamından olmaktır. Muhabbet, iradenin kendisi olsa bile, (iradede) özel bir ilgidir. Bu durum, iradenin şehvetin özel bir ilgisi olmasına benzer. Azim de iradedeki özel bir haldir. Aynı şey, hem (niyet), niyet ve kast için söylenebilir. Bütün bunlar, iradenin halleridir.

Bilmelisin ki, reca ve umut, mümin olmaları yönünden müminlerin niteliğidir. Fiili de kendisine tabidir. Umut, ârîflerin değil, müminlerin hallerindendir. Çünkü ârifler kendi işleri hakkında bir basirete sahiptir, dolayısıyla onlarda umut olmaz. Aynı şey, kendi durumu hakkında basireti olan herkes için geçerlidir. Nitekim Allah *'onlar ölüme, hayata ve dirilmeye malik değillerdir'*[400] buyurur. Kabirdeki kafirler de ümitsizdir.

Ârifler için gerçekleşen fasl, umut edilenin üzerinde bir şey değil, hakikatleri ayrıştıran özelliği tahkiktir. Böyle bir hal, işlerdeki hikmetin dizilişini ve tertibini bilenlerde gerçekleşebilir. Öyle biri, her işe hakkını verirken her şeyi başkasıyla ortak olduğu özellikten ayıran özelliği de bilir. Bu bağlamda ilahi isimlere gelirsek, onlar, çoklukları yönüyle bir zatı gösterirler. Bu nedenle ilahi isimler, çokluğu kabul ettikleri için, bir fasla (ayrım) muhtaçtır. Bu ayrım, ya anlamlarının mensup olduğu isimlendirilenin zatında ya da eserlerinin ortaya çıktığı şeyde (âlem) olabilir. Böylelikle ilahi isimlerde çokluk, etki edenden (müessir) dolayı değil, etkiye konu olan nedeniyle meydana gelir. Bu durumda eserler ve etkiler, tek bir hakikate ait nispetleri (nitelikler) çoğaltır. Öyleyse (ilahi isimlerdeki) ayrım, isimlerde veya isimlendirilende ve etkiye konu olanda değil, bizzat eserlerde söz konusudur. İşte âriflere göre faslın gerçek anlamı budur. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[401]

İKİYÜZ İKİNCİ BÖLÜM

Edep Hali

Şeriat edebi, yerine getirdiğin ibadet:
Yaparsan, 'edepliler' arasında yazılır adın

Gücünü harcar da ibadeti (görmekten) 'fani' olursan
Hâdimlerdensin, o zaman

Her isteyene hakkını verirsen bir de
Gerçek hakkını ama; katılırsın eminlere

Temiz şeriatın hükmünü yerine getirirsin
Bütün geçmiş bilginler bunu söylemiş durmuş

Bilmelisin ki, edep, üç kısma ayrılır: Şeriat edebi, hükmü yerli yerinin dışına çıkartmamaktır. Bu yer, cevher veya araz veya zaman veya

mekân veya konum veya göreli veya hal veya nicelik veya etkin veya edilgende olabilir. Şeriat edebinin ortaya çıktığı yerler bunlarla sınırlıdır. Bu bağlamda kendi başına varlığını sürdüren zatlarda şeriat edebinin yerine getirilmesi, bulundukları hale göre gerçekleşir. Bunlar, maden, bitki, canlı, insan, genişlik, ondan başkalaşmaya konu olan ve olmayan, oluş ve bozuluşa tabi olan olmayan bir şey olabilir. Bu edebe uyan insan, bütün bu konularda şeriatın hükmünü bilir ve ilgili yere göre onu uygular. Arazlar hakkında şeriat edebi ise, farz, vacip, mendup, mekruh ve mubahlık şeklinde yükümlünün fiilleriyle ilgili kısımlardır. Zamanla ilgili şeriat edebi, vakitlerle irtibatlı ibadetlerin vakitleriyle ilgili hususlardır. Her vaktin yükümlünün davranışla ilgili bir hükmü vardır. Bir kısmının vakti geniş iken bir kısmının vakti dardır. Mekânla ilgili adap ise, ibadet mekânlarıyla ilgili (adaptır). Söz gelişi *'Allah'ın isminin kendilerinde zikredilmesine izin verilen Allah'ın evleri'*[402]ni örnek olarak verebiliriz. Konumla ilgili adaba gelirsek, bunlar, bir şeyin adının başka bir adla değiştirilmemesidir. Çünkü ismin değişmesi nedeniyle, hakkındaki hüküm de değişir. Bu durumda ise daha önce helal olan bir şey haram veya haram olan bir şey helal hale gelebilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Bir zaman gelecek ki, bazı insanlar ortaya çıkacak ve içkiyi (hamr) başka bir adla isimlendireceklerdir.' Bunun amacı, isim değişikliğiyle (sarhoşluk veren) içkiyi helal hale getirmektir. Nitekim (İmam) Malik'e deniz domuzunun (su aygırı) hükmü sorulmuş, 'haramdır' demiş. Bunun üzerine 'Deniz domuzu, deniz balıklarından birisidir' dediklerinde ise, şöyle demiştir: 'Siz onu domuz diye isimlendirdiniz, isimlendirme nedeniyle de domuz hakkındaki haramlık hüküm ona da sirayet etti.' Nitekim bazı insanlar hamrı, nebiz veya rebe veya teziz diye isimlendirip isim değiştirerek onu helal yapmak istemişlerdir.

Göreliyle (izafet) ilgili edep, Hızır'ın *'Onu ayıplı hale getirmek istedim'*[403] sözünde belirtilmiştir. Başka bir yerde Allah, *'o ikisini değiştirmek istedik'*[404] buyurur. Değiştirmenin amacı, övülen ve kınanan şeyler arasındaki ortaklıktır. Allah *'Senin Rabbin irade etti ki...'*[405] buyurur. Bunun amacı, söz konusu ortaklıkta övülen kısmı saflaştırmaktır. Böylelikle bir şey nispî olarak kınanma kazanırken başka bir yöne göre ise övgü özelliği kazanır. Şey aynı şey; fakat hüküm nispî olarak değişmiştir. Hallerle ilgili edep ise, itaat veya günah hakkında yolculuğun durumu gibi hu-

suslardır. Böyle durumlarda hüküm, hale göre değişir. Yolculuk hali de Ramazan orucunda veya orucu bozmada yerleşik olmanın hali gibidir. Ayrıca mest üzerine meshin sayısının belirlenmesi veya belirlenmemesi bu konuyla ilgilidir.

Şeriatın sayılardaki edebi, söz gelişi, temizlik fiillerinin sayısı ve ölçüleriyle ilgilidir. Bu bağlamda zekatın ölçüsü, namazlar, -şeriatın konuyla ilgili hükmüne göre- bunlara eklenmeyen veya eksiltilmeyen miktarlar, şeriatın sayıyla ilgili edebine girer. Bir kova veya birkaç kova gibi, gusul veya abdest alınan su miktarı da onunla ilgilidir. Sayıdaki edep budur.

Şeriatın etkindeki edebi, katil, gaspeden ya da herhangi bir fiilin izafe edildiği herkesle ilgilidir. Etkilenendeki edebi ise şöyledir: Söz gelişi kısas gereği öldürülen insanın öldürülüşü kısasa uygun mudur, yoksa başka bir şeyle mi ilgilidir? Ya da gasp edilen, gaspı gerçekleştiren elden başka bir kimsede bulunup bulunmadığını araştırır. Şeriat edebinin taksimi budur.

Hizmet edebi ise, daha üsttekinden aşağıdakine doğru veya aşağıdakinden daha üsttekine doğrudur. Bu bağlamda daha üsttekinden aşağıdakine yönelik hizmet, ona yararlı olan işleri gerçekleştirmek, onları gözetmek, bu konuda gaflete düşülen hususlara dikkat çekmek, bilinmeyenleri tanıtmak; vakitlerini, mekânlarını ve hallerini belirlemek, belirtilerini ortaya koyarak belirsiz noktalarını açıklamak, sorunlarını izah etmektir. Bu durumda üstte bulunanın durumu, öğrenci karşısında hoca veya cahil karşısındaki bilgin, halkı karşısındaki hükümdar gibidir. Astın üste hizmeti, onun emirlerine ve yasaklarına uymak, belirlediği sınırlarda ve kurallarda durmak, sevdiği işlere koşmak, işaretlerini gözetlemek ve amaçlarına uymaktır. Hizmet edebinin taksimi de budur.

Hakkın edebi bölümüne gelirsek, bu edep, hak edene hak ettiği şeyi, -o şey hak ettiği için değil- ihsan olarak vermektir. Allah *'Her şeye yaratılışını verdiğinde'*[406] bana da yaratılışımı verdi. Ben O'na kendisi olması bakımından hak ettiği şeyi verdiğimde ve sen kendisine ait olman nedeniyle hak ettiği şeyi O'na verdiğinde, hiç kuşkusuz, 'her şeye yaratılışını verme' hususunda Hakkın edebini yerine getirmişsin demektir. Hakkın edebi, budur. Hakikat adabı kısmına gelirsek, bunun hali, Hakkı eşyada eşyanın aynı olarak -onlar olarak değil- görmektir. Sonra

görülen eksiklik ve fazlalık hakkında eşyanın istidatlarının gereğiyle hüküm verirsin. Böylece bunu -ister kemal ister eksiklik ister (gayeye ve mizaca) uygun olsun ister olmasın- hiçbir şeyi istisna etmeden bunları eşyanın istidatlarına nispet eder, Hakka değil. Çünkü hakikat hali söylediğimizi gerektirir. Bütün makamlardaki halin zikrettiğimiz şekilde olursa, hiç kuşkusuz ki, edebi yerine getirmiş, bütün iyiliği iki elinle toplamış, ellerini iyilikle doldurmuşsun demektir. Bir yaratılmışın gücünün son noktası da budur. '*Allah dilediğini doğru yola ulaştırır*'[407] Haller üzerinde konuşmak, geniş açıklamayı kaldırmaz, maksadı anlatmak için dikkat çekmek yeterlidir. Sözü ne kadar açıklamak istersen, o kadar bozarsın. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[408]

İKİ YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Riyazet Hali

İnsan nefsinin ahlakını süslerse
Onları doğasının ve arzularının (etkisinden) kurtarırsa

İmkansızdır böyle bir iş, bizce
Onu riyazet eden başka türlü yapar bunu

Bilgi sahibiysen, ahlakın kullanım yerleri
Bozuk iken bile, şeriat ile belirlenmiştir

Bilmelisin ki, sûfilere göre riyazet, hallerden birisidir ve iki kısma ayrılır: edep riyazeti ve talep riyazeti. Sûfilere göre edep riyazeti, nefsin doğasından çıkmak demek iken talep riyazeti ise, amacın ve gayenin doğruluğu demektir. Bize göre ise riyazet, ahlakı süslemek ve güzelleştirmektir (tehzîbü'l-ahlak). Çünkü nefsin doğasının dışına çıkmak doğru değildir. Böyle bir şey doğru olmayınca, Allah doğalar için kullanım yerleri belirlemiştir. Nefisler o yerlerde durduklarında, hamt ve şükrederler, böylelikle kendi doğalarının dışına çıkmamış olurlar. Öyleyse

doğanın riyazeti (ya da doğayı terbiye), yaratıcısının belirlediği yerde onu sınırlamak ve kullanmaktır. Çünkü mizacı olan bir şey, mizacından başkası değildir. Bir şey doğasının dışına çıksaydı, artık o olmazdı. Bu nedenle 'talep riyazeti, amacın doğru olmasıdır' denilmiştir. Çünkü bir şey adına bir durum irade edilmiş olabilir. Onu irade eden ise, onu yaratan olabilir. Yaratıcı, onu o şey adına belirlemiş, kendisine bildirmiş, söz konusu ölçüyü kendisinden talep etmiş olabilir. Öyleyse o şey kendisi adına (yaratıcı tarafından) belirlenen bu işte tasarruf ederse, riyazet sahibi olur. Çünkü söz konusu varlık kendisinden istenilen şeyin zıddı bir işte tasarrufta bulunsaydı, o işteki tasarrufu da doğası gereği olacaktı. Öyleyse verilen örnekte (doğanın) güzelleştirilmesi, sınırsız ve kayıtsız bir kullanımdan (onun adına belirlenmiş) sınırlı kullanıma onu yönlendirmektir. Edep riyazetini (nefsin doğasından çıkmak şeklinde) tanımlayan, bunu 'doğanın kayıtsız anlamda tasarrufundan çıkmak' anlamında söylemiş olabilir. Bu durumda riyazet sonucunda doğanın tasarrufu sınırlanır. Böyle bir insan kendi nefsini yaratıcısının kendisi için belirlediği alana tasarrufa yönlendirir. Daha önce başıboş hareket eden doğa, artık sınırlanma altına girer. Bizim söylediğimiz de budur. Bundan başka bir anlamı kastetmiş ise, doğrusu bizim söylediğimiz olabilir. Çünkü riyazet, nefsi zelil yapmak ve kulluğa katmaktır. Bu nedenle yeryüzü, zelûl (hor) ve arz diye isimlendirildi.

Bize göre riyazet, nefsi bir 'arza'ya, yani iyinin ve kötünün kendisini çiğnediği bir toprağa dönüştürmek demektir. Toprak, üzerinde gezinenleri ayırt etmez. Aksine iyiyi (birr), Efendisinin memnun olduğu hallere sahip olması nedeniyle, severek taşırken günahkarı Allah'ın kendisine yüklemesi nedeniyle taşır. Çünkü Allah, nimetlerine nankörlük edip onları yok sayarken ve sahiplerini unuturken bile, kendisini rızıklandırır. İyice düşünürsen, razı olunan şey, gerçekte riyazete döner. Çünkü nefs, özü gereği iyiliğin fazlasını ister, çünkü asıl böyledir. Nitekim Allah, mümkünlerin (var olmasını) talep etmiştir, onlar ise, sonsuzdur ve sonsuzdan daha fazlası yoktur. Sonsuz olanlar ise, varlığa bir defada giremez. Fakat bir sona varmaksızın, az az varlığa girerler. Binaenaleyh talep ettiği (mümkünlerin) çokluğunu kendisine nispet ettiğin halde Hak, bu çokluğun peyderpey varlığa girmesinden razı olmuştur. Çünkü Hak bilir ki, sonsuz olan şeylerin varlıkta bir defada gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu nedenle de sonsuzdan varlığa giren bu (az)

kısımdan razı olmuştur. Öyleyse rızanın konusu, ancak az ile gerçekleşebilir. Yaratılmış ise, yaratanından daha büyük paya sahip olamaz. Hakkın niteliği (sonsuz mümkünlerin peyderpey varlığa girmesinden razı olmak anlamında) bu ise, aynı rıza niteliği, kula daha yakışır. Binaenaleyh Allah'ın nezdinde olan şey sonsuzdur. Bu kulun talebi ise, Hakkın nezdinde olan şeydir. Hakkın nezdindekinin varlığa girmesi ise -bir sona varmaksızın- peyderpey gerçekleşebilir. Varlığa giren bu miktardan kul razı olur. Hâlbuki bu kısım, kulun Allah'ın nezdinde bulunan hakkındaki bilgisine göre, hedeflediğiyle kıyaslandığında azdır. Böyle bir durumda bile kul Haktan, Hak da kuldan razıdır. Öyleyse (Allah katında) sonsuz nimetlerin bulunduğunu bilen insan, bilgisinin sonsuz şeylere ilişmesine karşı 'riyazet' sonucu olarak, sonlu ile yetinmiştir. Çünkü söz konusu kişi bilir ki, sonsuz olan şey, varlığa giremez. Öyleyse riyazetin hakikati, buna döner. Çünkü insanoğlu ilahi surete göre yaratılmış olduğu için, kendini beğenmiş ve 'izzet' sahibi olana yasaklamanın yakışmadığını zannetmiştir. Hâlbuki bizzat 'izzet'in bir yasaklama ve engelleme demek olduğunu anlamamıştır. Çünkü izzet, bir korudur ve 'koru', yasaklama engelleme demektir. Öyleyse insanın sayesinde serbestlik iddia ettiği sebebin kendisi onu engeller. Hak nefse kendi izzetinin mertebesini ve iktidarının ne kadar etkili olduğunu gösterir. İktidarı böyle etkin olsa bile, ona ancak varlığa girebilen şeyleri verebilir. Bunun karşılığında nefsin (izzeti) kırılır, sayesinde gururlandığı şey, ona zillet ve horluk ve kırıklık kazandırır. Bu durumda nefs, bilgisizliği nedeniyle, horluğu kabul eder ve bundan memnun kalır. Hak ise, bilgisi nedeniyle, izzet sahibidir. Öyleyse bilgi riyazeti, riyazetlerin en yararlısıdır. Bilgi kendisini suretten uzaklaştırmaz. Fakat başta üzerinde bulunduğu suretin ve hakikatlerin mahiyetini bilmiyordu. Bilgi ne kadar kıymetli bir şeydir! Hakkın bir surette tecelli edip inkâr edilmesi, sonra da başka bir surette tecelli edip kabul edilmesi, bilginin şerefinden kaynaklanır. Hâlbuki Hak, her iki surette de aynıdır. Bu müşahede mertebesi, gerçekte ancak sınırlı olabilir. Çünkü müşahede eden -ki o kuldur- kendi imkânıyla sınırlıdır. Öyleyse onun mutlaklığı müşahede etmesi mümkün değildir ve müşahede de kaçınılmazdır. Bu durumda müşahede edilen kul için suret ile 'sınırlanmış' olduğu kadar suretlerden suretlere girmeyle de sınırlanmış olarak ortaya çıkar. Bunun nedeni, Hakkın kendisinden kaynaklanan zorunluluk sahibi olmasıdır.

Öyleyse, bizi dinlersen, hepsi sınırlanmıştır! İnsan da başkalaşmayla nitelenmiştir. Bunun nedeni, bu işin sonsuz olduğu ve sonsuz bir şeyin sınırlılık altına giremeyeceğini anlamasını sağlamaktır. Çünkü bir suretten başka bir surete geçmesi kabul eden kimse, sonsuz suretlerde başkalaşmayı veya bu başkalaşanın kendilerini aşıp başkalarına geçemeyeceği suretleri kabul edicidir. Bu durumda ise sınırlılık nedeniyle sınırlık hükmünden çıkar. Böylece insan, müşahede ettiğinin salt varlık olduğunu öğrenir. Bu durumda onun müşahedesi de, müşahede edilenin mutlaklığı nedeniyle, mutlak müşahede haline gelir. Bir suretten başka bir surete geçmek ise, kendisine daha önce sahip olmadığı bir bilgi kazandırır. Bu esnada *'Allah'ın apaçık hak olduğunu'*[409] öğrenir. Öyleyse bilgili kulun riyazetinin en üst mertebesi, Hakkı bir surette inkâr edip O'nu tenzih ile sınırlamamaktır. Aksine sınırlanma tenzihinden mutlaklık da dahil olmak üzere mutlak tenzih O'na aittir.

İKİ YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tahallî (Süslenme)

Olmasaydı tahalli, olamazdık O'nun mertebesinde
Bir nur üzere, haberlerinin varisleri

'İsimlerle ahlaklanmak' bir süs bize
İsimlendirilenin duruluğu saflaştırdı onu

Tayfur (Cüneyd) halifeliği elde edince
Haberler kendisine getirdi onu

Kölesi bir yarar nedeniyle reddetmiş onu
Kendisine dönmüş, bu da onur eşyasındandır

Çünkü Rahman'a sormuş:
Bir sırayla nimetleri meydana getiren nedir? diye

Bizi rızıklandıran kuşkusuz Allah ve açar bize bir kapı
Nimetlerine şükrü ihsan eder bana

Bilmelisin ki, sûfilerin terimlerinde tahalli (süslenme), söz, fiil ve davranışlarında sadık insanlara benzemek demektir. Bize göre bu tanım, bu yolda, sürçmedir. Allah'ın isimlerinden birisi de, es-Sadık'tır. Sadıkların hallerinden birisi ise, tahalli, yani süslenmedir. Öyleyse neyle süslendiklerini bilmek gerekir. Acaba başkalarına ait bir şeyle mi süslenirler? Böyleyse, onlar kendilerine ait olmayan bir şeyle süslenmiş ve bu durumda 'yalan elbisesi' giymiştirler. Ya da onlar, kendilerine ait bir şeyle süslenmişlerdir ve bu durumda doğru sözlüdürler. Bize göre süslenme, dince belirlenmiş tarzda, güç ayrıştırılacak şekilde ilahi isimlerle süslenmek demektir. Onlar, görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir. Belkıs uzaktan baktığında tahtı hakkında kuşkuya kapılınca 'sanki odur' demişti. İlahi iktidarı müşahede etmiş olsaydı, tahtının herhangi bir ilave olmadan o olduğunu kesin olarak bilirdi. İnsan bu süslenmeyle bu makama yerleşir, kendisiyle süslenme onu perdelemez, bu süslenmenin gerçekte kendisine ait olduğunu ve onu ödünç almadığını bilir, hatta bunların (huyların) hepsini mülkü ve malı olarak görür, yine de bu hal kendisini Rabbine kulaktan alı koymaz, kendisiyle zuhur eden ve yaratıcısına ait olan niteliğin teşbih olarak değil, bir süslenme olarak kendisiyle zuhur ettiğini bilirse, bu hal tahallidir. Filozoflar bu hal hakkında 'güç ölçüsünde İlah'a benzemektir' derler. Bu söz, iyice incelersen, söyleyenin bir cehaletidir. Çünkü gerçekte benzeme, mümkün değildir. Bir nitelik kimde bulunursa, ona aittir ve o kişi bu niteliğin kendisinde bulunmasına istidatlıdır. Öyleyse zatının istidadı nedeniyle, onu gerektirmiştir. Öyleyse kimse kimseye benzememiştir. Aksine nitelik, birinde bulunduğu gibi ötekinde de bulunur. İnsanlar sadece öncelik ve sonralık ile niteliğin yapısının tek olması nedeniyle perdelenmiştir. Böyle bir niteliği önce gelende görüp ardından sonra gelende kendisini gördüklerinde, şöyle iddia etmişlerdir: 'Sonra gelen, bu nitelikte önce gelene benzemiştir.' Hâlbuki o niteliği sonra gelendeki hakikati ile önce gelendeki hakikati birdir. İş onların söylediği gibi olsaydı, kulluk ve rablik birbiriyle çatışır ve hakikatler batıl olurdu. Öyleyse kul ancak kendisine ait bir nitelikle süslendiği gibi Hak da (kulun kendisine izafe ettiği) tenzih veya teşbih nitelikleriyle değil, ancak kendisine ait

bir nitelikle zuhur etmiştir. Bunların hepsi O'na aittir. İş böyle olmasaydı, Hakkın kendisini bunlarla niteliği şey onun hakkında bir yalan olurdu. Hâlbuki Allah bundan münezzehtir. Aksine Allah kendisini niteliği izzet, büyüklük, ceberut, azametin sahibidir. O, benzerliği reddettiği gibi aynı zamanda kendisini unutma, tuzak kurma, aldatma, sevinme, beraberlik gibi özelliklerle de nitelemiştir. Öyleyse bunların hepsi Allah'ın kemaline ait niteliklerdir. Allah bu niteliklerle zatının gerektirdiği tarzda nitelenmiştir. Sen ise senin zatının gerektirdiği şekilde onlarla nitelenmişsindir.

Hakikat bir, hüküm başka
Kul abid, Rahman mabud!

Öyleyse tahalli, gerçekte benzemek demektir ve benzemek hakikatte imkânsızdır. Bunu ancak hakikatler hakkında bilgisi olmayan kimse söyleyebilir. Aynı şekilde '*Allah bize ihsanda bulunsaydı*'[410] ayetinde geçerlidir. Böylelikle insanlara Hakkın bize açıklamış olduğu şeyleri açıklamak bir yükümlülük oldu. Açıklayabileceğimiz ve ifade edebileceğimiz hususlarda, bizden böyle söz alındı. Allah'ın bizden gizlemek hakkında söz aldığı hususları ise insanlarda gözleriz fakat işin mahiyetini kendilerine söylemeyiz. Bu nedenle onlar tahayyül ettikleri gibi hareket ederken biz de bildiğimiz gibi hareket ederiz. Bu durumu onlara bildirseydik, kabul etmezlerdi. Çünkü istidatları, kabule imkân vermez. Nitekim Allah '*Onlara duyursaydı, yine yüz çevirirlerdi*'[411] buyurur. Öyleyse kendilerinden sakladıklarımız, onlara dönük bir rahmettir. Çünkü Allah bütün yararları kullarına açıklamış, fakat onların bu açıklamayı kabul istidatları birbirinden fraklı farklı olmuştur. Allah'ın kendisini nitelediği ve aklın O'nu kendisinden tenzih ettiği niteliklerini açıklamış olması ise, O'ndan başka hiçbir varlığın ve hakikatin bulunmadığını gösterme amacı taşır. Âlemde ortaya çıkan bütün niteliklerin Hakkın mertebesinde aynısı vardır ve her bir şey O'nunla irtibatlıdır. O onun rabbi ve var edeni iken, nasıl O'nunla irtibatlı olmaz ki? '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[412]

İKİ YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM

Tahallî (Soyutlanma, Temizleme)

Şerî mertebeler olmasaydı, gözükmezdi
Hakkın hakikatleri, yaratıklar da O'nu görmezdi

O'ndan başka yokken, 'tahalli' nasıl olabilir?
Varlıkta ibadet ettiğimizdir O'dur

O'nu sınırlamaya imkân vermez bu durum
Bazen O'nu yok eder bazen var ederiz

Âlemin varlığındaki bütün bu arazları
İnancımıza göre, yaratandır Allah

Gözün ve bilgin varsa, O'nu gör artık
Her bir şeyde, O'nu gizleyen şeyde!

Bilmelisin ki, sûfilere göre tahalli, yalnızlığı seçerek Haktan alı koyan her şeyden yüz çevirmek demektir. Bize göre ise kazanılmış varlıktan yüz çevirmektir. Çünkü inançta kazanılmış varlık şeklinde gerçekleşmişken gerçekte Hakkın varlığından başkası yoktur. Varlık kazanmakla nitelenmiş olan ise, bulunduğu hal üzere, imkân halinden ayrılmamıştır. Öyleyse onun hükmü baki olduğu kadar kendisi de sabittir. Hak ise hem gören hem görülendir. Çünkü Allah'ın kendisinden başka bir şeye yemin etmesi mümkün değildir. Çünkü yemin edilen şey, azametli olandır. Öyleyse Allah kendisi olmayan bir şeye yemin etmez. Bu hususu 'nefes' bahsinde zikretmiştik. Allah'ın üzerine yemin ettiği, gören ve görülendir. Varlık kazanan O'dur, hatta varlık O'dur. Şöyle diyebilirsin: Bunu bilmeyen kimdir ki ona öğretiyorsun? Ancak mevcut bilgilendirilir? Şöyle deriz: 'Sana cevap kendi inanışından verilir. Çünkü sen, Allah'ın bir şeye '*ol*'[413] diyen olduğuna inanırsın. Öyleyse Allah, duyana hitap edebilir ve emredebilir. Hitap esnasında söz konusu şeyin senin yanında varlığı yoktu. Öyleyse Allah varlığı olmayan bir şeye hitap etmiştir. Öyleyse kendi katında bir şey bulunmadığını öğreten O'dur ve o da öğrenir. O, yokluğu halinde öğretilebilirdir. Nitekim se-

nin katında da hitabı duyabilmiş, 'olmayı' kabul etmiştir. Onun yaratılışı kabul etmesi, Hakkın mazharı olmak demektir. İşte bu '*olur*'[414] sözünün anlamıdır. Yoksa 'varlık kazandı' demek, mazhar olma hükmünü kazandı demek değildir. Böylelikle duymayı olduğu gibi öğretmeyi de kabul eder ve bu ikisi arasında bir fark yoktur.

Kuşkusuz ki, incelersen ve aklını verirsen, dikkatini önemle bir meseleye çektik. Öyleyse Hak, zuhurda her şeyin aynı iken zatlarında her şeyin aynı değildir. Allah bundan münezzehtir! Aksine O O'dur, eşya eşyadır! Bazı mazharlar zuhurdaki etkilerini gördüklerinde, hakikatlerinin kazanılmış varlık ile nitelenmiş olduğunu zannettiler. Mümkün varlıklar içerisinde gerçek hakkında bu şekilde bilgisizlerin bulunduğunu gördüğümüzde, hemcinslerimizden bilgisizlere işin gerçeğini öğretmemiz gerekmiştir. Bununla birlikte onlar da bizim gibi sabit olmakla birlikte yokluk halinde kalıcıyız. Özellikle de mazhar olma özelliği kazandığımız için de, bilgisi olmayana bu kadarlık bir öğretme imkânımız olmuştur. Böylelikle bilmediği şeyi kendisine veririz ve o da kabul eder. Ona öğrettiğimiz hususlardan birisi de, mazhar olmuş olmakla varlık kazanmış olamayacağıdır. Böylelimle kazanılmış varlıktan değil (çünkü böyle bir şey yok), bu inançtan soyutlanır. Çünkü ortada (kazanılmış varlık) yok! Bu nedenle tahallinin kazanılmış varlıktan soyutlanmak olduğu fikrinden vazgeçtik.

Bu konuda olduğu gibi müşahede edilen ve zuhur edenin kim olduğu, bilenin kim olduğu hakkında bilgisi olmayan süluk ehli ise, Hak ile yalnız kalmak için yalnızlığı tercih ederler. Bunun amacı, varlıkta görülen çokluğun kendilerini Hakkı görmekten perdelemiş olmasıdır ve bu nedenle yalnızlığa yönelirler. Bu durum, onların eşyayı suretleri bakımından bırakmadıklarını gösteren delillerden biridir. Çünkü böyle bir şey yapmaları mümkün değildir. Çünkü onlar, halvetlerinde bir takım suretleri görmek zorundadırlar. Bunlar, halvete girdikleri evin duvarları, kapıları, çatısı ve orada bulunan aletler ile örtüler, yiyecekler ve içeceklerdir. Öyleyse suretlerden uzaklaşmak mümkün değildir. Öyleyse kaçılacak şey sadece bu suretlerden ortaya çıkan -fiiller değil- alışılagelmiş sözlerdir. Çünkü halvet sahibiyle birlikte hayvanlar bulunsa, yine halvette sayılır ve bu durum onu maksadından uzaklaştırmaz. Fakat onların zararından korkarsa bu durum değişir. Aynı şekilde duvarda bir eğrilik bulunur ve yıkılmasından ve üzerine düşmesinden korkarsa yine

durum farklıdır. Öyleyse salik ancak insanların kendisiyle yaptıkları konuşma nedeniyle halvete girmek istemiştir. Hâlbuki insanların kendisine söyledikleri sözleri Hakkın kendilerine yerleştirdiği anlamıyla anlamış olsaydı, sahip olmadığı yeni bilgiler kazanırdı. Bir tek rekat namaz kılsaydı, yalnız kalmayı yeğlemezdi. Çünkü bir kulun 'Allah kendisini öveni duymuştur' sözünü duyup bu sözün Allah'ın sözü olduğunu anlasaydı, hakikat bütün duyduklarına yayılırdı. Öyleyse insanların bütün sözleri, âriflere Allah hakkında bir bilgi verir. Bu nedenle Salihlerin kerametlerinden birisi de, Allah'ın kendilerine eşyanın konuşmasını duyurmasıdır. Bu durum onlara bilgi vermeseydi, eşyanın konuşmasını duymak Allah'ın onlara dönük bir ikramı olmazdı. Kim Allah'tan anlamayla rızıklanırsa, halvet ve celvet onun adına eşit olur. Hatta celvet, onun adına daha yetkin ve daha faydalı olurdu. Çünkü o bütün anlarda Allah hakkında sahip olmadığı bilgiler kazanmayı sürdürür.

İKİ YÜZ ALTINCI BÖLÜM

Tecelli

Gaybın bir nuru olur gözler üzerine
Sırlarda olanı izhar eder durur

Her şahsın kalbini Hak
Hazır bulundurur mertebelerde

İşin nasıl akıp durduğunu görür
Takdirlerde hükmü müşahede eder

Onun katında ilktir ve zâhirdir
Bizde ise bâtındır, sondur

Tıpkı namazın bizdeki taksimi gibi
Hakikat be hakikat! Şükret ve koş

Zelil ve aciz kul ile
Üzerinde hüküm sahibi Rab arasında

İhsanıyla bize nüfuz etti
Allah'ı gizlilerde öven şey

Bilmelisin ki, sûfilere göre tecelli, kalbe açılan gayb nurlarıdır. Bu yönüyle tecelli, çeşitli derecelerde gerçekleşir: Bir kısmı, maddelerden soyut mârifet ve sırlardan ibaret olan anlamların nurlarıdır. Bir kısmı, nurların nurlarıyla ilgilidir, bir kısmı ruhların nurlarıyla ilgilidir ki, söz konusu ruhlar, meleklerdir. Bir kısmı rüzgarların nurlarıyla ilgilidir. Bir kısmı doğanın nurlarıyla ilgilidir. Bir kısmı, isimlerin nurlarıyla ilgilidir. Bir kısmı türeyenlerin, anaların, illetlerin ve farklı mertebeleriyle sebeplerin nurlarıyla ilgilidir. Bu türlerden herhangi bir nur ufuktan doğarak, körlük, pastan, kirden, perdeden ve her türlü göz hastalığından uzak bir göze ulaşırsa, o göz, her bir nur ile nurun üzerine yayıldığı her şeyi keşfeder. Böylelikle anlamların sahiplerini bulundukları hal üzere görür. Anlamların kendilerini gösteren lafız ve kelimeler ile irtibatını görür. Bunları görmek kendisine herhangi bir zan ve karıştırma olmaksızın hakikatlerin kendiliklerinde bulundukları hal üzere bilgisini verir. Bu bağlamda nurların bir kısmıyla koşarız, bir kısmına doğru koşarız, bir kısmından koşarız, bir kısmı önümüzde koşar, bir kısmı ardımızda bulunan nurlardır. Bunlar bize uyanların kendileriyle koştuğu nurlardır. Bir kısmı ise sağımızda bulunup da bizi destekleyen nurlardır. Bir kısmı solumuzda bulunup da bizi sakınan nurlardır. Bir kısmı ise üzerimizde bulunup da bize vermek üzere bize inen nurlardır. Bir kısmı altınımız da bulunup da kendilerinde tasarruf ederek sahip olduğumuz nurlardır. Bir kısmı, bizim meydana getirdiğimiz nurlardır. Onlar bizim derilerimiz ile derilerimizde olan nurlar, saçlarımızdaki nurlardır ki bu işin sonudur.

Maddelerden soyut nurlara gelirsek, bunlar bir cisimle veya cismani veya tahayyül edilen veya suretle ilgili olmayan veya tasavvur ederek öğrenmediğimiz bilgilerdir. Bu tarz bilgileri, bulundukları hal üzere fakat kendi bulunduğumuz hale göre biliriz. Bu ise biz kendimiz nur haline gelmeden gerçekleşmez. Öyleyse ben bu konumda olmadığım sürece, bu tarz bilgiden bir şey algılamam mümkün değildir. Bu durum

Hz. Peygamber'in 'Allah'ım! Beni nur yap' hadisinde belirtilir. Allah ise şöyle buyurur: *'Allah göklerin ve yerin nurudur.'*[415] Gökler ve yer ancak Allah ile aydınlanır. Nitekim ayette *'Yeryüzü O'nun nuruyla aydınlanır'*[416] buyurur. Burada kast edilen mahşer yeridir. Şöyle demektedir: 'Orada güneş yoktur ve nurun olmayışı karanlıktır. Hâlbuki görmek zorunludur. Her nefis, bu nur vasıtasıyla neyi yaptığını ve neyi yapmadığını idrak eder. Çünkü bu nurun kendisini ortaya çıkartması nedeniyle yaptığını önüne getirilmiş olarak bulur. Bu nefisler bu nurlara sahip olmasaydı, müşahede gerçekleşmezdi. Çünkü müşahede, iki nurun bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Bu nurda kimin nasibi olursa, ebedi olarak bedbaht olabilir mi? Nur bedbahtlık âleminden değildir. Her nefsin sayesinde yaptığı amelini göreceği bir nuru vardır. Bütün hayırlardan memnun kalır, herhangi bir kötülük olduğunda ise, kendisiyle onun arasında uzun mesafeler bulunsaydı diye arzular. Bu nedenle ayet *'Allah kullarına karşı rauftur'*[417] buyrulmuştur. Çünkü Allah onlar adına kendisiyle idrak ettikleri nurlar yaratmıştır. Kuşkusuz onlar, nurun bedbahtlıkla ilgisiz olduğunu öğrenmişlerdir. Öyleyse herkesin sonuçta (mizaca) yatkın olan şeye ulaşması ve amacın gerçekleşmesi zorunludur. İşte bu 'mutluluk diye ifade edilen şeydir. Çünkü Allah *'her nefis'*[418] diyerek, herhangi bir tahsis yapmadan genelleştirmiş, iyilik ve kötülüğü zikretmiştir. Varlık nur, yokluk karanlıktır. Biz varlıktayız, öyleyse varlıktayız. Hastalansak da, iyileşiriz, çünkü asıl iyileştiricidir ve o nurdur. Aynı şekilde bütün nurlar, üzerine doğduğu şeyi aydınlatmak üzere gelmiştir. Öyleyse sen eşyayı ancak kendinle ve O'nunla idrak edersin. Bu nedenle netice ancak iki şey arasında meydana gelebilir. Başka bir ifadeyle netice, aslı ilahi iktidar ile mümkünün edilgenliği arasmda gerçekleşmiştir. Bu iki hakikatten birisi eksik kalsaydı, âlem diye bir şey ortaya çıkmazdı. Kuşkusuz ki sana bu nurlar hakkında tümel bir ilke verdik. Sözü uzatmak korkusuyla, bunun açıklamasına dalmadık. Haller uzatmayı kaldırmaz. Şimdi ise nurların önemlilerini zikredelim. Bu bağlamda kendisiyle yürüdüğümüz nur, daha önce zikredilmiş olan bilinenlerin nurlarıdır. Söylemediklerimizin yerine bir örnek ve ikaz olarak, onlardan birisini zikretmekle yetinelim.

Önümüzde bulunan nur, vaktin nurudur. Vakit, kendisiyle bulunduğun şeydir. Onun nuru da senin kendisiyle bulunduğun şeydir. Onun nasıl olduğuna bakınız! Öyleyse o senin müşahede ettiğin ve se-

nin üzerinde hüküm sahibi olan ve seninle bilfiil var olan şeydir. Vakit, senin halde kendisiyle var olduğun ilahi ismin aynıdır. Onun gelecek veya geçmişe hükmü yoktur.

Sağ yanından olan nur ise seni teyit eden ve önündeki nurun senden talep ettiği şeye karşı sana yardımcı olan nurdur. Söz konusu nur, *'Senden yardım ederiz'*[419] ayetinde Allah'tan talep ettiğin şeydir. Namaz nurdur. Namaz, senin önündeki nurdur. Öyleyse bu nur, senin kendisinde bulunduğun vaktindir. *'Senden yardım isteriz'*[420] dediğinde ise, sağ tarafından olan nur ile sana yardım eder. Çünkü 'sağ' güç demektir. Şair şöyle der:

Şeref için sancak yükseltildiğinde
Araplar onu sağ eliyle tutar (kuvvetle tutar)

Solundan olan nur, koruma ve saklama nurudur. Bu nur, bilgisiz nefislerde etkin olan saptırıcı şüphelerden, karıştırmadan ve kuşkulardan korur. Bu kuşkular, Allah hakkındaki inancı ve Allah'ın kendisi hakkında verdiği bilgileri teorik delillerden araştıranların aklına gelir. Bu nur iki kısımdır: iman nuru ve delil nuru. Delil nuru iki kısma ayrılır: teorik-fikri nur ve nazarî-keşfi nur. Böylece insan gerçeği bulunduğu hal üzere öğrenir. İşte bu soldan gelen nurun yararıdır. Ardımızdan olan nura gelirsek, bu nur, bize uyanların ve bizim yolumuzdan gidenlerin önünde bulunan nurdur. Başka bir ifadeyle bu nur onların önünde bizim ise ardımızda bulunur. Onlar, kendilerini taklitten çıkartan bu nur sayesinde, basiret üzere bize uyarlar. Allah Teala şöyle buyurur: *'Ben ve bana tabi olanlar, basiret üzere Allah'a çağırırız.'*[421] Öyleyse peygamber, önündeki nur ile basiret üzere Allah'a çağırırken kendisine uyan davetçi ise, kendisi de tıpkı uyduğu kimse gibi davet ettiği hakkında bir basirete sahip olsun diye, peygamberin ardında bulunan nur ile davet eder. Hz. Peygamber ardındaki bu nur ile önündeki gördüğü gibi arkasında bulunan kimseleri görürdü. Bu benim beş yüz doksan üç senesinde Fas şehrinde ikindi namazında kendisine eriştiğim makamdır. Aynü'l-cebel yakınında Mescid-i ezher'de cemaate namaz kıldırıyordum. Ardımdaki o nuru sanki önümdeki nurdan daha açık bir nur olarak gördüm. Onu gördüğümde, ardın etkisi (görmemek) benden kalkmıştı. Bir sırtım veya ensem olduğunu görmüyordum. Bu görme

esnasında yönlerimi ayırt edemedim. Aksine ben sanki bir küre gibiydim. Kendi adıma gerçek olarak değil ancak var sayımsal olarak bir yön düşünebiliyordum. Gerçek de benim gördüğüm gibiydi. Bununla birlikte, bundan önce eşyayı kıblemdeki bir duvarın yüzeyinde görmüştüm. O, bu keşfin kendisine benzemediği bir keşiftir.

Üzerim(iz)den olan nur, kendisini önceleyen bir rivayet veya onu veren bir düşünce yok iken, ilahi ve kutsî bir nurun garip bir bilgiyle bize inmesidir. Bu nur, Allah'ı bilmek hakkında imandan yoksun aklın delillerinin reddettiği hükmü verir. Aklın nurani imanı var ise, iki durumu bir araya getiren teville kendisini kabul eder.

Altımızdan olan nur, hükmümüz ve tasarrufumuz altındaki nurdur. Ona sınırında duracağımız ve tasarruf edebileceğimiz ilahi bir emir eşlik etmez.

Kendileriyle yürüdüğümüz nurlara gelirsek, bunlar, '*Her nerede iseniz sizinle beraberdir*'[422] ayetinde belirtildiği üzere Hak yönünden beraberlik nurlarıdır. 'Hak yönünden' dedik, çünkü bu beraberlik, Allah'ın yaratıklarından herhangi birini dışarıda bırakmaz. el-Hafiz ve el-Muhit ismi bu nurlara aittir. Çünkü Allah'ın bazı kullarıyla özel beraberliği vardır. Buna örnek olarak '*Ben sizinle beraberim, duyarım görürüm*'[423] ayetinde belirtildiği üzere Harun ve Musa ile beraberliğini verebiliriz. Bu, korkmasınlar diye kendilerine dönük bir müjde idi. Çünkü onlar şöyle demişti: '*Biz bize zulmetmezsinden veya taşkınlık yapmasından korkuyoruz.*'[424] Yani Hak öne geçer ve kanıtla ortadan kaldırır, çünkü mülk ve otorite, O'na aittir. Allah ise korktuklarından onları emin kıldı. Buradan Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere ve onların mertebelerine karşı üstünlüğü öğrenilir. Çünkü Allah, Ebu Bekir es-Sıddîk kendisi ve peygamber hakkında korkarken, onun durumunu bize bildirmiştir. Mağarada Hz. Peygamber, arkadaşını teskin etmiş ve güven vermişti. Bu, Allah'ın onları korumasıydı: '*Üzülme, Allah bizimle beraberdir.*'[425] Peygamber, bu bildirimde Musa ve Harun ile beraberliğinde Hakkın yerini almıştı ve onun yerini almıştı. İşte ilahi inayet böyledir. İşte bu, kendisiyle yürüdüğü nur idi ve onunla birlikte sürekli yürürdü. Dolayısıyla Hak da sürekli olarak kendisine yardımcı, koruyucu olarak – başarısız değil- eşlik eder. Bu nedenle Allah bize peygamberin diliyle şöyle bildirmiştir: Farzlarla değil, nafile ibadetlerle kendisine yaklaştı-

ğımızda, Hak bizi sever. Bu durumda ise bizim duymamız, kendisiyle gördüğümüz gözümüz, kendisiyle yürüdüğümüz ayağımız olur. Diğer güçlerimizi ve organlarımızı da zikretmiştir. Nafile ibadetlerin bize Haktan kazandırdığı şey bu iken, farz ibadetlerin kazandırdığı hakkında ne dersin? Zorunlu kulluk ile gönüllü kulluk arasında ne kadar da fark vardır? Gönüllü kullukta Hakkın kuluna hitabındaki bazı hadislerde, Hak ile kul arasında ortaklık gerçekleşmiştir. Örnek olarak (Hakkın sevdiği kullarına) özlem duymak, acıkmak, susuzluk, hastalık ve benzeri fiilleri verebiliriz. Zorunlu kullukta ise bir ortaklık gerçekleşmez. Öyleyse bu kulluk kula özgüdür. Kim bu makama yerleştirilirse, (onun adına) bu makamın üzerinde bir makam yoktur. Allah Ebu Yezid'e şöyle der: 'Bana ait olmayan bir şey ile bana yaklaş: zillet ve muhtaçlık.' Öyleyse burada yakınlık, bu makamdan uzaklığın ta kendisidir. Anla!

Kendisinden koştuğumuz nur ise, hakikat nurudur. Onu bilip bilmemek birdir. İnsan bu nur vasıtasıyla onu keşf eder ve bu nurdan koştuğunu keşf eder. Sonra kendisine doğru koştuğu nuru görür. O ise, şeriattır. Bu makam sahibi, masum, korunmuş, kendisine inayet edilmiş, bilgisizliğin kendisinde bulunmayacağı bilgiyle nitelendiği için de cahil olmayacak alimdir. Çünkü bazı kullar vardır ki onlar şeriat nurundan hakikat nuruna doğru koşarlar. Böyleleri adına korkulur. Hakikat nurundan birisini keşf etmekten şeriat nuruna koşan bu insanlar ise, böyle bir ilahi tuzaktan güvendedirler. Öyleyse onlar, işleri hakkında basirete sahiptir. Diğerleri ise (şeriattan hakikate koşanlar), büyük bir tehlike üzerindedirler: kurtulmaları da mümkündür, başarısız olmaları da! Bunu bilmelisin!

Türeyenlerin nurları, onların Allah hakkında özü gereği sahih bilgi olarak verdikleri nurlardır. Bu nurlar ile Hak ile ilişki ve onun madenler, hayvan ve bitkiler arasındaki sureti öğrenilir. Onlar ise bunu bilmez. İnsanın bu sınıflardan üstün olmasının yegane nedeni bu keşfidir. Öyleyse türeyenler bu makamda *'Her nerede olursanız O sizinle beraberdir'*[426] denilenler gibidir. İnsan ise bu makamda *'Üzülme, Allah bizimle beraberdir'*[427] ayetinde denildiği gibidir. Ya da *'Ben sizinle beraberim, duyarım ve görürüm'*[428] ayetinde belirtildiği gibidir. Çünkü insan her şeyin bir suretidir. Onu bu nur ile bilen ve keşf eden kimse, ihtisas elinden birisi olur. O, eşyayı Hakka ait suretle var olmuş hakikatler olarak görür. Rivayetine güvendiğim birisi bu konuda bana şöyle bildirmiştir:

Dımaşk'ta bir şahıs bu makama sahipti. Onun başı sürekli dizlerinin arasındaydı. Eşyaya bakmak için başını kaldırdığında şöyle derdi: 'Onu tutun, onu tutun.' İnsanlar ne söylediğini anlamazlar ve kendisini delirmekle suçlarlardı. Ben ise Allah'a hamd olsun bu makamı tattım.

İsimlerin nurları, isimlendirilenleri Hak ve halk (mertebelerinde) ortaya çıkan şeylerdir. Bunlar, ilahi mertebede zat, nitelikler ve fiillerle ilgilidir. Bir kısmı mümkünlerin cinsleri, şahıslarıyla ilgiliyken, bir kısmı, Hakkın ortaya koyduğu ve peygamberlerinin bildirdiği -yoksa terimleştirilen isimler değil- isimlerdir. Bu nurlar, -terimsel anlamlarıyla değil- Allah'ın verdiği anlamla ilahi isimleri öğrendiğinde Âdem'e ait olan nurlardır. (Diğer varlıklara karşı) Üstünlük ve ayrıcalık da bu konuda gerçekleşir, çünkü Allah'ın kendileriyle melekleri ve bütün âlemi var ettiği isimleri olduğu gibi kendileriyle ilahi mertebenin hakikatlerinin toplayıcısını (insan) var ettiği isimleri de vardır. Hakikatlerin toplayıcısı, insan-ı kamil'dir. Bu durum Âdem hakkında ayet ile sabit iken başkaları hakkında gizlenmiştir. Allah Âdem'in ve bu makamın üstünlüğünden söz ederken, melekleri için isimlendirilenleri, yani onların varlıklarını getirterek *'Doğru sözlüyseniz, şunların isimlerini bildirin bana'*[429] demiştir. Yani kendilerinden çıktıkları ilahi isimleri bana bildirin! Melekler 'zevk' yoluyla -çünkü büyüklerin bilgileri zevk yoluyla elde edilir, çünkü o ilahi tecelliden kaynaklanır- onları bilememişlerdir. Bunun üzerine Allah *'Âdem! Onlara şunların isimlerini bildir'*[430] demiştir. Başka bir ifadeyle, kendilerini var eden ve var oluşta dayandıkları ilahi isimleri bildir, yoksa âlemdeki terimsel ve vaz'î anlamlarını değil! Çünkü bu anlamın bilgisinin az bir yararı vardır ve kast edilenin o olmadığını öğrendiğimizde onu zikretmekten vazgeçtik. Çünkü biz sadece gerçekleşen hakkında konuşur ve onu aktarırız, yoksa aklen mümkün olanı değil. İşte bu, verdikleri haberlerde keşif ehli ile -ki onlar basiretli kimselerdir- teorik akıl sahipleri arasındaki farktır. Yarar, gerçekleşendedir, aklen mümkün olanda değildir. Çünkü o (hem) bilgidir ve (hem) bilgi değildir. Gerçekleşen ise kesin olarak bilgidir.

Doğa nurları, sahibinin doğanın heba'da ve genel surette ortaya çıkarttığı suretleri öğrenmesini sağlayan nurlardır. Genel suret, tüm cisimdir. Bu nurlar tam olarak meydana geldiğinde, sahiplerinin bilgisi sonsuz olana ilişir. Böyle bir durum, bize göre, nadir gerçekleşen, fakat bizim dışımızdakilere göre gerçekleşmesi aklen mümkün değildir. Hat-

ta Allah hakkında bile böyle bir hususun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Kendisi adına bu nurların tam olarak gerçekleştiği kimse görmediğimiz gibi böyle bir şey duymadık ve bizim adımıza da böyle bir şey gerçekleşmemiştir. Bir insan böyle bir iddiada bulunduğunda ise, bu iddia kanıtı olmayan bir iddiadır. Ancak yine de gerçekleşme imkânı vardır. Doğa nurları Hakkın dışındaki her şeye içkindir. Bunlar, Allah'ın kendileriyle ilahi isimlerin sıkıntısını giderdiği Rahman'ın nefesidir. Allah bu nurları feleklere, rükünlere ve (bunlardan) doğan sonsuz sayıdaki şahıslara yerleştirmiştir.

Rüzgarların nurları, unsur kaynaklı nurlardır. Bu nurların güçlü zuhurları, kendilerini gizlemiş, gözler kendilerini idrak edememiştir. Gözler bu nurları ancak berzah mertebesinde görebilir. Bununla birlikte Allah, Kurtuba şehrinde bir gün bize onları duyu âleminde görmeyi nasip etmiştir. Bu, ilahi bir tahsisti ve Hz. Muhammed'e varis olmaktan kaynaklanmıştı. Rüzgar nurlarının bütün Âdemoğulları üzerinde güçlü etkisi ve otoritesi vardır. Etkileri olmayan kimseler sadece Allah ehlidir, çünkü bu nurlar, yıldızların ışıklarının güneşin ışığına dahil olması gibi, onların nurlarına girer. Bunun nedeni göz ışığının zayıflığıdır. Sıradan insanlar arasından Allah'ın dilediklerini bu nurlar kaplarsa, onları ancak karanlık bir nur gibi kaplar. Allah ehlini kapladığında ise, nur yapısındayken onları kaplarlar.

Ruhların nurlarına gelirsek, içimizden bazı kimseler onları akıl nurları, bazı kimseler ise elçilerin nurları saymıştır. Bu nurların âlemde otorite, güç ve etkileri vardır ve karşılarına hiçbir şey duramaz. Şu var ki bu nurların bir takım sınırları vardır. O sınırda durur ve sınırlarını aşamazlar. Kul bu nurları müşahede ettiğinde, bu nurlar vasıtasıyla ehlinden başkasından sakınılmış bilgileri ortaya çıkartır. Bu nurlar, tenzihi ve kutsi nurlardır. Yaratmada vasıta olan haktan Sidre-i münteha'ya inerler. Işınları ise âriflerin, yani tam müşahede sahibi olanların kalplerine doğar. Öyleyse onların kalpleri, bu nurlarm ışınlarının düştüğü yerlerdir. Bu insan sınıfında bilgide onlardan daha kamil kimse yoktur. Çünkü bu nurların karşısında, özel olarak ilahi meşiyetin dışında, herhangi bir perde kalmaz. Bu nurlarm kalbine keşf yoluyla düştüğü Allah'ın kulları ise pek azdır. Onlar, Allah'ın kullarından doğru sözlü kimselerin tecelligahlarıdır.

Nurların nurları, tecellilerdir. Hak onları örten perdeyi açsaydı, hepimizi yakarlardı. Bunlar, zati nurlardır ve yayıldıklarında mümkünlerin varlıkları ortaya çıkar. Mümkünler, bizim ile onların arasındaki perdedir. Bu, büyük nurdur, yoksa en büyük nur değildir! İndirilmiş kitapların muhataplarının amelleriyle ilgili ayet buna işaret eder: *'Onlar Tevrat'ı uygulasaydı.'*[431] Kastedilen Musevilerdir. *'Ve İncil'i.'*[432] Bunlar ise İsevilerdir. *'Rablerinden indirileni de.'* [433]Bunlar, kendilerine sayfalar gönderilenler ve diğer kitapların muhataplarıdır. *'Üzerlerinden yerlerdi.'*[434] Bunlar, çabayla elde edilmeyen bilgilerdir. *'Ve ayaklarının altından...'*[435] Bunlar ise, çabayla elde edilen ilimlerdir. Öyleyse bunlar, üstten ve alttan olan bilgilerdir. Nur bu nitelikte olduğunda, altımızdan olmazdı. Aksine o, bizi yönlendirendir. Altımızdan olan nur ise üzerinde hüküm sahibi olduğumuz nurdur. Bu, ayakların altından yemek diye ifade edilen şeydir. Zatımızdan ibaret olan nur ise, hakkında Hz. Peygamber'in 'Allah'ım! Beni nur yap' dediği nurdur. Öyleyse bu nur, zatının aynıdır. Başka bir rivayette ise 'Beni nur yap' denilir. Bu, bütün zikrettiğimiz nurların toplamıdır. Hz. Peygamber'in 'Beni nur yap' demesi ise, zatının nurunu görmesidir. Çünkü ancak bu nurla görebilir. Çünkü onun zatının bu altı yönden bu nurları idrak edebilmesi, kendi nurunu idrak edemeyişinden kaynaklanır. Bu nur hakkında Hz. Peygamber 'Kendini bilen, rabbini bilir' buyurmuştur. Ayette ise *'Allah göklerin ve yerin nurudur'*[436] buyruldu. Ardından Allah bilinen örnekle bu nuru açıklamıştır. Sen bu örneğin ve mislin kendisisin! Böylelikle nurları senden yayılırken görürsün. Zatınla gök ve yer âlemin aydınlanır. Artık sayesinde aydınlanacağın yabancı bir nura ihtiyacın yoktur. Lamba, fitil, kandillik, fanus: hep sensin! Bunu bilince, yağın ne olduğunu da öğrenirsin. O, ilahi yardımdır. Ağacı da öğrenirsin. Fanus incî gibi bir yıldıza benzeyince -ki o güneştir- senin zatından ibaret olan lamba hakkında ne düşünürsün? Öyleyse ey kardeşim! Allah'a duan, her zaman seni nur yapması olsun. Burada garip bir sır vardır. Açıklama yapmadan -çünkü açıklamaya uygun değildir- o sırra dikkatini çekmekle yetineceğim. Şöyle ki, Allah kendisi için örnekler verir, fakat O'nun için (insanlar tarafından) örnek verilemez. Kendisi eşyaya benzer, fakat eşya O'na benzemez. Şöyle denilir: 'Yaratıkları içinde Allah, halkının içindeki hükümdar gibidir.' Hâlbuki şöyle denilmez: 'Halkın içinde hükümdar, yaratıkları içinde Allah gibidir.' Çünkü Allah zuhur edenin aynı iken zu-

hur eden Allah'ın aynı değildir. Çünkü Allah, ez-Zâhir olduğu gibi, zuhur ederken aynı zamanda el-Bâtın'dır. Bu nedenle şöyle dedik: Allah eşyaya benzerken eşya kendisine benzemez. Çünkü Allah eşyanın aynı iken eşya O'nun aynı değildir. Bu, vatanından uzak kamış ve kendisiyle evi arasında engeller bulunan yabancı bir bilgidir ve bu nedenle akıllar onu inkâr etmiştir. Çünkü bu bilgi anlaşılan, fakat açık olmayan bilgidir. İşte nurların nurlarının tecellisinden bir örnek!

Maddelerden soyut anlamların nurları, aktarılmaz. Onlar dile gelseydi, maddelere girmiş olurlardı, çünkü ibareler de maddelerdendir. Onların özü gereği maddelerden soyut olduklarını söyledik, yoksa 'soyutlanmışlardır' demedik. Çünkü soyutlanmış olsalardı, dilediğimizde onlara madde giydirirdik ve bu imkânsız olmazdı. Çünkü daha önce maddelerde idiler! Öyleyse bu anlamlar, bilinir, söylenmez, anlatılmaz, benzetmeye ve örneğe konu olmazlar.

Ruhların nurlarına gelirsek, bunlar, toplayıcı Ruhu'l-kuds'un nurlarıdır. Bu ruhlardan gönderilmiş olan, melek olur. Gönderilmeyen ise, ruh adını korumayı sürdürür. Bununla birlikte, her iki grupta, yani gönderilen ve gönderilmeyen grupta da kendi özel adı ve işareti vardır. Öyleyse gönderilmemiş olan, saf ruhtur ve kendisinden onu çıkartacak bir şey kendisine ilişmemiştir. O, ruhaniliğinde ruh sahibidir. Bu kısım, güçlü ruhlardan ibarettir. Aramızdan Efrad'ın ruhları ise, bazı yönlerden onlara benzer. Binaenaleyh ruhların nurlarında ancak Efrad'a tecelli gerçekleşir. Bu nedenle Hızır Hz. Musa'ya 'Kendisini bilgice kuşatamadığın şey' demiştir. Çünkü o Efrad'dan idi. Nebilere tecelli ise, melek olan ruhların nurlarında gerçekleşir. Bu tecelli Efrad'a olmaz, aksin o, nebilere ve resullere mahsustur. Bu durum ise Hızır'ın Musa'ya söylemiş olduğu şu ifadesinde belirtilir: 'Sen Allah'ın sana öğrettiği ve benim bilmediğim bir bilgiye sahipsin.' Çünkü bu melek tecellisi Hızır adına söz konusu değildi. Sonra Hızır Musa'nın dikkatini yapmış olduğu işleri kendiliğinden yapmadığına çekmiştir, çünkü onun kendine ait bir işi ve emri yoktu. Aynı zamanda o, 'emir ehli'nden de değildir. Bu, makamlar arasında garip bir makamdır. Allah teala bize onu yaratıklara açıklamayı mubah saysaydı, herhangi bir varlığın kendisine tahammül edemeyeceği bir bilgi ortaya çıkardı. Yine de o bilginin eserinden üç mesele bir şahıstan (Hızır) ortaya çıkmıştı. Allah söz konusu şahsın adilliği, temizliği hakkında peygamberine şahitlik etmiş, onu kendisine

tabi kılmış, duyduğun şeyleri kendisine açıklamıştır. Bunun yanı sıra Musa'yı onun şartı altına sokarak kendisine uydurmuştur. Bu, Allah'ın kendisiyle konuştuğu Musa'dan verilen bir örnektir. Onun rabbi karşısındaki konuşması nerede, Hızır ile konuşması nerede? Böylelikle konuşmada tecelli değişmiştir. Bununla birlikte Hz. Musa sabredememiştir. Çünkü önce bir istisna yapmış (sabredemezsem, benden ayrıl), fakat kendisine tepki gösterdiğinde onu yerine getirmemiştir. Peygamberin özelliği ise, uyulan olduğu gibi aynı zamanda ittibadır. Nitekim peygamber şöyle der: 'Ben ancak bana vahyedilene uyarım.' Hâlbuki sadece gördüğümü yaparım veya söylerim dememiştir. Böyle dememiştir, çünkü her makamın bir sözü ve dili vardır!

Rüzgarların nurları ise, el-Baid isminin tecellileridir. Bunlar, adları zikre uygun olmayan tecellilerdir ve ancak ilham ehli için gerçekleşirler. Meleklerin nurlarındaki tecelli de, bu konuya kısmen girer, fakat bu girme, zâhirde değil, bâtında gerçekleşir. Onlar, özellikle ilham melekleridir. Bu tecellideki ilham, nefislere yöneliktir ve düşünceler (hatıra) bu tecelliden ortaya çıkar. Bunlar, rüzgar kaynaklıdır, çünkü rüzgarlar, geçer gider, sabit kalmaz! Onların sabit olduğu söylenirse, böyle bir şey, rüzgar değildir. Bu nedenle geçip gitmek ve hatıra (akla gelen düşünce) onlarla ilişkilendirilmiştir. Nitekim bu kelime de rahe-yeruhu (gitti-gider) kelimesinden türetilmiştir ki, gelmek demektir. Raih, yerleşik olmayan, yolcu demektir.

Doğa nurlarındaki tecelli, bileşik-suri tecellidir. Dolayısıyla kendisinde ortaya çıktığı suretlere uygun şekilde bilgiler verir. Bu tecelli, felekten en basit varlığa kadar her şeyi kuşatır. Felek gökte, basit varlık ise yerdedir. Öyleyse o, gökte ve yerdeki tecellidir. Bu tecelliden anlamlar, diller, bütün suretlerin duası ve tespihi öğrenilir. O, yüce, yararlı, desteklenmiş bir keşiftir. Keşif sahibi âlemde (Hakkın emrine) uyum bulunduğunu ve itiraz bulunmadığı görür. Her şeyin O'nun hamdini tespih ettiğini de buradan görür. Bu makam sahibi, amellerinin suretlerinin dirilip de ruh sahibi -ki bu makam sahibi onlara ruh üfler- olarak Allah'ın övgüsünü tespih ettiklerini keşfeder. Âlemin zâhirinde günah ve itiraz olsa, bu doğrudur. Fakat o da canlıdır ve sahibi için bağışlanma diler, çünkü sahibi, onun varlığını 'muhallak (tam yaratılmış)' olarak düzenlemiş ve meydana getirmiştir. Allah *'Yarattı ve tesviye etti'*[437] diye övülmüştür. Onun yapısının 'muhallak' olarak düzenlenmiş olma-

sının bir yönü de, günah olmaktan çıkartmamaktır. Çünkü günah olmaktan çıkartsaydı (yani günah iken olmadığına inansaydı), 'muhallak olmayacaktı' ve sahibi bedbaht olacak, onun tespihi de sahibine lanet olacaktı. Çünkü böyle biri, Allah'ın yasakladığı bir şeyi mubah yapmış, bu davranışıyla da imandan çıkmıştır. Böyle birinin Müslümanlıkta bir payı yoktur, müslümanlığını ve tövbesini yenilemelidir. Bu bir uyarıdır. Onun arkadaşları, gayretleri ve zayıflıkları nedeniyle, sürekli kendisini gizlerler ve onu uyarmak daha yerindedir. Çünkü din, Allah için, peygamberi için ve Müslümanların imamları ve sıradan insanlar için bir nasihattir. Öyleyse 'yaratılmış' bir masiyet ancak müminden meydana gelebilir. Kim bir şeye yaratılışını verirse, ilahi adete göre hareket etmiş olur, çünkü Allah, her şeye yaratılışını vermiştir. Dolayısıyla itaate olduğu gibi günaha da yaratılışını vermiştir. İşte müminin doğruluğu da böyle olur.

İsimlerin nurlarına gelirsek, bunlar bilinenlerin isimlerini belirlemektir. Öyleyse bu, var olmayanlar ve var olanlar üzerine yayılan nurdur. Bu nurların yayılmasının bir sınırı yoktur ve göz de onların yayılmasıyla paralel gider. Böylece bu makam sahibinin göz nuru da açılır ve sayıların katlanmasıyla sonsuz şeyleri bilmediği gibi aynı zamanda sonsuz şeyleri de bilir. İşte bu Hakkın gözü haline geldiği kimsenin alametidir. Öyleyse isimler, mevcuttur. İsimlendirilenlerin ise bir kısmı özü gereği var olmayan iken bir kısmı özü gereği yokluktan önce gelenlerdir. Bunlar, varlığı kabul eden şeylerdir. Her birine isim verilmiş olsa bile, haller varlığı kabul etmez. İhata isimlere aittir ve ihata başkasına değil Allah'a aittir ve ilahi isimlerin mertebesidir. Âdem meleklerden ancak isimlerin bilgisini ihatası nedeniyle üstün olmuştur. Çünkü isimler olmasaydı, Allah hiçbir şey zikretmez ve Allah'ı herhangi bir şey zikretmezdi. Öyleyse ancak isimlerle zikredilir. Ancak isimlerle övülür ve zikredilir. İhatada bilgi niteliği ancak söz olarak girmiştir. Söz ise bütünüyle isimdir ve isimlerden başka bir şey değildir. İsimler, altlarındaki anlamlara alamet ve delillerdir. İsimlerin nuru birisi adına ortaya çıkarsa, zikredilmesi mümkün olmayan şeyler onun adına ortaya çıkmış demektir. Bundan başka bir şey demem! Allah bir nitelikte 'bütün' sözünü kullanıp da *'Bütün isimlerini Âdem'e öğretti'*[438] demeseydi, isimlendirilenler üzerindeki isimlerin nurunun herhangi bir göze gözükmesinin imkânsız olduğunu söylerdik. Fakat *'Sonra onları meleklere arz etti ve bana*

haber verin dedi'[439] ayetini anlayan kimse, edep gereğiyle dile getirmediğimiz hususu .ve Allah'ın bu şereflendirmede 'bütün' kelimesiyle neyi kast ettiğini anlar.

Son olarak, türeyenlerin, anaların (sebepler), sebeplerin ve illetlerin nurları vardır. Bunlar, müessir, bir şey istendiğinde karşılık veren, bağışlanma dilendiğinde bağışlayan, istenildiğinde veren olması yönünden Hakkın tecellisidir. Bu tecelli ve nurlar ile '*Sana biat edenler Allah'a biat etmiştir*'[440] ayetinin anlamı öğrenilir. Aynı zamanda Allah '*Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiş demektir*'[441] buyurur. Bir kutsi hadiste ise 'Sadaka rahman'ın eline düşer' buyrulur. Bir ayette ise '*Allah'a güzel borç verin*'[442] buyrulmuştur. Hz. Peygamber ise 'Allah kulunun tövbesi nedeniyle sevinir' buyurur.

İKİ YÜZ YEDİNCİ BÖLÜM

İllet

Hasta (illetli) doktora bel bağlar
İçinde her ne vakit hastalık hissetse

Rabbi değil iken, ona perestiş eder
Ölümden çekindiği için

'Nedir' dedim, 'bu bel bağlamanın sebebi?'
'Kendi cinsinden olmasıdır' dediler

Bilmelisin ki, sûfilere göre illet, Haktan bir uyarıdır. Hakkın uyarılarından birisi, peygamberinin diliyle söylemiş olduğu şu ifadedir: 'Allah Âdem'i kendi suretine göre yarattı.' Hadis nakilcilerinde sabit olmasa bile, keşfin tashih ettiği bir rivayette ise 'Rahman'ın suretine göre yarattı' denilir. Böylelikle (suretine derken zamirin kime gittiği hakkındaki) kuşku ortadan kalkar. Bu ifade, bu hastalıktan kurtaran şifadır. Allah teala şöyle buyurur: '*İnsanlara indirileni onlara açıkla diye.*'[443] Buradan

şunu anladık: Kuşkuyu ortadan kaldıran her rivayet, nakil yönünden zayıf olsa bile, sahihtir. Allah şifa ve afiyet veren ise, aynı zamanda doktordur. Nitekim Ebu Bekir es-Sıddîk şöyle demiştir: 'Beni doktor hasta etti.' Hastanın doktoru sevmesinin nedeni, şiirde söylediğimiz 'surete göre yaratılmış olmaktır.' Sonra bu rivayeti ve keşf değerlendirmesini, kutsi hadisteki 'Hastalandım, beni ziyaret etmedin' ifadesi desteklemiştir. Bunu yorumlayınca şöyle demiştir: 'Falan kulum hasta oldu, onu ziyaret etmedin.' Böylece Allah, kendisinden bir inayet olarak, hastalan 'falan' kişinin yerine koymuştur. Bütün bunlar, bilgisini Allah'tan alan için, illetlerdir (hastalık). Öyleyse illet, sebebi var saymak iken Allah sebebin kendisidir, çünkü O olmasaydı, âlem olmayacaktı. O, Halik, Bari, Musavvir ve Şafi'dir. Hz. Peygamber'in 'Senden sana sığınırım' ifadesindeki 'senden' ifadesinde Hak illetin kendisidir. Bu nedenle şifa, ancak Allah'tan olabilir, çünkü başka şifa veren yoktur. Bütün hastalıklara şifa veren Allah'tır. Allah sebepleri koymuş ve artık onların kaldırılması mümkün değildir. Sebepler için hükümler koymuş, reddedilmeleri mümkün değildir. O, sebeplerin sebebidir. Allah hastalığı yarattığı gibi ilacı yaratmıştır. Şifayı ise (ilaca değil), bilhassa kendisine tahsis etmiştir. Şifa, hastalığın giderilmesinin illetidir. Hâlbuki her illet şifa değildir. Öyleyse her sebep sebeptir, fakat her sebep, (sebebin) müsebbibi değildir. Fakat -varlığın değil- hükmün müsebbibi olabilir. Örnek olarak *'Bana dua ettiğinde, dua edenin duasına karşılık veririm'*[444] ifadesini zikredebiliriz. İllet sebep anlamındaysa, hüküm ona aittir. Hastalık anlamındaysa da, hüküm ona aittir. Bu durumda illet hastalık anlamında ilaç iken, sebep anlamındayken hikmettir. İllet, her durumda, Haktan kuluna dönük bir uyarıdır. Bu uyarı, bazen kendisine gelen bir şeyle gaflet uykusundan uyandırmak şeklinde olabilir. Gelen ise, hastalık ve sıkıntıdır. Afiyet gidince, insan acı duyar ve bir musibetin kendisine indiğinin farkına varır. Allah ise, bu durumda şöyle demesini emretmiştir: 'Biz Allah'a dönücüyüz.' Ancak (Allah'tan) çıkan kimse (Allah'a) dönebilir. Bazen, herhangi bir hastalığı olmaksızın, kendinde gözüken hikmetle insanı gaflet uykusundan uyarabilir. Hak onun illeti olunca, uyarı ansızın gerçekleşen tecelliden meydana gelebilir -çünkü Allah'ın kulların kalplerine dönük ansızın (tecellileri) vardır. Bunlar, istekleri olmaksızın veya öncesinde belli bir sebep bulunmaksızın, kulların kalp-

lerine gelir. Bununla birlikte tecelli, bu esnada da belirli bir sebepten kaynaklanmış olabilir, fakat kişi bunu bilmez.

Sûfilerin 'illet' ismini kullanmış olmalarının nedeni, illetin nedenliye (malul) nedenlinin illete bağlığını görmeleridir. Onlar, âlemin Allah'ın mülkü olduğunu bilmişlerdir. Mülkün ise bir mülk olarak varlığı sahibine bağlıdır. Sahip Allah'tır. Mülk kendi kendine mülk olamaz. Öyleyse mülk sahibine bağlıdır. Âlemin merbub ve mülk oluşunda (Allah ile arasında) bir görelilik ilişkisini görünce, illet ismini kullanmaya yönelmiş, sebep veya şart ismine yönelmemişlerdir. Bazı ilahi uyarılar, nefislerin doğası gereği kendilerinden hoşlanmadığı acılar ve sıkıntılar vasıtasıyla gerçekleştiği için, bütün uyarıları toplayıcı bir isim olarak 'illet' ismini kullanmayı yeğlemişlerdir. Çünkü hastalık illet diye isimlendirilir ve o içerdiği zayıflık nedeniyle Allah'a dönüşte en büyük uyarılardandır. Allah sebepleri kendisinden alı koyan perdeler yapmış, nefisler onlara yönelmiş, Allah'ı unutmuş, yaratıklar onlara bel bağlamışlardır. İllet sebebin aynı olsa bile, isim değişikliğinin de bir hükmü olmalıdır. Öyleyse illet sebebe zıttır, çünkü illet, özü gereği Allah'ı hatırlatır. Bu nedenle uyarıcı adının illete verilmesi daha yerindedir. Seni Allah'a döndürmeyen, O'na dair uyarmayan ve O'na dair bir bilinç uyandırmayan hiçbir sebep, illet değildir.

Benim hastalığım çaresiz hastalık, çünkü o
Her halde beni nefsim hakkında uyarır

İlletim benden başkası değil, ben değil illetim
Ne faslım ve ne cinsim

Bilgiye de sahip değilim ki bileyim kimim ben
Zatım hakkında bilgisiz veya kafası karışık da değilim

Ben senin kast ettiğin değilim başkası da değilim
Fakat ben sevinirken ve neşelenirken üzülür gibiyim

İllet, ilahi bir uyarıdır. Hakkın uyarıları ise, belirli bir yolun dışında, sınırsızdır. Sınırlı yol, ilahi uyarının dıştan veya içten olmasıdır. Dışarıdan olursa, bazen sabit olur bazen olmaz. İçerden olursa, zorunlu olarak sabittir. Örnek olarak İbrahim b. Edhem'in durumunu verebili-

riz. Ona yaktığı kandilden nida edilmişti, Ona doğru döndüğünde, nidanın kalbinden geldiğini görmüş, hâlbuki kandilden olduğunu zannetmişti. Başka bir örnek ise âmâ bir adamdır. Ona toprak kap yarılınca, birisinde gümüş, diğerinde susam vardı. Susamdan yemiş, sudan içmiş. Amâya bu surette kendisi gösterilmişti, çünkü onun körlüğü, kendisine gelen ilahi nimete karşı nankörlükten ibaretti. Bunu anlamış ve Allah'a dönmüştü. İşe bunlar, onlara verilen örneklerdir. Bazen (uyarı bildiren) suret, dışarıdan gelir ve kişi bulunduğu hal üzeredir. Bu nedenle de böyle illetler sabit olur. Bazen ilahi uyarı, bir vakıadan meydana gelebilir ve vakıadan Allah'a döneriz ki, bu, illetlerin en kamilidir. Çünkü vakıalar, müjdeci rüyalardır ve ilahi vahyin başlangıcıdır. Bunlar, içerden gelir, çünkü insanın zatından kaynaklanırlar. Bazı insanlar onları uyku esnasında görürken bazı insanlar fena halinde, bazı insanlar uyanıkken görür. Bu esnada duyuların algıladığı şeyler ise kendisini perdelemez. Bunların illet diye isimlendirilmesinin nedeni, kendisi için yaratılmış olduğu hakikatten yitirmiş olduğu şeye karşı nefiste bir üzüntü meydana getirmeleridir. İnsan şöyle tahayyül eder: Günah işlerken ölmüş olsaydı, bağışlansa bile, Allah'ın katında nasıl yüzü olacaktı? Nimetine karşı asi olmaktan utanmayacak mıdır? Allah'ın kendisine verdiği nimetlerinden birisi de, kendisine süre vermiş olması ve yaptığı günah nedeniyle cezalandırmamış olmasıdır. Bir dizede şöyle dedik:

Ey beni gören ve benim görmediğim!
Ne kadar daha, ben O'nu göreceğim de O beni görmeyecek!

Bir kardeşim bana şöyle demişti: 'Seni gördüğünü bildiğin halde nasıl olur da seni görmediğini söylersin?' Ben de o esnada doğaçlama olarak kendisine şu dizelerle cevap verdim:

Ey beni günahkar olarak gören!
Benim ise cezalandırıcı olarak görmediğim

Daha ne kadar nimet veren olarak göreceğim
O ise beni tövbekar görmeyecek

Günahta sadece utanma duygusu bulunsaydı bile, yine de büyük bir ceza olurdu. Hatta utanma duygusu, cezalandırmadan daha acıdır.

Bağışlanma âriflere cezalandırılmaktan daha ağır gelir, çünkü cezalandırma bir karşılıktır ve tamamlandığında rahatlama gerçekleşir. Bu durumda ârif, hakkını alan kimse gibi rahatlar. Bağışlanma ise böyle değildir. Bağışlarken Hakkın sana yöneldiğini ve cezalandırmayarak ihsanda bulunduğunu görürsün ve bu nedenle de sürekli utangaç ve mahcup kalırsın. Allah bir kulunun günahını bağışladığında, günah ile onu hatırlaması arasına bir perde çekerek, günahı unutturur. Çünkü günahı hatırlarsa, utanacaktır. Nefislere utanmaktan daha ağır gelen bir azap yoktur. Öyle ki, utanan insan, hiçbir şey olmamayı arzulardı. Kamil kadın (Meryem) şöyle der: '*Keşke daha önce ölmüş olsaydım da, unutulup gitmiş olsaydım.*'[445] Meryem yaratılmıştan böyle utanmaktaydı? Onlar, onun hanesine ve asaletine yakışmayan bir şeyi kendisine nispet nasıl edebilirlerdi? Nitekim asaleti nedeniyle onlar '*Baban kötü bir adam değildi, annen taşkın bir kadın değildi*'[446] demişlerdir. Allah ise kavminden utanma duygusu kendisini kapladığında, iftiradan Meryem'i tezkiye etmiştir. Hal böyle iken, Efendisinin emrine karşı geldiğinde kulun Allah'tan utanması nasıldır?

Şöyle diyebilirsin: 'Keşf varken asi olunur mu?' Şöyle deriz: 'Hayır! Ebu Yezid Bestami'ye 'Keşif halinde ârif günah işler mi?' diye sorulmuş, şöyle demiş: '*Allah'ın emri takdir edilmiştir.*'[447] Böylelikle bunu caiz görmüştür. Cevap verirken Hakkın karşısında âriflerin saygısı ancak böyle olabilirdi. Bestami gerçekte şöyle der: 'Allah, ezeli bilgisinde bunu takdir etmişse, mutlaka gerçekleşir! O günahtır ve kendisinden perdelenmek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah kaza ve kaderini uygulamak istediğinde, akıl sahiplerinin akıllarını örter. Kaderini uyguladıktan sonra ise ibret almaları için akıllarını iade eder.' Aynı şey, ârifin hali için geçerlidir. Allah onun bir günah işlemesini irade edip mârifeti buna engel olursa, Allah o davranışı kendisinde Hakkın yüzünün gözükeceği bir teville süsler. Artık ârif, onu yaparken harama düşmek amacı taşımaz. Nitekim Hz. Âdem de böyle yapmıştı. Bu durumda ârif, hata eden müçtehide benzer. Takdir edilen iş kendisinden gerçekleştiğinde ise, Allah bu davranışa kendisini yönlendiren tevilin bozukluğunu gösterir. Nitekim aynı şeyi Âdem'e de yapmıştı ve o da teville günaha düşmüştü. Gerçekleştikten sonra, onun günah olduğunu görünce, günahkar olduğunu anlamıştır. Bu esnada zâhir dilinin otoritesi onun günahkar olduğuna hükmetmiştir. Hâlbuki Âdem, kendisine

göre günahkardı, yoksa -ortada tevil kuşkusu bulunduğu için- fiilin kendisinden meydana gelişi halinde günahkar değildi. Bu durumda o, fetva veren müçtehidin durumuna benzer. Müçtehit, fetva verdiği meselede dince belirlenen hükmün vardığı kanaat olduğuna inanarak, fetva verir. Daha sonra ise, başka bir delille hata ettiğini görür. Zâhir dili, daha önce değil, delilin ortaya çıkışı esnasında onun hata ettiğine hükmeder.

Ârif, Şâri'nin diliyle hakkında 'istediğini yap, seni bağışladım' denilenlerden olursa, Allah katında ne zâhirde ne bâtında günah işlemez. Bununla birlikte zâhir dili, onun günahkar olduğuna hükmedebilir, çünkü Şâri tarafından kendisine o davranışın mubah kılındığını bilmez. Zâhir dili, kendi deliline dayanarak başka müçtehitlerin doğru görüşünü hata sayan müçtehide benzer. Makamı böyle olan biri, zâhir dili hakkında günah hükmü vermiş olsa da, Allah karşısında utanacağı bir iş yapmaz.

Hakkın uyarılarından birisi, gerçekte olduğu gibi, delillerin isabeti hakkında da doğruya ulaşmayı ihsanıdır. Bunun amacı, kulun basiretli olmasını sağlamaktır. Böyle biri, işin başında kendisine itina gösterilmiş kimselerdendir. İllet kendisine bir illet verirse, onu temizler. Temizlenme gerçekleştiğinde ise, günah üzerinde bulunduğunu unutur ve 'kabz edilmiş olarak' değil, bast halinde kendisine yönelmiş şeyle ilgilenir. Bu nedenle bazıları tövbenin tanımı hakkında şöyle demiştir: 'Tövbe günahını unutmandır.' Bunu söyleyen şunu demek ister: Allah Teala senin tövbeni kabul ettiğinde, sana günahını unutturur ve bir daha onu hatırlatmaz. Çünkü günahını hatırlarsan, nahoş bir yapısı var iken, onu Hak ile arana yerleştirirsin. Bu durumda Hak ile arana uzaklığı dillendiren çirkin bir sureti yerleştirmişsindir. Günahı unutmanın yararı böyle bir duruma yol açmamaktır. Allah Teala peygamberine şöyle buyurmuştur: *'Geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın diye...'*[448] Cebrail zamanının en yakışıklısı olan Dıhye suretinde kendisine inmeye devam ederken hal diliyle kendisine şöyle demiştir: 'Ey Muhammed! Benimle senin aranda ancak güzellik sureti vardır.' Çünkü Cebrail peygamber ile Allah arasında bulunmaktaydı. Dıhye o kadar güzeldi ki, Medine'ye geldiğinde kadınlar ve erkekler kendisini görmeye çıkar, bir hamile kendisini görse onun suretinin güzelliğinden karnındaki düşürürdü. Allah tövbekar âriflere geçmiş günahlarını unutturur ve bu nedenle onları bağışla-

mış, yani 'günahlarını örtmüştür.' Örtme iki türlüdür: 'Ya bütün olarak onların günahlarını gizler, ya da iyilikle günahları değiştirir. Bu durumda tövbeyle söz konusu günahın sureti güzelleşir ve güzel görünür. Allah Teala şöyle buyurur: *'Allah onların günahlarını iyiliklere çevirir.'*[449] Yani çirkinliklerini iyiliklere çevirir. Hakkın uyarılarından birisi de, şu ayette belirtilir: *'Onlar Allah'ın günahlarını iyiliklere çevirdiği kimselerdir.'*[450] Bunu öğrendiklerinde ise, hızla Allah'a koşarlar ve bunun için acele ederler.

Böylece sûfilere göre illet halinin anlamını ve adamlarda onun etkisini açıklamış olduk.

İKİ YÜZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

İnziac (Sıkılma)

Selim kalp uyanınca uykudan
Vecdinden sıkıntıyla hareketlenir

Kendisini ayaklandıran ünsü aramak üzere
İlk yaptığı iş züht olur

'Köle' diye çağrılır, vaktinin efendisi iken
Efendilik ile kölelik arasında ne mesafe var!

Kendisinden fani olur ki baki kalsın Rab ile
Kurucu fasıldan ve tanımdan uzaklaşarak

Aralarında bilinen tanımla birlikte
İşte bu sevginin keremine delildir

Bilmelisin ki sûfilere göre inziac (sıkılma), kalbin gaflet uykusundan uyanarak vecd ve ünsiyet için hareket etmesi demektir. Öyleyse inziac, belirli bir konudaki illetin sonucudur. Başka bir ifadeyle illet onu

meydana getirir. O, nefsin kendisi için sahih olan bir halden kendisinden çıkmış olduğu asla doğru hareket etmesidir. Çünkü Hak kendisini bu asıldan çağırmıştır ve asıl temizdir. Öyleyse bu, güçlü ve şiddetli bir arzuyla çekilmedir. Bu sıkılmanın çeşitli nedenleri vardır. Bir kısmını arzu sıkarken bir kısmını korku sıkar. Bir kısmını tazim sıkar. Salikin ünsiyet ve vecd için sıkılması ise, bazen anlama olabilir, bazen kavuşma, bazen aktarma, bazen algılama olabilir. Bunların bir kısmı ilahi düşünceden meydana gelirken bir kısmı melek kaynaklı düşünceden, bir kısmı şeytan kaynaklı düşünceden, nefs kaynaklı düşünceden meydana gelir. Fakat b veli adına şeytan ve nefisten ancak Allah'ın kendisine bir inayeti olarak Allah'tan bir anlayış meydana gelebilir. Yoksa bu durum, şeytanın onun üzerinde bir otoritesi vardır anlamına gelmez. Aksine şeytan, farkında değil iken, onun hizmetindedir ve kendisi farkında değil iken sırrında kendisine ilham edilen bilgiye göre bu velinin derecesinin yükseltilmesi için çalışır. Bu da Allah'ın İblis'e dönük gizli aldatmalarından birisidir. Çünkü İblis, kendilerini düşürdüğünü zannederken, âriflerin derecelerini yükseltmek üzere çalışır. İş böyle olunca, şöyle diyebiliriz: İllet hali kulda gerçekleştiğinde, nefiste bir sıkılma meydana getirir ve bu kaçınılmazdır. Onun başlangıçtaki sıkılması ise, üzerinde bulunduğu halden ayrılmaktan kaynaklanmaktaydı. Çünkü Allah illet ile onun gözünü açmış ve kendisini uzaklık mahallinde görmüştür. Bunun üzerine, herhangi bir yakınlık mertebesini belirlemeksizin, bulunduğu halden ayrılmadaki özlemi nedeniyle sıkılmıştır. Tek bir adımla bulunduğu halden ayrıldığında ve müşahedesini yitirdiğinde, bir an kendisini alır. Bu durumda ise dinlenir ve kendisine nefsine doğruyu gösterir, gözleri açılır ve şunu öğrenir: Artık içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmuştur. Bu durumda kendisinde sıkılma meydana getirecek bir hal kendisine gelir. Bu yolda ilk sıkılma, daima, ondandır. İkinci halde ise ona doğru sıkılma hali meydana gelir. İlk bakışta Allah'm celalinin layık olduğu tazim kendisi adına gerçekleşirse veya bu adam teorik kanıtlar yönünden Allah hakkındaki bilginin öne geçtiği kimselerden ise, bu durumda sıkılması, O'nun katındaki arzulamaktan değil O'nu tazimden kaynaklanır. Böyle biri, üzerinde belirlenmiş olan hakkı ve efendinin mertebesinin kul üzerindeki hakkını yerine getirmek üzere sıkılır. Bu kişi, kendisine verilen nimetlerle ve arzuladığı nefsinin hazlarıyla meşgul değildir. Aksine Allah'ın üzerindeki haklarını görür. Kendisini bunu yerine ge-

tirmek üzere zorlar. Bu durum *'Allah'tan hakkıyla korkun'*[451] ayetinde belirtilmiştir. Böyle biri, kimsenin buna güç yetiremeyeceğini bilir. Allah'ın kadri, yücedir, üstündür, herhangi bir kimsenin kendisini takdir edip de onu kendisine göre yerine getirmesinden uzaktır. Allah ise bu konuda kendisine güç vermemiştir. Çünkü Allah'ın kadrinin herhangi bir kulun yerine getirebileceği bir şey olmadığını anlamıştır. Allah'ın *'Allah kişiyi ancak gücüyle yükümlü tutar'*[452] ve *'Ancak yerine getirebildiğiyle'*[453] veya *'İmkanınız ölçüsünde'*[454] gibi ayetleri duyar. Allah'ın hakkını gücü ölçüsünde yerine getirmek üzere hareket geçer ve sıkılır. Allah'ın kullarının bu konudaki dereceleri iki türlüdür: Bir kısmı Allah'ın celalinin kendilerine gözüktüğü ölçüsünde hareket ederler. Bir kısmı ise mizaçlarının ölçüsüne göre hareket ederler. Çünkü Allah insan nefsini ve aklını bedeninin mizacının hükmüne göre yaratmıştır. Çünkü insan nefsi herhangi bir şeyi ancak Allah'ın bu yapıda bir araya getirdiği güçlerine göre idrar edebilir. Öyleyse bu güçler, nefs için aletler gibidir. Alet doğru bir ölçüye göre düzgün olursa, nefs sanatı biliyor ise, onlarla yapılan sanatın güzelliği ortaya çıkar. Onların bilgileri ise hakkın bu konuda onların sırlarına açtığı bilgiye göre değişir. Bu bağlamda bir kısmına zatın talep ettiği şey keşf olunurken bir kısmına isimlerin teorik delalet bakımından talep ettikleri şey keşfolunur. Bir kısmına ise, şeriatın bildirdiği üzere isimlerdeki karşıtlık ve benzerliğin talep ettiği konuda bilgiler açılır. Bir kısmı bu ilahi menzillerden altmış bin menzilin başına yerleştirilir. Bir kısmı ise, bu menzillerden yüz yirmi bin menzilin başına yerleştirilir. Bir kısmı, altı makamda -yedinci yoktur- sınırlanmış bir halde doksan bin menzilin başına yerleştirilir. Bu menzillerde herhangi bir kul kendisine ortak da değildir. Aksine bu menzillerde tek başına 'tüm insan' gibi bulunur. Bu durum sûfilerin 'Allah iki şahsa bir surette tecelli etmez' sözlerinin anlamıdır. Aynı zamanda 'Herkes kendi meşrebini bilmiştir' ayeti de bu anlamdadır. Bu konuda onlar sayıda bir araya elseler bile, zevkte bir araya gelmezler. Çünkü onlar mizaçta bir araya gelmemiştir. Mizaçta ortak olsalardı -ki böyle bir şey imkânsızdır- ayrışmazlardı. Bu durumda hepsi bir olurdu. Altmış bin menzilin başındaki menzil sahibinin aynı derecede bulunan ötekinden farklı zuhur imkânı veren menzil vardır. Öteki de kendisiyle aynı derecededir. Bu durumda başka bir altmış bini (derece sahibi daha olur) bedeli onundur ve toplam, üç milyon olur. Doksan bin menzili olan için ise dört mil-

yon beş yüz bin. Yüz yirmin sahibinin altı bin menzili daha olur. Bu ise, yükselenler için gerçekleşebilir. Onların hakkında Allah 'Güzel söz kendisine çıkar' buyurmuştur. İster ruhani miraç ister bedensel miraç olsun, geceleyin yolculuk yaptırılan herkes, bu sayıdaki menzile sahiptir. Bundan daha az olan sayı ise, terbiye makamında bulunan müritlere aittir. Bu menzillerin bulunduğu makamın altı ile sınırlanması ise iki yoldandır: Birinci yol, altı yönde bulunan yapılarıdır. Şeytan bu altının dördünden kendilerine gelirken ikisi geride kalır. Bu iki yoldan şeytanın onlara gelmesi mümkün değildir. Buradan, insanların nihayette genel rahmete varacakları ve bu rahmetin bu iki yönü kuşattığı öğrenilir. Altı manevi yön ise, altı sıfattır. Bunlar, mümkünün kendileriyle ilgili olduğu ilahi nispetlerden ibarettir. Yedinci nispet ise mümküne yönelmiş değildir. Aksine o özel olarak bu altı niteliğin sahih olması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Yoksa başka bir nedenle değil. Yedincisi, Hakkın Hay olmasıdır. Çünkü diğer altı nitelik bu nitelikle sabit olabilir.

Tanımlar, özellikle de zati tanımlar eşyayı koruyan şeylerdir. Bu nedenle onlar beş sayılmıştır. Çünkü beş, koruma özelliğine sahiptir. Böylelikle tanımlar, genişlemiş ve tanımlar beşin makamını vermiştir. Bunun amacı, varlıkların tam ve eksiklik bulunmayacak şekilde kamil olmalarını sağlamaktır. Bütün bunlar, uzaktan kula parıldadığında, onu talebe doğru kendisini sıkar. Çünkü onda bu kulun gayesini teşkil eden hakkın yüceltilmesi bulunur. İşte tazimin kendisini sıktığı kimsenin durumu budur.

Allah'ın nezdinde bulunan şeyin kendisini sıktığı kimseye gelirsek, böyle birisi '*Allah'ın katında bulunan daha hayırlı ve bakidir*'[455] ayetini müşahede etmektedir. Tazim sahibi ise '*Allah daha hayırlı ve bakidir*'[456] ayetini müşahede eder.

Bilmelisin ki, rağbet inziacı, arzu duyulan ve sevilen şeye göre değişir. O da iki türdür: tahayyül edilen ve tahayyül edilmeyen. Tahayyül edilen ise iki kısımdır: Birinci tür, bir kısım veya bütün duyularıyla idrak ettiği şeydir. Ya da haber yoluyla idrak ettiği kısımdır. Bu haberi cennet ve içinde bulunanlarla ilgili bilinen niteliklere göre yorumlar. Tahayyül edilmeyen ise, genel olarak hakkında arzu duyulmayan kısımdır. Bu ise cennetin içerdiği veya 'gözün görmediği ve kulağın duymadığı veya herhangi bir insanın aklına gelmeyecek şekildeki cennet ni-

metleridir. İnsan cennete böyle şeyler bulunduğunu duyar. Böyle bir şey ise tahayyül edilemez. Tahayyül ettiği her şey, bir insan kalbine gelmiştir ve dolayısıyla o değildir. Nefsin doğası bilmediği şeyleri öğrenmeyi sevmektir. Öyleyse nefs doğası gereği artışı sever. Şu var ki bu sevginin konusu, artmasını istediği şeye göre değişir. Öyleyse insanın arzuladığı şey, ondan artıştır, başkasından değil! Arzulayan kimse Allah'ı seven birisiyse, ya Allah'ı biliyordur veya Allah'ı bilmiyordur. Allah'ı bilmiyor olmaması imkânsızdır. Öyleyse mutlaka Allah'ı biliyordur. Çünkü o sevendir ve seven, seven adını alabilmesi mümkün kılacak şekilde, özü gereği bir sevgili ister. Öyleyse sevenin Allah'ı bilmesi zorunludur. Şu var ki Allah'ı bilenler derece derecedir: bir kısmı özel olarak mümindir. Böylelikle onlar, bildirme yoluyla O'nu bilirler. Haberler ise birbiriyle çelişiktir. Böylelikle seven hayrete düşer ve sevgilisi için bir sureti zihninde zapt edemez. Bir kısmı haberde hayalin verdiği şeyi tercih eder. Böylelikle, kendisine bağlandığını sınırlanmış ve tanımlanmış olarak Allah'ı sever. Böyle birini vecdi, ünsiyeti, kavuşmayı, görmeyi ve hem cinsleri ve benzerleriyle konuştuğu ve hakkın kendilerinde tecelli ettiği tarzda sohbet etme talebi sıkar. Bir kısmı ise alamete göre tecelli yönünden Allah'ı bilir. Onlar bu bilgide alametlerine göre bulunur. Bir kısmı ise teorik araştırma yolundan bilirler. Dolayısıyla O'nu sınırlamazlar ve sınırlılık ve belirlenmeyi veren tecellilere inanmazlar. Bu davranış ise, Allah'tan pek çok iyiliği kaçırmalarına yol açar. Onların sevgilisi kendilerine şah damarlarından daha yakındır. Fakat onun O olduğunu bilmezler. Sevgilileri sürekli kendilerine görünür, fakat O'nu tanımazlar. Bu grup iki kısma ayrılır: Bir kısmı, 'Biz sevgilimizi görmek istiyoruz' diyenlerdir. Bir kısmı ise 'Sevgilimizi görmemiz mümkün değildir, fakat O'nu bilmemiz mümkündür' derler. Çünkü görme özü gereği talep edilmez. O, görülen hakkında görende bir bilgi meydana getirmek üzere amaçlanır. Bilgi hangi yolla gerçekleşirse, bilgidir ve O'nu bilmiş oluruz. Allah'ı bilmemizin bir yönü de, gözle kendisini idrak etmenin imkânsız olmasıdır. Böylelikle bundan ümit keserler. Öyleyse onlar 'ümitsizlik' nimetindedirler. Diğerleri ise arzulama nimetinde bulunur. Bununla birlikte her iki grup, Allah'tan anlamak için sıkıntı çekmede ortaktır. Bu anlama, Allah'ın Kuran veya hadis diye isimlendirilen şeylerde onlara hitabını veya âlemde ortaya çıkıp Allah'ın büyüklüğüne, kudretine, latifliğine ve şefkatine götüren eserlerle ilgilidir. Her ayeti,

sureyi ve sureti, kendi verisine göre (Allah'tan) anlarlar. Onlar, anlayışta derece derecedir ve her zaman daha fazla bilgiyi isterler. Söz konusu insanlar, büyüklerdir. İçlerinden bir kısmı 'ben kandım' der ve artık fazlasını istemez. Bunlardan bir görmüştüm. Onlar, bütün grupların en cahilleriydi. Eşarilerden bazı imamlar gördüm, onlar da bu meşrepteydi. Onlar, Allah'ı herhangi bir artış olmaksızın, kendisinin bildiği gibi bildiklerini iddia ederler. Bu insanlar, bilgisizlikleriyle rahata ermiştir ve onların kurtuluşlarından ümit kestik. Onlar, aynı zamanda kavuşma sıkıntısı çekmede de ortaktır. Bir kısmı, O'nunla kavuşma sıkıntısı çekerken bir kısmı kendisinden istediği bir şeye kavuşmanın sıkıntısını çeker. Bu ikisi, aynı zamanda, ilka ve telakki (aktarma ve alma) sıkıntısında ortaktır. Bu konuda bazı kısımlara ayrılırlar: Bir kısmı, genel anlamda alanlardır. Bu kısım, adamların büyükleridir. Bir kısmı, melekten ve Allah'tan alıp meleğin ve ilahi ilhamın dışındakilerden yüz çevirir. Bir kısmı ise -bu iki düşünceye ek olarak- nefs kaynaklı düşünceleri de alır. Bir kısmı, karşıt olduğu için, şeytani düşünceyi almayı melek ve nefs kaynaklı düşünceye yeğler. Çünkü ilki, sırf düşmanın aktardığı bir düşüncedir ve şeytan gerçeğin zıddını aktarır. Onu alan kişi ise, hakikate aykırı şeyi öğrenmek istediği için almak ister. Söz konusu bilgi şeytanda bulunması yönünden hakikate aykırıdır ve bu nedenle bilgiyi kendisine aktarmıştır. (İlhamı) alan ise, bütünüyle hak (olarak onu alır), çünkü alan kişi, bütünüyle nur, hatta nurun kendisidir. İblis'in sahip olduğu şeyi bilmediğini anlar, çünkü o, kendisinde hakikat olarak bulunan şeyin gerçek olmadığını zannetmiştir. İlhamı ondan alan kişi şeytani suretten (soyutlayarak) gerçek olarak alır. Öyleyse şeytanın melek veya insan nefsi suretinde verdiği gerçekleşmemiş, bu kişi kendisini aldığında, şeytanın düşünce üzerindeki etkisi kaybolmuştur. Çünkü şeytan, kendisine aktardığının gerçek bir şey olduğuna inanmasını ister. Hâlbuki o -şeytana göre- var olmayan bir şeydir. Şeytan, kişinin mertebesini ve kendisinden ancak gerçek bir şeyi alabileceğini bilemez. Verileni aşkla aldığını gördüğünde ise, bir mertebe düşmesi veya bilgisizlik eseri de görmez ve bunun üzerine şaşırarak bunun nereden kaynaklandığına bakar. Bu yokluğu varlığa çeviren şey de nedir? Anlar ki, bilgisizlik ilhamı alanda değil, kendisindedir. Var olan bir şeyi zannî varlık olarak -kesin gerçek olmaksızın- aktaran bizzat kendisidir. Şeytan görür ki, verdiği bilgiyle kişinin sadece mertebesini yükseltmek üzere çalışmıştır. Hâlbu-

ki bunu istemez, hatta maksadı kendisine yakışan şeydir. Şeytan -Allah kendisine lanet esin- varlığın mahalli olduğunu bilemez. Bunun yerine varlığın -gerçekliğinin değil- vehme dönüştürülmesinin mahalli olduğunu zannetmiştir. Bu düşünceyi (şeytandan) alan insan, 'yaratıcı' olur. Düşünceyi alma mertebelerinin en kamili budur.

Korku sıkılmasına gelirsek, o da, arzuya benzer. Korku, O'ndan olabilir. Bu durum 'Senden sana sığınırım' hadisinde belirtilir. Ya da duyusal azap veya perde azabı gibi O'ndan meydana gelebilecek bir şeyden korkulur. Perde azabı, bilgisizlik veya süslenme azabıdır. Perdeler arasında 'süslenme' perdesinden daha yoğun ve güçlü azap yoktur. Çünkü her kime bilgisizliği süslenirse, onun elde etmiş olduğunu inandığı bir şeyi araması mümkün değildir. Çünkü gerçekte kendisinde bulunmazken onu elde ettiğini zanneder. Süslenme perdesinden kurtulmak isteyen, Kitap ve Sünnetin zâhirinde sınırlı kalmalıdır ve zâhire herhangi bir şey eklememelidir. Çünkü tevil de süslemenin bir yönüdür. Zâhir ne verirse ona göre hareket ederken müteşabih olanın bilgisini Allah'a havale edip iman etmek gerekir. Böyle biri, uyandır ve süslemenin onun üzerinde etkisi yoktur. Allah katında ona karşı kanıt getirilmez. Söz konusu kişi basiret ehliyse, basiretle Allah'a davet eder ve ne söylediğini bilir. Öyle biri, süslemeden uzak kalmıştır ve sahih bilgi sahibidir. Bu kişi, süsleme değil, ziynet ehlidir. Öyleyse Allah'a doğru hareketin sıkıntısı, böyle bir şeyden korku olabilir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[457]

İKİ YÜZ DOKUZUNCU BÖLÜM

Müşahede

Müşahede ettiğinde, ey genç, sebat göster
Makam ve mertebe elde edersin, işte o zaman

Aklınla perde içinde müşahede ederken
Bu müşahede karşı konulmayacak kadar güçlüdür

Her şeyde O'nu O'nunla görürsün
Ne ardı ne önü vardır hâlbuki

Ona uyarsın ve yönelirsin O'na
Maksadımız değil iken, İmamdır O

O'nu görünce bir dinginlik bulursun
Onunla özdeşleşirsin, vesselam!

Sûfilere göre müşahede, eşyayı birlik (tevhit) delilleriyle ve Hakkı eşyada görmektir. Onun hakikati ise, hiç kuşkusuz, kesin inançtır. Belkıs şöyle demişti: *'Sanki odur.'*[458] Hâlbuki tahtı ondan başkası değildi. Belkıs'ın 'sanki odur' demesini gerektirecek tarzda, tahtını tanımamasına yol açan sebebi öğrenmek istedik ve şu sonuca ulaştık: Belkıs'ın böyle söylemesinin nedeni, böyle uzak bir mesafenin nasıl bir hareketle kat edileceği hakkındaki bilgisiydi. Onun söylediği bu söz, bazılarının iddia ettiği gibi, Belkıs'ın bir cin ile insan evliliğinden doğduğu hakkındaki iddiayı geçersizleştirir. Öyle olsaydı, babasını tanıması ve kendisinde bu konuda bulduğu güç yönünden bunu yadırgamazdı. Çünkü söylendiğine göre, babası cinlerdenmiş. İşte bu gerçekleşen bir müşahede, görülenin ta kendisi ve gerçekleşen hakkındaki bilgidir. Çünkü burada talep edilen bilginin konusu, gerçekte olduğu gibi görülen tahtın kendisine aidiyetini tespittir. Belkıs ise bunu bilememiştir. Hz. Peygamber'in sahabesi Cebrail'i Dıhye suretinde gördüklerinde, 'sanki odur' dememiş, gerçekte Dıhye olmadığı halde, 'Dıhye'dir' demişlerdi. Bu durum Belkıs'ın hadisesinin tam zıddıdır. Her ikisi de görmede ortak olduğu gibi görülmesi yönünden değil nispeti yönünden görüleni bilmemede de ortaktırlar. Bu bilgisizliğin nedeni, onların Dıhye'yi sadece bir bedensel suret şeklinde bilmiş olmalarıydı. Hâlbuki gerçekte Dıhye'yi tanımamışlar ve kendisine Dıhye adının verildiği bedeni tanımışlardı. Gerçekte ise ancak bütüne verilir. Böylelikle onlar, sureti gördüklerinde bütünün bu surete tabi olduğunu zannetmiş, işi böyle karıştırmışlardı. Çünkü göz, biri gelmiş olduğunda iki güç arasındaki benzerliği ayırt eden şeyi kavramaktan acizdir. Her iki güç birden gelmiş olsalardı, göz bulundukları

yerden hareketle ayırt edebilirdi. İşin kendinde durum, bilhassa ilahi bilgi bahsinde olmak üzere, son derece kapalıdır. Çünkü düşünen nefs - ki o Zeyd diye isimlendirilen insanın ruhudur- iki veya binlere varıncaya kadar daha fazla beden suretini yönetmeye güç yetiremez. Her suret Zeyd'dir ve ondan başkası değildir. Suretler değişseydi veya benzeşseydi, görülen şey, Zeyd olurdu. Nitekim birinci Zeyd'in bedeni hakkında organları farklı bile olsa Zeyd dersin. Hâlbuki onun başı, alnı, kaşı, gözü; şakağı, avurdu, burnu, ağzı, boynu, eli, ayağı gibi bütün organları farklıdır. Bunlardan hangisini görürsen Zeyd'i gördüğünü söylersin ve haklısın.

İşte bu suretler de meydana gelip bir ruh kendilerini idare ettiğinde durum böyledir. Şu var ki görmede bir gedik araya girer. Bunun nedeni, bedendeki organların bitişikliği gibi, suretlerin arasında bir bitişmenin olmayışıdır. Şayet insan suretler arasındaki bitişikliği görseydi, hiç kuşkusuz ki, gördüğü her suret hakkında Zeyd diyecekti. Nitekim keşif sahibi de kendisini feleklerin herhangi bir tabakasında gördüğünde böyle der. Çünkü onun her bir felekte bir sureti vardır. Söz konusu suretleri tek bir ruh yönetir ve ruh söz gelişi hiç ç kuşkusuz Zeyd'in ruhudur. Bu Hakkı halkta görme müşahedesidir. Sûfiler müşahede hakkında şöyle demiştir: 'Müşahede üç anlam karşılığında kullanılır: Birincisi yaratıkları Hakta görmektir. Bu anlamıyla müşahede, daha önce de belirttiğimiz gibi, eşyayı tevhit delilleriyle görmektir. Diğer bir anlam ise, Hakkı yaratıklarda görmektir. Bu ise hakkı eşyada görmek demektir. Başka bir anlam ise Hakkı yaratıklar olmaksızın görmektir. Bu ise hiç kuşkusuz ki yakinin hakikatidir. Sûfilerin 'eşyayı tevhit delilleriyle görmek' demelerine gelirsek, çünkü onlar, her şeyin salt birliğini kast etmişlerdir. Çünkü Hakkın mutlak birliğini delili, her şeyin kendi birliğidir. İşte bu, o şeyin kendisine değil, birliğine delildir.

Sûfilerin Hakkı eşyada görmekle ilgili ifadelerine gelirsek, burada kast edilen, Hakkın her bir şeyde bulunan yönüdür. Bu durum '*Onu irade ettiğimizde*'[459] ayetinde belirtilir. Bu yöneliş, Hakkın eşyada bulunan yüzüdür. Böylelikle, kendisini bir yaratılmış sebep vesilesiyle meydana getirmiş olsa bile, sebebin onda etkisi bulunmasını reddetmiştir. Sûfilerin 'yakinin hakikati' hakkındaki sözlerine gelirsek, hiç kuşkusuz ve tereddütsüz olarak, müşahede temessül mertebesinde olmadığında böyledir. Örnek olarak, Hakkın ahiret hayatındaki tecellisini verebiliriz

ve bu tecellide Hakkı inkâr ederler. Kendilerinin tanıdığı alamete göre bir surete girdiğinde ise O'nu kabul ederler ve benimserler. Hâlbuki ilk inkâr edilen ile sonradan kabul edilen aynıdır. Öyleyse onlar, Hakkı değil, alameti kabul etmişlerdir. Başka bir ifadeyle ancak sınırlı olarak tanımışlardır. Öyleyse onlar gerçekte hakkı tanımamıştır. Bu nedenle görme ile müşahedeyi ayırt ederek müşahedenin şahidin görmesi olduğunu söyledik. Söz konusu şahit kalpte Haktan bulunan şeydir. Hakkı bir alametle sınırlayan bu şahittir. Görme ise böyle değildir. bu nedenle Hz. Musa '*Rabbim! Bana kendini göster ki sana bakayım*'[460] demiştir. Hâlbuki bana kendini müşahede ettir dememiştir. Çünkü Hak onun tarafından müşahede edilmekteydi ve kendisinden uzaklaşmamıştı. Allah, kendisini bilen ârif velilerden gizlenmemiş iken, nebilerden nasıl gizlenebilir ki? Bunun üzerine Allah kendisine şöyle demiştir: '*Sen beni göremeyeceksin.*'[461] Dağ Allah'a Hz. Musa'dan daha saygın değildi. Allah teala '*Göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyüktür, insanların çoğu bilmez*'[462] buyurduğu için Musa'yı dağa yönlendirmiştir. Dağ yeryüzünden, Musa ise insanlardandı. Öyleyse dağın yaratılışı anlam bakımından Musa'nın yaratılışından daha büyüktü. Başka bir ifadeyle yeryüzü ve göğün Hakkın mertebesine aidiyeti, kendilerinde bulunan yer ve gök bakımından insanların yaratılışından daha büyüktür. Çünkü onlar mana ve suret olarak gökte ve semadadır. O ikisi ise, suret olarak değil, mana olarak insanlarda bulunur. Mana ve sureti birleştiren ise, delil olma yönünden onlardan tekiyle sınırlı kalandan daha büyüktür. Bu nedenle '*Fakat insanların çoğu bilmez*'[463] buyurmuştur. Bizi bunu bilen azlardan yapan Allah'a hamd olsun! Dağ sureti ve manayı birleştirmiştir. Öyleyse dağ, Musa'nın manevi dağından daha büyük idi. Çünkü o bütün insanlar gibi âlemin bir sureti idi. İki durumu birleştiren daha güçlü ve dağ adını almaya daha hak sahibi iken, tecelli esnasında parça parça olmuştur. Böyle iken, dağı kendisinde suret olarak değil mana olarak bulunan Musa'nın durumu nasıl olabilir? Görme, gerçekleştiğinde karşısında sebat gösterecek kimse adına gerçekleşebilir. Dağ ise kendiliğinde sabit, başkasını ise sabit kılıcılık özelliğiyle nitelenmiştir. Çünkü dağ, yeryüzünün sallanmasını (durdurmuş ve) onu sabit kılmıştır. Güçlükler ve büyük hadiseler karşısında direnç gösteren kimse için şöyle denilir: 'Falanca bir dağdır.' Bu nedenle Allah kendisini özelliği sebat olan dağa yönlendirmiştir. Kendisine tecel-

li ettiğimde dağ sabit kalırsa, sen de içindeki dağın sabitliği yönünden beni göreceksindir.

Allah'ı görmeye güç yetmez
Çünkü o bütünüyle siler süpürür

Yaratıklar müşahede güç yetirseydi
Yeryüzü tabakalarıyla birlikte güç yetirirdi

Benim görmem müşahede değildi
O bir feryattan ibaretti

Allah'ın peygamberine 'Rabbini gördün mü' diye sorulduğunda şöyle demiştir: 'Nuranî idi, nasıl görebilirim!' Çünkü oluş karanlıktır. Nur ise Haktır. Nur ve karanlık, gece ve gündüz bir araya gelmediği gibi, bir araya gelmez. Aksine onlardan her birisi, diğerini örter ve kendisini ortaya çıkartır. Gündüzü gören kimse geceyi göremez. Geceyi gören kimse, gündüzü göremez. Öyleyse iş, zâhir-bâtın, Hak-halk olmak üzere iki kısımdır. Halkı görürsen (yaratıklar), Hakkı görmezsin. Hakkı görürsen, halkı örmezsin. Hakkı ve halkı bir arada asla göremezsin. Fakat biri diğerinde, öteki berikinde bilgi müşahedesi şeklinde görülebilir. Çünkü biri örtü, diğeri örtülendir.

İKİ YÜZ ONUNCU BÖLÜM

Mükaşefe

Hak sana isimlerini vermiş
Anlayarak, bir emanet olarak al

Emanet taşınır
Taşıyan ise zalim ve cahil

Maksadımı anlarsan
Keşif sahibisin, hükümlerini yerine getir

Onlarla ne zaman çağırırsa
Emrine kulak ver ve saygılı ol

Onlarda tasarruf nedeniyle
Zorlamaya kalkmak yakışmaz

Çünkü bir kulsun sen ve O'nun isimleri
Sunulmuş rabliktir, hürmet göstermelisin!

Emanet makamıdır veya onu iade et
Rablerine ve bağlan

Onların durumu hakkında halin sana verdiğine
İşaretlerini kavra ve ganimet bil

İşte budur razı olunmuş mükaşefe
Sahibi de masum efendi

Bilmelisin ki, sûfilere göre mükaşefe, 'emaneti anlama' karşılığında kullanıldığı gibi halin ilavesini hakkıyla anlama karşılığında kullanılır. Bazen de, işareti iyice anlamak için kullanılır. Bilmelisin ki, mükaşefe anlamlarla ilgiliyken müşahede zatlarla ilgilidir. Müşahede isimlendirilene ait iken mükaşefe isimlerin hükmüne aittir. Bizce mükaşefe, müşahededen üstündür, çünkü Hakkın zatını müşahede mümkün olsaydı, müşahede daha tam olurdu. Hâlbuki Hakkın zatını müşahede, mümkün değildir. Bu nedenle mükaşefenin üstün olduğunu söyledik, çünkü daha latiftir. Mükaşefe kesif olanı latifleştirirken müşahede latifi kesifleştirir. Allah ehlinin büyük bir kısmı, bu görüştedir. Örnek olarak, Ebu Hamid, İbn Fûrek ve Münzirî'yi verebiliriz. Bir grup ise, tersini iddia etmiştir. Biz mükaşefenin üstün olduğunu söyledik, çünkü müşahede ettiğin her şeyde müşahedenin ilgili olduğu şeye ilave bir hüküm vardır. O ise, ancak keşif vasıtasıyla algılanır. Söz konusu şey zatı yönünden müşahedede bulunursa, bu kez başka bir hükmün ona eşlik etmesi gerekir ve onun da keşifle idraki lazımdır. Bu iş böyle devam eder. Öyleyse mükaşefe, manevi bir idraktir. Bu yönüyle o, manalara özgü-

dür. Bunun örneği şudur: Bir hareketlinin keşif yoluyla kendisini hareket ettireni aradığını müşahede edersin. Çünkü o, bir hareket ettiricisi olduğunu keşifle bilir. Bu durumda bilgi iki bilinene ilişir. Müşahedeyle ilgili göz ise bir bilinene ilişir. Öyleyse keşif vasıtasıyla müşahede yoluyla idrak edilemeyen idrak edilir. Bunun yanı sıra keşif, müşahededе kapalı olanı açar.

Mükaşefe, daha önce de söylediğimiz gibi, üç anlam için kullanılır: Bilgi mükaşefesi, hal mükaşefesi ve vecd mükaşefesi.

Bilgi Mükaşefesi: Bilgi mükaşefesi, emaneti anlayış gücüyle tam öğrenmektir (mahiyetini tam anlamaktır). Başka bir ifadeyle, müşahede ettiğin varlığın sana tecelli ederken neyi amaçladığını tam olarak anlamandır. Çünkü O sana sadece sende bulunmayan bir bilgiyi öğrenmen için tecelli etmiştir. Müşahede, bilgiye giden bir yol iken keşif yolun sonu ve nefiste bilginin gerçekleşmesidir. Aynı şey, sana hitabı durumunda geçerlidir. Bu durumda sana hitabını duyurur. O da kulağın müşahedesidir (müşahede-i semî). Çünkü müşahede her zaman duyusal güçlere ait iken keşif manevi güçlere aittir. Hak sana anla diye duyurur. Duyuların idrakine göre herhangi bir yolla sana tecelli edip bir şeyi anlamanı irade ettiğinde, bu anlama (iradesi), O'ndan sana gelen bir emanettir. Söz konusu emanetin bir ehli vardır ve onu ehline vermen yaraşır. Bunu yapmazsan, (emanete) hıyanet etmiş olursun. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Meclisler emanettir.' Meclislerde konuşulan sözlerden Allah'ın sana anlama imkânı verdiklerini sadece onları konuşman uygun olan -ki o bunların ehlidir- kişilerle konuşabilirsin. Bir insan sana bir şey söylerken, sağa sola dönüyorsa (etrafı gözetliyorsa), söylediği sözün sana verilen bir emanet olduğunu anlamalısın! Öyleyse müşahedenin nasibi, senin gördüğün, duyduğun, yediğin, kokladığın ve dokunduğundur! Keşfin payı ise, bütün bunlardan anladığındır ve anladığın bir emanettir. Anladığın emanet, Hakkın emrinin ehline ulaştırılmasını veya reddedilmesini emrettiği bir şey olabilir. Onu reddetmek, unutur gibi yapmaktır, bunun nedeni hakkını yerine getirememektir. Bu durumda kendini sanki duymamış ve görmemiş gibi yaparsın. Bu, ârifler için oldukça çetin bir kapıdır ve edebi ve hududu gözetmeyi gerektirir. Çünkü onunla yalan arasında sadece bir perde vardır. Aynı şekilde, hainlik ile onun arasında sadece bir perde vardır. Haddi gözetmek, senin ile yalan ve hıyanet arasında bir perdedir.

Gözetilecek sınırı bilmek, şöyle gerçekleşir: Sana iyilik yapan birisi gözünün gördüğü veya kulağının duyduğu veya diğer güçlerinden birisiyle algıladığın bir müşahedenin sonucunda yüklendiğin emaneti sana sorar. Soran kişi ise 'emanetin ehli değildir.' 'Ehli değildir' demek şu anlama gelir: Bu emaneti sana verenden onun kime ulaştıracağını istediğini de öğrenmiş olmalısın. Sana yaptığı iyilik nedeniyle, sorana cevap verirsen, emanete hıyanet etmiş sayılırsın. Cevap vermez veya cevap verirken soru soranın tatmin olacağı başka bir konuya dönebilirsin. Cevabı gizlediğini anlarsa, bu durum, ona ağır gelir ve yalan söylemiş olursun. Nitekim Hz. İbrahim'in üç konuda yalan söylemiş ve bunlar kıyamette kendisine etki etmiş, bu nedenle -yalanı söylemedeki iyi niyetine ve sözlerdeki doğruluğuna rağmen- şefaat kapısını açsın diye kendisine başvurması istendiğinde, Allah'tan utanmıştır. Çünkü doğru söylese bile, muhatabın maksadı o değildi ve bu nedenle 'yalan' diye isimlendirilmiştir. Bu konunun ne kadar önemli olduğuna bakınız!

Şöyle diyebilirsin: 'Bence yalan söylemek daha ağır, hakka uymak doğrudur.' Hakkı başkasına tercih eden doğru sözlülerin bu konudaki yaklaşımı, soru sorana şöyle sormaktır: 'Sorunun cevabının yönleri vardır. Hangisini öğrenmek üzere sorduğunu bilmiyorum?' Yönlerin ayrıntısını söylerse, 'bana maksadını açıklamalısın' demelisin. Cevabı almadaki maksadını açıkladığında ise maksadı emanete dahil olan hususlardan olabilir. Bu durumda, onun korumak üzere bizden söz alınmış bir emanet olduğunu belirtirsin. Allah'ın hakkı gözetilmek için daha önceliklidir ve bu konuda kendisinden çekinmemelisin. Bununla birlikte soru soran kişi, sana iyilikte bulunmuş birisi veya otorite sahibi bir hükümdar olabilir. Kendisine soru sorulan perdeli bir Yahudi senden daha vefalı olamaz! Güya sen ârif ve müşahede sahibisin. Hâlbuki vefa konusunda sana onunla örnek verilmiştir. Soru soran istediğini söyler ve bu istek emanetle ilgili değilse, yararlanması için cevap verirsin. Yine de taşıyamayacağı şeyi ona söylememen gerekir. Yoksa vebali sana döner. İşte 'emaneti tam anlamak' derken, kast ettikleri budur.

Hal ile Mükaşefe: Hal ile mükaşefe, halin ilavesini tam anlamak demektir.

Bilmelisin ki, her hangi bir vakitte bir nitelikle nitelenen kimse için o nitelik, bulunduğu anda onun halidir. Bu nitelik herhangi bir nitelik

olabilir. Bu nedenle hal, söz tamamlandıktan sonra gelebilir. Yani zikredilmemiş olsaydı, başka bir bilgiyi verecekti. Bildirilmek istenen o nitelik ise, haber verenin maksadına göre sözü ifade etmemiş demektir. Şöyle dersin: 'Zeyd'i gördüm.' Burada söz, bağımsız bir şekilde tamamlanmıştır. Ardından onun binekli olduğunu ekleyerek şöyle dersin: 'Zeyd'i binekli gördüm.' Yani onu biniyorken gördüm. Maksadın sadece onu binekli gördüğünü belirtmek ise, bu değerlendirmeyle söz tamamlanmamıştır. Başka bir ifadeyle, dikkate aldığın ve amaçladığın yarar ortaya çıkmamış, fakat genel anlamda bir fayda ortaya çıkmıştır. Bu ise Zeyd'in görülmesidir. Sen onu gördün, fakat hangi halde olduğunu belirtmedin. İşte bu 'halin ilavesinin anlaşılması' derken kastedilendir. Burada hal, amaca bakılmaksızın, genel anlamda yararı sağlayan şeye ilave bir durumdur. Bu da, emaneti tam anlamak şeklindeki birinci mükaşefe türüne döner. Seninle karşılaşan biri 'Zeyd'i gördün mü?' diye sorunca, 'gördüm' dersin. Sonra sorulmamış bir hali de ekler ve 'gidiyordu' dersin. Adam 'Zeyd'i gördün mü?' diye sorarken, içinden 'Acaba şehirde midir, kendisiyle bir araya gelsem' diye geçirmiş olabilir. Şehirde değil ise, bu amacı gerçekleşemez. Bu ve benzeri durumlar, halin ilavesidir.

Allah ehlinin yolunda 'halin ilavesi', herhangi bir zatı herhangi bir halde görmendir. Bu halden ve ondan dolayı, söz konusu kişinin durumunun neye varacağını öğrenirsin. Böyle bir hal, halin ilavesi diye isimlendirilir. Hal ile mükaşefe de, bunun bir benzeridir. Hali mükaşefe, bir zatı hareket, durağanlık veya -bakanın doğasına uygun olan veya olmayan- bir nitelikte görmendir. Bu halden hareketle ilave bir durum keşfedersin. Bu ise söz konusu halin kendisini algılayan hakkında bir sevgi veya nefret veya isteksizlik veya herhangi bir şeye sevk etmesidir. Bütün bunlar, sana verdiği halin ilavesidir. Bu sayede Allah katındaki menzil öğrenilir. Bir sûfi şöyle demiştir: 'Rabbimin beni ne zaman seveceğini bilirim?' 'Bunu nereden bileceksin?' denildiğinde, 'O bunu bana bildirir' demiş. 'Allah'ın peygamberinden sonra bir vahiy mi var?' denilince, şu ayeti okumuş: *'Bana uyun ki, sizi de Allah sevsin.'*[464] Ardından şöyle demiş: 'Ben şu an emredilmiş olduğu şekilde (peygambere) uyma halindeyim. Allah ise sözü doğru olandır. İçinde bulunduğum hal bana bu anda Allah'ın beni sevdiği (bilgisini) vermiştir. Çünkü ben, Allah'ın sevdiği şeyin bir tecelligahıyım ve Allah Teala sevdiğine

bakar. Sevdiği ise, benim üzerinde bulunduğum haldir. O, beni sevilen haline getiren sevgiyi 'uymaya' bağlamıştır.

Vecd ile Mükaşefe: Vecd ile mükaşefe işaretin tam anlaşılması demektir. İşaret derken 'uzaktan yapılan nida' anlamındaki işareti değil - çünkü ses onun boyutuna ulaşamaz- meclisteki işareti kastetmekteyim. Hakkın meclisleri iki türlüdür: Birinci tür sadece Allah ile yalnız kalınan meclislerdir. Böyle bir mecliste işaret gerçekleşmez. Bu meclis, kendisini bilmesi bakımından O'nunla oturduğunda gerçekleşir. İkinci tür, mecliste başkalarının da bulunduğu kısımdır. Bu meclis, Hakkın kuluna içinde bir topluluğun hazır bulunabileceği bir meclisteki tecellisidir. Söz konusu cemaat -isterse o kişiye ilave bir kişi olsun- az veya çok olabilir. Böyle bir mecliste işaret gerçekleşir. Çünkü öteki bir veya daha fazla sayıdaki kişinin aynı meşrepte toplanması mümkün değildir. Oturanlardan her biri ötekinin Allah karşısındaki haline muttali olsaydı, onu kaldıramaz, kafirlikle suçlar ve inkâr ederek 'Bu adam İblis'tir' derdi. Böyle bir durumda mecliste kendisiyle birlikte oturan herkes için Allah'tan anlamanın işaret yoluyla gerçekleşmesi gerekir, açık ifadeyle değil! Her insan o işaretten yeteneği ölçüsünde bir şey anlar. Allah katında kelime ise tek iken meclistekilere göre pek çoktur. Herkes, diğerlerinden daha özel olduğunu zannederek, memnun bir halde meclisten ayrılır. Allah'ın bazı adamları vardır ki, onlara bir anlayış, genişlik ve emaneti koruma gücü vermiştir. Bu sayede onlar, meclislerdeki herkese dönük işaretleri 'Allah'tan anlarlar.' Onlar, inkâr tecellisinde Allah'a tanıyanlar olduğu kadar bütün inançlarda O'nu müşahede edenlerdir. Bizi onlardan yaptığı için Allah'a hamd olsun! Bunu yapacak olan da O'dur zaten! Bu kadar açıklama yeterlidir.

İki yüz onuncu bölümün bitimiyle, on yedinci sifir sona erdi.

ON SEKİZİNCİ SİFİR

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

İKİ YÜZ ON BİRİNCİ BÖLÜM

Levaih (Parıltılar)

Hakkın levaih'i sırlar nedeniyle ortaya çıkan şeyler
Yükseklikten; bir halden bir hale

Bazen bakan için ortaya çıkar
Hal ve bilgiyle organ olmaksızın

Şahitlerinin sana verdiği niteliklerden
Delili ise gölgede gölge gibi olmaktır

Bilmelisin ki, sûfilere göre levaih (parıltılar), sır'lara hal be hal parlayan şeylerdir. Bize göre ise (görme) organıyla sınırlanmadığında göze parıldayan zâtî nurlar ve (ilahi) yüze ait tecellilerdir. Bu tecelliler, olumsuzlama değil ispatlama tarzındadır. Eserlerini müşahede esnasında parıldayan ilahi isimlerin nurları ise, onların nurlarıyla bilinir. Bir halden bir hale yükselmeye gelirsek, kendisinden daha yüksek bir hale intikal edildiğinde bulunduğu halden ayrılarak bir önceki hale tekrar dönmemek demektir. Bununla kastedilen ise halin getirdiği Allah hakkındaki bilgi ve ilahi varidattır. Bunlar, kerametler değil, menzillerdir. Çünkü haller bazen defalarca tekrarlanır. Fakat haller kişiye Allah hakkında yeni bir bilgi kazandırmadıkça, bu haller nedeniyle sahibi övülmez. Bu artışın olması kaçınılmazdır ve bu levaih diye isimlendirilen şeydir. Haldeki bu artış kişiyi yükseltmezse, hali doğru olsa bile, laiha değildir. Hal, insanın fani veya baki veya sahv veya sekr halinde (ayıklık ve sarhoşluk) veya cem' halinde veya fark halinde veya gaybet veya huzur halinde olmasıdır. Haller malumdur. Onlar, bu bölümde zikrettiğimiz bölümlerde (ele alınan konulardır). Bunlara (karşı) Allah peygamberine '*Rabbim! Bilgimi artır*'[465] demeyi emretti. Bu bilgi, peygamberin sahip

olmadığı bir mertebeyle Rabbinin nezdinde yükselmesini sağlar. Bu haller dünya hayatına özgü olmadığı gibi sadece insanlara da özgü değillerdir. Aksine onlar, dünya ve ahirette bütün yaratıklar için geçerlidir.

Öyleyse levaih, âdeta, keşiflerin ilkeleridir (mebadiü'l-küşûf). Bu nedenle bazen sabit olur ve bazen de hızla kaybolurlar. Fakat bulundukları kimsenin Allah nezdindeki derecesinin yükselmesini sağlayacak bir bilgi artışı getirmeleri gerekir. Bu durum, levaih'te şarttır. Laiha'nın şartının ise idrakin basar (göz) ile -basiret ile değil- gerçekleşmesi olduğunu belirttik. Fakat bu basar, o halde özel bir yönle sınırlanmış organla sınırlanmamış olmalıdır. Aksine idrak, düşünen nefse nispet edilen basar'ın hakikatiyle gerçekleşmelidir. Sonra buna başka bir şey daha eklenir. O da, Hakkın kişinin gözü olmasıdır. Bu durum, onun gözünün organla sınırlanmadığı hakkında bir şahit ve Rabbinden açık delildir. Bu makam, Hz. Peygamber adına gerçekleşmiştir. Nitekim kendisine Rabbini tabakaları olan sınırlı gözüyle görüp görmediği sorulduğunda buna cevap vermiştir. Birisi ona 'Rabbini gördün mü?' diye sormuş. Burada soru soran kişi, organla sınırlanmış gözle görmeyi kast etmiştir. Hz. Peygamber ise 'Nurani idi, nasıl göreyim' demiştir. Başka bir ifadeyle, bu idrakin nuru, o ilahi nuru algılayamaz. Bununla birlikte sınırlı gözün de ilahi nurda belirli ölçüde bir idraki vardır. Çünkü ilahi nur, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiş belirli özelliklere göre, lambaya benzetilebildiği gibi, aynı şekilde bütün bu şartlar gerçekleştiğinde de göz ile görülmesi mümkündür. Bunu kendinde bir düşün bakalım! Böyle ise *'Onu gözler göremez'*[466] ayeti, iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, ayet, hakikatlere dikkat çekmek anlamında gözlerin kendisini görebileceğini reddetmiştir. Onu sadece gözler değil, gözlerle bakanlar görebilir. İkinci yoruma göre, ayet, daha önce de belirttiğimiz gibi organla sınırlanmış olan gözlerin O'nu görebilmesini reddetmiştir. Gözler organlarla sınırlanmadığında ise, O'nu idrak edebilirler. O, lambaya benzetilen nurun ta kendisidir. Başka bir ifadeyle O, *'benzeri gibi bir şeyin olmadığı'*[467] nurdur. Öyleyse o teşbih, kabul etmez, çünkü niteliği yoktur. Niteliği olan bir şey, benzetmeye konu olabilir. Çünkü nitelikler, nitelenenin hakikatinin verisine göre, kendisini kabul edenlerde başkalaşır. Söz gelişi bilgi, irade, konuşma, kudret, duymak ve görmek gibi niteliklerle Hak nitelendiği gibi yaratılmışlar da kendileriyle nitelenir. Bilindiği gibi

bu niteliklerin Hak ile ilişkilendirilmesi, yaratıklarla ilişkilendirilmesiyle bir değildir. Hatta, her ikisi de yaratılmış olduğu halde, bunların insanlarla ilişkisi, meleklerle ilişkisinden de farklıdır. Bunu bilmelisin!

Göze parıldayan bu levaih, zâtî müşahedelerdir, selbî değillerdir. Çünkü olumsuz nitelik, gözle algılanan bir şey değildir. Aksine o, akılların algıladığıdır. Akılla algılanan bir şey ise, levaih kapsamına girmez. Eserlerinin müşahedesi esnasında ilahi isimlerden parıldayan şeylere gelirsek, bunlar, nurlarıyla bilinir. Başka bir ifadeyle onların nurları kendilerini izhar eder. Öyleyse ilahi isim, eserinin ruhu iken eseri de kendisinin suretidir. Göz ise, insanın cisimsel suretini görebildiği gibi, bir ismin sadece eserini -ki suretidir- görebilir. Öyleyse, herhangi bir tevil olmaksızın, 'Zeyd'i gördü' denilmesi doğrudur. Bununla birlikte Zeyd, (bedenini yöneten) kendinde gizli bir ruha sahiptir, onun bir sureti vardır ve o bedenidir. Öyleyse ilahi isimlerin eseri, isimlerin suretleridir. Eserleri müşahede eden insanın isimleri müşahede etmiş olduğu doğrudur. Öyleyse isimlerin levaihi, bu görülen eser ile bu eserin ruhu olan ilahi ismi bir araya getirmektir. Söz gelişi bir adam gördüğünü var sayalım, fakat sen onun aradığın Zeyd olduğunu bilmiyorsun. Onu kendisini tanıyan başka birisi de görür ve Zeyd'i gördüğünü bilir. İşte bu bilen kişi levaih sahibi iken diğeri levaih sahibi değildir. Çünkü ona bu ismin suret ile irtibatı 'parıldamamıştır.' İki idrak sahibi şahıs arasındaki fark bellidir. Öyleyse gören herkes ne gördüğünü bilmez. İşte bunlar, kendilerini öğrenmek isteyenler için, özetle hallere ait levaih'tir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[468]

İKİ YÜZ ON İKİNCİ BÖLÜM

Telvin (Değişme, Renklenme)

Bir halden bir hale geçmek
Tembelin aksine, halden kurtulmuş olmaya delil

Nefesleri hakka'l-yakin bilen kimse, onu bilir
Haliyle, hali bildiği gibi

Fiil mazidir, gelecektir, sonra o ikisini olumsuzlar
Şimdiki an diye isimlendirilen fiil kipi

Nahivcilerin halidir o
Hal yok olucu, hal kalıcı

O hal hakkında denilen doğru sözdür
Ehl-i nazarın hali

Bilmelisin ki, sûfilerin çoğunluğuna göre telvin, eksik bir haldir. Telvin, kulun halleriyle renkten renge girmesidir (veya halden hale girmesidir). Bu konuda şu dizeyi okumuşlardır:

Her gün renkten renge girer
Bundan başka, seninle daha güzeldir

Hatta bazıları şöyle demiştir: Hakikat alameti, istikametin ortaya çıkmasıyla, telvinin ortadan kalkmasıdır. İstikametin ortaya çıkmasıyla artış olmazsa, hiç kuşkusuz bu durum, kesin ve kapalı bir bilgiye dikkat çeker. Bu sözü eklediğinde ise, gerçeği bozar ve tanımında eksikliğini söyleyenlere katılır. Bir grup ise şöyle demiştir: '(İlk görüşün) Aksine telvin, sahibinin muhakkik ve kâmil olma (makamına) ulaştığının doğruluk alametidir. Benim benimsediğim görüş de budur. Benim görüşüm bu olduğu gibi ben bunu benimserim. İnsan telvinde ne kadar yerleşik ve sabit olursa (telvinde temkin), o ölçüde kemal sahibidir. Böylelikle temkini bulur ve şöyle deriz: 'Telvinde temkin (değişmede sebat veya sürekli değişme hali), temkin demektir. Binaenaleyh temkini olmayanda herhangi bir iş değişmez (telvin). Allah'ın ayetinden bunun delili, *'her gün O bir iştedir'*[469] ayetidir. Burada 'iş (şe'n)' kelimesi belirsiz gelmiştir. Bu grup telvine ekleme yapmıştır. Hâlbuki sussalardı, daha yerinde olurdu. Çünkü telvini bu ilaveyle sınırlamanın bir yararı yoktur. Bu ilave onların 'Çünkü telvinde Kadir'in kudretini izhar vardır, böylelikle kul bundan başkalaşmayı keşfeder' sözleridir. Bu ilave, bizim vardığımız görüşe delalet eden özet bir ifadedir.

Telvin ilahi bir niteliktir. Her ilahi nitelik ise, bir kemaldir. Çünkü bu ilahi mertebede hiçbir yönden ve tarzdan kesinlikle eksiklik düşünülemez. Makam ve iş, ancak ilahi niteliklerden olmakla kemale erebilir. Çünkü kemal, kayıtsız anlamda ancak Allah'a ait olabilir. Bu durum -delil getirmek istersek- *'Göklerde ve yerdeki herkes O'ndan ister, O her gün bir iştedir'*[470] ayetinde belirtilen durumdur. Telvin ise bundan başka bir şey değildir. Öyleyse (sûfi) cemaatin görüşü de bizim görüşümüze katılır. Çünkü o, daha genel ve daha kapsamlıdır. Yoksa bizim görüşümüz onlarınkine girmez.

Bilmelisin ki, varlıkta bir şeyin tekrarlanmamasının ilahi genişliğin bir gereği olduğunu bilen, oluşta (kevn) doğru ve geçerli olanın telvin olduğunu da anlar. Çünkü telvin, ilahi genişliğin delilidir. Kendinden veya başkasından, her bir nefeste Hakkın eserlerinin farklılaşmasına vakıf olmayan insanın Allah hakkında bilgisi olmadığı gibi bu makam ehli de değildir. Böyle bir insan, hem kendini hem Allah'ı hem de bilgiyi bilmeyenlerdendir. Bu kişi, oturup kendine ağlasın! Hiç kuşkusuz onun hayatı hüsrandır! Böyle bir bilgisizlik, sahiplerine sadece benzeştirmeyi vermiştir. Çünkü ayırt edici (bilgi), farkına varılmayacak şekilde gizlenmiştir. Farkına varılmayan bir durumun bilinmesinden daha azı da yoktur. Bu durumda kendiliğinde halden hale girdiğini bilir, fakat hangi konuda halden hale girdiğini veya kendisine neyin geldiğini bilemez. Allah Teala şöyle buyurur: *'Ona müteşabih verildi.'*[471] Yani birbirlerine benzeyen (şeyler verildi). Böylelikle insan, ilkinin ikincinin aynı olduğunu zanneder, hâlbuki öyle değildir. Aksine ikinci ilkinin benzeridir (misl). Hakkı müşahede eden ya da bukalemunun müşahedesini tam olarak öğrenen (tahakkuk) kimselerin dışındakiler için, eşyada iki benzeri ayrıştıran özelliğin gözlem yoluyla idraki güçtür. Hayvanlar içerisinde Hakkın 'her gün bir işte' olma niteliğine bukalemundan daha iyi delili olan kimse yoktur. Öyleyse âlemde iki anda sürekliliği olan bir nitelik veya hal olmadığı gibi iki kez ortaya çıkan bir suret de yoktur. Bilgi ilkine de ikinciye de eşlik eder. Öyleyse O, İlktir, Sondur, Zâhirdir ve Bâtındır. Çoklukta hüviyeti birleyen O'dur. Çokluktaki birliği idrak edemeyen kimse, bu nitelikleri farklı yönlere ait nispet ve izafetler sayar ki, akılcıların yöntemi budur. Sûfiler ise, hüviyeti ve birliği kabul ederler. O'nun kendisinden ilk olduğu yönü, kendisinden Son, Zâhir ve Bâtın olduğu yönün aynısı sayarlar. Ebu Said el-Harraz bunu açıkla-

mıştır. Öyleyse Allah adamları, Allah adına ancak kendilerinin sahip oldukları şeyi kabul etmişlerdir. Öte yanda oluşta ve bütün yaratıklarda da ancak Hakkın kendinde bulunduğu durum gerçekleşmiştir. Binaenaleyh her şey her şey ile irtibatlanmış, bir ile bir çarpılmış ve artmamış, çarpılanla bir olmuştur. Aynı şekilde bir ile hangi sayı çarpılırsa çarpılsın veya bir hangi sayıyla çarpılırsa çarpılsın, sonuç artmaz. Aksine sonuç, çarpılan sayıyla aynıdır. Gerçek de öyledir. Öyleyse telvin, birin çoklukla çarpımıdır. Bu çarpımdan kendisiyle çarpılan çokluk veya birlikten başka bir şey meydana gelmez. Hak hiç kuşkusuz ki birdir. Bir şeyin kendisiyle çarpımı, kendisine nispeti demektir. Biz, yüce ve aşkın bir hakikatten (meydana gelmiş) çoklarız. O yaratma yoluyla bizimle ilişkili olmuş, biz ise varlığımız yönünden O'nunla ilişkili olmuşuz. Öyleyse her kim kendisini yaratılmış ve var edilmiş olarak bilirse, Hakkı yaratan ve var eden olarak bilir. Âlemin salt birliğine bakarsan, bir'i bir ile çarpmış olursun. Âleme bakarsan, bir'i çok ile çarpmış olursun. Âlem O'nun isimlerinin eseridir. Daha önce levaih bahsinde belirttiğimiz gibi eser, ismin sureti demektir. Öyleyse bu durumda Hakkın salt birliğini ancak isimlerinin suretleriyle (eserleri) çarpmış olursun. Bunlar ise O'ndan var olmuştur. Bu çarpımda sonuç, O'dur. İsimler, çoktur. Nebevi haberde, bu isimlerin sayısı doksan dokuz olarak zikredilmiştir. Bunlardan fazla bilinen ve bilinmeyen isimler vardır. Hakikat bir, renkler mertebeler, telvin ise mertebelere nispettir. 'Birdir' dersen doğru söylemiş olursun. 'Çokturlar' dersen, yine doğru söylemiş olursun. Çünkü Allah'ın isimleri, farklı anlamlara ait olarak, çoktur. Hidayet eden Allah'tır.

İKİ YÜZ ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Gayret (Kıskançlık) Hali

Başkalaşma onun düşünce olması halidir
Bilgi ile hüküm arasında insanların gittiği bir şey yok

Hükümle bu nedir dersen, bilgi onu reddeder
Hakikatten ret olarak, onda iflas vardır

Nicelik sahibi de öyledir, daha da cahildir
Gecenin karanlığında kılavuzun rehberlik etmediği kişiden

Hakkın koruması kendisinden uzak durmaktan daha iyidir
Bu hükmün ise ünsiyeti yoktur

Bilmelisin ki, sûfilere göre gayret, üç kısma ayrılır: Hakta gayret, Hakka dair gayret ve Haktan gayret. Bu nedenle, benzerlik nedeniyle ilgili olduğu şeye göre, gayretin üç hali vardır. Bu bağlamda gayrete gelirsek, onun aslı, bir başkasının varlığı sabit ise 'başka'yı görmektir. 'Başka' var ise, sûfilerden bu konuda aktardığımız ayrıntılı görüşler geçerli olabilir. Burada 'sabit' derken, (Haktan) 'başka'nın dış varlığını kastetmekteyim, yoksa akli varlığını değil! Çünkü 'başka' hiç kuşkusuz ki akılda vardır. Fakat acaba akılda var olan bu şey dışta var mıdır, yok mudur? Mazharlarda zuhur edeni kabul edenler, başkanın varlığını kabul etmez. Bununla birlikte, onun 'gayret' diye ifade edilen hükmü ve hali sabittir. Bu, mazharın istidadının (kendinde) zuhur edendeki etkisidir. Başka, dışta veya hal gereği, birçokluğu zorunlu kılar. Bunun böyle olması zorunludur. Hiç kuşkusuz ki çokluk, akledilir bir şeydir. Fakat acaba onun bir dış varlığı var mıdır, yok mudur? Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Bazılarına göre, dışta ortaya çıkan bu çokluk, tek bir hakikat ile fiilen var olan farklı hallerden ibarettir. Çokluğun bu hakikat olmaksızın varlığı yoktur. Öyleyse çokluk, nisbetlerden ibarettir ve dolayısıyla dış varlıkta onun dış bir gerçekliği yoktur. Bazılarına göre ise çokluk dış varlığa sahiptir. Böyle düşününler, (çokluğun kendisiyle var olduğu) tek hakikati veya mazharlarda zuhur edeni kabul etmez. Çünkü görülen çok olandır, yoksa çokluk değildir. Bu yoruma göre çokluk akledilir, çok olanlar ise görülen ve var olandır. İşte eşyada gayret halinin hükmü buradan ortaya çıkmış, İlah Teala da gayret özelliğiyle nitelenmiştir. Bir şey 'şeyler' olmadıkça, kendinden başkası olamaz. Şeyler olduğunda ise, her bir şey diğerinden başka haline gelir. Hak ise 'şeyler' değildir ve dolayısıyla 'başka'yı kabul etmez. Kuşkusuz ki Hak, gayûr (başkalığı kıskanan) olmakla nitelenmiştir. Taşkınlıkları yasaklaması da O'nun 'gayret'inden kaynaklanır. Öyleyse zikrettiğimiz hususu dibiyle

başıyla düşünürsen, 'taşkın'ın mahiyetini ve hangi fiilin bu kapsama girip hangisinin girmediğini anlarsın. Öyleyse başka gerçekte sabittir-sabit olmayandır, odur-o olmayandır.

Bu bağlamda Haktaki gayrete gelirsek, münker ve taşkınların görülmesi halindeki gayrettir. Hak kendisini bu gayret ile nitelemiş, Meleı a'la, peygamberler ve salih müminleri de kendisiyle nitelemiştir. Buna göre gayret, doğaya kazılıdır ve bu nedenle gayretin olması zorunludur. Şu var ki gayret, övülen ve kınanan diye iki kısma ayrılır. Biz övülen gayret hakkında konuşmaktayız ve o Haktaki gayrettir. Bu anlamıyla gayret, en çetin meselelerden birisidir. Çünkü Hak, gayretinden dolayı taşkınlıkları yasaklamıştır. Âlemde 'taşkınlıklar' gerçekleştiğinde ise, dünyada veya ahirette Allah'ın onu cezalandırmada acele ettiğini görmedik. Buradan şu sonucu çıkarttık: Bu cezalandırmaya büyük bir engel olmalıdır ve bu engel (cezalandırmayı gerektiren isimden) daha kapsamlıdır. Bu engelin ilahi gayret ile ilişkisi, ilahi bilginin kudret ile ilişkisi gibidir. Çünkü kudret, sonsuz şeylere ilişse bile, bilginin kendisinden daha kapsamlı olduğundan tereddüt etmeyiz. Çünkü bilgi kudrete olduğu gibi mümkünlere, zorunlulara, imkânsızlara, olanlara ve olmayanlara da ilişir. Bununla birlikte delil, sonsuz olanın sonsuz olandan üstün olamayacağı bilgisini verir. Kıskançlığın kendisine karşı gerçekleştiği bir fiilin kendisinden çıktığı kimsenin cezalandırılmasının terkini gerektiren sebepte de aynı durum söz konusudur. Bu sebebin gayret halinden daha güçlü olması kaçınılmazdır. Bütün bunlar, Hakka dair (gayretin) durumuyla ilgilidir.

Yaratılmış söz konusu olduğunda ise, nefsin başkalaşması (veya gayrete kapılması) kaçınılmazdır. Yaratılmış Hak karşısında yükümlüdür ve bu zorunludur. Bunu bulamayan yükümlü ise, kınanmıştır. Çünkü insan (taşkınlığı) eliyle, sonra diliyle ve -nefiste bulunursa- değiştirmekle ve başkalaştırmakla yükümlüdür. Bu ise imanın en zayıf derecesidir. Öyleyse gayret hali, Allah'ın razı olmadığı bir iş gerçekleştiğinde, kişinin nefsindeki durumun başkalaşması olarak bulduğu haldir. Bu durumun kendinden veya bir başkasından meydana gelmesi durumu değiştirmez. Hatta bu nitelikteki insan masumdur. Çünkü gayreti gerektiren bir fiilin kendisinden ortaya çıkıp da kıskanılmayan kimse, aynı şeyi başkasından gördüğünde kendisi gayrete kapılır. Böyle bir gayret, ilahi-gerçek gayret değil, sadece nefs kaynaklı bir gayrettir ve

Hakka yaklaşmaya vesile olmaz. (Hakkında konuştuğumuz) Gayret, ilahi-gerçek gayrettir. Fakat Allah ehlinin çoğu onun farkına varamaz. Onu ancak Hakkı hakkıyla bilenler anlayabilir. Çünkü Allah, yaratıklarından çok daha kıskançtır (gayûr) ve kıskançlığı gerektiren fiilin faili de O'dur. Bu fiilden dolayı da genel anlamda bir ceza vermez. Aynı şey, belirli bir fiil nedeniyle Zeyd'e karşı kıskançlık gösteren kimsenin davranışında geçerlidir. Aynı fiil kendisinden ortaya çıktığında ise, kıskançlık meydana gelmez. Bu nedenle 'bu hal sahibi, kendisi ve başkası hakkında genel anlamda kıskançlığa kapılana göre, Hakkın kıskançlık niteliğiyle nitelenmede daha hak sahibi ve önceliklidir' dedik. Bu nedenle de masum ve korunmuş diye isimlendirilir. Böyle birinden kıskançlığı gerektiren fiil meydana gelmemiştir. O, genel anlamda övülmüş ve şeriat tarafından beğenilmiş kişidir. Diğeri ise, zorba bir insan yaratılmışlar tarafından kınandığı gibi, kınanmıştır. Bununla birlikte 'zorbalık' ilahi bir niteliktir. Aynı şekilde, özel anlamda gayret ile müminin nitelenmesi uygun değildir. Aksine mümin, Hakka dair genel anlamda gayret sahibi olmalıdır. Bu durumda Allah kendisini över ve metheder.

İyice düşünürsen kendisiyle rahata erebileceğin gayretin sırlarından birisine dikkatini çekmiş oldum. Onu kullanmazsan, bedbaht olursun. Öyleyse herhangi bir sınırlama yapmaksızın genel anlamda Hak için kıskanç olmalısın!

Hakka karşı kıskançlık haline gelirsek, bu, (sırları algılayan idrak mahalli anlamındaki) 'sır'ları ve esrarı saklamaktır. Bu hal, Melamilerden gizlilerin ve iyilerin halidir. Onlar, makamları tanınmadığı için, meçhul kimselerdir. Dolayısıyla onlarda Allah'ın kendilerine dönük inayetinin bilinmesini sağlayan herhangi bir belirti gözükmez. Onların halleri, bulundukları yerin hikmetine göre, makamlarını gizler. Onlar, tartışma yerlerinde görünmezler. Bunun nedeni, o yerde efendilerinin -ki Haktır- uluhiyetinin tartışma konusu haline getirilmiş olmasıdır. Bu grup ise, efendilerini hakka'l-yakin olarak tanımış, bu tanıma, efendilerinin gizli kaldığı yerlerde görünmekten onları alıkoymuştur. Bu nedenle sıradan insanların yerine getirdiği ibadetleri yerine getirme yolunu seçmişlerdir. Bu ibadetler, onların genellikle 'Allah ehli' diye isimlendirilmelerine imkân tanımaz. Çünkü bazı velilerin hallerinde gözüken harikulade olaylar gibi, sıradan insanlardan ayrışmalarını sağlayacak herhangi bir fiil (söz gelişi keramet gibi) kendilerinden ortaya çıkmaz. Ya

da münker işleri değiştirmek gibi bir fiil onlardan ortaya çıkmaz. Bu değiştirme ortaya çıktığında, işaret edilebilecek şekilde, genel değiştirmeden farklılaşır. İşte bu, Hakka karşı gayret halidir.

Haktan dolayı gayret haline gelirsek, bu, Hakkın velilerini sakınmasıdır. Çünkü Hak onları diğer kullarından gizlemiştir. Bu nedenle gizlenme onlara sevimli gelmiş, Allah onlara bulundukları yerin hükmüne göre mârifete ulaştırmıştır. Böylelikle onlar da efendilerinin niteliğiyle nitelenmişlerdir. Böylece onlar, Allah nezdinde alışkanlık perdelerinin ardında bulunmuşlardır. Öyleyse onlar, Allah'ın sakındıkları ve gelinleridir. Binaenaleyh Allah onların nezdinde nasıl ise, onlar da Allah'ın nezdinde öyledirler (gizli). Onlar, O'ndan başkasını müşahede etmediği gibi O da onlardan başkasına bakmaz. Onların gidişatlarını tanımak isteyen kimse, Hakka karşı gayret yolunu takip etmeli ve böylelikle onların sülûklerine katılmalıdır.

Bazı sûfiler ise Hakka karşı gayretin gafil dillerle zikredilmesi olduğunu söylemiştir. O'nu zikreden herhangi bir dil, gafil değildir. Aksine hakkı zikreden her dilin sahih bir meyvesi vardır ki, bu dil sahibinin nefesinden bir niyet kendisine eşlik etmese bile, zikreden -yani dil- ona ulaşır Öyleyse kimse O'nu gafletle zikretmemiştir. Aksine her zikir *'Her şey O'nun hamdini tespih eder, fakat siz anlayamazsınız'*[472] ayetinden ortaya çıkar. Bunlar da öyledir. Öyleyse bu sözü söyleyen insanın adamlık'tan nasibi yoktur. Aynı durum, böyle nezih bir güzelliğe bakmaktan uzak duran kimsenin gayreti için söz konusudur. Heyhat! Hangi bakış sana aittir ve bakışı kendinden kaynaklanan varlık nerededir? O'ndan başkasına mı bakılır? Ey şirk koşan! Böyle bir söz söylemekten utanmıyor musun? Öyleyse Haktan gayret hali, senin Hak olman ve gayrette gayretin Hak ile ilişkisi gibi bulunmandır. Böyle bir durumda, neyden dolayı gayret edildiğine bakar, o hale göre davranırsın. Çünkü Hak, eşya arasında başka ve ayrımın ve temyizin bulunmasını ister. Buna yaparken ilave bir zâtın veya varlığını ispattan veya tek bir hakikatte olmadan çokluğu reddetmekten sakınmalısın. Öyleyse çokluğu sabitlik bakımından kabul et, varlıktan ise olumsuzla! Birliği ise varlıkta olumla, sübuttan dışla! Bunu bilmelisin!

İKİ YÜZ ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hürriyet Hali

Fetâ'nın hali onun aynı olunca
Öyle biri hürdür, olmasa bile!

Var olmayan yok iken
Varlık vermesiyle olacaktır

Kulun hürriyeti malul
Özgürlük sadece 'ol' diyenin

Ey hür! Muhtaç olma sakın (bir mümküne)
Mümkünün yoksulluğu seni de zayıflatır

O zorunludur, bak ne görürsün!
Sen de zorunlusun, gerçek ortaya çıktı

Onun zenginliğini bizim yoksulluğumuza kat
Bence bu en güçlü cennetlerdendir

Bilmelisin ki, sûfilere göre hürriyet, bütün yönlerden tamamen azatlığı istemek demektir. Bu durumda insan, Allah'ın dışındaki her şey olma hürriyetini elde etmiş olur. Bize göre hürriyet ise, Hakkın niteliğiyle kulun niteliğini ortadan kaldırmasıdır. Bu ise Hak kulun duyması, görmesi ve bütün güçleri olduğunda gerçekleşir. Kul ancak Hakkın varlığıyla izale ettiği bu niteliklerle kuldur. Bununla birlikte söz konusu kulun varlığı sabittir. Hak, memluk olmaz. Bu durumda bu mahal, 'hür' olur. Çünkü bu niteliklerle nitelenmediği sürece kendiliğinden bir anlamı yoktur. Bunlar, bizzat Haktır. Fakat hakkın nitelikleri onların aynı değildir. Böylelikle şahsın varlığı, 'Ben onun duyması oldum' sözündeki zamirin varlığıyla sabit olmuştur. Buradaki zamir (hu), kulun dış varlığıdır. Nitelik ise, kulun değil, hakkın aynıdır. Böylelikle bu şahıs adına hürriyet sabit olmuştur. Öyleyse o, şanına yaraşır şekilde Hakkın aynı olan -yoksa O'ndan başka olmayan- bu niteliklerin hükümlerinin mahallidir. Hakkın niteliği ise kendi sıfatıyla değil, kendi-

siyledir. İşte bu şahıs kendisi bakımından odur, niteliği bakımından ise o değildir.

Senin niteliğin madum, aynın ise zâhir
Sen onun için evvelsin, o senin için ahir iken

Sen onun mülkü. Sen onun kulu değilsin
Sen zorlanan değilsin, zorlayanın kendisisin

Gerçekte Hak için 'hür' denilemez, fakat 'köle değildir' denilebilir. Çünkü Hak, zâtına ait olumlu niteliklerle değil, selbi nitelikle bilinebilir. Fakat mazharların kendilerinde zuhur eden olması bakımından Hakta bir hükmü vardır. Böylelikle, örfe göre, eksiklik, tamlık ve kemal nitelikleri gibi, mazharla ilişkilendirilen bütün nitelikler, Hak ile ilişkilendirilir.

Hak var, yok başkası
Onun zuhur eden varlığı, kulun aynı

Ama sen yine de 'onların aynıdır' deme
Sen benim dediğimi söyle, ekleme bir şey

İlahi şeriatların dilleri, bunu mecaz olarak değil, hakikat olarak dile getirmişlerdir. Teorik-akli deliller ise, ilahi mertebeden böyle bir şeyi olumsuzlarlar. Şeriatlar kendisini getirdiğinde ise, onların arasından derin bilginler, böyle bir şeyi tevil ederler. Bunun nedeni, Hak onların görmesi olmadığı için, keşiften mahrum kalmalarıdır.

Eksikliğine rağmen fikre bağlandılar
Ama ışığından hiç aydınlanmadılar

Zâtını gözlerden gizleyen münezzehtir!
Nitelikleriyle yaratıklarında izhar eden kendini

Öyleyse ne hür var ne köle!
Artık sözleşme nerede, vaat nerede!

Sonsuz varlık Allah'ındır
Önceden ve sonradan!

Bilmelisin ki, hür, şeylerin ve işlerin gemini elinde tutan kimsedir. Onlar kendisine sahip olamaz, o onlara sahiptir, onlar kendisini yönlendiremez, o onları yönlendirir. Böyle biri, iki mertebede de yoktur. Çünkü Allah '*Bana dua edin ki size karşılık vereyim*'[473] der. Allah, bizi davet ettiğinde, kendisine olumlu karşılık vermemizi istemiştir. Böylelikle hem kul hem Hak yönünden 'yönlendirme' gerçekleşmiştir. Kulun duası ve dileği olmasaydı, Hak 'mücîb (duaya karşılık veren)' olmazdı, hâlbuki duaya karşılık vermek, O'nun bir niteliğidir. Öyleyse kuldan Hakta tasarrufta bulunabilme nedeni meydana gelmiştir. Kuşkusuz Haktan kulda tasarruf meydana gelmiştir -yoksa onun nedeni değil-. Bu ortaklık, Hak ile kul arasında gerçekleşmiştir. Öyleyse bu niteliğe sahip birisinden mutlak anlamda hürriyet gerçekleşmez. Gerçekte hürriyet bir varlığa sahip değildir. Çünkü (varlıklar arasındaki) görelilikler, bunu imkânsızlaştırır. Fakat hürriyetin hakikati, âlem O'ndan kendisi nedeniyle -başka bir nedenle değil- ortaya çıkmış olsa bile, Zât'ın âlemlerden müstağniliğinde bulunur. O, âlemlere muhtaç değildir ve bu nedenle hürdür. Âlem ise O'na muhtaçtır. O halde âlem köle ve kuldur. Dolayısıyla hiçbir zaman âlemdekiler hür olamaz. Uluhiyet kendilerini yükümlü tuttuğu hükümlerle -ki uluhiyet ancak bu hükümlerle zuhur edebilir- onları talep ettiğinde, görelilikler ortaya çıkar. Bu durumda (Hak ve kul) iki tarafta da iş, birbirine bağlanır. Hürriyet ise, birbirine bağlı ve göreli iki taraftan herhangi birisinde bulunmayı kabul etmez. Bu bağlamda bazı kimseler 'Hak maruftur, dolayısıyla bilinmez' derken bazıları 'Hak meçhuldür, bilinmez' diye iddia etmiştir. İşte, kolay anlaşılacak ve öğrenilebilecek şekilde, hürriyet halini kısaca özetlemiş olduk.

İKİ YÜZ ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Latifenin Bilinmesi ve Sırları

Açıklanmaktan uzak manalar vardır
Bunlar Rahman'ın bizdeki latifeleridir

Uzaktan bize onlarla işaret eder
Biz de işaretlerine selam veririz

Allah onları öyle kalplere ihsan etti ki
Arzu onları an be an coşturur

Kınanmış arzu değil o, fakat
Sevgidir, ondan dolayı müptela olduk

Allah ruhu'l-kuds ile sana yardım etsin, bilmelisin ki, Allah ehli latife sözünü iki anlamda kullanırlar. Bunu bazen insanın hakikatini anlatmak üzere kullanırlar. Bu anlamda latife, bedenin bineği, yönetim yeri ve maddi-manevi bilgilerini elde etme araçları olduğu anlamdır. Aynı zamanda latife'yi anlamı ince bütün işaretleri anlatmak üzere kullanırlar. Söz konusu anlam, anlayış gücüne parıldar, fakat dile gelmez. Bu işaretler, zevk ve haller ilmi kapsamındadır. Öyleyse bu işaretler, bilinir fakat aktarılamaz. Gerçekte tanımlanmış olsalar bile -çünkü kendiliğinde tanımı ve hakikati olan her şeyin ifade edilebilir olması zorunlu değildir- tanıma gelmezler. Bu durum anlayış sahiplerinin söylediği 'Şeylerin bir kısmı tanımlanırken bir kısmı tanımlanmaz' sözlerinin aynıdır. Başka bir ifadeyle dil, dinleyenin anlayacağı şekilde, hakikatini ve tanımını ifade etmekten acizdir. Zevk ilimleri de bu tarz ilimlerdir.

Sonra, sûfiler, latifenin (anlamını) genişletmiş, 'Örneklendirilmesi güç, bütün ince anlamlar -bir görüşe göre Rical'den fertlere özgü olsa bile- latife diye isimlendirilmiştir. İlahi isimlerden birisi, el-Latif'tir. Bu ilahi ismin hükümlerinden birisi de, sebepleri kesilmiş maddi ve manevi rızıkları sahiplerine -onların farkında olmadığı yönden- ulaştırmaktır. Bu durum '*Farkında olunmayan yönden rızıklandırır*'[474] ayetinde belirtilir. Hz. Peygamber'in cennet hakkında söylediği 'Orada gözün görmediği,

kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler vardır' ifadesi de el-Latif isminden kaynaklanır.

Allah seni razı olacağı işlere ulaştırsın, bilmelisin ki, kul farkında olmaksızın Allah'tan bir latife meydana gelebilir. Kul bunu himmetiyle müridine veya Allah'ın dilediği bir kuluna -o kul farkında olmaksızın- şeyhin kastıyla aktardığında, bu durumda o kişinin 'latife sahibi' olduğu söylenir. Böyle bir ulaştırma ancak el-Latif ismiyle ahlaklanan adına gerçekleşebilir. Farkına varılırsa, onu ulaştıran kimse, latife' sahibi değildir. Mürit veya anlamın ulaştırıldığı kimse kendisine ulaşan şeyin o şeyhten geldiğini -hüsnü zan ile veya tahmin ederek veya kestirerek değil- kesin bir bilgiyle öğrenirse, böyle bir şeyh o konuda latife sahibi değildir. Çünkü bu makam sahibinin belirgin özelliği, (müride veya başkasına) ulaşan nimetin kendinden kaynaklandığının -kabaca değil- ayrıntılı olarak farkına varılmasını engelleme ve tenezzülsüzlüktür. Nitekim Allah da genel anlamda Rızık veren diye bilinir. Fakat bu rızkın sahiplerine nasıl ulaştığı ayrıntılı ve kesin bir şekilde bilinmez. Hak ise onu el-Latif isminden bilir. Hakkın rızkı nasıl ulaştırdığı bilinirse, el-Latif isminden değil, başka bir ismin hükmünden ulaştırmıştır. Böyle ulaşan şey ise 'latife' diye isimlendirilmez. Öyleyse (bir şeyin latife olması için), ulaşma tarzının (ayrıntılı olarak) bilinmemesi gerekir. Bu nedenle de insanın hakikati latife diye isimlendirilmiştir. Çünkü o, beden düzenlendiğinde onu yönetmek üzere ilahi üflemeden meydana gelmiştir. Bu üfleme, '*Onu düzenlediğimde, kendisine ruhumdan üfledim*'[475] ayetinde Allah'a izafe edilen ruhtur. Söz konusu olan, daha önce ele aldığımız, ilahi nefestir. Öyleyse bu ruh, niteliği olmaksızın, genel anlamda Allah'a nispet edilen ilahi ve latif bir sırdır. Üfleme vesilesiyle dışta varlığı ortaya çıktığında ise, onun varliği varlıktan olmuştur, yokluktan değil! Başka bir ifadeyle bu esnada olan şey, bu bedeni yönetmek üzere, görevlendirmenin kendisine izafesiydi. Bu durum, konuşanın nefesinden harfin ortaya çıkmasına benzer. Bu bineğe (beden) bir takım araçlar verilmiştir. Bu araçlar, ruhun kendilerini ancak kendileri vasıtasıyla algılayabileceği maddi ve manevi bilgileri idrakini sağlar. Bu da onun 'latif' olmasından kaynaklanır. Çünkü kelamcılardan bazı akılcıların bildiği gibi, bu araçların tavassutu olmaksızın ruhun (vasıtalı elde ettiği bilgiler anlamında) bu durumu bilmesi aklen mümkündür. Fakat böyle biri zayıf düşüncelidir. Çünkü biz araçlar derken idrak ma-

hallinde bulunan bir anlamı kast etmekteyiz. Başka bir ifadeyle biz, kulağı, gözü, burnu değil, görmeyi, duymayı ve koklamayı kastetmekteyiz. Ruh duyuları -kulak sahibi olması yönünden değil- duyma özelliğine sahip olması bakımından algılar. Aynı şekilde görüleni -göz organına sahip olması yönünden değil- gören olması bakımından algılar. Öyleyse bu araçların (ruha) izafetleri ortadan kalkmaz. Geride şuna bakmak kalır: bunların hakikati neye döner? Acaba latifeye ilave bir takım durumlara mı döner, yoksa sadece ve sadece latife'ye mi döner? İdrak edilenlerin değişmesiyle, bu konuda hükümler de değişir. Hakikat ise birdir. Bu, keşif ehlinden ve doğru akıl sahiplerinden muhakkiklerin görüşüdür. Latifenin dış varlığı ortaya çıktığında -ki insanın hakikati demektir- bu çıkış, aynı zamanda -latifeler yönünden- bedeni yönetişinin kendisidir. (Latifeler yönünden dedik), çünkü latif ruhun varlığı nedeniyle hayatın bedenle irtibatının niteliği bilinmez. Bunun nedeni, doğanın bedene kazandırdığı hayat ile aradaki ortaklıktır. Doğanın kazandırdığı hayat, hayvanî ruhtur ve bu sayede arada bir tür ortaklık ortaya çıkar. Bu durumda insan şunu bilemez: Bedenin bu hayvanî canlılığı, gerçekte, ilahi ruhtan ortaya çıkan yükümlü ve muhatap latife'ye mi aittir, yoksa doğaya mı, yoksa her ikisine birden mi aittir? Bunu sadece keşf ve vecd ehli zevk yoluyla bilebilir (ehl-i keşf ve'l-vücûd). Onlar bilir ki, âlemdeki her bir şey, canlıdır (hay) ve keşif ehline göre hakikatinin gerektirdiği şekilde kendisine ait açık bir dille Rabbinin övgüsünü tespih eder. Keşif ehlinin dışındakiler ise, bunu asla bilemezler. Öyleyse onlar, donuklar, bitkiler ve hayvanlardır. Fakat her şeyin canlı olduğunu, kendilerinin ise bunu fark edemediğini bilmezler. Nitekim onlar, Allah yolunda öldürülen şehitlerin canlı olduğunu fark edemez. Allah Teala *'Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin, onlar diridir, fakat siz fark edemezsiniz'*[476] buyurur.

Bu latifenin bu bedeni yönetmesi, bu bedenle birlikte olduğu sürece elde etmiş olduğu -ki özellikle aydınlanmış bedenler için bu durum söz konusudur- bilgi ve mârifetlerin bekası için gereklidir. Bu noktada Allah ehli iki kısma ayrılır: Birincisi bu bedenden ayrılma esnasında 'soyutlanma'yı benimseyenlerdir. Onlara göre latife, bedenin (ve mizacın) huy ve mârifetlerinden bir takım haller ve yapılar kazanır. Bunlarla tecrit âleminde benzerlerini tanırlar. Böylelikle de kemal derecesini talep ederler. Bu sınıf, Allah ehlinden olsa bile, keşif ehli değildir. Aksine bu

gruba hakim olan fikir gücüdür ve teorik düşünme onlarda etkindir. Allah ehlinden olan diğer kısım ise -ki onlar Hak ehlidir-, her ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin, ayrılmaya önem vermezler. Çünkü onlar sürekli ve daimi olarak bilgi artışı içindedir. Onlar, dünyada, ahirette veya berzahta doğal maddelere veya unsur kaynaklı maddelere ait yönetimin ehlinin hükümdarlarıdır. Onlar, bedenlerin diriltilmesini kabul eden doğru keşif sahipleridir. Çünkü ilahi latife (insanın hakikati), tedbir ve tafsil etmek (anlamındaki el-Müdebbir ve el-Mufassıl isimlerinden) ortaya çıktı. Yönetilen bir beden, onun varlığının ilkesidir. Öyleyse latife bu hakikatten ayrılamaz. Uyku esnasında kendisini gördüğü durumu tam olarak anlayan kimse, söylediğimizi de anlar. Çünkü Allah uyuyanın rüyasında gördüğü şeyi bir örnek olarak verdiği gibi bu uykudan uyanmayı da haşir için başka bir örnek olarak vermiştir. Birincisi (uyumak), dünya âleminden ayrıldıktan sonra ölünün gideceği yerdir. *'Fakat insanların çoğu bilmez.'*[477],*'Onlar dünya hayatının zâhirini bilirler. Ahiretten ise habersizdirler.'*[478]

Binaenaleyh biz, dünyada, ahirette ve berzahta sürekli bir yükselişte ve daimi bir bilgi artışındayızdır. Araçlar ise, bu menziller, mertebe ve hallerde insanın latifesinden ayrılmaz ve kendisine eşlik ederler. Bu latife için bedbahtlık, tıpkı artış veya eksilmeyle ahlat-ı erbaanın (dört karışım) bozulması nedeniyle dünya hayatında kendisine ilişen hastalık gibi, ona ilişmiş geçici bir durumdur. Fazla azaltılıp ya da eksiğe ilave yapılıp denge meydana geldiğinde hastalık ortadan kalkar, sağlık yeniden ortaya çıkar. Aynı şey, latifeye ahirette ilişen bedbahtlık için söz konusudur. Sonra varış, mutluluğa olacaktır. Bu mutluluk, cennet veya cehennem hangi yerde olursa olsun, yapının doğrulması demektir. Çünkü her bir yeri dolduranların olacağı sabittir. Allah bizi bilgi ve mârifetlerinin mizacını koruduğu kimselerden eylesin. İşte bu, insan latifesi (latife-i insaniye) dişe isimlendirilen hakikatin bir yönüdür. Sadece insanın değil, her cismin ruhani-ilahi bir latifesi vardır. Sureti bakımından ona bakar. Bunun böyle olması zorunludur. Suretin ve yapının bozulması ise, her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, ölüm demektir.

Sûfiler latifeyi başka bir anlamda da kullanmıştır. Bu anlamda işaret, dile gelmeyen ve anlama gücüne parıldayan bütün işaretlerdir. Bilmelisin ki, Allah ehli, işareti uzaktan çağırma ve illet gözüyle sırrı ifşa anlamında kullanmışlardır. Fakat işaretlerdeki taksimde farklılık gözü-

kür. Şöyle ki: Uzaktan nida demek olan işaret, ifadeye gelmeyen şeyi taşımak demektir. Aynı şekilde mesafenin uzaklığı nedeniyle sesin ulaşamadığı fakat gözü olan kimseye işaret etmek de böyledir. Böylece istenilen şey ona işaret edilir, o da anlar. Bu durum sûfilerin 'uzaktan nida' derken kast ettikleri şeydir. Binaenaleyh dile gelmeyen bütün bilgiler, sesin ulaştırılamadığı kimse gibidir. Böyle bir insan işaret eden kimseden uzak olsa bile kendisinden istenilen şeyden uzak sayılmaz. Çünkü işaret, sözün kendisine anlatacağı veya sesin duyuracağı şeyleri kendisine bildirebilir. Kesin olarak bilirsin ki, işaret eden Hak olunca -ki Hak kulun ayırıcı özelliği olan tanımdan uzaktır ve bu kaçınılmaz olarak gerçek bir uzaklıktır-, durumun böyle olması zorunludur. Öyleyse işaret, zorunludur! Burada işaret latife demektir. Çünkü o (ya da işaret edilen şey), farkına varılmayan gizli-latif bir anlamdır. Sonra, (Hak ile kul arasında) bir uzaklık olmasa bile, bu, illet gözüyle ilandır. Şöyle ki: Sağır konuşana yakın olabilir, fakat bu yakınlık, kendisine bir yarar sağlamaz. Çünkü sağırlık nedeniyle ses kendisine ulaşmaz. Bu nedenle yakın olmasına rağmen kendisine işaret edilir. Nitekim Hak kulunun diliyle 'Allah kendisine hamd edeni duydu' der. İşte bu, illet var olsa ve ortaya çıksa bile, yakınlığın en ileri noktasıdır. Çünkü bu yakınlıktan daha çoğu, şu ifadede belirtildiği halde olmaktır. Allah 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm' diyerek ayırmış ve tafsil etmiştir. Bu yakınlık nerede, kendi sözünü onun sözü yaptığı kimsenin yakınlığı nerede? Konuşan ve söz söyleyen odur, O değil! Böyle bir yakınlık malul yakınlıktır. Öyleyse bu, sûfilerin 'illet gözüyle ifşa' dedikleri durumdur ve bu nedenle latife diye isimlendirilmiştir. Çünkü bu yakınlık, Rabbi kula dercetmiştir. Allah teala '*Allah'ın kelamını duyana kadar kendisini komşu edin*'[479] der. Burada Allah'ın kelamıyla konuşan Hz. Peygamber'di. Allah teala 'Ben onun duyması, görmesi ve dili olurum' demiştir. İşte bu, Hakkın yaratıkların suretinde gözükebileceği en latif tarzdır. Bu ise, Hakkın bildirmesiyle (bilinir), niteliği ise bilinmez ve bir aralık ortaya çıkmaz. Öyleyse '*O'nun benzeri bir şey yoktur, O duyan ve görendir.*'[480]

Sonra, annelerin evlatlarına olan sevgi ve şefkati de bu konuyla ilgilidir. Bunun yanı sıra, vatan sevgisi, alışkanlıklara duyulan özlem bu konuyla ilgilidir. Bunlar, genel anlamda, iki şey arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. İnsan bu ilişkilerin nedenlerini öğrenmek istese, bunu başara-

maz, sadece bir kıyaslama yapabilir. Hakkın bilgilendirdiği kimse ise onları bilebilir. O, varlığın aslından ilham ile işin gerçekteki halini bilendir. Çünkü Hak varlığın aynıdır.

İKİ YÜZ ON ALTINCI BÖLÜM

Fetihlerin Bilinmesi ve Sırları

Fetihler, bütün rahatlıklardır
O bir azaptır da; öyleyse geldiğinde sevinç olmaz

Ta ki göz onun neyi getirdiğini görene dek
Onu görünce, ister sevin ister üzül

Rüzgar dilediklerine Rahman'dan bir müjde
Her kime niyetlenirse, rahmettir rüzgar ona

Bazen hazırlıksız kimseye de azap olabilir rüzgar
Tıpkı Ad'ın rüzgarı gibi, sabit bir şahidin bildirdiğine tanıklığıyla

Ondaki tuzak gizli, ona hazırlık ol
Belki başarıyı ve doğruluğu elde edersin

Allah seçkin kullarını desteklediği şeyle bizi ve seni de desteklesin, bilmelisin ki: Sûfilerde fetihler, üç türdür: Birinci tür, zâhirde ibare fetihleridir. Onlar şöyle demiştir: Bunun sebebi, niyetin ihlaslı olmasıdır. Bu bana göre doğrudur ve ben de onu tattım. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Bana cevamiü'l-kelim verildi' hadisinde belirttiği şeydir. Kuran'ın icazı da bu kapsamdadır. Bir vakıada bu meseleyi sorduğumda bana şöyle denildi: 'Bir harf eklemeden veya içinde bir karışıklık olmaksızın, doğru ve kesin olarak gerçekleşen şeyden haber vermelisin. Konuşman bu özellikte olduğunda, icaz özelliğine sahip demektir.' İkinci tür fetihlere gelirsek, bunlar, bâtında halavet fetihleridir. Sûfiler şöyle demiştir: 'Bu, Hakkın ihsanlarını çekmenin (cezb) sebebidir.' Üçüncü

tür ise, Hakkı mükaşefe etme fetihleridir. Sûfiler şöyle der: 'Bu, Hakkı bilme sebebidir.' Bütün bunların ortak paydası şudur: Herhangi bir çaba, gayret ve talep olmaksızın sana gelen her şey, ister zâhir ister bâtında olsun, fetihtir. Fethin kendisini tadan kimsede bulunan bir belirtisi vardır. Bu belirti, fetihten başka bir şeyi veya düşünmenin sonuçlarını almamaktır. Bir şeyin fetih olmasının şartı, fikrin kendisine eşlik etmemesi ya da fikir mahsulü olmamaktır. Şeyhimiz Ebu Medyen fetih hakkında şöyle derdi: 'Allah teala'nın buyurduğu gibi, bize taze et yedirin, kurusunu yedirmeyin.' Başka bir ifadeyle bize, sadece Allah'ın kalplerinizde size açtığı fetihleri aktarın, başkalarının fetihlerini bize aktarmayın. Ebu Medyen'in bu sözüyle, dostlarının himmetleri (bilgiyi doğrudan) Allah'tan almak üzere yükselirdi.

Kardeşlerim! Bilmelisiniz ki, Fetih makamı, gerçek bir mizana muhtaçtır. Bu yönüyle fetih, gizli tuzağın ve aldatmanın bulunduğu bir makamdır. Çünkü Allah fethi 'gökten ve yerden bereketler getirmekle' zikrettiği gibi azap ile zikretmiştir. O kadar ki akıllı insan, kendisine neyin açıldığını görmeden bir kapının açılmasından (feth) sevinmez. Bazı sûfiler ölüm halinde şöyle demiştir: 'Bu benim şu kadar küsur yıldır çaldığım bir kapıdır, işte şimdi açılıyor. Ad kavminin ne dediğini bilmiyorum. 'Bu bize gelen bir yağmurdur.' Alışkanlıklar onları perdelemişti. Bunun üzerine onlara şöyle denildi: *'İşte bu sizin aceleyle istediğiniz şeydir. Onda büyük bir acı vardır.'*[481] Öyleyse, kendisinde neyin bulunduğunu bilmedikçe, fetih nedeniyle mağrur olma ve de ki: *'Rabbim benim bilgimi artır.'*[482]

Âlemdeki ilahi fetihler iki şekilde gerçekleşir: Birisi (kapıyı) çalarak, diğeri kendiliğinden! Çalarak gerçekleşen fethe gelirsek, Allah böyle bir fethin neyi getirdiğini bilir. Çünkü çalma, onlara göre, açılacak şeyin de delilidir. Sûfiler, 'fetih' derken, bu tarz fetihleri amaçlamaz. Onların 'fetih' ile ulaşmak istediği, çabaları olmaksızın, kendiliğinden meydana gelenlerdir. Kulun çalışması onu 'içerme' hükmüyle gerektirse bile, bunun için çalışan kulun aklına fetih genellikle gelmez. Bu nedenle fethin gelmesi, onun adına 'kendiliğinden' sayılır. Daha önce belirttiğimiz üzere, farklı türleriyle fetihler geldiğinde, kulun fetih için bir terazi ortaya koyması gerekir. Nitekim Allah kendisine *'Doğru terazileri ortaya koyun'*[483] diye emretmiştir. Fethe mazhar olan kul, sahip olduğu hal ile fetih arasına teraziyi yerleştirir: Fetih hale uygun ise, halinin ne-

ticesidir. Bu durumda kul, başka bir terazi koymalıdır. İkinci terazi, fethin miktarı ile halin gücünü karşılaştırır. Eşit olurlarsa, hiç kuşkusuz, o da bir neticedir. Fakat kul, böyle bir fetihte Allah'ın aldatmasından sakınmalıdır. Çünkü o, kendi yerinin (ahiret) dışındaki bir neticedir. Bu durumda kulun ödülü aceleyle dünya hayatında verilmiş olur ve ahirete elinde hiçbir şey yok iken gidecektir. Fetih kişiye edep ve yükselme getirirse, böyle bir fetih, aldatma değildir. Aksine o, Allah'tan bu kula dönük bir inayettir. Bu inayet ise, Allah nezdinde iyiliğin artışını sağlayacak şekilde daha çok fethe yol açar. Fethin miktarı ile halin gücü arasında terazi yerleştirip de fethin halden üstün olduğunu görürse, halin gücü kadar olan kısmı ondan düşer. Geride kalan kısım, sûfilerin sözünü ettiği fetihtir. Bu, bilinmesi ve kesin olarak öğrenilmesi gereken bir ilkedir. Bu ilkenin kendisini zevk yoluyla öğrenenin bilebildiği kanıtları vardır. Fetih genel olarak hal terazisine girmeyip hal kişide kalırsa, böyle bir fetih, sûfiler nezdinde istenilen fetihtir.

Bu durum ortaya çıktıktan sonra, fethin bütün türlerini zikredelim! İbare fethine gelirsek, bu fetih, adamlardan (rical) Muhammedî kamil -herhangi bir nebinin varisi olması durumu değiştirmez- adına gerçekleşebilir. Bu makam sahibinin en güçlü makamı, bütün söz, hareket ve duruşlarında doğruluktur. Öyle ki, doğruluk, kendisini yanındaki arkadaşının derununda bulunanı onun dış hareketinden öğreneceği bir dereceye ulaştırır. Bu fetih sahibinin bir şeyi zihninde canlandırıp düşüncesiyle düzenlemesi ve ardından aktarması, mümkün değildir. Aksine onun konuşma zamanı konuştuğu şeyi tasavvur zamanı, o da bu anlamın zihninde bulunma, tasavvur etme ve onu aktardığı lafzı düşünme zamandır. Bu makam sahibine Kur'an olması bakımından -yoksa furkan veya Allah'ın kelamı olması yönünden değil- tenezzül gerçekleşir. Çünkü Allah'ın kelamı, sürekli olarak Allah'ın velilerine tilavet yoluyla inmeye devam etmektedir. Veli, peygamber kendisine neyin indirildiğine baktığı gibi, kendisine neyin okunduğuna bakar ve bu okuyuşta neyin kastedildiğini anlar. Nitekim peygamber de kendisine indirilen şeyi bilir ve durumun gereğine göre hüküm verir. Burada da durum öyledir. Velinin kalbine olan tenezzülün bir tadı vardır ki, onu ikinci tür fetih olarak ele alacağız. Bu fetih sahibi adına tilavet (okuma), tilavet edilenin 'Kur'an' olması -başka bir şey değil- yönünden gerçekleşir. Allah onun için ibareyi açar, o da, kalbindeki şeyi kalemiyle veya sözüyle ifade eder.

Öyle ki dinleyici, kulak verirse, maksat ulaştırılabilir. Bu fetih sahibinin alameti, içine huşû duygusunun eşlik etmesi, bedenindeyse sürekli derinin titremesidir. O kadar titrer ki, parçalarıyla onu hissetseydi, (bedenin) parçaları dağılırdı. Bu huşuu içinde bulamazsa, amaçlanan adam veya söz konusu fethin sahibi olmadığım öğrenir. Bu öyle bir fetihtir ki, ömrüm boyunca karşılaştığım Allah adamlarından hiç birinde onun etkisini görmedim. Bu zamanda, ibare fethine sahip bazı adamlar olup da kendileriyle karşılaşmamış olabilirim. Şu var ki ben de, hiç kuşkusuz, onlardan birisiyim. Bende bu konuda bir tereddüt yoktur. Bu konuda Allah'a hamd olsun! Menziller bölümünde, Kuran menzili geldiğinde onun isimleri arasında furkan da zikredilecektir. Çünkü Kuran, furkan, nur, huda gibi kendisine verilmiş isimleri vardır. İçindeki anlamı ifade eden konuşmacı, ifadeden önce konuştuğunu tasarlayıp içindeki anlamı ifadeyi düzenler, dinleyen herkesin beğeneceği şekilde güzelleştirir ve derinleştirirse, böyle bir insan, fetih sahibi değildir. Çünkü bu fethin özelliği, farkında olmaksızın, ansızın çıkıp gelmesidir. Bu yolda gerçekleşen bütün fetihler için aynı durum geçerlidir.

Bu fethe mazhar olmanın bir özelliği de, kişinin ifade ettiği şeyi müşahedesi, bunun yanı sıra kimden ve neyi duyduğunu müşahede etmektir. Bu özel duymaya yaraşan bir ifadeyi duyduğu şeye verir. Bu nitelikte olmazsa, öyle bir insan, ibarede fetih sahibi değildir. İşte 'onun sebebi ihlastır' dememizin anlamı budur.

Fethin ikinci türü ise, bâtındaki halavet fethidir (tadın açılması). Bu, merhametiyle Hakkın cezp edilmesidir. Bu tat ve halavet, manevi olsa bile, onun sahibindeki etkisi -tıpkı serin suyun hissedilmesi gibi- hissedilir. Onun hissedilme tarzı, bütün duyulurları algılama gibidir. Onun duyudaki yolu ise, dimağdan tat bölgesine doğru iner. Böylelikle kişi tadarak kendisini algılar. Bu tadın gerçekleşmesi esnasında organ ve eklemlerde bir boşalma, hazzın gücü nedeniyle organlarda dumur hali ve bir güç kaybı gerçekleşir. Bu fetih sahiplerinin bir kısmında söz konusu tat, bir saat veya gün sürerken fazlası için belirli bir süre yoktur. Çünkü bu durumda onun süresi bizde değişir. Bazen bir konuda bize fetih gelir, bir saat sürer, sonra kalkar, sonra başka bir olayda tekrar iner, bu kez bir gece ve gün sürdükten sonra yine kalkar. Kalktığında ise organlardaki dumur hali de gider. Bu tada herhangi bir maddi hazzın benzemesi mümkün değildir, çünkü o, duyulur-maddi olmayan bir

şeyde bulunduğu için, yabancı bir hazdır. Ne balın ne cinsel ilişkinin ne de duyulur bir şeyin hazzına benzer. Aynı şekilde talibin tutkuyla bağlandığı bilgileri elde etmenin tadına da benzemez, aksine ondan daha üstün ve büyüktür. Bu tadın duyudaki etkisi ise, bütün tatlıların tadı gibi bileşik maddelerden oluşan tatlardan daha büyüktür. Onun anlamların hazlarından farkı ise, kendisine özgü duyudaki etkisiyle ilgilidir. Bunu anla!

Hak beni kendi isimleriyle 'kul' olarak isimlendirip bu tatta bana fetih ihsan ettiğinde, onun etkisini en çok el-Aziz isminde gördüm. Allah bana 'ey Abdülaziz' diye nida etti. Bunun anlamı, insanın her bir ilahi isimde kul olarak yerleştirilmesidir (Abdullah, Abdurrahman vb. gibi). Bunun amacı, ilahi isimlere dair bilgileri elde etmek üzere, hakikatler arasındaki farkın gerçekleşmesidir. Bu nidada öyle bir tat buldum ki, aynı tadı diğer isimlerde bulamadım. Bunun nedenini araştırdığımda, gördüm ki, izzet makamı, bunun böyle olmasını gerektirmektedir. Bu tat, duyulurların ve manaların tadından ayrışsa bile, kendisinin tadı da türlü türlüdür. Bu bağlamda ondan bir şeyin tadı, başka bir şeyin tadından farklı olduğu gibi şeker ile balın tadının ayırt edilmesi gibi insan bunların arasındaki farkı anlar. Şeker ile bal tatta ortak iken arada bir fark bulunduğu gibi burada da durum aynıdır. Böyle bir tat Allah ehli için ancak ilahi şefkat sayesinde gerçekleşir. Allah'ın şefkat ve rahmeti kula geldiğinde, Allah onu bâtınında bu tat ile rızıklandırır ve böylelikle kulu kendisine çeker. Çünkü nefs, kendisine haz veren şeylere yönelme özelliğinde yaratılmıştır. Bu esnada, söz konusu fethin tadından daha güçlü bir tat, *'Nun, Kalem'e ve yazdıklarına...'*[484] ayeti bana okunduğunda bana gelmiştir. Bu bağlamda *'Sen yüce bir ahlak sahibisin'*[485] ayetinin (okunmasından) daha büyük bir haz görmedim. Bu, bana gelen en büyük müjde idi. Sonra bu ayet bana ardışık iki farklı zamanda okundu. Ayetin tekrar okunması benim memnuniyetimi artırdı. Bir ayetin bize okunmasının yinelenmesi, peygambere bir ayetin veya surenin iki kez nazil olmasına benzer. Nitekim bir rivayette Ve'l-mürselat ve bazı surelerin Hz. Peygambere iki kez nazil olduğu aktarılmıştır. Allah kuluna bu tat ile şefkat gösterdiğinde, kendisine sahip olmadığı bir bilgi vermek üzere bu sayede onu kendisine çeker. Kişi bir bilgi bulamazsa, ne çekme vardır ne de o fetih tadıdır. İşte halavet (tat) fethinin belirtilerinden birisi budur (bilgi). Hakkın böyle yapmasının

nedeni, kulun hareketinin nedenli olmasını sağlamaktır, çünkü kul asıl itibarıyla nedenlidir. Bu sayede kula karşı Allah'ın delili ortaya çıkar. Çünkü kul sahip olduğu ilahi güç nedeniyle böbürlenebilir, belki de diğer kulların değil de kendisinin hakka çekilmesi nedeniyle bir üstünlüğü olduğunu düşünür. Zanneder ki, bu durum, onun Hakkın mertebesini tercih etmesidir. Allah ise kulun çekilişinin (cezbe) tattan kaynaklanmasını irade etmiştir. Bu durumda kul, belirttiğimiz gibi, böbürlenirse, bize karşı şöyle bir delil ortaya çıkar: Kulu Hakka O'nun mertebesini tercih etmek değil, aksine bulduğu tat ve haz çekmiştir. Başka bir ifadeyle kul, kendi adına çalışmıştır. Minnet sahibi Allah olabilir. Hiç kimse Allah'a karşı minnet sahibi olamaz. Herkese karşı delil O'na aittir, yoksa kimsenin O'na karşı kanıtı olamaz! Allah ehlinden bundan başka söz söyleyen kimse, söylediğini ancak halin kendisine hakim olması nedeniyle 'şatahat' olarak söylemiştir, yoksa gerçekte söylemiş değildir. Öyleyse bu, onun halinin dilidir, yoksa (kendi gerçek) dili değildir. Ayıldığında ise şöyle der: 'Rabbim! Seni tenzih ederim, tövbe ettim.'

Şöyle sorabilirsin: 'Hak kuluyla birlikte olduğu halde, burada cezbenin anlamı nedir?' Şöyle deriz: Kimse, kendisi için olduğu yönden Hak ile birlikte değildir. Onlar, sadece Hakkın kendilerini yerleştirdiği (makam) yönden Hak ile birliktedirler. Bu nedenle, kulunu kendisine yerleştirdiği bu halden kaynaklanan tat ile Hak yönünden cezbe başka bir hal nedeniyle gerçekleşir. Söz konusu halde Hak kula sahip olmadığı bir bilgiyi 'zevk' yoluyla verir. Sonsuza dek böyle sürer. Hak onu 'cezbe' diye isimlendirmiştir. Çünkü kulun haline tutkuyla bağlanması ve ona alışması gerekir. Bu nedenle kul, içinde bulunduğu halden daha sevimli bir hal nedeniyle ilk halinden ayrılabilir. Hak da durduğu halden ayrılması için 'tat'ta kendisine fetih verir. Kul Hakka çekildiğinde ise, üzerinde bulunduğu hali de kendisine eşlik eder, çünkü hali ondan ayrılmaz. Çünkü bilinen, meçhule dönmez. Böylelikle cezbenin hükmü kalıcıdır. Cezbenin konusu, halini bırakmamasıdır. Kul haliyle kalır ve onunla sınırlanır. Bu durumda kulda, sahip olmadığı yeni durumu elde etmek üzere bir aşk ve özlem meydana gelir. Bununla birlikte hal, bulunduğu durum nedeniyle, kendisine eşlik eder. Bunu bilmelisin!

Allah ehlinin hepsi, söylediğimiz bu meşrepte değildir. Bizim zikrettiğimiz, onların büyüklerinin halidir. Çünkü Allah ehlinden bir grubu döndükleri şey bulundukları halden alıkoyar. Çünkü Allah onların

bir kısmını diğerinden üstün yapmış, her bir sınıfı diğerlerine tafdil ederek *'Bu peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün tuttuk'*[486] buyurdu. Başka bir ayette ise *'Bir kısmını diğerlerinden üstün tuttuk'*[487] buyurdu.

Bilmelisin ki, ilahi mertebe kaynaklı bizdeki bu tadın hissedilmesinin esası, Hakkın aldığı tattır. Onu Hz. Peygamber'in 'Allah kulunun tövbesiyle sevinir' anlamındaki açık beyanı içerir. İşte Allah ehlinin içlerinde bu tat buradan ortaya çıkmıştır. Anladıysan, seni yola yönlendirdik. Bunu ise, sadece Allah'ı bilenler anlayabilir. O Allah, akılla delil getirilen değil, şeriat tarafından nitelenmiş Allah'tır. Bu kapsamda gelen bütün hususlar böyledir. Hakkın gülmesinin veya sevinmesinin bu tatta bir yeri yoktur. Aksine o sevinmeye aittir. Öyleyse karıştırma ve mukayese etme! Çünkü Allah yolu, kıyas ile öğrenilemez. Bir şey diğerine benzediğinde, aynı hükümleri olmaz, bu zorunlu değildir. İki benzer arasında benzerliğin gerçekleştiği yönden ortak bir hüküm olabilir. Söz gelişi nohut yuvarlaklıkta inciye benzeyebilir. Fakat onlardan birisi, diğerinin hükmüne sahip değildir. Nitekim nedenli bir iken illetler de değişebilir. Örnek olarak incide verdiğimiz yuvarlaklığı verebiliriz. Yuvarlaklık, yuvarlak ne olursa olsun, yuvarlakta taşınan bir durumdur. Feleğin yuvarlaklığının nedeni başkadır, incinin yuvarlaklığının nedeni başkadır. Böylelikle nedenlinin bulunduğu yerin değişmesiyle nedenler de değişmiştir. Örnekte nedenli, yuvarlaklıktır. Binaenaleyh Allah hakkındaki bilgide kıyastan uzak dur! Aksine işleri iyice incelersen, kıyasın varlığı kesinlikle olamaz. Kıyastaki bir örneğin hükmünü kıyasa tabi tutulan şeye vermiş olmaları, teorik akılcıların düştüğü hatalardan birisidir. Böylece bu fetih hakkında açıklamaları yapmış olduk. Bu açıklamalar, meseleyi kendi nefsinden zevk yoluyla öğrenmek isteyen kimse için yeterlidir. Onu zevk yoluyla öğrenirse, bu ifadelerin açıklamasını öğrenir.

Fethin üçüncü türü, Hakkı bilmenin sebebi olan mükaşefe fethidir. Bilmelisin ki, Hak, kendiliğinde bilinmeyecek kadar yüce ve mütealdir. Fakat O, eşyada bilinir. Öyleyse mükaşefe, hakkın eşyada bilinmesinin sebebidir ve eşya hak üzerinde örtü gibidir. Örtüler kalktığında ise, ardında bulunan şey 'keşfedilir.' Böylelikle mükaşefe meydana gelir. Keşif sahibi, Hakkı eşyada 'keşf' yoluyla bilir. Bu durum, Hz. Peygamber'in ardından arkasındakini görmesine benzer. Onun adına perde ortadan kalkmış, kapı açılmıştı. Bununla birlikte arka ve sırt sabitti. Hz. Pey-

gamber şöyle buyurdu: 'Sizi ardımdan görmekteyim.' Biz de bu makamı zevk etmiştik, Allah'a hamd olsun! Binaenaleyh Hak eşyada eşya görünüp hükümleri ortadan kalkmadıkça görülemez. Sıradan insanlar, eşyanın hükmünü görürken mükaşefe fethine mazhar olanların gözleri ise eşyada sadece Hakkı görür. Bu bağlamda bir kısmı Hakkı eşyada görürken bir kısmı eşyayı görür Hakkı da onun içinde görürler. Bu iki grup arasında fark vardır. Çünkü birinci grubun gözleri fetih esnasında Hakka düşer ve O'nu eşyada görürler. İkinci grubun gözleri ise eşyaya düşer. Ardından, fethin varlığı nedeniyle, Hakkı onda görürler. İlahi mertebeden bu fethin ortaya çıkmasının ilkesi, *'Sizi sınayacağız ki, sizden cihat edenleri bilelim'*[488] ayetidir. Böylelikle sınanma, âlemdekilerin iddia ettiği 'iddia perdesi'ni ortadan kaldırır ve keşf meydana gelir. Keşf, işin kendinde gerçekleştiği hale dair ilahi bilginin özel bir ilgisidir. Bu sayede âlemdekilerin iddialarında yalan doğrudan ayrılır. Mükaşefe fethi bu ilahi nitelikten ortaya çıkar. Çünkü ilahi mertebede kendisine dayandığı bir ilkesi olmaksızın, varlıkta herhangi bir hüküm ortaya çıkmaz. İş ancak bu şekilde olabilir. Çünkü pek çok yerde zikrettiğimiz gibi, Allah'ın eşyayı bilmesi kendisini bilmesinden kaynaklanır. Bu nedenle âlem, O'nun suretine göre ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de hiçbir hüküm bunun dışında kalmaz. Öyleyse Allah, her şeyin rabbi ve sahibidir. Eşya ise her durumda O'na bağlıdır. Allah ise her durumda eşyaya bağlı değildir. Bu nedenle arkadaşlarımızdan bazıları ve akılcılardan bazıları, önce Allah'ı, sonra âlemi bildiklerini söylemekle yanılmışlardır. Onlar Allah'ı kendisi nedeniyle zorunlu varlık olması ve başka bir zorunlu varlık olamayacağı bakımından bilmişlerdir. Böylelikle zorunlu varlığın mutlak birliği geçerli olmuştur. Bütün bunlar doğrudur, insaflı kimse bu konularda itirazda bulunmaz. Fakat amaç, O'nu âlemin rabbi olarak bilebilmektir. Bunu bilmek ise, daha önce âlemi bilmeden gerçekleşmez. Hakkın ehli olan Allah adamlarından kamillerin bilgisinin verisi budur. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Kendini bilen rabbini bilir.' Hâlbuki peygamber 'Rabbini bilen, kendini bilir' dememiştir. Çünkü Allah kendisi bakımından zorunlu varlıktır ve mutlak müstağnidir. Binaenaleyh mutlak müstağni kendi zâtından başka bir şeye yönelmez. Yönelseydi, ortaya koyduğu şey (muhtaç olmamak) geçerli olmazdı. Aynı zamanda âlemin ilahi olduğu bilinmezdi. Allah'ı âlemin ilahı olarak tanımak isteyen kimse, âleme bakar ve onda mümkün olma-

sı nedeniyle bir tercih edene muhtaçlığı görür. Âlem (varlığını yokluğuna) tercih eden olarak, sadece bu, yani kendisi nedeniyle varlığı zorunlu'yu bulabilir. Daha önce insan, bu diğer meseleyi (âlemin ilahlığı) araştırmazdan önce, aklî deliliyle O'nu ispatlamıştı. Bu özelliği kendisine ekleyerek şöyle der: Bu Zorunlu, bu âlemin rabbidir. Bu yöntemin dışındaki bir düşünme yoluyla O'nun âlemin ilahı olduğu bilinemez.

Sonra, akılcılar, özü gereği varlığı zorunlu'yu tanımaya kendilerini yöneltince, nefislerinden bildikleri muhtaçlıklarından perdelendiler. Delille ispatlanırsa, mümkün ve muhtaç olmaları, -kendileri hissetmeden- Zorunlu Varlığın ilahları olduğunu kendilerine gösterir. Bunun üzerine şöyle derler: Allah'ı bilmemiz, âlemi bilmemizden öncedir. Onların 'İlahımızın ilahımız olduğunu bilmemiz, kendimizi bilmemizden öncedir' demeleri de doğrudur. Hâlbuki içine düştükleri yanılgıyı fark edememişlerdir. Nebiler bunu bildirmiş ve âlemi Allah'a delil yapmışlardır. Böyle bir meselede mükaşefe fethinin en büyüğü, Hakkı görmektir. Bu durumda Hakkı görmek, aradaki gerçek irtibat nedeniyle, kişinin âlemi görmesinin aynısıdır. Böylelikle insan, Allah'ı görmesinden âlemi de keşfeder. Fakat bu sır, teorik akılcılara ait değildir, çünkü teorik akıl bu güce sahip değildir. Bu görme, keşfin ayrıcalıklarından biridir. İşte bu, Allah'ı ilah olarak bilmenin âlemi bilmeyi öncelediği şeklinde bu meselenin ortaya çıkartabileceği en ileri hükümdür. Böyle bir bilgi, mükaşefe fethinden öğrenilebilir.

Bu mükaşefe keşfinden söz ederken, tam olarak bu meseleye dikkat çeken Allah ehlinin öncekilerinden hiç kimseyi görmedim. Bu meseleyi açıklamayı benim dilimle gerçekleştirdiği için Allah'a hamd ederim. Çünkü bu konuya dikkat çekmek aklımda yoktu, nerede kaldı ki onu açıklayayım! Sadece Allah'ın kendilerine tavsiyede bulunmayı buna emrettiği kullara tavsiyede gayret ve hırs bana baskın geldi. Bu durum, mükaşefe keşfi hakkında bu kadar açıklamada bulunmaya beni sevk etmiştir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ON YEDİNCİ BÖLÜM

Resim (İz, Şekil), Vesem (Alamet) ve Sırlarının Bilinmesi

Resim senin verdiğin iz (eser)
Vesem, haberin gösterdiği şey

Bir yer resmini silmiştir
Akıllının ibret alacağı şey yok orda

Vesem temyiz için, bilgiliysen eğer
Ve düşüncen doğru ise

Allah'ın ayeti ikisinden bize bildirdi:
'Onların yüzlerinde iz vardır'

Ezelde idi bu ki onlar için izhar etti
Takdir ve hükmün Rabbi her şeyi

Artık işi O'nun bilgisine bırak
Şükredenlerle birlikte O'nun grubunda ol

Çünkü O bizim velimizdir! Sakın ama
İnkar eden veya nankörlerden olma!

Bilmelisin ki, sûfilere göre resim ve vesem, ezelde oldukları şekilde ebediyete akan iki niteliktir. Başka bir ifadeyle bunlarla Allah'ın bilgisinde takdir edilen şeyleri kastederler, yoksa ezelde uygulanıp işaretin ortaya çıkartmak istediği şeyler değildir. V-s-m 'sime' kelimesinden türetilmiştir ve kulun üzerinde Hakka ait alamet demektir. Ya da o, erenlerden ve hakka'l-yakîn (bilgiye) ulaştığını gösteren kuldaki bir alamettir. Resim ise, kul üzerinde Hakkın bir eseridir. Bu eser, iddia ettiği bir halden veya makamdan dönüşü esnasında ortaya çıkar ve üzerinde gözüken bu eser iddiasında onu doğrular.

Allah kendisinden bir ruh ile sizi ve bizi desteklesin, bilmelisiniz ki, bizim için vesem (alamet), Allah için ilahi isimler gibidir. İsimler, ken-

dileriyle bilinsin diye, Allah'a delalet eder. Anlamlar çoğalıp nispetler arttığında, anlamların mensup olduğu zâta ait isimler belirlemiştir. Her anlamın karşısında kendisini gösteren ve tanınmasını sağlayan bir isim konulmuştur. Bu sayede kendilerini bilenler için anlamlarla ilgili aydalar ortaya çıkar. Allah ortaklık, kuşku ve belirsizliği ortadan kaldıracak şekilde kendilerini göstermek üzere, her makam ve hal için 'vesem' diye isimlendirilen bir alamet belirlemiştir. Bu delalet ise, bu zâttan hükmün kendisine ait olduğu anlam için nitelik haline gelir. Bu nedenle ezelde akmayı sürdürdüğü gibi -yani sürekli ortaya çıkar- ebediyette akmayı da sürdürür (yani sonsuza dek sürekli ortaya çıkar). Burada hiç bilinmeyen bir sır vardır. Şöyle ki: Daha önce de belirttiğimiz gibi, âlem Hakkın suretine göredir. Hak kendisini bilmiş, bu bilgiyle âlemi de bilmiştir. Böylece âlem, mevcut olmasa bile, ezelde Hak tarafından müşahede edilmiştir. Vesem de, hükmü ve mertebesiyle âlemin bir parçasıdır. Öyleyse o da Hak tarafından ezelî olarak görülür ve ebede bulunduğu hal üzere akmayı sürdürür. İşte vesimin gerçek anlamı böyle ortaya konulur. Resim de böyledir. Öyleyse âlemin ezelde üzerinde bulunduğu her hal, ezelde de kendisiyle zuhur edeceği haldir. Çünkü Hakkın onu görmesi, değişmez. Daha önce o, dışta var olmazdan önce, ezelde Hak tarafından müşahede edilmekteydi. Kuşkusuz Hak, bu resim ve vesemin ebedilikteki durumlarına göre sonsuza değin âlemde cereyan ettiklerini de müşahede etmiştir. Resim veya vesem, birisi tarafından yaratılmış değildir. Aksine burada ebediyette Allah'ın yaratmasıyla ortaya çıkmışlardır.

Her hal, makam ve müşahedenin kendilerine ulaşan kimsede bir etkisinin bulunması gerekir. İşte bu etki, resimdir. Öyleyse etki veya eser, etkide bulunduğu kişide gözükmesi bakımından vesem diye isimlendirilir. Öyleyse vesem diye isimlendirilen şey, resim diye isimlendirilenin aynıdır. Fakat hüküm bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Vesem bir yandan resmin aynı iken -hükmünü dikkate alırsan- (başka) bir açıdan onun aynı değildir. Bu resmin âlemde kendisinden ortaya çıktığı ilahi mertebede resim, dua edenler bir şey istediğinde -çünkü dua eden olmadan karşılık veren diye nitelenmez-, Hakta duaya karşılık verme özelliğinin gözükmesidir. Dua karşılık vermeyi gerektirince, karşılık vermek, karşılık verendeki bir etki olmuştur. İşte bu Haktaki 'resimdir.' Bu konudaki delilimiz '*Kullarım senden beni sorarlar, de ki, onlara yakı-*

nım, dua edenin duasını kabul ederim"[489] ayetidir. İlahi mertebede durum böyle olunca, âlemde de eser ortaya çıkmıştır. Çünkü böyle olmasaydı, âlemde ilahi mertebede dayanağı olmayan bir şey ortaya çıkmış, Hak onu bilmemekle nitelenirdi. Çünkü daha önce de ortaya koyduğumuz üzere, Hakkın âlemi bilmesi, kendisini bilmesidir. İşte resim ve vesem bu ilahi hakikate dayanır.

Bazen sûfiler, resim ve vesem hakkında konuşurken, bu ikisinin hükümlerini ezelde ilahi mertebede uyguladıklarını söyleyebilirler. Çünkü âlem hakkın suretiyle zuhur etmiştir. Bu konuda daha fazla açıklama olamaz. Bu konunun ayrıntıları ise, âlemin uzamasıyla uzar gider. Âlem sonsuzdur, kendisindeki etki de sonsuzdur. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kabz (Daralma) ve Sırlarının Bilinmesi

Kabzın sebepleri var, fakat onlar
Bazen bilinir bazen bilinmez

Sebeplerini bildiğin her şeyin
Hükmü İlk Sebep'tir

Sebepleri bilinmeyen şeyler için
Daha düşük veya daha üstün deme

Kabzın en üstünü, O'na doğru olandır
Pek çok örnekler onu tanıtır

Gölgeyi kendisine kabzı gibi
Allah ehlinin itimat ettiği bilgidir bu

Bilmelisin ki, sûfilere göre kabz, içinde bulunulan anda korku halidir. Çünkü üzüntü geçmişle, korku ve sakınma gelecekle, kabz ise, içinde bulunulan anda gerçekleşen manayla ilgilidir. Bazı sûfiler kabzın sonuçlarını ortaya koyarak şöyle demiştir: Kabz, edeplendirme hak edildiğinde, azarlama veya zorlamaya işaret edecek şekilde kalbe gelir. Bazı sûfiler ise şöyle demiştir: Kabz korkunun meydana getirdiği bir haldir. Bazen korku hissedilirken bazen hissedilmez.

Allah size yardım etsin, bilmelisiniz ki, âlemde kabzın kendisinden ortaya çıktığı ilahi mertebede kabz, Hakkın kendileriyle nitelendiği kulların nitelikleridir. Bu durum bilhassa 'Beni mümin kulumun kalbi sığdırdı' ifadesinde belirtilir. Sonra Hakkın kendisine inanan herkesin inanç suretinde tecellisi gelir. Böylelikle Hak, hakkındaki inançlar nedeniyle sınırlanmış ve daralmış hale gelir. Bunlar, Hak ile sıradan kulları arasındaki alametlerdir. Böyle olmasaydı, ilah olamazdı. O, hiç kuşkusuz ki, âlemin ilahıdır ve dolayısıyla bu genişlikle nitelenmesi gerekir. Âlem ise farklı istidatlara sahiptir. Bunun da bir dayanağı olmalıdır. Âlemdeki her bir şey, kendi istidadına göre Allah'a ibadet eder durur. Bu nedenle hakkın o şeye kabul edebilmesi için istidadına göre tecelli etmesi kaçınılmazdır. Çünkü *'Her şey O'nun tespihini över.'*[490] Kuşkusuz Hak, her iki eliyle kendisine dair inancına göre 'kabz etmiştir.' *'Fakat siz onların tespihlerini anlayamazsınız.'*[491] Onların tespihleri tek bir duruma raci olsaydı, kimse başkasının tespihinden habersiz kalmazdı. Kuşkusuz Allah şöyle demiştir: Eşyanın tespihi, anlaşılmaz. Bu, her şeyin kendi ilahını kendisinde yerleşen ve başkasında bulunmayan (Hakka ait) özelliğe tespih ettiğini gösterir. Akla göre Allah herhangi bir şeyde sınırlanmaz. Vakıada ise sınırlanma gerçekleşmiştir. Bu nedenle Allah kendisini ayetin sonunda 'halim' diye nitelemiştir. Başka bir ifadeyle gücü yettiği halde Allah, öyle bir nitelikte değil iken falan nitelikte olduğunu iddia eden birisini cezalandırmaz. Ardından ayetin sonunda kendisini 'gafur (örten, bağışlayan)' diye nitelemiştir. Çünkü Allah, dilediği kullarının dışındaki kimselerin kalplerini kendisini bilmekten perdelemiştir. Çünkü Allah (kendi inancına göre Allah'a ibadet edene), kendisi hakkında özet bir bilgi vermiştir. Ardından şöyle demiştir: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[492] Çünkü O, kendisinden ortaya çıkan alamete göre, her şeyin aynıdır. Bir şey, kendinin misli olmaz. Çünkü O, 'her gölgede ve fey'de her şeyin aynıdır.' Allah ehlinin dışındaki bütün gruplar, Hakkı

böyle bir nitelikte bulunmaktan tenzih etmiştir. Bu nedenle Allah kendilerinden haber vererek, *'Her şey tespih eder'*[493], yani tenzih eder, *'Onun hamdini'*[494] buyurdu. Başka bir ifadeyle O'nu överek tenzih ederler. Tenzih, uzaklıktır. Allah kendisini tespih etmelerini emrettiğini bildirmedi, aksine onların övgüsünü tespih ettiklerini bildirdi. Rabbinin kendisinden sana aktardığı ve âlemin O'ndan bildirdiği şeyleri okurken, aklını Allah'ın sözüne vermelisin. Bu ikisi ayrıdır. Allah'ın kendisinden bildirdiği şeylerden delil getir, âlemin O'na dair sözlerinden aktardıklarından delil getirme. Böyle yaparsan, Allah ehli ve seçkinleri olan Kur'an ehli olursun.

Hak için kabza hali, kendisinden aktardığı şu ifadesinde zikredilir: 'Yaptığım herhangi bir işte mümin kulumun canını alırken (kabz) tereddüt ettiğim gibi tereddüt etmedim. O ölümden hoşlanmaz, ben ise onun gecikmesini nahoş bulurum. Hâlbuki bana ulaşması kaçınılmazdır.' Böylelikle Allah kendisini sevmemek ve nahoş bulmak özelliğiyle nitelemiştir. Hoşlanmamak ve nahoş bulmak, kabz halidir. Dikkatini çektiğim hususu anla ki, gerçeği öğrenesin!

Bu rivayette kabzı gerektiren iki durum ortaya çıkmıştır: Birincisi tereddüt, diğeri hoşlanmamak ve kendisine ait öfkedir. Öfke hiç kuşkusuz kabz etmenin hükmüdür. Fakat Şâri'nin kendisini genişlettiği ilahi mertebe sıradan insanların inancında daraltılmış olduğu için, o ilahi mertebenin kendiliğinde bulunduğu durumu açıklayamıyoruz. Söz konusu mertebe, sadece kendisine ait olabilecek bir genişliğe sahiptir. Allah'ın isimlerinden birisi de el-Vasi (genişleten) ismidir. Bu, ihata bakımından en büyük isimlerden biridir. el-Vasi, genişliği nedeniyle, bütün var olanların talep ettiği ilahi isimleri içeren ilahi isimdir. Söz konusu isimler, sayılamayacak kadar çoktur. İsimleri ise Allah ehli tarafından bilinir. Bu durum *'Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız'*[495] ayetinde belirtilir. Öyleyse gözünü keşf sürmesiyle sürmeleyen, söylediğimizi anlar. İlahi kahrın zikredildiği bütün rivayet ve haberler, ilahi kabz kapsamındadır. Bizde de kabz buradan ortaya çıkmıştır. Her kim hal ve zevk olarak kabza hakkını verirse, hiç kuşkusuz onun kabzı, ilahi kabz olmuştur.

Bazı sûfilerin düşündüğü gibi, korku halinden meydana gelen kabz ise canla ilgili özel bir kabz halidir. Burada insanın kendisi veya başka birisi hakkında korkması durumu değiştirmez. Kendisi emin iken, baş-

kası hakkında korkan kimseye ise şefkat duygusu eşlik eder. Buna örnek olarak, kıyamet günü nebilerin ümmetleri hakkındaki korkusunu verebiliriz. Nebi ve benzerlerini kıyamet gününde büyük korku ümmetleri nedeniyle korkutur. Gerçekte onlar, kendileri adına büyük korkunun mahzun etmediği kimselerdendir.

Kabz her zaman korku halidir. Sebebi bilinmeyen kabz ise öyle değildir, çünkü onun korkusunun nedeni de bilinmez. Ârifin kalbine (sebebi) bilinmeyen bir kabz (daralma) geldiğinde, onun altında hareketsiz kalır, sebep ortaya çıkana kadar kendi başına harekete geçmez. Bu esnada ise, Hak veya yaratıklardan olmak üzere hangi şekilde ortaya çıkarsa çıksın, o sebebin gerektirdiği etkiye göre davranır.

Kabz insanın cennete ilk atacağı adımına kadar kendisine eşlik eden makamlardan birisidir. Burada kabz ortadan kalkar ve bir daha asla kendisiyle nitelenmez. Nitekim dünyada hükümleri bulunan bazı ilahi isimlerin hükümleri hükmünün süresinin dolmasıyla ahirette ortadan kalkar. Artık söz konusu isim, (hükmünü) kabul eden birini bulamaz. Bu nedenle isimlerin varlıkları baki iken hükümleri baki değildir ve hükümlerinin ortadan kalkmasıyla ortadan kalkar. Bütün ilahi isimler isimlendirilenin zâtına dönselerdi ve onunla bilfiil var ve mevcut olsalardı, kendileri gibi hükümleri de yok olmazdı. Aynı zamanda isimlendirilenin zâtma dönmüş olsalardı, hükümleri de kendileri gibi olurdu. Öyleyse bu isimler ancak dışta varlıkları olmayan nispetlere ve izafetlere ait olabilir. Bu nedenle onların hükümlerinin aynı olduklarını söyledik ve ekledik: Hükmün kalkmasıyla ortadan kalkar, sabit olmasıyla sabit olurlar.

İKİ YÜZ ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Bast ve Sırlarının Bilinmesi

Bast bir hal, fakat bilmez onu
Bizi kendisine yerleştiren İlah'tan gayri

Bütün var olanlarda hüküm ona ait
Anlamları kendisiyle ortaya çıkan varlık O'nun

Kaderden başkası bizi O'ndan perdelemez
O yaratıkların gözlerinden kendisini perdeler

Arzu onun bir hükmü, teorik düşüncen var ise
Bilirsen eğer, kitap onu getirdi

Yaratıklar âleminde; bu hüküm ona ait değil
Emir âleminde; bu onun tecellisindedir

Allah seni başarıya erdirsin, bilmelisin ki, sûfilere göre bast, bulunulan anda umut halidir. Bazı sûfiler şöyle der: Kabz ve bast, kahır ve baskın gelerek, vakti ellerine almıştır. Bize göre bast, bir haldir. Onun sahibinin özelliği, her şeyi sığdırırken kendisini bir şeyi sığdırmamasıdır. Gerçekte bast, menzili yükseltene ait olabilir ki o, Refiü'd-derecat'tır (dereceleri yükselten). Böylelikle hal ile derecelerin en aşağısında bulunan kimsenin deresine iner ve onunla eşit olur. Bunun ilahi mertebedeki karşılığı *'Allah'a güzel borç verin'*[496] ayetine benzer. Borç verenden daha aşağı inmekten büyüğü olur mu? Bu nedenle bazı kimseler *'Allah fakir, biz zenginiz'*[497] demiştir. Bu söz *'Allah kullarının rızkını genişletseydi (bast), yeryüzünde taşkınlık yaparlardı'*[498] ayetinin doğrulanmasından ibarettir. *'Rahmetini yayar, O veli ve hamiddir'*[499] ayeti de, Hakkın bast halinden kaynaklanır. İlahi bast olmasaydı, Allah'ın yaratıklarından kimse ilahi isimlerle ahlaklanamazdı.

Hakkın genişliği (bast) hakkındaki en büyük bilgi, *'Senin Rabbin mağfireti geniş olandır'*[500] ayeti ile *'Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız'*[501] ayetinde belirtilir. Kulların kalplerine böyle bir bast ve genişlik yerleşince, onların kalplerinde bir taşkınlık meydana getirmiş olabilir. Bunun neticesinde ise kendi hadlerini aşmışlardır. Allah bu genişliğin kullarının kalplerinde bir taşkınlığa yol açacağını bildiği için, onun ilacını ayetin devamı yaparak *'O zengin ve övülendir'*[502] buyurmuştur. Böylece Allah hem hastalığı hem de ilacı indirdi ki bu da rahmetini yaymasının bir yönüdür. Çünkü aşağı mertebedeki, bast halinde olmamasını gerektiren bir mertebededir. Bast halinde olursa, kendisine ait olmayan bir alanda

dolaşmış ve gezinmiş demektir. Böylelikle aşağı mertebedekinin bast hali (genişlik, rahatlık), bir saygısızlık olur.

Hak bunu bilince, kullarına güzel ahlakla ahlaklanmayı emrederek bunlar nedeniyle de kendilerini övmüştür. Bunu ise kulların en büyük amelleri saymıştır. Kullar da ilahi emirle güzel ahlakla ahlaklanırlar. Bu durumda onların bast hali, ibadet ve Allah'a yakınlıktır. Bu da, Hakkın rahmetinin yaygınlığı, mağfiretinin genişliği ve ihsanının enginliğinden kaynaklanır. Buna göre kulların bast hali, bir kabzdan sonra gerçekleşen bast iken Hak için bast hali, bir daralma ve kabzdan sonra gerçekleşmez. Aksine başlangıçta da bast O'na aittir. Bundan sonra Hakkın kabzı gerçekleşir. Bu durum 'Rahmetim gazabımı geçti' ifadesinde belirtilir. Allah rahmetinden ve bastından dolayı âlemi var etti. Kabz ve bast, ancak 'başkaları' var iken etkin olabilir. 'Başkalar' olmasaydı, ne bast ne de kabz gerçekleşirdi. Bunu iyice öğrenmelisin!

Bilmelisin ki, kulun en üstün bast hali, bir yaratıcı olmasıdır. Bu bast halinde edep sahibi olursa, böyle biri '*Allah yaratanların en güzelidir*'[503] ayetinin kapsamında zikredilenlerden birisi olur. Burada Allah güzelliği yaratıcılara izafe etmiş, fakat kendisini 'yaratanların en güzeli' olarak nitelemiştir. Çünkü yaratma, İlah'ın en özel niteliklerinden biridir. Allah putlara tapanların inançlarını reddederken şöyle buyurdu: '*Yaratan gibi midir, yaratamayan?*'[504] Burada yaratıklardan yaratıcılığı olumsuzlamıştır ve yaratıcılık niteliğinin onlardan genel anlamda olumsuzlanması kastedilir. Aksi halde, Firavun ve benzerleri gibi, insanlara Allah'tan başkasına ibadeti emreden kimselere tapanlara karşı delili olmayacaktı, onlar da '*yaratanların en güzeli*'[505] ayetinin kapsamına girmemiştir. Çünkü onlar yaratmayı güzel yapmayla (ihsan) nitelenmemişlerdir. Çünkü kullar adına 'ihsan', sanki kendisini görür gibi, Allah'a ibadettir. Bu durumda insan, gerçekte yaratanın kim olduğunu öğrenir. Bu nitelik Hakkın temel özelliklerinden biri olduğu gibi Allah yaratmayı kullarına da izafe etmiştir. Bu durumda Allah, yaratıklar adına bu niteliğin kabul edilmesiyle kıyaslandığında, '*yaratanların en güzeli*'[506] özelliğiyle ayrışmıştır. Bu, '*Allah yaratanların en münezzehidir (mübarek)*'[507] ayetiyle aynı anlamdadır. (Ayette geçen mübarek kelimesinin mastarı olan) Bereket, artış demektir. O ise '*yaratanların en güzeli*'[508] ayetindeki 'en güzele' karşılık gelir. Şu ayet ne güzeldir: '*Attığınız meniyi gördünüz mü? Siz mi yaratıyorsunuz onu, biz mi?*'[509] Burada Allah 'ondan' veya 'on-

da' yaratıyorsunuz demem iş, 'onu yaratıyorsunuz' demiştir. Burada özellikle meninin kendisini yaratmayı kastetmiştir. el-Musavvir ismi, menide sureti -o cinsten veya başkasından dilediği herhangi bir suret- açmayı üstlenen isimdir. Bu durum *'Dilediği bir surette terkip eder'*[510] ayetinde belirtilir. Öyleyse bunu yapan, el-Musavvir ismidir.

Burada doğa bilimlerine ait sırlar vardır. Allah Teala yaratılış konusunda doğada bir ortaklık meydana getirmiştir: Acaba o, özü gereği fail olan sebepler arasında mıdır, değil midir? Böyleyse, Hak onlar vesilesiyle değil, vasıtasıyla fiilini yapar. Yoksa onlar, Hakkın vesileleriyle -sebebiyle değil- fail olduğu sebepler midir? Burada akılcıların değerlendirmeleri farklılaşır. Keşif ehli ise teorik araştırma yapmaksızın işin başında keşif vesilesiyle (gerçeği) öğrenirler. Bunun nedeni, onların doğanın mertebesini bilmiş olmalarıdır. Onun menzili, bütün hakikatlerin menziliyle aynıdır ve hakikatlerde değişme olmaz. Böylelikle doğayı da hakikatler arasına yerleştirerek kendi yerine yerleştirirler. Öyleyse Allah'ı bilenlerin bast hali, Allah'ı bilmenin ta kendisidir. (Allah'ı) Bildiklerinde, kimin bast halinde ve bastın kime ait olduğunu öğrenirler. Bunun yanı sıra kabzın kime ait olduğunu da öğrenirler. Böylelikle her şey, onların nezdinde bulunduğu hal üzere kalır. Bu konuda onların nezdinde bir değişme ve başkalaşma yoktur. Çünkü onlar, *'Allah'ın sünnetinde değişme bulamazsın'*[511] denildiği gibi Allah'ın sünnetine göre hareket ederler. Öyleyse Allah'ın sünnetinin ehli olanlar, gerçek bast sahibidir. Çünkü bast açılma, zuhur ve yayılma demektir. Zuhur olmasaydı, eşya idrak edilmezdi.

Ârifîlerin bastı kesinlik üzeredir
Sıradan insanlarınki ise tahmin ve kestirmeye dayalıdır

Rahman karşısında sesler kesildiğinde, el-Cebbar karşısında hal nasıl olacaktır?

Bu bir endişe korkusu değil, saygı korkusu
Hürmet korkusu, edep çekinmesi (kabz)

Allah teala şöyle buyurur: *'Rahman'ın karşısında sesler kesilir, artık sadece fısıltı duyarsın.'*[512] Bu, mertebenin gerektirdiği bir hükümdür.

Samimi dostum! Bilmelisin ki, yaratıklar Hakkın kabzasmda (avucunda) Hakka ait olarak vardı. Bast haline geçtiğinde ise âlem için zuhur etti. Allah teala Âdem'e elleri avuç yapılmış halde dururken şöyle dedi: 'Âdem! Dilediğini seç.' Âdem 'Rabbimin sağ elini seçtim, gerçi Rabbimin iki eli de sağ ve mübarek eldir' demiştir. Allah ellerini açtığında (bast), içinde Âdem ve zürriyeti vardı. Diğer elini açsaydı, onda da diğer âlem bulunacaktı. İnsanın Hakkın sağ elinde bulunuşuna bak! Çünkü Âdem iki el arasında bir fark bulunduğunu anlamış, bu nedenle de edebin gereği olarak 'her iki eli de sağ eldir' demişti. Âdem, ilahi surete göre var olduğunu ve halife olduğunu bildiğinde, kendisine kıyasla gücü seçmiştir. Böylelikle kuvvetin kendisine ait olduğunu anlamış, bu nedenle edep gereği daha güçlü olanı seçmiştir. Yaratılmışlar Hakta 'dürülmüş' idi ve bu nedenle kendilerini görmüyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah tarafından görülmekteydiler. Hakkın bastı gerçekleşince, âlem kendisine zuhur ederek, kendisini görmüş, kimin kabzasında ve avucunda bulunduğunu kendisini görmekle görmüştür. Böylelikle yaratıklar, nereden meydana geldiğini, nasıl meydana geldiğini öğrenmiş, fakat geriye dönüşü olup olmadığını bilememiştir. Bunun üzerine kendisine şöyle denilmiştir: *'Bütün iş O'na döner.'*[513] Başka bir ayette ise *'O'na döndürüleceksiniz'*[514] denilir. Âlem, dönüşün asla döndürülmek demek olduğunu anlamıştır. Kuşkusuz varlığın aslını da öğrenmiştir. Dolayısıyla dönüşün nereye olacağını öğrenmiştir. Asılda (ilahi bilgi) bulunurken, kendisini bilmiyordu, şimdi ise, dışta var olsa bile menziline döndüğünü -fakat kendi hakkındaki bilgiyle değil- öğrenmiştir. Daha önce de var edenin avucunda iken, kendisini görmüyordu. Böylelikle ârifferin ulaşacağı nihai bilgi, dış hakikatleri sabit olsa bile, Hakkın onların aynı olduklarını (öğrenme halidir). Bu, sadece ârifler adma gerçekleşebilecek bir makamdır. Onlar, bast halinde kabzedilmiş kimselerdir. Bir ârifin bast olmaksızın, sadece kabzedilmiş olması veya kabz olmaksızın bastta kalması mümkün değildir. Ârif olmayan ise, kabz halinde ise, onun bastı olmaz. Buna mukabil, bast halindeyse kendisi için kabz gerçekleşmez. Ârif, iki zıddı bir araya getirmesiyle tanınır, çünkü o, bütünüyle Haktır. Nitekim Ebu Said el-Harraz'a 'Allah'ı nasıl bildin?' diye sorulunca, şöyle demiş: 'Allah'ı iki zıddı birleştirmesiyle tanıdım.' Çünkü Harraz, iki zıddın kendisinde de bir araya geldiğini görmüştü. Bundan önce ise, kendisinin Hakkın suretine göre varolduğunu öğrenmişti.

O Allah'ın *'O Evveldir, Ahirdir, Zâhirdir, Bâtındır'*[515] dediğini duymuştu - ki bu ayet ile bu konuda delil getirilir.- Sonra âleme bakmış, onu cisim bakımından 'büyük insan' olarak görmüş, onun da iki zıddı bir araya getirdiğine tanık olmuştu. Âlemde hareket-durağanlık, bir araya gelme-ayrılma, kısaca zıtlar görmüştür. İnsan Hakkın suretine göre var olduğu gibi aynı zamanda âlemin suretine göredir. Ebu Said'in ifadesinin ne kadar hoş olduğuna bakınız! Zünnun el-Mısrî bu makamdan (zıtları bir araya getirme) hareketle, büyüğün küçüğe dahil edilmesi, -geniş daraltılmadan ve dar genişletilmeden- genişin dara sokulması gibi çeşitli konulardan söz etmiştir. Bu meseleyi kitabın mârifet bölümünde hayalden söz ederken yeterli ölçüde incelemiştik. Binaenaleyh Allah'ı bilenlerin bastı, Hakka mensup basttan meydana gelir. Hatta o, Hakkın bastının ta kendisidir. Çünkü onlar, Hakka döneceklerdir.

Bast ancak O'na ait oldu
Onlar sabit olsalar bile mahv ehlidir

İlahi bilgide bast konusunun açıklanmasıyla ilgili olarak bu kadar açıklama yeterlidir.

İKİ YÜZ YİRMİNCİ BÖLÜM

Fena (Beşerîliğin Yok Olması) ve Sırlarının Bilinmesi

Fena, yokluğun kardeşi!
Hüküm verirse, saltanat onun

Sonra, 'fenadan fena' gelir
Yok edilen karanlıklara perdedir

Bir lafız ki, altında yok bir hakikat
Fakat sizin altınızda,

'Şundan fena' şeklindedir, başkası yok
'Den' ile bizde bir hükmü var

Onun benzeri, hatta aynı şudur ki:
'Yokluğun yokluğu' hakkında söylenen

Adamlar sürekli kendisini arar
Kim fenaya ererse, masumdur

Onda otoritesi etkindir
Hükmünü kendinde uygular

Bilmelisin ki, sûfilere göre fena, çeşitli şeylerin karşılığında kullanılır. Bir kısmına göre fena, günahların yok olmasıdır. Bir kısmına göre fena, Allah'ın kulun yerini almasıyla, kulun fiilini görmekten uzaklaşmasıdır. Bazı sûfiler şöyle demiştir: 'Fena yaratıklardan fani olmaktır (onları görmemek). Fena sûfilere göre derece derecedir: Bir tarzı da, 'fenadan fenadır.' Bazıları fenanın derecelerini yediye vardırmıştır.

Allah bize ve size kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki, beka bir şey ile ve onunla beraber olduğu gibi fena da ancak 'bir şeyden' olabilir. Fena için (bir şey) 'den' (fena) zorunludur. Sûfilere göre tasavvuf yolunda fena, daha üstteki vasıtasıyla daha 'aşağıdakinden' gerçekleşir. 'Daha üstte olandan fena' dil bakımından kullanılsa bile, sûfilerin terimleri arasında böyle bir ifade yoktur. Fenada ilk derece, günahlardan 'fena'dır. Artık günahlar, Allah'ın koruması ve sakınmasıyla, insanın aklına gelmez. Burada Allah adamları iki kısma ayrılır: Birinci kısım, günahların kendilerine güç yetiremediği adamlardır. Bu nedenle onlar sadece mubahları yerine getirirler. Bununla birlikte kendilerinden ümmet içinde şeriata göre 'günah' diye isimlendirilen itaatsizlikler meydana gelebilir. Şu var ki Allah onları razı olduğu işlere ulaştırır ve bu sayede onlar, günah işleyip de günahı bağışlayan ve günahı cezalandıran bir rableri olduğunu bilenlerden olurlar. Onların duyacağı şekilde kendilerine şöyle denilir: 'Dilediğinizi yapın, sizi bağışladım.' Örnek olarak, Bedir savaşçılarını verebiliriz. İtaatsizlik hükümleri onlardan düşmüş (fena), itaatsizlik yapmamışlardır. Çünkü onlar sadece kendilerine izin verilen hususlarda hareket etmişlerdir. Çünkü ilahi gayret (kıskançlık), Hakkın nezdinde yakın kulların haram olarak yasaklanmış şeylere düş-

melerini engeller. Allah, ezelde onlar adına takdir edilen inayet nedeniyle, onları cezalandırmaz. Bu nedenle başkalarına yasak olan şeyleri onlara serbest bırakmıştır. Bu makama sahip olmayan başkalarının bu konuda bir bilgileri yoktur. Bu nedenle de, söz konusu kimsenin günah işlediği hükmünü verir. Hâlbuki o, peygamberinin diliyle bildirilen Allah'ın kelamının buyruğuyla, günahkâr değildir. Başka bir örnek, Ehl-i beyt'tir. Allah onlardan kiri -ki günahtan daha büyük kir yoktur- gidermiş ve kendilerini temizlemiştir. Bu bir rivayettir ve nesh edilmemiştir. Allah'ın verdiği haber ise doğrudur ve ilahi irade böyle takdir etmiştir. Allah'ın bildirdiği üzere, temizlikleri ile ve kirin onlardan giderilmesiyle çelişecek şekilde Ehl-i Beyt'e nispet edilen her şey, onu kendilerine nispet edene göre kirdir. Aynı fiil hakkında kirlilik hükmü Ehl-i beyt için kaldırılmıştır. Öyleyse her ikisinde de suret bir, fakat hüküm farklıdır.

Diğer kısım ise, kader sırrı ile onun yaratıklarda hüküm sahibi olduğunu öğrenip haklarında takdir edilen fiillerin kendilerinden çıkışını müşahede etmiş Allah adamlarıdır. Onlar bu fiilleri şu veya bu şekilde hükme konu olmaları yönünden değil, fiil olarak kendilerinden çıkmaları bakımından sırf nur mertebesinde müşahede ederler. Bu mertebeden kelamcılar 'Allah'ın bütün fiilleri iyidir', 'Allah'tan başka fail yoktur' ve 'Bütün fiiller Allah'ındır' derler. Bu mertebenin altında iki mertebe vardır: Alaca karanlık mertebesi ve sırf karanlık mertebesi. Alaca karanlık mertebesinde yükümlülük ortaya çıkar, kelime, kelimelere bölünür, iyilik kötülükten ayrışır. Karanlık mertebesi ise kendisiyle birlikte iyiliğin bulunmadığı kötülük mertebesidir. Burası, ortak koşma ile cehennemde kalmayı gerektiren ve içinde nimetlense bile oradan çıkmamayı gerektiren fiillerin mertebesidir. Onlar bu kısımdan gördüklerini nur mertebesinden gördüklerinde, kendilerinden meydana geldiğini bildikleri bütün fiilleri yapmaya koşarlar ve uzaklığı veya yakınlığı gerektiren hükümlerden fani olurlar. Bu amaçla ibadetleri yaparlar, günahlara düşerler. Bütün bunlar, yakınlık veya harama düşme niyeti taşımadan yapılır. Bu garip bir fena halidir. Fas şehrinde iken Allah beni buna muttali etti. Onu zevk yoluyla öğrenen kimseyi görmedim. Bununla birlikte makamın adamları olduğunu biliyordum, fakat onlara yetişemedim ve içlerinden kimseyi göremedim. Fakat ben nur mertebesini ve emrin ondaki hükmünü gördüm. Fakat bu müşahedenin bizde bir hükmü

yoktu. Aksine Allah beni alaca karanlık mertebesine yerleştirdi, beni korudu ve sakındı. Nur mertebesinin hükmü bana aitti ve alaca karanlık mertebesine yerleşmiştim. Sûfilere göre bu mertebeye yerleşmek, nur mertebesine yerleşmekten daha üstündür. İşte bu bazılarının fena hakkında söyledikleri 'fena günahların fenasıdır' cümlesinin anlamıdır.

Fenanın ikinci türü ise, Allah'ın onları yerine getirmesi nedeniyle, kulların fiillerinden 'fani' olmaktır. Bu durum *'Yoksa her nefsin yaptığı üzerinde kaim olan o mudur'*[516] ayetinde belirtilir. Böylelikle fenaya erenler, fiillerin kendilerinde zuhur ettiği yer olan var olanların perdesinin ardından fiili Allah'a ait olarak görürler. Bu durum *'Senin Rabbin mağfireti geniş olandır'*[517] ayetinde belirtilir. Başka bir ifadeyle Hakkın örtmesi, geniştir. Bütün var olanlar, Hakkın örtüsüdür ve O, insanlar farkında değil iken, örtüler ardından faildir. Kulların fiillerinin yaratılışını Allah'a ait sayan (Eşari) kelamcılar, bunun farkındadır, fakat Allah'ın kendisiyle gözlerini körelttiği 'kesb' perdesi nedeniyle (fiillerini yaratan Hakkı) göremezler. Nitekim Allah, kendisini gördüğü şeye vakıf kıldığında, fiilleri kula ait sayanların gözlerini köreltmiştir. Bu farkında değildir -ki Mutezile mezhebindendir o-, öteki ise görmez. O ise Eşari'dir. Öyleyse hepsinin gözü üzerinde perde vardır.

Üçüncü tür fena ise, yaratıkların niteliklerinden 'fani' olmaktır. Bunun kaynağı, bir kutsi hadiste Allah'tan şu şekilde aktarılmıştır: 'Ben onun görmesi, duyması oludum.' Aynı zamanda bütün nitelikleri olur. Duyma ve görme, kula veya yaratılmışa -dilediğini söyleyebilirsin- ait niteliklerdendir. Allah kendisinin -kendi niteliği değil, onların niteliklerinin aynı olduğunu bildirdi. Sen de, niteliklerin yönünden Hakkın aynısın, O'nun niteliği değilsin. Zâtın bakımından ise, kendi ayn-ı sâbitensin. Allah söz konusu ayn'ı kendisinde kendisi nedeniyle zuhur etmek amacıyla bir mazhar olarak almıştır. Çünkü senden O'nu gören, senin gözündür ve senin bakışının aynıdır. Öyleyse O'nu ancak kendisi görmüştür. Bununla da seni kendisini görmekten 'fani' etmiştir. Söz konusu fena, gerçek, hakiki, müşahede edilmiş, bilinmiş ve hakka'l-yakîn kavranmış bir fenadır. Bundan sonra, Hakkın aynı olmayan gerçek bir niteliğin bulunduğu şekilde, fena başka bir hale dönmez. Bu fenaya ulaşan insan, dünya ve ahirette sürekli nefsinde veya nefsi nezdinde müşahede, keşf veya görmeyle nitelenmez. Bununla birlikte o müşahede eder, keşfeder ve görür. Bu fena sahibinin bütün müşahede ve ke-

şif sahipleri ile görenlerden şöyle bir fazlalığı vardır: Bu fena sahibi kendisini gördüğü gibi Hakkı da görür. Çünkü bu durumda sen O'nu kendinle değil, O'nunla görürsün. Bu yüce bir müşahededir, onun halini tadan kimse görmedim, çünkü çok hassastır. Bu fena halini 'zevk' ettiğini söyleyip ardından duyusuna ve nefsine dönerek nefsi için bildiği Hakkın aynı olmayan nitelik kabul eden, söylediğinden haberdar değildir. Böyle bir insan kimin müşahede ettiğini ve neyi müşahede ettiğini bilmiyordur.

Sonra, bu fena sahibi (olduğunu iddia eden insan), fena halindeyken niteliklerini ayırt edebilir. Bu durumda görmesi duymasından, gayreti duymasından, çalışması ve koklaması yemesinden, tatması bilgisinden, bilgisi kudretinden başkadır. Nitelikler arasında ayrım ve fark görür ve fena sahibi olduğunu iddia eder. Hâlbuki o sözü edilen fena mertebesine ulaşmamıştır. Bir insanın varlığı bir hale gelip (tevahhudu'l-ayn) gördüğüyle duyar, onunla konuşur, konuştuğuyla bilir, aynı şeyle çalışır, koklar, tadar, hisseder vs. ve hükmün değişmesiyle algısı değişmezse, zevk ve doğru hal yoluyla bu fena mertebesine ulaşmış demektir.

Dördüncü tür fena, kendi zâtından fani olmaktır. Bunun açıklaması şudur: Senin zâtın latif ve kesif unsurlardan bileşiktir. Her bir parçan bir hakikattir ve sayesinde diğerinden ayrıştığı halleri vardır. (İnsanî hakikatin anlamındaki) Latifen, her durumda ve her anda suretten surete girer. Bedenin ise arazları yenilense bile tek bir surette kalıcıdır. Gördüğün şey ile -ki o Haktan veya başkasından gelen hakkın şahididir- zâtından fani olduğunda, bu halde zâtını o şahitte görmekten fani olmazsın. Bu durumda bu fena ehli değilsin. Fakat bu müşahededе zâtını görmeden her neyi müşahede edersen, bu fena ehlisin. 'Her neyi müşahede edersen' dedik ve müşahedeyi Hakkı müşahedeyle sınırlamadık, çünkü bu müşahede sahibi bazen herhangi bir varlığı müşahede edebilir. Bu, sahibini etkilenmeden koruyan bir haldir.

Bir nahiv bilgini, Abdülaziz b. Zeyd Fas şehrinde bana anlatmıştı. Üstat fena halini kabul etmiyor, bize karşı çıkıyor ve direnç gösteriyordu. Bir gün, sevinçli ve rahatlamış bir halde yanıma gelerek şöyle dedi: 'Efendim! Sûfilerin sözünü ettiği fena hali bence de doğrudur, bugün zevk yoluyla kendisini öğrendim.' Ben de 'nasıl oldu?' diye sorunca şöy-

le dedi: 'Haberin yok mu, müminlerin emiri bugün Endülüs'ten bu şehre girdi.' Ben de 'Haberim var' dedim. Sonra şöyle dedi: 'Faslılarla birlikte dolaşmaya çıkmıştım. Müminlerin emiri ulaşınca, ona baktım ve o anda kendimden, oradaki askerlerden ve insanın hissedebileceği bütün her şeyden 'fani oldum.' Onca sese rağmen, ne davul sesini ne de başka bir ses duyabildim. İnsanların gürültüsünü de duymadım. Müminlerin emirinden başka tek bir insan bile görmedim. Sonra, atların geçiş yolunda ve kalabalığın içinde olmama rağmen kimse bulunduğu yerde beni sıkıştırmadı. Kendimi görmedim, ona baktığımı da bilmiyordum. Hükümdarı görmekle, kendi zâtımdan ve oradaki herkesten 'fani oldum.' Benden uzaklaşıp kendime döndüğümde ise, atlar bana çarptı ve insanlar sıkıştırmaya başladı, bulunduğum yerden beni uzaklaştırdılar. Güçlükle izdihamdan kurtulabildim. Kulağım gürültüyü, davul seslerini duyabildi. O esnada anladım ki, fena gerçek imiş ve insanın 'fani' olduğu şeyin etkisinden kurtulmasını sağlayan bir hal imiş!'

Kardeşim! Bu, bir yaratılmışta 'fani' olma halidir. Yaratan'da fani olmanın durumu nasıl olabilir zannedersin? Bu fena esnasında latif zâtının (suretlerde) türden türe girmesini müşahede eder ve onunla birlikte başka bir şeyi müşahede etmezsen, bu durumda senin kendinden fenan -başkasını görmek nedeniyle değil- kendini (görmekle) gerçekleşmiştir. Bu durumda sen, kendinden fanisin, fakat zâtından değil! Çünkü latifen (hakikat) yönünden, kendini kendin ile müşahede etmektesin. Öte yandan bedenin yönünden ise, kendin için ve kendin ile kaybolmuşsun. Bu fena esnasında bedenini müşahede edersen, senin gördüğün şey, hayal ve misaldir. Hayal ise senin ne aynın de senden başkadır. Bu fenada senin durumun uykusunda rüya gören insanın durumuna benzer.

Fena'nın beşinci türüne gelirsek, bu, Hakkı veya zâtını müşahede etmen nedeniyle bütün âlemden fani olmaktır. Senden müşahede edenin kim olduğunu tam olarak öğrenirsen, gördüğün şeyi Hakkın gözüyle gördüğünü öğrenirsin. Hak kendisini görmekle veya âlemi görmekle fani olmaz. Dolayısıyla sen de bu halde sen de âlemden fani olmazsın. Senden kimin müşahede ettiğini bilmezsen, bu hal sahibi olursun ve Hakkı veya zâtını müşahede etmek nedeniyle âlemi görmekten 'fani' olursun. Nitekim Hakkı görmekle veya herhangi bir varlığı görmekle de zâtını görmekten 'fani' olmuştun. Bu tür, görünüşte dördün-

cüye benzer, fakat daha önce zikredilen dördüncünün vermediği bazı faydaları verir.

Fenanın altıncı türü, Allah'ı (görmek) nedeniyle başka her şeyden fani olmaktır. Bu fena halinde insan kendini görmekten de fanidir. Fakat Hakkı müşahede halinde olduğunu da bilmezsin. Çünkü bu halde senin kendisini müşahede edebileceğin bir varlığın yoktur. Burada, bu yol ehlinden bazı insanların yanılgıları ortaya çıkar. Bu makamı tam olarak anlayabilmen için -Allah izin verirse- bu yanılgıyı sana açıklayacağım. Allah bana bu açıklamayı ilham etmiştir. Şöyle ki: Bu hal sahibi Allah'ı görmesi nedeniyle O'nun dışındaki her şeyden fani olunca, bu müşahedesinde ya Hakkı şe'nlerinde (işlerinde) görmelidir veya O'nu şe'nlerinde görmez. Hak ise sürekli şe'nlerindedir. Çünkü Hak âlemden ve âleme etkiden ayrılmaz. Kişi Hakkı şe'nlerinde müşahede ederse, Allah'ın dışındaki her şeyden 'fani olmamıştır.' Şe'nlerinin dışında ve âlemden müstağni iken Hakkı müşahede ederse, bu durumda o, doğru bir iddia sahibidir. '*Çünkü Allah âlemlerden müstağnidir.*'[518] Bu müşahede sıddîk (Ebu Bekir'e) aittir. Çünkü o şöyle demişti: 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm.' Burada (Hz. Ebu Bekir), hiçbir şey yok iken O'nu gördüğünü dile getirmiştir. Sonra başka bir müşahede mertebesine yerleştirilmiş, orada ise şeyin O'ndan çıkışını görmüştü. Hâlbuki daha önce 'hiçbir şey yok iken' O'nu görmüş, bu görmeyi (eşyayı) görmeden önce sayarak şöyle demişti: 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm.' İşte sana gerçeği olduğu gibi açıkladım.

Fenanın yedinci türü ise, Hakkın niteliklerinden ve nispetlerinden fani olmaktır. Bu fena, âlemin Haktan zuhurunu görmekle gerçekleşebilir. Bu zuhur, gören kimse için -başka bilinen ilave bir nedenle değil- Hakkın zâtı nedeniyle gerçekleşmiştir. Fakat Hak, bazı akılcıların ileri sürdüğü gibi, burada illet değildir ve bu fena sahibi âlemi nedenli (malul) olarak görmez. Onu herhangi bir mazharda o mazharın kendiliğindeki istidadının suretiyle zuhur eden Hak olarak görür. Dolayısıyla (illet-malul olmadığına göre), Hakka ait âlemde bir etki görmez. Bu kişinin herhangi bir nispetin veya niteliğin veya özelliğin sabit olması için bir delili de yoktur. Bu müşahede onu isimlerden, niteliklerden ve özelliklerden 'fani eder.' Hatta iyice incelerse, O'nun etkilenmenin yeri olduğunu görür. Mümkünlerin sabit hakikatlerinin istidatları O'na etki etmiştir. Bu durumu gerçek kılan bir husus, kitabında ve peygamberle-

rinin dilinde Hakkın kendisini yaratılmışların sonradan olanlara verdikleri niteliklerle nitelemiş olmasıdır. Öyleyse ya bu nitelikler O'nun nezdinde gerçek anlamlı idi ve sonra bizi onlarla nitelemiştir; ya da bunlar bizim adımıza gerçek idi ve sonra bize anlatmak üzere kendisini bunlarla nitelemiştir. Allah'ın bunlarla ilgili verdiği haber doğrudur, yalan olamaz! Niteliklerde asıl olan biz ise, onları kazanan O'dur. Asıl Hak ise, biz onları kazanmışızdır. Bu konu, Allah'ı bilmenin en kapalı konularındandır. Çünkü Allah, ezelî ve kadim bir bildirmeyle yaratıkların bütün niteliklerini kendisine izafe etmiştir. Bunların arasında haberlerinde kazanılmış olduğunu söyledikleri vardır. Söz gelişi *'Sizi deneyeceğiz ta ki öğrenelim'*[519] ayetini verebiliriz. Bir kısmını ise zikretmiş, fakat kazanma veya başka bir şekilde kendisini sınırlamamıştır. Bu konuda bir örnek *'Dua edenin duasına karşılık veririm'*[520] ayetidir. Başka bir örnek ise *'Buna dua edin ki size karşılık vereyim'*[521] ayetidir. (Bu bağlamda) 'Benden isteyin, size vereyim, bağışlanma dileyin, sizi bağışlayayım' (anlamındaki) ifadeler bu kısma girer. Başka bir ayette ise *'Beni zikredin, sizi zikredeyim'*[522] denilir.

Sûfilerin 'fenadan fena' sözleri ise, sekizinci bir tür değildir. Bunun anlamı, fena halinde fani olduğunu bilmemek demektir. Fenadan fena budur. Buna örnek olarak, rüyada olduğunu bilmeden rüya gören insanın durumunu verebiliriz (rüya içinde rüya). Öyleyse bu, fena türlerinden her birisinde bulunacak tabi bir haldir.

Fena haline çabayla ulaşılamaz, yani kasıda ulaşamaz. En alt derecesi, tefekkür sahibindeki hükmüdür. İnsan kendini dünya işlerinden birisine veya bir bilgi konusunu düşünmeye kaptırdığında, onunla konuşursun, fakat seni duymaz. Önünde olursun, fakat seni görmez. O esnada gözünde bir donukluk görürsün. Amacına ulaştığında veya kendisini duyuya döndüren bir durum ortaya çıktığında ise, artık seni görür ve duyar. İşte bu, âlemde fenanın en düşük derecesidir. Bunun nedeni, sonradan olanın (hadis) 'darlığıdır.' İnsanın hakikatinden daha geniş bir şey olmadığı gibi (başka bir yönden) ondan daha dar bir şey de yoktur. Bu bağlamda kalp hiçbir şeye dar gelmez, fakat bir olursa! Kalbin darlığı, aynı anda iki düşünceyi kendinde sığdıramamada ortaya çıkar. Çünkü onun zâtı tektir ve dolayısıyla çokluğu kabul etmez. Kalp bu hakikati yönünden *'Âlemlerden müstağnidir'*[523] denilen Hak ile aynı hükme sahiptir. Allah doğruyu söyler ve doğruya ulaştırır.

İKİ YÜZ YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

Beka ve Sırlarının Bilinmesi

Allah'ın kaim olduğunu bir görürsen
Kendilerindeki etkisiyle herkesin üzerinde

İşte 'adamların' söz ettiği bekadır o
Sen, düşünüyorsan eğer, O'nunla bakisin

O'nunla ol, fikirle nitelenme sakın
Çünkü başka 'gayr'dan türetilmiştir

'Başka' nerede, oluşta onu bir araya getiren yoktur
Beşer ile kendisini çağırdığın varlıktan başka

Çünkü varlık bir isim, bütün oluşu bir araya getirir
Bilgi ve varlık olarak, suretlerden çıkma sen!

Bilmelisin ki, sûfilerin bir kısmına göre beka, itaatlerin geride kalmasıdır. Nitekim onlara göre fena da günahların ortadan kalkmasıdır (fena). Bazı sûfilere göre beka ise, kulun Allah'ın her şeyi ayakta tutan olduğunu görmesi demektir. Bu görüş, fenayı 'kulun Allah'ın gerçek fail olduğunu görmesiyle kendi fiilinden fani olmasıdır' diye tanımlayanların tanımıdır. Bazı sûfilere göre beka, Hak ile baki olmaktır. Bu tanım, fenayı 'yaratıklardan fani olmak' diye tanımlayanların görüşüdür.

Bilmelisin ki, bize göre (tasavvuf) yolunda beka, fenadan daha üstün bir haldir. Çünkü fena, fani olan nezdinde, konum bakımından daha aşağıda olandan gerçekleşir. Beka ise, baki olanın nezdinde, her zaman daha üstte olanla gerçekleşir. Çünkü fena seni falan şeyden fani kılandır. Dolayısıyla fena sende güç ve otorite sahibidir. Beka ise senin Hakka mensup olman ve O'na izafe edilmendir. Burada 'beka' derken, Allah ehlinin terimleştirdiği şekilde bu yoldaki bekayı kast etmekteyim. Fena ise oluşa ve âleme mensubiyetindir, çünkü 'şundan fani oldum' dersin. Hakka mensubiyet, daha üstündür. Öyleyse beka, nitelenme yönünden daha üstündür. Çünkü fena ve beka, birbiriyle irtibatlı iki haldir. Binaenaleyh bu yolda sadece fani olan baki olabilirken ancak

(ardından) baki kalan fani olabilir. Fena ile nitelenen kimse, ancak beka halinde olabilir. Beka ile nitelenen ise ancak fena halinde olabilir. Öyleyse beka nispetinde Hak müşahede edilirken fena nispetinde yaratıklar müşahede edilir. Çünkü kendisinden fani olduğun kimseyi düşünmeksizin 'şundan fani oldum' diyemezsin. Onu düşünmen, kendisini görmenin ta kendisidir. Çünkü kendisinden fani olmanın hükmünü bilebilmen için, onu zihninde canlandırman gerekir. Bekada da kiminle baki olduğunu müşahede etmen gerekir. Bu yolda beka ise ancak Hak ile olabilir. Öyleyse Hakkı müşahede zorunlu olduğu gibi kalbinde O'nu canlandırman ve düşünmen de zorunludur. Ancak bu durumda 'Hak ile baki oldum' diyebilirsin. Bu nispet, mensup olunanın üstünlüğü nedeniyle, daha üstün ve şereflidir. Öyleyse beka, birbirini gerektirmiş ve aynı anda bir şahıs adına gerçekleşmiş olsalar bile, fena'dan üstündür. Selim düşünce sahibi, iki nispetin üstünlük ve konum bakımından farkını açıkça bilir.

AÇIKLAMA

Beka bölümü, fena bahsinin (bazı yönlerinin) açıklanmasını gerektirir, şöyle ki: Fena'nın bütün türlerinde insanı belli bir şeyden fani kılan sebep, kendisiyle baki olduğun sebeptir. Bu konunun ana fikri budur. Şu var ki burada sadece fenada bulunabilecek bir inceleme vardır. Şöyle ki: Beka kaybolmaz ve başkalaşmaz bir nispet ve niteliktir. Hükmü de -Hakta veya yaratıklarda- sabittir. Beka ilahi bir niteliktir. Fena ise ortadan kalkar. O, oluşa ait bir niteliktir, onun ilahi mertebeye girmesi söz konusu değildir. Her iki tarafa da (Hak ve halk) nispet edilen bir nitelik, sadece oluş yönüne nispet edilenden daha tam ve üstündür. (Zorunlu kulluk anlamındaki) Ubudet ise farklıdır. Çünkü onun oluşa ait olması, rabliğin ve efendiliğin kendisine nispet edilmesinden daha tam ve üstündür. Şöyle diyebilirsin: Fena da kulluğa döner ve onun ayrılmaz özelliğidir. Şöyle deriz: 'Onun kulluk gibi olması zorunlu değildir. Çünkü kulluk, oluştan kalkmayacak zorunlu ve sabit bir niteliktir. Fena ise insanı bazen kulluğundan ve fena halinden bile 'fani edebilir.' Bu nedenle de fenanın hükmü kulluk hükmünden farklıdır. Bir şeyi as-

lından çıkartan ve kendinden perdeleyen hal, sûfilere göre, üstün değildir. Çünkü böyle bir (şey veya hal), sana gerçeği olduğundan farklı bir şekilde verir ve seni cahillere katar. Beka, kulun sabit ve kaybolmayacak halidir. Çünkü kulun ayn-ı sâbite'sinin değişmesi mümkün değildir. Aynı zamanda ayn'ının 'varlığın aynı' olmayla nitelenmesi de mümkün değildir. Aksine varlık, daha önce yok iken, onun bir niteliği (aynı değildir) olmuştur. Böyle söyledik, çünkü Hak, Varlık'tır ve niteliğin nitelenenin aynı olması mümkün değildir. Aksine böyle bir şey imkânsızdır. Kul, hakikati ve aynı sabitlik halinde kalıcı, varlığı ise kulluğunda sabit olandır. Bu hüküm süreklidir. *'Yerde ve gökte bulunan herkes Rahman'a kul olarak gelir.'*[524] Başka bir ayette ise *'Sizin nezdinizdeki tükenir, Allah'ın nezdindeki tükenmez'*[525] buyrulur. Biz O'nun nezdindeyiz, O ise bizim nezdimizdedir. Öyleyse tükenme ve bekayı bu ayet kime nispet etmişse, sen de ona nispet et! Tükenme fenadır. Beka ise cevheri yönünden varlığın niteliğidir. Fena ise zâtı yönünden arazın niteliğidir. Hatta o, cevherin dışındaki diğer kategorilerin niteliğidir.

Hakkın hitabının karşısında 'Kalbi olan veya kulak verip de tanık olan kimse adına' yeterli ölçüde imada bulunduk.

İKİ YÜZ YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

Cem' ve Sırlarının Bilinmesi

Hak ile duyduğunda veya baktığında
Duyan, gören, bir ve tek O'dur

Sen ise O'nda değilsin, varlıklar vardır
Nefs, akıl, ruhlar ve beden

Cem'u'l-cem'i alırsan, ona eşlik eder
Sen ise orada efendi ve muhtaç olmayansın

Bunu bilip kendisiyle nitelenirsen
Bütün iş senin için çözülür

Bilmelisin ki, bazı sûfilere göre cem', 'halk (yaratıklar) olmaksızın Hakka işaret eden' kimsenin ifadesidir. Ebu Ali ed-Dekkak şöyle der: 'Cem', senden olumsuzlanandır.' Bazı sûfiler ise şöyle demiştir: 'Cem' Hakkın sana senin vasıtanla gerçek anlamda gösterdiği fiilidir.' Bir gruba göre cem', mârifeti görmektir. Bunun delili '*Ancak senden yardım dileriz*'[526] ayetidir. Bazı sûfiler ise şöyle demiştir: 'Cem' yaratıkları Hak ile kaim olarak var görmektir.' Cem'u'l-cem ise hakkın dışındaki her şeyi görmekten 'fani' olmaktır. Bazılarına göre cem', başkaları Hak vasıtasıyla görmektir. Cem'u'l-cem' ise bütünüyle kendinden geçmek ve hakikatin egemen olması halinde Allah'ın dışındaki hiçbir şeyi hissetmemektir. Bazı sûfiler şöyle demiştir: 'Cem' Hakkın her şeyi yönlendirdiğini görmek demektir.' Sûfilerin cem' ve fark hakkında söyledikleri dizelerden biri şudur:

Cem' ettim ve kendimden O'nunla ayrıldım
Vuslatın nihayeti ikilik

Sûfilerin cem' ve cem'u'l-cem' hakkında bize ulaşan bazı sözlerini zikretmiş olduk. Bize göre cem', senin üzerinde bulunan Hakka ait şeyleri toplaman demektir. Bunlar, kendini nitelediğin hakka ait isim ve niteliklerdir. Bunun yanı sıra, Hakkın kendisiyle nefsini nitelediği sana ait isim ve nitelikleri de toplaman ve cem' etmen demektir. Bu durumda 'sen, sen', 'O, O' olur. Cem'u'l-cem' ise, senin üzerinde O'na ait bulunan ve O'nun üzerinde sana ait bulunan her şeyi (isim ve nitelikleri) bir araya getirerek, hepsini O'na irca etmendir. '*Bütün iş O'na döner*'[527] ve '*Bütün işler Allah'a döner.*'[528] Öyleyse âlemde ancak hakkın isimleri ve nitelikleri vardır. Şu var ki yaratıklar, bu niteliklerin ve isimlerin bir kısmında (sahiplik) iddia etmiş, Hak da onların bu iddialarını dilemiş, onlara iddia ettikleri şeye göre hitap etmiştir. Bu bağlamda yaratıkların bir kısmı, örfte Hakka özgü olarak bilinen isimleri sahiplenmiş, bir kısmı hem bunları hem de şekilci alimlere göre yaratıklara özgü olabilecek fakat şeriatta geçen nitelikler hakkında iddiada bulunmuştur. Bize gelirsek, biz bu konularda herhangi bir iddiada bulunmadık. Aksine hepsini

Hakta topladık (cem'). Şu var ki biz, bu niteliklerin mümkünlerin hakikatlerinin istidatlarının Haktaki etkilerinin bir hükmü olduğuna dikkat çektik. Bu, gizli bir sırdır. Bu sırrı, Hakkın varlığın aynı olduğunu ve mümkünlerin hakikatlerinin bulundukları hal üzere -herhangi bir nitelikleri değişmeden- kaldıklarını bilen insan anlayabilir. Bu bağlamda selim akıl sahibi insana onların Cem' sözleri yeterlidir. Çünkü bu söz, çokluğa imkân ve çok varlıkları ayrıma imkân veren bir lafızdır. Bu bağlamda ayrım yönünden cem', ayrımın ta kendisidir. Fakat ayrım, cem'in aynı değildir. Benzerlerin şahıslarının ayrımı ise böyle değildir. Çünkü o, aynı anda hem cem hem ayrımdır (fark). Çünkü tanım ve hakikat, insanlık örneğindeki gibi, benzerleri bir araya getirir. Bu türün şahısları ise ayrımla nitelenirler. Bu bağlamda, her birisi de insan olsa bile, Zeyd Amr değildir. Bütün benzerler ve bir türün bireylerinin hepsi böyledir. Allah Teala şöyle buyurur: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[529] Bu ayet farklı şekillerde yorumlanmıştır. Allah bu ayetle ilgili olarak tevil yapan herkesin yorumunu ve bunların arasından en üstününü bilir. Bu yoruma göre varlıkta Hakka benzeyen veya Hakkın misli bir şey yoktur. Çünkü varlık, Hakkın aynıdır ve varlıkta O'ndan başkası yoktur ki O'nun benzeri veya O'ndan farklı olsun. Böyle bir şey düşünülemez.

Şöyle sorabilirsin: 'Peki bu görülen çokluk nedir?' Şöyle deriz: 'Hakkın varlığında onlar, mümkün istidatların hükümlerinin nispetleridir. Nispetler ise ne hakikat ne de bir şeydir. Onlar, nispetlerin hakikatlerine göre, var olmayan durumlardır (umur-ı ademiyye). Varlıkta O'ndan başka bir şey yok ise, O'nun misli bir şey de yoktur, çünkü (O'ndan başka) herhangi bir şey yoktur! İma ettiğimiz şeyi anla ve iyice öğren. Çünkü mümkünlerin istidatları, sadece varlık kazanmışlardır. Varlık ise Haktan başka değildir. Çünkü varlığın Hak olmayan (Hakka) ilave bir şey olması imkânsızdır. Apaçık delil bunu gösterir. Öyleyse varlıkta, varlık ile sadece Hak zuhur etmiştir. Yani Varlık, Haktır ve birdir. O'nun benzeri olabilecek bir şey yoktur. Çünkü birbirinden farklı veya birbirine benzer iki varlığın olması mümkün değildir. O halde gerçekte cem', daha önce de belirttiğimiz gibi, varlığı O'na tahsis etmendir. Bu durumda varlık O'nun aynı olur. Ortaya çıkan sayı ve ayrımı ise, mümkünlerin ayan'ına tahsis edersin (cem'). Bunlar, onların istidatlarının aynıdır. Bunu öğrenince, cem'in, cem'u'l-cem'in ve çokluğun varlığının anlamını öğrenmiş olursun. İşleri asıllarına katmış, haki-

katleri temyiz etmiş olursun. Bu durumda, Hak her şeye yaratılışını verdiği gibi, sen de her şeye hükmünü verirsin. Cem'i söylediğimiz şekilde anlamazsan, ona dair bir bilgin yok demektir.

Sûfilerin zikrettiğimiz işaretlerine gelirsek, onların bu konuda anlatmak istedikleri bazı hususlar vardır ki, Allah izin verirse onları zikredeceğim. Bununla birlikte onlar, bizim vardığımız görüşü veya içlerinden büyüklerin görüşlerini bilirler. 'Cem, yaratıklar olmaksızın Haktır (veya O'nu müşahede)' tanımına gelirsek, bu ifade, Hakkın varlığın aynı olduğu hakkında belirttiğimiz görüşün aynıdır. Şu var ki tanım, mümkünlerin hakikatlerine ait istidatların Hakkın varlığındaki etkilerine değinmemiştir. Bu etki sayesinde Hakkın varlığı, onların nitelendiği şeylerle nitelenir (yaratıkların özellikleriyle Hakkın nitelenmesi). Ed-Dekkak'ın cem'i 'senden olumsuzlanan şey' diye tanımlamasına gelirsek, bu onun makamına (bakmayı) gerektirir: Burada ed-Dekkak, kendisinde iddianın gerçekleştiği fakat O'na ait olan şeyi olumsuzlamayı kast etmiş olabilir. Örnek olarak güzel isimlerle ahlaklanmayı veya fiillerin sana nispetini verebiliriz. Bunlar, O'na aittir. Bu, Dekkak'ın sözünün değil, halinin verisidir. Çünkü bir başkası bu sözü söylemiş olsaydı, belki de onu 'senden olumsuzladığı şey varlıktır' anlamında söylemiş olabilirdi. Çünkü varlığın aynı olduğu için, senden olumsuzlayan O'dur. Diğer iki kişinin sözüne gelirsek, (birine göre), cem' Hakkın senin vasıtanla olan fiilini gerçekte sana göstermesidir. Burada senin Hakkın fiillerinin aktığı bir yer olduğunu kast etmektedir. Gerçek ise bunun tersidir. Aksine mümkünlerin hakikatlerinin kendisindeki hükümleriyle nitelenmiş olan Hakkın kendisidir. Şu var ki tanım, 'seninle olan fiili' derken fiil seninle ortaya çıkmıştır demek isteyip etkinin kimde ortaya çıktığına değinmemiş olabilir. Bunu kast etmiş olabilir. Bu bizim vardığımız ve hakikatlerin verisi olan görüştür. Bu görüşün sahibinin kim olduğunu bilseydik, makamını ve halini bildiğimiz ed-Dekkak hakkında haline göre hüküm verdiğimiz gibi, onun hakkında da haline göre hüküm verirdik.

Başka bir tanımda ise 'Cem mârifeti müşahede etmektir' denilmişti. Bilmelisin ki, Allah'ı bilmek, kulun fiiliyle doğru ve geçerli bir bağı olduğunu kabul eder. Bu bağı Hak ortaya koymuştur ve bu nedenle de kulunu amelleri nedeniyle yükümlü tutmuştur. Hakkın da amelle ilgisi vardır. Bunu da Hak kendisi adına ortaya koymuş ve kuluna amelinde

'*Senden yardım isteriz*'[530] demeyi farz kılmıştır. Hz. Kelimullah Musa -ki Allah'ı en iyi bilenler peygamberlerdir- kavmine şöyle demişti: '*Allah ile yardım dileyin, sabırlı olun.*'[531] Bize göre, Allah'ın niteliği hakkındaki ifadelerinde güvenilirlik ve nispet bakımından Allah'ın söylediği ile peygamberlerinin söylediği arasında bir fark yoktur. Allah ise şöyle buyurmuştur: 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm.' Sonra kulun söylediği ile Allah'ın söylediğini ayırmış, sonra kulun sözünü kula doğru bir bağla nispet etmiştir. Söz bir ameldir. Burada söz, o amelde Allah'tan yardım dilemedir. Böylelikle amelde ortaklık geçerli olmuştur. Böylelikle amelde Allah ile insanı bir araya getirmiş oldun (cem') ki, cem'in anlamı da budur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kul bir mazhardır. Zuhur eden ise Haktır. Hak da kulun niteliğinin aynıdır. Amel ise nitelikle ortaya çıkmıştır ve gözüken amel sahibidir. Öyleyse amel bilhassa Allah'a aittir. Şöyle dedik: bunu ortaya koyunca şunu da ortaya koymuş olduk: Kulun aynının özel bir istidadı vardır. Bu istidat, (kendisinde) zuhur edende etkindir ve o zuhur edende -ki Haktır- suretlerin değişmesine yol açan da bu durumdur. Söz konusu istidat, Hakka '*Ancak senden yardım dileriz*'[532] dedirten şeydir. Burada namaz kılanın ayn'ıyla (hakikati) zuhur eden Hak, belli bir ismin hükmüne hitap ederek, amelini yapmak üzere yardım etmesini istemektedir. Çünkü mümkünün ayn'ının(-ı sâbitesi) istidadı acizlik ve zayıflık verdiği için, bunun hükmü kendisinde zuhur edende ortaya çıkmıştır. Öyleyse zuhur edenin sözü, mümkünün dilinin ta kendisidir. Daha doğru bir ifadeyle mümkünün sözü zuhur edenin diliyle söylenmiştir. Nitekim hak kulunun diliyle 'Allah kendisini öveni duydu' demiştir. Böylelikle mârifet, ameli yapanına tahsisi (cem') gerektirmiştir. Bunun nedeni amelde ortaya çıkan bir takım iddialardır. Bu iddialarla akılcıların bir kısmı amelleri sadece kullara izafe ederken bir kısmı onları sadece Allah'a izafe etmiştir. Doğru ise iki grubun, yani iki görüşün arasındadır. Buna göre kulun belirttiğimiz anlamda amelle bir ilgisi olduğu gibi aynı zamanda Hakkın da belirttiğimiz anlamda amelle bir ilişkisi vardır. Kulun amelle ilgisi, mümkünün hakikatinin istidadının kendisiide zuhur edene etkisi iken Hakkın amelle ilgisi, söz konusu etkiyi kabul etmesidir. Çünkü kul zuhur edendeki etkisinin diliyle şöyle der: '*Sana ibadet eder, senden yardım dileriz.*'[533] Bu, bizim vardığımız görüştür.

Cem' hakkında görüş belirten kişi, onun mârifetin müşahedesi olduğunu söylerse ve mârifeti müşahede etmeyi tanımlarsa, bizimle aynı görüştedir. Çünkü biz, mârifeti müşahedenin anlamı hakkında konuştuk, onu dile getirenin makamı hakkında konuşmadık. Bu lafzın -biz açıklarken dile getirdiğimizin- daha aşağısında yorumları vardır. Biz ise onu en yetkin ve kamil tarzda açıkladık. Bizim açıkladığımız, gerçeğin kendiliğinde bulunduğu durumdur. Bu yönlerin bir kısmı nedeniyle, bu görüşü söyleyenlere bu kitabın özetinde itiraz ettik. Sûfilerin bölümün başında aktardığımız ve zikrettiğimiz bütün görüşleri, cem' hakkında söylediğimiz ve ortaya koyduğumuz görüşlere dayanır. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[534]

İKİ YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tefrika (Ayrılık) Halinin Bilinmesi

Cem haline gelirsen, ayrımı kabul etmişsindir
Kur'an (cem') ve furkanı (ayrım) anladığın gibi

Hakikat bir, hüküm değişik
Söylediğime delil getirdim ben

Cem' ve fark daima eksik iki hal
Vazgeç sen, insan isen tek ol

Cebrail'in ve arkadaşının yolunu tut
Senin için Müslümanlığı ve imanı tanımladıklarında

Sonra o ikisinden sonra sahih olan geldi
Senin için ihsanı, bir daha ihsanı tanımladılar

Bunlar dörttür, yok bir beşincisi
Hak Celle'den yardım alandan başkası

Bilmelisin ki, sûfilerin bir kısmına göre tefrika, 'Hak olmaksızın halka işaret etmek' demektir. Ebu Ali Dekkak'a göre ise 'Fark sana nispet edilen şeydir.' Bazı sûfilere göre ise 'Fark, edebin gereği, Hakkın sana gösterdiği fiillerindir.' Bazılarına göre fark, kulluğu görmek, bir görüşe göre yaratıkları var saymak, bir görüşe göre 'başkalarını Allah adına görmektir.' Bir görüşe göre ise yaratıkların halden hale girmesini müşahede etmektir. Tefrikanın ilahi ilimdeki dayanağı, *'Sizin için boşaltacağız'*[535] ayetinde belirtilir. Bu, miktarı Allah'ın bilgisinde takdir edilmiş olan ve her bir şahıs adına dünya hayatındaki hayat zamanı olan (ömür) sürenin dolmasıdır.

Bilmelisin ki, bütün eşyanın aslı tefrikadır (ayrım). Tefrika önce ilahi isimlerde ortaya çıkmıştır. Böylelikle ilahi isimler, anlamlarının farklılaşmasıyla farklılaşmıştır. Öyle ki, insan hepsinin tek hakikate delalet etmeleri bakımından isimlere baksa bile, onların arasında anlamları arasında belli bir fark vardır. Bu anlam bilinir ve onun nedeniyle birisi şöyle, öteki böyle diye isimlendirilir. Özellikle de, isimler övgü ve metih yoluyla nitelikler anlamında kullanıldığında, tefrika daha bellidir. Allah tefrika ile bize tanınmış ve şöyle buyurmuştur: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[536] Başka bir ayette ise *'Yaratan gibi midir, yaratamayan?'*[537] buyurmuştur. Böylece Allah, yaratan ile yaratamayanı ayırt etmiştir. Eşya arasında sınırları ve tanımları, ayrım ve tefrika ortaya çıkartmıştır. Makamlar ve haller tefrika vasıtasıyla orta çıkmış, yaratıkların mertebeleri çoğalmış, onlarla birbirlerinden ayrışmışlardır. Bu bağlamda (söz gelişi) Allah'ın seksen kulu vardır, onları imanın hakikatlerine ulaştırmıştır; yüz kulu vardır, onları ilahi isimlerin ve niteliklerin hakikatlerine ulaştırmıştır. Allah'ın altı bin ve daha fazla kulu vardır, onları Muhammedî nebiliğin hakikatlerine ulaştırmıştır. Allah'ın üç bin kulu vardır, onları ilahi ahlak hakikatlerine ulaştırmıştır. Böylece Allah, kullarını mertebelerle farklılaştırmıştır.

Cem' farkın aynıdır, çünkü o, çokluğun varlığına delildir. Cem' diye isimlendirilmesinin sebebi ise ayrımı toplayan tek hakikattir.

Bu bağlamda tefrikayı 'Hak olmaksızın halka işaret etmek' diye tanımlayanın müşahede ettiği şey, tanımların verisidir. Tanımlar ise ancak yaratıklarda ortaya çıkabilir. Çünkü Hak, âlemlerden müstağni olduğu için, bilinmezdir Başka bir ifadeyle Hak herhangi bir alametin kendisini

göstermesinden münezzehtir. Öyleyse O, tanımsız bilinen, tanım ile bilinmeyendir. Tanımlar, eşya arasında farklılığı ve tefrikayı ortaya çıkartmıştır. Zevk ehli olan her insan, haber verişinde, müşahede ve zevkinin sınırını aşmaz. Çünkü onlar, doğru sözlülerdir. Onlar, aktararak değil, gördüklerini bildirirler.

Ed-Dekkak ise 'fark sana nispet edilen şey' demişti, bunu belirtmiştik. Çünkü nispet edilen şey, tanımlardır. Çünkü Hakka bir tanım nispet edilmez. Kula nispet edilen her şey ise sonuçta yokluğa ve silinmeye gider. Hakka nispet edilen şeyler ise beka ve varlığa gider. Öyleyse sen de yaratıklara değil de hakka nispet edilen kimselerden ol! Bu durum *'O'nun nezdinde olan bakidir'*[538] ayetinde belirtilir. Hak bize nispet edilen şeyleri ise tükenme ve yok olmayla nitelemiştir. Ayette geçen 'şey (ma)' ise her şeyi gösteren bir sözdür. Nitekim Sibeveyh böyle demiştir. *'Allah'ın katında olan şey ise bakidir.'*[539] Öyleyse bizden Allah katında olan şey adına beka geçerliyken yaratıkların katında olan ise tükenicidir. Bakınız! Allah'tan başkasına ait kölelerden ölüm geldiğinde kölelik kalkar. Başında bir efendisi varsa, yok olur. Öyleyse yaratılmışa nispet edilen her şey, ölümle veya tanıklıkla yok olur. Yok olan her şey ise bulunduğu kimsenin yanından ayrılmıştır. Böyle bir şey ise Hakta bulunmaz, çünkü hiç bir şey O'ndan ayrılmaz. O bizimle beraberdir ve işler O'na döner. İşte bu Dekkak'ın 'Fark sana nispet edilen şeydir' sözünün anlamıdır.

Başka bir tanımda ise 'Fark, edebin gereği olarak, Hakkın sana gösterdiği fiillerindir' demişti. Burada tanım, gerçekte Allah'tan olsalar bile, saygı gereği Allah'a nispet edilmeyen fiillere işaret eder, yoksa hem saygı gereği ve hem de gerçekte Allah'a nispet edilebilen fiillere işaret edilmez. Kulların fiillerinin var olma anlarının dışında kulda bir kalıcılıkları yoktur. Var olma anlarından sonraki ikinci anda bu fiiller ortadan kalkar. İşte bu Dekkak'ın söylediğinin aynıdır. Böylece iki sûfi, aynı anlamda buluşmuştur. Şu var ki bu sûfi, 'edebin gereği' diyerek bazı fiilleri sınırlamıştır. Bu fiillerin hakikatlerini Allah'a izafe ettiğinde ise beka ve kalıcılık özelliğiyle nitelenirler. Bu kalıcılık onların hakikatlerinden kaynaklanmaz, aksine Allah tarafından görülmelerinden kaynaklanır. *'Allah'ın katında olan şey bakidir.'*[540] Aynı şekilde, kendisini gördüğün sürece fiil de senin katında kalıcıdır. Kendisini görmediğinde ise onun varlığı senin müşahedenden kaybolur. Bu nedenle 'Hakkın sana göster-

diği fiiller' demiş, sana gösterilene değinmemiştir. Aynı zamanda bu tanım, sana nispet edilmelerine rağmen, övülen fiillerine de değinmemiş, 'edebin gereği' demekle yetinmiştir.

Başka bir tanıma göre 'Fark, kulluğu görmektir.' Çünkü bu, kulun kendisiyle bilfiil var olan bir niteliğe mensubiyeti demektir. Bu nitelik ise ancak Allah'a nispet edilebilir. Kulluk, kula ait bir niteliktir. Kim kulluğunu görürse, gördüğü kimseye ait olur. Bu nedenle Allah'ın kulları, kulluğa değil, (zorunlu kulluk anlamındaki) ubudete nispet edilmiştir. Öyleyse onlar, herhangi bir nispet olmaksızın, Allah'ın kullarıdır. Kulluğa nispet edildiklerinde ise durum farklıdır. Çünkü Hak, kulluk nispetini kabul etmez. Çünkü Hak kulun aynı değil, kulun niteliğinin aynıdır. Öyleyse her kim kulluğu müşahede eder de Allah'ın kulu olduğunu görmezse, niteliğe nispet edilen ile Allah'a izafe edileni ayırt etmiş demektir. Dilciler şöyle der: 'İnsan hususiyet ile husus, ubudiyet ile ubudet arasında bulunur. Ubudiyet kendisine nispet edilen bir şey iken ubudetin nispeti ise (kendisine değil) efendiyedir.'

Başka bir tanımda ise şöyle denilir: 'Fark halkı (yaratıklar) ispattır.' Bu da, daha önce zikredildiği gibi, sûfilerin 'Hak olmaksızın halka işaret' dedikleri tanım gibidir. Ancak yine de aralarında bir fark vardır. Çünkü burada tanım 'halkı ispat' demiş, 'halkın (yaratılmışlar) varlığı' dememiştir. Çünkü yaratılmışların varlığı Hakkın varlığının aynıdır. Halk ise kendi hakikati bakımından sabittir ve sabitliği de ezelî olarak kendisindendir. Onun varlıkla nitelenmesi, ortaya çıkmış geçici bir durumdur.

Böylece bu sözden anlaşılan anlamları açıklamış olduk. 'Halkı ispat', ezelde Allah ile yaratılmışlar (halk) arasında bir ayrım gerçekleşti demektir. Bu yönüyle Hak ayan-ı sâbite'nin aynı değildir. Varlık ile nitelendiklerinde ise durum farklıdır. Binaenaleyh Allah, varlık ile nitelenenin aynıdır, yoksa o değildir! Bu nedenle bu tanımı yapan sûfi 'halkı ispat' demiştir.

Başka bir tanıma göre 'Fark, başkalarını Allah için görmektir.' Burada Allah'tan dolayı görmeyi kast eder. Buradaki 'için' sebeplilik bildiren edattır. Böylece insan, Hakkın varlığında ayan-ı sâbite'nin hükümlerini -ki Hak ise ancak onların hükümleriyle zuhur eder- müşahede eder. Bu nedenle tanımlar ortaya çıkmış, hakikatlerin mertebeleri Hak-

kın varlığında ortaya çıkmış ve melekler, felekler, unsurlar, türeyenler, cinsler, türler, şahıslar denilmiştir. Varlığın kendisi ise tek, hükümler farklıdır. Hükümlerin farklılığı ise, varlıkta değil sübutta (birbirinden) başka olan ayan-ı sâbite'nin farklılığından kaynaklanır.

Başka bir tanıma göre 'fark, onların hallerinde türden türe girmesini müşahede etmektir.' Burada onların hükümlerinin Hakkın varlığında zuhurunu kast etmektedir. Çünkü bu hükümler türlü türlüdür. Hak ise değişmeyi kabul etmez. Buradan değişmenin ayan-ı (sâbite'nin) bir hükmü olduğu anlaşılır. Bu kula gözüken şey ise türden türe girmektir. Öyleyse ona görünen, a'yan'dır (ayan-ı sâbite). Böylece onlar ile varlık arasında fark görmüştür. Tefrika hakkında şöyle denilir:

Topladım, kendimden ayrıldım O'nunla
Vuslatın sonu, ikiliktir ancak

Burada sûfi, bir'in sayı basamaklarında gözükmesini kasteder. Bir'in basamaklarda gözükmesiyle iki, üç, dört ve sonsuza değin bütün sayılar ortaya çıkar. Bu, bir şeyin zuhur edenin aynı -fakat o olduğunu bilmezden- olmasını anlatabilecek en nihai örnektir. Söz gelişi rüyamda Hz. Peygamberin muhaddis Ebu Muhammed İbn Hazm ile kucaklaştığını görmüştüm. Biri diğerinde kaybolmuş, artık sadece birini görüyordum, o da Hz. Peygamber idi. Bu, vuslatın nihayetidir ve 'ittihat (bir olma)' denilen şey budur. Başka bir ifadeyle varlıkta iki varlığın -ilave değil- birbirinin aynı olmasıdır. Nitekim insan olmada Zeyd Amr'ın aynı, hatta bütün insan türleri onun kendisidir. Başka bir ifadeyle insanlık yönünden biri diğerinin aynı iken şahsiyet yönünden aynı değildir. Öyleyse bir'in sayı basamaklarından ikide kendisiyle bir olması, ikinin ortaya çıkmasıdır. Burada birden başkası yoktur. Sonsuza varana dek, bütün sayılar böyle devam eder. Öyleyse ince düşünce sahibi isen, tefrika hakkında yaptığım açıklamayı iyice öğren! 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tahakkümün Bilinmesi

Sûfilere göre tahakküm, özelliğini göstermek üzere, duada naz diliyle tasarruf etmek demektir. Bu ise, bir tür şatahattır ve ona benzer. Fakat nefs bu makama ilahi emirle girerse, sahibi kınanmaz.

Ârif yaratıkları üzerinde tahakküm ederse
Bir emir olmadan, zorbadır o

Tahakkümü terk, kamillerin niteliği
İstemeden kendisine gelse, haya etmek gerek

Adamlar yaratıkların varlıklarını görmez
Onlar hakimleri olan Hakkı tercih edenler

Onlar sürekli korkan kullardır
Her halükarda, şehadetleri daimidir

Perdede tahakküm onun makamı
Perdelerin ardından karanlıkları gönderenler

Tahakküm, Allah'ın bildirmesiyle, ilahi emirden kaynaklanırsa, insan bu emir karşısında bir kuldur ve zorunlu olarak efendisinin emrine bağlanır. Bir emir olmaksızın, tahakküm kendisine gelirse, emanet kendisine sunulmuş ve onu kabul etmiş demektir. İnsanın kendisine sunulmuş emaneti kabul ettiği yerdeki durumu, Allah'ın emaneti yüklenen hakkında söylediği *'O zalimdir ve cahildir'*[541] şeklindedir. Başka bir ifadeyle insan, kendisine zalim, taşıdığı şeyin değerini bilmeyendir. Çünkü o, Allah'ın kendisi hakkındaki bilgisini bilmez: Acaba emaneti ehline ulaştıran kimselerden midir, değil midir?

İlahi emre bağlı olarak, mucizeler göstermek ve kendileriyle meydan okumak üzere tahakküm, peygamberlere özgüdür. Çünkü onlar, Allah'ın peygamberleri olduklarını gösteren delillerle gönderilmişlerdir. Öyleyse onlar, kendi iradeleriyle değil, halleriyle seçilmiş hayırlı kimseler olduklarını bildirirler. Sonra, resul olarak gönderilmelerinden sonra

bazen onlardan delaletin gereğinin dışına çıkan bir takım sözler meydana gelebilir ki bu da söz konusu kişinin Allah katındaki değerini bildiren ilahi emirle gerçekleşir. Örnek olarak 'Ben kıyamet günü insanların efendisiyim' hadisini verebiliriz. Bu söz peygamberin Allah katındaki özel yerini gösterme gücüne sahiptir. Allah ile meşgul olan insan, böyle bir şeyle ilgilenecek boş vakit bulamaz. Allah ehlinin Allah ile meşgul olmasının bir yönü de, O'nun emrine bağlanmaktır. Hz. Peygamber sözünü genelleştirince, ardından şöyle buyurmuştur: 'Fakat benim için övünç yoktur.' Başka bir ifadeyle ben övünme amacı taşımadım. Bana size böyle bildirmem emredildi. Çünkü ârif nasıl iftihar edebilir ki? Mârifet onu iftihar etmekten alıkoyarken Allah'ı müşahede ise meşgul eder. Emir verilmediği sürece böyle bir söz insandan ancak kendini beğenme veya -halin etkisi altında- kendinden geçmiş iken çıkabilir. Kendisini kendinden geçirten bu halden ayrıldıktan sonra ise, Allah'tan bağışlanma diler. Böyle bir şey özellikle gayret sahibinden ortaya çıkabilir. Bu, şeyhimiz Ebu Medyen'in görüşüdür. Böyle sözler ondan 'gayret' babında ortaya çıkardı. Dolayısıyla bu gibi kişilerde bu söz, ayrıcalığını göstermeye delalet etmez. Bu gayret, peygamberlerin çağrısının reddedildiği veya doğrulamada çekingen davranıldığı durumlarda, özellikle bizim kabul ettiğimiz nebiliğin inkâr edildiği anda insanı tutar. Böyle bir durumda söz konusu insan (veli), peygamberin yerini alarak, peygamberliğinin doğruluğunu delillendirmek üzere getirdiği iddiayı -peygambere vekil olarak- ortaya koyar. Böylelikle kendi adına değil peygamber adına meydan okumak üzere, (inkârcıları) aciz bırakan şeyleri getirir ve kendisinden böyle şeyler ortaya çıkar. Bu, Allah katındaki özel yeri göstermez. Bu kişi, tahakkümün dışındadır, fakat 'tahkim' olması yönünden onun dışındayken bu durum özel bir tahkim olması yönünden öyledir. Bazen tahkim, Hak karşısında naz halinde bulunan bir şahısta meydana gelebilir ve söz konusu kişi 'bilinen makamı' hakkında Allah'tan bir bilgi edinmiş olabilir. Bu bilinen makam, Allah'ın meleklerden aktardığı üzere, '*Her birimizin belli bir makamı vardır, biz saf saf olan kimseleriz, biz tespih edenleriz*'[542] ayetinde zikredilmiştir. Böylelikle melekler, kendi makamlarını belirttikten sonra, kendilerini övmüşlerdir. Bu övgü onları eksiltmeyeceği gibi onların mertebelerini de düşürmez. Tahkim aynı makama etki etmeyince, onun bir zararı yoktur, fakat terk edilmesi daha üstündür. Çünkü onu tahkim, her durum-

da bir boş vakittir. Cebrail'den böyle bir şeyin meydana gelmesinin yegane nedeni, Hz. Peygamber'e öğretmen olmasıydı. Öğretmen öğrencisine kendi mertebesini bildirir ki onun himmeti de yükselsin ve öğretmenine katılsın. Bazı sûfiler, tahkimde belirli bir konuda Allah adına yemin edip Allah'ın yeminlerini yerine getireceği bir dereceye ulaşır. Bununla birlikte, ardından Allah'tan bağışlanma diler. Onda bir (kendini beğenme) kokusu bulunmasaydı, bağışlanma dilenmezdi. Özellikle aynı dönemde yaşadığımız, Bağdatlı Abdülkadir Geylani olmak üzere, salihlerden tahkim konusunda aktarılan pek çok hikâye vardır. Başka bir örnek ise, secdeye giderek yağmur yağmadan başını kaldırmayacağına yemin eden bir sûfidir. Allah da yeminini yerine getirmiştir. Başka bir örnek ise, bir kuyunun başında susamış bir halde duran insanla ilgilidir. Adamın elinde ne bir kova ne ip vardı. Şöyle demiş: 'Beni içirmezsen, yemin olsun ki öfkeleneceğim.' Su kuyunun ağzına ulaşıncaya kadar taşmış, adama 'Kime kızacaktın?' diye sorunca, 'Kendime' diye cevap vermiş. Bunun üzerine su, kendisini engellemiştir.

Bize göre tahkim mârifeti müşahededе kolay bir iştir. Çünkü tahkim, mazharda zuhur edene aittir. Öyleyse tahakküm, ancak gerçekte hükmetme özelliğine sahip olana aittir. Zuhur eden ancak bu fiille zuhur eder. Bu durum, mazharın istidadının bunu gerektirdiğini gösterir. Böylelikle başka bir mazharın istidadının gereği olan tahkimin olmayışı birbirinden ayrılır. Bu, kendisini varlıkta göstermekle yalnız kaldığımız bir yöntemdir. Bizim yöntemimiz, Allah ehline işlerin kaynağını yaklaştırır. Zuhur eden şeylerden herhangi birini büyültme. Zuhur eden her şey 'işin başında ve sonunda' emrin kendisine ait olduğu Allah'tandır. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[543]

İKİ YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

Zevaid'in Bilinmesi

Bilmelisin ki, Allah ehli sûfilerin terimlerinde zevaid, gaybe imanın ve kesinliğin artmasıdır.

Nur ile surelerini indirdiğinde Allah
Müminlerin mutluluğu artar durur

Gayb ilmi bütün ilimlerden değerli
Bilgilerin en kapsamlısı aynı zamanda

Gaybleri delilsiz idrak edilir
Rahman'dan başkası, bilgi vermez

Hak için gayb diye bir şey yok
el-Habir ismi sana tecelli etseydi

Kullar perdelenirdi, bütün akıllar da
En sabırlı kimdir, 'ta ki bilelim' ifadesiyle

Allah Teala şöyle buyurdu: '*Bir sure indirilince, bir kısmı 'hanginizin imanı arttı' der, iman edenlerin ise imanları artar, onlar sevinçlidir, kalplerinde hastalık bulunanların ise kir üstüne kirleri artar.*'[544] Her iki grupta da bir 'zevaid' (artış) bulunmalıdır. Bunlar, Hakkın her gün, hatta günün en küçük (birimi olan) her nefes kendilerinde ve üzerlerinde bulunduğu şe'nlerdir (işler). Şu var ki Allah ehlinin terimleştirdiği zevaid, özel olarak, bunların içinden mutluluk ve gayb hakkında kişinin inancını artıracak şekilde bilgi veren şeylerdir. Örnek olarak '*Rabbim! Bana ölülere nasıl hayat verdiğini göster, inanmadın mı deyince, inandım da kalbimin tatmin olması için dedi*'[545] ayetindeki durumu verebiliriz. İbrahim şöyle der: 'Evet, inandım! Fakat yaratma tarzları gibi hayat verme tarzları da çok ve çeşitlidir. Yaratıklardan bir kısmını '*ol*'[546] sözünden var ettin, bir kısmını bir elinle, bir kısmını iki elinle yarattın, bir kısmını örneksiz, bir kısmını başka bir yaratıktan yarattın. Böylelikle yaratma çeşitlenmiştir. Ölümden sonra yeniden hayat verme de ahiretteki başka bir var olma-

dır. Bu da tek tarzda veya çeşitli tarzlarda olabilir. Ben de işin keyfiyetini öğrenmek istedim: Çeşitlimi olacak, yoksa tek tarzda mı gerçekleşecek? Tek tarz ise, hangi türde gerçekleşecektir? Bana bunu bildirirsen, kalbim mutmain olacak ve bu tarzı ve yeni bir bilgi öğrenmekle dinginleşecektir. Nitekim sen bilginin artışını istemeyi emrederek şöyle buyurdun: '*De ki, Rabbim! Benim bilgimi artır.*'[547] Allah İbrahim'i dört kuş ile hayat vermenin keyfiyetine yönlendirmiştir. Dört kuş, dört doğanın örneğidir ve bu durum ahiretteki yaratılışın doğal, yani doğal cisimlerin haşri tarzında olduğunu bildirir. Çünkü şöyle iddia edenler vardır: Cisimler haşredilmeyecek, ölüm yoluyla nefisler doğal bedenlerinden soyutlanmış olarak tümel nefiste toplanacaklardır. Allah ise İbrahim'e işin bu insanların iddia ettiği gibi olmadığını bildirerek, İbrahim tarafından bilinen ve Hakkın tasarrufta bulunabildiği bir tarza yönlendirmiştir. Böylelikle ona şunu öğretmiştir: Doğalar Allah katında görülmüş, (birbirinden) ayrışmış ve farklılaşmış olmasaydı, ayrışmayacaklardı. Öyleyse Allah doğal âlemi ancak kendi katında bilinen ve kendisinde görülen belli bir şeyden var etti. Bunları bir araya getirdi, cismi bu özel tarzda ortaya çıkarttı. Böylelikle Allah, kendisini dört kuşa yönlendirmekle, İbrahim'e doğal-unsurî cisimleri var ederken Hakkın fiilinin keyfiyetini açıkladı. Çünkü bütün cisimler, doğaldır veya unsur kaynaklıdır. Ahiret yaratılışının cisimleri mutlular hakkında doğal iken cehennemliklerin cisimleri unsurîdir. Onlara göklerin kapısı açılmaz, açılsaydı, yükselerek unsurlardan çıkarlardı.

İbrahim'in Hakkın kendisini dört kuşa yönlendirdiği bu kanıtlamadan hareketle anlamak istediği ruhların haşrine gelirsek, bu dört kuş, ilahiyat bahsinde âlemin zuhur edebilmek için kendisini var edecek bir İlah'a muhtaç olmasını gösterir. İlah, âlemi izhar etmeye güç yetiren, âlemin bütün ayrıntılarını bilen, onu izharı dileyen, sadece hayat sahibi birisine ait olabilecek bütün bu niteliklerin sabit olabilmesi için hayat sahibi olan biridir. Bunlar, ilahi mertebede zorunlu dört niteliktir. Âlem bu dört niteliğe sahip kimseden meydana gelebilir. İşte kuşların İbrahim'e akıl, ruhlar ve cisim olmayan şeylerin haşriyle ilgili delil olması böyle gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu, doğal ve unsur kaynaklı cisimleri var etmek için doğanın dörtlü olmasını gösterir.

Sonra şöyle der: '*Onları bir araya topla.*'[548] Yani onları bir araya getir demektir. Bu kelime, bir dağınıklıktan sonraki toplamaya işaret eder.

Bunların birbirine eklenmesiyle cisimler ortaya çıkar. '*Sonra her birini bir dağa koy.*'[549] Bu dört dağ, Allah hakkında zikrettiğimiz dört niteliktir ve onlar, sabitlikleri ve heybetleri nedeniyle dağdır. Çünkü dağlar direktir. '*Sonra onları kendine çağır, her biri koşarak sana gelir.*'[550] Sadece duyan ve sabit gözü olan kimse çağrılabilir. Allah İbrahim'in kuşları çağırmasını '*Bir şeyi irade ettiğimizde, ona sözümüz oldur, o da olur*'[551] ayetindeki '*ol*'[552] sözü yerine koymuştur. Böylelikle Hz. İbrahim'in, olabilecek ihtimaller arasından (haşrin) hangi tarzda gerçekleşeceği öğrenmekle itminanı artmıştır.

Zevaid ile ilgili başka bir konu, '*Allah'tan korkun, size öğretir*'[553] ayetindedir. Böylece O'nun hak olduğunu bilmekle sahip olmadığın bir bilgi artışı (zevaid) meydana gelir. Bu, şereflendirmek üzere, takvanın ihsan ettiği bir artıştır. Kim Allah'ı kendine 'siper' edinirse, Allah onu kendisiyle sebepleri görmekten perdeler. Böylelikle eşyanın Allah'tan meydana geldiğini görür. Bu bilgi senden gizlenmişti. Böylelikle sana O'nu bilmek sana gaybe imanın artışını kazandırmıştır. Bu gayb bilgisi en güçlü akla sunulsaydı, akıl kanıtlarıyla onu reddederdi. İşte bu, bu halin faydasıdır.

Zevaidin bir yönü de, ayan'ın hükmünün onların kendisi olmadığını bilmektir. Bu hüküm Hakkın varlığında ortaya çıkar ve geçerli bir nispetle kula nispet edildiği gibi geçerli bir nispetle de Hakka nispet edilir. Böylelikle Hak, hüküm bakımından daha önce sahip olmadığı bir hüküm daha kazanırken ayn ise ezelde kendisiyle nitelenmemiş olduğu varlığın kendisine izafe edilmesini kazanır.

Zevaid'in hükmünün ne hoş olduğuna bakınız! Bu nedenle de iki gruba da genelleşmiştir. Böylelikle mutlunun imanını artırırken bedbahtın kirini ve hastalığını artırmıştır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

İradenin Bilinmesi

Sûfilere göre irade, bu yola katılan müridin bulduğu bir duygudur. Bu duygu, kendisi ile maksadına (ulaşmaktan) onu perdeleyen şeylerin arasına girer.

Kalpte yakıcı bir acı
İşin başıdır o, keşke bilselerdi

Bu nedenle sahibi şefkatlidir
Kullarının görmediği kimseye karşı

Bakanına göründüğünde
Susma ve sağırlık kendisini tutar

Onu sürekli ve daimi olarak görürsün
Ateşin alevinin eritmesiyle

Her şey onun nezdinde güzeldir
Hepsi böyle hüküm verdiler

Ebu Yezid Bestamî'ye göre irade, 'iradenin terkidir.' Bu tanım 'İrade etmemeyi diliyorum' sözünde geçer. Burada Ebu Yezid, kendisinden iradenin düşmesini istemektedir. Bunu ise iradesi var iken söylemiştir. Sonra sözünü tamamlayarak, Hakka hitap ederken şöyle demiştir: 'Ben istenilen (murad), sen isteyensin (mürid).' Çünkü Bayezid, iradenin konusunun yokluk olduğunu biliyordu. İstenilen ise madum (yok olan) olmalıdır ve onun varlığı yoktur. Varlık ile nitelenmiş olsa bile, mümkünün (gerçekte) yokluk olduğunu görmüştür. Bu nedenle şöyle demiştir: 'Ben irade edilenim.' Başka bir ifadeyle ben yokluğum. Sen ise irade edensin. Çünkü irade eden ancak mevcut olabilir.

Bize göre irade, Allah'ı bilmede özel bir niyet ve yönelimdir. Söz konusu yönelim, mükaşefe fetihlerinden -yoksa aklî kanıtlardan delil getirme yolundan değil- kaynaklanan Allah'ı bilme halinin bulunmasıdır. Böylelikle, zevk yoluyla veya zevkin mümkün olmadığı konularda Al-

lah'ın bildirmesiyle Allah hakkında bilgi gerçekleşir. Bu durum '*Allah'tan sakının, O size öğretir*'[554] ayetinde belirtilir. Pirler iradeyi 'âdeti terk' diye tanımlamışlardır. Bir insanın âdeti başka bir insanın âdetinden farklı olabilir. Bu durumda başkasının âdetiyle kişi kendi âdetini terk edebilir, çünkü o kendi âdeti değildir.

Sonra bilmelisin ki, bizim mezhebimize göre, iradenin konusunun yokluk, Allah'ı bilmenin ise kulun irade ettiği şey olduğunu söyledik. Yine biliyorsun ki, hiçbir yaratık, Allah'ı O'nun kendisini bildiği şekilde bilemez. Hâlbuki kulda irade bunun için vardır. Öyleyse kulda irade, bu makamda bulunduğu sürece ayrılmaz bir özelliktir ve hükmü zorunludur. İradenin hükmü, var olmayana ilişmektir. Allah'ı bilmek, daha önce de belirttiğimiz gibi, var olamaz. Öyleyse kulda irade hükmü, irade ettiğini idrak eden kimseden daha yetkin bir tarzda bulunur. Öyleyse gerçek irade, konusu idrak edilmeyen şey olabilir. Binaenaleyh irade, konusu yok olduğu sürece, varlıkla nitelenmeyi sürdürür. Çünkü iradenin istediği şey var veya sabit olduğunda, iradenin hükmü de ortadan kalkar. Hükmü ortadan kalkınca, bu kez varlığı da ortadan kalkar. Bizde (konusu Allah'ı O'nun kendisini bildiği gibi bilmek olan) iradenin ortadan kalkmaması gerekir. Çünkü onun irade ettiği şey, var olmaz.

İradesinden dilediğini var eden kimseye gelirsek, bu kişide iradenin varlığı bulunmaz fakat irade yine de orada kalmıştır. Çünkü iradenin konusu, tek tek mümkünlerdir ve onlar sonsuzdur. Öyleyse onların varlıkları da sonsuzdur. Fakat irade edilen şeylerin değişmesiyle konuları değişir. İradenin gerçek anlamı hakkında Allah ehlinin işaret ettiği husus şudur: 'İrade insanda var olan bir anlamdır. Bu anlam, kendisini yapmayla nitelenmek için, kalbin dince belirlenmiş hakikati aramak üzere harekete geçmesini sağlar. Böylelikle Allah'ı razı eder ve Allah'ın razı olduğu kimselerden biri olur. İrade sahibi, bu makama ulaşmak için çalışır. Sonra buna ilave olan ve Allah ehlinin ulaştığı fetihler, keşf, müşahede ve benzeri haller ise Allah'tandır, yoksa onlar, Allah yolunun kendisini gerektirdiği irade sahibi tarafından amaçlanmamıştır. Onların iradelerinin özü, Allah karşısında sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde O'nu razı edecek bir halde olmayı dilemekle sınırlıdır. Bunu ise Allah'ın mertebesini tercih ederek irade ederler, yoksa bu davranışla ulaşacakları nimeti veya dünya ve ahirette onun zıddından kaçmayı istedikleri için yapmazlar. Aksine onlar, kendilerine belirlenen yolda hareket ederler.

Onlar hakkındaki iş, dilediği şekilde olmak üzere, Allah'a kalmıştır. Nefislerinin arzuları onların akıllarına bir haz getirmez. İşte bu iradenin sahibinde gerektireceği en yetkin haldir. Bu konuda bir haz akıllarına gelirse, iradenin hükmünün dışına çıkmış olmazlar. Fakat nefsani haz sahibi, birinciye göre eksik makam sahibi olur. Bununla birlikte o da irade sahibidir. Nitekim Allah şöyle der: *'Bazı nebileri diğerlerinden üstün yaptık.'*[555] Hâlbuki nebilik, (her birinde) mevcuttur. Öyleyse onlar, birbirlerine kıyasla üstün olsalar bile, nebilikten ayrılmış değillerdir.

Sûfiler iradeyi 'bu yola katılan müridin bulduğu bir duygudur. Bu duygu, kendisi ile maksadına (ulaşmaktan) onu perdeleyen şeylerin arasına girer' diye tanımlamışlardı. Bu tanım doğrudur. Şu var ki burada Allah'ı bilmenin ortaya çıkardığı bir durum vardır. İnsan için keşif veya Hakkın öğretmesi yoluyla bilgi meydana geldiğinde, kulun kendisiyle nitelenebileceği ve onu maksadından perdeleyecek herhangi bir şey geride kalmaz. Bunun böyle olması, onun maksadının hak olmasına bağlıdır. Bu durumda Hakkı, her varlıkta ve her halde müşahede eder. Bu makama ise ancak Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimseler ulaşabilir. Bu makam sahibinin alametlerinden birisi, edebe sarılmaktır. Şu var ki bu müşahede nedeniyle aklını yitirmiş olabilir. Bu durumdaki birisi ise, Behlüller ve akıllı deliler gibi, edeple yükümlü değillerdir. Çünkü onlara kendisini taşımaktan aciz kaldıkları ilahi bir emir gelmiş, bu emir onların akıllarını almıştır. Allah katında onların hükmü, müşahede halindeyken ve dürüst bir halde ölenin hükmü gibidir. Böyle birinin durumu, hayvanın hükmüyle birdir: Bir sınırlanma veya Allah katında sorumluluk olmaksızın, doğasının arzuladığı yemek, içmek, cinsel ilişki ve konuşma gibi bütün hazlarına ulaşır. Bununla birlikte, hayvanlar ve bütün canlılar ölünün kabrindeki halini keşfettiği gibi, onların keşifleri de sürer. Ölü bağırır. Mutlu ölü şöyle der: 'Beni acele ettirin, acele ettirin.' Bedbaht ise 'Nereye götürüyorsunuz beni?' der. Hayvanlar, kabir azabını görürler, insanların ve cinlerin kendisini göremedikleri hususları görürler. Allah'ın (kaldıramadığı bir keşif nedeniyle) aklını aldığı kişinin durumu da, hayvanın ve bütün canlıların durumuyla birdir. Nasıl ki ölü öldüğü hale göre değerlendirilir, bu behlül de, aklını yitirdiği hale göre değerlendirilir. Öyleyse bu kişi, aklını yitirmek nedeniyle, ölüler arasında sayılırken doğası bakımından ise diriler arasında sayılır. Söz konusu kimseler, Allah'ın kendilerinden razı olduğu mutlulardandır.

Örnek olarak, Mesud el-Habeşî, Ali el-Kürdî ile Şam'da, Mağrib'te kendilerini gördüğümüz bir grubu verebiliriz. Onlar, bu hal üzerindeyken, Allah'ın kullarıdır. Allah bizi onlardan yararlandırsın! Böyle birine yaşarken aklı iade edildiğinde, o andan itibaren şeriat adabıyla yükümlüdür ve ona bağlanmalıdır. Kimin aklı kendinde kalırsa, bu kişi sûfilere göre daha yetkin ve kamildir. Şeyh Ebu's-Suud b. Şibl'e sorulmuş: 'Allah ehlinden mecnunlar hakkında ne dersin?' Şöyle demiş: 'Onlar hoştur, fakat akıllı daha hoştur.' Burada Şibli, aklı korunmuş kimseye dönük inayetin daha büyük olduğuna dikkat çekmektedir. İşte bu, sûfilerin irade terimi hakkındaki tüm söylediklerinin kendisine döndüğü bir ilkedir. Bu konuda ifadelerinde görüş ayrılıkları bulunsa bile, bunlar, irade hakkında genel veya özel konuşmadan kaynaklanır. Herkes kendi zevkine göre ve halinde tercih ettiği şeye göre konuşur. Çünkü sûfiler, bir şeyden söz ederken zevklerinin ve vecdlerinin verisini aşmazlar. Öyleyse onlar, kesin bilgi sahibi ve dürüst kimselerdir. Onların bilgisine kuşku girmez. (Bilgisinin kaynağı) Düşünme olan ise, onlardan değildir. Düşünce bazen yanılır bazen isabet eder. Fikriyle hareket eden insan, hal veya zevk sahibi değildir.

Yorum (itibar) ehline gelirsek, onların arasında da zevk sahipleri bulunabilir ve söz konusu kimseler -fikirden hareketle değil- zevk'ten hareketle yorum yaparlar. Bazen yorum fikirden kaynaklanabilir ve yabancı insan, işin şeklini karıştırabilir ve (sûfi ve akılcı) her birisi hakkında 'Hepsi de yorum yapmaktadır ve yorum ehlidirler' der. Bilmez ki, yorum bazen fikirden bazen zevkten meydana gelir. Zevk sahiplerinde 'yorum' (itibar) asıl iken fikirden hareket edenlerde ferdir. Fikir gücünden hareket eden biri, (sûfiler gibi) 'irade ehli' değildir. Ancak hakkında düşünülen konu, sadece fikir gücüyle elde edilen bir şey ise, (irade ehli olan sûfiler) bilgiyi bu yolla elde edebilir. Fakat şunu sormak gerekir: Acaba keşif veya vecd yoluyla değil de, sadece fikir yoluyla öğrenilebilecek bir şey var mıdır, yok mudur? Biz 'yoktur' deriz ve genel olarak (kesin bilgiye ulaştıran bir yol olarak) fikir gücünü kabul etmeyiz. Çünkü fikir gücü, karıştırmaya ve güvenilir olmayan bilgiye yol açar. Kendisini bilmeye vecd ve keşif yoluyla ulaşılamayacak hiçbir şey yoktur. Fikirle ilgilenmek ise, bir perdedir. Bizim dışımızdakiler ise, (irade yolu olan) bu yolu kabul etmez. Fakat Allah yolunun ehli olan hiç kimse, onu reddetmez. Onu reddedenler, haller hakkında zevki ve tecrübesi

olmayan, şekilci alimler arasında teorik akılcılar ve istidlal ehlidir. Onların arasında ise, Eflatun-ı İlahi gibi haller hakkında zevki olanlar bulunsa bile, bu istisnadır. Müslümanlardan onu sevmeyenler, sadece felsefeyle ilişkisi nedeniyle kendisini sevmez. Çünkü onlar, 'felsefe' sözünün neye işaret ettiğini bilmezler. Hakimler (filozoflar), gerçekte, Allah'ı, her şeyi ve her şeyin konumunu bilenlerdir. Allah *'Hakim ve bilendir.'*[556], *'Kime hikmet verilmişse, ona çok iyilik verilmiştir.'*[557] Hikmet nebilik bilgisidir. Nitekim Allah, kendisine mülk ve hikmetin verildiği Davud hakkında şöyle der: *'Allah ona mülkü ve hikmeti vermiş, ona dilediği şeyleri öğretmiştir.'*[558]

'Filozof'un anlamı, hikmeti seven demektir. Çünkü Yunanca'da 'sofya', hikmet demektir. Bir tanıma göre, sevgi demektir. Öyleyse felsefe, hikmeti sevmektir. Akıllı herkes, hikmeti sever. Şu var ki ister filozof, ister Mutezile, ister Eşari olsun, ister başka bir akılcı ekolden olsun, akılcıların ilahiyat bahislerindeki hataları doğrularından daha çoktur. Binaenaleyh filozoflar, adları nedeniyle kınanmadılar, onlar metafizik bahislerde yanıldıkları için kınanmışlardır. Onların bilgileri, peygamberlerin getirdikleri bilgilerle çelişmiştir. Bunun nedeni ise, nebilik ve risaletin kaynağı ve bunların neye dayandığı hakkındaki bozuk düşünceleriyle vermiş oldukları hükümlerdir. Fikre dayandıkları için işi karıştırmışlardır. Kendisini sevdiklerinde, hikmeti -fikir yolundan değil de- Allah'tan istemiş olsalardı, her konuda isabet kaydetmiş olurlardı. Filozoflar bir yana, Mutezile ve Eşariler gibi Müslüman akılcıların önünde ise İslam vardı ve onların düşüncelerinde hükümrandı. Sonra kendi anlayışlarına göre ondan uzaklaşmaya başlamışlardır. Öyleyse onlar, asıl bakımından isabetli iken yaptıkları tevillere göre bazı ayrıntılarda yanılmışlardır. Bu tevilin kaynağı akıl ve fikirleridir. Akıl delili onlara Şâri'nin aklın (Allah hakkında) imkânsız saydığı bazı sözlerini zâhirî anlamıyla Allah'a yüklediklerinde, bu durumun kendilerine göre küfre yol açacağını söylemiş, bunun üzerine tevil etmişlerdir. Hâlbuki onlar, Allah'ın bazı kullarına (verdiği) bir (idrak) gücünün bulunduğunu anlamamışlardır. Söz konusu güç, bazı konularda aklın verisine uyarken bazı durumlarda onunla ters düşer. İşte bu, aklın gücünün dışında kalan bir yerdir. Akıl tek başına bunu anlayamaz ve bu güç şahısta bulunmadığı sürece ona inanamaz. Bu durumda kendi eksikliğini anlar ve onun gerçek olduğunu öğrenir. Çünkü güçler derece derecedir: Her birisi,

Allah'ın kendisini yarattığı özelliğe göre (bir bilgi) verir. Duyma gücüne görme gücü takdim edilseydi, onu imkânsız sayardı. Aynı şey görme ile diğer güçler arasında geçerlidir. Akıl da güçlerden birisidir. Hatta o, bütün güçlerden yardım alırken onlara hiç bir şey vermez.

Kim Allah ehli sûfilerin terimleştirdiği anlamıyla iradenin anlamını kavrarsa, bütün bu makamları ve mertebeleri 'keşif' yoluyla öğrenir, eşyada yanılmanın nasıl gerçekleştiğini ve onun nispet ve yönlerde olabileceğini anlar. Yanılan, kendi yerinden başka bir yöne bağladığı nispette yanılmıştır. Allah ehli, söz konusu nispeti alarak yerine yerleştirir ve ait olduğu şeye katar. Hikmetin anlamı da budur. Öyleyse Allah ehli olan peygamber ve veliler, gerçek hakimlerdir. Onlar, çok iyiliğin sahipleridir. Allah bizi irade ehlinden ederek, 'âdet ile şehadet yönünden âdeti terki bir araya getirenlerden' etsin. Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

İrade Edilenin (Murâd, İstenilen) Halinin Bilinmesi

İrade edilen hal ile çekilen kimse
İyilikte ve tasada, her durumda

Onu yürütür, o ise beyaz nurdadır
Makamlarda halden hale

Bir inayet olarak O'ndan, Rahman onu korur
Kendisi nimet ve ikbal içinde iken

Bilmelisiniz ki, sûfilerin terimlerinde 'irade edilen' (murad), bütün işler kendisine hazırlanmış iken iradesinden çekilen kimsedir. Böyle bir insan, âdetleri ve makamları -bir güçlük olmaksızın- haz alarak ve zevkle aşar. İrade edilen insan, güçlükleri ve sıkıntıları kendisine kolaylaştıran bir rahatlığa sahiptir. İrade edilenler iki kısma ayrılır: Birincisi, çe-

tin işlerle uğraşan ve duyulur ve psikolojik belaların kendisine yerleştiği kimsedir. O bunları hisseder ve doğası bunlardan rahatsız olur. Bununla birlikte, işin iç yüzünde Allah katında kendisine ait iyiliği ve hayrı görür. Bu durum, nahoş bir ilacın içilmesinin insanı iyileştirmesine benzer. Böylelikle bu belanın içinde bulunan nimeti müşahede etmek kendisine hakim olur ve başına gelen gayesine yatkın olmayan şeylerden bu müşahede nedeniyle haz alır. Gayesine yatkın olmayan işler psikolojik acılar olabileceği gibi maddi acılar da olabilir. Böyle kimselere örnek olarak Ömer b. Hattab'ı verebiliriz. O, bu makam sahibiydi ve bu konuda şöyle derdi: 'Allah'ın bana verdiği her musibette üç nimetin bulunduğunu gördüm. Birinci nimet, bu belanın dinimle ilgili olmayışıydı. İkinci nimet, belanın daha büyük olmayışıdır. Çünkü daha büyük de olabilirdi. Üçüncü nimet ise bu belanın Allah katında benim günahlarımı silmesi ve dereceleri yükseltmesidir. Bu nedenle her gelişinde belalara karşı Allah'a şükrederim.' Burada sûfilerin yönteminde ince bir anlayış vardır. Bu anlayışı Allah'ın yolunu bilenlere hakikatler verir. Çünkü beladan dolayı şükür olmaz ve nimete karşı sabır olmaz. Öyleyse bela gelen insan şükrederse, sadece nimetleri görmüş demektir ve bu nedenle şükretmesi zorunludur. Nimet gelen insan sabrederse, belayı görmektedir. Burada bela, nimette gördüğü nimetten dolayı Allah'a şükür ve O'nun kendisini nimette yükümlü tuttuğu tasarrufu yerine getirmedir. Öyleyse gördüğü şey, onun sabretmesini gerektirmektedir. Hak ise ona nimetlerini art arda gönderir. O ise, bu nimetlerde üzerinde bulunan Allah'a ait hakları gözler ve kendisini onları yerine getirmeye zorlar. Bu nedenle, insanların onun haz aldığını düşündüğü şeyden haz almaz. Art arda gelen nimetlere karşı 'sabreder.' Çünkü o, belaya maruz kalmıştır. Öyleyse muteber olan şey, bulunduğu vakitte Hakkın gördüğüdür. Böyle bir insan, içinde bulunduğu vakte göre, ya şükredendir ya da sabredendir. İşte bu, irade edilenlerin birinci kısmı budur.

İkinci kısım ise, alışagelmiş güçlükleri hissetmez. Allah onda başka güçlerin karşısında aciz sıkıntılara kendisiyle karşı koyabileceği bir güç yaratır. Söz gelişi, küçük çocuğun taşımaktan aciz kaldığı şeyi taşımakla yükümlü tutulan güçlü kuvvetli bir adamı düşünelim. Güçlü adam aynı yükü herhangi bir güçlük olmaksızın taşır, çünkü onu taşımak, onun gücü ve kudreti dahilindedir. Küçük çocuk meşakkat ve zorlanarak taşırken büyük adam aynı yükü taşımaktan haz alır, gücünden dolayı ra-

hattır, onunla gururlanır, bir acı duymadığı gibi onu hissetmez bile. Ebu Yezid bir yakarışında şöyle der:

Seni istiyorum ama ödül olsun diye değil
Seni istiyorum, ceza olsun diye

Arzularıma ulaşmış bulunmaktayım
Azaptan duyulan acı dışında

Burada Ebu Yezid, bir harikulade olarak, âdet üzere acıya yol açan bir elemden haz almayı istemiştir, yoksa azabı istememiştir. Allah ehli şöyle der: 'Bir bahçeye (cennet) girene şaşılmaz. Şaşılacak olan, ateşin dibine girmektir.' Bu sözün sahibi şöyle demektedir: 'Âdet üzere doğanın haz aldığı işlerden haz alana şaşılmaz. Şaşılacak olan, doğanın acı duyduğu şeyden haz almaktır.'

Aktarıldığına göre, bir aşık suç işlemiş, hakim de kendisine yüz sopa cezası vermiş. Doksan dokuz tanesini hissetmemiş ve yardım dilememiş. Yüzüncü kırbaç gelince, adam yardım dilemiş. Bunun nedeni sorulduğunda ise şöyle demiş: 'Kendisinden dolayı ceza gördüğüm olay bana bakıyor, ben de ona bakmaktan haz alıyordum ve kırbacın sırtımdaki izlerini hissetmiyordum. Yüzüncü sopa olunca, gözümün önünden kayboldu ve ben de kırbacın sırtımdaki izini hissettim, bu nedenle de yardım istedim.' Mekke'de saliha bir kadın olan Fatıma b. et-Tac'ı görmüştüm. Bir suçu yokken, babası onu şiddetle dövmüş, o ise bunun acısını hissetmemiş bile. Sırtı ile kırbacın yerleri arasında bir şeyi hissediyordu. Kırbaç oraya değdiğinde, acıyı hissetmiş ve bağırmış. Kırbaç kulağına değdiğinde, onu hissetmediği için şaşırmış. İptidai dönemimizde, uzun bir hikâyede benzer bir olay bizim başımıza da gelmiştir.

İrade edilen kişiye (murad) Allah, bazen kendisine gelen -bela veya nimet- her şeyden haz alma imkânı verir. Çünkü nimet, şahıstaki hazza ilave bir durum olmadığı gibi bela da bulunduğu şahısta acıdan başkası değildir. Bunları meydana getiren nedenler ise, bizce, geçerli değildir. Öyleyse bela sahibi belanın kendisinde bulunduğu kişiyken nimet sahibi de nimetin bulunduğu kişidir. Sebep ise, bazen alışılagelmiş bir neden olabilirken bazen bilinmeyen neden olabilir. Bu kısımdaki kimsede Allah, kendisine indirdiği her şeyi onun kendisi tarafından irade edilmiş

olmayı yaratır. Allah kendisine bir şeyi dileyerek verirse, bunun gerçekleşmesi zorunludur. O da (aynı zamanda kendi isteği de gerçekleşeceği için) bu iradenin gerçekleşmesinden haz alır. Böylelikle sıkıntı ve güçlükler, onun irade ettiği şeyler olur ve bunlar kendisine yerleşir, o da bunları taşır. Çünkü onlar bunu sonuçta bulmazlar. Çünkü onlar, temyiz ehlidir ve Hakkı hakka'l-yakîn bilenlerdir. Onlar, gazap ve rıza ehlidir. Bu nedenle, verdiği haz nedeniyle, başlangıca dönerler. Adam kemale erdiğinde, Allah kendisine işleri temyiz gücü verir ve ona hakikatleri tam olarak öğretir (tahkik). Çünkü mertebe bunu gerektirir. Dünya mizacı cennet mizacında olsaydı, sadece soyut bir esinti verirdi. Ateşin mizacında olsaydı, sadece acı verirdi. Dünya hayatı bazen şöyle bazen böyle olmak üzere, karışık olunca, ârifler de bulundukları yere göre hareket etmişlerdir.

Bunu öğrenince, şunu da bilmelisin: Muradın hallerinden birisi de, kendisinden temenni, tamahkarlık ve ihlası ortadan kaldırmaktır. Bununla birlikte amellerini fazlasıyla yerine getirir, fakat kendisini onların gerçekleştiği bir yer olarak sayarak, amellerini görür. Başka bir ifadeyle yerine getirdiği amelleri, üzerinde cereyan eden kaderlerdir. Bunun nedeni ârifin kendisiyle ilişkilendirilen güç ve kudretten 'fani' olmasıdır. Artık onun ne makamı vardır ne de bir hal onun üzerinde hükümrandır! Çünkü ârif, makam ve halin rabbinin gözüyle makam ve halin rabbine bakmakta olduğu için, ne hal görür ne makam. O, takdir edilen işlerin üzerinde nasıl aktığını ve kendisinde nasıl ortaya çıktığını gözler. Nefsi karşısında ârif, onun ne içindedir ne dışındadır!

VASIL

Bu şahsın 'irade edilen' diye isimlendirilmesi, ondan istenilen şey nedeniyle irade edildiğini göstermez. Bunun anlamı, onun sevilen olmasıdır, çünkü sevilene herhangi bir şeyle azap edilmez. Seven, sevdiğine eziyet veren şey ile sevdiği arasına engel olmalıdır. Böyle yapmazsa seven olmadığı gibi öteki de sevilen değildir. Allah da, sevdiği kullarına -onları seviyor olması yönünden- bela vermemiştir. Onlara kendisini sevme rızkını vermekle nimetlendirmiştir. O'nu sevdiklerini iddia ettik-

lerinde ise, seven olmaları yönünden değil, 'sevilenler' olmaları yönünden onları sınamıştır. Anla! Öyleyse sevilen, naz ehli iken seven boyun eğer. İrade edilen, sevilendir ve o belayı tatmaz. Kendisinden bir şey istenilerek murad olanın durumuna gelirsek, ona kendisinden istenileni (yerine getirmek üzere) irade ihsan edilmelidir. Dolayısıyla onun adına ancak kendisi için irade edilen şey gerçekleşir. Daha önce bunu belirtmiştik. Kendisinden bir şey istenildiği için murad olan herkes kendisinden istenilen şeye dair iradesi olmaz. Böyle bir durumda iradesi olan kimse, bu yolda terimsel anlamıyla 'murad' olan kişidir. Öyleyse kendisinden istenilen bir hususta irade edilenin kimse(nin durumu), bütün yaratıklara genel bir haldir ve onda bir tahsis söz konusu değildir. Kendisinden istenilen hususta irade sahibi olmak ise özel bir durumdur. Bu yolda özel anlamda irade edilen denilirken kast edilen kimse odur ve irade edilen-irade eden haline gelir. '*Allah doğruyu söyler ve doğruya ulaştırır.*'[559] İrade edilen, irade edilen ve irade hakkında söz uzar.

İKİ YÜZ YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

İrade Edenin Hali

Dostum! Allah seni razı olduğu işlere erdirsin, bilmelisin ki:

Mürid değildir iradesi etkin olan
Arzusu sona erendir mürit

Ulaşmamış olduğu işleri irade ederse biri
Onu yaparken hakimi onun hastalığıdır

Böyle biri yol ehli değildir
Oluşta cevher veya araz hükmünü verirken de değildir

Allah ehli muhakkiklerin terimlerinde mürit (irade eden), Allah'a yönelerek, O'nun mertebesini tercih eden, sevdiği ve razı olduğu işlerde

çalışan kimse karşılığında kullanılır. Bazen ise, kendi iradesinden soyutlanan kimse adına da kullanılabilir. Onlara ve bize göre müridin en üstün mertebesi, iradesinin -bir keşiften olmaksızın- işler olmasıdır. Keşiften kaynaklanırsa, böyle biri, mürit değil, gerçekleşecek şeyi bilen kişidir. Nitekim irade edilenin (murad) irade sahibi olmasının şartı da, kendisiyle veya başkasıyla gerçekleşmesi irade edilen şeyi görüp gerçekleşmesinden önce irade etmek değildir. Aksine, genellikle böyle bir şey meydana gelmez ve bu bir şart değildir. Onun hali, varlıkta gerçekleştiğinde, ondan razı olmak ve gerçekleşmesinden haz almaktır. Düşüncesiyle onu reddetmez veya onu kerih görmez.

Bilmelisin ki Allah inayetiyle gerçekleşecek şeyi bildirdiği kullar vardır. Böyle biri, özellikle kendisi adına gerçekleşecekse o iş, ona hazırlanması talep edilmiş kimsedir. Böylelikle gerçekleşen işin dince gereği olan rıza, sabır veya şükür gibi bir nitelikle karşılar. Bu bildirmeyle birlikte, kendisi de o işi isteyen ise (mürid), bu, (ilahi iradeye) uygun iradedir. Bu durumda o, iradesi işlediği için değil, (Hakkın) irade niteliği kendisinde bilfiil varlık kazandığı için mürid olur. Çünkü bu yolda ancak iradesi işleyen kimse mürid (irade eden) diye isimlendirilebilir. O ise, Allah veya bunu verdiği yaratıklarıdır. Allah'ın yaratıklarından kimsenin bu makama ulaştığını duymadık. Çünkü keşif ve sahih rivayet yoluyla sabittir ki: Hz. Muhammed'in makamından daha üstün makam yoktur. Bununla birlikte Hz. Peygamber, ümmetinin tasasının bazı hususlarda gerçekleşmemesini Allah'tan dilemiş, fakat bu konudaki dileği kabul edilmemiştir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle der: 'Beni bu talepten men etti.' Hz. Peygamber adına 'iradenin nüfuzu ve işlemesi' gerçekleşmemişse, başkası bu makama nasıl ulaşabilir ki? Çünkü bu, Allah'a özgü bir makamdır. Allah bir kulunu irade ettiği şeylerin bilgisine ulaştırırsa, o ancak gerçekleşen şeyi irade eder ve iradesinin nüfuzu (bu ölçüde) ortaya çıkar. İnsanlar ise Hakkın ona neyi gösterdiğini bilemez. Hâlbuki onlar, gerçekleşen şeyin o insanın himmetiyle gerçekleştiğini zannederler. Hâlbuki iş öyle değildir! Öyleyse mürid, düşünerek, basiretle görerek, Allah'ın razı olduğu işleri arayarak ve kendi iradesinden soyutlanarak bütünüyle Allah'a yönelen kimsedir. Varlıkta -insanların istediği işlerin değil- sadece Allah'ın irade ettiği şeylerin gerçekleştiğini görünce, bu mürid şöyle der: 'Niçin kendimi zorluyorum ve gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmediğim bir işi istiyorum? Çünkü Allah'ın bil-

gisinde iş hakkındaki neyin bulunduğunu hiç bilmiyorum. Benim istediğim iş gerçekleşirse, Allah onu irade ettiği için gerçekleşmiştir. Öyleyse ben niçin seviniyorum? Gerçekleşmezse, başarısızlık nedeniyle bir kırıklığın olacağı kesindir. Arzu gücü acele etmiş ve istediğinin gerçekleşmeyişi nedeniyle memnuniyetsizlik meydana gelmiştir. En iyisi, bütün hususlarda Hak her neyi irade etmişse, onu irade etmektir. Hakkın irade ettiği iş ne zaman gerçekleşirse, kabul ve rızayla onu karşılarım.' Böylelikle mürid, kendi iradesinden soyutlanır ve onun iradesi sadece (gerçekleşen hakkında vereceği) hüküm hakkında kalır. Allah müritlerden bir kısmını âlem hakkında irade ettiği şeyin bilgisine ulaştırır. Böyle bir şey, iki tarzda gerçekleşebilir: Birinci yol, gerçekleşecek işin Hak tarafından bildirilmesi ve keşf yoluyla öğrenilmesidir. İkinci yol ise, eşyanın hakikatlerinin ve onların ilahi tertibinin -ki bu tarzda düzenlenmişlerdir- verisi hakkında Allah'ın kuluna bilgi ihsan etmesidir. Böyle bir durumda insan bir şeyi irade eder ve iradesi onu yanıltmaz. Aksine irade ettiği iş, irade ettiği tarzda gerçekleşir. Böyle biri, Hak ile gören, duyan olduğu gibi Hak ile irade eden kişidir. Çünkü Hak onun görmesi, duyması olduğu gibi iradesi olmuştur (kane varlık anlamında kullanılırsa, iradesidir). İradesi her nerede yanılırsa, gerçekte mürit değildir. Çünkü iradenin bulunduğu kişinin mürid olmasında bir fayda yoktur. Müridin 'iradesi işleyen' kimse sayılmasında bir fayda olabilir. Bu yolda mürid, meşakkat ve güçlüklere tahammül eden kimsedir. Sevimsiz işler meşakkat ve güçlüktür ve onlardan haz alınmaz. Aksine onlara Allah rızası için tahammül edilir. Ya da onlara tahammül ebedi mutluluğa yol açacağı için, katlanılır. Bu, en üstün olandır. Bunun karşılığında Allah, kendisini över ve Allah'ın övdüğü kimselerden birisi olur. Bu nedenle söz konusu kimseler, tasaları yudum yudum içer, içerdikleri ilahi iyilik nedeniyle onlara sabreder.

Allah adamlarından bazıları, bir yönden mürid ve bir yönden murad olabilir. Bu nedenle halleri değiştiği gibi hükümleri değişir. Böyle biri gerçekleşen nahoş işten haz aldığında 'murad' (irade edilen) makamındadır. Sevimli bir hadiseden üzülürse, mürid makamındadır. Hal böyleyken, nahoş iş karşısındaki durumu nasıl olabilir?

İşte müridin halini, Allah'tan öğrenen kimseler için, ayrıntılı bir şekilde açıklamış olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

Himmet

Yüksek bir himmete sahip isen eğer
Varlık ona müsaittir

Onunla kapalıyı açma
Himmetiyle zorbalaşanlardan da olma

Ona boyun eğme de:
İşin bâtını nasılsa, sen öyle ol

Burada 'işin bâtını nasılsa' derken Allah'ın eşyanın faili olmasını kast etmekteyim. Eşyada herhangi bir yaratılmışın himmetinin veya zâhir-bâtın bir sebebin bir etkisi yoktur. Çünkü ârif bilir ki, Allah sebepleri sınamak için yarattı. Böylece Allah, fiilin sadece sebeplerle gerçekleştiğini görenler ile bunu böyle kabul etmeyip sebeplerin ardında ve onların vesilesiyle -sebebiyle değil- fiili Allah'a ait görenleri ayırt etmek ister.

Bilmelisin ki, sûfiler, himmeti; (a) kalbin temennilerden soyutlanması anlamında kullandıkları gibi, (b) müridin ilk doğruluğu ve (c) ilhamın duruluğu nedeniyle 'himmetlerin toplanması (cem-i himmet)' karşılığında kullanmışlardır. Bu nedenle şöyle derler: Himmet, üç derecedir: Uyanma himmeti, irade himmeti ve gerçek himmet. Bilmelisin ki, uyanma himmeti, insanın hakikatinin kalbe kazandırdığı ve imkânsız veya mümkün olabilecek kalple ilgili temennilerden kalbin uyanmasıdır. Başka bir ifadeyle bu himmet, kalbin ümitlerden ve kuruntulardan temizlenmesidir. Bu himmet, temenni ettiklerinin durumuna bakmasını gerektirir ve bilginin verdiği hükme göre hareket eder. Bilgi bundan vazgeçmesini gerektirirse, döner. Kararlılık göstermesini gerektirirse, kararlılık gösterir. Öyleyse bu himmet sahibi, temenni ettiği hususta bilgiye muhtaçtır.

İrade himmetine gelirsek, bu, müridin ilk doğruluğudur. Öyleyse bu, himmetin toplanmışlığıdır ve onun karşısında hiçbir şey duramaz. Böyle bir himmet genellikle Afrika'da bulunan ve kendilerine 'Azabiyye'

denilen bir toplulukta bulunur ve bu himmet sayesinde diledikleri kimseleri öldürürler. Çünkü nefs (güçleri) toplarsa, âlemin cisimlerine ve hallerine etki eder ve hiçbir şey ona karşı direnemez. Öyle ki, bunu bilip de keşfi ve iman gücü olmayan biri, bazı insanların eliyle âlemde gerçekleşen olağanüstü hadiselerin bu himmetten kaynaklandığına (inanmaya) sevk eder. Bu himmetin öyle bir gücü vardır ki, şeyhlerde bir etki yapmak isteyen kimsede bulunabilir. Böylelikle kamil şeylerde bu himmet vasıtasıyla tasarruf ederler. Bazen onun bu şeyhte bulunduğunu gören müridin himmetiyle şeyhe sahip olmadığı veya irade etmediği bir bilgi açılabilir. Hemen o vakit şeyh için bilgi dolaylı olarak bilgi meydana gelir ki himmet sahibi o şeyhe onu ulaştırsın. Çünkü onu ancak ondan kabul edebilir. Şöyle ki: Bu mürit, o belirli meselede himmetini o şeyhte toplamıştı.

Bu konuda anlatılan hikâyeler çoktur. Bu himmetin ilahiyat bahsindeki etkisi, Allah Teala'nın 'Ben kulumun bana dair zannına göreyim, benim hakkımda iyi zanda bulunsun' anlamındaki hadistir. Öyleyse her kim Allah hakkındaki himmetini, günahları sadece O'nun bağışladığı, rahmetinin her şeyi kuşattığı şeklinde toplarsa, hiç kuşkusuz ve tereddütsüz ki, merhamete mazhar olur. Allah teala şöyle buyurur: *'İşte bu Allah hakkınızdaki zannınızdır. Şimdi de hüsrana uğrayanlardan oldunuz.'*[560] Çünkü onlar *'Allah'ın onların yaptıklarının büyük kısmını bilmediğini'*[561] zannettiler. Bu nedenle, bu himmetin ilgili olduğu konuda bir bilginin gerektiğini söyledik. Himmet imkânsızla ilgiliyse, o şey gerçekleşmez ve vebali de sahibine döner. Böylelikle kişi, kendi himmetiyle kendine etki eder. İmkânsız olmayan bir şeyle ilgiliyse, zorunlu olarak gerçekleşir. Bu kimselerden bazılarının himmeti imkânsızla ilgilidir. Bu imkânsız, kulların bazı davranışlarını bilmeyi Allah'tan olumsuzlamaktır. Bu nedenle Allah, amelleri nedeniyle onlara azap eder. Böylelikle onların zanları kendilerini hüsrana uğratır. Bu, genişliği ve kapsamı altına girip de açıklanamayacak ve söylenmesi yerinde olmayan hususlar nedeniyle hakkını veremeyeceğimiz bir meseledir. Şu var ki bu himmetin bulunduğu her yerde nüfuzu vardır. Himmet toplanmayıp da kendisine gedik girdiğinde, bu hükme sahip olamaz. *'Rablerinin yaptıklarının büyük kısmını bilmediğini'*[562] zanneden bu insanlar, sahip olduğu bağışlayıcılık ve affetme özelliği nedeniyle Allah Teala'nın günahı cezalandırmayacağını zannetselerdi ve bu konuda himmetleri kendilerini Al-

lah'ın cezalandırmasından ve şiddetli azabından perdeleseydi, onları cezalandırmazdı. Çünkü onların zanları bu durumda (imkânsıza değil) olabilene ilişecekti.

Hakikat himmeti ise, himmeti ilhamın duruluğuyla toplamak demekti. Bu tarz himmet, Allah ehlinden büyük şeyhlerin himmetidir. Onlar himmetlerini Hakka toplamışlar ve konularının tekliği nedeniyle bir hale getirmişlerdir. Bunun amacı, çokluktan kaçınmak ve çokluğun birliğini veya birliği taleptir. Çünkü ârifler, niteliklerde, isimlerde veya nispetlerde, çokluğu reddederler, yoksa çokluğun birliğini değil! Onlar, bu konuda ayrışırlar. Başka bir ifadeyle onlar bu konuda derece derecedir. Allah da onlara bulundukları hal üzere davranır, onları bundan geri çevirmez. Çünkü her bir makamın Hakka bakan bir yüzü vardır (vech-i has veya özel yön). Bunu yapmasının nedeni ise, Allah'ın kendisine seçtiği ve ayırdığı özel kulları olan çokluğu diğer kullarından ayrıştırmayı istemesidir. Çünkü Allah âlemi mertebeleri imar etmek ve doldurmak üzere mertebelere göre indirmiştir. Âlemde bir derecelenme gerçekleşmeseydi, bazı mertebeler işlevsiz ve dolmamış olarak kalırdı. Varlıkta hiçbir şey işlevsiz kalmaz. Aksine hepsi dolu ve mamurdur. Öyleyse her mertebeyi dolduran biri olmalıdır ve onun hükmü mertebesinin hükmüne göredir. Bu nedenle de âlemin bir kısmı diğerlerinden üstün olmuştur.

Bunun ilahiyat alanındaki karşılığı ise ilahi isimlerdir. Alim isminin kapsamlılığı nerede, (söz gelişi) Mürid ismininki ve Kadir ismininki nerede! Alim ismi Mürid'den, Mürid Kadir'den ilgili olduğu mertebeyle ayrışmıştır. Öyleyse Alim, ihata bakımından daha geniştir. Kuşkusuz Alim ismi, Mürid ve Kadir isminden bu isimlerin kendileri olmak bakımından sahip olmadıkları bir özellikle daha üstün ve fazla olmuştur. Çünkü Allah kendisini bilir ve kendisine karşı kudretle veya kendi varlığı hakkında iradeyle nitelenmez. Çünkü iradenin hakikati, yok olana ilişmektir. Hâlbuki Allah mevcuttur. Kudretin özelliği ise, mümküne veya başkası nedeniyle varlığı zorunlu olana ilişmektir. Hâlbuki Allah, varlığı kendisi nedeniyle zorunlu olandır. Buradan, mertebelerin derecelenmesi nedeniyle, âlemde derecelenme meydana gelir. Öyleyse o mertebeleri dolduranların da derece derece olması gerekir. Öyleyse âlemde bir derecelenme olması kaçınılmazdır. Çünkü mertebeleri dolduran ve onlarla zuhur eden O'dur. Bu, keşif yoluyla idrak edilemeye-

cek bir hususdur. Onu duru bir ilhamla idrak mümkündür. Böylelikle keşif sahibi, mertebelerin doluluğunu onları dolduranları keşf etmek suretiyle idrak eder. Derecelenme de, duru bir ilham ile idrak edilir.

Sana 'özet içinde açıklama' diliyle himmetin bilgisine dikkatini çektim. Anla! 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ OTUZUNCU BÖLÜM

Gurbet

Vatandan, halden ve Haktan garip kalırsın
Umulur ki doğruluk oturağına yerleşirsin

İstediğin her şeye hükmün işler artık
Sana Hak, Hak ile gelirse, korkma

Yeryüzünde ve gökte parçalanma olmasaydı
Parçalanmanın şiddetinden felekler dönmezdi

Akılların gökleri ve yeri de öyledir
Yaratılışta etkin doğadır o

Güçlerin felekleriyle döner sonra izhar eder
Konuşmayı dinleyenlere bilgileri

Bilmelisin ki sûfiler 'gurbet' terimini maksada ulaşmak üzere vatandan ayrılmak anlamında kullandıkları gibi halin (etkisinden) uzaklaşmak anlamında da kullanmışlardır. Onlar, 'gurbet, kendisine işlemesin diye hale yabancılaşmaktır' derler. 'Haktan gurbet' korku nedeniyle Hakkı bilmekten uzaklaşmak demektir. Sûfilerin vatandan ayrılarak gurbette olmaları, vatana bağlanma alışkanlığından kurtulma amacı taşır. Alışkanlıklar ise kendisini tövbe ederek -ki tövbe de onları uyandırır- aradıkları maksatlarından perdeler. Onlar, Hakkın yüzünü eşyada

görmeyen kimselerdir ve bu nedenle maksatlarının ancak vatandan ayrılarak gerçekleşebileceğini zannederler. Hakkı vatanlarının dışında zannederler. Nitekim Ebu Yezid el-Bestamî bu makamdayken Hakkı aramak üzere Bestam'dan ayrılmış. Yolda Allah adamlarından bir adamla karşılaşmış. Âdem kendisine sormuş: 'Ey Ebu Yezid! Bestam'dan ayrılmanın nedeni nedir?' Bestamî 'Hakkı arama arzusu' deyince, adam şöyle demiş: 'Sen aradığını Bestam'da bırakmışsın.' Bunun üzerine Ebu Yezid uyanmış, Bestam'a dönmüş ve kendisine fetih nasip olana kadar ibadete devam etmiş. Sonra da kendisinden meydana gelen (haller) meydana gelmiş. Bu insanlar, seyahat edenlerdir. Allah bu ümmetin seyahatini 'Allah yolunda cihat' yapmıştır.

Bilmelisin ki, bu iş, kulun seçimine bağlı değildir. Bu işin sahibi, Rabbi karşısındaki halinde 'kalbini bulmak' ister. Kalbini bir yerde bulamadığında şöyle düşünür: 'Allah bu yerde kalbime zuhuru takdir etmemiş.' Bunun üzerine (gayenin) gerekleşmesi umuduyla, oradan ayrılır. Bilir ki, Allah işler belirlemiş, ezelî bilgisi bir şeyin belli bir yerde, belli bir burçta, belli bir nedenle gerçekleşeceğini takdir etmiştir. Onun hakkında imkân hükmü verilince ve varlığından önce gelen (ezelî bilgiyle) kalbini o yerde bulamayınca, gayesine ulaşmak amacıyla oradan ayrılır. İşte bu, sûfilerin vatanlarından ve benzeri şeylerden ayrılmalarının ve uzaklaşmalarının nedenidir. Çünkü bir kısmı, gördüğü saygı nedeniyle vatanını terk eder. Sûfi zühdü ve tövbesi gibi bir nedenle bir mekânda itibarının arttığını görür ya da daha önce tanınan biri değilken zühdü ve iyilikleri nedeniyle şöhrete kavuşur. Bu durum insanların kalplerinde onun saygınlığını artırır, kendisine hürmet ve iltifat edilir. Bunun üzerine vatanından kaçarak tanınmadığı bir yere gider. Orda Rabbi karşısında nefsini bilmeye çalışır. İnsanların hürmeti, insanı yok edecek öldürücü etkili bir zehirdir. Bu da vatandan ayrılmaya ve aileden uzaklaşmaya yol açan nedenlerden biridir. Sûfi Allah karşısında 'kalbini her nerede bulursa', oraya yerleşir. Şeyhim zahit ve hadisçi Ebu'l-Hasan b. Es-Saiğ Sebte'de bana şöyle demişti: 'Şeyhimiz Ebu Abdullah Muhammed b. Rızk -Allah kendisine merhamet etsin- ile bir seyahatte birlikteydik. Kendisine bir hadisin bölümlerini okuyordum. Rivayet sahibi birisiydi ve şöyle dedi: 'Bir seyahatimde ıssız bir yerde yıkık bir mescitle karşılaştım ve şöyle dedim: İçeri gireyim de iki rekat namaz kılayım. İçeri girdim ve orada 'kalbimi buldum. Bunun üzerine orada iki sene

kaldım.' İki sene nerede, iki rekat namaz süresi nerede? Öyleyse sûfilerin gurbetteki amaçları, Allah karşısında 'kalbi bulmak'tır. Her nerede kalplerini bulurlarsa, oraya yerleşirler.

Bir sûfi şöyle demiştir: 'Mekke'ye gidiyordum. Yolda bir ağaç altında bir genç gördüm. Orada tek başına namaz kılıyordu. 'Mekke'ye mi gidiyorsun?' diye sordum. Bana şöyle cevap verdi. 'Geçen sene Mekke'ye gidiyordum. Bu ağaca uğradığımda, kalbimi buldum. Bir yıldır buradayım ve kalbimi yitirmedikçe buradan ayrılmayacağım.' Sonra şöyle ekledi: 'Bir sene sonra, aynı yere ve aynı ağaca uğradım, genci bulamadım. Biraz yürümüştüm. Genci gördüm, namaz kılıyordu, selam verdim, beni tanıdı, kendisine sordum: 'O ağaçtan ayrıldığını görüyorum.' Şöyle dedi: 'Kalbimi yitirince, daha önce niyetlendiğim üzere Mekke'ye doğru yola çıktım. Buraya geldiğimde, kalbimi buldum. Şimdi de buraya yerleştim.' Bunun üzerine kendisine şöyle dedim: 'Yemeğin ve içeceğin nereden geliyor?' Şöyle dedi: 'O'nun katından! Beni yedirmek istediği vakit beni doyuruyor.' Üstat şöyle devam etti: 'Yanından ayrıldım. Bundan sonra durumunun nasıl olduğunu bilmiyorum.' Öyleyse sûfiler, gurbet ederek 'Allah karşısında kalplerini bulmayı' amaçlarlar.

Âriflerin vatanlarından ayrılarak gurbete gitmeleri ise, imkân hallerinden ayrılmalarıdır. Çünkü mümkünün vatanı, imkândır (olabilirlik). Böylelikle ârife kendisinin hak olduğu keşf olunur. Hakkın vatanı ise imkân değildir. Bu nedenle mümkün (ârif), bu müşahedesi nedeniyle, imkân olan vatanından ayrılır. Mümkün vatanındayken -ki vatanı hakikati sabit iken yokluktur- Hakkın kendisine '*ol*'[563] dediğini duyar. Bunun üzerine hemen varlığa koşar. Bunun amacı, kendisini var eden görmektir. Bu durumda ise kendisine '*ol*'[564] diyeni müşahede etmek amacıyla, yokluktan ibaret olan vatanından gurbete düşer. Ayn-ı sâbitesi açıldığında, Hak ona yaratılmış şekillerini gösterir, fakat kendisinden dolayı varlığa koştuğu Hakkı göremez. Bu halde şu dizeyi söyledim:

Yabancı oluş gözümüze gözükünce
Özlem duyanlar gibi vatanıma özlem duydum

Bu esnada tekrar şöyle der: 'Tekrar yokluğa dönmek istiyorum.' Çünkü ben yoklukla nitelendiğimde, Hakka daha yakınım. Başka bir ifadeyle, varlıkla nitelendiğim halime kıyasla yoklukla nitelendiğimde kendimden daha çok hakka yakınım. Bunun nedeni, varlıkta iddianın bulunmasıdır. Hak ile baki kalmak için Haktan fena talebi hali ise, (ayn-ı sâbite'nin) üzerinde bulunduğu yokluk haline dönmektir. İşte bu, kulun iarede ve seçimi olmaksızın, gerçekleşen vatandan ayrılık ve gurbettir. Allah'ı bilenlerin gurbetinin bir yönü de, Hakkı kendi niteliklerinin aynı olarak bulduklarında, niteliklerinden uzaklaşmalarıdır (gurbet). Bu, gerçek gurbettir. Çünkü nitelik, doğru sözlü Hakkın sözüyle onlara izafe edilmiştir. Öyleyse onlar nitelik sahibidir. Fakat bu niteliğin mahiyeti nedir, gerçekte kime izafe edilir? Çünkü âlem, Allah'ın kulu olması anlamında Allah'a izafe edilir. Aynı şekilde Allah da âleme izafe edilir, çünkü O, âlemlerin Rabbidir. Öyleyse kulun izafesi, Hakkın (âleme) izafe edilişine dayanır.

Vatanımızdan duyusal olarak yaşadığımız ilk ayrılık ve gurbet, rabliğine bizi şahit tutarken bulunduğumuz avuç vatanından ayrılmamızdır. Sonra, annelerin karınlarına yerleştik. Böylelikle rahimler bize vatan oldu. Doğarak o vatandan da ayrıldık. Bu kez dünya bizim vatanımız oldu. Orada vatanlar edindik. Sonra, sefer ve seyahat denilen yolculuklarla oradan da ayrıldık. En sonunda oradan büsbütün ayrılarak, 'berzah' denilen yere göçtük. Ölüm sürecince orayı doldurduk ve orası bizim vatanımız oldu. Sonra, 'uyanış yerine' gitmek üzere oradan dirilerek ayrıldık. İçimizden bazıları orayı, yani kıyameti vatan kabul ederken bir kısmımız kabul etmez. Çünkü o, zamansal bir zarftır. İnsan o yerde yolculuğunda iki konak arasında yürüyüp de bundan sonra iki yerden birine yerleşene benzer: Bu yerler, ya cennet veya ateştir. Artık bir daha oradan ayrılmaz ve gurbete çıkmaz. İşte bu, insanın kendilerine yerleştiği vatanların sonuncusudur. Bundan sonra, ebedî bekayla birlikte, bir vatan yoktur.

Sûfiler gurbeti 'kendisine nüfuz etmesin diye halden uzaklaşmak' diye tanımlamıştı. Bu ise başka bir gurbettir. Şöyle ki: Hal sahiplerinin (halleri) nüfuz eder ve tahakküm edicidir. Bu sayede harikulade olaylar meydana gelir, bu nedenle âlemde şöhret kazanırlar. Keşfin verisiyle, onlarda gerçekleşen fiilde halin etkisinin olmadığını öğrendiklerinde, memnun olmazlar ve ondan uzaklaşarak şöyle derler: 'Bu hal ile kal-

mak, sahibinin boynuna yük ve vebaldir.' Bu nedenle bu halden uzaklaşmayı mutluluğun zirvesi olarak görürler. Bu, insanın kendisiyle perdelenebileceği en büyük perdedir. Aynı zamanda o, bir aldatma ve kandırılma konusudur. Çünkü akıllı insan, aldatma ihtimalinin bulunduğu yerde durmaz. Aksine akıllı insan, sadece basiret sahibi olduğu yerde durabilir. Nitekim Musa vatandan ayrılırken *'Sizden korkunca kaçtım, Rabbim ise bana hüküm verdi ve beni peygamberlerden yaptı'*[565] demiştir. Böylelikle Musa, kendilerinden korkarak, bedeniyle vatanından uzaklaşmıştır. Hâlbuki Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti gibi olsaydı, korkusu onlardan kaynaklanmaz, bu durumda Allah'ın onları kendisine musallat edişini müşahede ederdi. Bu nedenle Allah kendisine resullükle birlikte âlemlere karşı efendik vermişti. Çünkü hicret onun adına istenmişti. Hicret ise vatandan ayrılmaktır. Bu nedenle de kast edilen gurbeti yaşamamıştı. Müridin vatanından ayrılışında dürüstlük alameti, maksadının gerçekleşmesidir. Maksadı gerçekleşmez ve gurbet (niyetinde) gedik bulunursa, dürüst değildir. Zâhirde ve bâtında büsbütün vatanı terk edebilirse, maksadın gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Gurbetteyken kalbi vatanına bağlı olan insan, arzulanan gurbeti gerçekleştirmemiştir.

Hak'tan gurbete gelirsek -ki o mârifetten dehşetin hakikatinden kaynaklanır-, bilmelisin ki: İmkânın yeri zorunluluk yerinden başkadır. İmkân ve zorunluluk, mümkün ve zorunluya ait iki yerdir. Mümkünün yeri öncelikle yokluktur ki, yokluk onun asıl yeridir. Varlıkla nitelendiğinde ise, hiç kuşkusuz ki, vatanından ayrılmış demektir. Vatanında yerleşikken, Hakkı müşahede ediyordur, çünkü O'na komşudur. Çünkü yokluk niteliği ezelî olarak mümküne ait iken varlık niteliği de ezelî olarak Allah'a aittir. Böylelikle varlıkla vatanından uzaklaşmış, bu nedenle de Hakka komşuluktan ayrılmış, bu gurbet nedeniyle 'sonradanlık (hudus)' onun ayrılmaz özelliği olmuştur. Hak ise, bu nitelikle nitelenmediği gibi mümkün ezelde yokluk halindeyken de hadislik ile nitelenmemişti. Böylelikle mümkün hadis olmakla Haktan uzaklaşmıştır. Mümkün adına 'hadis varlık' gerçekleşip varlıkta Hak ile kendisi arasında bir ortaklık meydana geldiğinde, dehşete kapılır. Çünkü o, bilmediği bir şeyi görmüştür. Çünkü mümkün, yokluk haliyle kendisini Haktan 'ayrı' olarak tanımıştı. Varlıkla bu halden ayrıldığında ise, birinci bilgiden dolayı bir korku kendisini kaplamıştır.

Bu gurbet iki adamın halidir: Birincisi, bu hale ünsiyet etmeyen veya istidrac yoluyla veya bir halden diğerine yükselmeyle bu makama ulaşmayan adamın halidir. Aksine bu hal kendisine ansızın gelir. Böylece aşina olmadığı ve bilmediği bir şey kendisine gelir. Bu durumda kendisini onu taşımaktan aciz görür. Bunun üzerine, ayn'ının yok olacağından korkarak bu bilgiyi elde edemeyeceğinden dehşete kapılır, hemen duyusuna geri döner. Bu dönüşte ise Haktan uzaklaşır. Biz bu makamın sahiplerinden Ebu'l-Abbas Ahmed el-Asad'ı -ki Mısır'da Hariri diye bilinir- gördük ve ondan başkasını görmedik. Diğer adam ise, kendisine gelen her bilginin ürküttüğü bir adamdır. Bunun nedeni, gördüğü şeyin onun adına daha önce gerçekleşen ve gerçekleşmesi de mümkün olan bilgiden daha yüce olduğunu görmesidir. Bu nedenle, (daha önce bildiği) Haktan uzaklaşarak kendisine yeni bir tecelli gerçekleşene kadar bu mârifetten bir hakikat elde eder. Bu yeni tecelli de, belirttiğimiz üzere, kendisini dehşete düşüren bir bilgi daha kazandırır. Bunun üzerine kişi, bir önceki bilgide elde etmiş olduğu Hakka dair (bilgiden) uzaklaşır ve iş böyle sürer gider.

Kamil âriflere gelirsek, onlar, onların nezdinde kesinlikle gurbet yoktur. Onlar, bulundukları mekânlarda sabit olarak kalan kimselerdir. Vatanlarından ayrılmamışlardır. Hak onların aynası olduğunda, tıpkı suretlerin aynada görünmesi gibi, suretleri bu aynada zuhur eder. Öyleyse bu suretler onların hakikatleri değildir. Çünkü onlar, aynanın şekliyle zuhur ederler. Ya da bu suretler aynanın kendisi de değildir. Çünkü ayna, kendiliğinde kendilerinden ortaya çıkan veya şeyin tafsilini içermez. Öyleyse onlar gurbete çıkmamıştır. Onlar, varlıkta müşahede ehli olan kimselerdir. Onlara varlığın izafe edilmesinin nedeni, hükümlerin meydana gelmiş olmasıdır. Çünkü hükümler, ancak bir varlıktan ortaya çıkabilir. Öyleyse gurbet mertebesi, adamların menzillerinden birisi değildir. Öyleyse gurbet, orta derecedekilerin ve müritlerin kendisine yerleştiği daha aşağıdaki menzillerdir. Büyükler ise, herhangi bir şeyin kendi vatanından ayrıldığını görmezler. Aksine Zorunlu, zorunlu; mümkün ise mümkün; imkânsız da imkânsızdır. Öyleyse her bir şeyin vatanı bellidir. Onlar gurbete çıksaydı, hakikatler başkalaşmış olur, zorunlu mümküne, mümkün zorunluya, imkânsız mümküne dönüşmüş olurdu. İş ise böyle değildir. Öyleyse bu makamda hakikatleri bilenlere

göre gurbet, gerçekleşen veya mevcut bir şey değildir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[566]

İKİ YÜZ OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

Mekr (Aldatma)

Akıllı aklında aldatılır
Aldatan farkına varmadan

Onun tuzağı kendisine dönmüştür
Akıllı ve zeki bunu bilmez

Tuzağından emin olmak isteyen kimse
Zâhir ve Bâtını elde eder

Şeriatından mizanı gerçekleştirir
Kazanan ve kaybedeni de bilir

Bilmelisin ki, Allah ehli mekr'i (tuzak) günah işlerken nimetlerin art arda gelmesi, edepsizlik yapmakla birlikte halin kalması, emir ve tanım olmaksızın kerametleri göstermek karşılığında kullanırlar.

Bilmelisin ki, bize göre kulun aldatılması, ameli gerektiren bir bilgiyle rızıklandığı halde bilgiyle amelden mahrumiyeti demektir. Bazen bilgiyle amel yapabilir, fakat bu kez, ihlastan yoksun kalır. Böyle bir durumu kendinden gördüğünde veya başkasında öğrendiğinde, böyle bir insanın 'aldatılmış' olduğunu bilmelisin. Altı yüz sekiz yılında Bağdat'ta bir vakıa görmüştüm: Göklerin kapılarını açmış, sağanak yağmura benzeyen ilahi mekrin (Hakkın aldatması) hazinelerine girmiştim. Bir meleğin şöyle dediğini duydum: 'Bu gece hangi tuzak ve mekr inmiştir?' Korkuyla uyandım. Ondan kurtulacak bir çare aradım. Bu çareyi ancak meşru ölçüye göre bilgide bulabildim. Allah kime iyilik dileyerek, mekrin ve aldatmanın sıkıntılarından kendisini kurtarırsa, elinden şeriat

terazisini bırakmamalı ve sürekli halini gözlemelidir. İşte korunmuş ve sakınılmış kimsenin hali budur.

Günah işlerken nimetlerin peş peşe gelmesi, günümüzde genellikle Allah yoluna yönelenlerde vardır. Onların arasından aldatılmış pek çok kimse gördüm. Onların sayısını sadece Allah bilir ve bu yaygın bir duruma dönmüştür. Edepsizlik yaparken halin sürmesi ise himmet sahiplerinde görülür ve sayıları azdır. Onlardan bir grubu Mağrib'te ve bu şehirlerde görmüştüm. Onlar, kurallarının dışına çıkarak Hak karşısında saygısızlık yapmalarına rağmen, -Allah'ın bir tuzağı olarak- âlemde etkin olan halleri devam etmekteydi. Bu nedenle, hakikat üzere olmasalardı hallerinin değişeceğini zannederlerdi. Allah'ın gizli aldatmasından O'na sığınırız! Allah Teala şöyle buyurur: *'Bilmedikleri yönden onları aldatırız.'*[567] Başka bir ayette ise *'Onlara mühlet veririm, benim aldatmam sağlamdır.'*[568] Başka bir ayette ise *'Biz bir hile yaptık, onlar ise farkında değildir'*[569] ve *'Onlar bir tuzak kuruyor, ben de tuzak kuruyorum'*[570] buyrulmuştur. Burada (tuzak kurmak anlamındaki) kâde, yekîdu yakınlık anlamı taşıyan fiillerden biridir. Bunun anlamı, Hak niteliğiyle zuhur ettiği için, hak olmaya yakın olmasıdır. Öyleyse bu kelime (kade-yekîdu, tuzak kurdu), bir yönü geceye bir yönü gündüze dönük olan seher kelimesinden türetilmiş sihir gibidir. Böylelikle aldatılana, (sihirden) 'gündüz'e bakan kısım görünür ve onun gerçek olduğunu zanneder. Bilgisizlikten Allah'a sığınırız!

Bilmelisin ki, Allah tuzağını bilhassa aldanandan gizlenmiştir, yoksa başkalarından gizlenmemiştir. Bu nedenle *'onların farkında olmadığı yönden'*[571] demiştir. Burada zamiri *'onlara aldatacağız'*[572] ayetine döndürmüş ve şöyle demiştir: *'Onlar bir tuzak kurdu, biz de tuzak kurduk, onlar farkında değildir'*[573] buyurdu. Burada 'onlar' zamiri, 'tuzak kurdular' fiilindeki zamirdir. Böylece Allah onlara olan tuzağı, farkında değiller iken, kendisiyle nitelendikleri tuzağın ta kendisi olmuştur. Sonra onları kendi tuzaklarına ilave bir durum aldatmıştır. Bazen Hakkın tuzağı ve aldatması, aldatılan bazı insanları bedbaht yapar ki, bu, genel hakkında böyledir. Bazen payın eksilmesine yol açabilir. Bu ise, ilahi bir hikmet nedeniyle, seçkinlerde ve seçkinlerin seçkinlerindeki ilahi tuzaktır. Buradaki hikmet, kimsenin Allah'ın aldatma ve tuzağından güvende olmamasıdır. Çünkü Allah'ın tuzağından güvende olmak bir ayette kınanmış ve şöyle buyrulmuştur: *'Allah'ın tuzağından sadece hüsrana uğra-*

yan bir topluluk güvende kalabilir.'[574] Hüsrana uğrayanların ise '*ticaretleri kendilerine kar vermez, doğruyu da bulamazlar.*'[575]

En gizli ve örtülü ilahi tuzak, tevil yapanlarda, özellikle de bütün müçtehitlerin isabet ettiğini kabul eden içtihat ehlinde bulunur. Onlara göre basiret üzere ve kesin bilgiye dayanarak Allah'a davet etmeyen kimsenin tabileri olamaz. Çünkü müçtehit, hüküm koyandır, yoksa uyan değildir. Bizim görüşümüz ise farklıdır. Çünkü bize göre müçtehit, hüküm vermek üzere delil ararken 'içtihat' eder, yoksa kast edilenin kendisinin zıddı olabileceği bir teville hükmü haberden çıkartmak üzere içtihat etmez. Böyle bir şey mümkün ise, bu içtihat sahibi basiret sahibi değildir. Tevil ederek gerçeğe ulaşan müçtehit ise, (gerçeğe ulaşması) tesadüf yoluyla (olduğu için) -yoksa kasıtlı olarak değil- iki sevap kazanır. Çünkü müçtehit, (hükmü verirken) basirete sahip değildir. Hakikate ulaşamazsa, sadece doğruyu arama sevabı kazanır ve payı eksilir. İşte bu, tevil yapan bu bilgine dönük Hakkın gizli aldatmasıdır. Çünkü o, takva sahibi olduğunda, -kendisine Allah öğrettiğinde- basiret üzere Allah'a davet edebilecek kimselerdendir. Öyleyse genel hakkında ilahi aldatma, günahların ardından nimetlerin peş peşe gelmesi ve ibadetlerle birlikte ise kesilmesi ve dolayısıyla günahlar nedeniyle (dünyada) ceza görmemektir. Böyle bir insan Allah yolunun genel alimlerinden biri ise, bu durumun insanın üzerinde yaratıldığı (ilahi) suretin gücünden kaynaklandığını görür, ilahi hükümde tesir ve kahır sahibi olmayı iddia eder. Böyle biri, genel hikmetin ilahi isimlere hakkını vermek olduğunu görür. Söz gelişi el-Gaffar, el-Gafur ve kardeşlerinin günahlarda etkisinin olabileceğini görür. Günah işlemezse, dünya hayatında söz konusu isimlere hakkını vermemiş olacağını düşünür ve '*Ey kendilerine haksızlık yapan kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin, Allah bütün günahları bağışlar*'[576] ayetinde delil getirir. Nitekim o da böyle yapar. Bütün bu bakış açısı, günah esnasında aklına gelmez, günah işledikten sonra gelir. Günahtan önce düşünseydi, bu düşünce kendisini günahtan alıkoyardı. Çünkü bu bir müşahededir ve müşahede dince yasaklanan bir işe dalmaktan insanı engeller. Bir rivayette şöyle denilir: 'Allah kaza ve kaderini uygulamak istediğinde, akıl sahiplerinden akıllarını çekip alır. Kaza ve kaderini uyguladıktan sonra ise, akıllarını iade eder.' Artık bir kısmı ibret alır (ve tövbe eder), bir kısmı ibret almaz. Nitekim Allah şöyle buyurur: '*İnsanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım.*'[577] Bir

kısmı Allah'a ibadet ederken bir kısmı ortak koşar. Nedenin hükmünün bütün nedenlilere işlemesi zorunlu değildir. Dolayısıyla akılları kendilerinde bırakılmış olsaydı, işledikleri günahları işlemezlerdi. Günah işlemeye niyetlendiklerinde gördükleri şey ilahi isimler olsaydı, (onlardan) utanma duygusu, yükümlülük diyarında haram diye isimlendirilen bir işi işlemekten engellerdi. Öyleyse günahkâr ilahi kahra karşı direnen kimsedir. İlahi kahra direnen ise helak olur. Bu haldeki bir insana nimetler art arda gelirse, bunun nefsinin gücü, himmetinin etkisi ve Allah'ın kendisine yönelik inayetinden kaynaklandığını zanneder. Allah'ın kendisine eş-Şedidü'l-ikab (şiddetle cezalandıran) ismine etki edebileceği bir güç verdiğini zanneder ve el-Halim (gücü yettiği halde bağışlayan) isminden, -ihmal değil- mühlet vermekten habersiz kalır. Sahip olduğu ilahi ismin hükmünün gücü nedeniyle, söz gelişi sıradan günahkârlar gibi harama düşmek istemeyen kimse aldatılmış değildir. Sıradan insanların arasından günahkârlar, gaflet nedeniyle günah işler, günah işledikten sonra ise pişmanlık duyar. Öyleyse içerdikleri ilahi aldatma nedeniyle nimetlerin sürekli gelişine karşı sabırlı davranmak, belalar ve sıkıntılar karşısında sabırlı davranmaktan daha büyük bir iştir. Çünkü Allah kuluna şöyle der: 'Hastalandım, beni ziyaret etmedin.' Bunu açıklarken de şöyle der: 'Falan kulum hastalanmıştı, sen ise onun ziyaretine gitmedin. Gitseydin, beni orada bulurdun.' Nitekim çölde susuz kalan insan da, serabın su olmadığı ortaya çıktığında, (su zannettiği şeyin yanında) O'nu bulur. Böylelikle Hakka döner. Nimetler ise böyle değildir. Çünkü nimetler, Allah'ın kendisini razı olduğu işlere ulaştırdığı kimselerin dışındakiler için, Allah'tan perdeleyen en büyük perdelerdir.

Allah'ın seçkinleri aldatmasına gelirsek, bu aldatma kendisinden meydana gelen edepsizliğe rağmen halinin korunmasında gizlidir. Bu, halden haz almak, onunla durmak, halin sahibinde meydana getirdiği naz, Allah'a karşı şımarıklık ve halden ayrılmayı istememektir. Allah Teala'nın peygamberine *'De ki Rabbim! Bilgimi artır'*[578] diye emredip de bunu bize duyurmasının yegane nedeni, biz de onu söyleyelim ve Allah'tan kendisini talep edelim diye, bir uyarıdır. Bu emir peygambere özgü olsaydı, onu bize duyurmaz veya kendisine özgü olduğunu belirtirdi. Nitekim hibe evliliğinde bunu belirtmiştir.

Halin nefiste bir hazzı ve tadı vardır. Bazı nefislere bu halin meydana getirdiği hazdan ayrılmak çetin gelir. Aksine sadece bu durumun

artmasını ister ve hallerin vergi olduğunu bilmez. Seçkinlerin seçkinlerindeki aldatmaya gelirsek, herhangi bir emir veya sınırlama -ki sınır onların ölçüsüdür- olmaksızın, kerametleri ve olağanüstü işleri göstermede gizlidir. Çünkü nebilerin mucizelerini göstermesi zorunlu iken velilerin de kerametlerini gizlemesi zorunludur. Bir veliye keramet gösterme ve âlemde etkili olma imkânı verildiğinde, aldatılan kimsenin derecesi başkasının derecesinden bir derece eksilir. Hak bu dereceyi onun adına diler. Bunun üzerine Allah, onlarda kerametleri gösterme yolunu istemeyi yaratır. Hâlbuki bunun payın eksilmesine yol açan ilahi bir tuzak olduğunu fark edemezler. Bunun üzerine gönüllerine onların elinde gerçekleşecek kerametlerin insanların Allah'a itaat edeceğini, yok edici günah denizlerinde boğulanları kurtaracağını, onları alışkanlıklarından kurtaracağını belirten bir ilham doğar. Bu ilhama göre, keramet göstermek, kendisiyle Allah'a davet edilebilecek en büyük işlerden biridir ve bu nedenle de nebilerin ve velilerin bir özelliği olmuştur. Sonra, içinden kendisini varislerden sayarak bu davranışın hallerin sonucu olduğunu düşünür. Bütün bu durumlar, gösterme güçleri olsa bile, Allah'ın velilere kerametleri gizlemeyi farz kıldığından kendisini perdelediği gibi kendiliğinden Allah'a çağırmakla memur oldukları için peygamberlere mucizelerini göstermeyi emrettiğinden habersiz kılar. Veli ise böyle değildir. O, sadece peygamberin davetini aktarmakla veya onun diliyle Allah'a davet eder. Yoksa Allah'ın herhangi bir peygamber adına meydana getirdiği bir dille insanları Allah'a davet etmez. Şeriat, kendisini bilen alimler nezdinde, onaylayıcıdır. Öyleyse peygamber, Allah'ın bildirdiği meşru hükümlere göre Allah'a davet ederken bir basirete sahiptir. Veli ise peygamberin hükmüne göre davranır. Bu konuda ona uyulmadığı gibi aynı zamanda (kendiliğinden) basirete de sahip değildir. Öyleyse keramet göstermenin bir yararı da yoktur. Peygamber ise, öyle değildir, çünkü peygamber, şeriat getirir ve daha önce başka peygamberlerin eliyle ortaya konulan bazı hükümlerin hükmünü kaldırır. Dolayısıyla onun Allah'tan haber verdiği (iddiasında) doğru sözlülüğüne delil teşkil edecek bir mucize ve alamet göstermesi kaçınılmazdır. Bu sayede peygamber, süresinin dolması nedeniyle, başka bir peygamberin diliyle ortaya konulan hükmü ortadan kaldırır. Keramet göstermeye katlığında veli, kendi özelliğiyle birlikte, bir vacibi terk etmiş olur. Böyle davranmak ise, (kerameti gizleme emrini) yerine getirdi-

ğinde ve ona göre davrandığında elde edeceği mertebeyi eksiltir. Öyleyse kula tevilden daha zararlı bir iş yoktur. Allah bizi işimiz hakkında basiret sahibi etsin ve bize makamımızın gerektirdiği durumu aşırmasın. Allah'tan istediğim şey, katında en üstün veli adına gerçekleşen en üstün makamla bizi rızıklandırmasıdır. Çünkü risalet ve nebilik kapısı kapalıdır. Alim kişinin imkânsızı istememesi gerekir. İlahi bildirimden sonra ise, bu kapı kapanır ve ona dair bir istemek uygun değildir. Çünkü bu konuda bir şey isteyen kimse 'soğuk demiri döver.' Çünkü böyle bir talep, bu konuyu bilen bir müminden kesinlikle meydana gelmez. Veli için velilik makamının ve (peygambere) uymanın gerektirdiği şekilde basiret üzere Allah'a davet etmek yeterlidir. Nitekim peygamber de risalet ve teşri makamının gereği yönünden basiret üzere Allah'a davet eder. Allah bizi tuzağından korusun ve bizi eksik kimselerden etmesin. Allah bize dünya ve ahirette sürekli artış nasip etsin. Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

Istılam

Istılam kalpler üzerinde hüküm sahibi
Her nitelik üstünde önceliği var

Varlığı akılları hayrete düşürür
İlah'ın en sağlam yoludur o

'Sende hayretimi artır' diyen kimse
Umulan ve en bilgili nebidir

O olmasaydı, bilinmezdi İlah
Bilmezdi akıllılar, nerede olduklarını

Sûfilerin terimlerinde ıstılam, otoritesi kalbi etkisi altına alan güçlü bir duygudur. Böylelikle bulunduğu kişiyi dinginleştirir. Şöyle ki: Hak kulun sırr'ında cemal suretinde tecelli ettiğinde, içinde bir heybet meydana getirir. Çünkü cemal Hakkın niteliğiyken heybet kulun niteliğidir. Cemal Hakkın, ünsiyet kulun niteliğidir. Cemal tecellisi nedeniyle kul heybet özeliğini kazandığında -çünkü cemal (güzellik) her zaman heybet uyandırır- heybetin kalpte bir etkisi gözükürken organları dermansız bırakır. Bu etkinin hükmü, heybet ateşinin tutuşmasıdır. Bu nedenle etkisinden korkulur ve kişi dinginleşir. Bu etkinin görünüşteki alameti, organların dermansızlaşması ve donuklaşmasıdır. Böyle bir insan hareket ederse, hareketi yerinden düşene kadar daireseldir. Çünkü ona bu ateş her yönden kendisini kuşatmış gibi gelir. Bu nedenle bir çıkış bulamaz ve bulunduğu yerde döner. Sanki kaçmak istiyor gibidir. En sonunda, başka bir niteliğin ortaya çıkışıyla, bu hal hafifler.

Istılam, makam değil, haldir. Böyle bir ıstılam Şibli'nin niteliği olunca, korkusu ve zayıflığı nedeniyle dönmeye başlamıştı. Fakat Allah'ın ona inayeti olduğu için namaz vakitlerinde Şibli'yi kendisine döndürmekteydi. Vakit namazını kılınca, ıstılah hali otoritesiyle kendisine egemen oluyordu. Cüneyd'e Şibli'nin durumu sorulduğunda şöyle sormuş: 'Namazlar devam ediyor mu, etmiyor mu?' 'Evet, ediyor' denildiğinde bu kez şöyle demiş: 'Onun üzerinde 'günah dilini' işletmeyen Allah'a hamd olsun.' Cüneyd'in 'günah dili' ifadesi ne kadar da güzeldir! Çünkü o vaktin efendisiydi, yoksa günahkâr değildi. Yabancı ise, onu namaz kılmazken görür.

Istılamın en hoş hükümlerinden biri, iki zıddı bir araya getirmektir. Çünkü dermansızlık, hareketi ortadan kaldırır. Bu haldeki insan dermansızdır, daha doğru bir ifadeyle o, başkası tarafından hareket ettirilendir. O, dermansızdır ve kendisini böyle hisseder. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[579]

İKİ YÜZ OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Rağbet

O'ndan ve O'nda rağbet ettim
Benim gibi birinin makamının

Gerektirdiği her hususta
Ve razı olduğu her işte

Allah'ın keskin kılıcı vardır
Kınından çektiğinde, herkes için

Sûfilerin terimlerinde rağbet, üç tarzda kullanılır: Birincisi, mahalli nefs, konusu ise sevap olan rağbettir. İkincisinin ise, mahalli kalp, konusu ise hakikattir. Üçüncüsü, mahalli sır, konusu Hak olan kısımdır.

Nefs kaynaklı rağbet, sadece sıradan insanlarda bulunabilir. Allah ehlinden kamillerde ise, insanın Allah'ın kendisini üzerinde yarattığı doğal, ruhanî ve ilahi bir takım durumların toplamı olması yönünden bulunabilir. Böylece kamil insan, Allah'ın ödül vaat ettiği şeyi talep eden bir yönünün olduğunu bilir ve ilahi hükmü ispatlamak üzere bu ödülü talep eder. Sıradan insanların ise bu konuda bilgileri yoktur. Dolayısıyla rağbetin şeklinde kamil ve sıradan insan ortak iken her biri, kendisini rağbete iten sebeple diğerinden ayrılır. Söz gelişi kıyamet günündeki büyük korkuda peygamberler ile -ki onlar en üstün insanlardırgünahkâr ve asilerden oluşan sıradan insanlar ortaktır. Fakat peygamberler, kendileri adına değil, ümmetleri adına korkarlar. Çünkü onlar, o yerde güven içindedir. Sıradan insanlar ise kendileri adına korkarlar. Bunlar korkuda ortaktır, korkuyu gerektiren sebepte birbirlerinden ayrılırlar. Bir kamil, içmek üzere bir küpte su soğutmuş, fakat uyumuş. Salih bir rüyasında son derece güzel bir hurinin kendisine doğru geldiğini görmüş. Ona 'sen de kiminsin?' diye sorunca, 'küpteki soğuk suyu içmeyen kişinin' diye cevap vermiş. Sonra, kamil kişi kendisine bakıyorken eline küpü almış ve onu kırmış. Böylelikle onun olmuş. Uyandığında, küpün kırılmış olduğunu görmüş. Kırıkları bulundukları yerden kaldırmamış, hadiseyi hatırlamak üzere üzerine toprak örtmüş. An-

lamış ki, bazı insanlar Rabbini talep ederken bir kısmı o huriyi talep eder. Bu nedenle onu anlamış ve her birine hakkını vermiştir. Dolayısıyla kendisine karşı zalim olmamıştı. Çünkü Allah'ın seçilmiş kullarından bir kısmı, kendisine karşı zalimdir. Başka bir ifadeyle kendinden dolayı kendisine hakkını vermeyerek nefsine zulmeder. Hakkını vermeyişinin nedeni, bilgide sahip olduğu hakikatlerinin birbirine karışmayacağını ve hiç birinin kendi sınırını aşmayacağını ve her hakikatin kendisine layık şeyi kabul edeceğini bilenin mertebesinden aşağı düşer. Buna göre göz, sadece uykusuzluk, uyku ve ilgili hususları kabul edebilir. Ona özgü sevap ise müşahede ve görmedir. Kulak sevap olarak ancak hitabı kabul edebilir. Çünkü görme kulağa ait değildir. Kamil insan, her birinin talebine göre, güçleri uğruna çalışır. Kamil 'halkına karşı samimi bir önderdir.' Onlara haksızlık etmez. Onlara zulmederse, kendi inancına göre onlar kendilerine zulmeder. Bu ise, başkasının bildiğini bilmeyişinden kaynaklanır. Örnek olarak, yaşadıkları hadisede, Selman Farisi ile Allah yolunda kardeşi Ebu'd-Derda'yı verebiliriz. Hz. Peygamber ise Selman'ı doğru bulmuştu, çünkü o her bir hakikate hakkını vermekteydi. Bu bağlamda oruç tutuyor, bazen tutmuyor, bazen gece namazı kılıyor, bazen uyuyordu. Ebu'd-Derda ise, seçilmiş biri olsa bile, kendisine karşı zalim idi. Oruç tutuyor, bozmuyordu, namaza kalkıyor ve uyumuyordu.

Kalbin rağbeti ise hakikate dairdir. Çünkü varlıktaki hakikat, değişmedir (telvin). Değişmede sabit olan (mütemekkin fi't-telvin) ise, temkin sahibi demektir, yoksa o değişenin zıddı değildir. Çünkü hakikat, işin böyle olmasını gerektirir. Çünkü Allah *'Her gün bir iştedir.'*[580] Başka bir ifadeyle, O, değişimdedir. Bu kalp ise, bu hakikati görmek ister. Allah, bunu elde etmeye yaklaşsın diye, söz konusu arzunun yerini değişme özelliğindeki 'kalp' yapmıştır. Hâlbuki sınırlama özelliğine sahip olan akıl yapmamıştır. Bu rağbet ve arzu akılda bulunsaydı, -kalpteki durumunun aksine- bir hal üzere sabit olduğu görülürdü. Kalp ise hızla başkalaşır, çünkü kalp, Rahman'ın parmakları arasındadır ve gerçekte tek bir durum üzerinde kalamaz. Böylelikle kalp, müşahedesine ve parmakların sağladığı şekillenmeye göre, hallerindeki değişiklikte sabittir.

Sırrın rağbeti ise, Hakla ilgilidir. 'Hak' derken, dince belirlenmiş amellerde yaratılmışlara gözüken şeyi kastetmekteyim (hakikat). Böyle-

likle sır, içerdiği veya ortaya çıkartacağı ilahi bilgiler nedeniyle, hakkı talep eder. Söz konusu bilgileri dince belirlenmiş hükümler içerir ve ancak onları yapmakla ortaya çıkarlar. Çünkü ez-Zâhir ismi hüküm bakımından el-Bâtın isminden güçlü, başka bir ifadeyle daha geneldir. ez-Zâhir Hak ve halk makamına sahipken el-Bâtın -halk olmaksızın- sadece Hak makamının sahibidir. Hak, kendisinden bâtın olmazken kendisine zuhur eder. Bunu bilenin sırrı, Hakkı arzular. Çünkü Alam âlemi kendisine bağlayarak iki nispeti olduğunu bildirmiştir: Birincisi âlemin varlıklarını ortaya koyan ilahi isimler vasıtasıyla âleme dönük iken diğeri âlemden müstağnilik nispetidir. Âlemden müstağnilik yönünden Allah, kendisini bilir ve biz O'nu bilemeyiz. Dolayısıyla Allah kendisinden bâtın kalmaz. Âlemin kendisiyle irtibatı yönünden ise, O'na delildir ve bu yönden Allah kendisini bilir, biz de kendisini biliriz. Öyleyse ez-Zâhir iki nispeti de içermiş ve hüküm bakımından el-Bâtın'dan güçlü olmuştur. Sır ise Hakkı arzulamıştır, çünkü müstağnilik özelliğini bilen odur. Onu ancak o bilebilir. Böylelikle ümitsizliği kesilmiş, rahatlamış, talep etmesi gerekeni talep etmiştir. Böylece kendisine yarar verecek işe kendisini vermiştir. Allah bizi hakkı 'hak' olarak görüp de ona uyanlardan etsin. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rehbet (Korku)

Rehbet korkudur, değişmekten ve kaderden
Ve tehditten, doğru sözlünün bildirmesi nedeniyle

Doğruluğunu gösteren delil var
Öyleyse korkan ve ürken koşan ve öne geçendir

Körlük karanlıklarında yürür durur
Korkanın yürümesi veya âşık-sevdalının yürümesi gibi

Himmetiyle korkarak yürür ve onu görürsün
Yürüyüşünde korkar, yıldızın kaymasından bile

Sûfiler rehbet'i (korku) üç anlamda kullanırlar: Birincisi, tehdidin gerçekleşmesi, ikincisi bilginin değişmesi, üçüncüsü ise, takdir edilen işin gerçekleşmesinden korkmak. Birincisi, hükmü kalkmayan ve geçerli bir haber yoluyla tehdidin gelmesidir. İkincisi ise, bilginin değişmesidir. Bu durum '*Allah dilediğini siler ve dilediğini sabit kılar*'[581] ayetinde belirtilir. Üçüncüsü ise '*Benim nezdimde söz değişmez*'[582] ayetinde belirtilir. Belirli bir şeyle sınırlanmayan genel rehbet ve korku ise, kulun belirlenmiş cezaların kendisine uygulanmasından endişe ettiği bütün korkulardır. Burada hükmün ilahi kaynaklı olmasıyla akıl kaynaklı olması birdir. Akıl kaynaklı hakkında Allah teala '*Kendilerinin ortaya koyduğu bir ruhbanlık*'[583] demiştir. Yani onlar, bunu kendileri adına icat etmişlerdir, yoksa biz kendimizden onlara bunu yazmadık. Hak da ruhbanlığı geçerli saymış ve kendisine riayet etmediklerinde onları cezalandırmıştır. Öyleyse Allah ruhbanlığı onlara yazmamıştır, (onlar ise) ancak Allah'ın rızasını kazanmak üzere bunu geliştirmişlerdir. Bu nedenle de Allah, bu konuda niyetlerini ve maksatlarını güzelleştirsinler diye, ruhbanlığa uyanları övmüştür. Sözde ise bir takdim ve tehir vardır. Âdeta Allah şöyle der: Onlar ruhbanlığa sadece Allah'ın rızasını kazanmak üzere hakkıyla riayet etmişlerdir. Burada ruhbanlığa uyanları kast etmektedir. Bizim şeriatımızda bu ruhbanlığın tezahürü, 'Kim iyi bir âdet çıkartırsa...' şeklinde dile getirilmiştir ki, (bidat-ı hasene) bu da, bir şey üretmek kabilindendir. Ömer b. Hattab, insanları Ramazan'da (teravih için) cemaatte toplayınca şöyle demiştir: 'Ne güzel bidat (âdet) oldu bu' diyerek onu 'bidat' diye isimlendirdi. Günümüze kadar sünnet bu konuda böyle sürmüştür. Meşru ameller (bir kez niyetlenildiklerinde) yapılmaları zorunlu olduğu için -söz gelişi adak gibi- yükümlü korkmuş ve korku kendisini kaplamıştır (rehbet). Böylelikle korku kendisini hadleri korumaya sevk etmiştir. Bu nedenle de 'rahib (korkan)' diye isimlendirilmişken şeriat da ruhbanlık diye isimlendirilmiştir. Allah Teala, kitabında ruhbanları övmüştür. Bu bağlamda bazı insanlar korkularını tehdide bağlarken tehdidin gerçekleşmesinden endişeye kapılır. Örnek olarak, tövbe etmeden ölen insan hakkında tehdidin gerçekleşeceğine inanana Mutezile mezhebindeki verebiliriz.

Bilmelisin ki, burada dikkatini çekeceğim bir sır vardır. Şöyle ki: Allah'ın karşılığında cezalandıracağını söylediği bir günahı işleyip korkan bir müminin kendisinden meydana gelen davranış nedeniyle içinde pişmanlık duymaması mümkün değildir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Pişmanlık tövbedir.' O halde günahkâr müminde pişmanlık vardır ve o pişmandır. Bu durumda pişmanlığın gerçekleşmesi nedeniyle tehdidin hükmü de ortadan kalkar. Çünkü müminin günahı nahoş bulması ve ondan memnun olmaması zorunludur. Bu esnada ise (günah olan) amelini yapmaktadır. Öyleyse mümin, günahı nahoş bulması ve onun günah olduğuna inanması yönünden salih amel sahibi iken günahı işlemesi bakımından ise günah sahibidir. Öyleyse bu kişinin sonu, salih amel ile günahları katıştıranlardan olmaktır. Allah teala bu sözün ardından şöyle buyurur: *'Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder.'*[584] Allah için 'umulur ki' ifadesi, zorunluluk bildirir. Allah'ın söz konusu kullarına dönmesi ise, onların tövbe etmesiyle gerçekleşir ve onlara mağfireti kazandıran ise pişmanlıklarıdır. Pişmanlık tövbe demektir. Günahkârlar pişman olduklarında, Allah'ın onlara dönmesi gerçekleşmiştir. Böyle biri, üç yönden salih amel sahibidir: davranışın günah olduğuna inanması, onu yapmayı nahoş bulması ve yaptığına pişmanlık duyması. Buna karşılık, tek bir yönden de günahkârdır. O da, söz konusu günahı işlemesidir.

Bu pişmanlıkla birlikte, ister söylediğimizi bilsin ister bilmesin, yine de korku kendisine hakimdir. Çünkü o, bu tövbe üzerindeyken ölse bile, başka nahoş bir fiilin kendisinden çıkmasından korkar. Çünkü korku kendisinden ayrılmaz ve bu kez korkunun konusu tehdidin gerçekleşmesinden Hakkın azarlamasına ve sorgu esnasında kendisinden meydana gelen günahı itiraf etmeye intikal eder. Öyleyse sürekli korkuyu hisseder. Bu da tehdit türlerinden birisidir. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'Kim zerre miktarı iyilik yaparsa onu görür. Kim zerre miktarı kötülük yaparsa onu görür.'*[585] Öyleyse yaptığına vâkıf olması kaçınılmazdır ve kişi o çirkin amelini görmek -ki görmesi zorunludur- nedeniyle azarlanmaktan korkmaktadır. Allah bu ayette o amel nedeniyle cezalandırılmaya değinmemiştir. Öyleyse zorunlu olan görmektir (ceza değil). Bağışlanan kimselerden ise, yaptığı suçun büyüklüğünü ve bunun karşılığında kendisini bağışlamakla Allah'ın nimetinin büyüklüğünü görür. Doğru sözlünün haberinin bildirdiği budur, yalan o söze giremez, çün-

kü böyle bir şey ilahi mertebe hakkında imkânsızdır. Âlim insan, Hakkın kullarına dönük hitabının onların aşina olduğu dille gerçekleştiğini dikkate alabilir. Kur'an-ı Kerîm'in dili, bütün Arapların anlayış birliğine vardıkları hususlara göre inmiş bir Arapça'dır. Söz konusu hususlar, kendi örflerine göre, övündükleri veya kınadıkları konulardır. Araplara göre güzel ahlakın gereği şudur: Güzel ahlak sahibi, söz verirse sözünü tutarken birini cezalandıracağını söylerse, bağışlar ve affeder. Onların güzel ahlak anlayışı ve asil insanı övdükleri nitelik budur. (Kur'an-ı Kerîm'de de) Tehdit onlarm anlayışlarına göre inmiştir ve akli delillerle bu hususta bir çelişme yoktur. Bunun nedeni bazı ilahi haberlerde neshin olmayışı ve yalanın imkânsızlığıdır. Maksat, güzel ahlakı getirmektir. Bir Arap şairi şöyle der:

Ona söz verir veya tehdit edersem
Sözümü tutarım da tehdidimden cayarım

Allah Teala suç işleyene yönelik tehdidinden vazgeçerek, onu bağışlamak ve affetmekle özelliğiyle kendisini nitelemiştir. Bunun yanı sıra, söz verdiği iyilikleri yerine getirmekle kendisini övmüştür. Dilde şöyle denilir: 'Ona iyilikte ve kötülük karşısında söz verdim.' Hâlbuki 'onu tehdit ettim' sadece kötülük hakkında denilebilir. Allah Teala şöyle der: '*Her peygamberi kavminin diliyle gönderdik.*'[586] Başka bir ifadeyle aşina oldukları dille gönderdik. Arapların anlayışlarına göre bağışlamak ve affetmek, kendisinden meydana gelen kimsenin övülmesini gerektiren davranışlardır. Öyleyse Allah bu davranışa daha layıktır. Kuşkusuz ki Allah tehdidini dilediği kimsede uygulayacağını bize bildirmiştir. Bütün bu yorumlara rağmen, tehdidin gerçekleşebileceği hakkındaki korku kulun kalbinden silinmez. Çünkü kul, kendisinin cezalandırılacaklardan mı, yoksa bağışlananlardan mı olacağını bilemez. Daha önce, günahkârın kendisinden meydana gelen günahın ardından hissedeceği pişmanlıktan söz etmiştik. Pişmanlık tövbenin ta kendisidir. Pişmanlığı tövbe yapan, sonra da kendisini et-Tevvab ve er-Rahim diye niteleyen Allah'a hamd olsun! et-Tevvab, bütün günahlarda kullarına merhametle dönen demektir. Bu sayede günahkâr kuluna pişmanlık verir ve kulun kendisine dönmesiyle kul da Allah'a döner. Allah teala şöyle buyurur: '*Sonra*

Allah onlara döner ki, onlar da Allah'a dönsün. Allah merhametli ve tevvab'tır.'[587]

İkinci rehbet (korku) ise, (ilahi) bilginin değiştirebileceğini kesin olarak öğrenmekten kaynaklanır. İnsan, Allah'ın kendisine dair bilgisinin ne olduğunu bilmediği için korkar: Acaba o, hakkında değişiklik istenilenlerden midir, değil midir? Allah teala şöyle buyurur: '*Yüz çevirirlerse, onların yerine bir topluluk getirir ve onlar gibi olmazlar.*'[588] Burada Allah sebebi bildirmiştir ki, yüz çevirmedir. Alameti de bildirir. O da, -Allah'tan değil- O'nun zikrinden yüz çevirmemektir, çünkü Allah'tan yüz çevrilemez. Bu nedenle Allah, peygamberine şöyle demiştir: '*Benim zikrimden yüz çevirenden sen de yüz çevir.*'[589] Gözetleme yerinde bulunandan nasıl yüz çevrilir ki? Her şey O'nun avucunda ve göz önündedir.

İnsan, bilinenin değişmesine göre, bilginin değiştiriciliğini müşahede edebilir. Çünkü bilgi bulunduğu hale göre bilinene ilişir. Bu nedenle de -bilginin değişmesi nedeniyle değil- konusunun değişmesi nedeniyle ilgi ve taalluk değişir. Öyleyse bilginin değiştiriciliğinden korkmak, gerçekleşen şeyden korkmaktır. Çünkü gerçekte bilginin değiştirmede bir etkisi yoktur. Değiştirme, kalpte korku meydana getiren fiilin varlığını var edene aittir. O ise Allah'ın kadir olmasıdır. Bilgi, değişme ve değişmenin kendisine doğru gerçekleştiği şeyle ilgilidir. Allah Teala şöyle buyurur: '*Öğreninceye kadar sizi deneyeceğiz.*'[590] Yani yükümlülükle sizi deneme esnasında sizden meydana gelen günah veya itaatler ortaya çıktığında, benim bilgim de -her kim olursa olsun- ona ilişir.

Bilginin değiştiricilik mertebesi '*Allah dilediğini siler ve sabit kılar*'[591] ayetidir. Burada Allah, yazmadan sonra silmeyi zikretti ve yazdıktan sonra da dilediklerini sabit kılar. '*Ümmü'l-kitab O'nun katındadır.*'[592] Ümmü'l-kitab (kitabın anası), değişmeyen ve silinmeyen ezelî kitaptır. Allah Teala yazdıktan sonra silinecek ve geride kalacak şeyleri bildiği için, değiştirme bilgiye izafe edilmiştir. Zikrettiğimiz konuda işin gerçeği ise, bilgide değişmenin olmayışı ve sadece (bilginin bilinene) ilişmesindeki değişmeden ibarettir. Allah Teala '*Allah sizin kendinize ihanet ediyor olduğunuzu bildi*'[593] buyurur. Burada Allah bilgisinin onların nefislerine ihanet edeceğine ilişmesini kast etmemiştir. Burada gelecek zaman, geçmiş zaman anlamındadır. Çünkü Arapça'da -kesin olduğunda-

gelecek zaman mazi kipinde gelebilir. Buna örnek olarak *'Dikkat ediniz! Allah'ın emri gelmiştir, acele etmeyiniz'*[594] ayetini verebiliriz. Allah teala bu bildirimden önce oruçlunun oruç gününün gecesinde eşine yaklaşmamasını emretmiş, bir kısmı Allah'ın bu konudaki sınırını aşmıştı. Allah bunu bilince, bu fiili işleyenleri bağışlamış ve mescitlerde itikaf yapanların dışındakiler için, Ramazan'da geceleyin cinsel ilişkiyi helal kılmıştır. Onlardan ise, böyle bir fiil kendilerinden meydana gelene kadar, yasağı hafifletmemiştir. Böyle bir iş yapan kimseden aynı şeyi yapması beklenir ve bu nedenle de -ona merhamet ederek- kendisine cinsel ilişki mubah yapılır. Böylece aynı şey kendisinden meydana geldiğinde, onun adına helal ve mubah olup hainlik niteliği kendinden düşer. Çünkü din, yükümlüdeki bir emanettir.

Takdir edileni öğrenmekten kaynaklanan korkunun kaynağı ise *'Benim nezdimde söz değişmez'*[595] ayetidir. Başka bir ayette ise Allah *'Allah'ın kelimeleri değişmez'*[596] buyurur. Bu ayette Allah'ın kelimeleri derken var olanların kast edilmesi mümkündür. Nitekim Allah Hz. İsa'dan söz ederken 'Meryem'e ilka ettiği kelimesidir' demişti. Bu durumda Allah, var olanların bir şeyi değiştirmesini reddetmiş olur. Değiştirme Allah'a aittir. Özellikle de ayetin zâhiri, bu tevile işaret eder. Bu durum *'Yüzünü hanif olarak dine çevir, Allah'ın insanları kendisinde yarattığı fıtratı, onda değişme yoktur'*[597] ayetinde belirtilir. Yanî Allah'ın kelimeleri (bunu) değiştiremez. Başka bir ifadeyle onlar, bu konuda bir değiştirme imkânına sahip değildir. Bu ifade, Allah'ın bizi rabliğini kabul etme özelliğinde yarattığıyla ilgili bir müjdedir. Artık bu kabul, daha sonra bazı insanlarda ortaya çıkan ortak koşma nedeniyle değişmez. Çünkü Allah, insanların bu konuda değiştirme (imkânlarını) ortadan kaldırmıştır. Aksine onlar, kendi fıtratlarında bulunur ve kıyamet günü müşrik de -şirk koştukları şeyler kendilerinden uzaklaştığında- bu inanca varacaktır. Öyleyse değiştirmenin insanlara izafe edilmeyişi, rahmete ulaşacakları hakkında onlar adına bir müjdedir. Ateşte kalsalar bile, bu, oranın bir yer olması nedeniyle orada kalırlar, yoksa azap ve acı yeri olması nedeniyle orada kalmazlar. Aksine Allah onları ateşte nimet görmelerini sağlayacak bir mizaçta yaratır. Öyle ki, bu mizaçla birlikte cennete girselerdi, cennetin itidali nedeniyle mizaçlarına uygun olmadığı için, acı duyarlardı. Öyleyse her kimin adına Allah'ın kelimesi bir şekilde gerçekleşirse, çalışmaması gereken bir işte çalışan, arzu etmemesi

gereken bir işi arzu eden kimsedir. Hz. Peygamber, cennet ehlinin amelini yaparak, insanların gözünde 'ameliyle cennete yaklaşan' biri hakkında şöyle der: Kaderi öne geçer ve sonunda cehennemliklerin bir amelini yaparak cehenneme girer.' Aynı şey cehennemliklerin amelini yapan kimse hakkında geçerlidir. Sonra şöyle buyurmuştur: 'Ameller, sonlarıyla değerlendirilir.' Hz. Peygamber, bu hadiste önceki bilginin (kader) kime ait olduğunu ve sonucun söz konusu bilginin hükmünün ta kendisi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bir sûfi şöyle der: 'Siz sonuçtan korkuyorsunuz. Ben ise kaderden korkmaktayım (önceki bilgiden).' (Kaderin) 'Sabıka' diye isimlendirilmesinin nedeni, sonucu öncelemiş olmasıdır. İşte bu, hükmü ancak zamandan sonra ortaya çıkan mevcut bir anlamdır. Bu yönüyle kader bilgisi (sabıka), bazı kelamcıların (Mutezile) kümun ve zuhur (gizlenme ve açığa çıkma) derken dayandıkları ilkeyle ilgilidir. Bilhassa Şâri, cehennemliklerden birinin mutluların amelini işlemesiyle ilgili olarak buna dikkat çekmiştir. Sonra 'insanların gözünde...' der. Aynı şekilde, cennetliklerin bedbahtların amelini işlemesi hakkında da 'insanların gözünde' demişti. Allah ise bunu kendilerinden bilir. İşte bu, varlığı kendilerinde olsa bile, hükmü dışta zuhur eden şeydir. Gösteriş yapanlar da bu kapsamdadır. Şu var ki, burada varılan yer hakkında bir müjde vardır. Şöyle ki: Alimler, hükmün öne geçene ait olduğunu bilir. Sonra gelen ise ondan sonra gelir. Bu nedenle öndeki öncelik hakkını elde eder. Burada 'öncelik hakkı', Âdem ve zürriyetidir. Kuşkusuz Allah'ın rahmeti ve gazabı, bu konuda birbiriyle yarışmış ve rahmeti gazabını geçmiş, bize mekân olmuştur. Gazap ardından gelmiştir. Böylelikle rahmet avucunda (kabza) var olduk ve rahmet öne geçerek bize mekân oldu. Artık gazabın bizde sürekli bir hükmü uygulanmaz. Aksine gazap, bazı durumları görmemiz için bize ilişir. Bunun nedeni tek bir mekânın bizi toplamasıdır. Bu nedenle gazap, kendisine olan istidadımıza göre, bize etki etmiştir. O mekânda rahmet gazaptan ayrıldığında, bize yerleşmesiyle rahmet bizi almış, biz de Allah'ın gazabından ayrıldık. Gazabın bizde, yani Âdemoğullarındaki hükmü, sonsuz değildir. Bizim dışımızda ki yaratıklarda, söz gelişi şeytanlardaki süresini ise bilmiyorum. En iyisini Allah bilir!

Bu zevk sahibi, öne geçen bilgiden (kader) korkmaz. Çünkü yükümlülük diyarının dışındaki yerlerde, Allah'ın rahmetinden korkulmaz. Öyleyse öne geçen bilgiden korkmak, belirli bir şeyle ilgili olabilir,

rahmet değildir o. Korkulan bu öndeki (bilgi) 'bedbahtlık' olarak takdir edilmişse, sürekli değil, geçicidir. Çünkü onu destekleyecek bir ilke yoktur, çünkü onun aslı Allah'ın gazabıdır. Gazap ise -öndeki değil- sonra gelendir. Mutluluğun öne geçmesi ise, sonra ortadan kalkacak şekilde arızî değildir. Çünkü onun kendisini destekleyen ve güçlendiren bir aslı ve dayanağı vardır. Bu ise, gazabını geçmiş olan Allah'ın rahmetidir. Bu nedenle mutlulukla ilgili bu tikel ve arızî durum sürekli iken, bedbahtlıkla ilgili tikel durum, sürekli değildir. Bunu bilmelisin! '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[598]

İKİ YÜZ OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

Tevacüd (Vecde Gelmeye Çalışmak)

Tevacüd bir hal değil ki övesin
Makam değil ki, hükmü ve etkisi olsun

Her grupta sahibini eksiltir (yalancı çıkartır)
Bu yolda bir terazisi de yok

Nakıs bir şeydir, kınanmıştır bu nedenle
Gerçekte yoktur bir üstünlüğü

Kimde tevacüd bulunursa bulunsun:
Tevacüd bütünüyle yalan ve iftiradır

Bilmelisin ki, tevacüd, vecdi çağırmak demektir, çünkü o, vecdi elde etmeye çalışmaktır. Vecd tarzında sahibine gözükürse, (böyle biri), yalancı, ikiyüzlü ve münafıktır ve Allah yolunda bir nasibi yoktur. Bu nedenle sûfiler, tevacüdü sadece içinde bulunduğu cemaate -hal veya makam sahibi değil- tevacüd sahibi olduğunu belirten kimse adına onaylamış, bunun için bir takım şartlar belirlemişlerdir. Şartlardan biri, hal karinesinin söz konusu kişinin hareketlerinde vecd sahiplerine uy-

duğunu göstermesidir. Tevacüd sahibi, cemaatin üzerinde etkisi veya saygınlığı olan bir şeyhin işaretinden harekete geçmelidir. Bu şartların dışına çıkan kimsenin tevacüd sahibi olması veya bunun etkisinin üzerinde gözükmesi söz konusu değildir. Tevacüd'den kaynaklanan bir vecd, vecd değildir. Çünkü 'vecd', kalbe ansızın gelen şey demektir. Başka bir ifadeyle vecd, gerçekte hücum demektir. Öyleyse vecd kazanılmış bir şeydir ve kişiye aittir. Tevacüd ise kazanmaya çalışmak demektir. Vecdi tevacüdden kazanmaya çalışmak, bir kazanım değil, kazanma çabasıdır. Bu, Allah'tan gelen bir müjdedir, çünkü Allah günahı kazanma çabası, sevabı ise kazanım yapmıştır. Nefse şöyle hitap etmiştir: '*Kazandığı şey lehinedir.*'[599] Böylelikle onu nefsin lehine zorunlu yapmıştır. Kazanma çabası hakkında ise şöyle demiştir: '*Kazanacağı şey aleyhinedir.*'[600] Öyleyse Hak, nefs adına sadece kazanacağı şeyi almayı zorunlu kılmıştır. O halde kazanma çabası, nefsin hak ettiği değildir ki onu hak etsin. Hâlbuki nefs kesbi hak ederken iktisabı hak etmez. Hak, hak edişe göre davranır. Hakkın affı, suça karşı cezalandırma üzerinde hüküm sahibidir. Öyleyse Allah ehlindeki tevacüd, vecd olmadığı halde, vecd sahiplerine uymak amacıyla görünüşte vecd göstermektir. Bununla birlikte mecliste bulunanlara, vecd sahibi olmadığını bildirmesi gerekir. Bunu yapmak zorunludur. Bu dürüstlükle birlikte, tevacüdün terki daha iyidir. Çünkü Allah'ın hakkını gözetmek, yaratıkların hakkını gözetmekten daha iyidir. Çünkü yaratıkların hakkını gözetmek Hakkın bu konudaki emrini gözetmekten kaynaklanmıyorsa, böyle bir davranış, yağcılıktır (müdahene). Müdahene ise, kınanmış bir niteliktir. Allah ehli, içinde Allah'ın zorunluluk -ki fiil ise böyledir- şeklinde bir emrinin bulunmadığı bir davranışla nitelenmez. Ya da o, söz konusu fiil için nitelikler içinde Hakka ait bir nitelik vardır ve Allah ehli o fiili yaparken o niteliğe dayanır. Söz konusu fiil yaratıkların nezdinde kınanmış bile olsa, (ilahi) hükmün gerektirdiği bir durum nedeniyle Hak onunla zuhur ettiği için, Hakkın nezdinde övülmüştür. Bunun nasstan ilahi dayanağı, Nuh peygamberin söylediği '*Siz bizimle alay ettiğiniz gibi şimdi de biz sizinle alay edeceğiz*'[601] ayetidir. Başka bir ayet ise '*Siz bugünkü kavuşmayı unuttuğunuz gibi, bugün de biz sizi unuturuz*'[602] ayetidir. Allah kendisini unutma özelliğiyle nitelemiştir. Burada kast edilen şeyin hükmü, hakkında '*Kafirler yaptıklarının karşılığını buldu mu?*'[603] denilen kimsede ortaya çıkar. Burada uyum ve muvafakatin delili, surettedir. Böylelikle

kendisine verilen isim, kevnî mertebeyi içerdiği gibi aynı zamanda ilahi mertebeyi de içermiştir. Gaye bu işin övülüyor veya kınanıyor olması değildir. Kast edilen şey, ilahi uyumun ortaya çıkmasıdır. Allah ehli ilahi uyumun ortaya çıktığını gördüklerinde, tevacüd'e müsamaha göstermiş, ancak sûfilerin dayanak noktasını teşkil eden dürüstlük makamının gereği olarak, bildirmeyi şart koşmuşlardır.

Şöyle sorabilirsin: Bu ilahi ve nebevi uyum iki yerde ve farklı mecliste gerçekleşmiştir: Tevacüd ise bir meclistedir. Şöyle deriz: Benim kendisinden delil getirdiğim hususta zikrettiğim meselede haklısın! Biz sadece muvafakatı kast ettik. Burada tek bir vakitte işin gerçekleşmesini kast etmekteysen, bu, aldattığı kimseler bunun farkında değil iken Allah'ın aldatmasında mevcuttur. Öyleyse bu ancak dünya hayatında gerçekleşebilir. Çünkü onlar, ahirette kendilerini helak edecek şeylerden verdiği genişlikle Allah'ın kendilerini aldattığını öğrenirler. Burada aldatma kendilerinden aldatma meydana geldiği gibi gerçekleşir. Aksine onların aldatması, Allah'ın kendilerini aldatmasının ta kendisidir. Onlar ise bunun farkında değildir.

Ömer b. el-Hattab Hz. Peygamber'in huzuruna girmiş. Onların Bedir savaşının şehitlerine ağladıklarını görünce kendilerine şöyle demiş: 'Sizi ağlatan sebebi bana söyleyin.' Ağlanacak bir şey varsa ben de ağlayayım. Böyle bir şey bulamazsam, ben de ağlar gibi yaparım. Yani gözyaşları akıtmak üzere size uyarım.' Ağlamaya çalışmak, tevacüd gibi, gerçeği yokken şekilde bir şeyi göstermek demektir. Öyleyse tevacüd, ruhsuz bir surettir. Şu var ki, onun kendisine dönülen ve dikkate alınan bir ilkesi vardır ki, bu aslı belirttik. Şöyle sorabilirsin: Hakikatler, hükmünün kendisinde ortaya çıktığı kimsede anlamın varlığı olmaksızın, zâhirde bir anlamın hükmünü nasıl izhar ettirebilir? Şöyle deriz: bu husus ilahiyat bahsinde *'Kulları için küfre razı olmaz, şükrederseniz sizin için razı olur'*[604] ayetinde belirtilir. Rıza, bir iradedir. Bazen onun nezdinde razı olunmuşluğu olumsuzlarken bazen de onun adına irade edilen olmayı olumsuzlar. Öyleyse bir anlamın hükmü ortaya çıkmış, Hak ise kendinden onu olumsuzlamıştır. Aynı şey, vecd kendisinde yok iken, tevacüdde vecd için geçerlidir.

Rıza konusunun ince bir yönü vardır ki, *Mârifet* kitabında zikretmiştik. Söz konusu kitap, ince bir kitaptır, oraya bakılabilir. Burada

onu suret olarak getirdik ve eşyadaki tahkik yöntemimize göre onu ele almadık. Biz onu hasmın kanıtını reddetmek üzere cedel burhanı bağlamında zikrettik, yoksa amacımız hakikate delil getirmek değildi. Öyleyse tevacüdde ortaya çıkan vecd, tevacüd sahibinin nefsinde ortaya çıkan vecdin tahayyül edilen hükmüdür. Öyleyse o, hayali mertebedeki gerçek bir hükümdür. Daha önce hayalin bir varlık mertebesi olduğunu ve tahayyül edilen şeylerin varlıkla nitelenmiş olduğunu belirtmiştik. Öyleyse tevacüd sahibi vecdin hükmünün suretiyle ancak içinde tahayyül ettiği bu vecdin hükmü nedeniyle zuhur edebilmiştir. Öyleyse o, ancak bir varlıktan ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onun doğruya dönük bir yönü vardır. Bu nedenle tevacüd sahibinin tevacüd yaptığını bildirmesi zorunludur. Böylelikle mecliste bulunan dinleyici, bu halin hayal mertebesinin dışındaki bir vecdden değil, tahayyül edilmiş vecdden kaynaklandığını öğrenir. Onun hayalde sahih bir hükmü vardır. Buna örnek olarak sarılığı olan kimseyi verebiliriz. Böyle biri, düşeceği bir yerde bulunduğunda, düşer. Bu, hükmü duyuda ortaya çıkmış olan tahayyülden kaynaklanarak düşmedir. Aynı şey, tevacüd sahibi için geçerlidir. Onda da, sahih vecd insanı duyudan uzaklaştırdığı gibi kendisini duyularından uzaklaştıracak ölçüde tahayyül edilen vecd etkindir. Fakat sahih vecd hali ile tahayyül edilen vecd arasında sonuçta bir fark vardır. Biz bu farkı *Risale-i la yeulu aleyh*'te açıklamıştık. Çünkü sahih vecdin neticesi bilinmezdir. Hayali vecdin neticesi ise sınırlı ve belli bir şekilde hüküm verdiğinde, bu işin ehli olan sahibi tarafından bilinir. Çünkü böyle bir vecd ancak vecd hakkındaki hayaline uygun bir sonuç meydana getirir ki o da bellidir. Sahih vecd, sahibinin farkında olmadığı yönden, kendisine isabet eder. Dolayısıyla sahibi vecdin kendisine neyi getirdiğini de bilemez. Tevacüd hakkında yeterli açıklama yapmış olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ OTUZ ALTINCI BÖLÜM

Vecd

Bir emrin gelişi seni kendinden fani ederse eğer
Bu vecddir, işte, hem de apaçığı!

Hüküm verir, hükme konu olmaz
Evet! Ondan haz alınır ve bazen de fenaya yol açar

Vecd'deki en garip iştir bu
Çünkü onun mizacı bal ile sudur

Bilmelisin ki sûfilere göre vecd, kalbe ansızın gelip kişiyi kendinden ve yanında bulunanlardan habersiz hale getiren hallerdir. Onlar vecdi kalpte hüznün ürünü anlamında da kullanabilirler. Üstat şöyle demiştir: 'Genel olarak bu güzeldir. Vecd bir haldir. Haller ise vergidir, kazanım değillerdir. Bu nedenle tevacüd, sahibi adına vecd meydana getirdiğinde, nefs kazanım olarak elde edilen bir şeyden etkilenmiş olur. Hâlbuki sûfilere göre hal kazanılmış olamaz. Bu nedenle, tevacüd sahibinin vecdine itimat edilemez.

Sûfilere göre haller arasında vecdin yerinin benzeri, vahyin peygamberlere gelişidir. Vahiy de onlara ansızın gelir. Nitekim bir hadiste şöyle belirtilir: 'Hz. Peygamber sürekli olarak Hira mağarasına çekilirdi. En sonunda vahiy ansızın kendisine gelmiştir.' Vahiy, peygamberin amaçladığı bir şey değildi. Aynı şekilde vecd ehli de, varlıkta konuşan herkesin sözünü Haktan dinlerler. Âlemdeki herkes ise konuşandır. Öyleyse onlar, âlemdekilerin konuşmasında bütünüyle Allah'tan anlamaya kendilerini vermişlerdir. Bu konuşmanın nağmeli olması veya olmaması ya da sesle olup olmaması birdir. Onlar bu halde iken, kendilerine ansızın ilahi bir emir gelir ve onları kendilerini görmekten olduğu kadar vecd sahibi olduklarını görmek ve duyu ile idrak edilen herkesi görmekten alı koyar. Onlar adına gerçekleşen bu hal; sûfilere göre, vecd'dir.

Vecdin sahibine getirdiği bir fayda olmalıdır. Çünkü fayda getirmeden veya bilgi artırmaksızın vecdin gelmesi, farkında olmadığı yönden kalbin uyumasıdır. Çünkü bu beklenmedik halde gelen şey, Al-

lah'tan kendisine sahip olmadığı bir bilgi vermek üzere gelmiştir. Söz konusu bilgi onun nefsini şereflendirecek, kemale erdirecek, diğer nefislere karşı geliştirecektir. Böyle bir bilgi ancak temiz ve arınmış bir nefse gelebilir. İşte vecdin bu yoldaki hükmü budur.

Genel anlamda vecd ise, bölümün başında kendisini tanımlarken söylediğimizdir. Bu vecdde temizlik veya başka bir şart, ancak bu yolda ileri sürülmüştür. Temizlik olmaksızın sıradan insanlarda da ortaya çıktığına göre, vecd sadece kendisinin özel anlamda vecd olduğuna kanıt olabilir, yoksa Allah'tan olduğuna kanıt olamaz. Bu nedenle de yabancılarla (sûfiler arasında) bir karışıklık ortaya çıkar. İnsanlar böyle bir vecd'de Allah ehli ile Allah ehli gibi gözükenlerin durumunu ayırt edemezler. Onlar, Allah ehlinden olmasa bile, halleri birdir. Bu nedenle Allah ehli nağmelerle sınırlı sema'da tek bir kalp üzere olmayı ve kendilerinden olmayanların aralarında bulunmamasını şart koşmuşlardır. Öyleyse onlar, sadece benzerleriyle veya hallerine inanan ve itikat besleyenlerle bir araya gelirler.

Bunun Haktaki dayanağı, kendisini öldüren insanın canıyla Hak ile yarıştığını belirterek, kendisini böyle nitelemesidir. Bununla birlikte Hak ile yarışan kişi, kendisiyle yarışmıştır. Fakat ilahi niteliklerde böyle yer almıştır ve bunların hepsini kabul ederiz! Çünkü Allah bu mahalde kendisini yükümlü tuttuğu yerde bir durum irade etmiştir. Zamanı ve vakti geldiği için de, söz konusu şerî ve ilahi emir gelir. Geldiği mahalli ise o varidin hakikatinin verisinden başka bir halde bulur. Bununla birlikte onda ancak Allah'ın bilgisinin etkin olacağını biliriz. Fakat mertebelerin doldurulması, mezheplerin farklılaşmasına yol açmıştır. Hak burada, intihar eden karşısında vecd ve hal sahibi haline gelmiştir. Böylelikle ilahi makam burada âlemlerden müstağni olmak şeklinde kendini görmekten müstağni olmuştur. Nitekim benzer bir ifade, kendisine karşı öfkelenen hakkında gelmiştir. Öyleyse burada ilahi makam, âlemlerden müstağni oluşunu görmekten fani olmuştur. Çünkü makamlar, birbirine komşudur, fakat iç içe girmezler. Öyleyse her makamın bir hükmü vardır. Kuşkusuz Allah, kitabında ve peygamberlerinin sözleri gibi doğru haberlerde kendisine gerçekte nispet edilecek nitelikleri kullarına açıklamıştır. Öyleyse edebin gereği, akli deliller kendisini reddetse bile, Hakkın kendisine nispet ettiği şeyi O'na nispet etmektir. Çünkü yine akli delille âlemin bir kısmının Hakkın kendisini bildiği tarzda

O'nu bilmeyeceğini öğrendik. Öyleyse Allah, bilinmeyen-bilinendir. O kendinden başka ilah olmayandır. '*O'nun benzeri bir şey yoktur. O, duyan ve görendir.*'[605]

Şöyle diyebilirsin: Müsadefe tesadüf edilen şeyin mahiyetini bilmemeyi gerektirir? Öyleyse bunun ilahi (isimlerdeki) dayanağı nedir? Şöyle deriz: '*Sizi imtihan edeceğiz ki öğrenelim*'[606] ayetidir. Bununla birlikte Allah kendilerinden meydana gelecek şeyi bilmekteydi. Bu nispetle birlikte burada (bu ayet) gelmiştir ve zikredilmiştir.

Vecd, fena ve gaybet hali (insanı) fani ettiği gibi, kendinden geçirtir. Bu hallere sahip kimsenin yanında bulunanlardan (habersiz kalması) gerekir. O'nun karşısında beka ile nitelenmeleri ve onu görmeleri gerekir. Onlar bu durumda değillerse, bu sözlerle amaçlanan şey gerçekleşmiş değildir.

Sûfiler vecde sahip olunup olunamayacağı hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir? Kuşeyrî bazı sûfilerin vecdlerine hakim olduklarını aktarır. Böyle birine vecd gelip de yanında saygı göstermesi ve çekinmesi gereken birisi varsa, vecdini tutardı. Yalnız kaldığında ise, vecdini bırakırdı. Bunu ise, saygı göstermesi gereken kişiye hürmetinin bir neticesi olarak kendi kerameti sayardı. Bize göre vecd kontrol edilemez. Çünkü daha sonra serbest bırakılan vecd, saygı gösterdiği kişinin huzurundayken kendisine gelenin aynı değildir. Çünkü var olmayanın yaratılmış tarafından sahip olunacak bir varlığı yoktur. Söz konusu adam yalnız kaldığında, o vakit vecdin hükmü kendisinde ortaya çıkar. Böylelikle de, oturan ayakta duruşuna hakim olduğu gibi, vecdine sahip ve hakim olduğunu zanneder. Oturan insanın ayakta durmaya hakim olması, onun ayağa kalkmaya istidatlı olması demektir, yoksa ayağa kalkma hali kendisinde meydana geldi de ayağa kalkmadı anlamında değildir. Bunu bilmelisin. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[607]

İKİ YÜZ OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM

Vücûd (Bulmak, Varlık)

Hakkın vücudu, vecdimin vücudunun aynıdır
Çünkü ben vücud ile O'ndan fani oldum

Vecdin hükmü benden her şeyi fani etti
Vecdin varlığının mahiyeti olmaz

Vücudun bulunması (vicdan) her yönüyle
Hal ile veya halsiz olarak, O'ndandır

Bilmelisin ki sûfilere göre vücud, vecdde Hakkı bulmak demektir. Şöyle derler: 'Vecd sahibi olup da bu halde müşahede ettiğin Hak değil ise, vecd sahibi değilsindir, çünkü bu durumda sen, kendisinde Hakkın bulunduğu bir vecd sahibi değilsin. Böyle bir halde Hakkı müşahede, seni kendini ve yanında bulunanları görmekten habersiz kılar.

Bilmelisin ki, vecdde Hakkın vücudu, belli bir şey değildir. Çünkü vecd bir tesadüftür ve bu tesadüfün neyi meydana getireceği bilinmez. Bazen başka bir şey getirebilir. Öyleyse vücudun hükmü semanın gerçekleşmesini sağlayan şeyle irtibatlı değil ise, Hakkın ondaki vücudu belirsiz bir nitelikte gerçekleşir. Vecdi sınırlı ve sınırsız sema tarzında kabul eden birini gördüğünüzde, onun vecdin tarzı hakkında bir bilgisi olmadığını bilmelisin. Böyle biri sadece bu yolda kıyas sahibidir. Allah'a giden yol ise, kıyasla öğrenilmez. Çünkü Allah *'Her gün bir iştedir'*[608] ve her nefes bir istidattadır. Öyleyse *'Allah'a karşı örnekler verip durmayın'*[609], Çünkü *'Allah bilir de siz bilemezsiniz.'*[610]

Bilmelisin ki, saliklerin vecdlerinde Hakkın bulunuşu (vücud) değişir. Bunun nedeni, ilahi isimlerin hükmü ile yaratılmışların istidatlarının hükmüdür. Yaratılmışın her nefesinin diğerine ait olmayan bir istidadı vardır. Nefes sahibi vecd ile nitelenen kimsedir ve onun vecdi istidadına bağlıdır. İlahi isimler ise (istidada) bakar ve gözler. Âlemdekiler Allah'a dair sadece isimlerinin nispetleri ile inayet nispetlerine sahiptir. Öyleyse Hakkın vecdde bulunuşu (vücud), ona bakan ilahi isme göre gerçekleşir. İlahi isimler ise, Hakkın nefsine döner. Allah'ın ruhu (Hz. İsa) bü-

tün âlemi kendisine katan bir tanıklıkla şöyle der: *'Sen benim nefsimde olanı bilirsin de, ben senin nefsinde olanı bilmem.'*[611] Bu iki yorumla yorumlanabilir: Birincisi nefsin İsa'nın nefsinin aynı olması, diğeri ise Hakkın nefsi olmasıdır. Kul nefsinin sahip olduğu istidadı bilmezse -ki Hakkın özel vücudunu onunla kabul eder-, kendisine bakan ilahi ismi daha da bilmiyordur. Vecd sahibine Hakkın vücudu bu zuhur esnasında zuhur ettiğinde, onun hükmü, içinde bulunduğu hale göre değişir.

Allah'ı bilme işinin esası şudur: Şimdiki halde Allah hakkındaki bilgi, O'nun bildirmesiyle öğrenilebilir. Geçmişte ve gelecekte ise, Allah'ın ona bildirmesi, -her kim adına gerçekleşecekse- Hakkın müşahede edilir hale gelmesidir. Bu müşahede, nakil yoluyla bilgiyi elde eden için değil zevk yoluyla elde eden adına gerçekleşebilir. Nakil yoluyla ise, nakleden kimse doğruluğu hakkında kesin kanaat bulunan kimseyse durum değişir. Onun sözü de, bu durumda -herhangi bir yorum taşımayan- açık nass haline gelir. Aksi halde kesinlikle bilinmez. Belli bir vakitte bir şahıstan bu bilgi meydana gelirse, bu, tesadüfîdir. Böyle bir bilgi, akılcılardan (ehl-i nazar) herhangi birisine göre, bilgi diye isimlendirilemez. Bununla birlikte şair, İbn Ömer hikâyesinde veya fatiha hadisindeki herhangi bir sahabenin hikâyesinde onu bilgi diye isimlendirmiş olabilir ve şöyle der: 'Tesadüf bile olsa, sana bilgi vermiştir.'

Bilmelisin ki, vecd sahibinde Hakkın varlığının kendisiyle sınırlandığı şey, vecde göre değişir. Vecdin ise, kendisine yerleşene kadar, gelişi bilinmez. Hakkın vecdde bulunuşu ise vecde bağlıdır. Sonra, âriflere göre vecd, terimsel anlamın dışına çıkar. Hatta onu serbest anlamda kullanırlar. Onlara göre sahih vecd sahibi olmak demek, Allah'ı bilenlerin kendisini bildiği şekilde Hakkın vecde bulunması demektir. Böylelikle her vecd sahibinin vecdinde getirdiği Allah'ın vücudu hakkındaki bilgisini alırlar. Vecdin sahibi (vecdinde bulduğu) şeyin hakkın vücudu olduğunu bilmezse bile, ârif, onu bilir ve her vecd sahibinin Hakkın vücudundan getirdiği şeyi alır. Hak söz konusu vecdde vecdinde bulunduğu şeyin varlığını bildiren bu kişinin kendisini sınırladığı şeyle sınırlanır.

Bu, yüce bir zevktir. Gerçekte doğrudur ve -hepsinde olmasa da- bu işi bilenlerin nezdinde hakkında kesin hüküm verilmiştir. Hak bu konuda kullarının hallerinin değişmesi nedeniyle kendisinde suretlerin

ve niteliklerin değişeceğini bildirmiştir. Bilindiği üzere, insanların ve cinlerin halleri, isimlerin hükümlerinin değişmesi nedeniyle değişir. Suret ve tecelliler de, âlemin hallerinin başkalaşması nedeniyle başkalaşır. Öyleyse iş O'ndan başlamış ve O'na dönmüştür. Kulun ise, Hakkın kendisi adına onayladığı şekilde, belli bir etkisi vardır. Öyleyse Hakkın kendisi adma onayladığı bir şeyin hükmü ondan kalkmaz. Bunu yapmaya kalkan kimse, Hak ile çatışmış demektir. Allah ise, kendisiyle çatışanlara karşı Kahhar'dır. Allah'ı bilenler ise, O'nun vasıtasıyla Kahhar'dır. Allah onlara nefislerinde Kahir veya Kahhar isminde tecelli etmez. Onlar sadece Hakkı başkalarının suretlerinde bu isimde tecelli ederken görürler. Böylelikle onu onlardan öğrenirler, yoksa kendilerinden öğrenmezler. Çünkü onlar, kendileri ile benzerleri arasında bir çatışma olmasından korunmuş kimselerdir. Nasıl olur da (kendileri ile Allah arasında bir çatışma) olabilir. Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Vakt

Vakt, sürekli kendisiyle nitelendiğindir
Vaktin hükmüyle görünürsün daima

Ben Allah'ı vaktim'de görürüm
Vaktin bir kısmı övülür, bir kısmı yerilir

Rahman'dan işler ona ait, onlar bizimle var olur!
Hem şeriat, hem iman ve hem de tevhit bunu söyler

Bilmelisin ki, sûfiler vakti, hal zamanında kendisiyle ve üzerinde bulunduğun şey diye tanımlamışlardır. Vakit, iki yokluk arasında var olan bir durumdur. Şöyle denilmiştir: 'Vakit, onların kendi adlarına seçtikleri bir yana, Hakkın onları yönlendirmesinden kendilerine ulaşan

şeydir.' Başka bir görüşe göre ise, Hakkın gerekli görüp de senin üzerinde uyguladığı şeydir. Bir görüşe göre vakit, serinleticidir, ezer, silmez.' Bir görüşe göre, vakit, senin üzerinde hükmü olan her şeydir. Bütün bu tanımlar, vaktin hüküm sahibi olmasında birleşir. İlahi (isimlerde) vaktin dayanağı, Hakkın kendisini *'Her gün bir işte'*[612] olmakla nitelemesidir. Öyleyse vakit, asılda kendisiyle olduğun şeydir ve onun varlığı ferde -ki âlemdir- ortaya çıkar. Böylelikle Hakkın şe'nleri (işleri) mümkünlerin varlıklarında ortaya çıkar. Öyleyse vakit, senin kendisiyle olduğun şeydir. Senin kendisiyle olduğun ise, senin istidadındır. Öyleyse Hakkın kendilerinde bulunduğu şe'nlerinden senin üzerinde istidadının talep ettiği şey çıkar. O halde şe'n, asılda hükme konu olandır. Çünkü mümkünün istidadının imkân olması, Hakkın kendisindeki işinin (şe'n) varlık verme olmasını gerektirdi. Bakınız! İmkânsız onu kabul eder mi? Öyleyse vaktin kaynağı âlemdir, Haktan değildir ve o takdirden meydana gelir. Takdirin ise sadece yaratılmışta hükmü olabilir. Öyleyse vakit sahibi olan, âlem olduğu gibi hüküm de âleme aittir. Nitekim bu hususu Hakkın istidatlarının verisine göre âlemin hakikatlerinde zuhurundan ve onlar nedeniyle (suretlerdeki) değişiminden söz ederken belirtmiştik. Hak ise kendiliğinde âlemlerden müstağnidir.

Vakit hakkında sûfilerin zevkleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle de ona dair ifadeleri de birbirinden farklı olmuştur. Gerçekte vakit hakkında söyledikleri bütün sözlerinde -ki bütün hal ve makamlar için aynı durum söz konusudur-, zâtî bir tamını amaçlamazlar. Onun sonuçlarını veya ancak söz konusu edilen hal veya makamın niteliği haline geldiği kimsede ortaya çıkabilecek durumlarını anlatırlar. Vaktin onlarda ve başkalarındaki hükümlerinden birisi, Allah'ın onlar adına alışılagelmiş bir takım durumlar belirlemiş olmasıdır. Onlar bu işlerde âdete göre tasarrufta bulunurlar. Bunlar, yaptıklarında günah olmayan veya kendisine Hakka yakınlık olduğu hitabının bitiştiği fiillerdir. Böylelikle, Hakka yaklaşmak üzere veya yükümlülüğün kendisinden kaldırıldığı bir fiil olması nedeniyle kendi adlarına o işi yapmayı tercih ederler. Bu durumda Haktan kendilerine düşüncelerinde bulunmayan veya kendi adlarına seçmedikleri bir durum ortaya çıkar. Bu durumda ise, vaktin bu işi verdiğini ve Hakkın ise onu onlar adına seçtiğini anlarlar. Çünkü Allah şöyle der: *'Senin rabbin dilediğini yaratır.'*[613] Başka bir ifadeyle takdir eder ve var eder. Sonra şöyle buyurmuştur: *'Seçer.'*[614] Burada onların se-

çiminin olabileceğini reddetmiştir. Onların bir seçim hakkı yoktur. Bize göre, burada isim olan şey, mansuptur ve '*seçer*'[615] fiilinin mefulüdür. O da, kendisinde onların seçiminin bulunduğu şeydir. Kul bunu bilince, o konuda hükmü Allah'a bırakır ve rahat eder. Kul bu durumda Allah'ın kendisinde icra ettiği vaktin hükmüyle hareket eder, yoksa sevimli ve nahoş işlerde kendi adına seçtiği işlerin hükmüne göre hareket etmez. Her şeyde kendisine ait bir iyilik bulunduğunu görür. Böylelikle Allah bütün işlerde kendisine iyilikle davranır. Vakti nimeti gerektirirse ve Allah karşısında verdiği söz böyle bir şey ise, Allah onu şükürle ve Allah'ın hakkını yerine getirmeyle rızıklandırır, bu konuda kendisine yardım edilir. (Vaktin gereği) Bela olursa, Allah belaya sabırla ve ondan razı olmakla kendisini rızıklandırır. Allah onun adına farkında olmadığı yönden bir çıkış yaratır. Buna örnek olarak, Allah'ı yüz bin kere tespih etmek isteyen bir adamı verebiliriz. Bu adam bunun için uzun bir zamana muhtaç olduğu kadar bu fiil yorucudur ve bütünüyle kendisini ona vermek gerekir. Bu esnada doğru sözlü peygamberin bir hadisini öğrenir. Bu hadise göre kulun 'Subhanallahi adede halkihi, subhanallah zinete arşihi, subhanallah rıdae nefsihi, subhanallahi midade kelimetihi' üç kere, velhamdü lillahi üç kere, vallahu ekber üç kere, vela ilahe illellahu üç kere' demesi, kulun yapacağı tespihten daha üstündür. Bunun üzerine, daha önce hakkında bir bilgisi bulunmayan ve tesadüfen kendisine ulaşmış bu ifadeyi söyleyerek, zikretmek istediği tespihi bırakır. Bilir ki Allah'ın bu bildirimle onun adına bu vakitte seçtiği şey, onun kendisi adına seçtiğinden daha üstündür.

Hz. Peygamber bu hadisi rastladığı bir yaşlı kadına karşı söylemiştir ki hadis meşhurdur. Hak bir şeyi irade ettiğinde ve o işte sana dönük bir inayet varsa, onu sende uyguladığı gibi hakkını yerine getirme gücü verir sana. Allah ehlinden akıllı kişi, kul adına olabilecek bütün iyiliğin Hakkın irade ettiği şeyde bulunduğunu bilir. Bu konuda Hak, kulları için şeriatlar belirlemiş ve peygamberleri onları getirmiştir. Öyleyse Hak her kimi irade ettiği işte kullanırsa, ona olan inayet, 'Allah'tan öğrenen' kimseye dönük inayetinden uzak değildir. Hak yönünden bilinen vakit, içinde bulunduğun halde şeriat yönünden sana söylenendir. Öyleyse, bütün hallerde Şâri'nin sözüne göre ol ki, vakit sahibi olabilesin. Bu durum, senin Allah katında mutlulardan olduğunun alametidir. Böyle bir şey ise Allah ehli içinde nadir bulunur. Böyle bir hal, onların

içinden bazı bireyler adına gerçekleşir ki onlar, Allah'ın eşya hakkındaki hükmünden habersiz kalmayan murakabe ehlidir. Burada her şeyde Allah karşısında huzur sahibi olan kimselerden bir kısmının ayakları kayar. Onlar, göz açıp kapatmalık anında bile Allah'tan gafil kalmayan kimselerdir. Fakat O'nun eşyadaki -en azından- bazı şeylerdeki veya çoğunluğundaki hükmünden habersiz kalırlar. Allah'ın eşya hakkındaki hükmünden habersiz kalmayan kimse, Allah'tan gafil kalmamıştır. Böyle biri, Allah karşısında huzur sahibi olmak ile hükmü (karşısında huzur sahibi olmayı) bir araya getirmiştir. Böyleleri, en çok bilgi sahibi olan ve en büyük mutluluğa ulaşan kimselerdir. İşte onlar, mutluluk kazandıran 'vaktin' sahipleridir.

Allah adamlarından bir kısmı, Allah'ın var olmalarından sonra kendi başlarına var olan eşyayı yok etmeyeceğini bilir. Var olmalarından sonra Allah, eşyanın hallerini veya arazlarını yok etmekle nitelenmez. Eşya sadece bir takım hallerde bulunur. Bu haller ise, kendilerinden silinir, ardından Allah onlara, benzerleri veya zıtları olan başka bazı haller giydirir. Bununla birlikte, bekalarının kendisine bağlı olduğu yardımı alı koymakla, Allah'ın eşyayı yok etmesi mümkündür. Fakat ilahi kader, işin ancak böyle olmasını gerektirmiştir. Bu nedenle de Allah *'Dilerse sizi giderir, başka bir yaratılışla getirir'*[616] buyurdu. Fakat bunu yapmamıştır. Çünkü Hak için irade ve meşiyet yenilenmez, çünkü Hak, sonradan olanlara mahal değildir. Öyleyse Hakkın meşiyeti, tek yönlüdür. Fakat bu meşiyet eşyada onları bütünüyle veya kısmen bir araya getirme ile ayırma arasında bulunur. Söz konusu şeyler var olanlardır. Öyleyse gerçekte vakit, kamil kişiye göre, sürekli birleştirme ve ayırmadır. İnsanların bir kısmı özel olarak cem'de ayrımı görürken ayrımın birliğini görmezler. Böylelikle bunun vaktin kendisi olduğunu zannederler. Vaktin ne olduğu sorulduğunda ise, onu soğutucuya benzetirler ve derler ki: Vakit soğutucudur, senin bütünlüğünü dağıtır, fakat varlığını yok etmez. Öyleyse her kim vakti bilir ve hakkındaki hükmün ona ait olduğunu öğrenirse, vaktin verdiği hüküm altında dinginleşir. Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Heybet

Cemal bulunduğu her şeyde heybet verir
Çünkü onda mülk celali de bulunur

Güzellik hilyesi, lütuf mizacı
Rahatlık ve huzur olarak bulursun onu

Kalp müşahede eder onu yaratıcısını
Göz zevk yoluyla onu insan olarak görür

Bilmelisin ki, heybet, kalbin bir halidir. Bu hali, Hakkın güzelliğinin cemalinin kulun kalbine tecellisi verir. 'Heybet, ilahi mertebeye ait zâtî bir niteliktir' diyenin sözünü duyarsan, bu doğru bir söz olmadığı gibi doğru bir değerlendirme de değildir. Heybet, cemalinin celali kalbe tecelli ettiğinde, mertebeye ait zât kaynaklı bir etkidir. Başka bir ifadeyle heybet, tecelligahın kalbinde bulduğu bir büyüklüktür. Aşırı olursa, kişinin halini ve niteliğini ortadan kaldırır, fakat varlığını yok etmez. Nitekim Hak dağa tecelli ettiğinde, bu tecelli dağı parçalamış, fakat onu yok etmemiş, onun yüksekliğini ve heybetini yok etmişti. Musa ise dağın heybetine bakmaktaydı. Tecelli Musa'ya kendisini takip etmeyen yönden gelmişti. Dağ parçalanınca, Musa'ya dağı parçalayan şey gözükmüştür. Bunun üzerime 'Musa bayılıp düşmüştür.' Çünkü Musa, bedeni bulunduğu hal üzere tutmada hükmü olan bir ruh sahibiydi. Hayvanın dışındakilerin ruhu ise onların hayatlarından ibarettir, başka bir şey değildir. Öyleyse istidat farkı nedeniyle, Musa için bayılma dağın parçalanması gibiydi. Çünkü dağın suretini tutacak bir ruhu yoktu. Bu nedenle dağ 'dağ' adını yitirmişken, bayılma nedeniyle Musa'dan Musa veya insan adı gitmemişti. Sonra Musa ayılmış, fakat dağ parçalanmasının ardından eski haline dönmemiştir. Çünkü onun kendisini ayakta tutacak bir ruhu yoktu. Çünkü ruhların eşyadaki hükmü ile hayatın onlardaki hükmü bir değildir. Öyleyse hayat her şeyde daimi ve süreklidir. Ruhlar ise, valilere benzer, bazen azledilebilirler, bazen valilik yaparlar, bazen ise, valilik ardında kalmışken kendileri gizlenir. Öy-

leyse valilik, bu hayvani bedeni yönettiği sürece geçerlidir. Ölüm valinin azledilmesi, uyku ise valiliği sürdüğü halde bedenden gizlenmesidir.

Heybetin bir azamet ve azametin ise yüceltenin haline raci bir durum olduğunu öğrendiysen, onun kalbin bir hali olduğunu anlamışsındır. Heybet, var olana ait bir niteliktir. İlahi mertebedeki dayanağı ise, bilgilerden söylenmeyen, aktarılmayan ve yayılmayanlardır. Onları sadece varlığın Hak olduğunu ve O'nun bütün niteliklerle nitelendiğini bilen kişi bilebilir. Allah Teala şöyle buyurur: '*Allah'ın şiarlarını yüceltmek, kalplerin takvasındandır.*'[617] Başka bir ifadeyle, bu yüceltme takvadan kaynaklanır. Azamet ve yücelik utanma duygusuna yol açar. Utanma ve hayâ ise ilahi bir niteliktir. Çünkü Allah, yaşlıların nezdindeki büyük saygınlığı nedeniyle, kıyamet günü yaşlıdan hayâ eder. Allah bazı şeylerin nezdinde daha saygın olduğunu bildirmiştir. Nitekim şöyle buyurur: '*Onu basit bir şey sanırlar, hâlbuki Allah katında değerlidir.*'[618] Yani büyüklük, Allah'ın peygamberinin evine iftira nedeniyle, değerini bilmeyene basit gelen o şeyde bilfiil varlık kazanmıştır. Lafızların çerçevesi Şâri tarafından bizim için belirlenmiştir ve bu nedenle bize emrettiği yerlerde onları kullanırız. Heybet ile azamet arasındaki fark ortaya çıktığına göre, azameti bir yerde kullanırız, heybeti veya korkuyu veya kabzı kullanmayız. Bunu bilmelisin! Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ KIRKINCI BÖLÜM

Ünsiyet

Ünsiyet ile ünsiyet -suretlerle değil- bizi birleştirir
Sakın! Aldanmış ve kandırılmışsın sen

Bilmediğin ve cahili olduğun şeyle durma
Çünkü senin sevgin dağılmış ve toplanmıştır

Sen öndersin, fakat O'nun sendeki hikmeti
Yaratılmış ve var edilmiş olduğunu bildirir

Faniyle nasıl ünsiyet edersin? Tanıklarıdır
Var olanlar, O, kulaklarda dinlenendir

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki: Sûfilere göre ünsiyet, sayesinde Haktan kula bir rahatlamanın geldiği her şeydir. Bazen bu rahatlatma keşf ve perde üzerinde olabilir. Ünsiyet, cemal tecellisinden kaynaklanarak kalbin halidir. Sûfilerin büyük kısmına göre, cemal tecellisinden kaynaklanır. Bu da, onların yanıldığı hususlardan birisidir, çünkü hakikatleri ayırt edemedikleri için, onların ifade ederken bazı yanılgıları vardır. Allah ehlinden herkese, temyiz ve ayrım gücü verilmemiştir. Bununla birlikte onların müşahedesi doğrudur. Fakat iş, bu müşahedeye konu olan şeyin bulunduğu durumu bilmektir. Hakkı müşahede eden fakat neyi müşahede ettiğini bilmediği için onu yolunun (gereğinden) başka bir şekilde onu yorumlayan bir grup görmüştük. Öyleyse tecelliyle birlikte, Hakkın öğretmesi gereklidir. Bu öğretme, ya kendisine ait bir durulukla gerçekleşirken veya Hakkın dilediği öğretme yollarından birisiyle gerçekleşir.

Allah ile ünsiyetin sahibinde bir alameti vardır. Çünkü ünsiyet, bu yol ehlinin büyük kısmının kendisinde yanıldığı bir meseledir. İçinde bulundukları bir durumda ünsiyet görürler ve onu Allah ile ünsiyet zannederler. O hal ortadan kalkınca, Allah ile ünsiyet de ortadan kalkar. Bize ve sûfilere göre, böyle birinin ünsiyeti, Allah ile değil, haliyle idi. Çünkü Allah ile ünsiyet bir kez gerçekleşince, bütün hallerde kendisiyle birlikte kalmayı sürdürür. Bu nedenle sûfiler şöyle demiştir: 'Yalnızken Allah ile ünsiyet edip toplulukta onu yitiren Allah ile değil; yalnızlık ile ünsiyet etmişti.'

Bilmelisin ki muhakkiklere göre Allah ile ünsiyet olamaz. Ünsiyet, 'Allah' ismiyle değil, belli ve özel bir ilahi isimle olabilir. Aynı şey, Allah'tan kullarına dönük olarak gerçekleşen bütün işler için geçerlidir. Bunların da 'Allah' isminin hükmünden kaynaklanması mümkün değildir. Çünkü 'Allah' ismi, bütün ilahi isimlerin hakikatlerini kendinde toplayan isimdir. Âlemde belirli bir şahıs adına bir durum ancak belli bir isimden meydana gelebilir. Bütün âlemde, başka bir ifadeyle Al-

lah'ın dışındaki her şeyde kendisini ihata edecek bir şey, ancak belli bir ilahi isimden ortaya çıkabilir, yoksa 'Allah' isminden ortaya çıkmaz. Çünkü 'Allah' isminin özelliklerinden birisi âlemin zuhur etmesi ve Hakkın bu zuhuru sevmesi iken aynı zamanda bu ismin hükümlerinden birisi âlemlerden müstağniliktir. Âlemden müstağni olan, âlem nedeniyle sevinmez. Allah ise, kulunun tövbesi nedeniyle sevinir. Öyleyse 'Allah' isminin mertebesini bilirsin, fakat içerdiği karşıtlık nedeniyle âlemde hükmünün ortaya çıkması beklenemez. Bu, büyük, önemli ve değerli bir meseledir, ilahiyat bahsinde anlaşılması çetin bir konudur. Çünkü bir şey özü gereği bir durumu gerektirirse, o şeyden müstağni kalması mümkün değil iken aynı zamanda ona muhtaç olması mümkün değildir. Hâlbuki Allah'ın âlemlerden müstağniliği sabittir. Allah'ı 'delaletten müstağni' sayarsak, âdeta şöyle demiş olur: 'Ben âlemi bana delil olsun diye yaratmadım veya varlığıma alamet olsun diye izhar etmedim. Âlemi, isimlerimin hakikatlerinin hükmü ortaya çıksın diye izhar ettim. Benim kendimden başkalarında bulunan bir alametim yoktur. Tecelli ettiğimde, tecellinin kendisiyle bilinirim. Âlem -bana değil- isimlerimin hakikatlerine delildir. Bana alamet olması ise, sadece onun dayanağı olmamla sınırlıdır, o kadar!'

O halde bütün âlem, Allah ile ünsiyet eder. Fakat bir kısmı, ünsiyet ettiği kimsenin Allah olduğunu farkında değildir. Çünkü herkes bir ünsiyet içindedir. Bu ünsiyet, ya süreklilik veya yeni bir durum nedeniyle bir şeye intikal yoluyla olabilir. Allah'tan başkasının varlıklarda bir hükmü yoktur. Öyleyse herkesin ünsiyeti, -kendisi bilmese bile- Allah iledir. Ünsiyetin olduğu gözüken kimse ise Hakkın tecellilerinden bir surettir sadece! Fakat bu suret, bazen bilinir bazen inkâr edilir. Bilinmediğinde kul, (başka bir kulun) kendisiyle ünsiyet ettiği suretin aynından kaçar ve korkar. O ise, suretler değiştiği için, farkında değildir. Öyleyse Allah ile ünsiyetten kimse yoksun olmadığı gibi kaçan herkes Allah'tan kaçmıştır.

Ünsiyet, genişlik ve rahatlık, kaçmak ise daralma demektir (kabz). Allah'ı bilenlerin ünsiyeti, Allah ile değil, kendileriyle ünsiyettir. Kuşkusuz onlar, Allah'tan ancak üzerinde bulundukları durumun suretini görmüşlerdir. Onların nezdinde ünsiyet ancak gördükleri şeyle gerçekleşebilir. Ârif olmayanlar ise, ünsiyetin başkasıyla yapıldığını görürler. Böylelikle, kendileriyle baş başa kaldıklarında, vahşet ve kaçma hali

kendilerine ulaşır. Aynı şey vahşet halinde geçerlidir. Onlar, ancak kendilerinden kaçarlar. Çünkü Hak, onların aynalarıdır. Onlar ise, kendilerini, hatta Hakta kendilerini hangi halde görüyorlarsa öyledirler. Böylelikle ünsiyet veya kaçma şeklinde bir hüküm onlarda meydana gelir.

Ünsiyet, karşılıklı ilişki içinde olan şeyler arasında gerçekleşebilir. Bu bağlamda (Allah ile kul arasında) karşılıklı ilişkiyi kabul eden kimse, Allah ile ünsiyet edilebileceğini söyler. Karşılıklı ilişkinin ortadan kalktığını ileri sürenler ise, Allah ile ünsiyetin veya O'ndan kaçmanın olamayacağını ileri sürer. Herkes kendi zevkine göre hareket eder. Çünkü onlarda hüküm sahibi olan, zevktir. Bizim gibilerden makam ve halleri bilenler ise, ayırt eder ve her şahsın nereden konuştuğunu ve kendisini kimin konuşturduğunu bilir. Bilir ki, söz konusu kişi kendi mertebesinde haklıdır, yanılmamıştır. Hatta, âlemde kayıtsız anlamda bir hata yoktur. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

Celal

Celal iki zıdda verilen bir nitelik!
Kahır nitelikleriyle, müşahede ederim O'nu

Yükseklik O'nun, dengi bir yükseklik yok
Tenezzül de O'nun, yaratıklar inkâr eder O'nu

Ben ise bütün söylediklerimi kabul ederim
Kastım bütün söylediklerimdir

Bilmelisin ki, celal, kalplere heybet ve tazim duygusu veren ilahi bir niteliktir. El-Celil ismi onunla zuhur eder. Bu ismin hükmü, en garip hükümlerdendir. Çünkü *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[619] ve *'İzzet sahibi Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[620] ayetlerinin hükmü O'na ait iken Hz. Peygamberin diliyle söylediği 'Hastalandım, beni ziyaret

etmedin, acıktım, beni doyurmadın, susadım, beni içirmedin' hadisinin hükmü de ona aittir. Burada Allah, kendisini bir nitelik sahibinin - kullara muhtaçlık- yerine indirmiştir. Aynı şey 'Beni kulumun kalbi sığdırdı' hadisinde geçerlidir. Allah'ın kulunun tövbesiyle sevinmesi, taşkınlığı olmayan gence şaşırması, namaz kılmak üzere mescide gelenden dolayı memnun olması gibi nitelikler de aynı kapsama girer. Bütün bunlar tenzih ve teşbih niteliklerdir ve bunların kaynağı celalin hükmü ve el-Celil ismidir. Bu nedenle celalin iki zıdda delil olduğunu söyledik. Söz gelişi cûn, beyaza ve siyaha verilebilen bir niteliktir. Aynı şekilde 'kır' hayızlı ve temize verilebilen bir isimdir. *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[621] celal mertebesinden nazil oldu. Her kim Hakkı nitelerse, kendisini nitelemiştir. Her kim O'nu bilirse, ancak kendisini bilmiştir. Çünkü Rabbu'l-izzet'i herhangi bir nitelik nitelemeyeceği gibi bir özellik sınırlamaz veya özel bir isim hakikatine delalet etmez. Hüküm zikrettiğimiz şekilde olmasaydı, O, Rabbu'l-izzet olamazdı, Çünkü Aziz, kendisine yaklaşılamayan demektir. Bir nitelik veya özellik veya mârifet veya bilgi gibi, bir yönden kendisine ulaşılabilen kimse, kendisine yaklaşılamayan kimse değildir. Bu nedenle Allah *'İzzet sahibi Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[622] ayetini genellemiştir.

Celal mertebesinin yüze (zât) ait yakıcı tecellileri vardır. Bu nedenle Allah hiçbir zaman celalinde tecelli etmez. Fakat kullarına cemalinin celalinde tecelli eder. Öyleyse tecelli bununla gerçekleşir ve kulları da kendisini müşahede ederler. Âlemdeki hiçbir şey, ilahi kahırdan ortaya çıkmamıştır.

Kuşkusuz Celil, bilinmeyendir
O'dur, her halde nitelenen

Gözüken ve kendini izhar edendir O
Yaratıklarında; bilinmeyendir O

Celal ile sadece Allah'ı bilenler ilgili olduğu gibi onun etkisi de sadece onlardadır. Sevenlerin ona yolları düşmez. Bu durum, celal, izzet ve yükseklik anlamında alındığında böyledir. İzzet ve yüksekliğin zıddı olan bir anlamda alınırsa, ârifler kendisiyle ilgili olduğu gibi sevenler de kendisine bağlanabilir. Celalin mertebesi, Amâ'dan *'Yeryüzünde de ilah-*

tır[623] ayetine kadar uzar. '*Her nerede iseniz sizinle beraberdir*'[624] ayetinde belirtilen ise, özel anlamda bizde etkin olan, bizi koruyan ve bizi gözeten isimlerdir. İnsan ve cinlerin dışındaki âlemle ilgili isimler ise, bulunduğumuz her yerde bizimle olan isimler değil, başka isimlerdir. *Şerhu Esmaillahi'l-Hüsna* isimli eserimizde el-Celil isminin anlamını iki yorumla da açıklamıştık. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[625]

İKİ YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM

Cemal

Güzeldir (cemil), açık olanı sevmez ve görmez
Bilmedikleri yönden derin akıllar görür O'nu

Gözler O'ndan görür bir tek
Emir sahibi akılların O'ndan tenzih ettiğini

'Perdelidir' dersen, yalancı olmazsın
'Görülüyor' dersen, benim bildiğim de budur

O'ndan başka sevilen yok!
Selma, Leyla, Zeynep: hep perde

Onlar üzerine çekilmiş örtüler sadece
Nesir karşısında âşıkların şiiri zikretti onları

Leyla'nın Mecnun'u veya öncekiler gibi
Bişr ile Hind gibi, daraldı gönlüm onların yâdından

Bilmelisin ki, cemal (güzellik), sayesinde Hakkın el-Cemil (Güzel) diye isimlendirildiği ve peygamberinin diliyle kendisini 'bütün eşyada güzel olanı sever' diye nitelediği özelliktir. Güzel olmayan bir şey yoktur. Çünkü Allah âlemi kendi suretine göre yarattı. Allah ise güzeldir. Öyleyse bütün âlem, güzeldir. Allah ise güzeli sever. Güzelliği seven, el-

Cemil'i de sever. Seven ise, bir nimet ulaştırmak veya bilgisizce yaptığı bir iş nedeniyle kendisini tedip etmek amacının dışında sevgilisine azap etmez. Bu durum, bir babanın sevdiği evladını tedip etmesine benzer. Onu sevmesine rağmen, kendisini döver, içinden sevgi eksik olmasa da, çocuğundan meydana gelen davranışlar nedeniyle onu cezalandırabilir. Öyleyse her nerede bulunursak bulunalım hepimiz, Allah'ın izniyle, rahat ve nimete varacağız. Çünkü ilahi lütuf (latiflik, incelik), ihsana mazhar olanın farkında olmadığı yönden rahatlığı içerir. Âlemdeki güzellik O'na ait olduğu gibi aynı zamanda umut, genişlik, lütuf, rahmet, sevgi, yumuşaklık, cömertlik, ihsan ve onun içerdiği intikam da O'na aittir. Evet! Tedip de O'na aittir. Çünkü O, en güzel doktordur. İşte bu onun kalplerdeki eseridir. Suretlerdeki etkisi ise, aşk, sevgi, coşku ve özleme yol açan şeylerdir. Güzellik, müşahede esnasında fena (kendinden geçme) meydana getirir. Bu mertebeden Hakkın ondaki tecellisinin sureti, onu müşahede edene geçer ve söz konusu kişi onunla 'boyanır.' Bu durum güneş ışığının mekânlara girmesine benzer. Mekânlara giren ışık da, dairesel olmasa veya bir felekte bulunmasa bile, 'güneş' diye isimlendirilir. Sonra insan Hakkın kendisinde zuhur etiği o suretten köşküne döndüğünde bütün mülküne yayılan bir feyiz bulur. Böylelikle mülkü, daha önce sahip olmadığı bir güzellik suretiyle boyanır. Artık insan, mülkünde iken de kendisini görürken Rabbinden gördüğü suretten yoksun kalmaz. Bu, Allah'ı bilenler için dünya ve ahirette kesilmeyen, Allah'ı ârifler gibi bilmeyen sıradan insanlar için ise bilhassa cennetteki sürekli tecellidir. Cennette celal tecellisinin kesinlikle bir hükmü yoktur. Onun mahalli, dünya, berzah ve kıyamettir. Bedbahtlık kalkıp rahmet baskın gelene kadar cehennemde kaldıkları sürece, bedbahtlar hakkında ateş ve bedbahtlık bu tecelliyle devam eder. Bu esnada ise celal tecellisinin herhangi bir şeyde hükmü kalmaz. Sadece azamet, heybet, korku, huşu yönüyle meleklerle bir ilgisi kalır. En iyisini Allah bilir!

İKİ YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kemal

Eksikle tanıdığın kemal, kemal değil
Kemal eksiklikle nitelenendir

Bilgi görür, göz inkâr eder onu
Çünkü o yokluktur, eksiklik ise bilinir

Olmasaydı, ne cevher ne nitelik olurdu
Ne varlık ne hüküm ne de fiil olurdu

Bak Tüsteri onu kabul etmekte
Hilafsız doğrudur, dediği

Burada Sehl'in 'Şu şeyin (rabliğin) bir sırrı vardır, ortaya çıksaydı, batıl olurdu' ifadesi kast edilir. Aynı şekilde Tüsteri, artış kabul etmeyen kemalin sadece âlemlerden müstağniliği yönünden Allah'a ait olabileceğini de belirtmiştir.

Artabilen kemal, '*Öğrenmek için sizi deneyeceğiz*'[626] ayetinde belirtilir. Nitekim peygamberine de '*De ki, Rabbim! Bilgimi artır*'[627] diye emretti. Kemal, Rahman'ın suretine vakıf olması ve onu içermesidir. Bu ise, harf be harf, (insanın) suretinin (Rahman'ın) suretine karşılık gelmesiyle gerçekleşir. Böylece etki eder, etkilenmez, bir yöne meyletmez. Adalette fazileti veya fazilette adaleti tercih etmez. Fazilet ve itidal, onun adına ortadan kalkar, varlık ve müşahede kalır. Kabiliyetler ise, ruh ve beden, istidatlarına göre kabul eder. Öyleyse kendisi bakımından hiç bir hüküm kendisine nispet edilmez. Bütün nispetlerle kabiliyetler nitelenir. O, kendisine layık tek bir tarzdadır. Başkalaşmayı veya etkilenmeyi kabul etmez. Aynı şekilde ışık da, zâtı ve hakikati yönünden camdaki renkleri kabul etmez. Hâlbuki ışığı kırmızı, sarı, yeşil gibi camın renginin değişmesiyle değişen türlü renklerde görürsün. Öyleyse ışık, renklerle renklenmemiştir. Fakat göz kendisini böyle görür. Bilgi ise, bulunduğu surette kaldığına hükmeder. Işık kendiliğinde bütün bunlardan herhangi bir şekilde etkilenmemiştir. Camın konulduğu yer ile kendisi-

ne yansıyan ve renklenen ışık arasındaki hava boşluğundayken ışığa bakınız! Acaba ışıkta bu alandayken bu renklerden herhangi birisini görebilir misin? Hâlbuki ışık, bu esnada camın üstüne yayılmıştır ve gözüken renkler ile cam arasındaki hava boşluğunu doldurur. Başka bir örnek gök kuşağıdır. O halde kamil, ilaveyi kabul etmeyen kimsedir. Biz ise dünya ve ahirette sürekli bilgi artışı içindeyiz. Öyleyse eksiklik bizim niteliğimizdir ve eksiklik varlığını bizde bulur. Bize ait bir kemal var iken Hakka ait iki kemal vardır. Birincisi mutlak kemal, diğeri ise kendisini öğrenelim diye söylediği kemaldir. Bizim suretimiz, mutlak kemalden değil, *'ta ki bilelim'*[628] kemalinden meydana gelmiştir. Bunu anla! Çünkü bu, Allah hakkındaki bilgiyle ilgili garip bir sırdır. Böylelikle zât olması yönünden değil ilah olması yönünden Allah'ı müşahede ederiz. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Gaybet

O'nu gören bir gözüm varken, O'ndan gaibim!
Gayb mertebesinde, gaipler hazır değildir

Gaybte ve şehadette yok bir başkası O'ndan
Gaybe bakınız ve düşünün

İşte gaybet, şu da onun hali
Kalbin gaybeti, geçersiz bir hal

Kimden gaybet ki? Âlemde bir'den başkası mı var
Tek Varlık! Ne cevher ne de eser var

Bilmelisin ki, sûfilere göre gaybet, kalbin yaratıkların işlerinden habersiz kalmasıdır. Bunun nedeni, kalbin kendisine gelen şeylerle meşguliyetidir. Öyleyse gaybet ancak ilahi bir tecelliden kaynaklanabilir

ve sûfilerin tanımlamalarına göre gaybet, bir yaratılmışın gelişinden kaynaklanmaz. Çünkü o, meşguldür ve yaratıkların hallerinden habersizdir. Bu nedenle sûfiler başkalarından ayrışmışlardır. Çünkü gaybetin hükmü, bütün gruplarda bulunur. Bu grupta gaybet ise, Hak nedeniyle yaratılmışlardan gerçekleşir. Bu nedenle de, kendilerini şereflendirmek ve meth etmek üzere Hakka nispet edilirler.

Allah ehli, hepsinin gaybeti Hak nedeniyle gerçekleşse bile, gaybette derece derecedir: Buna göre âriflerin gaybeti, Hak ile Haktandır. Onların dışındaki Allah ehlinin gaybeti ise Hak nedeniyle yaratılmışlardan gaybettir. Allah'ı bilenlerin büyüklerinin gaybeti, yaratıklar nedeniyle haktan gaybettir. Çünkü onlar, mümkünlere ait ayan-ı sâbite'nin hükümlerinin suretleriyle birlikte, varlığın Allah olduğunu öğrenmişlerdir. Öyleyse Hakkı ancak herhangi bir (sâbit) aynın suretinin hükmü Hakkın varlığında gaib hale getirir. Böylelikle söz konusu kimse, başka bir ayn'ın suretinin hükmünden habersiz ve 'gaib' olur. Söz konusu ayn-ı sâbite, Hakkın varlığında diğerinin verdiğinden başka bir hüküm verir. Ayan (dıştaki varlıklar) ve onların hükümleri, yaratılmıştır. Öyleyse Allah'ı bilenlerin büyükleri, Hakkın varlığında bir yaratılmış nedeniyle başka bir yaratılmıştan gaib ve habersiz kalmıştır. Sıradan insanlar da bu hususta bir ölçüde doğruyu bulurlar. (Bir ölçüde dedik), çünkü onlar, bunu Hakkın varlığından eksiltirler. Onların gaybeti ise, tıpkı Allah adamlarından kamiller gibi, yaratılmışlar nedeniyle yaratılmışlardan uzaklıktır. Varlıklar içerisinde her şeyi müşahede edebilecek bir varlık yoktur ki, gaybet özelliğiyle nitelenmesin. Her şeye karşı huzur halinde olabilecek şekilde hepsini ihata eden bir varlık olmayınca -ki bu ancak İlah Teala'nın bir niteliğidir-, âlemde huzur ve gaybet kaçınılmazdır. Bu bölümde bu hususa yeterli ölçüde değinmiş olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

Huzur

'Huzur' derken, isimleri münezzeh ve şanı yüce Allah karşısında bilinçli olmayı kast etmekteyiz ki sûfiler de onu böyle tanımlar.

Hak karşısında huzurum gaybetimdedir
Onunla huzurdur, öyleyse huzur sahibi O'dur

O benim gaybetimde bâtın olan Haktır
Huzurum esnasında ise Zâhir'dir

Ben O'nu yitirirsem, ilk benim!
O beni yitirirse, ben sonum

Bilmelisin ki, gaybet bir huzurdan (sonra) olabilir. Karşısında huzur sahibi olduğun birinden gaip olman, müşahedenin otoritesinden kaynaklanır. Nitekim bekanın otoritesi de seni fani kılar (fena-beka ilişkisi). Çünkü vaktin sahibi odur. Ehli için huzurun durumu ve ayrıntıları, daha önce gaybette zikrettiğimiz şekildedir. Öyleyse gaip olan herkes huzur sahibiyken her huzur sahibi de gaiptir. Çünkü her şey karşısında huzur tasavvur edilemez. Ancak bireyler karşısında huzur ve bilinç olabilir. Çünkü isimlerin ve varlıkların hükümleri birbirinden farklıdır. Hüküm ise hazır olana aittir. Bütün isimler karşısında huzur sahibi olunsaydı, (isimler) birbirinin karşıtı olur ve bu durum ise birbirini itmeye ve işin bozulmasına yol açardı. Öyleyse bütün karşısında huzur sahibi olunamaz. Kişi ister Hak ile huzur sahibi olduğunu söylesin, ister yaratılmışlar karşısında huzur sahibi olduğunu söylesin, durum birdir. Çünkü var olanlar da, karşıtlıkta, farklılıkta ve otoritenin ortaya çıkışında, ilahi isimlerle aynı hükme sahiptir. Sana söylediğimizi başıyla sonuyla düşün ki, Allah'ın izniyle bilgiye ulaşasın! 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM

Sekr (Sarhoşluk)

Sekr (sarhoşluk) Arş üstüne oturtmuştu beni
Daire ve kuşatıcı Arş üstüne

Ben düşük bir yerdeyim
Zengin eden her şeyden yoksul

Sekr vardır, heva şarabından
Sekr vardır, idare edenin bakışından

Benden önce bir şair de demişti
Sekrin uzmanı ve bilginidir o

Sekr halinde iken hiç kuşkusuz
Yataklık ve döşeklik olurum

Ayıldığımda ise o zaman ben
Devemin ve bineğimin sahibiyim

Allah Teala şöyle buyurur: '*Şaraptan nehirler, içenler için.*'[629] Bu, haller ilmidir. Bu nedenle söz konusu bilginin sahibinde haz ve neşe vardır. Sûfiler sekr'i 'güçlü bir varid (gelen) nedeniyle kendinden geçmek' şeklinde tanımlamışlardı. Sekr, neşe, sevinç, heyecan, coşkuyla çelişen her şeyden uzaklaşmak ve habersiz kalmaktır. Kuruntular bu hal sahibinde suretler olarak gözükür.

Allah ehli, sekr halinde mertebe mertebedir ki, bunları -Allah'ın izniyle- zikredeceğiz. Sekrin bir türü, doğal sarhoşluktur (sekr-i tabii). Bu, kuruntular getiren halin gelişiyle nefislerin bulduğu heyecan, haz, coşku, neşe ve sevinçtir. Kuruntular kişinin hayalinde bir takım 'suretler' olarak şekillendiğinde, (bu sarhoşluk), kişiye hakim olur ve onu yönlendirir. Şairleri şöyle der:

Sarhoş olduğumda, hiç kuşkusuz ben
Yataklık ve döşeklik olurum

Çünkü sarhoş o iki şeye sahip olmayı, hedefi görmektedir. Bunların sureti hayalinde canlandığında, hayalinde ve tahayyül gücünde etkin olur. Bu hali ona sarhoşluk vermektedir. Çünkü sarhoşluğun tahayyül gücünde güçlü bir etkisi vardır. Allah ehlinden hayal karşısında duranlar, bu doğal sarhoşluk sahibidir. Çünkü onlar, sürekli olarak, Allah'tan kendi adlarına gerçekleşmesini istedikleri şeyleri tahayyül ederler. En sonunda bu durum kendilerinde güçlenir ve üzerlerinde hüküm sahibi olur. Bu duruma örnek olarak 'Sanki görür gibi Allah'a ibadet' hadisini verebiliriz. Başka bir hadiste ise Peygamber 'Allah namaz kılanın kıblesindedir' buyurur. Bir sahabe 'Ben hakiki bir müminim' dediğinde, kendisine imanın hakikatinden soru soran Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: 'Sanki Rabbimin Arş'ı zuhur etmiş de ona bakıyorum.' Burada kıyamet gününü kast etmektedir. Böylelikle bütün bu ifadelerde, hayal mertebesinin gereği zikredilmiştir. Böyle bir tahayyül güçlendiğinde ise, nefsi sarhoş eder ve tahayyül ettiği şeyin sureti kendinde varlık kazanır. Gözüyle ona bakar, ondan haber verir. Böyle biri rüya görenle birdir. Hayali bir sureti gördüğünü ve ona baktığını fark etmeden, hayali surete yönelir, ona kulak verir. Onun duyusal bir suret olduğundan emindir. Sarhoşluktan ayılınca, sureti yönünden bu durum kendisinden kalkarken zihninde onu hatırlayan bazı insanlarda tahayyülü kalır. Nitekim uyanan insandan da gördüğü rüyanın suretinden uzaklaşır.

Bu makam ehlinin bir kısmı adına Allah, ayıkken söz konusu hayali sureti korur. Böylelikle söz konusu sureti, daha önce hayalde iken (duyuda) ispat eder. Buna örnek olarak, İblis'in kendisini kandırmak üzere Hz. Süleyman için ayrık hayal mertebesinde gösterdiği cenneti verebiliriz. Süleyman ise bunu bilmiyordu. Hz. Süleyman, böyle bir hediye bahşettiği için Allah'a şükür secdesi yapmış, bunun üzerine Allah da o cenneti Süleyman adına kendisinden nimetlendiği duyulur bir cennet olarak baki kılmış, bu davranışıyla Süleyman'ı kandırmayı hedefleyen İblis ise, üzgün bir halde gerisin geri dönmüştü. Hâlbuki İblis şunu bilememiştir: Allah ehli için böyle bir şey gerçekleştiğinde, bu durum, onlarda Allah'a ibadet meydana getirir. Burada hayalin kaynağı düşman iken, böyle bir sonuç meydana gelmişti. Peki hayalleri kendi düşmanlarından -ki nefislerini kurtarmaya ve korumaya çalışırlar- değil de, kendilerinden kaynaklanmış ise, durum nasıl olabilir? Doğal sarhoşluk böyle

bir sonuç doğuruyorsa, sarhoşluğun daha üst dereceleri hakkında ne zannedersin?

Aklî sarhoşluk ise, işleri hakikatinin gerektirdiği duruma -yoksa işin kendiliğinde gerektirdiği duruma değil- hakikati ircada doğal sarhoşluğa benzer. Bu makam sahibi için ilahi haber, yaratılmışların niteliklerinin Allah'a ait nitelikler olduğunu bildirir. O ise bunları bu tarz üzere kabul etmemek için direnir, çünkü o, delil ve kanıtının sarhoşluğu içindedir. Bu nedenle de gelen haberi, 'Hakkın zâtı söz konusu nitelikleri kabul eder mi etmez mi' diye bilmeden, teorik düşüncesinin gereğiyle tevil eder. Aksine Hakkın zâtının bu nitelikleri kabul etmeyeceğini zanneder. Bu nedenle bu akıl, sarhoşluğu nedeniyle ayağını kendi döşeğinden başkasının döşeğine uzatır. Sarhoşluk nedeniyle Hakka itiraz eder, Hak ise bu konuda kendisini mazur görür, çünkü sarhoş, konuştuğu şey nedeniyle cezalandırılmaz. Böylelikle de Hakkın kendisine nispet ettiği nitelikleri, kendisinden uzaklaştırır. Bu akıl sahibi iman nedeniyle sarhoşluğundan ayılınca, doğru haberi ve gerçek sözü reddetmez ve şöyle der: 'Hak kendisini ve kendisine neyin nispet edileceğini akıldan daha iyi bilir. Çünkü akıl yaratılmıştır ve yaratılmış olan Yaratan üzerinde hüküm sahibi değildir. Çünkü yaratılmış olan her hangi bir şey, Yaratıcısını bilemez. Yontulan bir şey, yapıcısını bilemez. Aynı şey felekler karşısında rükünler veya (tümel) nefs karşısında felekler, (ilk) akıl karşısında nefs, Allah karşısında akıl için söylenebilir. Söz konusu şeylerin kendi üstü hakkında bilebileceği yegane şey, varlığında ona muhtaç olduğunu ve ona dayandığını bilmekten ibarettir. Yoksa onun hakkında herhangi bir şekilde hüküm veremez. Bilhassa Yaratan kendinden bir takım durumları bildirmişse, yaratılmış olanın bunları kabul etmekten başka bir imkânı yoktur. Onları reddederse, sarhoşluğundan dolayı reddeder. Öyleyse onun içtiği 'şarap', kendi delili ve kanıtından ibarettir. Allah'ın nitelikleri hakkında aklın delil ve kanıtlarıyla örtüşen bazı ilahi haberlerin verileri de kendisini pekiştirir. İşte 'aklî sarhoşluk' budur. Doğal sarhoşluk, müminlerin, akli sarhoşluk ise âriflerindir. Geride adamlardan kamillerin sarhoşluğu kalmıştır. Bu ise 'ilahi sarhoşluktur.' Hz. Peygamber onun hakkında 'Allah'ım! Benim sendeki hayretimi artır' demiştir. Sarhoş, hayran demektir. Öyleyse ilahi sarhoşluk, kemal nedeniyle sevinmek ve mutlu olmaktır. Bazen suretlerdeki tecellide Hak nedeniyle sarhoşluk hali gerçekleşebilir. Şair şöyle der:

Topluluğu elden ele dolaşan kadeh sarhoş etti
Benim sarhoşluğum onu dolaştırandandır

Kimi müşahede sarhoş ederse, o hiçbir zaman ayık olamaz. Neşe, sevinç, rahatlama ve ilahi sırları ifşaya yol açmayan hiçbir hal, sarhoşluk değildir. Böyle olmayan bir hal ya gaybet veya fena veya mahk olabilir. Allah yolunda sûfilerin sarhoşluğu, şarap içenin sarhoşluğuyla kıyaslanamaz. Çünkü içenin mizacının durumuna göre bazı insanlarda şarap tasa, ağlama ve düşünme meydana getirir ve onu içen sarhoş diye isimlendirilir. Böyle biri, bu yoldaki sarhoşlukla sarhoş değildir. İnsanların pek azı hayvan ile sarhoşu ayırt eder. Bize göre ise, doğa biliminde, durum şöyledir:

Şarap içmek -doğasının gereğiyle- tasaya, ağlamaya, hüzne, düşünmeye yol açıyorsa, böyle biri sarhoş olmadığı gibi 'sarhoşluk sahibi' de değildir. Çünkü mizaçların bir kısmı sarhoşluğu ve onlarm kendisindeki etkisini kabul etmez. Öyleyse sarhoşun kendinden geçmesi, duyularından geçmek değildir. O, sadece neşeyle çelişen şeylerden uzaklaşmıştır. Neşelenmeyen bu insanların durumu, düşünme, gaybet ve fena sahipleridir. Sarhoşluk, diğer gaybet (kendinden geçme) hallerinden ayrılır. Çünkü ayıklık ancak bir sarhoşluktan olabilir ve sarhoşluk ayıklığı önceler. Huzur karşısında gaybet veya beka karşısında fena ise böyle değildir. Fakat sarhoşluk ayıklık ilişkisi, ayılma karşısında bayılma veya uyanma karşısında uyumak gibidir. Çünkü uyuma uyanmayı önceliği gibi bayımla da ayılmayı önceler. Bu ayrıntıları zikretmemizin nedeni, onların sekri (sarhoşluk) 'güçlü bir varid nedeniyle kendinden geçme (gaybet)' diye tanımlamış ve kendisine 'gaybet' adını vermiş olmalarıdır. Bu konuda tecrübesi olmayan kimse de sarhoşluğun hükmünün gaybetin hükmüyle bir olduğunu zannedip kıyas yapar ve şeyhlik yapanlardan ise müridi terbiye ederken yanılabilir ve işin doğrusunu karıştırabilir. Bu durumda müridin halinde sekr ile gaybeti veya fenayı ayırt edemez. Bu yolda sarhoş, duyularından habersiz kalmaz. Şarap içen hakkında Hanefilerin söylediği gibi, duyudan ve hissetmekten habersiz kalırsa, artık bize göre o, sarhoşluk halinden fena veya gaybet veya mahk haline intikal etmiş demektir. Artık onun sarhoşluğundan sonra ayıklık gelmez (sekr-sahv). Aksine o, sarhoşluk halinden fena haline ya da bir kısmını veya bütününü kendinden uzaklaştıran hallere intikal

etmiş demektir. Sarhoşluk halinin (sekr) birbirinden farklı böyle mertebelere sahip olması nedeniyle, bu hal sahibinin bir sarhoşluğu olduğunu veya sahip olduğu hakikatler nedeniyle onların hepsini kendinde topladığı zannedilmemelidir. (Sahip olduğu hakikatler derken), daha önce bazı hususlarda insanın -kendisinden talep ettikleri hakikatler nedeniylepek çok şeyi kendinde topladığıyla konuyu açıklamıştık. Şarabın ve arzunun sarhoş ettiği birisi şöyle demiştir:

Arzunun sarhoş ettiği ile şarabın sarhoş ettiği ayrı:
Biri ayılır, diğeri sarhoş kalır

Burada şair kendisinde bir sarhoşluk bulunduğunu söylemektedir. Allah ehli ise böyle değildir. Çünkü mârifet bunu reddeder. İlahi sarhoşlukla sarhoş olanın akli sarhoşlukla sarhoş olması mümkün değildir, bunu müşahede imkânsızlaştırır. Öte yandan akli sarhoşlukla sarhoş olanın da doğal sarhoşlukla sarhoş olması mümkün değildir, (onu sarhoş eden) delili buna izin vermez. Akıl sarhoşluğu ilahi sarhoşluğun hükmünü reddediyor iken, nasıl oluyor da doğal sarhoşluğun hükmünü kabul etsin? Allah ehlinden sarhoş olanlar, sarhoşluğunda bir sarhoşluktan -şairin söylediği gibi- bir araya getirilemeyecek başka bir sarhoşluğa yükselir. Bu yolda (sarhoşluğu anlatmak üzere) kanıt getiren kimse, zevk değil, kıyas sahibidir. Doğal sarhoşlukla sarhoş olan birisine daha sonra akıl sarhoşluğu gelirse, zorunlu olarak doğal sarhoşluk bulunduğu yerden ayrılır ve sahibindeki hükmü ortadan kalkar. Bu sarhoşluklarda durum, tedrici değildir. Bazen insana sarhoşluk -ki ilahi sarhoşluğu kast ediyorum- işin başında verilebilir. Bu durumda onun hiçbir zaman akli sarhoşluk hakkında bir tecrübesi olmaz. Fakat bu zevkin kendisinde herhangi bir etkisi olmaksızın, onu ve mertebesini bilebilir. Bazen insana işin başında akli sarhoşluk 'zevk' yoluyla verilebilir. Bu durumda onun doğal sarhoşluk hakkında bir tecrübesi olamaz. Fakat zevk yoluyla ilahi sarhoşluğa geçmesi mümkündür. Bu durumda aklî sarhoşluğun hükmü 'zevk' ve hal olarak kendinden düşerken ona dair 'zevk' yoluyla bir bilgisi geride kalır. Çünkü kendisinden (ilahi sarhoşluğa) geçmezden önce daha önce onu tatmıştı. Aynı durum, ilahi konularda (isim ve nitelikler) bu yol ehlinin sarhoşluğu için geçerlidir. İlahi hususların dışındaki konularda, şekilde iki sarhoşluğun ortaklığı müm-

kündür. Bu konuda işi iyice incelersen, durumun farklı olduğunu görürsün. Çünkü zannedilir ki, insan bir şeyi bildiğinde, o şeye dair bir zevk sahibidir. Hâlbuki gerçek böyle değildir, çünkü zevk, ancak ilahi tecelliden meydana gelebilirken bilgi bazen sahih haberin aktarılmasıyla gerçekleşebilir. İşte Allah yolunu da böyle bilmelisin!

Dostum! Bu makamlardaki işlerin terazisini eline verdim ve dayanaklarını gösterdim. Bu açıklamayı bu kitabın dışında sûfilerin sözlerinde bulamazsın. Fakat -kendilerinden aktarıldığı kadarıyla- onların bu konuya dair bazı işaretleri vardır. Çünkü onlar, zevk sahibi olduklarında hiç kuşkusuz bunu biliyorlardı. Onlar zevk sahibiydi, zira zevk sahibi olmayan onlardan olamaz. Öyleyse doğa O'nu görür (doğal sarhoşluk) ve sarhoş olur, akıl O'nu görür ve sarhoş olur (aklî sarhoşluk), sır O'nu görür ve sarhoş olur (ilahi sarhoşluk). Bütün bu sarhoşluklar tek bir vakitte bir kişi adına bir araya gelmez. Bununla birlikte hepsi, Allah ehlidir. Nitekim 'kendisine haksızlık yapan, haksızlık yaptığı yönde ölçülü giden' ölçülü giden de bu yönden 'önde giden değildir.' Bununla birlikte hepsi, ilahi kitabın varislerinden seçilmiş kimselerdir. Hatta doğru keşif, orta yolu tutanların kendisine karşı zalim olamayacağını bildirir. Aynı şey, herhangi bir sınırlama olmaksızın, diğerleri için geçerlidir. Çünkü işlerde zevkin hükmü ve zevklerden bilginin meydana gelmesi, diğer (bilgi) yolları gibi değildir. Bunu bilmelisin.

'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.' '*Dileseydi hepinize hidayet ederdi.*'[630] Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır.

İKİ YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

Sahv (Ayıklık)

Sahv (ayıklık) bilgiyi ve edebi getirir
Hükmü ve sebebi nedeniyle kurak olmazsa

Sahv varidi sûfilere göre daha güçlüdür
Sarhoşluk varidinden, çünkü neşesi yok

Eğlence nefislere hayat verir
Sahv varidinde ne eğlence ne oyun var

Bir grup onu güçlü sayarken zayıf bulmuş başkası
Bence vaktin hükmü ise nispetlerle bilinir

Bilmelisin ki sûfilere göre sahv (ayıklık), güçlü bir varid nedeniyle gaybet haline girdikten sonra tekrar his âlemine dönmektir, Bilmelisin ki sûfiler sekrin (sarhoşluk) tanımına 'güçlü varidi' dahil etmişlerdi. Aynı şekilde sahv de, güçlü bir varid ile gerçekleşir. Fakat daha güçlü olduğunu belirtmemişlerdir. Şöyle ki: Sarhoşluk ve ayıklık ile nitelenen mahal, bu iki varid eşit güce sahip olduklarında, birbirlerini iterler. Hatta bu esnada sarhoşluk varidi daha önceliklidir, çünkü o, mahalde bulunduğu için engelleme hakkı ona aittir. Fakat bir varidin bir mahalle gelmesi, (mahal ile arasındaki) ilişkiye ve mahallin istidadına göre gerçekleşir. Mahal söz konusu nispet veya istidat ile, eşit olduklarında, kendisine uygun varidi talep eder. Mahalde başka bir varid varken bir varid geldiğinde, nispet ve istidadın kendisini talep ettiğini görür. Bunun üzerine yeni varid o mahalle hakim olur ve orada bulunan diğer varidin hükmünü ortadan kaldırır. Fakat bunun nedeni, kendisinin gücü veya diğerinin zayıflığı değil, nispet ve istidadın (kendisini talep etmesidir).

Bilmelisin ki, bu yolda ayıklık, bir sarhoşluktan sonra olabilir. Sarhoşluktan önce ise ne ayıklık ne de ayık vardır. Böyle biri hakkında 'sarhoş değildi' denilebilir ve onun hali hakkında huzur veya beka vb. bir şey söylenebilir. Sonra bilmelisin ki, her sarhoşun ayıklığı, sarhoşluğuyla doğrudan orantılıdır. Öyleyse ayıklık, sarhoşluk ortadan kalktığında kendisiyle yararlanılacak doğru bilgi getirmelidir. Ayıklığı bilgi getirmeyen ise, bu yolda sözü edilen anlamıyla sarhoş değildir. Sarhoşluktan ayılmada bilgi şarttır. İşte Allah ehlinin yolu böyledir. Çünkü ilahi cömertlikte cimrilik bulunmadığı gibi kudretinde acizlik yoktur. Kişi ayıldığında, gizlenmesi gereken şeyi gizler, açıklanması gereken şeyleri açıklar. Ayıklık halinde söyledikleri ise geçerlidir. Çünkü o güvenilir bir şahittir. Güvenilir bir şahit olsa bile sarhoşun söyledikleri

ayığın söyledikleriyle çelişirse, doğru bile olsa, makbul değildir. Çünkü doğru yerli yerinde söylenmezse, makbul değildir. Hatta onun vebali, doğru bile olsa, söyleyenine döner. Çünkü her doğru söz Allah nezdinde beğenilmez. Bu durum, sıradan insanlar ve Şibli ve Hallac gibi seçkinler hakkında Allah'ın şeriatında tespit edilmiş bilinen bir olgudur. Şibli şöyle demiştir: 'Ben ve Hallac aynı kaseden içtik, ben ayık kaldım, o sarhoş oldu ve taşkınlık yaptı. Sonra hapsedildi ve en sonunda da öldürüldü.' Hallac kolları ve ayakları kesilmiş bir halde darağacının üzerindeyken Şibli'nin bu sözü kendisine ulaştığında şöyle demiş: 'Şibli öyle zannediyor! Benim içtiğimi o da içseydi, bana gelen hal ona da gelir veya benim söylediğimi o da söylerdi.' Biz Şibli'nin sözünü kabul ettik ve onu Hallac'ın sözünden üstün tuttuk, çünkü Şibli ayık, Hallac sarhoş idi. Öyleyse Allah ile ayıklık ve Allah ile sarhoşlukta Allah hakkında bir bilgi şarttır. Bilgi vermeyen ise, bu yoldaki ayıklık olmadığı gibi (bu yoldaki) sarhoşluk da değildir. Daha önce sarhoşluğun taksimini yapmıştık. Aynı taksim ayıklığa da uygulanabilir. Çünkü her sarhoşluğun iki ayıklığı vardır. Sarhoşluk halinin sahibi, sarhoşken ölmezse onun ayıklığı berzahta gerçekleşir. Bir kısmı ise dirilişe kadar berzahta sarhoşluğu üzere kalır.

Bilmelisin ki, kula önce doğal veya akli bir sarhoşluk gelir de, ardından ilahi sarhoşluk onlardan birini veya her ikisini ortadan kaldırırsa, bu durumda ilahi sarhoşluk, geldiği yerde bulunan diğer sarhoşluk karşısında ayıklıktır (sahv). İlahi sarhoşluğun geldiği kişiye daha önce doğal veya akli bir sarhoşluk gelmemiş ise, bu durumda ilahi sarhoşluk ayıklık değil, kendisine gelen bir sarhoşluktur. Ayıklığın anlamı, sarhoşluk halinde elde ettiği hususlarda Allah'ın hakkının kula açılması ve görünmesidir. Bu durumda ayıklık halinde, bunlardan genele ve seçkinlere açılması gerekenlerle gizlenmesi gerekenlerin neler olduğunu öğrenir. Sarhoşluk halinde gizlenmesi gerekenlerden herhangi birisini açmış ve yaymış ise, bu durumda ayıklık, bundan dolayı Allah'tan bağışlama dilemesini gerektirir ve onun özrü geçerlidir. (Özrü makbul olmakla birlikte) bağışlanma dilemesinin sebebi şudur: Sarhoşta, sayesinde neşelenmesini gerektiren bir duyunun ve hissin geride kalması zorunludur. Kendisinde böyle bir duyum kalmasaydı, tıpkı, kendisinden kalemin kalktığı (yükümlülüğün düştüğü) uyuyan gibi olurdu. Başka bir ifadeyle bu durumda onun bağışlanma dilemesi gerekmezdi. Her ikisi de his-

setse bile, deli ile sarhoş arasındaki fark da budur. Çünkü deliden yükümlülük kalkmış iken sarhoştan kalkmamıştır. Kendisinden meydana gelen fiiller nedeniyle istiğfar etmesi gereken birisi de, istiğfarı gerektiren bir filin kendisinden meydana geldiği kimse gibi değildir. Çünkü bize göre Allah yolunda istiğfar, iki makamda gerçekleşir: Birinci makam, zikrettiğimizdir. Bu istiğfarın nedeni, (sarhoşun) gizlenmesi gereken şeyi izhar etmiş olmasıdır. Bu nedenle de bu davranışından dolayı bağışlanma dilemesi gerekir. Bazen de, istiğfarı gerektiren bir şeyin kendisinden çıkmadığı kimsenin de istiğfar etmesi gerekebilir. Böyle bir makamın sahibi de istiğfar eder (bağışlanma ve günahlarının örtülmesini ister). Bu durumda o, gizlenmesi gereken bir şeyi sarhoşluk nedeniyle izhar etmesin diye, Allah'ın onu 'inayetinin örtüsü altında saklamasını' ister. İşte bu da, istiğfar edenlere ait ikinci haldir. Böylelikle onlar, gerçekleştiğinde Allah'tan bağışlanma dileyecekleri bir halden, Allah'ın kendilerini sakınmasını isterler. Bu, Allah adamlarından korunmuş büyüklerin halidir. Vahiy gelinceye kadar peygamberden (vahiy gelebilecek bir hususta) bir söz söylediği aktarılmamıştır. Ayıldığında, gereken şeyi bildirir. Bu nedenle bir peygamberden Allah'ın hakkında vahiy indirdiği bir konuda pişman olduğu bir söz söylediği aktarılmamıştır. Vahiy gelmeden kendi düşüncesiyle söylediklerinden vazgeçtiği ve yaptığından pişmanlık duyduğu olmuştur. Böyle bir hadise, Hz. Peygamber'den Bedir esirleri, Veda haccında kurbanları sevk etmesi vb. olaylar hakkında gerçekleşmişti.

Ayıklıkta mertebelerin durumları açığa çıktığı için, onu sarhoşluktan üstün saydık. Yani, mertebeleri bildiği için ayığın hükmü geçerlidir. Bununla birlikte sarhoş hakikat sahibi olabilir (sözü doğru olabilir). Bakınız! 'Gökyüzünde sahv' hali, bulutların ortadan kalkarak açıldığı anki durumudur. Bu sayede güneş, sıcaklığını yeryüzünde yetişecek bitkilere ulaştırır ve dünya ısınır. Çünkü güneşin bu konuya etkisi vardır. Nitekim bulut da, bitkilerin kendisinde yetişmesi için, içerdiği yaşlık ve rutubeti yeryüzüne verir. Doğadaki bu örnek, sarhoş ile ayığın durumunu anlatır. Bu yolda sarhoşluktan sahibi için bir yarar veya ayıklıktan bir yarar gerçekleşmese, böyle biri yol ehli değildir. Böyle birinin ayıklığı, 'saylam (kıtlık, kuraklık)' diye isimlendirilen ayıklık gibidir (bilgi getirmeyen ayıklık). Bu, bölümün başındaki şiirlerle işaret ettiğimiz hususdur. Öyleyse sarhoşluktan sonra gerçekleşen ayıklık, bütü-

nüyle edep ve bilgidir. İnsanlar bu halde sarhoşluk halindeki derecelenişleri gibi derecelenirler.

Her sarhoşlukta bir ihtikam var
Her ayıklıkta da sebat var

Bilmelisin ki, ayıkların bir kısmı Rabbiyle ayık iken bir kısmı kendi nefsiyle ayıktır. Rabbiyle ayık olan, ayıklığında sadece Rabbine hitap eder ve sadece O'ndan duyar. Onun gözü bütün var olanlarda sadece Rabbini görür. Böyle biri, iki makamdan birisindedir; ya hepsini içermesi yoluyla eşya perdesinin ardından Hakkı görür. Bu durum '*Allah onları artlarından ihata eder*'[631] ayetinde belirtilir. Ya da Hakkı eşyanın aynı olarak görür. Burada Allah adamları iki kısma ayrılır: Birincisi, hakkı hüküm ve suretlerde eşyanın aynı olarak görür. Diğer kısım ise, suretlerin aynı olması yönünden değil, suret ve hükümleri kabul edici olması yönünden Hakkı eşyanın aynı olarak görür, çünkü suretler de, ayan-ı sâbite'nin hükümleri arasındadır. Böylelikle Allah ile ayık olmada Allah adamlarının halleri birbirinden farklılaşır. Kendi nefsiyle ayık olan ise, sadece kendi benzerlerini ve hemcinslerini görür ve bilhassa '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[632] der. Onun hali veya makamı, kendisini okusa bile, anlayacak şekilde ayeti tamamlamaya imkân vermez. Ayetin devamı '*O, duyan ve görendir*'[633] der. Birinci zevk sahibi, hem zevk ederek ve hem okuyarak şöyle der: '*O, duyan ve görendir.*'[634] Bu durumda nefsiyle ayık olan insan, Hakkın kendisinden uzak olduğunu görür. Nitekim Hakkı kıblesinde kabul eden insan da, namaz kılarken Hakkı kıblesinde görür, fakat O'nu namaz kılan olarak görmez.

Ayıklığı anlatırken bu kadar işaret yeterlidir. Ayıklık ve sarhoşluk, var olanlara özgü ve onlarla sınırlı iki sözdür. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[635]

İKİ YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

Zevk

Her ilkenin tecelli için bir mazharı var
Zevk onun boşalttığı bir anlamdan haber verir

İsimlerle tecelli onu sağlamlaştırır
Bu hüküm onun en üstün görevlendirmesidir

-Kendisinin ifade ettiği- bir duruma sarktığında
Bize sarkmasında yaklaşmış olur

Kalbim onu menzillerinde karşıladığında
Onunla tecellisine doğru yükselir

Bilmelisin ki, sûfilere göre zevk, tecellinin ilkelerinin ilkidir. Zevk, kulun kalbine ansızın gelen bir haldir. İki nefeslik veya daha fazla süre devam ederse, 'şurb (içme)' adını alır. Bu içme'den sonra kanma var mıdır, yok mudur? Sûfilerin bu konudaki tecrübeleri ve zevkleri birbirinden farklıdır. Bir kısmının öyle bir hali 'şurb (içme), sonra kanma' diye isimlendirdiği aktarılmıştır. Ebu Yezid'in ise 'kanmanın imkânsız olduğu' görüşü aktarılmıştır. Herkes kendi haline göre konuşur ve görüşün -bize göre- bu yolda geçerli bir yorumu vardır. Bizim bu konuda açıklamalarımız vardır, bunlar Allah izin verir ve bana hatırlatırsa, şurb (içme), veya reyy (kanma) veya reyy'in olmayışı bölümlerinde gelecektir. Sen de bu konuları kitabın o bölümlerinde araştırmalısın.

Bilmelisin ki, sûfiler zevk'i 'tecellinin ilkelerinin ilki' diye tanımlamıştı. Bu tanım, her tecellinin bir ilkesi olduğunu belirtir. Söz konusu ilke, tecellinin zevkidir. Bu durum, ilahi tecelli suretlerde veya ilahi isimlerde veya varlıklar ait isimlerde gerçekleştiğinde böyledir. Tecelli manada gerçekleşirse, onun ilkesi kendisinin aynıdır ve ilkenin ötesinde insanın peyderpey elde edeceği hükmü yoktur. Hâlbuki insan tecelli edilen suretlerin anlamlarını veya bütün isimlerin anlamlarını çıkartabilir ve bu durumda ilkede bu isimden daha sonra görmediği şeyi görür. Mana sahibi (için), her şeyin ilkesi, o şeyin kendisidir. Dolayısıyla bu

tümel sonuçtan sonra kendisinden bir şey çıkartmaz. Artık insan, bu tek şeyi ifadede ayrıntılar vardır. Bu durum başlangıcında şu dize ile dile getirdiğimiz husustur:

Ta ki göze zâtının tecellisi göründü
Artık, O'ndan başka kim var ki?

Öyleyse O'nun ilkesi, kendisidir. Bütün sözlerimizde bundan sonra söyleyeceklerimiz, bu genel hükmün tafsilidir ve bu tek bakış onu içerir. İnsanların çoğunun görüşü, bu zevk ile çelişir ve bu nedenle onların görüşleri uzlaşmaz. Onların görüşlerini inceleyen kişi de bütün görüşleri kendine irca edeceği bir ilke arar, fakat bulamaz. Bizim (sûfilerin) sözleri ise birbiriyle irtibatlıdır. Çünkü (onların kendisinden konuştuğu kaynak) tek hakikattir ve bu da onun tafsilidir. Kur'an-ı Kerîm'in ayetlerinin bağlamını, irtibatını ve karşılıklı ilişkilerini bilen, bizim söylediklerimizi anlar. Söz konusu kişi, iki ayeti birleştiren özelliği bilir. Bu esnada ayetlerin arasında belli bir uzaklık bulunabilir ki, bu doğrudur, fakat onları birleştiren özellik vardır ki, bu zorunludur. Söz konusu birleştirici, bir ayetin komşu olduğu ayetle ilişkisini verir, çünkü bu, ilahi nazım (tarzıdır). Nahivcilerden Rummani'nin dışında bu görüşe varan kimse görmedik. Onun bir Kur'an tefsiri vardır. Onu inceleyen biri bana yazarın tefsirinde böyle bir yöntem takip ettiğini belirtmişti. Ben o tefsiri görmedim. Fakat ben Mağrip şehirlerinden Merakeş'te *es-Sadakat* isimli eserin yazarı Ebu'l-Abbas es-Sebtî'nin aynı yöntemi takip ettiğini görmüştüm. Bu konuda kendisiyle konuştum. Onun ölçü erbabından olduğunu gördüm (mantık).

Sonra bilmelisin ki, zevk, tecellinin değişmesiyle değişir. Tecelli suretlerde gerçekleşmişse, zevk bu durumda hayalîdir. İlahi ve kevnî isimlerde gerçekleşmişse, bu durumda zevk, aklîdir. Hayalî zevkin etkisi neftse gerçekleşirken aklî zevkin etkisi kalpte gerçekleşir. Böylelikle nefsin zevkinin eseri, bedenî mücahedeleri verir. Bunlara örnek olarak, açlık, susuzluk, gece ibadeti, dille zikir, tilavet, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, Allah yolunda cihat etmek, -ailesi veya şeyhi yok ve tek başına ise- sahip olduğu malları dağıtmaktır. Kendisini terbiye eden saygın bir şeyhin yanında bulunuyor ise, sahip olduklarını şeyhin önünde bırakır ve içiyle ve dışıyla onlardan bütünüyle uzaklaşır. Artık

geride bir malı kalmaz. Zayıflığı nedeniyle içinden bu konuda bir isteksizlik duyabilir veya bir meşakkat hissedebilir. Böyle bir durumda, malını elinden haz alarak verip vermemesine bakmalıdır. Aksine meşakkatle onu çıkartırsa, doğru ve sahih bir düşünceyle çıkartmış demektir ve içinden bu konudaki niyetini dışarı atması mümkün değildir. Haz alarak malını elinden çıkardığında ise, aklıyla çıkartmış olmaz. Haz kaybolduğunda, isteksizce malını verenden farklı olarak, bir pişmanlık duyabilir. İsteksizce veren, verirken istek duymasa da, daha sonra ilahi inayetle bu isteksizliği gideren bir durum ortaya çıkabilir ve malını vermiş olmaktan haz duyacağı bir hale geçer. Böyle biri, o makamda daha sabittir. Bizim elimizdekileri vermemiz de böyledir. Kendisini hakim yapacağımız veya malımızı önüne atacağımız şeyhimiz de yoktu. Biz bu konuda, kendisiyle istişarede bulunduğumuz babamızı hakem yaptık. Biz de sahip olduklarımızı elimizden çıkarttık ve malımızı kimseye emanet etmedik. Çünkü bir şeyhin terbiyesi altına girmediğimiz gibi bu yolda şeyh de görmüş değildik. Ölü evinden ve halkından nasıl ayrılırsa, ben de öyle ayrıldım. Babayla istişare edip bizden bu konuda bir yetki isteyince, onu hakem yaptım. Bugüne kadar da, malı ne yaptığını kendisine sormadım. İşte 'nefs zevkinin' hükmü budur ve bütün taliplere bu gereklidir. Bunun dayanağı ise, 'yanında olanları bana getir' dediğinde Hz. Ebu Bekir'in bütün malını Hz. Peygamber'e getirmesidir. Hz. Ömer ise malının yarısını getirmişti -çünkü Hz. Peygamber bu konuda bir ölçü belirtmemişti. Bir ölçü belirlemiş olsaydı, kimse Hz. Peygamber'in belirlediği sınırını aşmazdı. Hz. Peygamber sadece insanların nezdinde onlarm mertebelerini ayrıştırmak istemişti. Bunun üzerine Ebu Bekir'e 'Ailene ne bıraktın?' diye sorunca, 'Allah'ı ve peygamberini bıraktım' demiştir. 'Ve peygamberini' demek, edebin son noktasıdır. Çünkü sadece 'Allah'ı' deseydi, bir daha başvurup da Allah'ın kendisine hal veya zevk yoluyla göndereceği herhangi bir şey, vasıtayla gelmezdi. Ebu Bekir bunu bildiği için, şöyle dedi: 'Allah'ı ve peygamberini.' Hz. Peygamber malından bir kısmı kendisine iade etseydi, Ebu Bekir onu peygamber'den alır ve kabul ederdi. Çünkü peygamberi ailesine bırakmıştı. Bir malda ancak mal sahibinin vekil atadığı kimse tasarrufta bulunabilir. Ebu Bekir'in işlerin mertebelerini ne kadar iyi bildiğine ve ne kadar hikmetli olduğuna bakınız! Hz. Ömer o gün Ebu Bekir'i geçtiğini zannetmişti, çünkü getirdiği malının yarısını kıymetli saymıştı.

Sonra Hz. Peygamber Ömer b. Hattab'a şöyle sormuş: 'Ailene ne bıraktın?' Ömer de 'Malımın yarısını' deyince Hz. Peygamber 'Aranızdaki fark, sözlerinizin arasındaki fark kadardır' demiştir. Hz. Ömer şöyle demiş: 'Anladım ki, Ebu Bekir'i hiçbir zaman geçemeyeceğim.' İnsanın yüksek himmet sahibi olması gerekir. Allah katındaki en üstün mertebeleri istemeli ve her mertebeye hakkını vermelidir. Hz. Peygamber, malını verirken Ebu Bekir'in dürüstlüğünü bildiğine orada bulunanların dikkatini çekmek amacıyla, malından herhangi bir şey kendisine iade etmemişti. Çünkü Hz. Peygamber'in merhameti ve şefkati malumdur. Getirdiği malın bir kısmını kendisine iade etseydi, Ebu Bekir'in peygamberin şefkat ve merhametini düşünerek (bütün malını getirdiği) ihtimali doğardı. Böylelikle Hz. Peygamber, Ebu Bekir'in ailesinin bedeli olmuştur. Öte yandan Abdurrahman b. Avf, bütün malını peygambere getirmiş, peygamber ise hepsini kendisine iade etmiş ve şöyle demiştir: 'Sen malını muhafaza et.' Çünkü peygamber onu böyle bir şeye davet etmemişti. Davet etmiş olsaydı, Ebu Bekir'den kabul ettiği gibi, ondan da malını kabul ederdi.

Akıl zevkinin hükmü, nefs riyazetlerini ve ahlakın güzelleştirilmesini verir. Riyazet bedenle yapılan mücahedeleri de içerirken mücahedeler riyazeti içermez. Riyazetler hüküm bakımından daha yetkindir. Çünkü Hz. Peygamber güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiştir. Kim güzel ahlak üzere yaratılmış ise, onun zâtı nurlanmış ve mukaddestir. Kim o nitelikler üzere yaratılmamış ise, riyazet onu bu niteliklere ulaştırır ve onun üzerinde hüküm sahibi olur. Riyazet işleri (yaparkenki) güçlüğü ayakaltına almaktır. Kim bir güçlüğü ayak altına alırsa, ona 'riyazet yaptırmış' ve kendinden uzaklaştırmış demektir. Çünkü nefs, başkan olmak ve hemcinslerin önüne geçmek ister. Riyazet ise nefsi bu düşünceden ve onun otoritesinden alıkoyar, nefsin hemcinsleri üzerinde bir üstünlüğünü görmez. Hepsi kullukta ortak iken ve Hakkın hükmü altına girmede eşit iseler, nefs hangi özelliğiyle hemcinslerinden üstün olacaktır ki? Böylelikle nefs, Allah katından bununla muhatap olmak nedeniyle, Allah'ın emrine bağlanır, Allah'ın bütün yükümlü kullarının O'nun mertebesini yeğleyerek efendisinin emrine uymak üzere koşmasını ister. Bu yarışta aklına diğer nefisleri geçmek gelmez. Bu davranışıyla da, riyazet makamının gerektirmediği şekilde, di-

ğer nefislere karşı bir meziyet sahibi olur. Çünkü riyazet, herhangi bir sınırlama olmaksızın, nefsin amaçlarından çıkmak demektir.

İlkesi nefs olan zevk, daha önce de belirttiğimiz gibi, onun aynıdır. Dolayısıyla riyazete ve mücahedeye muhtaç değildir. Çünkü riyazet boyun eğmenin ağırlığı, fazla çalışma ve gayret gösterme esnasında olabilir. Mücahedeler ise meşakkati hissetmek demektir. Zikrettiğimiz bu hakikat ise, bir güçlük geride bırakmaz ki riyazet onun üzerinde hüküm sahibi olsun. Öyleyse o, kendiliğinde zelildir. Bu hakikati bir kez görmek, ona bunu vermiştir.

Sıkıntıları ve meşakkatleri hissetmek ise nefsin değil, doğanın hissetmesidir. Böyle biri, meşakkati çekerken haz alır ve Allah'ın onun adına belirlediği haklara göre hüküm verir. Nitekim açıklayanın diliyle -ki açıklayıcı Allah'ın peygamberidir- ona şöyle demiştir: 'Gözünün senin üzerinde hakkı vardır, nefsinin üzerinde hakkı vardır, eşinin senin üzerinde hakkı vardır, ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Artık her hak sahibine hakkını ver.' Bu hakikati zevk eden insanın hükmü, onun adına şeriat ile birdir. Artık onun nezdinde veya kendisinde bunu kabul etmek için herhangi bir riyazet söz konusu değildir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[636]

Zevk, tecellinin ardından, tecellinin ölçü ve mertebesini öğrenmeni sağlayacak bilgi verir ki kendisine bakarken gerekli edebe göre tecelli karşısında davranılır. Çünkü tecelli gözün benzeridir. Bu, mümin değil isen, sende susuzluk meydana getiren şeydir. Mümin isen, sana iman susuzluk verir. Bu durumda susuzluğun imanının değerince artar ve azalır. Mümin olmayanda ise kesinlikle, susuzluk olmaz, bunun nedeni tecelliyi 'içmiş' (şurb) olmasıdır. Bilgiye karşı bir susuzluk hissederse, bu, teorik düşünceden kaynaklanır. Tecelli bilgileri ise, imandan ibarettir. İman her ne zaman gerçekleşse, susuzluk kendisine eşlik eder. Böylelikle 'tadarak' ve zevk yoluyla artar. Bunu anla!

İKİ YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM

Şurb (İçme)

Şurb zevk ve kanma makamları arasındadır
Açıklama ve dürme arasındaki hüküm gibi

Hakka ait haklar boynundadır
Taşkınlık yaparken, sakın (onları ihlalden)

Aynınız iken, O'nun vasıtasıyla müstağnisin
Artık ona buna dönmek yok

Hiçbir âşık benim gibi sevmedi
Âşıklar birbirine sevgiyle bakarken

Vefa göründü, ayrılık bitti benim çadırımdan
Ben Tay (kabilesinden) asil Hatemî'yim

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, şurb (içme), 'zevk'ten elde ettiğine ilave olarak ikinci nefeste elde ettiğindir. Burada (ikinci, üçüncü nefes vs.) Sayı, kanmayı kabul edene ve etmeyenlere göre, değişir. Bilmelisin ki, içme, susuzluktan sonra olabilir. Örnek olarak, Havuz'dan içtikten sonra cennetliklerin içmesini verebiliriz. Onların Havuz'dan içmesi ise, kendileri adına 'zevk (tatma)' konumundadır. Havuz'dan içmeleri ise, susuzluktan kaynaklanır. Sonra bir daha asla susamazlar. Çünkü cennet ehli, cennette susamayacaktır. Onlar, susuzluk veya acısını gidermek amacıyla değil, haz alarak ve arzuyla içerler.

Bilmelisin ki, içme, içilen şeyin değişmesiyle değişir. İçilen şey tek bir tür ise, bu kez içenlerin mizaçlarının -ki istidatları demektir- değişmesiyle değişir. Bu bağlamda, bilginin kendisinde tecelli ettiği surete göre, insanların bir kısmının içeceği su, bir kısmınınki süt, bir kısmınınki şarap, bir kısmınınki baldır. Çünkü bütün bu kısımlar, farklı ilimlerin suretleridir. Biz bunları *Meratibu Ulumi'l-Vehb* diye isimlendirdiğimiz küçük bir risâlemizde zikrettik. Bu konudaki delilimiz ise, bunların peygamberin rüyasının ilimleri olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Rüya gördüm, bana bir bardak süt verilmişti, kanınca-

ya kadar içtim ondan, ta ki parmaklarımdan döküldü, sonra kalanını Ömer'e verdim. Sahabe 'Bunu nasıl tevil ettin, Ey Allah'ın peygamberi?' diye sorunca, 'Bilgi' diye cevap verdi. İşte bu, süt suretinde gerçekleşen tecelli bilgisidir. Aynı şekilde ilimler, içilenlerin suretlerinde ortaya çıkar.

Cennet görme ve tecelli yeridir. Allah ise orada dört nehir zikretmiştir: *'Tadı bozulmamış su nehirleri, tadı değişmemiş sütten, şaraptan ve saf baldan nehirler.'*[637] Buradan bilgi tecellisinin dört surette olabileceğini kesin olarak öğrendik: su, süt, şarap ve bal. Her tecelli sınıfının ise, kendisine özgü bir insanı ve tek bir şahsa özgü özel halleri vardır. Bunlardan bir grubu, minber sahiplerine özgüdür. Onlar, resullerdir. Bir kısmı, aile (veya sofra) sahiplerine aittir. Onlar ise nebilerdir. Bir kısmı kürsü sahiplerine aittir, onlar, varis-ârif velilerdir. Bir kısmı ise, mertebe sahiplerine özgüdür. Onlar ise, müminlerdir. Beşinci bir sınıf yoktur. Sınıflar arasında dereceli bir üstünlük vardır. Nitekim Allah *'Bu peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün yaptık'*[638] buyrulur. Başka bir ayette ise *'Bazı nebileri diğerlerinden üstün yaptık'*[639] buyrulur. Çünkü burada ameller, yükümlülük vaktinde dört yöne taksim edilmişti. Bu nedenle de İblis bu yönleri öğrendiğinde, *'Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim'*[640] demiş, diğer yönleri zikretmemişti, çünkü o yönlere herhangi bir amel bitişmemişti, o yönler, ilahi tenezzül ve izzet, engelleme ve otorite sahibi olan Rahman'm vergisine tahsis edilmiştir. Öyleyse ilimler çok olsa bile, bu dördü, onları kendinde toplar. Bunlar, Rahmanî suretlerdeki Rabbanî oturaklarda ilahi aynalardır. Bu ilimler, bir grup hakkında her nefes devam eder. Onlar, (içmede) 'kanma' derecesini kabul etmeyenlerdir. Bir grup hakkında ise, belli bir süreye kadar devam eder. Bu süreyi Allah Teala'nın ziyaret ve görüş günü söyleyeceği 'onları köşklerine döndürün' sözü belirleyecektir. Onlar, bu içeceklerin hepsinde veya bir kısmında 'kanma'nın olabileceğini kabul edenlerdir. İnsanların arasında hepsinde türden türe giren, zikrettiklerimiz arasında içeceği bir tane olan ve onu bırakmayan kimsedir.

Bir kısmının içecekleri değişir, bu kişi daha yetkindir. Hz. Peygamber suyu süt ile veya balı süt ile karıştırmayı severmiş. Geride bir tek şarap kalmıştır. Hz. Muhammed'in getirdiği ve kendisine uyarak vefat ettiği şeriatına göre, dünya, şarabın helal olacağı bir yer değildir.

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sütü suyla veya balı sütle içmesi örneğindeki gibi, şaraptan bilfiil bir örnek vermemiz mümkün değildir. Hz. Peygamber, kendisine helal olması yönüyle, onu saf veya karışık bir halde içmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber süt hakkında şöyle derdi: 'Allah'ım! Bize onu bereketli yap ve daha fazlasını ver.' Çünkü süt, sahih bir rüyada, Hz. Peygamber'in kendisiyle bilgiyi anlattığı bir örnek konumundaydı. Hz. Peygamber'e bilginin fazlasını istemesi emredilerek şöyle buyrulmuştur: *'De ki! Allah'ım, bilgimi artır.'*[641] Öyleyse süt, Hz. Peygamber'e bilginin artışını hatırlatan bir örnekti. Diğer besinler hakkında ise şöyle derdi: 'Allah'ım! Onu bizim adımıza bereketli yap ve daha hayırlısını bize yedir.' Hz. Peygamber 'Zemzem suyu içtiğinde, ondan zevk alırdı.' Hz. Peygamber tatlıyı ve balı severdi. Bütün bunlar, yani içecekleri Allah bir takım ilimlerin örnekleri yapmıştır. Söz konusu ilimler, âriflere o içeceklerin suretlerinde gözükür. Şarabı ise -dünyaya değil- cennete tahsis etmiş, ona kendisi içenlerin alacağı bir haz bitiştirmiş, aynı şeyi diğer içecekler hakkında söylememiştir. Çünkü şarabın dışında diğer içecekler arasında sevince, tam bir mutluluğa ve neşelenmeye yol açan başka bir içecek yoktur. İçen kendisinden haz alır, haz organlarına yayılır, iç ve dış güçlerini etkisi altına alır. İçecekler arasında şarabın dışında akıl üzerinde hüküm sahibi ve otoritesi olan başka bir içecek yoktur. Öyleyse şarap, zevk yoluyla elde edilen Allah hakkındaki bilgiye aittir. Akıllar söz konusu bilgileri kendi teorik düşünceleri yönünden kabul edemez, sadece iman yoluyla kabul edebilir. Nitekim şekilci bilginlerin ilmi de bu yolun bilgisine göre eksiktir. Çünkü bu yolun bilgisi, o bilgide etkisi vardır. Öyleyse bu bilgi diğer ilim türlerinde hakim ve etkin ilimdir. Hâlbuki diğer ilimler, otoritesinin gücü nedeniyle, kendisine etki edemez. Çünkü o akılda etkindir. Akıl ise olabileceklerin en güçlüsüdür. Aynı şekilde vehmin hükmünü de ortadan kaldırır. Vehmin ise, otoritesi güçlüdür. Aklın otoritesini içecekler arasında sadece şarap ortadan kaldırır. Öyleyse şarabın otoritesi karşısında ne akıl ne vehim direnebilir. İnsanda bu ikisinden daha güçlü bir şey de olamaz. Bakınız! Sarhoş, aklın ve vehmin sakınılması gerektiğine hükmettiği tehlikelere kendisini atar. Bilimler içinde ona benzeyen ilmin hükmü, onun hükmüyle birdir. Allah'ın bu ümmete vermiş olduğu keşif, fetih ve bilgilerde yardım ve bilgide serinleşme ve sabitleşmeye

rağmen, şarap bu şeriatta mubah kılınmış olsaydı, Hakkın sırları bulundukları hal üzere ortaya çıkarlar, pek çok şey batıl olurdu.

Şeriat 'süt ilminden'dir ve onu onaylamıştır. Şarap suretindeki tecelli, dünyada ancak 'emin kimseler' adına gerçekleşir. Söz konusu kimseler, içlerinde bu tecelliden haz alırken hükmü dışlarında gözükmez. Bu durum, Abdullah et-Tüsteri'nin şu sözünde dile getirilmiştir: 'Rububiyetin bir sırrı vardır, ortaya çıksaydı, nebilik batıl olurdu; nebiliğin bir sırrı vardır, ortaya çıksaydı bilgi batıl olurdu, bilginin bir sırrı vardır, ortaya çıksaydı, hükümler batıl olurdu.' Tecelli şarap suretinde gerçekleşseydi ve bilgi sıradan insanlara görünseydi -insanın doğası ve mizacı cennet ehlinin mizacında olmayacağı için- âlemde bu sırlar ortaya çıkardı. Sırların ortaya çıkması ise (şaraptaki) haz verme, sevindirmede, rahatlatma ve aklın etkisini içenden uzaklaştırmadaki gücü nedeniyle, bozulmaya ve fesada yol açardı. Bu nedenle Allah, dünyada (sırları izhar eden) bu tecellinin kendilerinde gerçekleşip de hükmünün gözükmediği kimselerden örnek vermiştir. Örnek olarak, nebiler ve Hızır ve Hakka yakın kimselerin büyükleri gibi, velilerin büyüklerini zikredebiliriz. Öyleyse Allah bu dünyada bazı beşeri mizaçları sarhoş olmayacak bir mizaçta yaratmıştır ki, Allah'ın bazı kullarında 'şarap' suretindeki bu tecellinin gerçekleşmiş olduğu öğrenilsin. Onlar ise, gizlemeyi ve ifşa etmemeyi gerektiren bir mizaca sahiptirler.

Bilmelisin ki, Allah bazı insanlara anlamları hitaptan veya hitaptaki nasslardan soyut verir. Böyle bir bilgi, Hakkın tuzsuz sudaki tecellisinden meydana gelir ve doğayla ilgisi olmayan ilahi bilgidir (metafizik). Allah bazı insanlara ise şeriatın sırları, hükümleri ve *'Gönderdiğimiz her peygamberi kavminin diliyle gönderdik'*[642] ayetinin hikmetinin bilgisini vermiştir. Bunun yanı sıra vakitler ve hallerin bilgisiyle hükümlerin ölçüsünü bildirmiştir. Bu ölçüye göre bir şeriatta helal olan şey başka bir şeriatta haram olur. Bu ise, Hakkın süt suretindeki tecellisinin bilgisinden elde edilir. Burada, tadı herhangi bir şekilde değişmemiş saf sütü kast etmekteyim. Bazı kimselere ise kemal, haller ve güzellik hakkında bilgi vermiştir ve bu bilgi şarap suretindeki tecelli ilminden elde edilir. Bazı kimselere vahiy, iman ve duru ilham yoluyla bilgi verir. Böyle birinin bilgisi, bilinmesi mümkün olan tüm konuları içerir. Öyle ki, bilinmesi mümkün olmayan bir şeyi bile, 'onu bilmenin mümkün olmadığı' şeklinde öğrenir. Bu bilgi, bal suretindeki tecelliden elde edilir. İn-

san bu içeceklerden birisinden veya hepsinden bir şey içerse, içmiş olduğu şeyin bilgisini elde eder. Nitekim böyle bir durumda Hz. Peygamber (içtikten sonra) 'Öncekilerin ve sonrakilerin bilgisini öğrendim' buyurmuştur. Hâlbuki bu durumun kendisine özgü olduğunu belirtmemiştir. Hz. Peygamber tahsisten söz etmeyince, bu makam ulaşmak üzere kendisinden içeri girmek isteyen kimse adına kapı açık bırakılmıştır. Öyleyse bütün akıl sahipleri için ilahi cömertliğin esintilerine koşmaları bir zorunluluktur. Çünkü (hadiste belirtildiği gibi) 'Allah'ın esintileri vardır, onlara hücum ediniz.' 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM

Reyy/Riyy (Kanma)

Bir grup 'kanma' olur demiş, bilmiyorlar fakat
'Kanmanın varlığı yokluktur'

Kanma olsaydı, iş sona erer ve kesilirdi
Sürekliliği, artışı ve öğretişi

Öyleyse işin bir sınırı yok ki kuşatılsın
Fakat rızık şahıslarda taksim edilmiştir

Reyy, sayesinde (içmekten) yetinilen ve mahallin fazla tahammül edemeyişini sağlayan durumdur. Bilmelisin ki, kanma'yı ve reyy'i kabul edenler, ortada bir son ve gaye bulunduğunu kabul edenlerdir. Onlar, dünya hayatının ve müddetinin sonunun kendilerine açıldığı kimselerdir. Onlar, korunmuş levhada keşif sahipleri ve düşüncelerini bütünüyle ona vermiş kimselerdir. Ya da bu insanlar, teorik düşüncesindeki keşfinin varlığın üzerinde bulunduğu durum olduğu kimselerdir. Sonra, önüne perde çekilir ve varlığa giren her şey sonlu olduğu için, sonluluk olduğunu düşünür. Böyle bir keşif sahibi, uhrevî keşiften bir şeye sahip

değildir. Kim gayeyi (ve bitimi) kabul ederse, (içmekten) kanmayı da kabul etmiş ve himmetini bitimli bir şeye bağlamıştır. Bunlar, haklarında şeyhimiz Ebu Medyen'in 'Nihayetinde başlangıcına dönen kimseler Allah adamlarındandır' dedikleri kimselerdir. Çünkü Allah, bu insanlara gerçeği bulunduğu hal üzere açıklamamıştır. Örnek olarak, güneşin gün boyunca dönmesini verebiliriz, hâlbuki gerçekte dönüş yoktur. Kanma'yı kabul edenler, haftanın günlerinin ve ayların tekrarlandığını görmeleri nedeniyle, devri kabul edenlerdir. Kanma'yı kabul etmeyenler ise geceyi ve gündüzü 'yeni' diye isimlendirenlerdir. Onlara göre genel anlamda tekrar diye bir şey yoktur. Öyleyse işin bir başlangıcı varken sonu yoktur. Fakat onda bazı âriflerin himmetlerinin ilgili olacağı bazı 'gayeler' vardır. Allah da onları (himmetlerinin iliştiği) gayelerine ulaştırır. Burada onlar için işin -hakkında değil- kendisinde bir yenilenme gerçekleşir. Bu durumda, hikmetler hakkında pek çok iyiliği ve ilahiyat bahislerinde büyük bir bilgiyi yitirirler. Hatta doğa bilimi hakkında bile pek çok iyiliği yitirirler. Çünkü doğanın terkibinin de dünyada ve ahirette bir sonu yoktur. Onları *'O'na döndürüleceksiniz'*[643] ayeti, kanmanın olmadığını görmekten perdeler. Allah onu 'dönüş' diye isimlendirmiştir, çünkü Allah, O'ndan sudur edişleri esnasında, kendi zâtlarına ve başkalarının zâtlarına bakmakla onları kendisinden alıkoymuştur. Âlemden var olanları incelediklerinde ise, Allah'a bağlanırlar ve O'ndan sudur etmeleri yönünden Allah'a döndüklerini zannederler. Bilmezler ki, kendisinden ortaya çıktıkları ilahi hakikat, dönmüş oldukları hakikatin aynı değildir. Aksine onlar, sonsuza değin, sürekli bir yürüyüş (sülûk) halindedirler. Onlar, Allah'ın ardında bir amaç olmadığı için, incelemişlerdir, çünkü onlar, daha önce nefislerine bakmakta iken, İlah'a bakmaya dönmüşlerdir.

Kanmanın gerçek nedeni şudur: Bir şey Haktan istidadının verdiği kadarını kabul edebilir ve burada bir engelleme yoktur. Bu nedenle de, istidadın kabul ettiğiyle yetinme gerçekleşmiş, mahal ise ilaveye yeterli gelmemiştir. Bunun üzerine bu zevkin sahibi şöyle demiştir: 'Kandım ben!' Vaktine göre hareket eden ve istidadına bakan kimse kanma'yı kabul eder. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[644]

İKİ YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

Kanma'nın Olmayışı (Ademü'r-Reyy)

Sûfilerin bir kısmı da bu görüştedir:

Kanmanın olmayışı apaçık delil
Sonluluk hükümleri yoktur diye

Kanmayı savunanlar hata etti
Sandılar ki söyledikleri basit bir söz

Bilselerdi değerini hâlbuki
'Ol ve olur' neyi gerektirir, bir görselerdi

Demezlerdi böyle bir sözü asla
Karşı çıktıkları kimseyi mazur görürlerdi

Allah teala peygamberine *'De ki, Rabbim, bilgimi artır'*[645] diye emretmiştir. Artış isteyen, kanmaz. Allah ona bunu belli bir vakte veya sınıra kadar emretmiş değildir. Aksine genel olarak söylemiştir. Peygamber de dünya da ve ahirette sürekli bilginin artışını istemişti. Hz. Peygamber kıyamet gününün durumu hakkında şöyle der: 'O'nu överim' -şefaat isteme anını kast ederek- 'Allah'ın bana bildireceği ve henüz bilmediğim övgülerle...' Allah sonsuza değin bizde yaratıcıdır ve ilimler de sonsuzdur. -Sûfiler 'ilim' derken keşif veya delalet yoluyla Allah ile ilgili ilimleri kast etmektedirler.- Allah'ın kelimeleri tükenmez ve onlar varlıkların hakikatleridir. Öyleyse bilgi talibi susamıştır ve hiçbir zaman da kanmayacaktır. Çünkü sahip olduğu istidat, elde edeceği bir bilgiyi talep eder. Onu öğrendiğinde, yeni bilgi sahibine oluş veya Allah ile ilgili başka bir bilgi için istidat kazandırır. İlk istidadından kazandığı bilginin kendisine verdiği istidadının öğrenmek istediği bir şey bulunduğunu yeni istidat ile öğrenince, onu öğrenmek (arzusuyla) susuzluk çeker. Öyleyse bilgi talibi, deniz suyu içen birine benzer, ne kadar içerse, susuzluğu o kadar artar! Oluş ise kesintisizdir, dolayısıyla bilinenler de kesintisizdir. O halde bilgiler de kesintisizdir. Öyleyse kanma nerede kalmıştır?

Kanma'yı ancak sürekli ve daimi olarak kendisinde yaratılan şeyleri bilmeyen kimse kabul edebilir. Kendisi hakkında bilgisi olmayanın ise Rabbi hakkında bilgisi yoktur. Bir ârif şöyle demiştir: 'Nefs, sahilsiz bir umman!' Burada sonun olmadığına işaret eder. Bir şey varlığa girerse veya varlıkla nitelenirse, sonludur. Varlığa girmeyen ise, nihayetsizdir. (Varlığa girenler) Mümkünlerden başkası değildir. Öyleyse ancak sonradan var olan bir şey bilinir. Çünkü bilinen yoktu, sonra oldu, sonra başkası olacaktır. Bilinen varlıkla nitelenseydi, sonlu olur ve kendisiyle yetinirdi. Öyleyse Allah'tan ancak kendisinden olan ve sende var ettiği şeyi ya ilham veya bir tecellinin meydana gelmesiyle keşiften bilebilirsin. Bütün bunlar ise, yaratılmış bilinenlerdir. Öyleyse herkes, kendisi gibi bir yaratılmışı bilir. Mümkünler ise sonsuzdur, çünkü onlar, bir defada varlığa girmemişlerdir. Aksine zaman içinde var olmaktadırlar. O halde Allah'ı ancak Allah bilebilir! Yaratılmış âlemi ise kendisi gibi bir yaratılmış bilebilir ve Hak onu kendisinde var eder. Allah Teala şöyle buyurur: *'Onlara Rablerinden her yeni (muhdes) bir söz geldiğinde...'*[646] Kastedilen O'nun kelamıdır ve onlarda meydana gelmiştir. Onların bilgisi de kendisine ilişmiştir. Öyleyse bilgi, ancak sonradan olana (yeni) ilişmiştir. Bu ise, bilgisi olmayanın 'Allah'ı bilmek' diye zannettiği şeydir. Dolayısıyla böyle bir söz doğru değildir. Çünkü bir şey ancak zâtî-olumlu özelliğiyle bilinebilir. Bizim (Allah hakkında) böyle bir niteliği bilmemiz ise imkânsızdır. Öyleyse Allah'ı bilmemiz imkânsızdır. Bilinmeyen olmaktan başka bir şekilde bilinmeyeni tenzih ederim! Öyleyse Allah'ı bilen, kendi mertebesini aşmaz ve bildiğinin bilinmeyenden (kaynaklandığını) bilir. Allah dilediklerini doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

Mahv (Silinme)

· Mahvın ilahi bir hükmü var, söylemiştir onu
Ra'd suresinde, burhan da onu taşır

Mahvı ispat kanıtlar, zıttırlar birbirlerine
Zıddın varlığıyla mı bilirsin onu?

Mahv sabit, fakat hükmü yok
Onu bileni ara da açıklasın sana

Bilmelisin ki, sûfilere göre mahv (silinme), âdet nitelikleri ile Hakkın gizlediği ve olumsuzladığı şeylerin ortadan kalkmasıdır. Allah teala şöyle buyurur: '*Allah dilediğini siler (mahv) ve sabit kılar.*'[647] Mahv, sabittir ve fakihlere göre 'nesih' diye ifade edilen ilahi nesihtir. Başka bir ifadeyle mahv, var ve sabit iken, Allah'ın bir şeyi silmesi ve ortadan kaldırmasıdır. Hükümlerde bunun karşılığı, bir hükmün süresinin bitmesi iken eşyada sürenin sonlanmasıdır. Allah Teala '*Hepsi belli bir ecele doğru akar*'[648] buyurur. Başka bir ifadeyle, her şey belli bir süreye kadar devam eder, sonra -kendisi değil- hükmü kalkar. Allah '*Belli bir süreye kadar akar*'[649] buyurdu. Akışı eceline ulaştığında, kendisi geride kalsa da, akış biter. Sıradan insanlarda geçerli bir âdeti Allah seçkin kullarında 'siler' ve ortadan kaldırır. Söz konusu âdet bir kısmının zâhirinden, bir kısmının bâtınından silinir ve âdet hükümleri onun üzerinde kalmayı sürdürür. Böyle biri, mahv sahibiyken, kamildir. (Silmenin bir benzeri olarak) Nitekim kalplerde de değiştirme gerçekleşmektedir ki günümüzde bu çok olmaktadır. Söz konusu değiştirme, İsrailoğullarında şeklen gerçekleşmekteydi. Allah onları maymuna ve domuza dönüştürmüştü. Allah kendilerini (diğer ümmetlerden) ayrıştırmak amacıyla bu ümmette değiştirmeyi içlerinde (huy) yapmıştır. Fakat değiştirme onlarm suretlerinde de kısmen gerçekleşmeden, kıyamet kopmayacaktır. Bununla birlikte yere batırma ve felaketler olacaktır. Nitekim Allah'ın peygamberinden böyle aktarılmıştır.

Âdetin bir yönü, sebeplere ve nedenlere yönelmektir. Mahv sahibinden ise sebeplere yönelme özelliği kalkarken sebeplerin kendileri kalkmaz! Çünkü Allah eşyada hikmetin hükmünü işlevsiz kılmaz. Sebepler, kalkmayacak olan ve (Allah tarafından) konulmuş ilahi perdelerdir. Sebepler arasında en büyük perde, kendinsin! Hâlbuki kendin, Allah'ı bilmenin sebebidir, çünkü Allah'ı ancak kendinden bilebilirsin (kendini bilen Rabbini bilir). Allah bilinmeyi irade etmişken, senin ortadan kalkman mümkün değildir. Öyleyse Allah seni kendinden siler.

Varlığın sabit iken ve hüküm O'ndan zuhur ederken, kendinle kalamazsın. Allah, atmanın varlığı kendisinden gerçekleşmiş iken, peygamberini atma hükmünde silmiş ve şöyle buyurmuştur: *'Sen atmadın.'*[650] Burada onu silmiştir. *'Sen attığında.'*[651] Burada ise sebebi var etmiştir. *'Fakat Allah attı.'*[652] Allah ise peygamberin eliyle atmıştır. Sahih bir rivayette şöyle denilir: 'Ben onun görmesi, duyması ve eli olurum.' Öyleyse silmede sebebin izale edilmesi, varlıkta değil, hükümde gerçekleşir. Çünkü illet ve sebep ortadan kalksaydı, o da kalkardı. O ise ezelîdir. Öyleyse hikmetin gereği, sebepleri baki kılmaktır. Bununla birlikte kul, hükümlerini nedenlilerde olumsuzlayarak, sebeplere eğilmekten kendini uzaklaştırır. Sebepler, örtüler ve perdelerdir.

Mahv etkisi bulunan şeyde olabilir. Aksi halde mavh söz konusu değildir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[653]

İKİ YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İspat'ın Bilinmesi

İspat, âdet hükümleri ile kavuşturucu şeyleri kabul etmektir.

Himmetimi ispat mertebesine yönelttim
İmamı beni çağırdığında, mahvdan ayrılarak

Mertebeye geldik ve sürekli oradaydık
Rehber ile, mertebenin önüne ve ardına geçti

Gedik ile engel arasında görünene kadar
Onu özlemiyle maksadına ulaştırdı

İspat, bütün âlemin üzerinde bulunduğu yerleşik durumdur. Binaenaleyh bir peygamber veya nebinin varisinden başka, âdetlerin hükmünün ortadan kalkmasını isteyen kimse, hiç kuşkusuz ki, saygısızlık ve bilgisizlik etmiş demektir. Harikulade diye isimlendirdikleri ise, gerçek-

te âdettir. Çünkü harikuladenin sübutu, âdettir. Âdetleri ancak onları ispat (ettikten sonra) silebilirsin. Şu var ki ispat sahibinin Hak ile vuslatının olması gerekir ve bu nedenle âdet hükümleri sabittir, çünkü (bu makamdaki insanın) arkadaşı (Hak) onu koymuştur. Arkadaşlığın şartı, uymaktır. Peki Allah'ın hikmeti kendisini vaat etmekte iken, O'nun koyduğu âdeti kaldırarak (Hak ile) nasıl dost olacak ve kendisine nasıl ulaşacaksın? Bu makam sahibi Allah'ın (âlemde) icra ettiği ve ispat ettiği işlerde hikmeti gözeten ve bilen olduğunu kabul ederse, arkadaşının ispat ettiğini ispat eder. Bunu yapmak yerine başka bir şey talep eden ise, (arkadaş değil), kavgacıdır. Seninle kavgaya tutuşan arkadaşın olmadığı gibi sen de kavga ettiğinin arkadaşı değilsin. Böyle bir ilişki, inatlaşmaya daha yakındır. Öyleyse ispat eden insan, sürekli Hakka yaklaşır, çünkü o, âdet hükümlerini ispat etmektedir. Bunun nedeni, Hakkı o hükümlerde müşahede etmesidir. Bu hal sürerken, söz konusu hükümlerin ortadan kalkmasını veya silinmesini istemez. İşte oldukça veciz ve açıklayıcı bir şekilde, ispat denilen şey budur. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Setr'in (Örtü) Bilinmesi

Setr, Hakkın seni silen ve fani eden şeyden seni gizlemesidir.

Allah örtüleri ve perdeleri niye çeker?
Kilitlenmişe ulaşılsın diye

Bazen, onları düşünmek çekingenlik verir
Ya da doğanın gerektirdiği bıkmadan dolayı

Düşünürsen, içerdiği ibretleri esasta
Gayeler ve umutlar onun içindir

Gizemlerini saklayan perdeler olmasaydı
Bir gayem veya amacım olduğu bilinmezdi

Allah perdeleri ve örtüleri çekti ki
Söylenmesi güç büyük bir iştir sebebi

Setr (örtü), oluşun perdesidir ve âdetler ile amellerin sonuçlarıyla kalmaktır. Daha önce, sebeplerin kaldırılmaları mümkün olmayan ilahi perdeler olduklarını söylemiştim. Sebeplerin kaldırılması konulmaları demek iken silinmeleri ispatları demektir. Setr (örtü), emirlerine karşı çıkacakları takdir edildiği için, sıradan insanlar hakkında Allah'ın genel rahmetidir. Onlar adına sebeplerin ortaya konması gerekir. Çünkü keşif ve tecelliyle birlikte günahın işlenmesi mümkün değildir ve dolayısıyla 'örtü' zorunludur. Bu nedenle bilgi tecellisine mazhar olanlardan sınırlama kaldırılmıştır. Onlar için bir sınırlama yoktur ve yapmak istedikleri işler onlara serbest bırakılmıştır. Çünkü güvenilir bir rivayette Allah Teala'nın günahı bağışlayan ve cezalandıran bir Rabbi olduğunu bilerek günah işleyene şöyle dediği zikredilir: 'Dilediğini yap, bağışladım gitti!' Başkasına yasaklanmış olan, bu nitelikteki birisine mubah kılınmıştır. Ancak yapılması yasaklanan bir işi yapmayı emretmek imkânsızdır, çünkü Allah taşkınlığı emretmez ve bu nedenle yasağın üzerine perdeler çeker. İşte örtünün (setr) sıradan insanlardaki hükmü budur. Seçkinlerdeki hükmü şu dizede dile getirilir:

Sen gaybının örtüsünden kalbin perdesisin
Sen olmasaydın, mührü üzerine vurulmazdı

Allah seni senin üzerindeki perdesi ve örtüsü yaptı. Bu örtü olmasaydı, O'nun hakkında daha fazla bilgi istemezdin. Öyleyse suret -ki seninle bu suretten konuşur- örtüsünün ardından konuşan ve hitap edilen sensin. Beşerilik yönüne bak, onu ardından seninle konuştuğu örtünün aynısı olarak göreceksin. Allah şöyle der: '*Allah bir vahiy veya perde olmaksızın hiçbir insanla konuşmamıştır.*'[654] Bazen seninle senden konuşur. Bu durumda sen, kendinden kendinin perdesi ve O'nun senin üzerindeki örtüsüsün. Beşer olmaktan çıkman, mümkün değildir, çünkü özün gereği beşersin. Sana gelen bir hal nedeniyle kendinden uzaklaşmış veya fani olsan bile, beşeriliğin mevcuttur. Öyleyse perde, çekilmiştir ve göz

ancak perdeyi görür. Çünkü göz, bir sureti görebilir. Bunun nedeni, başka birinin kendisini idrak etmesine karşı, ilahlığın gerektirdiği gayret (kıskançlık) ve rahmettir. Başka biri O'nu idrak etseydi, ihata edilmiş olurdu, hâlbuki Allah *'her şeyi ihata edendir.'*[655] İhata edilen, kendisini ihata edeni ihata edemez. Buradaki rahmete gelirsek, Allah sonradan olanların zâtının tecellileri nedeniyle baki kalmayacaklarını bilir. Bu tecelliler nedeniyle yanarlar. Allah, varlıklarını korumak üzere, bu tecellilerden kendilerini perdelemiştir.

Bunun yanı sıra Allah, bilginler için amellerinin neticeleri önüne perdeler çekerek (âdeta) şöyle dile getirmiştir: 'Şunu yapmak sahibine şöyle bir netice verir.' Bunun üzerine sahibi ameliyle sınırlı kalır ve seçkinlerden ise ona dair bir arzu duymaz. Seçkinin amelinin neticesine ilgi göstermesi, onu tashih ve efendisinin kendisini yükümlü tuttuğu işi neticesiyle görme amacı taşır. Sıradan insanlar ise, amelin neticesine rağbet eder ve aşkla bağlanır. Allah Teala yapanları için amelin sağlıklı olup olmadığını gösteren bir takım alametler ortaya koyunca, seçkinler amelleri görmeyi arzulamıştır. Alametlerin konulma amacı, işlerinde basiretli olmalarını sağlamaktır, çünkü onların amaç ve himmetleri, Hakkın gösterdiği yükümlülükleri yerine getirmektir. Bu yükümlülükler, kendilerini sorumlu tuttuğu amelleridir. Bazen göz değmesi ve isabetinden korkarak perde ve örtü çekilir. Mümkünlerin varlıklarını yakan zât tecellilerine çekilen perdeler de bu kapsama girer. Allah'ı bilmede bu meşrebe sahip olmayan bazı insanlarda ise Allah Teala'nın her nefes bir önceki nefesteki tecellinin suretinde farklı bir tecellisi olduğunu bilir. Bu idrak kendisinden kaybolduğunda, genellikle bir tecelli kendisini takip eder ve müşahedesi sürer. Doğa hakikatiyle insanı zorlar ve bir bıkkınlığa kapılır. Bu makamda bıkkınlık, ilahi mertebeye hürmetsizlik demektir, çünkü onlar, her nefes gerçekleşen *'Yeniden yaratmadan kuşku içindedir.'*[656] Onlar, işin başkalaşmadığını zannederler. Bunun üzerine Allah kendilerini ve Allah'ı bilmekten mahrum bıraktığı için hürmetsizliğe sevk eden bıkkınlık nedeniyle perde çeker. Onlar her nefes aynı olduklarını zannederler. Hâlbuki cevherleri yönünden aynı iken kendisiyle nitelendikleri şeyler yönünden başkadırlar. İşin böyle olmadığını söyleme! Bu, ilahi sırlardan birisidir. Allah, kendi ehlinden mükaşefe fetihlerinin sahibi olan pek çok kişiyi bunu anlamaktan perdelemiştir. Onlar böyle ise, başkalarının bu sır karşısındaki durumu nasıl

olabilir? Öyleyse örtü gereklidir, çünkü sen gereklisin! Anla! *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[657]

İKİ YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

Mahk'ın (Silinme) ve Mahku'l-Mahk'ın (Silinmenin Silinmesi, İspat) Bilinmesi

Mahk, senin O'nda fani olman demek iken mahku'l-mahk ise senin O'nda sabit olman demektir.

Oluşun varlıklarda fani olmasına 'mahk' denilir
Oluşun kendisi Hak, sonra halk (yaratılmış)

Delil varlığımı gösterirse şayet
Mahk'ın arzuladığının zatıyla var olur

Ben oluşumun içerdiğiyle birlikteyim
Yarılma halinde, isimlerin hakikatinden

İşte bu mahk denilen şeydir. Mahku'l-mahk ise şu dizelerde anlatılmıştır:

Mahku'l-mahk, izhardır
Gerçekte ise inzardır

Onun doğuşunu bir görürsen
'Gözler kendisini göremez' içinde

Geldiğinde demirciye dedi ki
Önünde perdeler ve örtüler varken

'Ben kimim?', yaratıcımız dedi
Benim sendeki delilim eserlerdir

Bilmelisin ki, mahk, senin halifelik ve vekillik yoluyla oluşta O'nunla zuhur etmen demektir. Bu durumda âlemde hüküm sahibisindir. Mahku'l-mahk ise kendisine perde ve örtü olman demektir. Mahku'l-mahk'te sen Hakkı perdelersin. Böylelikle oluşun müşahedesi senin üzerinde Hak olmaksızın halk (yaratılmış) olarak gerçekleşir. Çünkü onlar Allah'ın önlerine bir örtü çektiğini ve bu nedenle O'nu görmeyeceklerini bilmezler. Mahku'l-mahk, mahk'te bir abartı ve mübalağa değil, onun mukabilidir. Başka bir ifadeyle o, yokluğun yokluğu gibidir (varlık). Kul Hakkın mertebesinden -kendileri fark etmeksizin- yaratıkların mertebesine kendilerinde hüküm sahibi olmak üzere çıkar. Bu türden bazı şahıslar hakkında ise bunun farkına varırlar. Bunlara örnek olarak, Allah'ın yeryüzünde halifeler yaptığı resulleri verebiliriz. Onlar, Allah'ın kendileri hakkındaki hükmünü onlara ulaştırır. Fakat bu durum peygamberlerin varislerinde gizlenmiştir. Onlar, kendilerinin farkında olunmadan, halife olan kimselerdir. Farkına varılan bu peygamber veya farkına varılmayan varis halifeliğe ancak surelerin ilk harflerinin anlamlarını öğrendikten sonra yerleşebilir. Bunlar, Elif, Lam, Mim gibi Kur'an surelerinin başında yer alan harflerdir. Allah böyle birine bu harflerin hakikatlerini ve anlamlarını öğretirse, halifelik onun adına gerçekleşir ve vekillik için ehliyet kazanır. Bu, bu harflerin zâhiri hakkındaki bilgisiyle gerçekleşen şeydir. Harflerin bâtınî anlamları hakkındaki bilgisine gelirsek, bu konudaki bilgisine göre Hakka döner. Böylelikle harflerin sırlarının ve anlamlarının bilgisini son haddine varıncaya kadar el-Bâtın isminden öğrenir. Böylelikle Hak, gerçekte hizmet yoluyla onun zuhurunu perdeler ve ilahi yakınlık olmakla birlikte Hak olmaksızın halkı görür. Bu durum sıradan insanların birbirlerini görmesine benzer. Böylelikle âlemde hakikatinin gerektirdiği şekilde hüküm verir. Bu ise, kendisi ile âlem arasındaki münasebet için kevnî bir suret olmasından kaynaklanır. Bu nedenle âlemi bilemez. İlahi yakınlık budur. Ve bu, Allah adamlarının kendisine ulaştığı mahku'l-mahk'tir. Bu makama ulaşan kişi, Allah'ı Allah ile görürken oluşu Allah ile değil kendisiyle görür. Bu makamda ise surelerin ilk harflerini hakkıyla öğrenir. Bunlar, diğer harfleri bilse bile, özellikle Elif ve Ra'dır. Şu var ki ondaki hüküm, her nerede bulunurlarsa, bu makamda Elif ve Ra'ya aittir.

Bu makamda âlemdeki hükmü ise Lam, Mim, Sad, Kef, He, Ya, Ayn, Tı, Sin, Ha, Kaf ve Nun olmak üzere diğer harflere aittir. Bu makamdaki insan, mahku'l-mahk makamında bu harflerle zuhur eder. Elif ve Ra ile de mahk makamında gözükür. Bunlar, haklarında Hz. Peygamber'in 'Görüldüklerinde Allah hatırlanır' dedikleridir. Çünkü bu iki harfle görünür surette kendilerine dönük tecellisi, Hakkın tecellisinin aynıdır. Dolayısıyla onları gören Hakkı görür. Onlar, niteliğiyle özdeşleştikleri için (tahakkuk), görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir. Onlar, Hak suretinde tecelli ettiğinde Hakkı müşahede ederler. Ben de O'nu bu tecellide görmüştüm. Allah adamlarından pek çok kişinin onu bilmediklerini veya inkâr ettiklerini görmüştüm. Buna şaşırdım ve onların -emirlerini yerine getirmeleri nedeniyle- Allah ehli olduklarını anladım, yoksa, Allah'ı bildikleri için Allah ehli değillerdi. Bu yönüyle onlar, iman ehlidir. Bu harfler arasından Elif ile Ra arasında üç mertebe olduğu için, Ra Elif kadar güçlü olmamıştır. Çünkü Elif hareke taşımadığı gibi onu kabul etmez. Ra ise böyle değildir.

Bilmelisin ki, Allah ehline göre mahku'l-mahk dünya hayatında daha tam iken mahk, ahirette üstündür. Mahku'l-mahk halini ise Allah ehlinin en seçkinleri elde edebilir. O, bedenleri nurlanmış akıllara aittir. Mahk'a ise seçkinler ulaşabilir ve nurlanmış nefislere aittir. Allah bizi 'mahk' halini sildiği (mahku'l-mahk) ve hakkını kendisine tahsis ettiği kimselerden etsin! İşte bu 'Hak ile yalnızlık' diye isimlendirilen haldir. Çünkü bu makamdaki insan, ne görünür ne müşahede edilir. Bazı insanlar kendisini bilse, ona görünmezler. Bu hakikatten Allah ehli halveti düstur edinmiştir. Bunun nedeni, Hakkın kuluyla yalnız kalmayı tercih ettiğini görmeleridir. Böyle biri, yaşadığı zamanda bir kişi olabilir ve Gavs ve Kutub diye isimlendirilir. O, Hakkın kendisiyle yalnız ve -diğer yaratıklar olmaksızın- baş başa kaldığı kimsedir. O, nurlanmış bedeninden ayrıldığında ise, yerini bir başkası alır. Bir zamanda iki şahıs (Hak ile) baş başa kalmaz. Bu ilahi yalnızlık, yayılmayan ve açıklanmayan sırlar âlemindendir. Bizim onu zikretmemiz ve adını vermemizin yegane nedeni, kendisinden habersiz olanları, hatta onu hiç tanımayanların kalplerini uyandırmak arzusudur. Çünkü ben benden önce kimsenin onu zikrettiğini görmediğim gibi böyle bir haber de bana ulaşmış değildir. Bununla birlikte Allah ehlinin seçkinlerinin onu bildiklerini bilmekteyim. Kıyamet gününde bu makama dikkat çeken bir rivayet var-

dır. Orası büyük toplanma yeridir ve bu yerde kul Rabbiyle yalnız kalabilecektir. Allah örtüsünü onun üzerine çeker ve kendisinden meydana gelen şeyi onaylar. Ona şöyle der: 'Ben dünyada senin o günahını örtmüştüm. Burada da onu senin adına gizleyeceğim.' Sonra onun cennete götürülmesini emreder. Hadis, Allah ile yalnız kalmaya dikkat çeker. Biz de senin dikkatini Hakkın kuluyla yalnız kalmasına çektik. Bu kul, bütün zamanlarda Allah'ın aynıdır. Hak kendi zamanında ancak ona bakar. Bu, en büyük perde, en parlak örtü ve en parlak kıvamdır.

İKİ YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM

Ebdar (Dolunay) ve Sırlarının Bilinmesi

Dönüş dolunayının sülûk dolunayına dönmesi körlûk
Mi, niçin, nasıl ve nedir soru edatlarıyla bir incele

Varlık gerçi bu sorulardan münezzeh
Onda eşit olan ile kör arasında fark yok

Nispetlerin tevhidinde etki etmediği kimse
Eskilerin tevhidinde hayrete düştüğü kimsedir

Kalıptan kalıba girişinde aklın görmedik
Zât mertebesinin tevhidinde bir katkısını

Bilmelisin ki, zikredilen hakkında 'mevcut mudur, değil midir?' denilemez, ta ki varlığı gizli olsun! Varlığı açık olan her varlıktan 'mıdır' sorusu kalkmıştır. Bu soru bir varlık sorusudur ve ancak soru sorulanın halini bilmemekten kaynaklanabilir. 'Niçin' sorusu da nedenli hakkında sorulabilirken 'nedir' sorusu tanımlanabilen şeyler hakkında sorulabilir. 'Nasıl' sorusu ise halleri kabul eden hakkında sorulabilir. Hak ise bu soru edatlarıyla sorulan akledilir durumlardan münezzehtir. Başka bir ifadeyle Hakkın zâtı, bu soru edatlarından münezzehtir. Hat-

ta bu sorular O'nun hakkında caiz olmaz. Ancak bu durum, varlığın Hak olduğunu ve bunu kabul etmeyen için geçerli değildir. Çünkü Hakkın Allah olduğunu düşünen kimse, Hakkın kendisiyle zuhur ettiği şeyin hükmünün mümkünlerin hakikatlerinin hükümleri olduğunu görür. Öyleyse bu sorular ancak onları hak edene sorulmuş olur. Çünkü bu sorular Hakka mümkünün aynıyla zuhur etmesi yönünden sorulmuştur. Öyleyse mümkünün kendisi, talep edilen şeydir ve talip için iş belirsizleşmiştir. Varlığı Hak olarak görmeyen kimse ise, bu soruları kullanamaz.

Sonra konumuza dönerek şöyle deriz: Ebdar (dolunay), Allah'ın hükmüyle kendisinde tecelli etmek üzere, âleme diktiği bir örnektir. Öyleyse Ebdar, âlemde Allah'ın isimleriyle ve bu isimlerin hükümleriyle ortaya çıkan Allah'ın halifesidir. Bu hükümler, rahmet, kahır, intikam, bağışlama gibi hükümlerdir. Nitekim güneş de ayın zâtında ortaya çıkarak onu bütünüyle aydınlatır ve 'bedir (dolunay) diye isimlendirilir. Güneş ise, bu esnada kendisini dolunayın aynasında görür ve aya -sayesinde dolunay diye isimlendirilmesini sağlayan- bir ışık giydirir. Hak da, kendisini halife atağı kimsenin aynasında kendisini görür. Öyleyse halife, Allah'ın hükmüyle âlemde hüküm verir. Hak, onu kendisine bilgi nurunu verenin gördüğü gibi görür. Allah Teala şöyle buyurur: '*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*'[658] Ona bütün isimlerini öğretmiş ve melekleri kendisine secde ettirmiştir. Halife de meleklerin kendisine secde ettirileceğini biliyordu, çünkü halife olan kimse, ancak kendisini halife atayanın özelliğiyle zuhur edebileceğini bilir. Öyleyse hüküm, kendisini halife yapanındır.

Ebu Yezid, bir yerde Hakkın karşısındayken Allah kendisine şöyle hitap eder: 'İki niteliğimle birlikte yaratıklarıma görün. Seni gören beni görmüş, seni yücelten beni yüceltmiş olsun.' Öyleyse kulların yüceltilmesi, kendilerinden değil, efendilerinin büyüklüğünden kaynaklanır. İşte Ebdar'ın sırrı budur. Allah dolunayın suretini güneyin karşısında ilahi halifeliğin bir örneği olarak dikmiştir. Hak, tam bir yaratılış üzere, kendisini halife atadığı kimsenin zâtında görür. Çünkü o, Hak için ancak kendi suretine ve kadrine göre zuhur eder. Hakkın âlemin aynası olarak gören ve âlemin bu aynada kendisini gördüğünü düşünen kimse, âlemi güneş, Hakkı ise dolunay olarak görür. Her iki benzetme de sahih ve geçerlidir.

Bilmelisin ki, Allah insanlara örnek vermeyi dileyerek şöyle buyurmuştur: '*Allah Rablerinin çağrısına olumlu karşılık verenler için örnekler verir.*'[659] İçerdikleriyle birlikte bütün âlem, kendisinden Hakkın Hak olduğu öğrenilsin diye, verilmiş bir örnektir. Allah âlemi kendisine delil yapmış, âlemi incelemeyi bize emretmiştir. Allah'ın âlemde verdiği örneklerden birisi, güneş karşısında aydır. Hak, kemaliyle âlemde zuhur etmeyi sürdürmektedir ve bu nedenle de âlem bütünüyle kamildir. Allah âlem için iki yön yaratmıştır; zâhir ve bâtın! Tecellisini idrakte zâhirden eksileni bâtın alır ve onda zuhur eder. Âlem Hak ile sürekli korunur ve durumun böyle olması zorunludur.

Allah karşısında âlemin üç durumu vardır: Birincisi, Hakkın âlemde ez-Zâhir ismiyle zuhurdur. Bu zuhurda işin herhangi yönü âlemde gizli ve bâtın kalmaz. Bu, belirli bir yerde gerçekleşir. Sıradan insanlar için bu yer, kıyamettir. İkinci mertebe ise, Hakkın kendisinde el-Bâtın isminde tecelli ettiği yerdir. Böylelikle Hakkı -gözler değil- kalpler müşahede eder. Bu nedenle de iş kendisine döner ve herkes O'na dayandığını ve -hakkında bir bilgisi olmaksızın veya bir delili incelemeksizin- O'nu ikrar ettiğini yaratılışından öğrenir (bulur). Bu, Hakkın el-Bâtın'daki tecellisinin hükmüdür. Üçüncü mertebede ise Hak, ez-Zâhir ve el-Bâtın isminde tecelli eder. Böylelikle ez-Zâhir'de tecelli ettiği ölçüde idrak edilirken bâtında da tecelli ettiği ölçüde idrak edilir. Öyleyse Hak, âlemin bütününe her zaman ve sürekli tecelli eder. Âlemin tecellideki mertebeleri ise, kendiliğindeki mertebelerinin farklılığı nedeniyle değişir. Hak, âlemdekilerin istidatlarına göre tecelli eder. Bunu anlayan kimse, Ebdar'ın varlığının sürekli olduğunu anlar! 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

Muhadara'nın Bilinmesi

Muhadara, kesin delilin rivayetiyle kalbin huzur bulmasıdır. Bunun yanı sıra muhadara, âlemin kendilerini talep ettiği içerdikleri hakikatler nedeniyle, ilahi isimlerin komşuluğudur.

İsimlerin zât mertebesinde karşılıklı sohbeti
Geçmiş ve gelecek zamana delil

Ben bunu söylerim, oluş varlıklarını gösterir
Çünkü hem acı hem hazlar var

Mahvın varlığı olmasaydı bizim nezdimizde sahih olmazdı
Ya da bilenin nezdinde: ispatın varlığı

Muhadara, dince emredilen değerlendirme ve teorik araştırma ehlinin niteliğidir. Onlar, medlulünü kendilerine verinceye kadar delili tam incelediklerinde, Allah başka bir delil daha verir. Bu delili de sahip olduğu delaleti öğrenene kadar incelerler. Onun neyi gösterdiğini ve medlulünü öğrendiklerinde ise, Hak kendilerine başka bir delil daha gösterir. Böyle sürüp gider. Bu durum '*Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz*'[660] ayetinde belirtilir. Allah, ayetler göstereceğini zikretmiş ve onu tek bir ayet yapmamıştır. Sonra şöyle demiş: '*Ta ki Hak olduğu onlara görünsün.*'[661] Bu ise, onların delilin yönünü görmeleri ve medlulün öğrenilmesidir. Bu, mükaşefe keşiflerinin kendisinde farklılaştığı bir meseledir. Bu bağlamda bir kısmına delil ve medlulü keşif yoluyla verilmiştir. Bu medlül, delilinden başkasını hiçbir zaman vermez. Öyle ki bazı bilginler şöyle zannetmiştir: 'Aklî delili incelemek suretiyle sahibine verilen vehbî ilimler kişiye ancak kendi delilleriyle verilir. Çünkü onlar, aklî bir şekilde delilleriyle irtibatlıdır.' Bir kısmı ise şöyle der: Allah dilediği kimseye aklî delillerle idrak edilebilen vehbi bilgileri başka delillerle verir. Çünkü amaçlanan, delilin kendisi değil, medluldür. Aklî düşüncede -kendisiyle irtibatlı olduğu yönden- bir şekilde doğruluk yönü ortaya çıktığında, delile gerek kalmaz. Çünkü şunu öğrendik: Delil medlulün nefiste gerçekleşmesinin mukabilidir. Bu ikisi

ise, bir araya gelmez.' Böyle bir değerlendirme hatadır. Medlül ile bir araya gelmeyen, delilin kendisi değil, delili incelemektir. Çünkü delili inceleyen kimse, yitiren, bulan ve medlulü elde edendir.

Kul yönünden muhadara, ilahi ve kevnî isimlerle gerçekleşir. Bu durum, Hakkın kevnî isimlerle kendisini nitelemesi yönünden kaynaklanır. İlahi isimlerle de âlem kendisini isimlendirir ve her iki mertebe bütün isimleri hak eder. Bu, âlemin ilahi surete göre yaratılmış olduğunu destekleyen hususlardandır. İlahi isimler ile âlemin isimleri bir araya gelip (muhadara) övünme meydanında yürüdüklerinde, Allah münafiklar ile 'ilahi mertebe' ile alay edenlerle 'alay eder.' Hak tuzak kuranlara 'tuzak kurar', gücüne rağmen doğayı boyun eğdirene 'şaşırır.' Bütün bunlar, sonradan olanların özellikleridir. Hak, onların isimleriyle kendisini nitelediği gibi kadir, yaratıcı, alim vb. olmakla da kendisini nitelemiştir. Hepsi, sûfilere göre, nispi aslın aslıdır -ki o âlemi var edendir. Bir kısmı ise ayırt etmiştir. Böylelikle güzel isimlerin zıtlarını, âlemde kendisinden ilahi mertebeye geçilen asıl yapmıştır.

Muhadara'nın bütün şahıslardaki hükmü, kendisinde güçlenen (teorik) araştırmanın verisine göre değişir. Allah ehlinin halleri de bu konuda değişir. Bu durum '*Bu konuda tefekkür eden toplum için ayetler vardır*'[662] ayetinde belirtilir. Allah'ın zâtı hakkında düşünmek imkânsızdır. Geride âlem üzerinde düşünmek kalmıştır. Öyleyse düşünmenin konusu, güzel isimler ve yaratılmışların isimleridir. Bütün isimler, o halde, bu yaklaşıma göre oluşta asıldır. İsimlerin karşılıklı sohbetlerini ve münazaralarını öğrenen, daha önce yok iken oluşun varlığına kimin etki ettiğini de öğrenir. Acaba ona Hak mı etki etmiştir, yoksa kendi istidadı mı veya her ikisi birden mi etki etmiştir. Muhadara'nın yararı bunu öğrenmektir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Levami'in Bilinmesi

Levami, tecelli nurlarından iki vakit veya buna yakın bir süre geride kalan nurlardır.

Tevhidimin nurları parıldadı
Tecridimle yalnız kaldığımda

Parıltıları her gözüktüğünde
Tahdidimle bize izin verdi

Her sınırlanmış olan yönelir
Yok olmaya ve dağılmaya doğru

Kendi cinsinden ayrılması bir bilgidir
Tevhidimin eksikliğinden gözüken bilgi

Levami, zevkin üstünde -çünkü onlar ilkeye ilavedir- ve içmenin altındadır. İçme ise bazen kanma (reyy) derecesine varırken bazen de varmayabilir. Tecelli nurları iki anda veya buna yakın bir süre sabit kalırsa, levami' (parıltılar) diye adlandırılırlar. Bu ise, zâtî tecellide meydana gelmez, ancak münasebet tecellisinde meydana gelir. Münasebetlerde tecelli ettiğinde tecelli, münasebetin sürdüğü ölçüde sürer. Münasebetin süresi az ise tecelli nurları da az bir süre sabit kalır. Çünkü ilahi şe'nler, kendilerini bırakmaz. Kendi başlarına var olan hakikatlerin dışında sadece hızla yok olan arazlar vardır. Bu nurlar iki an veya ona yakın bir süre sabittir. Çünkü birinci vakit onların zuhuru, ikinci vakit ise parladıkları kimseye verdiklerini vermeleri içindir. Çünkü (kendilerini karşılayan) mahal, onların parlaması esnasında korkar. Bu, kendisinden ayrılmış olduğu tecelliyle yakın tanışıklık içindedir. Böylelikle parıltılar, kendisinde bulunan korkunun ve ilginin dağılmasını bekler. Korku ve ilginin dağılmasından sonra ise, idrak mahalli ve yeri, parıltıların getirdiği şeyleri alır. Burada onların beklemesi derken, peş peşe gelmelerini kastetmekteyim. Kabul gerçekleştiğinde ise, hükümleri geçer ve kaybolur. Bu kez ya benzeri veya farklısı olmak üzere başkaları gelir.

Bu tecelli sahibi her zaman süratle his âlemine döner. Bu levami ise ilahi ilimler getirir ve oluşla ilgili bilgilerle irtibatları yoktur. Öyleyse bu bilgiler, soyut ilahi bilgilerdir. Levami'in doğruluk ölçütü de budur. Kendi halinde insan bir bilgi bulursa, böyle bir şey levami değildir. Çünkü tecelli türleri pek çok ve hükümleri türlü türlüdür. Bunu bilmelisin! '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[663]

İKİ YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

Hücum, Bevadihin Bilinmesi

Hücum, kişinin bir çabası olmaksızın, vaktin geçmesiyle kalbe gelen şeydir. Bevadih ise ansızın ürkme tarzında kalbe gaybten ansızın gelen şeydir. Bu ise ya sevinç veya üzüntü gerektirir.

Bevadih nuru gayblerin ansızın gelişi
Karanlıklarda dönüp dolaşan kalplere

Keşf hücumunun varidatı onu meydana getirir
Bir halde, zaman haliyle onu takip eder

Eğer o yaratılışımızın ruhuna gelseydi
Ruhumuz ne nefs ne beden olarak tedbir edilmezdi

Allah bizi ve seni kendinden bir ruh ile desteklesin, bilmelisin ki, bevadih-hücum, sahv-sekr, zevk-şürb ve benzeri terimler, gaybden kalplere gelerek bulundukları kimselerde farklı etkiler meydana getiren hallerdir ve bu gelen 'varid (gelen)' diye isimlendirilir. Kulun bu gelenleri elde etmede çabası yoktur. Bununla birlikte onlar, kendilerini kabul etmek için istidatlı olan kalplere kulun çabası olmaksızın ansızın gelirler. Bir varid kalbe kulun çabası olmaksızın ansızın gelirse, bu varid ona vaktin kaçmasının üzüntüsünü verir. Çünkü varid, vaktinin kendisindeki hükmünden habersiz kalıp da vaktinin varidi karşısında gereken say-

gıyı göstermeyen kimse adına bir uyarıcıdır. Hak ise, kendinden bir inayet olarak, kendisini uyarmak istemiştir. Bu nedenle de, içinde bulunduğu vakti kaçırdığını açıklamak ve Allah karşısında edepsizlik yapanlardan olduğunu ikaz etmek üzere Allah'tan bir elçi olmak üzere, kendisine bu varidi göndermiştir. Bu nedenle de vakti kaçırmış olduğuna pişmanlık duyar. Bu pişmanlık ise, vaktinden kaçırmış olduğu şeyin karşılığını bir fazilet olarak kazandırır ve böylelikle âdeta vaktinin hükmünden bir şey kaçırmamış gibi olur. Bu büyük bir hatadır. Böylelikle vaktinin pişmanlık süsüyle süsler. Sanki vaktini yitirmemiş ve kendisinde hazır bulunmuş gibi edebinin ziynetiyle süslenir. İşte bu, hücumun faydasıdır ve kaçırdığı vakti onarır. Bu konuda şu dizeyi söyledik:

Ömründen kaçırdığını telafi için hücum et
Yolculuğunda azığın Rahman olsun

Bevadih ansızın gelir. Bunlar, vaktin hükmüne göre, gaybten kalbe gelir. Sûfilerin terimlerinde bevadih, kalpte bir sevinç veya üzüntü vermek üzere gelen şeydir. Ardından kişi ağlar veya güler. Bu, Ebu Yezid Bestamî'nin ifadesidir. Şöyle der: 'Bir müddet ağladım, bir müddet güldüm.' Burada bevadih'in hükmü altında olduğunu kastetmektedir. 'Artık ne gülüyorum, ne ağlıyorum.' Burada ise, bevadih halinden etkilenmeden azamet (yücelik) haline geçtiğini kastetmektedir. Bevadih, nitelenen kimsede bulunabilir. Niteliği olmayanın bevadihi de yoktur. Şu var ki bevadihin, O'nun mertebesinden olduğu için, ne zaman geleceği bilinmez. Geldiklerinde ise ansızın gelir ve getirdiği şeyi bırakıp ayrılır. İnsanların aşina olduğu bevadih hali ise sevinçle veya üzüntüyle sınırlanmaz. Sûfilerin terimleştirdikleri bevadih ne demektir? Bu da, insanların bildiğinin aynıdır. Şu var ki sûfiler, sevinç ve üzüntü getiren şeyleri bedihe (bevadih) diye isimlendirmiştir. Bunu gerektirmediğinde ise onların bevadihteki halleri de diğer insanların halleri gibidir. Fakat sûfiler, bir kez geldiğinde bevadihin hükmünün kesinlikle hatalı olmayacağını da bilir. Getirdikleri her (bilgi) isabetlidir. Bu nedenle şeyhler müritlerine 'Allah'tan bilgi alma' konusunu öğretmek üzere bir meseleyi sorduklarında, cevapta düşünmek üzere onu bırakmazlar. Çünkü bu durumda onların cevapları, fikrin neticesi haline gelirdi. Onlara 'soru sorduğum konuda sadece kalbine gelenle cevap ver, soru sorulurken kalbi-

ne ilham edilen şeye bak ve ilk bakışta onu söyle' derler. Mürit böyle yapmazsa, cevabını kabul etmezler. Düşüncesinden ve incelemesinden verdiği cevabında doğru bile söylese, kabul etmezler. Çünkü Allah, hiçbir nefes kullarından birisinin kalbinden habersiz kalmaz. Aksine her vakit, onu gözetler. Böylelikle dilediği şekilde ona her nefes (bilgi) verir. Rablerinin kendilerindeki etkilerinden dolayı kalplerini gözeten kimseler, her nefes varidin gelişiyle cevap verirler. Böylelikle, Şâri'nin mutlulukları için belirlemiş olduğu şerî ölçüye göre onun gereğiyle amel ederler. Mutluluk yoluna uymazsa, bu varidi de özel bir şekilde alma imkânları vardır. Böylelikle Hakkın bir uyarısı ve bildirmesi olarak onu alırlar, yoksa zâhirlerinde ve bâtınlarında etki eden bir şey olarak almazlar. İşte sûfilere göre bevadih ve hücumun anlamını sana açıklamış olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ALTMIŞINCI BÖLÜM

Kurb'un (Yakınlık) Bilinmesi

Kurb (yakınlık), itaatleri yerine getirmektir. Bazen ise yayın iki ucunun yakınlığını anlatmak için kullanılır. Bu ikisi, bir çizgiyle kesilen dairenin iki ucu veya daha yakın olma halidir.

Bir çizgiyle kesersen küreleri
İki uç çıkar ortaya; Hakkın yakınlığı budur işte

Ondan, o ikisinden daha yakın olana geçin
Ulaşınca ona, düşüncenin hükmü parıldar

Miraçların ruhlarla ilişkisi
Gözün gördüğünden başkadır

Allah teala şöyle buyurur: '*Ona şah damarından yakınız.*'[664] Allah kendisini kullarına 'yakın olmak' haliyle nitelemiştir. Yakınlık ile kaste-

dilen, kulun niteliği olmasıdır. Kul, Hak kendisine yakınlıkla nitelendiği gibi, Hakka yakınlık özelliğiyle nitelenir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurur: *'Her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.'*[665] Adamlar, hangi surette tecelli ederse etsin, Hak ile beraber olmak ister. O, daima, kullarının suretlerinde tecelli edendir. Kul da, sürekli tecelli ettiğinde, Hak ile beraberdir. Kul her zaman bir mekândadır. Allah ise kul her nerede olursa, sürekli onunladır. Hak için mekân, tecelli ettiği bir yerdir.

Ârifler, sürekli yakınlığı müşahede ederler, çünkü onlar, kendilerinde ve başkalarında, suretlerde sadece Hakkın tecellisini müşahede eder. İtaatleri yerine getirmek anlamındaki yakınlık, bedbahtlıktan kurtularak, kulun mutluluğa yaklaşmasıdır. Kulun mutluluğu, tüm arzularının gerçekleşmesindedir ve böyle bir şey onun adına ancak cennette gerçekleşir. Dünyada ise mutluluğuna zarar veren bazı amaçlarını bırakması gerekir. Genelin mutluluğu ve genel mutluluk, mutluluğa yaklaşmaktır. Sıradan insan, mutlu olmak için itaat eder. Ârifler in yakınlığı ise, zikrettiğimiz şekildedir. Öyleyse ârifin mutluluğu, mutluluğu ve ilavesini içerir. İlahi isimler ve onların var olanlardaki hükümleri olmasaydı, âlemde yakınlık ve uzaklık ortaya çıkmazdı. Çünkü bütün vakitlerde her kul ilahi bir isme yakın iken başka bir isme uzaktır ve o ismin kendisinde hükmü yoktur. Kulun yakın olduğu ve bulunduğu anda hüküm sahibi olan ilahi isim, onun bedbahtlıktan kurtulmasını ve mutluluğa yerleşmesini gerektiriyorsa, sûfilere göre amaçlanan yakınlık budur. Başka bir ifadeyle bu, kula mutluluk veren her şeydir. Bunu vermezse, sûfilere göre yakınlık sayılmaz. Bununla birlikte söz konusu hal, terimsel anlamıyla yakınlık kabul edilmese bile, belirli bir yönden yakınlık olabilir. Hz. Peygamber bu konuda kutsi bir hadiste Rabbinin şöyle dediğini bildirir: 'Bana yaklaşanlar farz kıldığım şeyleri yerine getirmekten daha sevimli bir işle bana yaklaşmadılar. Kul bana nafile ibadetlerle yaklaşmayı sürdürür. En sonunda onu severim. Sevince onun duyması, görmesi, eli ve destekçisi olurum.' Allah Teala kutsi bir hadiste ise şöyle der: 'Bana bir karış yaklaşana bir arşın yaklaşırım. Bana bir arşın yaklaşana daha fazla yaklaşırım. Bana koşarak gelene ben daha hızla koşarım.' Bir ayette şöyle buyrulur: *'Kullarım beni senden sorarlar. De ki, ben yakınım! Dua edenin duasına karşılık veririm.'*[666] Ölü hakkında ise şöyle der: *'Biz ona sizden daha yakınız. Fakat siz görmezsiniz.'*[667] Bize göre bu-

nun anlamı, 'siz ayırt edemezsiniz' demektir. Başka bir ifadeyle görürsünüz, fakat neyi gördüğünüzü bilmezsiniz, dolayısıyla görmez gibisiniz.

Bilmelisin ki Allah'a yakınlık üç tarzda gerçekleşir: Birincisi, Allah'ı bilmek için elden geldiğince teorik gücü kullanarak yaklaşmaktır. Bu konuda bütün gayreti sarf ettikten sonra, yanılmak veya doğruyu bulmak durumu değiştirmez. Bazen müçtehit, delil olmayan bir şeyin delil olduğuna inanabilir. Allah da kendisini doğru delil sahipleri gibi ödüllendirir. Allah, ifadesinden kendisinden anlaşıldığı kadarıyla, belirttiğimiz bu hususa şu ifadeyle dikkat çekmiştir: '*Delili olmadan başka bir ilaha ibadet eden kimse...*'[668] Bazı bilginler, içtihadın hem inanç hem de amel konularında geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Müçtehit yanılırsa bir sevabı, isabet ederse iki sevabı vardır.

İkinci tür ise, bilgiyle yaklaşmak iken; üçüncü tür, amelle yaklaşmaktır. Bu kısım, iki kısma ayrılır. Birincisi, farz ibadetleri yerine getirmek, diğeri zâhirde ve bâtında mendupları (nafile ibadetleri) yerine getirmektir. Bilgiyle yaklaşmak, bilgi sahiplerinde gerçekleşebilir. Allah onları '*O kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık etti ve bilgi sahipleri de*'[669] ayetinde zikretmiştir. Şahitlik, görmekle mümkün olabilir, yoksa geçersizdir. Görmeye kuşku ve tereddüt giremez. Teorik gücün verdiği bir delille Allah'ı birleyen insan, zikredilen bu grup içinde yer almaz. Çünkü fikir gücünden hareket eden insan, bu güç kendisine bir bilgi verse bile, deliline kuşku ve kesin kanıtına tereddüt ilişebilir. Bu durum ise, kuşkuyu reddetmede hayrete ve incelemeye sevk eder. Bu nedenle teorik delilin verdiği bilgiye sahip olan insan, görerek (bilgi eden) kadar güçlü olmaz. Bu sınıf, Allah Teala bunu gerektiren bir takım nedenlerle cehenneme girmesini takdir ettiğinde, şefaatçilerin şefaatinden sonra ateşten çıkartacağı kesimdir.

Amelin ağladığı yakınlık, organlarla ilgili zâhirî bilgi ile nefisle ilgili bâtınî bilgidir. Bâtınî amellerin en geneli, Allah'a ve O'nun katından gelenlere inanmaktır. Bu iman, bilgiden değil, peygamberin sözünden kaynaklanmalıdır. 'İman ameli', yapma ve terk şeklindeki bütün davranışları içerir. Zâhirî veya bâtınî bir günah işleyen bir mümin, amelin 'günah' olduğuna inanması yönünden Allah'a yakınlık elde eder. Mümin, iyi amelin katışmadığı sırf kötülük işleyemez. Bu nitelikteki birisi

hakkında Allah Teala şöyle buyurur: *'Umulur ki, Allah onların tövbelerini kabul eder.'*[670] Onlar adına bir yakınlık veya Allah'ın kendilerine onlar kendisine dönsün diye döneceğini belirtmedi. Bu dönüş, affetme, bağışlama ve günahları silme şeklindeki bir dönüştür. Bütün bilginlere gör Allah için 'umulur ki' ifadesi zorunluluk bildirir. Öyleyse bütün farzların kabul edilmesini geçerli kılan şart, farz olan imandır. Sonra kul, farzları yerine getirmekle Allah'a yaklaşmayı sürdürür. Bu farzların ürünlerini dünyada elde eden kimse, Hakkın duyması ve görmesi haline gelir. Artık Hak onun iradesiyle irade eder. O ise, kendi iradesinin Hakkın gerçekleşmesini irade ettiği şey olduğundan habersizdir. Bunu bilirse, bu makam sahibi değildir. İşte bu, farzları yerine getirmenin ölçütüdür ve bu yakınlık, Allah'a yaklaşılabilecek en sevimli şeydir. Nafile ibadetlerle gerçekleşen yakınlık ise, Allah nafile ibadetlerle yaklaşanı da sever. Allah'ın sevgisi ise, kendisine Hakkın onun kulağı ve gözü olmasını kazandırır. Nafile ibadetlerin sağladığı yakınlıktaki ölçü budur.

Muhabbetin sevende bir takım mertebeleri vardır. Allah kendisini farz ibadetleri yerine getiren kullarını sevmek özelliğiyle nitelemiştir. Nafile ibadetler hakkında ise şöyle buyurur: 'Onu sevdim.' Burada herhangi bir dereceden söz etmemiştir. Allah kendisine ve kendi katından gelene iman etmesini kula farz kılmıştır. Öyleyse mümin, Hakkın sevgisine ve 'daha çok' olan sevgisine mazhardır.

Organların ameline gelirsek, o da bir yakınlıktır ve organın ürününü devşirmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, herhangi bir sınırlama olmaksızın bütün insanlarda geçerli olmak üzere, her organın kendi amelinin ürününü devşirmesi gerekir. Fakat hangi sınıftan ve hangi yerden olurlarsa olsunlar, insanlar bu konuda farklı derecelerdedir: Burada bu amelle yakınlığı amaçlayıp amaçlamamış olması durumu değiştirmez. Çünkü amel kendi terazini talep eder. Kuşkusuz amel organdan meydana gelmiştir ve artık bu onun adına bir haktır. Niyet ise nefsin hakkıdır. Öyle ki, bir insanın hakkını ele geçirmek üzere, yalan bir yeminle Allah'ı zikretmiş olsaydı bile insan, Allah'ı zikretmiş olduğu için organ zikretme sevabı elde ederdi. Nefse ise bu konuda niyet ettiği şey düşer. Zikrettiğimiz hususa şeriatta şeriatın zâhirî hükmünün yemini nedeniyle böyle birinden talep edenin hakkını düşürmüş olmasıyla dikkat çekilir. Zikrin dünyada zâhirdeki etkisi bu güçte ise, Rabbini zikreden organın ahirette neyi devşireceği hakkında ne zannedersin? Çünkü orga-

nın nefsin bu esnadaki niyetinden haberi yoktur. Dolayısıyla onun payı sadece Allah'ın zikrini söylemektir. Bu zikrin vebalinin nefse dönüp dönmeyeceğini de bilmez. Ya da onun şeriata uygun olup olmadığını da bilmez. Bu nedenle organlar ve deriler kendilerinden meydana gelen ameller hakkında onları yöneten nefse karşı şahitlik yaptıklarında, günah veya sevap işlediklerini söylemezler. Onların şahitlikleri sadece yaptıklarıyla sınırlıdır. Allah ise o amel hakkındaki hükmünü bilir. Bu nedenle kıyamet günü *'Dilleri, elleri, ayakları yaptıkları karşılığında aleyhlerine tanıklık eder.'*[671] Hâlbuki o amelin itaat veya günah olduğu hususunda tanıklıkta bulunmazlar. Çünkü onların mertebesi, bunu gerektirmez. Öyleyse insan bedeni yönünden bütünüyle mutlu iken nefsi yönünden -mümin ise- durumu karışıktır.

Allah'ın yakınlığına gelirsek, bu yakınlık, iki kısımdır: Birinci tür, rahmet, şefkat, bağışlama, affetme ve ihsan yakınlığıdır. İkinci tür ise, açıklanması mümkün olmasa bile kendisine ima edebileceğimiz yakınlıktır. Şöyle deriz: Kulu için Hak, kendisine tecelli ettiğinde ya maddede veya madde dışında tecelli eder. Bir madde -ki suret demektir- içinde kendisine tecelli ederse, yakınlık müşahede meclisinde ve görme hazretinde maddeye tabidir. Maddenin dışında kendisine tecelli ederse, menzil ve mertebe yakınlığı gerçekleşir. Buna örnek olarak, vezirin, kadının, valinin ve makam sahibinin hükümdara yakınlığını verebiliriz. Çünkü bu anlamıyla yakınlık derece derecedir. Bazen birisi bir mecliste bulunur ve kendisinden daha üstün olan kimse aynı mecliste daha uzakta bulunabilir. Böyle birinin bir meclisteki yakınlığı, kendisinden daha üstün olandan üstünlüğünü gerektirmez. Çünkü maddelerin hükümleri surette nefislerin hükmünden farklıdır. Bunu öğrenince, Hakkın yakınlığını öğrenmeye yaklaştın demektir. Hakkın yakınlığı ile iki kişinin yakınlığı aynı şeydir. Sana yakın olan kişiye sen de yakın olursun. Gerçekte ise Allah'tan uzaklığa imkân yoktur. Uzaklık göreli bir durumdur ve ilahi isimlerin hükümlerinde ortaya çıkar. Öyleyse bir şahısta ilahi bir ismin hükmünün zamanı, onun kula kulun o isme yakınlığının zamanıdır. Şahısta vaktin hükmünü elinde tutmayan ilahi isim ise, kendisinden uzaktır. Avucunda bulunduğun birisinden nasıl uzak olabilirsin ya da O senden nasıl uzak olabilir ki? Allah Âdem'e sağ elini -ki her iki eli de sağ ve mübarek eldir- açmamış mıydı? Ellerini açtığında Âdem'i ve zürriyeti elindeydi. Hakkın sağ avucunda bulunan biri ebedî bedbaht kalabilir

mi? Diğer avucunda ise bütün âlem vardı. Âdem'in temyiz için sağ eli seçmesine bak! Hâlbuki o, rabbinin her iki elinin de sağ ve mübarek el olduğunu biliyordu. Bunun nedeni söylediğimizdir. Maddi bir surette tecelli gerçekleşmeseydi, iki el kapanma ve açılmayla nitelenmezdi.

Yakınlığın anlamına dikkatini çekmiş olduk. Artık, bu diyarda tecelli ehli isen, Hak karşısında kendinden bunu öğrenirsin. Tecelli maddelerde gerçekleştiğinde, hiç kuşkusuz, sınırlar gerçekleşir. Bu bağlamda karış, arşın, yürüme, koşma gibi halin gereğine göre durumlar meydana gelir. Çünkü maddelerin yakınlığı hallere tabidir. Halin değerine göre, iki yakınlık arasında maddede yakınlık gerçekleşir. Buradan ise yakınlık halinin bunu verdiği öğrenilir. Öyleyse yakınlık, hallerin tercümanıdır.

Suretlerin mekânlarıyla Allah'a yakınlık ise, bu durum ancak özel anlamda halifelere aittir. Onların peygamber olup olmamaları birdir. Çünkü risalet, ilahi bir nitelik değildir. O, sadece gönderen ile gönderildiği kimseler arasındaki bir ilişkidir. Bu sayede elçi, kendisini gönderenin bildirmek istediği şeyleri ulaştırmada onun yerini alır. Öyleyse resul, halifedir ve özellikle de tebliğ işinde vekildir. Halifelik ve vekilliğin tamamlanması ise, ilahi isimlerin gerektirdiği kahır, korkutma, ikaz, uyarma, rahmet, bağışlama, intikam, günahları silme, hesaba çekme, gibi hükümlerde gerçekleşir. Hesaptan veya hak ediş miktarını aldıktan sonra hesabı bağışlamak olmaksızın, ilahi mertebede (anlaşılması) en güç konulardan birisi musaderedir. Bu durum *'Yaptığından sorumlu tutulamaz'*[672] ayetinde belirtilir. Cezalandırma ve bağışlama ise, tespit etmek, hesaba ve sorguya çektikten sonra gerçekleşir. Bu durum *'Onlar hesaba çekilecektir'*[673] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette ise *'Kesin delil Allah'a aittir'*[674] denilir.

Öyleyse halifelikte suret sayesinde yaklaşmak, iki tarzda gerçekleşir: Birinci tür, ilahi bildirimle gerçekleşen yakınlıktır. İkincisi ise, herhangi bir ilahi bildirim olmadan yakınlıktır. Bununla birlikte o kişinin hükümleri nüfuz eder. Böyle bir yakınlık edep diliyle, yani edeplilerin diliyle halifelik veya kişi halife diye isimlendirilmez. Söz konusu kişi ise, gerçekte halifedir ve o da halifeliktir. Öyleyse halifeler, halifelikte derece derecedir. Bir bildirme olmaksızın halifelik, manevi yakınlıkta daha yetkindir. Çünkü bildirme, zâhir emir yoluyla halifelik, halife atanan kim-

seyi suretten uzaklaştırır. Çünkü onun âlemdeki hükmü, başkasından kaynaklanan bir emirden değildir. Aksine o, kendisi nedeniyle hüküm sahibidir. Kim âlemde kendisi nedeniyle hüküm verir ve hükmü ilahi bir emir olmaksızın işlerse, ilahi surete ilahi emirle yerleştirilen kimseden daha yakındır. Fakat o, ilahi emrin halifeliğine bitişmediği kimseden mutluluğa daha yakındır. Mutluluğa yakınlık ise, Allah'ı bilenlerin nezdinde talep edilen şeydir.

Yakınlığın bilinmesi hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[675]

İKİ YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM

Bu'd'un (Uzaklık) Bilinmesi

Bilmelisin ki, bu'd ve uzaklık, günahta kalmak demektir. Bazen insanın kendinden uzaklaşması anlamında da kullanılır.

Senden uzaklaşmak yakınlık
Yakınlığın birliği ve ikiliği

Bir imam gördüğümde
Kavme düzeltin diyor

Namazda saflarınızı
Yükseklik ve yakınlık ona ait

Öğrenirsin, benim varlığım
Beka ve yüksekliğin ait olduğu şeydir

Bilmelisin ki, bu'd (uzaklık), hallerin değişmesiyle değişir. Böylelikle hal karinelerinde kendisinden kast edilen şeye delalet eder. Haller ve yakınlık hakkında bütün bu zikrettiklerimiz kulun niteliği olmayınca, onun yokluğu uzaklığın ta kendisidir. Bu, sûfilerin kendisine işaret etti-

ği bütün hususların ana fikridir. Bize göre uzaklığın hükmü, sûfilerin 'uzaklık' anlamında ortaya koyduklarından farklıdır. Bununla birlikte biz onların uzaklık bağlamında ortaya koydukları görüşleri kabul ederiz ve o da hiç kuşkusuz uzaklıktır. Şu var ki biz, ona sûfilerin göz ardı ettiği -yoksa bilmediklerinden değil- bazı hususları ekledik. Onlar bu hususları uzaklığın bilinmesiyle ilgili zikretmemiş, yakınlık bahsine katmışlardır. Şöyle ki: Yakınlık toplanma, uzaklık ise dağılma ve ayrılmadır. Toplanmayı sağlayan şey dağılmaya yol açan şeyden başkadır. Öyleyse uzaklık yakınlıktan başka bir şeydir. İki durumun herhangi bir şeyde toplanması, yakınlığın zirvesidir. Çünkü onlardan her biri, toplanmanın kendisinde gerçekleştiği hususta ötekinin aynıdır. O ikisinden her biri diğerinin sahip olmadığı bir özellik nedeniyle arkadaşından ayrıldığında, ondan ayrışmış olur. Ondan ayrılması ise, uzaklık demektir. Çünkü bu, sayesinde ayrışmanın gerçekleştiği bir özelliğe sahip olması nedeniyle ötekinin aynı değildir. Bu durum, eşyanın tanımlarında ortaya çıkar. Uzaklık ortaya çıktığında hüküm değişir. Bazen uzaklık, arızî bir nitelikten kaynaklanabilir. Örnek olarak, zâtı bu durumları kabul eden kimse hakkında mekân, zaman, had, miktar, oluşlar, renkler gibi nitelikleri verebiliriz. Aralarında herhangi bir birlik bulunmayıp da bütün yönlerden ayrılık bulunan iki varlık, uzaklığın en ileri örneğidir. Bu anlamda âlemden Allah'tan daha uzağı yoktur. Çünkü zâtı yönünden kendisini Allah ile bir araya getirecek herhangi bir özellik yoktur. Bu durum ayette geçer. Allah teala '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[676] buyurur. Allah vardı ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktu. Sonra, bundan bir aşağı derecedeki uzaklığa inerek şöyle deriz: 'Kul kölesi olduğu kimsenin efendisi olamaz.' Öyleyse kulun efendisinden uzaklığı kadar uzaklık yoktur. Öyleyse kulluk, bir yakınlık hali değildir. Kul sadece kulu olduğunu bilmekle efendisine yaklaşabilir ve bu ise onun kulluğu demek değildir. Öyleyse kulluğu efendiden uzaklaşmayı gerektirirken kulluğu bilmek ise efendiye yakınlığı gerektirir. Allah'a yaklaşmak hususunda hayrete düşen ve neyle yaklaşacağını bilemeyen Ebu Yezid'e Allah sırrında şöyle der: 'Ebu Yezid! Bana ait olmayan özelliklerle bana yaklaşabilirsin! Bunlar zillet ve yoksulluktur.' Böylelikle Allah kendinden bu iki niteliği, yani zillet ve yoksunluğu dışlamıştır. Hakkın kendisinden dışladığı ise, kendinden uzaklık niteliğidir. Öyleyse bu niteliğin bulunduğu kimse -ki uzaklık gerektiren niteliktir o- niteliğin bulundu-

ğu yerdedir. Bu nitelik ise uzaklık gerektirir. Başka bir vakit Ebu Yezid Rabbine şöyle der: 'Sana neyle yaklaşabilirim?' Bunun üzerine Hak kendisine şöyle demiş: 'Nefsini terk et ve uzaklaş.' Ebu Yezid nefsini terk ettiğinde ise, kulluğu terk etmiş demektir. Çünkü kulluk, efendiden uzaklaşmanın ta kendisidir. Öyleyse kul efendiden uzaktır. Ebu Yezid zillet ve yoksulluk halinde kendisinden uzaklaşmak isterken nefsi terk etmekle de Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak yoluyla yakınlık istemiştir. Bu, sayesinde bir araya gelmenin gerçekleştiği şeydir. Öyleyse maddelerde olmadan gerçekleşen tecelli (tenzih) uzaklık tecellisiyken maddelerde gerçekleşen tecelli ise yakınlık tecellisidir (teşbih). İlahi isimlerden uzaklığa gelirsek, bu, kulun o esnada hükmü altında bulunmadığı bütün isimlerdir.

Bilmelisin ki, kul -ilahi bir emir nedeniyle- ilahi isimlerle zuhur ederse, hakikat yakınlığında değil, Allah'a vekillik yakınlığındadır. İlahi emir olmaksızın, bir kısmıyla zuhur ederse, uzaklıktadır. Bu uzaklıktan Hz. Peygamber 'Senden sana sığınırım' hadisinde Allah'a sığınmıştır. Çünkü yaratılmışın hakikati, yaratılmışlığını görme halinde, yaratıcı olmaya imkân vermez. Büyüklük ve ceberut, Allah'ın nitelikleridir. Bunlar kulda bulunduğunda, Hak onda bulunmuş demektir. Bundan ise, Allah'a sığınılır. Kendisinden Allah'a sığınılacak daha büyük bir iş yoktur ve bu nedenle Allah'a sığınmıştır. Hakkın büyüklüğü ve ceberutu nerede, kulun tövbesiyle sevinmesi, kendisini acıkmak, hastalanmak, susamak gibi özellikle nitelemesi nerede? Böyle bir şeyden Allah'a sığınılır. Bu diğer şeyin benzerinden de sığınmıştır. Her ikisiyle de nitelenen aynı varlıktır. O da Allah'tır. Bu nedenle peygamber Allah'tan Allah'a sığınarak 'Senden sana sığınırım' demiştir. Allah'ın mertebesini yüceltirken bir yaratılmışın taziminin ulaşabileceği nihai şey budur.

Günahın (yol açtığı) uzaklığına gelirsek, bu, kulun mutluluğundan ve yakınlıkta itaatleri yerine getirmeyi gerektiren ilahi isimlerden uzaklaşması demektir. Günahta kul yükümlülük yönünden varlıkları talep eden isimlere yakın bile olsa, bu isimler af ve cezalandırmayla sınırlıdır. Öyleyse kul bu durumda cezalandırılmaya yakındır. Günah rahmeti talep ettiği gibi cezalandırılma ihtimaline de açıktır. Allah ise bu konuda kendi iradesine göre hareket eder. Öyleyse günahın yol açtığı uzaklıkta kul ancak kendi mutluluğundan uzaklaşabilir. Bu ise ya başkasının pa-

yından eksik olan payından veya suçu karşılığında cezalandırılmasından ibarettir.

Sûfilerin sözünü ettiği insanın kendisinden uzaklaşması ise Allah Teala'nın Ebu Yezid'e söylediği şu sözünde geçer: 'Kendi nefsini terk et ve gel!' kim kendi nefsini terk ederse, ondan uzaklaşmış demektir. Bu bölümde bu sözün anlamını sana açıklamıştık. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM

Şeriatın Bilinmesi

Şeriat, fiili kendine nispet ederek, kulluğa bağlanmaktır.

Şeriat eğriliği olmayan bir sınır
Yüksek makam sahipleri onun üstünde yükselir

Akıl ve himmet miraçlarında
Girip çıkmadıkları mertebeye yükseldiler

Değerli bir işi O'ndan getirdiler
Getirdikleri şeyde onların sorumluluğu yoktur

Şeriat, peygamberlerin Allah'ın emrinden getirmiş oldukları zâhir sünnet demek olduğu gibi aynı zamanda Allah'a yaklaşmak amacıyla ortaya konulan âdetlerdir. Örnek olarak '*Bir ruhbanlık icat ettiler*'[677] ayetini verebiliriz. Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur: 'Kim bir iyilik icat ederse...' Böylelikle Hz. Peygamber bizim adımıza güzel olan bir şeyi ortaya çıkartmayı caiz saymış, onu ortaya koyan ve kendisiyle amel edene sevap verileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra teorik bilgisiyle Allah'a ibadet eden bir insanın Allah'tan gelen belirli bir şeriata bağlı olmazsa, kendisine uyduğu bir imam olmaksızın kıyamette tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini bildirmiştir. Böylelikle onu hayırlı say-

mış ve kendisini hayırlılar zümresine katmıştır. Nitekim İbrahim hakkında şöyle demiştir: *'İbrahim tek başına ibadet eden bir ümmet idi.'*[678] Bu, kendisine vahiy gönderilmezden önce idi. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.' Kim güzel ahlak sahibi ise, farkında olmasa bile, Allah'tan gelen bir şeriat üzeredir. Hz. Peygamber onu Hakim b. Huzam hadisinde hayırlı diye isimlendirmiştir. Hakim, cahiliyye döneminde köle azat etmek, sadaka vermek, akrabayı gözetmek, cömertlik gibi iyilikler yapan birisiydi. Hz. Peygamber bu konuyu kendisine sorduğunda şöyle demiştir: 'Daha önce yaptığın iyilikler nedeniyle müslüman oldun.' Onun davranışlarını iyilik olarak isimlenirmiş ve bundan dolayı Allah kendisini ödüllendirmiştir. Şeriatı böyle anlamadığın sürece, onu anlamamışsın demektir.

Güzel ahlakın tamamlanmasına gelirsek, bunlar, kendileriyle ilişkilendirilen çirkinlikten arındırılmaları demektir. Çünkü çirkin ahlak, geçici bir şeydir. Güzel ahlak ise zâtî bir durumdur. Çünkü çirkinin ilahi bir dayanağı yoktur. O, dayanağı nefsani gayeler olan arızi bir nispet ve bağdır. Güzel ahlakın ise ilahi bir dayanağı vardır. O, ilahi ahlaktır. Öyleyse Hz. Peygamberin güzel ahlakı tamamlaması, onların kullanım yerlerini açıklamasında ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber, onların güzel ahlak olmalarını sağlayacak ve bu sayede çirkin ahlak kisvesinden kurtulmalarını sağlayacak kullanım yerlerini belirlemiştir. Öyleyse âlemdeki her şey bir yoldur (şeriat).

Sonra bilmelisin ki, şeriat ümmetin aşina olduğu dille gelmiştir. Allah o dille şeriat yaptığı şeyi şeriat yapmıştır. Bu bağlamda onun bir yönü, ümmetin bir talebinden kaynaklanırken bir kısım hükmü ise kendiliğinden şeriat yapmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Size verdiklerimle yetinin ve beni bırakın' buyurmuştur. Çünkü şeriatın büyük kısmı, ümmetin sorduğu sorular üzerine inmiştir. Onlar soru sormasaydı, hüküm inmeyecekti. Dünya ve ahirette hükümlerin sebepleri, nüzul ve hüküm sebeplerini bilenlere malumdur. Şöyle denilir: 'Şeratü er-remha kablehu.' Onu karşılamaya çıktım demektir. Şeriat, hakikatler arasındadır. Bu yönüyle bir hakikattir, fakat şeriat diye isimlendirilmiştir ve bütünüyle haktır. Onunla hüküm veren ise, hakikate göre hüküm vermiştir ve Allah katında sevap kazanır. Çünkü o, hüküm vermekle yükümlü olduğu şeye göre hüküm vermiştir. Bununla birlikte lehinde hüküm verilen haksız, aleyhinde hüküm verilen kimse haklı olabilir.

Acaba verilen hüküm Allah katında hükümdeki gibi midir, yoksa gerçekte öyle değil midir? Bir kısmımız o hükmün Allah katında ve gerçekte de öyle olduğunu kabul eder. Burada delillerin incelenmesini gerektiren bir tahlil lazımdır. Çünkü Allah, -doğru söylese bile dört tanık getirmedikleri sürece- iffetli kadınlara iftira edenleri cezalandırmaya hükmetmiştir. İftira edenin yalancı olduğu özel bir durumda ise, şöyle demiştir: *'Ona dört tanık getirselerdi.'*[679] Nitekim hükümde bu onaylanmıştır. *'Tanık getirmediklerinde ise onlar Allah katında yalancılardır.'*[680] Burada 'onlar' ifadesiyle bu özel durumu mu kast eder, yoksa genel hükmü mü kast eder? İftira atanın değnekle cezalandırılması, iftirasından ve dört tanık getiremeyişinden kaynaklanır. Bazen tanıklar, gerçekte yalancı tanık olabilir ve onların tanıklığı nedeniyle cezalandırma gerçekleşir ve (zina eden) öldürülebilir. Bu durumda onun ahirette tam sevabı vardır. Bununla birlikte dünya hayatında ona karşı hüküm sabittir. İftira eden tanıklara ise, ahirette ceza verilir. Bununla birlikte dünyada hüküm onun tanıklığıyla sabittir. Burada tanıklık yalancı tanıkların şahitliğidir. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Ben bir beşerim! İki kişi davalık olursa, biriniz delilini diğerinden daha iyi savunabilir. Kimin lehine kardeşinin hakkını alırsam, onu almasın. Ben onun adına ateşten bir parça kestim demektir.' Kuşkusuz peygamber, kardeşine ait olan bir hakkı davalıya vermiş ve onun hakkı yapmıştır. Bununla birlikte hakkı alan kişi, kendileri gerçek olduğu halde gıybet ve laf taşıyıcılık gibi suçlar nedeniyle cezalandırıldığı gibi, ahirette cezalandırılır. Şeriatta hak olan bir şey, mutluluğa ulaştırıcıdır

Şeriat, meşru konuda hüküm vermektir. Bu hükmün hakkında belirlendiği kişi ise, kuldur. Böylelikle kulluğuna bağlanır. Çünkü hüküm, kendi başına hareket etmek üzere, kendisini bırakmaz. Kulun bütün hareket ve durağanlıklarında şeriatın bir hükmü vardır. Bu nedenle sûfiler şeriatı kulluğa bağlanmak diye tanımlamıştır. Çünkü kul sürekli olarak hükme konudur. Sûfilerin 'filin sana nispeti' sözlerine gelirsek, çünkü sen efendinin senden istediğini yapmazsan, onu almak senin üzerinde zorunlu olmaz. Bu nedenle kalem aklı olmayandan düşmüştür. Şeriatın öğrenilmesi hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.

İKİ YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hakikatin Bilinmesi

Hakikat, niteliklerinin eserlerini kendinden olumsuzlamandır. Bu ise, seninle, senden ve sendeki failin -sen değil- O olmasını bilmekle gerçekleşir. 'Hiçbir canlı yoktur ki, Allah onun perçeminden tutmuş olmasın.'

Hakikat her zaman bir'i verir
Akıl fikir gücüyle bir'i reddeder

Zât onu çiftleyen bir ikinciye sahip değil
Oluş ise eserlerinden çokluğu talep eder

Hepsi gerçek bir varlıktan ibaret
Ne aile ne baba ne çocuk var onda

Allah bizi ve seni kendinden bir ruh ile desteklesin, bilmelisin ki, hakikat, farklılık, benzerlik ve karşıtlığıyla varlığın kendinde bulunduğu durumdur. Hakikati böyle bilmezsen, onu anlamamışsın demektir. Öyleyse şeriat, hakikat demek olduğu gibi aynı zamanda şeriat haktır ve her hakkın bir hakikati vardır. Şeriatın hakkı onun kendi varlığıyken hakikati ise, işin bâtınında, kendisini görme konumuna inen şeydir. Gerçek, herhangi bir ilave olmaksızın, zâhirde nasılsa bâtında öyle olur. Öyle ki, örtü kalksaydı, bakan kişi işi karıştırmazdı. Bir sahabe peygambere 'gerçek bir müminim' diyerek, 'imanın hakkı'ndan söz etmişti. Bu ise, bâtının ve için özeliklerindendir. Çünkü iman tasdiktir ve tasdikin yeri kalptir. Tasdik etkisi olan şeylerden ise, bu etki, organlarda gözükür. Etkisi olmayan tasdik türü ise, onun etkisinin organlarda gözükmesi şart değildir. Organ kendisini doğrular veya yalanlar ve doğruluk organa nispet edilir. O ise, dıştaki bir organdır.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'İmanının hakikati nedir?' Sahabe 'Sanki rabbimin Arş'ı gözüküyor da ben de ona bakıyorum' demiştir. Sahabe Hz. Peygamber'in 'Rabbin Arş'ı kıyamet günü ortaya çıkar' derken tasdik etmişti. Bu dinleyen sahabe ise, onu haya-

linde gerçekleşen bir şey olarak görmüş ve şöyle demiştir: 'Sanki ona bakıyorum.' Yani o benim nezdimde gözümle gördüğüm kimse gibidir. Onu gözle görülen duyusal bir varlık konumuna yerleştirdiğinde, hakikatin bir hakkı talep ettiğini ve ondan farklı olmadığını anladık. Öyleyse şeriata aykırı hakikat yoktur, çünkü şeriat da, hakikatler arasındadır. Hakikatler ise birbirine benzer ve aynı cinstir. Şeriat olumlayarak ve ispatlayarak şöyle der: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[681] Burada olumsuzlamıştır. Ardından olumlayarak şöyle der: *'Duyan ve görendir.'*[682] İşte bu, bizzât hakikatin hükmüdür. Öyleyse şeriat hakikat demektir. Hakikat, ilahlığın mutlak birliğini verse bile, ilahlıkta nispetleri de verir. Öyleyse sen, Bir'in birliğini değil, çokluğun birliğini ispat edebilirsin. Çünkü Bir'in birliği, kendiliğiyle açıktır. Çokluğun birliği ise, ulaşılması güç bir şeydir ve her teorik güç sahibi kendisini algılayamaz. Öyleyse hakikati -ki çokluğun birliğidir- herkes anlayamaz.

Sûfiler, şunu görmüşlerdir: Sıradan insanlar ve özel insanlar, şeriate göre amel ederken hakikati ancak seçkinler bilebilir. Bu nedenle şeriat ile hakikati ayırt etmişler, şeriatı hakikat hükümlerinden zuhur edenlere ait sayarken hakikati ise onun hükümlerinden bâtın kalanlara ait saymışlardır. Çünkü Şâri -ki Haktır- ez-Zâhir ve el-Bâtın diye isimlendirilmiştir. Bu iki isim gerçek anlamda Hakka aittir. Öyleyse hakikat, kulun niteliğinin ardından Hakkın niteliğinin ortaya çıkmasıdır. Basiret gözünden bilgisizlik perdesi kalktığında ise, kulun niteliğinin onlara göre Hakkın niteliğinin aynı olduğunu görür. Bize göre ise kulun niteliği, Hakkın niteliği değil, O'nun aynıdır. Öyleyse zuhur eden yaratılmış iken bâtın kalan Haktır. Başka bir yönüyle bâtın, zâhirin kaynağıdır. Çünkü organlar, nefsin kendilerinden istediği şeylerde nefse tabi ve boyun eğendir. Nefs ise kendisi görünmezken hükmü gözükendir. Organlar ise kendileri gözükür, fakat onların bâtınları yoktur, çünkü hükümleri yoktur. Eğrilik ve doğruluk, kendisiyle yürünülen kimseye değil, bir araçla yürüyene nispet edilir. Yaratıklarla yürüyen Haktır ve O'nun doğru yol üzerinde olduğu sabittir. Öyleyse eğrilik, gerçekte doğruluk olabilir. Örnek olarak, kavisin eğriliğini verebiliriz. Kavisten beklenilen doğruluk, onun eğriliğidir. Öyleyse âlemdeki her şey doğrudur! Çünkü her şeyin perçeminden tutan, onunla yürüyendir ve O da doğru yoldadır. Varlıktaki her hareket ve durağanlık, ilahi kaynaklıdır, çünkü her hareket, Hakkın elindedir. Başka bir ifadeyle o, doğru sözlünün

-peygamberler Allah hakkında O'ndan öğrendikleri söyleyen ve Allah'ı en iyi bilen yaratıklardır- bildirmesiyle 'doğru yolda' olmakla nitelenmiş Haktan ortaya çıkmıştır. Âlemin bundan güçlü bir mazereti yoktur. Peygamberlerin insanlara merhametinin bir yönü de, onların dikkatini böyle hususlara çekmektir. Hak bunu kendisinden aktardığında biz de onun sözünü duyduk. Bu durumda, bize böyle şeyleri bildirmiş olmasının onun bize dönük bir rahmeti olduğunu anladık. Hz. Peygamber'in söylediğini bize bildirmesi ise, Allah'tan bizim adımıza bir müjde idi. Nitekim Allah *'Dünya hayatında onlar adına müjde vardır'*[683] buyurur. Müjde ise Allah'ın kelimelerindendir ve *'Allah'ın kelimeleri değişmez.'*[684]

Hakikatin bir yönü de, Hakkın varlığın kendisi olmasıdır. O, var olanların niteliği olduğu için, niteliklere sahip olmakla nitelenendir. Sonra aynı yönünden kulun nitelikleri ve organları olduğunu bildirmiş ve şöyle demiştir: 'Ben onun duymasıyım.' Böylelikle duymayı duyan varlığa nispet etmiş, sonra da kendisine nispet etmiştir. Hâlbuki O'ndan başka varlık yoktur. Öyleyse duymak ve duyan O'dur. Diğer güçler ve idrakler de ancak O'dur. Öyleyse hakikat, şeriatin kendisidir. Anla! *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[685]

İKİ YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hatıraların (Düşünceler, Havatır) Bilinmesi

Hatıralar, kalbe ve içe gelip yerleşmeyen hitaptır ve varidatın bir türüdür. Bunlarda kulun çabası yoktur. Yerleşik hale geldiklerinde ise, artık -hatıra değil- iç konuşması diye isimlendirilirler.

Varidimiz hatıra ise
Bize uğrar da sonra geri dönmez

Varlıkta hatırdan başkası yok
Onlar reddedilmez ve geri çevrilmez

Varlıklarımız her daim yenilenir
Amaçlarımız da yenilenir, dinleyin!

Bir'den başka varlık yok
Diğeri ise onun izine uyar

Bilmelisin ki, kulun kalbine gelen hakkın elçileri, hatıralar (düşünceler) diye isimlendirilir. Onların kalpte kalış süresi, uğradıkları zamanla sınırlıdır. Kalbe yerleşmeden, getirdiklerini ulaştırırlar. Çünkü Allah onları getirdikleri şeylerin suretine göre yarattı. Öyleyse her düşünce, elçiliğinin kendisidir. Kalbin gözü kendisine düştüğünde, onu anlar. Düşüncenin gereğiyle amel edip etmemesi, durumu değiştirmez. Allah onunla kalbin arasında beş yol yaratmıştır ki, bu yollardan düşünceler kalbe yürür. Allah, şeriatleri var ettiğinde bu yolları da var etmiştir. Şeriatler olmasaydı, o yolları yaratmayacaktı. Allah söz konusu yolları sanki hilali kuşatan bir hale gibi yaptı. Birinci yol, vacip ve farz diye isimlendirilmiştir. İkinci yol mendup, üçüncüsü haram, dördüncüsü kerahet, beşinci yol mubahlık diye isimlendirilir. Allah, kalp ile yükümlü bir melek yaratmıştır. Bu melek, Allah'ın emriyle, kalbi korur. Onun için de bu yollardan vaciplik ve mendupluğu belirlemiştir. Onun karşısına ise bir şeytan yaratmış, onu Allah'ın meşru emrinin dışında onun yanına oturtmuştur. Şeytanın oraya yerleşmesi, Allah'ın kendisine değil de bu insan yaratılışına gösterdiği ilgiye ve kendisinden üstün yapmasına karşılık duyduğu çekememezliktir. Şeytan, dince belirlenmiş emir ve yasakları yerine getirdiğinde, ulaşacağı mutluluğu bilir. Bunun bir benzerini, haramlık ve mekruhluk yoluna yerleştirmiştir. Mubahlık yolu üzerinde de bir şeytan yaratmıştır. Orada şeytanın karşısına ise bir melek yerleştirmemiştir. Nefsin bütün güçlerini ve yaratılışını o yola tahsis etmiştir. Allah nefse o yoldan zâtını şeytandan korumayı emretmiştir. Allah bu insan nefsine 'kabul' özelliği yaratmıştır. Bu sayede kendisine yönelen herkesi kabul edicidir. Âdem'den zamanımıza, oradan dünya hayatının sona ermesine kadar, şeriatler gönderilmesinden önce zikrettiklerimizden koruyucu bir melek veya kavgacı ve bozguncu bir şeytan yoktur. Aksine iş, şeriatlerin kalkmasına göre, Allah'tan kuluna, kulundan Allah'a dönüktür. Burada sınırlama olmadığı gibi bu hükümlerden

birisi de yoktur. Aksine irade ve meşiyetinin gereğine göre hareket eder.

Allah, insan nefsi için murakabe ve gözetme niteliği yaratmıştır. Nefs, kendisine bu yollardan gelen kimseyi gözetir. Allah insana aralarında bir takım elçiler bulunduğunu ilham eder. Elçiler, söz konusu yollardan insana gelir ve nefste kalmazlar. Onların zâtları risaletlerinin suretinden inşa edilmiştir. Öyle ki, onları gördüğünde Allah'ın onları sana neyi getirmek üzere gönderdiğini bilirsin. Böylelikle uyanır, onlardan habersiz kalmazsın. Çünkü onlar, senin alanına uğrar ve sabit kalmazlar. Hak şöyle der: 'Ben elçilere şöyle dedim: 'Gönderildiğiniz kişide iki nitelik yarattım. Birincisi, gaflet diye isimlendirdiğim nitelik iken diğeri uyanma ve kendine gelme diye isimlendirdiğim niteliktir. Onu uyanıklık özelliğiyle nitelenmiş iken bulmanız, arzulanan maksattır. Gaflet özelliğiyle nitelenmiş bulduğunuzda ise, onun kapısını çalın, çünkü uyanır. Uyanmazsa da siz onu yitirmezsiniz. Çünkü ben onda keskin bir göz yarattım. Onunla sizi görür ve kendisine getirdiğiniz şeyi öğrenir. Kapısını çalınca uyanmazsa, onu kendi halinde bırakın ve bize dönün.' Allah görevli meleğe koruma ve sakınma gücü vermişken, nefse gördüklerini şekillendirme ve tasavvur etme gücü vermiştir. Böylelikle gördüklerini, sanki oymuş gibi -hâlbuki o değildir- şekillendirirler. Bu benzerleri ise ikinci ve daha yukarı mertebelere yerleştirmiştir. Onların ilk mertebede bir kademi yoktur. Öyleyse ilk mertebe, doğruluk sahibidir ve yanılmaz. Nefs bu ilk düşüncenin gereğiyle amel etmezse, yanılır. İlk düşünce asla yalan söylemez!

İlk düşüncenin suretinde olan düşünceler ise, tasavvur gücüne ve suretin parçalarını korumaya göre, bazen doğru söylerken bazen yanılırlar. Aynı şey ilk bakış, ilk hareket ve ilk duyuş için geçerlidir. Öyleyse her ilk, ilahidir ve doğrudur! Yanılırsa, ilk değildir. O, ancak ikinci mertebede var olan suretin hükmüdür. İlk durumları murakabe genellikle 'zecr' ehlinde meydana gelir. Biz bu hali onlarda ve özellikle Allah ehlinde görmüştük. Allah ehlindeki murakabe, yanılma ve yalandan koruyan ve muhafaza eden bir mertebe iken zecr sahibinde murakabenin, bilginin ve gözlemin gücüdür. Onlarda bu ilk düşüncenin adı, hacis ve nakru'l-hatır (ilk düşüce) ve ilk sebeptir.

Bu saygın ve iyi elçilerden kalp için belirlenmiş bu yollardan (kalbe) uğrayanlar, sahip olduğu şeyi kendisine aktarır. Bu elçi, melek, şeytan veya nefs olabilir. Bunlardan kendisine yönelen, onu alır. Melek alırsa, bu, mutluluk amelinin varlığını gerektiren bir şeydir. Ardından melek insanın sırrına 'şunu yap' diye ilham eder. Şeytan ise kendisine şöyle der: 'Onu yapma ve bir sonraki vakte ertele.' Şeytanın amacı, mutluluğa götüren şeyi yapmasını engellemektir. Şeytanın tavrı, insanın bir iyiliği yapıp yapmamada veya bir kötülüğü terk edip etmemede içinde bulduğu tereddütte ortaya çıkar. Aynı şey kendisine bir mubahlık yolundan geldiğinde geçerlidir. Mubahı yapmak veya terk etmek hususundaki bu tereddüt, melek ve şeytan arasında değil, nefs ve şeytan arasındadır. Çünkü meleğin ilhamı ile şeytanın dürtmesinin karşıtlığı, hükümlerden diğer dört yolda gerçekleşir. Mubah söz konusu olduğunda, bilhassa şeytanın dürtmesi vardır ve nefisten başka ona direnen yoktur. Nefse ait olan sadece mubahlardır. Çünkü nefs, maslahata ulaşmak ve zarardan uzaklaşmak özelliğinde yaratılmıştır. Meleğin ilhamı ve şeytanın dürtmesinde ise emir her zaman yasağı önceler. Öyleyse kötülükte emir sahibi olan şeytan iken bu durumda öncelik sahibidir. İyilikte emir sahibi olan ise, melektir ve öncelik kendisine aittir. Yasaklama emirden sonra olabilir. Bu mertebede bunun tersi söz konusu değildir. Bunun aslı ise Âdem'de ortaya çıkmıştır. Ona önce cennette yerleşmesi ve oradan dilediği şekilde yemesi emredilmiş, sonra bir ağaca yaklaşmak yasaklanmıştır ki, 'ona yaklaşmak' ifadesiyle işaret edilmiştir. Böylelikle '*dilediğiniz şekilde*'[686] ifadesinde bir yasaklama ve engelleme ortaya çıkmıştır, yoksa 'yeme'de değil! Öyleyse Âdem'e yemek yasaklanmamıştı. Ona '*dilediğiniz şekilde*'[687] ayetinde serbest bırakılmış olan ağaca yaklaşmak yasaklanmıştı. Öyleyse kendisine yaklaşana kadar ondan yemediler. Böylece yaklaşmaya başladılar, yoksa yemeğe değil! İlahi cezalandırmadan sonra ise ona ait olan o ağacın özelliğinin verdiği şey olmuştu. Bu ise kendisini yiyenlere ölümsüzlük ve '*tükenmeyen*'[688] bir mülk kazandırmasıydı. Bu davranış kendisinden meydana gelirken zürriyeti de kendisindeydi. Sonra Âdem halifelik, Havva ise nesil için -çünkü o tekvin mahallidir- inmiştir. Böylece, Allah tövbesini tamamen kabul ettikten sonra zürriyeti ortaya çıkmıştır ve bu esnada da zürriyeti kendisindeydi. Allah hepsini mutlu etmiştir. Öyleyse bulunduğu her yerde Âdem, nimete mazhardır. Bu nimet, dünya ve ahirette belli bir

azaptan sonra da olabilir. Dünya hayatına gelirsek, herkes bir acı çekecektir. Bunun en basiti, çocuğun doğarken rahimden ve onun sıcaklığından ayrılması nedeniyle ağlayarak doğmasıdır. Rahimden çıkması esnasında hava (ciğerlerine) çarpar, bu esnada acı hisseder ve ağlar. O esnada ölmüş bile olsa, acıdan nasibini almış demektir. sonra yaşar ve dünya hayatında acılarla karşılaşması kaçınılmazdır. Çünkü canlı bu özellikte yaratılmıştır. Berzah âlemine göçtüğünde ise, orada 'sorgu acısı' kaçınılmazdır. Diriltildiğinde, canı veya başkası hakkında korku duyması gerekir. Cennete girdiğinde, bu durumun, yani acıların kendisinden düşmesi gerekir ve sürekli nimet kendisine eşlik eder. Ateşe girdiğinde ise, Allah'ın dilediği bir süre, acı kendisine eşlik eder. Bir takım acılarla Allah'ın iradesi kendisine nüfuz ettiğinde, bu acıları inayeti takip eder. Söz konusu inayet, kendisini henüz babası (Âdem'in) sulbünde iken, tövbesini kabul ederken kendisine ulaşmıştı. Bu sayede insan, tıpkı babası gibi, hazdan ve elemden nasibini alabilir. Öyleyse babasının tövbesinden insanın bir nasibi vardır. 'İnsan' diye isimlendirilen varlığın dışındakilerde Allah'ın dilediği kimselerde geride intikam isimleri kalır. Söz konusu isimler, hakikatlerine göre hüküm verir. Çünkü Allah'ın rahmeti, sadece bu insan yaratılışı hakkında öfkesini geçmiştir. Onun dışındaki yaratıklara rahmetin ulaşması ise, rahmetinin 'her şeyi içermesinden kaynaklanır', öfkesini geçmesinden değil! Öyleyse sadece insan için (öfkeyi) geçen rahmet ile *'her şeyi kuşatan (rahmet)'*[689] vardır. Bu nedenle insanı rahmet iki yönden talep eder. İnsanın dışındakiler için rahmetin böyle bir hükmü yoktur. Öyleyse ilahi rahmet, başkalarından daha çok, insana karşı inayet sahibidir.

Tekrar hatıraların bilinmesiyle ilgili konuya dönebiliriz: Hatıraların etkilerini belirtmiştik. Onların nefisteki etkileri, yollarında karşılarına çıkana (melek, şeytan veya nefs) göre, değişir. Zikrettiklerimizden herhangi birisi karşılarına çıkmazsa, böyle bir hatıra, bilgi hatırıdır ve kesinlikle amel hatırı değildir. Böyle bir hatıra, rabbani düşüncedir. Yapma (amel) ve terk hatıraları ise, melek, şeytan ve nefs kaynaklı olabilir. *'Hepsi Allah katındandır. Bu kavme ne oluyor ki, 'yeni sözü' (hadis) anlamıyorlar.'*[690] Kadim olanı ise daha da anlamazlar. *'Ona günahını ilham etti.'*[691] Bu, yapma veya terk etmekle ilgili şeytanın eliyle gelen fiildir. *'Takvasını da.'*[692] Bu da, meleğin eliyle gelen amel veya terklerdir. Öyleyse geliş yollarından hatıralarını kontrol eden kimse, kurtuluşa ermiş

demektir. Çünkü o, gelen düşünceleri kimin alacağını ve 'her gözetim noktasının başında oturanlardan hangisinin ona yöneleceğini bilir. Bazı insanlar ise düşüncelerin (kalbe geliş) yollarından habersiz kalır ve -tıpkı sıradan insanların onları bulması gibi- kalpte kendilerini bulana kadar onların farkına varamaz. Kalbinde bulduktan sonra ise, gereklerıyle amel eder. Böyle biri bir şeyi bilmeyenin amelidir. Bu amel hayır ise, tesadüfen olduğu gibi kötülük olması da tesadüfidir. Çünkü kendisine daha sonra gelecek düşüncenin bilgisini ve kimin eliyle geleceğini bildiren ilk düşünceyi fark edememiştir ve onu bilememiş, onu görememiştir. Bu nedenle de hükmünü yitirmiştir. Bu amel düşünceleri gaflet, bilinçsizlik ve düşüncelerin yollarını gözleyememe halinde kendisine geldiğinde, onların gereklerine göre amel eder. Bu durumda onun amelinin iyi veya kötü olması tesadüfidir. Fas şehrinde muhtesip olan İbnü'l-Hicazi'yi görmüştüm. Şeriat hakkında bilgisi yoktu ve Allah onu doğru hükme ulaştırmaktaydı. Onun iyiliği hakkında, ölene kadar bütün namazlarda Karavîn camiinde tekbir namazını imamın ardında aldığını biliyordum. Onun verdiği hükümler, Allah'tan gelen bir ilham olarak, doğru olurdu. Şöyle derdi: 'Kendime şaşıyorum! Şeriat ilmiyle ilgilenmedim, ama bütün hükümlerimde şeriatın hükmüne isabet ediyorum.' Şeriat bilginlerinden hiçbir kimse, herhangi bir müçtehidin söylememiş olduğu bir hükme vardığı için kendisini kınayamamıştı. Bu kişi, sıradan insanlardan olup tasavvuf yolundan olmadığı halde inayete mazhar olmuş gördüğüm tek kişiydi. Fakat o, dünyaya karşı hırslı ve sıradan insanlar gibi kendisini ona vermişti. Fakat kendisi farkında değil iken içi aydınlanmış birisiydi. Bütün düşünceler, tecelliler değil, ilahi hitaplardır. Bu nedenle Allah onları Amâ'da -ki Rahman'ın nefesidir- meydana gelen suretler olarak inşa etmiştir. Bir insan onları görüp söylediğimiz bilgiyle Allah kendisini rızıklandırmazsa, sureti gördüğünde, hatıraların ilahi tecelli olduğunu zanneder. Onların hatıra diye isimlendirilmesinin nedeni bu olduğu gibi başka bir nedeni de tıpkı harfin suretinin sabit olmayışı gibi varlıkta sürekliliklerinin olmayışıdır. Dil kendisini söyledikten sonra, harfin varlıkta kalıcılığı yoktur ve söylendikten sonra ikinci bir zamanı yoktur. Sonra, yok olur ve anlayanın zihninde onun suretinin bir örneği kalır. Söz konusu kişi de, hatıranın baki olduğunu zanneder. Nitekim Zünnun *'Ben sizin rabbiniz değil miyim?'*[693] ayeti hakkında böyle bir zan taşıyarak şöyle demiştir: 'Sanki şimdi de

kulaklarımdadır.' Hâlbuki kulağındaki, duyduğu ses değildi. O kalan, kelamın suretinden anlayışın aldığıydı. Böylelikle neftse sabit kalır. Allah ehlinden iki sureti ayırt edenlerin sayısı azdır.

Hatıralar ilahi hitaptan kaynaklanır. Bu nedenle Allah ehli arasından insanları Allah'a davet edenler, basiret üzere davet etmişlerdir. Çünkü basiret üzere davet, ancak ilahi bildirimle mümkün olabilir. İlahi bildirim ise, kuşku ortadan kalksın diye, ancak söz olabilir, başka bir şey değil! Yaratma '*ol*'[694] kelimesinden başka bir şeyden olsaydı, '*o da olur (fe-yekun)*'[695] ifadesinde belirtilen yaratılan şeyin hızla emre uyması gerçekleşmezdi. Burada 'takip' bildiren 'fe' harfi gelmiştir ve o emrin cevabıdır. Çünkü meydana gelen şey basiret sahibidir, çünkü söylenen bir hitaptır. Hitaptan başka bir şey olsaydı, bu hüküm gerekleşmezdi. Fakat bilen, gözeten ve işi bulunduğu hal üzere bilen hisseden nefisler de nerede! Bu konuda araştırmacının varacağı nihai şey, nefse dönük Hakkın hitabını 'zorunlu bilgi' diye ifade edilen şey saymaktır. Allah söz konusu bilgiyi o şahsın idrak mahallinde yaratmıştır. Sahih keşif sahibi ise, kendisine kelamını duyurmadan emriyle zorunlu bilgiyi kendisinde yaratmamış olacağını bilir. Böylelikle bu esnada Hakkın o hitap ile neyi amaçladığını bilir. İşte bu bilgi, zorunlu bilgidir. Fakat onu Allah ehlinin içinden ilahi sırları bilen kimseler fark edebilir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[696]

İKİ YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Varidin Bilinmesi

Sudur eden varide âşık oldum
Çiftimin bir'e âşık olması gibi

Onun bütün isimleri varid olur (gelir)
Gözetene gizli kalsın diye süratle

Eserleriyle himmet verirler
Niyeti olan bütün kalplere

Sûfilere ve bize göre varid, ilahi isimlerden kalbe gelen her şeydir. Ondan, getirdiği şey bakımından değil, varid olması yönünden söz edilir. Bazen varid, ayıklık getirir, bazen sarhoşluk, bazen kabz haline düşürür, bazen bast haline, bazen heybet, bazen üns getirir. Bunun gibi sayısız şey getirir ve bunların hepsi varidat'tır. Şu var ki sûfiler, varidi bu zikrettiklerimizden övülen düşünceleri anlatan terim yapmışlardır.

Kardeşim! Bilmelisin ki, varid olması yönünden varid, hadislik veya kadimlik ile nitelenmez. Çünkü Allah, kadim olmakla birlikte, kendisini gelmek özelliğiyle nitelemiştir. Varid olmak da gelmek demektir. Varidin halleri, gelişinde birbirinden farklılaşır. Bazen hücum ve bevadih gibi ansızın gelirken bazen ansızın gelmez. Bu esnada kendisine gelen kişi, bir takım alametlerle ve hal karinesiyle onun farkına varır. Bunlar, mahallin istidadının kendisini talep ettiği belli bir şeyin geldiğini gösterir. Her ilahi varid, bir fayda getirir ve ilahi olsun kevnî olsun, (asıl itibariyle) ilahi sayılmayan varid yoktur. Bütün varidleri içeren fayda, varidin geldiği kişide bu esnada oluşan bilgidir. Geldiği kişiyi üzüp üzmemesi şart değildir. Çünkü varidin böyle bir hükmü yoktur. Varidin hükmü, meydana gelen bilgidir. Bunun ardındaki hususlar ise, varidin kendisiyle değil, getirdikleriyle ilgilidir. Bu bağlamda (söz gelişi) Allah, kıyamet günü insanları ayırmak ve aralarında hüküm vermek için gelir. Bazı insanlar için mutluluğunu sağlayan şeyle lehinde hüküm verilirken insanların bir kısmı adına da onları üzecek şekilde hüküm verir. Gelmek bir, hüküm de birdir! Fakat verilen hüküm farklıdır.

Varid ya gelişi esnasında sudur özelliğiyle nitelenmiştir. Bu durumda kendisine geldiği kimse yönünden varid adını alırken kendisinden çıktığı kimse yönünden de 'çıkan' diye isimlendirilir. Öyleyse bu varidin Allah'tan meydana gelmiş olması (muhdes) gerekir. Gelişi esnasında hadislik ile nitelenmemişse, kadim bir variddir. Geliş (vürûd) varid adına kendisine gelen kulda oluşan bir nispettir. Öyleyse birincisi hem sadır olan hem de varid iken diğeri sadece variddir. İlahi isimlerden başka, kadim varid yoktur. Hakikati yönünden gelirse, gelişinde değişmez. Hüküm yönünden gelirse, hükümlerin değişmesiyle değişir. Çünkü onun hakikatleri birbirinden farklıdır. Fakat hakikati göstermi

leri yönünden bir değişme olmaz. Burada varidin kadim veya hadis olması durumu değiştirmez. Çünkü getirdiği şey, hadis (sonradan meydana gelen) olmalıdır ve varidin geldiği kimsede kalan odur. Ardından ayrılır ki, bu ayrılma kaçınılmazdır. Bunun nedeni, varide saygının gerekliliğidir. Şöyle ki: Bir varidin ardından gelecek yeni bir varid olacaktır. Dolayısıyla şahsın yeni varidi kabul etmek üzere öncekinden yüz çevirmesi de zorunludur. Bu nedenle ilk varide bir hürmetsizlik meydana gelir. Bu nedenle varid, getirdiği şeyi tamamladıktan sonra ayrılır. İkinci varid geldiğinde ise, geldiği kişiyi bütünüyle kendisine yönelmiş halde bulur ve söz konusu kişi varidi karşılar. Şahsı gelen varid ile ilgilenmekten alı koyacak başka bir düşünce yoktur. Kendisine karşı hürmet ve saygı gösterdiği her varid, kişiyi Allah katında iyi olarak över ve bu övgü o kişinin mutluluğu olur.

Gerçekte varidat (gelenler) meydana geldiklerinde, nefeslerden ibarettir. Getirdikleri hükümler ise, yol ehlinin 'varidat' diye bildikleri şeylerdir. Çünkü nefesler, bu varidatın suretlerinin taşıyıcılarıdır, yoksa hadis varidat değildir. Çünkü onlar kendilikleriyledir. Hatta onlar, nefeslerin suretleridir ve kendilerindeki isimlerin hükümlerinin değişmesi nedeniyle onlar da değişir. Öyleyse varid, onlar için, cevhere tabi olması yönüyle araz için yerleşme gibidir. Cevher ise araz değil yerleşendir. Aynı şekilde nefes de, suret değil, variddir. Suretin yararı ise, resuldeki risalet gibidir. Bilgi getiren varid olduğu gibi amel getiren varid de olabilir ve her ikisini birleştiren varid de vardır. Bunun yanı sıra hal getiren varid; bilgi ve hal getiren varid; amel ve hal varidi; bilgi, amel ve hal varidi vardır. Buna örnek olarak, ayıklık ve sarhoşluk ve benzeri şeyleri getiren varidi verebiliriz. Bu, varidlerin en güçlüsüdür. Varid sonradan gerçekleşmiş değilse, Allah ile kulu arasında vasıtaların ortadan kalkması diye ifade edilen duruma işaret eder. Bu, her bir yaratılmışa ait olan özel yönden gerçekleşen tecelli demektir. Bu durumdaki varidin getirdiği şey aktarılamayacağı gibi kendisinde meydana gelen şey de aktarılamaz. Allah ehli arasında bu halin sahibi olan kimse az olduğu gibi varidat içerisinde bunun örneği de azdır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM

Şahidin Bilinmesi

Şahid, müşahede edende müşahede edilen şeyin suretinin kalmasıdır. Müşahede edilenin suretinin kalpte bulunması, şahidin ta kendisidir ve müşahede eden için nimet onunla gerçekleşir.

Hakkı müşahede bilgimizden elde edilmiş
Şahidi de kalplerde

Delil sahibi gözlerle O'nu idrak eder
Gayb örtülerinin ardından

Yükselmiş ve tamamlanmış dolunay O'na muttali
Güney güneşinin heybeti üstünde

Şahit, müşahede esnasında müşahede edilen şeyin suretinin nefiste bulunmasıdır. Bu suret, görmenin verdiğinden başka bir şeyi verir. Çünkü görmeyi görülen hakkında bir bilgi öncelemezken müşahedeyi görülen hakkında bir bilgi önceler. Bu, akideler diye isimlendirilen şeydir. Bu nedenle müşahede de inkâr ve ikrar gerçekleşir. Görmede ise ancak ikrar söz konusudur, inkâr yoktur! 'Şahid' diye isimlendirilmesi, görülen şeyin inanılan şeyin doğruluğuna tanıklık ve şahitlik etmesinden kaynaklanır. Öyleyse her müşahede görme iken (rüyet) her görme müşahede değildir. Fakat bunu bilmezler. Öyleyse Hakkı 'adamlar' içinden ancak kamiller görürken O'nu herkes müşahede eder ve görmeden bir şahit ortaya çıkmaz. Allah Teala şahidin varlığı hakkında şöyle der: '*Rabbinden bir delil (beyine) üzerinde olan ve ardından O'ndan bir şahidin takip ettiği kimse...*'[697] Bu ayetin çeşitli yorumları vardır ve hepsini Allah kastetmiştir. Böylelikle kul, kendisinden veya kendisiyle irade ettiği şey hakkında, açık bir keşif sahibi olur. Bu ise ancak ilahi bildirim veya gerçekleşmesinden önce bir şeyi bildirmekle gerçekleşir. Bu durum Hz. Ebu Bekir Sıddîk'ın 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' sözünde belirtilir.

Sonra, şahit, ancak ilahi bir isimden varlık kazanabilir. O ismin izi kendisi adına oluşur. İsim kulun kalbinde oluşur ve onda hazır olarak bulunur. Kul da onu müşahede eder. Sonra, daha önce Hak tarafından bildirilen söz konusu ismin eserinin zuhurunu veya varlığı kendinde veya ufuklarda görür. İşte bu isim, kul kendisini gördüğü için, şahit diye isimlendirilir. Bu eserin konusu ise kul tarafından bilinir. Böyle bir şey ancak adamlardan kamiller için gerçekleşir. Onlar, kendilerine gösterilen bütün (isimlerin) eserlerini müşahede eden kimselerdir. Bu gösterme ise, haber yoluyla kendilerine bildirilmesinin ardındandır. Yorumların Allah tarafından amaçlandığını söylemiştik, dolayısıyla Allah'a karşı bir hüküm verilemez. Fakat o, Allah'tan kaynaklanan gerçekleşmiş bir durumdur. Şöyle ki: Allah'ın kelamından telaffuz edilen herhangi bir ayet -ki ister Kur'an, ister indirilmiş bir kitap veya sayfa veya ilahi haber olsun-, lafzının taşımış olduğu bütün anlamlarla birlikte ayettir. Başka bir ifadeyle lafız, ayete alamettir ve kendisini o dilde indiren tarafından bu ihtimaller amaçlanmıştır. Çünkü onu indiren (Hak), bütün ihtimalleri bildiği kadar kullarının ayete bakışta farklı olduklarını da bilir. Allah onları ancak anlayacakları şeyle sorumlu tutmuştur. Ayetten her kim ne anlarsa, anladığı o kişi adına bu ayet ile kast edilen anlamdır. Böyle bir özellik, Allah'ın kelamından başka bir şeyde bulunmaz. (Başka ifadelerde de) Lafız böyle zengin ihtimalli olsa bile, konuşan onları kast etmemiştir. Çünkü biliriz ki, konuşan kişi, sözdeki bütün anlamları ihata edemez. Fakat konuşan kişi, Allah ehlinden olabilir. Onlar, 'Varlıkta Allah'tan başka konuşan yoktur' diyen kimselerdir. Onlar, (sözleri) mutlak anlamda Hak'tan duyanlardır. Böyle biri için de lafızdaki bütün ihtimaller kast edilmiş olabilir. Çünkü söyleyen Allah'tır ve dilinde bu sözlerin söylendiği şahıs, bir mütercimden ibarettir. Nitekim Allah, namazda kulunun diliyle şöyle der: 'Allah kendisine hamd edeni duydu.' Burada söyleyen Allah iken mütercim ve aktaran kuldur. Öyleyse Kur'an'ı yorumlarken lafzın anlamının dışına çıkmayan herkes, müfessirdir. Kendi görüşüyle yorumlayan ise, küfre düşer. Nitekim Tirmizi'nin hadisinde böyle geçer. Müfessirin kendi görüşüyle yorum yapması, dil sahiplerinin (Araplar) o lafız hakkında bilmedikleri veya karşılığında bir terim geliştirmedikleri ihtimal söz konusu olduğunda geçerlidir. (Tirmizi'nin) Hadisinde 'kafir oldu' ifadesinde nebevi bir işaret vardır. Hz. Peygamber, 'hata eder' dememiştir. Çünkü küfr (kafir

olmak), örtmek demektir. Allah'tan başka 'konuşan' görmeyen Allah ehli, ayetin bu yorumunu kendi görüşüne izafe ederse, bu ihtimal ve yorumda Allah'ı bazı kullarından 'örtmüş' sayılır. Bununla birlikte yorum, müfessirin görüşüne göre, doğrudur. Fakat dilin sahipleri, o yorumun karşılığında bu lafzı koymamış veya mecaz olarak kullanmamışlardır. Öyleyse (dille ilgili) bu şart, zorunludur. Allah ise o yorumu da bilir. İsabet ise Hakka izafe edildiğinde, gerçektir. Bu nedenle Hz. Peygamber 'kafir oldu (örttü)' dedi, fakat 'hata etti' demedi. Dilediğini örtmek, Allah'ın hakkıdır. O'na hata izafe etmek ise imkânsızdır, çünkü bilgisi bütün bilinenleri ihata ettiği için hatayı kabul etmez.

Sûfilerde şahidin anlamının öğrenilmesi hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Nefs'in Bilinmesi

Sûfilere göre nefs, kulun nitelikleriyle illetli olan şeydir. Yaygın tanım budur.

Nefs berzah âleminden
Onun her sırrı açıklar

Yüce âlemdeki makamını
Her güçlük onunla kolay

Ruhu Amâ'da kök salmış
Güvenilir ruh yardım eder ona

Mensuhu nikah ile nesheder
Sırrı yaratıklarda gizli

Yüceliği yüce, saygın ve üstün
Onu böyle yapanı tenzih ederim

Bilmelisin ki, sûfilerin terimlerinde nefs, kulun niteliklerinden malul olan anlamında kullanılır. Biz de, bu bölümde nefisten bu anlamıyla söz edeceğiz. Onlar, nefsi bazen 'insan latifesi' anlamında da kullanmışlardır. Biz de bu bölümde nefse değineceğiz, fakat bu malulün illeti olması yönüyle değineceğiz.

Bilmelisin ki, sûfilerin terimlerinde nefs, iki tarzıyla da, berzah âlemindendir ki, tümel nefs de buna dahildir. Berzah, iki şey arasında berzah olduğu için, iki yöne sahip olunca berzah haline gelebilir. Allah'tan başka varlık yoktur ve eşya sebepler vesilesiyle zuhur eder. Dolayısıyla sebepli, sebep sayesinde var olabilir. Bir sebep vesilesiyle var olan her şeyin bir yönü sebebe, bir yönü Allah'a dönüktür. Öyleyse her (sebepli), Allah ile sebep arasında berzahtır. Varlıklar arasında ilk berzah, tümel nefsin varlığıdır. Çünkü o Akıl'dan (sebep) var olmuştur. Var eden ise, Allah'tır. Öyleyse nefsin akla dönük bir yönü varken bir yönü de Allah'a dönüktür. Tümel nefs, ortaya çıkan ilk berzahtır.

Bunu anlayınca, bilmelisin ki: Bedeni yöneten insan latifesi anlamındaki nefs, beden düzenlendikten ve tesviye edildikten sonra ortaya çıkar. Bu esnada Hak, ruhundan ona üfler. Nefs, ilahi üflemeyle düzenlenmiş beden arasında (berzah olarak) ortaya çıkmıştır. Mizaç kendisine etki eder ve nefisler derece derecedir. Çünkü ilahi üfleme yönünden bir derecelenme söz konusu değildir. Derecelenme kabiliyetlerde olabilir. Öyleyse onun bir yönü doğaya bir yönü ilahi ruha dönüktür. Bu nedenle nefsi berzah âleminden saydık. Kulun nedenli nitelikleri de, berzah âlemindendir, çünkü onlar, bilginlerin ve sûfilerin çoğuna göre, nefs yönünden kınanmışken varlığı yönünden -Allah'a izafe edilişi itibarıyla- övülen bir niteliktir. Bu nitelik -nitelik yönünden değil- fiili bakımından kınanma ve övülme arasında berzah âlemindendir. Söz konusu nitelik de, kendisi bakımından değil, sebebi yönünden kınanır. Kulun nefsine ait olup Hakkın o niteliğin varlığı esnasında nefse görünmediği her nitelik, nedenlidir (malül) ve bunun için ona 'nefs (kendi)' denilmiştir. Başka bir ifadeyle o nitelikte kendisinden başkasını görmediği gibi onu Haktan da görmemiştir. Bazı kimseler ise, onu Haktan görmüş, Hak da o nitelikte kendisine görünmüştür. Bu nitelik, Allah ile

ilgisiz görüp veya onu Allah'a nispet etmeyi düşünmeden, kevnî bir illet nedeniyle üzerinde gözükmüş olabilir ve bu durumda o, kevni illetin nedenlisidir. Söz konusu kevnî illet, kulu bu niteliğin kendisinde bulunması için harekete geçirmiştir. Örnek olarak, dünyevi bir amaç peşindeki insanı o gayeden başka bir nedenin konuşmak veya hareket etmek gibi bir eyleme geçiremeyişini verebiliriz. Mal sevgisi, Hakkın katını düşünmesine imkân vermez. Bu durumda şöyle denilir: 'Bu, nedenli bir harekettir.' Yani sen Allah'ı bu harekette müşahede edemezsin. Nitekim Allah şöyle der: '*Siz dünya malını istersiniz.*'[698] Kastedilen Bedir esirlerinin fidyesidir. Fakat hitap, bütün dünya malını içerecek şekilde genel zikredilmiştir. '*Allah ise ahreti ister.*'[699] Öyleyse yakîn menfaat, ilk gözüken sebeptir. Sıradan insanlar ondan başka bir şey görmezler. Uhrevi durum ise, onlara ve gafillere gizlidir. Çünkü o, iman gözüyle müşahede edilebilir. Bazen insan gafleti nedeniyle başka bir işle ilgilendiği için mümin olduğunu unutabilir. Bu hal üzere ölseydi, hiç kuşkusuz, -gafil olmakla birlikte- imanlı ölürdü. Çünkü gafil hatırlatıldığında, kendine gelen kimsedir. Cahil ise öyle değildir. O, hatırlatıldığında kendine gelmez. Bunu bilmelisin. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Ruhun Bilinmesi

Ruh, özel bir yolla, kalbe gayb bilgisini ilham edendir.

Ruh ikidir: 'benim' ruhum (ruhu'l-ya) ve emir ruhu
Hüküm yasaklama ve emir arasında sabit

Ondan başkası yok, haberler bildirir ki
Varlıklar gizlenme ve açıklık arasındadır

En yüce berzah âlemi onu saflaştırır
Bir inayet olarak, onu esirlikten kurtarır

Allah Teala şöyle der: *'İşte sana emrimizden bir ruh vahyettik.'*[700] Başka bir ayette ise *'Ruhu kendi emrinden dilediği kullarına aktarandır.'*[701] Başka bir ayette ise *'Onu Ruh-ı emin indirdi senin kalbine ki, korkutanlardan olasın.'*[702] Burada korkutmayı zikretmiştir. Başka bir ayette ise *'Korkutsun diye, ruhu dilediği kullarının kalbine indirendir'*[703] buyrulur. Aynı şekilde *'melekler ruh ile onun emrinden iner, dilediği kulların kalplerine'*[704] denilir. Bu, bildirme için gelmiştir ve burada bir tür zorlama vardır. Çünkü bildirmenin yerini 'indirme' kelimesi almıştır. Öyleyse bu, zorla bildirmedir. Çünkü peygamber, müjdeleyen ve korkutandır. Müjdeleme bir bildirimden olabilir. Böylelikle ruhani iniş, zorlama ve korkutma yerini almıştır. Bunun nedeni, nefislerde peygamberlerin gönderilmelerini gerektiren itminan duygusunun bulunmasıdır. Peygamber de onlara dünyadan ahirete göçeceklerini ve nefislerinden Allah'a döneceklerini bildirir.

'Ya ruhu' sözümüze gelince, burada *'ona kendi ruhumdan (ruhî, benim ruhum) üfledim'*[705] ayetinde belirtilen şeyi kast ettik. Allah ruhu, iyelik zamiriyle kendisine izafe ederek, ruhun üstün makamına dikkat çekmiştir. Yani şöyle der: Sen, ey ruh! Aslın bakımından üstünsün. Kendi aslına göre fiil yaparsın ve çirkin bir fiil işlemezsin. Emir ruhu ise *'Sana ruhtan sorarlar'*[706] ayetinde belirtilir. Yani onun nereden ortaya çıktığını sorarlar. Cevap olarak *'Ruh Rabbimin emrindendir de'*[707] denilmiştir. Bazı kimselerin zannettiği gibi, bu soru, bir mahiyet sorusu değildi. Çünkü onlar, 'ruh nedir' diye sormamışlardır. Bununla birlikte soru kipi bu ihtimali de içerebilir. Fakat bizim de vardığımız güçlü ihtimal, *'Rabbimin emrindendir'*[708] ayetinde gelir. Allah Teala 'O şöyledir' dememiştir. Öyleyse gayb ilimlerini ruhlar kalplere indirir. Onları bilen, kendilerini edeple karşılar ve edeple bilgileri alır. Tanımayan ise, gayb bilgisini alır, fakat kimden olduklarını bilemez. Örnek olarak kahinleri, zecr yapanları ve hatıra sahiplerini verebiliriz. İlham ehli, bu bilgiyi kalplerinde bulur, kimin getirdiğini bilmezler. Allah ehli ise, ruhların kalplerine inmesini müşahede ederler ve indiren meleği görmezler. Bilginin indirildiği kişi nebi veya resul ise, indiren meleği de görür. Veliler melekleri görürler, fakat kendisine ilham verirken görmezler. Ya da il-

hamı görürler ve onun -kendisini görmeden- melekten olduğunu bilirler. Öyleyse nebi ve resulden başka, ilham ile ilhamı getiren meleği aynı anda görebilen kimse yoktur. Bu özellik sayesinde nebi ve resul, sûfilere göre, veliden ayrılır ve farklılaşır. Nebi derken, indirilmiş şeriat sahibi peygamberi kastetmekteyim. Allah meşru hükümleri indirme kapısını kapatmış, hâlbuki hükümlerin bilgisinin velilerin kalplerine indirilme kapısını kapatmamış, onlar adına ruhani tenezzülü geride bırakmıştır. Bunun amacı, kedisine uydukları peygamber gibi, hükümlerle Allah'a davet ederken basiret üzere olmalarını sağlamaktır. Peygamber şöyle der: *'Ben ve bana tabi olanlar, basiret üzere Allah'a davet ederiz.'*[709] Bu, onlara göre, töhmetin giremeyeceği bir bilgi tarzıdır. Kuşeyrî Allah ehlinin bilgisini överken şöyle der: Töhmetli bir bilgi hakkında ne düşünürsün? Bu bilgi alimlerin bilgisidir. Sûfilerin dışındaki alimler, fıkıh ve akide bahislerinde basirete sahip değillerdir. Fıkıh bahislerinde değillerdir, çünkü onların hükümleri tevile açıktır. Akide bahislerinde değillerdir, çünkü delilden hareket eden akılcının deliline kendinden veya başkasından kuşku ve müdahale katışabilir. Başkası, bu kuşku nedeniyle, onun delilini eleştirir. Hâlbuki kendisi onun kesin delil olduğunu zannetmekteydi. Allah ehlinden basiret sahipleri, bilgilerinde bu durumda değillerdir. Onların bilgisi, hakka'l-yakîn'dir. Başka bir ifadeyle bu bilginin kalbe yerleşmesi kesindir ve herhangi bir şey onu sarsmaz. İlham veren ruh hakkında bu kadar açıklama yeterlidir.

İlhamın tarzına gelirsek, bu, zevke bağlıdır -ki o da haldir. Fakat kalp ile ilham arasında uyum olması gerektiğini belirtmeliyiz. Yoksa kabul gerçekleşmezdi. İstidat, kabulde değildir, o, ilahi bir tahsistir. Evet! Nefisler, fetih gerçekleştiğinde, bu özel ilhamın ve başkalarının gerekleşeceği kapıya ulaştıran yolda yürüyebilir. Bu kapıya vardıklarında ise dururlar ve kendilerine neyin açılmış olduğunu görürler. Fetih gerçekleştiğinde, emir bir hakikat olarak ortaya çıkar ve kalp onu kapının ardından kendi katkılarının bulunmadığı -aksine Allah her birini bir istidada tahsis etmiştir- istidadı ölçüsünde kabul eder. Burada gruplar ve uyanlar uymayanlardan, nebiler resullerden, resuller örfte 'veliler' diye isimlendirilen kimselerden ayrışır. Bilgisizler ise, kapıya yürümelerinin fetihle birlikte onlar adına gerçekleşen bilgileri elde etmenin sebebi olduğunu zanneder. Böyle olsaydı, hepsi eşit olurdu, hâlbuki eşit değillerdir. Farklılık kazanılmamış istidatla mümkündür. Akılcılar arasında

nebiliğin kazanılmış olduğunu iddia edenlerin yanılgısı buradadır. Nebiliğin kazanılmış olduğunu ise, onun Allah'tan olmadığını ileri süren söyleyebilir. Ona göre nebilik, duruluk ve doğal sebeplerden kurtulmakla nitelenmiş bazı nefislere aklın ve ulvi ruhların feyzinden ibarettir. Ona göre, durulukları nedeniyle nefislere âlemdeki şeyler nakşedilir. Nefislerin duruluğu kazanılmış olduğuna göre, duruluğun meydana getirdiği şey de kazanılmıştır. Bu bir hatadır. Duruluk doğru, böyle bir duruluk derecesine ulaşmış nefse âlemdeki şeylerin nakşedilmesi de doğru! Fakat kendisi gibi nefsi duru birinin değil de, belli bir şahsın resul ve şeriat sahibi olması, ilahi tahsistir. Allah âlemin suretlerini onun nefsine nakşeder, çünkü Levh-i mahfuz, bütün bu zikrettiklerimizi içerir. Peygamberin ve risaletin sureti, nebinin ve nebiliğinin sureti, velinin ve veliliğinin sureti de ona nakşedilmiştir. Nefis durulunca, Levha'daki her şey kendisine yansır, fakat böyle birinin resul olması gerekmez. Aksine resulün kim olacağı da o Levha'da belirlenmiştir ve eşya onda birbirinden ayrışmıştır. Bu, akılcıların nefsin duruluğunun sağladığı şey hakkındaki zanmından farklıdır. Böylelikle duru nefse mertebeler ve onların ulvi ve süfli sahipleri nakşedilir.

Aradaki ilişki yoluyla ilhamı alan istidadın hükmünden de söz etmek gerekir. İstidat, Allah'ın kalpte meydana gelmiş ipidir. Varlık istidadıyla Hakkın mertebesine ulaşınca, kendisine ilham gelir ki bu, yoldur. Kalp de gayb bilgisinin, özellikle de oluşla ilgisi bulunmayan Allah hakkındaki bilginin kendisinde bulunmasıyla aydınlanır. Bu tarz bilgiye örnek olarak *'O âlemlerden müstağnidir'*[710] ya da Hakkın *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[711] ayetinde geçen niteliklerden tenzih bilgisini verebiliriz. İstidat, tenezzül ve ipin örneği, bir fitile benzer. Kendisinde ateş kaldığında, ateşten duman gibi bir şey çıkar ve doğası gereği yukarı yükselir. Orada ise yanan bir lamba vardır. Dumanlı fitil, lambanın altına ve konulur. Öyle ki, duman hızla çıkar ve fitilin başına ulaşır, fitil tutuşur, ışığın kendisinden ona indiği aydınlatıcı lambanın sureti ortaya çıkar. Bakılır: Lambadan bir şey eksilmiş mi, yoksa onun yerine bir şey yerleşmiş midir? Sureti var olsa bile, onu kendisiymiş gibi bulamazsın! Bunun sırrını anlayan kimse, 'Allah Âdem'i kendi suretine göre yarattı' ifadesini de anlar. Söz konusu kişi şunu bilir: İstidat (ışığın) tam karşısında bulunup ilişki doğru olduğunda ve himmet ona tahsis edildiğinde, duruluğu ve yağının duruluğuna göre, ışığın aydınlığı kendisine

inecektir. Fitilde meydana gelen ışık, büyüklük ve küçüklüğü ölçüsünde, büyük veya küçük cisimlidir. Onun orada bulunması ise yağının miktarına göre değişir, çünkü sürekliliğine yardım eden şey, yağdır. Bu benzetmede söylediğimizi anladıysan, sadece Allah'ı bilenlerin bilebileceği bir bilgi öğrendin, ruhun kalbe gaybın bilgisini nasıl ilham ettiğini kesin olarak anladın demektir. Bu ilhamı hangi kalp kabul eder, onun niteliği nedir? Bu sayede, astın üstüne -kendisine iliştiğinde- etki ettiğini öğrenirsin. Allah kulu kendisine dua ettiğinde cevap vermekle (onun tesirinde kalır). 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn, ve Hakka'l-yakîn'in Bilinmesi

İlme'l-yakîn, kuşku ve şüphe taşımayan delilin verdiği kesinliktir (yakîn). Ayne'l-yakîn, müşahede ve keşfin verdiği kesinlik, hakka'l-yakîn ise müşahedeyle amaçlanan bilginin kalpte gerçekleşmesidir.

İlim, ayn ve hak bilgiye izafe olur
Delilleri varlıklarda ortaya çıkar

Melekûtunda aynın varlığı olmasaydı
Tevhidi burhana dayanmazdı

Hakka'l-yakîn ve ayne'l-yakîne bak!
Bedenler ve ruhlar âleminde

Sırının kendisinden oluştuğu şeyi görürsün
Varlıkların ortaya çıktığı her şeyde

Allah kendisinden bir ruh ile seni ve bizi desteklesin, bilmelisin ki, biz kuşkunun giremeyeceği yakîni bir bilgiyle şunu bildik: Âlemde

Mekke diye isimlendirilen bir şehirde Kâbe diye isimlendirilen bir ev vardır. Herhangi bir insan onu bilmiyor olamaz. Ya da bu bilgiye kuşkunun girmesi veya deliline bir eleştirinin yöneltilmesi mümkün değildir. Böylelikle bu konuda bilgi sabit olmuş, yakîn kelimesine izafe edilmiştir (ilme'l-yakîn). Burada yakîn, Allah'ın Mekke diye isimlendirilen bir şehirde insanların her sene ziyaret edip etrafında tavaf ettikleri Kâbe adında bir evinin olduğu hakkındaki karardır. Bu ev, kendisine ulaşıldığında beden gözüyle görülür. Bu kez nefiste göz yoluyla onun niteliği, yapısı ve hali yerleşir. İkinci durumdaki bilgi, ayne'l-yakîn'dir, hâlbuki görmezden önce ilme'l-yakîn idi. Kendisini görmekle nefiste daha önce olmayan bir bilgi tecrübe ve zevk yoluyla gerçekleşir. Allah, bu evin Allah'a izafe edilmiş olması, tavaf edilmesi, Allah'a ait diğer evlerden farklı olarak niçin tavaf için bu evin seçildiği gibi hususlarda insanın basiret gözünü açar. Basireti açılan kişi, kendi düşünce ve içtihadıyla değil, Allah'ın bildirmesiyle bunun nedenini ve illetini öğrenir. Bu kez bilgisi, sağlam, hak, kesin ve sarsılmayacak şekilde nefsine yerleşen bir bilgi haline gelir. Hak (kesin) olan her şey, yerleşme özelliğine sahip değil iken her bilgi veya görme de bu özelliğe sahip değildir. Bu nedenle tamlama ve izafet geçerli olmuştur. İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn yakînin kendisi olsaydı, tamlama geçerli olmazdı. Çünkü bir şey, kendisine tamlama yapılamaz. Tamlama ancak tamlanan ile tamlanılan arasında olabilir. Bu nedenle tamlama, var olabilmek için, çokluğu gerektirir. Bilgiyle yakîni ayırt etmeyip 'bilgi yakîndir' diyen kimse ise -ki Allah'ın kitabında tamlama halinde geçmiştir-, bu konuda, tamlamanın geçerli olmasını sağlayacak bir yorum bulmak zorundadır. Bu sayede Allah katından gelen şeye iman etmiş olur ve şöyle der: Bazen anlam bir olur ve iki farklı söz kendisini gösterebilir. Böyle bir durumda iki sözden birisi, diğerine tamlama yapılır. Çünkü bu iki kelime, anlam bir olsa bile, lafız bakımından farklıdır. Bilgi sözü ile yakîn sözü bir değildir. Bu farklılık nedeniyle, bilgi yakîn'e tamlama yapılmış, anlamda değil, lafızlarda tamlama geçerli olmuştur. Bu çözümü bulan kişi, lafızların konuldukları anlamları anlamada kusurludur. Bunu bilmiş olsaydı, bilgi sözünün gösterdiği şeyin yakîn sözünü gösterdiği şey olmadığını da anlardı. Bu ortaya çıkınca, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn'in ne olduğunu öğrenmişsin demektir.

Bunun ardından, bilmelisin ki: Yakîn, amaçlanan şeydir ve bu nedenle bu üç kelime ona tamlama yapılmış, merkezde yakîn bulunmuştur. 'Allah katında', 'Allah'ta', 'Allah ile' ve 'Allah ile birlikte' bilgiye sahip olan insanın kimsenin, bu konuda yakîne izafe edilen bir alameti olmalıdır. Alamet yakîne mahsustur ve ancak ona ait olabilir. İlme'l-yakîn denilen budur. Bu alametin görülmesi ve yakîne ilişmesi ve ona tahsisi gerekir. Bu ise, ayne'l-yakîn'dir. Bu görme ve bilgide de bir hikmetin bulunması gerekir. Bilgi ancak tasarruf etmesi zorunlu işte tasarruf eder. Göz bakılması veya incelenmesi zorunlu şeye bakabilir. İşte hakka'l-yakîn budur ve onu bilgi ve görmeye zorunlu kılmıştır.

Yakîn'e gelirsek, yakîn, sabit olan ve sarsılmadan yerleşen her şeydir. (Konusunun) Hak veya yaratıklar olması durumu değiştirmez. Bu nedenle onun bilgi, görme ve hak (dereceleri) vardır. Yakîn'in (inancın) hükmünün zorunlu olması, ilahi zat (ile ilgilidir). Ona ait yakîn, hakka'l-yakînden başkası değildir. Bunun gereği ise, başka bir ifadeyle O'ndan dolayı bize zorunlu olan ise, ilahi zat hakkında susmak ve araştırmadan geri durmaktır. Çünkü O, bilinmez ve bu noktada yakîne tamlama yapılacak bir bilgi yoktur. Ya da ilahi zat görülmez ve bu nedenle yakîne tamlama yapılacak görme yoktur. O, hakkında araştırmayı terk ettirmekle, bütün âlem üzerinde hüküm sahibidir. Öyleyse (yakîne tamlama olan) hak, ilahi zatla ilgilidir ve ancak kabul ettiği kadarı ona tamlama yapılır. Yakînin (konusu) alametin gösterdiği şeylerden ise, bilgi kendisine tamlama yapılır, yoksa yapılmaz. Görülen bir şey ise, görme kendisine tamlama yapılır, yoksa yapılmaz. Yakîn'in (konusu) yaratıklarından birisi, hatta kendi üzerinde zorunlu hakkı olan birisiyse -ki *'Rabbiniz nefsi üzerine rahmeti yazmıştır'*[712] ayeti bunu gösterir-, hak ona tamlama yapılır ve zorunluluğu nedeniyle hakka'l-yakîn denilir. Zikrettiklerimizden bir şey yok ise, zikredilenlerden herhangi birisine tamlama yapılmaz. Sana bu meselede bütün yakîn sahipleri için geçerli genel bir bilgi verdik. Yakînin hakikatini araştırmak, artık sana kalmıştır. Bu kadar açıklama yeterlidir. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[713] On sekizinci sifir sona erdi.

SON NOTLAR

1 et-Tevbe 9/31.
2 el-İsra 17/110.
3 Sâd 38/5.
4 el-Mü'minun 23/117.
5 el-İsra 17/63.
6 el-En'am 6/83.
7 et-Tevbe 9/129.
8 el-Maide 5/2.
9 el-A'raf 7/138.
10 el-Bakara 2/153.
11 el-Fatiha 1/5.
12 el-A'raf 7/128.
13 Hud 11/123.
14 et-Tevbe 9/129.
15 et-Tevbe 9/129.
16 et-Tevbe 9/129.
17 Yunus 10/90.
18 el-A'raf 7/122.
19 Yunus 10/90.
20 Yunus 10/91.
21 el-Hucurat 49/14.
22 en-Naziat 79/26.
23 en-Naziat 79/26.
24 en-Nisa 4/18.
25 Yunus 10/91.
26 Hud 11/14.
27 Hud 11/14.
28 Hud 11/14.
29 Hud 11/14.
30 Hud 11/14.
31 Hud 11/14.
32 el-İnsan 76/1.
33 ez-Zümer 39/65.
34 Yunus 10/94.
35 İbrahim 14/4.
36 İbrahim 14/4.
37 er-Ra'd 13/30.
38 el-Furkan 25/60.
39 el-Furkan 25/60.
40 Ta Ha 20/44.
41 er-Rad 13/30.
42 er-Rad 13/30.
43 el-Enbiya 21/107.
44 el-Mü'minun 23/117.
45 en-Nahl 16/2.
46 en-Nahl 16/2.
47 el-Buruc 85/12.
48 Ta Ha 20/7-8.
49 Ta Ha 20/7.
50 Ta Ha 20/7.
51 eş-Şems 91/8.
52 el-Bakara 2/15.
53 el-Bakara 2/235.
54 Ta Ha 20/7.
55 Kaf 50/16.
56 Lokman 31/34.
57 el-Mülk 67/14.
58 el-Mülk 67/14.

[59] Ta Ha 20/13-14.
[60] Ta Ha 20/13.
[61] Ta Ha 20/14.
[62] Ta Ha 20/98.
[63] Ta Ha 20/88.
[64] el-Kehf 18/110.
[65] Ta Ha 20/89.
[66] Ta Ha 20/97.
[67] el-Maide 5/64.
[68] Âl-i İmran 3/181.
[69] en-Nahl 16/40.
[70] el-Enbiya 21/25.
[71] el-Maide 5/48.
[72] eş-Şura 42/13.
[73] en-Nahl 16/2.
[74] et-Tevbe 9/40.
[75] Ğafir 40/36.
[76] Âl-i İmran 3/81.
[77] el-Bakara 2/14.
[78] el-Enbiya 21/87.
[79] Yunus 10/98.
[80] Yunus 10/98.
[81] el-Mü'minun 23/116.
[82] ed-Duhan 44/38.
[83] el-Mü'minun 23/115.
[84] Sâd 38/27.
[85] ed-Duhan 44/39.
[86] el-Mü'minun 23/116.
[87] en-Neml 27/26.
[88] en-Neml 27/24.
[89] en-Neml 27/26.
[90] el-Kasas 28/70.
[91] el-İsra 17/70.
[92] el-Bakara 2/253.
[93] el-İsra 17/55.
[94] er-Ra'd 13/4.
[95] er-Ra'd 13/4.
[96] el-Bakara 2/269.
[97] el-Kasas 28/68.
[98] Hud 11/107.
[99] el-Kasas 28/88.
[100] er-Rahman 55/27.
[101] Fâtır 35/3.
[102] Hud 11/123.
[103] Fâtır 35/3.
[104] Fâtır 35/3.
[105] es-Saffat 37/35.
[106] es-Saffat 37/35.
[107] Sâd 38/5.
[108] el-Kasas 28/36.
[109] Âl-i İmran 3/13.
[110] el-Haşr 59/2.
[111] Sad 38/7.
[112] ez-Zümer 39/3.
[113] el-Enbiya 21/65.
[114] el-En'am 6/83.
[115] ez-Zümer 39/6.
[116] el-Zümer 39/6.
[117] ez-Zümer 39/6.
[118] ez-Zümer 39/6.
[119] İbrahim 14/4.
[120] el-Bakara 2/26.
[121] el-Ahzab 33/4.
[122] Ğafir 40/3.
[123] Ğafir 40/62.
[124] Yunus 10/60.
[125] Ğafir 40/57.
[126] Ğafir 40/57.
[127] Yunus 10/60.
[128] Ğafir 40/65.
[129] es-Saffat 37/180.
[130] el-İsra 17/1.
[131] er-Rum 30/17.
[132] ed-Duhan 44/8.

[133] ed-Duhan 44/4.
[134] en-Nur 24/35.
[135] en-Nur 24/35.
[136] Muhammed 47/19.
[137] el-Haşr 59/22.
[138] el-Kehf 18/65.
[139] el-Haşr 59/22.
[140] el-Kehf 18/65.
[141] el-En'am 6/73.
[142] en-Nisa 4/40.
[143] el-Enbiya 21/107.
[144] Âl-i İmran 3/159.
[145] el-Haşr 59/23.
[146] et-Teğabün 64/13.
[147] el-Bakara 2/156.
[148] el-Bakara 2/157.
[149] el-Müzzemmil 73/9.
[150] ez-Zariyat 51/56.
[151] el-Hadid 57/7.
[152] el-Ahzab 33/4.
[153] Yunus 10/44.
[154] Fussilet 41/11.
[155] Fussilet 41/11.
[156] el-Fatiha 1/5.
[157] el-A'raf 7/128.
[158] el-Bakara 2/117.
[159] İbrahim 14/7.
[160] Yunus 10/26.
[161] el-Bakara 2/161.
[162] Âl-i İmran 3/159.
[163] Muhammed 47/31.
[164] Âl-i İmran 3/159.
[165] Âl-i İmran 3 /159.
[166] el-İsra 17/84.
[167] en-Nahl 16/40.
[168] ez-Zümer 39/53.
[169] eş-Şûra 42/52.
[170] Sebe' 34/39.
[171] el-Vakıa 56/88-89.
[172] eş-Şûra 42/11.
[173] eş-Şûra 42/11.
[174] eş-Şûra 42/11.
[175] Ta Ha 20/14.
[176] el-Hicr 15/29.
[177] el-Enfal 8/17.
[178] el-Enfal 8/17.
[179] el-Enfal 8/17.
[180] el-Ahzab 33/4.
[181] el-İnfitar 82/8.
[182] el-Bakara 2/186.
[183] el-Enbiya 21/2.
[184] en-Nahl 16/40.
[185] en-Nahl 16/40.
[186] er-Rum 30/21.
[187] er-Rum 30/21.
[188] Âl-i İmran 3/97.
[189] Kaf 50/15.
[190] Ta Ha 20/44.
[191] Âl-i İmran 3/159.
[192] er-Rahman 55/29.
[193] en-Nur 24/35.
[194] en-Nur 24/35.
[195] en-Nur 24/35.
[196] el-İsra 17/84.
[197] el-İsra 17/84.
[198] et-Talak 65/12.
[199] Âl-i İmran 3/6.
[200] ez-Zümer 39/75.
[201] el-Bakara 2/255.
[202] es-Saffat 37/31.
[203] eş-Şuara 26/26.
[204] es-Saffat 37/5.
[205] el-Müzzemmil 73/9.
[206] el-A'raf 7/156.

207 el-A'raf 7/156.
208 Fâtır 35/41.
209 el-İsra 17/84.
210 el-Enfal 8/17.
211 el-Enfal 8/17.
212 el-A'raf 7/29.
213 İbrahim 14/48.
214 el-Mürselat 77/8.
215 eş-Şûra 42/11.
216 eş-Şûra 42/11.
217 eş-Şûra 42/11.
218 eş-Şûra 42/11.
219 el-Mü'minun 23/117.
220 el-Bakara 2/163.
221 Yâsin 36/38-39.
222 el-Hac 22/47.
223 Ta Ha 20/114.
224 ed-Duhan 44/8.
225 ed-Duhan 44/7.
226 el-Mearic 70/40.
227 er-Rahman 55/17.
228 el-Mearic 70/40.
229 er-Rahman 55/17.
230 el-Enbiya 21/33.
231 el-Enfal 8/17.
232 el-Enfal 8/17.
233 el-Enfal 8/17.
234 Ta Ha 40/114.
235 el-Cin 72/28.
236 en-Nisa 4/1.
237 el-Bakara 2/255.
238 Fâtır 35/39.
239 Sâd 38/26.
240 el-Hadid 57/16.
241 er-Rahman 55/26.
242 Yâsin 36/39.
243 el-Vakıa 56/2-3.
244 Sâd 38/36.
245 en-Nur 24/24.
246 eş-Şûra 42/11.
247 el-Hicr 15/22.
248 Kâf 50/15.
249 en-Nur 24/43.
250 el-Enbiya 21/30.
251 el-Enfal 8/11.
252 el-Enfal 8/11.
253 el-Enfal 8/12.
254 el-Enfal 8/12.
255 el-Enfal 8/12.
256 Âl-i İmran 3/151.
257 el-Ankebut 29/43.
258 el-Bakara 2/186.
259 el-A'raf 7/187.
260 Hud 11/123.
261 Fussilet 41/9.
262 Fussilet 41/9.
263 el-Hac 22/5.
264 eş-Şûra 42/11.
265 el-Mülk 67/15.
266 Kâf 50/22.
267 Kâf 50/37.
268 el-Enbiya 21/30.
269 el-Enbiya 21/30.
270 el-Mülk 67/3.
271 et-Talak 65/12.
272 et-Talak 65/12.
273 Fussilet 41/12.
274 Fussilet 41/12.
275 Fussilet 41/11.
276 er-Rahman 55/31.
277 er-Rahman 55/19.
278 er-Rahman 55/31.
279 eş-Şûra 42/11.
280 en-Nisa 4/17.

281 Nuh 71/17.
282 ez-Zariyat 51/21.
283 el-Hadid 57/25.
284 el-Hadid 57/25.
285 ez-Zariyat 51/58.
286 el-Vakıa 56/71-73.
287 el-Enbiya 21/30.
288 el-Enbiya 21/30.
289 el-Enbiya 21/30.
290 Hud 11/86.
291 el-Bakara 2/29.
292 Hud 11/6.
293 Hud 11/64.
294 el-Bakara 2/212.
295 en-Nahl 16/114.
296 en-Nahl 16/114.
297 el-En'am 6/119.
298 er-Rahman 55/6.
299 el-Hac 22/5.
300 Ta Ha 20/50.
301 el-Ahzab 33/4.
302 Yâsin 36/72.
303 el-Casiye 45/13.
304 ez-Zuhruf 43/32.
305 el-En'am 6/3.
306 el-Casiye 45/13.
307 Lokman 31/16.
308 ez-Zariyat 51/56.
309 el-Bakara 2/255.
310 el-Ahzab 33/4.
311 et-Tahrim 66/6.
312 et-Tahrim 66/6.
313 el-Bakara 2/286.
314 et-Tahrim 66/4.
315 et-Tahrim 66/4.
316 et-Tahrim 66/4.
317 en-Nur 24/35.
318 el-Ahzab 33/4.
319 el-A'raf 7/27.
320 el-İsra 17/64.
321 Sâd 38/82.
322 el-İsra 17/64.
323 er-Rahman 55/13.
324 el-A'raf 7/204.
325 el-Ahkaf 46/29-31.
326 el-Hicr 15/39-40.
327 el-Hicr 15/42.
328 el-Hicr 15/39.
329 el-Hicr 15/39.
330 el-İsra 17/64.
331 el-İsra 17/64.
332 Ta Ha 20/120.
333 Sad 38/76.
334 Sad 38/76.
335 el-Ahzab 33/4.
336 Sâd 38/75.
337 Sâd 38/17.
338 el-Bakara 2/30.
339 Sâd 38/75.
340 Sâd 38/76.
341 Fâtır 35/15.
342 Âl-i İmran 3/103.
343 el-Hac 22/78.
344 el-Vakıa 56/62.
345 el-A'raf 7/29.
346 el-Ahzab 33/4.
347 el-Hadid 57/3.
348 eş-Şûra 42/11.
349 eş-Şems 91/8.
350 en-Nisa 4/80.
351 el-Feth 48/10.
352 el-Enfal 8/17.
353 en-Nisa 4/59.
354 el-Ahzab 33/4.

355 el-En'am 6/153.
356 el-En'am 6/153.
357 el-En'am 6/153.
358 Hud 11/123.
359 Hud 11/56.
360 el-Ahzab 33/4.
361 el-Ahzab 33/4.
362 Kâf 50/15.
363 Abese 80/22.
364 el-Ahzab 33/4.
365 Sâd 38/69.
366 en-Nahl 16/40.
367 en-Nahl 16/40.
368 eş-Şûra 42/11.
369 es-Saffat 37/180.
370 el-Ahzab 33/4.
371 el-En'am 6/13.
372 el-Ahzab 33/4.
373 Âl-i İmran 3/97.
374 İbrahim 14/47.
375 İbrahim 14/47.
376 el-Ahzab 33/4.
377 Meryem 19/4.
378 el-Kehf 18/77.
379 Ta Ha 20/50.
380 Ta Ha 20/114.
381 el-Hadid 57/3.
382 Hud 11/107.
383 el-Hakka 69/38.
384 el-Hac 22/32.
385 el-Hac 22/32.
386 el-Hadid 57/27.
387 el-Mü'minun 23/117.
388 el-İsra 17/56.
389 Hud 11/56.
390 el-Fatiha 1/6.
391 el-Hadid 57/4.
392 er-Ra'd 13/11.
393 el-Ahzab 33/4.
394 el-Maide 5/110.
395 el-Maide 5/110.
396 en-Nahl 16/40.
397 el-Furkan 25/70.
398 el-Hadid 57/4.
399 el-Ahzab 33/4.
400 el-Furkan 25/3.
401 el-Ahzab 33/4.
402 en-Nur 24/36.
403 el-Kehf 18/79.
404 el-Kehf 18/81.
405 el-Kehf 18/82.
406 Ta Ha 20/50.
407 el-Bakara 2/213.
408 el-Ahzab 33/4.
409 en-Nur 24/25.
410 el-Kasas 28/82.
411 el-Enfal 8/23.
412 el-Ahzab 33/4.
413 en-Nahl 16/40.
414 en-Nahl 16/40.
415 en-Nur 24/35.
416 ez-Zümer 39/69.
417 el-Bakara 2/207.
418 Âl-i İmran 3/185.
419 el-Fatiha 1/5.
420 el-Fatiha 1/5.
421 Yusuf 12/108.
422 el-Hadid 57/4.
423 Ta Ha 20/46.
424 Ta Ha 20/45.
425 et-Tevbe 9/40.
426 el-Hadid 57/4.
427 et-Tevbe 9/40.
428 Ta Ha 20/46.

[429] el-Bakara 2/31.
[430] el-Bakara 2/33.
[431] el-Maide 5/66.
[432] el-Maide 5/66.
[433] el-Maide 5/66.
[434] el-Maide 5/66.
[435] el-Maide 5/66.
[436] en-Nur 24/35.
[437] el-A'la 87/2.
[438] el-Bakara 2/31.
[439] el-Bakara 2/31.
[440] el-Feth 48/10.
[441] en-Nisa 4/80.
[442] el-Hadid 57/18.
[443] en-Nahl 16/44.
[444] el-Bakara 2/186.
[445] Meryem 19/23.
[446] Meryem 19/28.
[447] el-Ahzab 33/38.
[448] el-Feth 48/2.
[449] el-Furkan 25/70.
[450] el-Furkan 25/70.
[451] Âl-i İmran 3/102.
[452] el-Bakara 2/286.
[453] et-Talak 65/7.
[454] et-Teğabün 64/16.
[455] el-Kasas 28/60.
[456] Ta Ha 20/73.
[457] el-Ahzab 33/4.
[458] en-Neml 27/40.
[459] en-Nahl 16/40.
[460] el-A'raf 7/143.
[461] el-A'raf 7/143.
[462] Ğafir 40/57.
[463] Ğafir 40/57.
[464] Âl-i İmran 3/31.
[465] Ta Ha 20/114.
[466] el-En'am 6/103.
[467] eş-Şûra 42/11.
[468] el-Ahzab 33/4.
[469] er-Rahman 55/29.
[470] er-Rahman 55/29.
[471] el-Bakara 2/25.
[472] el-İsra 17/44.
[473] Ğafir 40/60.
[474] et-Talak 65/3.
[475] el-Hicr 15/29.
[476] el-Bakara 2/154.
[477] er-Rum 30/6.
[478] er-Rum 30/7.
[479] et-Tevbe 9/6.
[480] eş-Şûra 42/11.
[481] el-Ahkaf 46/24.
[482] Ta Ha 20/114.
[483] er-Rahman 55/9.
[484] el-Kâlem 68/1.
[485] el-Kâlem 68/4.
[486] el-Bakara 2/253.
[487] el-İsra 17/55.
[488] Muhammed 47/31.
[489] el-Bakara 2/186.
[490] el-İsra 17/44.
[491] el-İsra 17/44.
[492] eş-Şûra 42/11.
[493] el-İsra 17/44.
[494] el-İsra 17/44.
[495] Fâtır 35/15.
[496] el-Müzzemmil 73/20.
[497] Âl-i İmran 3/181.
[498] eş-Şûra 42/27.
[499] eş-Şûra 42/28.
[500] en-Necm 53/32.
[501] Fâtır 35/15.
[502] Fâtır 35/15.

503 el-Mü'minun 23/14.
504 en-Nahl 16/17.
505 el-Mü'minun 23/14.
506 el-Mü'minun 23/14.
507 el-Mü'minun 23/14.
508 el-Mü'minun 23/14.
509 el-Vakıa 56/58-59.
510 el-İnfitar 82/8.
511 Fâtır 35/43.
512 Ta Ha 20/108.
513 Hud 11/123.
514 Hud 11/34.
515 el-Hadid 57/3.
516 er-Ra'd 13/33.
517 en-Necm 53/32.
518 Âl-i İmran 3/97.
519 Muhammed 47/31.
520 el-Bakara 2/186.
521 Ğafir 40/60.
522 el-Bakara 2/152.
523 Âl-i İmran 3/97.
524 Meryem 19/93.
525 en-Nahl 16/96.
526 el-Fatiha 1/6.
527 Hud 11/123.
528 eş-Şûra 42/53.
529 eş-Şûra 42/11.
530 el-Fatiha 1/5.
531 el-A'raf 7/128.
532 el-Fatiha 1/5.
533 el-Fatiha 1/5.
534 el-Ahzab 33/4.
535 er-Rahman 55/31.
536 eş-Şûra 42/11.
537 en-Nahl 16/17.
538 en-Nahl 16/96.
539 en-Nahl 16/96.
540 en-Nahl 16/96.
541 el-Ahzab 33/72.
542 es-Saffat 37/164-166.
543 el-Ahzab 33/4.
544 et-Tevbe 9/124-125.
545 el-Bakara 2/260.
546 en-Nahl 16/40.
547 Ta Ha 20/114.
548 el-Bakara 2/260.
549 el-Bakara 2/260.
550 el-Bakara 2/260.
551 en-Nahl 16/40.
552 en-Nahl 16/40.
553 el-Bakara 2/282.
554 el-Bakara 2/282.
555 el-İsra 17/55.
556 ez-Zariyat 51/30.
557 el-Bakara 2/269.
558 el-Bakara 2/251.
559 el-Ahzab 33/4.
560 Fussilet 41/23.
561 Fussilet 41/22.
562 Fussilet 41/22.
563 en-Nahl 16/40.
564 en-Nahl 16/40.
565 eş-Şuara 26/21.
566 el-Ahzab 33/4.
567 el-A'raf 7/182.
568 el-A'raf 7/183.
569 en-Neml 27/50.
570 et-Tarık 86/15-16.
571 el-A'raf 7/182.
572 el-A'raf 7/182.
573 en-Neml 27/50.
574 el-A'raf 7/99.
575 el-Bakara 2/16.
576 ez-Zümer 39/53.

577 ez-Zariyat 51/56.
578 Ta Ha 20/114.
579 el-Ahzab 33/4.
580 er-Rahman 55/29.
581 er-Ra'd 13/39.
582 Kâf 50/29.
583 el-Hadid 57/27.
584 et-Tevbe 9/102.
585 ez-Zilzal 99/7-8.
586 İbrahim 14/4.
587 et-Tevbe 9/118.
588 Muhammed 47/38.
589 en-Necm 53/29.
590 Muhammed 47/31.
591 er-Ra'd 13/39.
592 er-Ra'd 13/39.
593 el-Bakara 2/187.
594 en-Nahl 16/1.
595 Kaf 50/29.
596 Yunus 10/64.
597 er-Rum 30/30.
598 el-Ahzab 33/4.
599 el-Bakara 2/286.
600 el-Bakara 2/286.
601 Hud 11/38.
602 el-Casiye 45/34.
603 el-Mutaffifin 83/36.
604 ez-Zümer 39/7.
605 eş-Şûra 42/11.
606 Muhammed 47/31.
607 el-Ahzab 33/4.
608 er-Rahman 55/29.
609 en-Nahl 16/74.
610 en-Nahl 16/74.
611 el-Maide 5/116.
612 er-Rahman 55/29.
613 el-Kasas 28/68.
614 el-Kasas 28/68.
615 el-Kasas 28/68.
616 İbrahim 14/19.
617 el-Hac 22/32.
618 en-Nur 24/15.
619 eş-Şûra 42/11.
620 es-Saffat 37/180.
621 el-En'am 6/91.
622 es-Saffat 37/180.
623 ez-Zuhruf 43/84.
624 el-Hadid 57/4.
625 el-Ahzab 33/4.
626 Muhammed 47/31.
627 Ta Ha 20/114.
628 Muhammed 47/31.
629 Muhammed 47/15.
630 en-Nahl 16/9.
631 el-Bürûc 85/20.
632 eş-Şûra 42/11.
633 eş-Şûra 42/11.
634 eş-Şûra 42/11.
635 el-Ahzab 33/4.
636 el-Ahzab 33/4.
637 Muhammed 47/15.
638 el-Bakara 2/253.
639 el-İsra 17/55.
640 el-A'raf 7/17.
641 Ta Ha 20/114.
642 İbrahim 14/4.
643 el-Bakara 2/245.
644 el-Ahzab 33/4.
645 Ta Ha 20/114.
646 el-Enbiya 21/2.
647 er-Ra'd 13/39.
648 er-Ra'd 13/2.
649 er-Ra'd 13/2.
650 el-Enfal 8/17.

651 el-Enfal 8/17.
652 el-Enfal 8/17.
653 el-Ahzab 33/4.
654 eş-Şûra 42/51.
655 Fussilet 41/54.
656 Kâf 50/15.
657 el-Ahzab 33/4.
658 el-Bakara 2/30.
659 er-Ra'd 13/17-18.
660 Fussilet 41/53.
661 Fussilet 41/53.
662 er-Ra'd 13/3.
663 el-Ahzab 33/4.
664 Kâf 50/16.
665 el-Hadid 57/4.
666 el-Bakara 2/186.
667 el-Vakıa 56/85.
668 el-Mü'minun 23/117.
669 Âl-i İmran 3/18.
670 et-Tevbe 9/102.
671 en-Nur 24/24.
672 el-Enbiya 21/23.
673 el-Enbiya 21/23.
674 el-En'am 6/149.
675 el-Ahzab 33/4.
676 Âl-i İmran 3/97.
677 el-Hadid 57/27.
678 en-Nahl 16/120.
679 en-Nur 24/13.
680 en-Nur 24/13.
681 eş-Şûra 42/11.
682 eş-Şûra 42/11.
683 Yunus 10/64.
684 Yunus 10/64.
685 el-Ahzab 33/4.
686 el-Bakara 2/35.
687 el-Bakara 2/35.
688 Ta Ha 20/120.
689 el-A'raf 7/156.
690 en-Nisa 4/78.
691 eş-Şems 91/8.
692 eş-Şems 91/8.
693 el-A'raf 7/172.
694 en-Nahl 16/40.
695 en-Nahl 16/40.
696 el-Ahzab 33/4.
697 Hud 11/17.
698 el-Enfal 8/67.
699 el-Enfal 8/67.
700 eş-Şûra 42/52.
701 Ğafir 40/15.
702 eş-Şuara 26/193.
703 Ğafir 40/15.
704 en-Nahl 16/2.
705 el-Hicr 15/29.
706 el-İsra 7/85.
707 el-İsra 7/85.
708 el-İsra 7/85.
709 Yusuf 12/108.
710 Âl-i İmran 3/97.
711 eş-Şûra 42/11.
712 el-En'am 6/54.
713 el-Ahzab 33/4.